FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

XVIII. BIND

H. HAGERUPS FORLAG · KØBENHAVN
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKIÆR)
1949—52

Redigeret af *Johan Hvidtfeldt* (s. 1—120) og *Jørgen Paulsen* (s. 121—500) under medvirkning af *Gunnar Knudsen* og *Chr. Axel Jensen*.

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET
1. AFDELING
KØBENHAVN

INDHOLD

ARTIKLER

Brandt, Hans, arkivar: Byhistoriske arkiver 145
Boggild Andersen, C. O., professor, dr. phil.: Nogle betragtninger over hjemstavnsforskning.. 8
Fabritius, Albert, administrator, dr. phil.: Topografien og slægtsforskningen 380
Hermansen, Victor, museumsinspektør, mag. art. og fl.: Gamle fotografier 367
Hjelholt, Holger, overarkivar, dr. phil.: Rigsarkivets udstilling af historiske dokumenter 418
Holmsen, Andreas, cand philol.: Organisasjonen av det lokalhistoriske arbeidet i Norge 248
Hvidtfeldt, Johan, landsarkivar: Hvad har krigens ødelæggelser af tyske arkiver, biblioteker og museer betydet for studiet af dansk historie 29
Hvidtfeldt, Johan: Dansk lokalhistorie gennem 50 år 357
Jutikkala, Eino, professor, dr. phil.: Tegskiftet i Finland 151
Klitgaard, C., fhv. postmester: Årbøgernes udsendelse 496
Knudsen, Gunnar, kontorchef, cand. mag.: Stednavneudvalgets samlinger 387
Lorenzen, Vilhelm, dr. phil.: Vore middelalderlige voldsteder 1
Marquard, E., arkivar: Fra Rigsarkivets første halvsekel 121
Mathiassen, Therkel, overinspektør, dr. phil.: Provinsmuseernes gravninger 364
Norregård, Georg, dr. phil.: Toldinspektørernes årsberetninger.. 21

MINDEORD

Peter Holm 163
Chr. Axel Jensen 397
Gunnar Knudsen 406
J. S. Møller 161
Poul Nørlund 245
Albert Thomsen 403

VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER

Nationalmuseet 165, 277
1. afd. 166, 277, 408
2. afd. 166, 278, 408
3. afd. 167, 279, 408
Frilandsmuseet 169, 280, 410
De danske kongers kronologiske samling på Rosenborg 410
Tøjhusmuseet 169, 281, 410
Kunstindustrimuseet 169, 281
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 169, 282, 411
Århus, Forhistorisk Museum 170
Århus, Den gamle By .. 170, 282, 412
Odense bys museer 282
Dansk Folkemindesamling .. 170, 283
Stednavneudvalget 171, 283
Kongelige Biblioteks Manuskriptsamling 171, 283, 412
Rigsarkivet 171, 284, 413
Landsarkivet f. Sjælland 172, 285, 414
Landsarkivet for Fyn .. 173, 286, 414
Landsarkivet for Nørrejylland 172, 285, 415
Landsarkivet for de sønderjydske landsdele 174, 287, 416
Erhvervsarkivet i Århus 174, 287, 416
Institut for lokalhistorisk forskning 165

ANMELDELSER

a. Litteraturoversigter

Fiskerihistorie 1945—51 [Knud Klem] 438
Litteratur om Danmarks forhistorie 1945—48 [C. J. Becker] 176
Nyere litteratur om Færøerne [Peter Michelsen og Holger Rasmussen] 440
Handelshistorie 1945—1951 [Vagn Dybdahl] 422
Dansk landbrugshistorisk litteratur 1945—1951 [Gunnar Olsen] 263
Søfartshistorie 1945—1951 [Knud Klem] 430

b. Enkeltanmeldelser

Albrectsen, Erling: Danmark i oldtiden [C. J. Becker] 46
Becker, C. J.: Mosefundne lerkar fra yngre stenalder [Therkel Mathiassen] 52
Bjerre, Markus og *H. P. Hansen:* Bonde og handelsmand [Henning Paulsen] 72
Boesen, Gudmund: Gamle glas [Sigvard Skov] 318
Boesen, Gudmund og *Chr. A. Boje:* Gammelt dansk solv til bordbrug [P. Riismøller] 62
Bornholms stednavne [Th. Lind] 445
Borries, C. V. Th.: Tekniken ved udarbejdelsen og udgivelsen af videnskabelige afhandlinger [Johan Hvidtfeldt] 330
Brix, Hans: Guldhornene fra Gallehus [Erik Moltke] 194
Broby-Johansen, R.: Gennem det gamle København [Axel Steensberg] 457
Bruhn, Ada: Rustninger og gamle våben [Gordon Norrie] 63
Bruhn, Helge: Dannebrog og danske faner gennem tiderne [Martin Ellehauge] 316
Brunsgaard, C. og *Henry E. Pedersen:* Landet mod nordvest [Johan Hvidtfeldt] 86
Brøgger, A. W. og *Haakon Shetelig:* Vikingeskipene, deres forgjengere og efterfølgere [Peter Michelsen] 333
Christensen, Charles: Kronborg [Otto Norn] 295
Christensen, Olav: Bibliografi over sønderjydsk slægtstavlelitteratur [Aage Bonde] 324
Dalsager, Johs. S.: Helsingør St. Mariæ kirkes historie [Erik Moltke] 302
Danmarks gamle personnavne, tilnavne [J. Kousgård Sørensen] 448
Danske oldsager, Ældre Stenalder [C. J. Becker] 48
Edsman, Carl-Martin: Ignis divinus [Axel Steensberg] 340
Erhvervshistorisk årbog I [Jens Vibæk] 69
Erixon, Sigurd: Svensk byggnadskultur [Axel Steensberg] 223
—— Stockholms hamnarbetare [Axel Steensberg] 223
Erixon, Sigurd og *Åke Campbell* (red.): Svensk bygd och folkkultur i samling, forskning och vård [Johan Hvidtfeldt] 97
Fonden ad usus publicos [Henning Paulsen] 73
Forchhammer, Olaf (red.): København fra bispetid til borgertid [Axel Steensberg] 456
Fossenius, Mai: Majgren, majträd, majstång [Henning Henningsen] 450
Frederiksberg gennem tiderne [Axel Steensberg] 458
Frifelt, Salomon J. og *Tobiassen Kragelund:* Jyder vester fra er mange slags [H. P. Hansen] .. 322
Friis, Niels: Orgelbygning i Danmark [Chr. Axel Jensen] 317
Fussing, Hans H.: Stiernholm len 1603—1661 [C. Rise Hansen] .. 453
Gabrielsen, Sven: De forhistoriske tider i Danmark [C. J. Becker] 46
Glob, P. V.: Danske oldtidsminder [C. J. Becker] 46
—— Ard og plov i Nordens oldtid [C. J. Becker] 476
Grandjean, Bredo L.: Kongelig dansk porcellain 1775—1884 [C. A. Jensen] 209
Grandjean, Louis E.: Skibbruddets saga [Holger Rasmussen] 35

—— —— Skibsfartens hjælpetropper [Holger Rasmussen] 35
Grandjean, Louis E. og *Albert Fabritius:* Den lille portrætkunst [Chr. Axel Jensen] 320
Grandjean, Poul Bredo: Danske håndværkerlavs segl [Helge Sø-gaard] 466
Grønvold, P. I.: Frederik V's rejse gennem Danmark til Norge 1749 [Johan Hvidtfeldt] 304
Hald, Kristian: Vore Stednavne [Anders Bjerrum] 288
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, årbog 1946—48 [Holger Rasmussen] 35
Hansen, Ernst Fr. (red.): Præstegårdsliv [Henning Paulsen] .. 321
Hansen, H. P.: Spind og bind [P. Riismøller] 70
Hansen, H. P., Festskrift til [Chr. Axel Jensen] 212
Hansen, Henry: Litteratur om Viborg [Aage Bonde] 91
Hansen, Marius: Hornstrup sogn [C. Lindberg Nielsen] 217
Harmonien, træk af danskhedens historie i Haderslev [Johan Hvidtfeldt] 325
Hartmann, Grethe: Boliger og bordeller [Georg Hansen] 66
Hartmann, Jørgen B.: Københavns Interiører og prospekter 1800—1860 [Axel Steensberg] 457
Hatt, Gudmund: Oldtidsagre [Axel Steensberg] 199
Hauglid, Roar: Akantus [Chr. Axel Jensen] 336
Heilskov, Chr.: Dansk provinstopografi, supplement [Aage Bonde] 303
—— —— Sdr. Vissing sogn [C. Rise Hansen] 464
Heilskov, Chr. og *H. E. Jensen:* Dallerup sogn i fortid og nutid [C. Rise Hansen] 91
Henningsen, Henning: Dystløb i danske søkøbstæder og i udlandet [Gunnar Knudsen] 315
Henriksen, H. M.: Ringe sogn [C. Rise Hansen] 91
Hermansen, Victor og *Peter Holm:* Østjydsk øl [Henning Paulsen] 69
Hillerødbogen [Gunnar Olsen] .. 216
Hoff, Arne: Ældre dansk bøssemageri [H. D. Schepelern] 467
Holm, Peter: »Den gamle By« i Århus [P. Halkjær Kristensen] 472
Holmegårds glasværk [Sigvard Skov] 318
Hornby, Rikard: Danske navne [Johan Hvidtfeldt] 446
Hove, Knud M.: Hvejsel sogn [C. Lindberg Nielsen] 217
Horbøll, Jørgen: Frederiksberg fra bondeby til storstad [Axel Steensberg] 458
Jensen, Axel P.: Hårlev og Himlingøje sogne [C. Rise Hansen] 464
Jensen, Sigurd: Fra patriarkalisme til pengeøkonomi [F. Skrubbeltrang] 312
Johansen, Jens: Frederik VI's hær 1784—1814 [Gordon Norrie] 203
Julikkala, Eino: Finsk historisk atlas [Axel Steensberg] 340
Jørgensen, H. P.: Uge sogn [P. Kr. Iversen] 327
Jørgensen, Harald (red.): København fra boplads til storby [Axel Steensberg] 455
Kaae, Alfred: Låsby sogn gennem tiderne [C. Rise Hansen] 91
Karstofte, I.: Fra det nedlagte gl. Sdr. Omme—Hoven pastorat [C. Rise Hansen] 220
Kornerup, Bjørn: Ribe Katedralskoles historie [Georg Hansen] 83
Kristensen, H. K.: Fra Kolding fjord til Blåvandshuk [Johan Hvidtfeldt] 462
Kristensen, S. D.: Svostrup sogns historie [C. Lindberg Nielsen] 217
Krogh, Torben: Skuespilleren i det 18. århundrede [Robert Neiiendam] 207
Kroman, Erik: Skibsbyggeriet i Marstal [Holger Rasmussen] .. 35
Kultur og Folkeminder I [Johan Hvidtfeldt] 220
København før og nu [Axel Steensberg] 458
Københoved bysamfund [Johan Hvidtfeldt] 465

Langeland, Marinus: Ad sandede veje [H. P. Hansen] 322
Lassen, Hans: Renlighed i klunketiden [Holger Rasmussen] 319
Lexow, J. H.: Bergenske empiremøbler [Tove Clemmensen] .. 96
Lid, Nils: Trolldom [Holger Rasmussen] 338
Linde, Peter: Anholt [Johan Hvidtfeldt] 95
Lindhardt, P. G.: Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark [Sigurd Jensen] 331
Linvald, Steffen: Rådhuspladsen i fortid og nutid [Axel Steensberg] 458
Lorenzen, Vilhelm: De gamle danske domkirker [Victor Hermansen] 54
— — Vore byer [H. H. Engqvist] 59
— — Drømmen om den ideale by [Steffen Linvald] 204
Lunds domkyrkas historia [Niels Knud Andersen] 99
Mackeprang, M.: Jydske granitportaler [Erik Moltke] 55
Mackeprang, M. og *Sigrid Flamand Christensen:* Kronborgtapeterne [Tage E. Christiansen] 298
Mackeprang, Mogens B.: De nordiske Guldbrakteater [C. J. Becker] 479
Mathiassen, Therkel: Danske oldsager, ældre stenalder [C. J. Becker] 48
— — Studier over Vestjyllands oldtidsbebyggelse [C. J. Becker] 49
Matthiessen, Hugo: Fæstning og fristed [Johan Hvidtfeldt].... 305
Meyer, Poul: Danske bylag [Axel Steensberg] 307
Michelsen, M.: Fra Frederiksklubbens arkiv [Johan Hvidtfeldt].. 325
Munthe af Morgenstierne, B. v.: Danske sejlskibe [Holger Rasmussen] 35
Nationalmuseets Arbejdsmark, Fra (Festskrift til Mackeprang) [Chr. Axel Jensen] 212
Nielsen, Helge og *V. Thalbitzer:* Skatter og skatteforvaltning i ældre tider [Sigurd Jensen].. 67
Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark [Axel Steensberg] 80
Norn, Otto: Christian III's borge [Mogens Lebech] 293
Norn, V. og *Otto* m. fl.: Vor Frelsers kirke i Horsens [H. H. Engqvist] 206
Nyt fra historien [Johan Hvidtfeldt] 222
Norlit, Axel: Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland m. m. [Johan Hvidtfeldt] 79
Paulsen, Jørgen: Billeder fra treårskrigen 1848—50 [Troels Fink] 470
Personnavne (Nordisk kultur) [Gunnar Knudsen] 74
Randers købstads historie [Svend Larsen] 460
Rasch, Aa. og *P. P. Sveistrup:* Asiatisk Kompagni i den florissante periode [Vagn Dybdahl] 202
Rasmussen, Poul og *Gustav Albeck:* Ebeltoft købstads historie [Svend Larsen] 461
Rasmussen, Poul og *Aug. F. Schmidt:* Viby sogns historie [C. Lindberg Nielsen] 217
Rawson-Bottom, W. E.: Belysning af museer og kunstsamlinger [P. Halkjær Kristensen] 221
Refslund Poulsen, M.: Minder § 5 [Johan Hvidtfeldt] 215
Ribe bispesæde 948—1948 [C. Rise Hansen] 82
Riismoller, Peter: Et hjørne af Ålborgs historie [Johan Hvidtfeldt] 88
— — Peder Barkesgade / Nørregade i Ålborg [Johan Hvidtfeldt] 88
Rise Hansen, C. og *Axel Steensberg:* Jordfordeling og udskiftning [F. Skrubbeltrang] 451
Rydbeck, Monica: Renässansskulptur i Skåne [Chr. Axel Jensen] 334
Sandblad, N. G.: Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658 [Chr. Axel Jensen] 334
Sandvig, Anders: I arbeid og fest [Axel Steensberg] 223

Sandvigske Samlingers årbok/veileder [Axel Steensberg] .. 223, 337
Schmidt, Aug. F.: Moser og tørv. [Axel Steensberg] 73
— Brørup Sogns historie [C. Lindberg Nielsen] 217
— Viby sogns historie [C. Lindberg Nielsen] 217
— Leksikon over landsbyens gilder. Festskikke og fester [H. P. Hansen] 314
— Sydøstjyllands historikere [Johan Hvidtfeldt] 323
— Studier i vider og vedtægter II [C. Rise Hansen] 452
Schoubye, Sigurd: Tønder Museum [Johan Hvidtfeldt] 81
— Hollandske fliser fra Tønderegnen [Johan Hvidtfeldt] 81
— Om kagmanden fra Tønder [Johan Hvidtfeldt] 220
Schreiner, Johan: Pest og prisfall i senmiddelalderen [Johan Hvidtfeldt] 473
Sigvardsen, Sigvard, og *Moller Østergård:* Mit sogn — min hjemstavn [Johan Hvidtfeldt] . 216
Skovmand, Roar: Lys over landet [Erik Rasmusen] 211
— De folkelige bevægelser i Danmark [F. Skrubbeltrang] 472
Steenberg, Jan: Christian IV's Frederiksborg [Otto Norn] ... 297
Steensberg, Axel: Malede bondemøbler [Chr. Axel Jensen] ... 61
— Danske bondemøbler [Chr. Axel Jensen] 213
Svendstrup, C.: Grenå bys historie [Sigvard Skov] 89
Sydow, C. W. von: Selected papers on folklore [Holger Rasmussen] 338
Sydslesvigs stednavne [Gunnar Knudsen] 290
Thorlacius-Ussing, V. (red.): Danmarks billedhuggerkunst fra oldtid til nutid [Erik Moltke] . 328
Toynbee, Arnold J.: Historien i nyt lys [C. O. Bøggild Andersen] 43
Wegener, C. F.: Historiske efterretninger om Frydenlund [C. Lindberg Nielsen] 217
Vejle Museum 1899—1949 [Johan Hvidtfeldt] 220
Viborg Amts stednavne [Svend Aakjær] 75
Widding, Ole: Markfællesskab og landskifte [Axel Steensberg] .. 307
Wikman, K. Rob. V. (red.): Livets högtider [Axel Steensberg] 339
Willadsen, Holger: Bryndum-V. Nebel [C. Rise Hansen] 91
Vogel-Jørgensen, T.: Berlingske Tidende gennem to hundrede år [E. Sejr] 210

FORENINGSMEDDELELSER

Dansk historisk Fællesforening, Love for 498
Dansk historisk Fællesforening regnskab 1948 120
— 1949 244
— 1950/51 356
— 1951/52 500
Dansk historisk Fællesforening årsmøde i København 1949 ... 102
— i Viborg 1950 225
— i København 1951 ... 342
— i Ribe 1952 481
Dansk kulturhistorisk Museumsforening årsmøde i København 1949 .. 110
— i Viborg 1950 232
— København 1951 348
— Ribe 1952 491
Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver 355, 496
Kilder til landbefolkningens historie 420
Nyt engelsk folkekultur selskab . 34

Vore middelalderlige Voldsteder.

Af *Vilhelm Lorenzen.*

Et virkeligt og grundlæggende Studium af vore talrige Voldsteder fra Middelalderen med deres eventuelle Bygningslævn, har mærkelig længe maattet vente paa sig — og gør det endnu.

Da Sansen for Danmarks Fortidsminder først egentlig blev vakt — for halvandet Hundrede Aar siden — samlede den sig til at begynde med, saa godt som udelukkende, om Oldtidsminderne, og Øhlenschlægers »Guldhornene« er et straalende Vidnesbyrd om nyvakt Forstaaelse af, hvad det betyder at kende sit Lands Fortid gennem dets Fortidsminder. En lille Menneskealder senere kom N. L. Høyens banebrydende Virksomhed til, og med ham vaagnende Interesse ogsaa for vore Kirkebygninger — til at begynde med fortrinsvis vor Middelalders store Monumentalkirker, der gennem Høyens Tolkning fik Mund og Mæle paa ny Maade. Først med ham grundlagdes et alvorligt Studium af dansk Kunsts — ogsaa dansk Bygningskunsts — Historie.

Utvivlsomt blev Romantikken, med dens særlige Indstilling paa fjærne Tider en mægtig Løftestang for den historiske Interesse i Almindelighed og derigennem ogsaa for Sansen for de synlige Minder fra vor Fortid. For den romantiske Søgen efter poetisk, vækkende Indhold, der ikke mindst vendte sig mod den dunkle Middelalder, blev Ingemann den store Talsmand.

Lad saa være, at det saa overvejende var med poetisk Blik, man anskuede de svundne Tider! Man fik dog Øjet opladt for »Tingene« fra Fortiden og saa paa dem paa anden Maade end før, vilde have dem til at fortælle noget paa en for Sindet berigende Maade.

Ret hurtigt meldte sig da ogsaa Interesse for vore Herregaarde, der jo for langt største Partens Vedkommende gaar tilbage til Middelalderens Aarhundreder. Men betegnende for Romantikken var det første, man fik Øje paa ikke de levende Monumenter, men de øde og forladte Gaarde, hvor kun et Voldsted med dets eventuelle Bygningslævn stod tilbage. Den Mand, der saaledes som den første opdagede Voldstedet, var den fyenske Herremand, L. S. Vedel Simonsen, lærd Historiker, frugtbar Poet og med et mærkeligt vidtskuende historisk Blik, der søgte den store, alsidige Sammenhæng i »Nationalhistorien«. Han er utvivlsomt den første danske Historiker, der ret havde Forstaaelsen for hvad »Tingene« var

værd og hvad de kunde komme til at betyde for den levende Tilegnelse af vort Lands Historie. Og han kunde sige det paa begejstret, henreven Maade.

Det var i Aaret 1813, han udsendte de to Hæfter: Borgruiner, der behandlede gamle Borganlæg paa hans Fødeø Fyen, Næsbyhoved, Ørkel, Gamborg og Hindsgavl. I Romantikkens højspændte poetiske Sprog blev de to smaa Hæfter »en Oldtidskærminde«, plukket fra Fortids gyldne Mark«, som han skriver i Tilegnelsesdigtet til »Dannerkongen«:

> Alt længst i Støv og Grus sank Borgen hen,
> men af Ruinerne, som stod tilbage
> saa huldt Kærminden hæved sig igen
> i Farveskæret af de svundne Dage.

Og i Forordet tolker han sine Følelser, naar han ensomt vandrer »mellem Fortids omstyrtede Minder, dens nedbrudte Borge, mosklædte Ruiner og øvrige talende Spor af en svunden Tidsalders hensynkende Herlighed«. Det er som en Efteraarsvandring i Naturen med Forkrænkelighedens Spor for Øje. Saaledes er ogsaa »Riddertiden« vandret heden. »De tilbageblevne Minder om dens Tilværelse, de mod Skyen optaarnende Stenmasser, hvori den levede og virkede, staar nu øde og tomme synke lidt efter lidt tilbage i Tidens Favn eller nedbrydes af Tidens ryggesløse Sønner. Helteslægten er uddød, dens stolte Gerninger er glemte, og kaade Drenge bryder Trophæen paa dens ensomme Grav«.

Ja! det er sandelig paa Tide, at Skribenten »drager Ægiden frem« for at værne henfarne Fædres Minde. Og Vedel Simonsen vælger da »Ridderborgen« til Æmne for sin Flid.

Men til en Forstaaelse af Voldstedet som selvstændigt historisk Monument var Tiden endnu ikke inde. Vedel Simonsen kan nok beskrive det, men det underordner sig ganske det, der for ham alligevel bliver Hovedsagen — vedkommende Borgs almindelige Historie, flittigt skrevet sammen mange Steder fra. Behandlingen er rent litterær, baseret alene paa skriftlige Kilder og Vidnesbyrd, uden at selve Voldstedet og dets Ruiner afæskes Svar. Det er Forfaldets Skønhed og »Ruinen« som saadan, der ret egentlig har inspireret ham til at gribe Pennen og faa klarlagt Stedets historiske Fortid, hvis store Herlighed begejstrer ham.

Mere nøgtern men forøvrigt paa samme litterære Maade griber K. Hansen i »Danske Ridderborge« 1832 og Becker i »Efterretninger om gamle Borge i Danmark og Hertugdømmerne« 1932—34 Æmnet an. Ligesom Vedel Simonsen i sin lille Bog: »Bidrag til danske Slotte og Herreborges Bygnings- og Befæstningshistorie i den katholske Tidsalder« 1840 — et fantastisk flittigt Arbejde. Og dog — alle disse tre Skribenter er klare over, at Opmaalinger af Voldsteder med deres Beliggenhed i Terrainet er en nyttig Ting. De bringer da ogsaa en Del Kort og Planer og røber derved en spirende Forstaaelse af, at Voldstedet alene kan have en selvstændig

historisk Værdi, uden at de dog drager Konsekvensen deraf — hvad Tidens Forskningsvilkaar og -standpunkt vel ogsaa umuliggjorde. Ganske paa samme Maade forholdt man sig overfor Herregaardenes Bygninger, overfor deres historiske Tale. Og hvorledes kunde det ogsaa være anderledes! Man interesserede sig nok for dem og beskrev dem, men uden Forstaaelse. Studiet af vor verdslige Bygningskunst var dengang knapt nok begyndt. Der skulde gaa mere end et Slægtled endnu, før man fik et mere positivt forstaaende Syn paa vore endnu bestaaende Herregaarde og Slotte som arkitektoniske Mindesmærker — ogsaa saadanne, der i Tid følger efter »den catholske Tidsalder«. Men Voldsteder efter forladte Herregaarde, Konge- eller Bispegaarde fra Middelalderen stod man stadig ret uforstaaende og uinteresseret overfor. Disse Voldsteder, græsgroede, ofte ude i Mose eller Kær, undertiden paa Bakketoppe eller gemt hen i Skov, var stadig ikke værdsat efter Fortjeneste — heller ikke af Karl Hansen i hans »Danske Ridderborge« 1876.

Den første, der i Litteraturen var inde paa det helt rigtige, var R. Mejborg — i saa meget forud for sin Tid — der i »Gamle danske Hjem« 1888 viste klart Blik for Voldstedet som *selvstændigt historisk Vidnesbyrd* — og drog Konsekvenserne deraf.

Men da var ogsaa arkæologisk Methode, med dens Muligheder for Udforskning, ogsaa af Voldsteder og deres Bygningslævn, i fuld Udvikling, omend endnu ikke helt sikker i Midler og Maal. Helt havde vore Voldsteder dog ikke været glemt af dem, der havde Ansvaret for dem — som for vore Fortidsminder overhovedet. I Aaret 1849 var »Direktionen for de antiquariske Mindesmærkers Bevaring« blevet oprettet, og den virkede til 1892, da det gamle ærværdige »Oldnordiske Museum« baade fik sit nuværende Navn, Nationalmuseet, og omorganiseredes. Nationalmuseet overtog da alle den tidligere Direktions Beføjelser. Forøvrigt var det i disse Aar, den første større Undersøgelse med tilhørende Udgravninger af et Voldsted fandt Sted — endda under Ledelse af selve Kong Frederik VII. Det var Asserbo i Nordsjælland (C. F. Wegener i Annaler for nordisk Oldkyndighed, 1851).

For Kendskab til Voldsteder Landet over blev de fra 1873, paa Vorsaaes Initiativ, paabegyndte Herredsrejser til Indregistrering af Fortidsminder yngre end c. 1000, af Betydning. Man fik efterhaanden et Overblik over, hvad endnu fandtes. Systematiske Voldstedsopmaalinger blev sat i Gang i Begyndelsen af dette Aarhundrede ved P. Hauberg og Vilh. la Cour, og et stort Antal Voldsteder opmaaltes, ligesom der siden 1892 har været foretaget rationelle Undersøgelser af en Række anselige gamle Borganlæg. I Tilslutning hertil har adskillige vigtige Publikationer fundet Sted. P. Hauberg har behandlet Hammershus og Lilleborg paa Bornholm i: Bornholmske Slgr. VII og VI, Arkitekt C. M. Smidt har i: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark offentliggjort: Ravnsborg 1929, Søborg 1930, Kalø

1932 og 1944, Gurre 1933, Kallundborg 1936, Drosningholm 1940. I denne Forbindelse maa ogsaa nævnes hans Afhandling s. St. 1934: Forsvaret i danske Borge. Grave, Flanketaarne, Vægtergange og Port og Faldgitter (1939) samt Vordingborg. Nogle Træk af By- og Borganlægets Befæstning m. m. En stor og lykkelig Indsats har denne Forsker gjort til Klarlægning af vore gamle Byanlæg.

I Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1941 har endelig Dr. A. Roussell behandlet Middelalderborgen Halkjær og Elna Møller s. St. 1944: Hindsgavl Borgbanke. Hjortholm ved Furesø er behandlet af E. Nystrøm i: »Fra Nordsjællands Øresundskyst«, 1938, og Rugtved i Vendsyssel af Museumsdirektør P. Nørlund i: Vendsysselske Aarbøger IX, 1930—32. Endelig findes der, spredt i Tidsskrifter, særlig Amtstidsskrifterne, større eller mindre Publikationer. Desværre er Dr. Vilh. la Cours store Udgravninger af Næsholm i Odsherred ikke afsluttet endnu.

Ved Nationalmuseets Foranstaltning har ogsaa en Del Fredlysninger af Voldsteder fundet Sted.

Hvad hidtil er omtalt af Litteraturens Behandlinger af Middelalderens Borganlæg er udelukkende Monografier. Et Forsøg paa at skabe et Overblik over vore middelalderlige Voldsteders Udviklingshistorie indenfor et begrænset geografisk Omraade blev gjort 1917 af Forfatteren i en Afhandling i »Fortid og Nutid« I: Bidrag til vore Herregaardes ældste Historie. Studier over Herregaardsvoldsteder i Svendborg Amts fire fyenske Herreder. Ogsaa i min Bog: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarh. 1921 indgaar Voldstedsbetragtninger. Men den første, der har forsøgt at give et almindeligt Overblik over alle vore Voldsteders Historie skyldes Museumsinspektør Chr. Ax. Jensen i hans Afhandling: Voldsteder, Herregaarde og Slotte i Daniel Bruun: Danmark, Land og Folk 1919—23.

Forsøger man nu at gøre Resultatet op for, hvad til Dato er gjort for et virkeligt Kendskab til vore middelalderlige Voldsteder og hvad de kan fortælle os, er Resultatet alligevel ikke imponerende. Set i Forhold til den samlede Bestand der rundt regnet kan anslaas til ca. 500 Voldsteder, saaledes som den fremgaar af Traps Danmark, som man foreløbig alene har at holde sig til, er næppe mere end godt og vel halvandet hundrede middelalderlige Voldsteder opmaalt paa forsvarlig Vis. Og selv om disse Opmaalinger gælder, at de oftest træder frem ganske isolerede, uden Antydning af nærmeste Omgivelser, særdeles vigtige for den rette Forstaaelse af dem. Dertil kommer saa det Faatal af rationelt undersøgte større Borganlæg, hvor Resultaterne foreligger i Litteraturen. I de her fremsatte Betragtninger er ikke medregnet Voldsteder som Trælleborg og Aggersborg, der synes mig at tilhøre en særlig Klasse.

Tager man et enkelt geografisk Omraade for, det ganske vist altid herregaardsrige Svendborg Amt, hvortil ogsaa hører Langeland og Ærø, findes der her — efter Trap — 71 Voldsteder, sikkert alle middelalderlige.

Indenfor dete store Antal findes Voldsteder af snart sagt alle mulige Typer, formentlig spændende over samtlige middelalderlige Aarhundreder. Adskillige er dog stærkt udviskede i deres nuværende Tilstand.

Man bør tillige regne med, at ogsaa endnu bebyggede Voldsteder kan have Betydning for Studiet af Middelalderens, fordi de ofte gaar tilbage til dette Tidsrum. Det gælder i Svendborg Amt bl. a. Tranekær. Og endelig betegner Herregaardsvoldstederne fra eftermiddelalderlig Tid altid Afslutningen paa en aarhundredlang Udvikling — allerede derved af Betydning for det her behandlede Æmne. Af saadanne bebyggede Voldsteder ejer Svendborg Amt ikke mindre end 33, selvsagt ikke alle lige vel bevarede.

Der tiltrænges en rationel Gennemgang og Undersøgelse af samtlige bevarede Voldsteder fra Middelalderen med Opmaalinger og Gravninger. Der gør det saa meget mere, som Naturfredningsloven af 1937 automatisk freder samtlige Voldsteder. I Svendborg Amt er imidlertid til Dato kun 7 fredede med behørig Tinglysning, og hvor Ejeren følgelig er underrettet. Men alle de endnu ikke bindende fredlyste Voldsteder — hvorledes gaar det dem? Hvor længe har man Lov til at vente, at de forbliver intakte?

En *Opmaaling* skulde med Nutidens Maalemethoder ikke være uoverkommelig at faa gennemført. I Forbindelse hermed burde ogsaa udarbejdes en Skitseplan over nærmere Omegn til Oplysning om Beliggenheden i Terrainet og navnlig som dette saa ud i ældre Tid. Her vil Matrikelarkivets Kort kunne yde ypperlig Vejledning.

Opmaalingerne vil give Mulighed for klart Overblik over de forskellige Typer. Thi disse er aabenbart mange! Og i Forbindelse med skriftlige Vidnesbyrd, hvor saadanne foreligger, skulde det ogsaa være muligt at faa bedre fat paa det, der hidtil har vist sig som næsten ugørligt — Typernes Tilblivelsestid. Ganske vist — det vil vise sig, at ikke faa Voldsteder er fuldkommen anonyme — skriftlig Overlevering ved intet om dem! Meget hjælper det dog, at saa mange Herregaarde har vist sig at være flyttede fra Voldsted til Voldsted — i Svendborg Amt baade Arreskov og Nakkebølle ikke mindre end 2 Gange, og 1 Gang er langt fra ualmindeligt. Meget muligt vil man ogsaa kunne faa gode Holdepunkter i Voldsteder efter de Herregaarde, der som Haldager i Svendborg Amt — blev inddraget af Erik Menved eller som Boringholm i Aarhus Amt af Dronning Margrethe.

Men selvfølgelig — man maa ikke standse med Opmaalingerne. En Gennemgang af Landets Voldsteder vil afsløre Anlæg, der — ogsaa i Kraft af Bevaringsforholdene — kan vise sig at have mindre eller større Interesse. Og de, om hvilke det sidste gælder, bør tilbørlig undersøges ved *Gravninger i og ved Voldstedet* — ikke blot for at finde Bygningsrester, men ogsaa for — og bl. a. i de gamle Grave — at søge løse Fund, med de Oplysninger, de kan give bl. a. til Støtte for Voldstedets Datering,

naar det er taget i Brug og naar forladt. Netop nu, da den arkæologiske Undersøgelsesteknik er saa vidt fremskredet, er der langt større Mulighed end tilforn for ogsaa at kunne paavise Bygninger i Træ.

Som alt antydet — han bør begynde den helt rationelle Undersøgelse med Spade og Hakke af saadanne Voldstedsanlæg, der lover størst Udbytte — ikke blot, fordi de er velbevarede — men ogsaa fordi de repræsenterer de klareste Typer, hvadenten de er smaa eller store, og hvad enten de kan formenes at tilhøre ældre eller senere middelalderlige Aarhundreder. Resten kan følge efterhaanden, som Tid og Lejlighed byder.

Hvad Betydning har nu en saadan Fremgangsmaade overfor vore gamle middelalderlige Voldsteder?

Her maa først og fremmest erindres, at de i deres Antal af mange Hundreder er overmaade vigtige *Kilder til vort Lands Historie* endnu langtfra tilbørligt udnyttede. Mangt og meget vil de, rettelig tolkede, kunne fortælle først og fremmest om Datidens Herregaardsmennesker, deres Liv og Færd, men ogsaa om de Forhold, hvorunder Konger og Bisper levede i Fred og Fejde. Det siger sig dog selv, at langt største Parten af vore Voldsteder har baaret almindelige Herregaarde — vor Middelalders Adelsborge.

Det ligger nær her først at pege paa, at de urolige og usikre Forhold tvang ogsaa Herremænd, der havde Raad dertil, til at befæste deres Gaarde eller Dele deraf. Voldstederne afslører derfor danske *Fortifikationsmethoder* hele Tidsalderen igennem med Brydninger mellem hjemligt og fremmed, gammelt og nyt. Bag dem skimter man ogsaa Tidens Belejrings- og Angrebsmethoder. Vigtigt vil det ogsaa være at faa Klarhed over, hvorledes disse befæstede Gaarde rent beliggenhedsmæssigt indgaar i Terrainet og strategisk i Landskabet: I hvor høj Grad og hvorledes har man — Tid til anden — ved Tildannelsen af et Voldsted taget Hensyn til Terrainforholdene? Og dernæst — i hvilket Omfang er der taget Hensyn til Forsvaret af et større Landomraade og dettes vigtige Vejforbindelser til Lands eller Vands. Dette sidste turde vel nærmest gælde de kongelige Borge, der havde Karakter af Rigsfæstninger, selvom det ingenlunde er utænkeligt, at en og anden Herremand ogsaa kan have haft slige Maal for Øje, naar han skulde udpege Pladsen til sin befæstede Gaard.

Men dernæst er der de Lævn af Bygninger, der kan komme for Dagen og berette om *Byggeskik og Boligkultur* gennem skiftende Tider. Hvad har ikke A. Roussells Undersøgelser af Halkjær bragt for Dagen — et Herregaardshjem fra 13. Aarh., hvori indgik Vikingetidens Halletype!

Alene Resultater paa disse to Omraader turde være overordentlig betydningsfulde.

Men man maa ogsaa regne med, hvad Løsfund af alle Slags vil kunne give i Retning af at oplyse om *den daglige Tilværelse* i disse Overklasse-

hjem. I mangt og meget kan Voldstedet tænkes at supplere, hvad Folkeviser og Kalkmalerier i vore Kirker hidtil har været saa temmelig ene om at forklare os. Kommer nu ogsaa Voldstedsundersøgelser til, vil vor Viden, særlig om Herregaardsliv gennem Middelalderens Aarhundreder, kunne blive saa fuldstændig, som det faktisk kan forventes under vore hjemlige Forhold.

Men der er eet Problem til, der i højeste Grad fremkalder Interesse.

Man ved, at vore Herregaarde i Middelalderen kunde være Særbrudsgaarde — selvstændige Driftenheder — eller de kunde have deres Jorder i Fællesskab med den Landsby, hvori de laa — Landsbyhovedgaarde — eller i hvis Nærhed de laa. Men hvilke var det ene og hvilke det andet? Hvad var naturligere, end at man ved den samlede Gennemgang af vore Voldsteder benyttede Lejligheden til tillige at undersøge, til hvilken *agrarisk Type* den enkelte Gaard har hørt. For vor Agrarhistorie er slige Oplysninger ingenlunde uden Værdi og der ligger sikkert meget brugbart Materiale til slige Undersøgelser i de store Matrikelarbejder fra 17. Aarh. i Rigsarkivet.

Tiden turde nu være moden til et Foretagende som det her skitserede.

Nogle betragtninger over hjemstavnsforskning.

Af *C. O. Bøggild-Andersen.*[1])

Inden for det sidste tiaar har spørgsmaal, der knytter sig til dansk hjemstavnsforskning og til den danske lokalhistoriske literatur, ikke mindst de amtshistoriske aarbøger, været genstand for en livlig drøftelse. Man kunde spørge, om der er grund til at fortsætte denne drøftelse, om der virkelig lader sig fremføre væsentligt mere nyt i sagen. Jeg vil hertil svare, at de kritiske indvendinger, som fra et saakaldt »rigshistorisk« standpunkt kan rejses mod en stor del af indholdet af vore amtsaarbøger og andre lokalhistoriske publikationer, er blevet fremsat saa udførligt og på en saa velbegrundet maade, især af professor Albert Olsen og landsarkivar Hvidtfeldt, at der her maaske ikke er saa forfærdelig meget nyt at føje til. Naar spørgsmaalet stilles om den lokalhistoriske forsknings og literaturs formaal og om den maade, hvorpaa disse formaal i praksis tjenes, kan der dog muligvis være plads for endnu et par betragtninger. Naar jeg for mit vedkommende har følt trang til her at give mit besyv med i laget, er aarsagen den, at jeg i de senere aar, samtidig med, at jeg i 15 aar har været med til at udsende »Historisk Tidsskrift«, er kommet i ret nær berøring med den lokalhistoriske forskning dels som medlem af redaktionen for »Aarbøger for Aarhus Stift«, dels gennem egne studier. Forskellige indtryk og forskellige overvejelser er blevet resultatet heraf.

At jeg i titelen paa disse betragtninger anvender ordet »hjemstavnsforskning«, maa ikke forstaas derhen, at jeg agter at komme ind paa alt hvad der dækkes af dette ord. Jeg er af fag historiker og anser det for klogt overvejende at holde mig til de spørgsmaal, som vedrører mit fag. Det er imidlertid en rigtig erkendelse, at studiet af lokalhistorien hænger intimt sammen med studiet af de enkelte egnes naturforhold og de ændringer, de har undergaaet, med den forhistoriske og historiske arkæologi, med studiet af stednavnene og anden navneskik, med dialektforskningen, med folkeminderne og hvad der ellers kan indgaa i begrebet »hjemstavnsforskning«.

Landsarkivar Hvidtfeldt har i det klare og tankevækkende foredrag om »Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere«, han holdt paa

[1]) Foredrag holdt ved Dansk historisk Fællesforenings møde i Maribo 6. septbr. 1948.

Fællesforeningens aarsmøde i 1942,[1]) vendt sig med megen kritik og skepsis mod den »Haandbog i Hjemstavnsforskning«, som saa lyset i 1939. Den har efter hans mening ikke løst spørgsmaalet om lokalhistoriens opgaver, »har maaske, naar alt kommer til alt, kun medvirket til at vanskeliggøre dets løsning«. Til disse ord kan jeg i det hele slutte mig. Men jeg vil endnu en gang betone, at jeg finder de grundtanker, som ligger bag bevægelsen for »hjemstavnsforskning«, rigtige og frugtbare. Skal man til bunds forstaa en egns historie fra alle dens sider, i alle dens forgreninger og sammenhænge, saa maa alle de videnskaber, som kan kaste lys over egnens fortidsudvikling raadspørges. Egnshistorien, »regionalhistorien«, er dybt forbundet med »regionalgeografien« i den videste betydning af dette ord. Og det er sikkert en pædagogisk rigtig betragtning, at en hjemstavnsforskning af denne art er det sikreste middel til at give baade unge og ældre et indblik i den intime sammenhæng mellem natur og menneskeliv. At et saadant studium ogsaa kan have en nationalt opdragende værdi, skal jeg være den sidste til at benægte — selv om det maaske for tiden kan være paa sin plads at pege paa de farer, det kan føre med sig at bide sig saa fast i studiet af den snævrere hjemstavn, at man derover glemmer de større sammenhænge og de større værdier.

Ser man sagen fra faghistorikerens stade, bliver man imidlertid snart klar over, at den, der har uddannet sig som historiker — det være sig paa universiteterne eller paa anden maade — i de færreste tilfælde raader over forudsætninger for at kunne yde en selvstændig indsats paa geologiens, geografiens, palæobotanikens, dyre- og plantebiologiens, arkæologiens, sprogforskningens eller folkemindevidenskabens omraade. Hjemstavnsforskeren maa paa de videnskabsfelter, som ikke er hans, i almindelighed nøjes med at referere, hvad de lærde har skrevet eller sagt. Og skal en historiker kunne yde et bidrag til løsningen af spørgsmaal inden for et fag, som ikke er hans, kan han kun gøre det som historiker, i kraft af sit kendskab til historisk materiale og historiske aarsagssammenhænge og synsmaader.

Inden for visse ret skarpe grænser kan dog i den videnskabelige uddannelse beslægtede fag kombineres, saaledes at det ene fag altid bliver special- eller hovedfaget, hvor uddannelsen bliver mere grundig, mere videnskabelig. Historien som skoleembedseksamensfag forbandtes tidligere med et eller to sprog. I de senere aar har universiteterne — og ikke mindst Aarhus Universitet — søgt at fremme fagkombinationen historie—geografi. Der eksisterer allerede baade fra Danmark og udlandet vidnesbyrd om, at denne fagforbindelse har baaret gode frugter for det kultur- og hjemstavnshistoriske studium, og jeg afventer med en ikke ringe spænding, hvilken indsats de unge aarhusianske historiker-geografer (af hvilke foreløbig fem har taget afsluttende eksamen) vil komme til at yde. Den

[1]) Trykt i »Fortid og Nutid« XIV, 1942, s. 206—25.

kendsgerning, at der om nogle aar blandt landets gymnasielærere og videnskabsmænd vil findes flere folk af denne type, bør sikkert hilses med glæde af hjemstavnsforskningen. Jeg kunde ønske at universitetet i Aarhus i højere grad end det er sket, kunde have indrettet vejledende egnshistoriske øvelser for disse studerende. Men Aarhus Universitet lider i saa henseende under et alvorligt handicap. Jeg skal senere vende tilbage dertil.

Den, som har rettet det skarpeste angreb paa dansk lokalhistorisk forskning i dens hidtidige skikkelse, er professor Albert Olsen i artiklen »Lokalhistorie — Rigshistorie«.[1]) I flere afgørende henseender kan jeg slutte mig til, hvad han her skriver. Han har naturligvis ret i, at man ikke kan skildre vort folks historiske udvikling alene paa grundlag af lovgivningens og administrationens forordninger, bestemmelser og handlinger. At udforske, hvad regeringerne og folkets kaarne mænd gennem tiderne har udrettet saa vel for folk og land som i forholdet til den verden, som ligger uden for vore grænser, maa altid forblive en central opgave for dansk historisk forskning. Og det er den saakaldte »rigshistoriske« forskning, der binder al anden forskning over vort folks udvikling sammen til en nationalhistorisk enhed. Sin fulde dybde og sit fulde perspektiv faar rigshistorien imidlertid først ved at forbindes med udforskningen af det liv, som er levet af den danske befolkning i alle dens lokale afdelinger og paa alle omraader: økonomiske, sociale, aandelige.

Den sidste store sammenfattende fremstilling af vort broderland Norges historie hedder »Det norske folks *liv* og historie«. Folkets liv er her sat i spidsen. Nu hænger dette sikkert for en stor del sammen med, at Norge gennem aarhundreder blev styret fra København, saaledes at den norske »rigshistorie« mere eller mindre faldt sammen med den danske. Det særnorske i udviklingen var frem for alt livet i bygderne og byerne. Her til lands skriver vi stadig »Danmarks Riges Historie« eller »Danmarkshistorie«, med absolut hovedvægt paa rigshistorien, og der er heller ikke gjort forsøg paa at skabe en sammenfattende dansk kulturhistorie i lighed med den store norske. Ogsaa vi har imidlertid en historie uden for den statslige, og vi kan lære adskilligt af den maalbevidste energi, med hvilken norske historikere har taget studiet af folkets og bygdernes liv gennem tiderne op.

Albert Olsen paapeger med rette, at en række betydningsfulde sider af det danske folks historiske liv er saare mangelfuldt udforsket. Han nævner borger-patriciatet, dets opstaaen og grundlaget for dets magtstilling, borgerkulturen, haandværkets historie paa land og i by, en række vigtige sider af landbrugets og bondestandens historie, de aandelige forhold paa landet, herunder bl. a. pietismen og dens betydning. Denne liste kunde gøres meget længere, hvad jeg imidlertid ikke her skal trætte Dem med. Lad mig nøjes med rent eksempelvis at pege paa den modsætning af

[1]) Trykt i »Fortid og Nutid« XV, 1943.

økonomisk, social og aandelig natur mellem land og by, mellem bonde og borger, der — som Halvdan Koht først med styrke har peget paa — spiller en saa fremtrædende rolle i nyere norsk historie, og som vi atter og atter i skiftende former møder ogsaa paa dansk grund. En beslægtet modsætning er den mellem bonde og embedsmand, der bl. a. fortjener at studeres for sogne- og amtsraadenes vedkommende ned gennem 19. aarhundrede.[1]) Der er endvidere pengeøkonomiens gradvise fremtrængen og sejr paa naturalhusholdningens bekostning — et meget stort og centralt emne — der er vejenes og samfærdselens historie, af hvilken Aarhus Universitet er ved at tage visse sider op for Jyllands vedkommende, der er skovenes og skovbrugets historie, der er de enkelte byers og egnes pressehistorie — og der er meget, meget andet.

Alt dette maa i første omgang studeres inden for de mindre, naturlige og administrative enheder, hvori landet gennem tiderne har været delt, og der frembyder sig derfor her en række opgaver for den lokalhistoriske forskning, opgaver, som denne hidtil har gjort alt for lidt ved.

Olsens plan er en systematisering af arbejdet, saaledes at dette »ordnes og deles ud til flere kvalificerede forskere, som foretager lokale undersøgelser efter en vis plan og over et bestemt »opgivet« emne«. I dette ojemed fik han i 1943 oprettet »Institutet for lokalhistorisk Forskning«, der skulde virke i samarbejde med »Dansk historisk Fællesforening« og blandt sine nærmest foreliggende opgaver have studiet af borgerpatriciatets og haandværkets historie og udarbejdelsen af en »standard sognehistorie« og en »ditto godshistorie«.

Jeg kan her ikke undlade at nævne, at mens Københavns Universitet i nævnte institut er repræsenteret ved flere medlemmer, er Aarhus Universitet helt urepræsenteret. Det er muligt, at dette hænger sammen med et forhold, som jeg før var ved at røre ved, nemlig den overordentligt vanskelige stilling, som den historiske undervisning ved Aarhus Universitet lider under, naar det drejer sig om lokalhistorisk forskning. Alb. Olsen udtrykker sin dybe beklagelse over, at »saa faa af de fra Universitetet udgaaede cand. mag.er i historie ... har deltaget i det lokalhistoriske arbejde landet over«. Jeg deler denne beklagelse og har ofte følt, hvor naturligt det var, om der fra universiteternes side blev givet de historie-studerende vejledning og øvelser i lokalhistorisk forskning og dens hjælpemidler — ved siden af det meget, meget andet, som universitetsundervisningen i historie omfatter. En saadan undervisning kan uden vanskelighed gives i København, som den kan gives ved universiteterne i Oslo, Uppsala, Stockholm, Lund og Göteborg. Disse byer raader nemlig over et omfattende lokalhistorisk arbejds- og studiemateriale i de der placerede rigs- eller landsarkiver. For Aarhus' vedkommende er dette, som bekendt, ikke tilfældet. Landsarkivet for Nørrejylland, som maatte

[1]) Afdøde dr. P. Munch pegede engang i en samtale med mig paa den betydningsfulde opgave, som her laa og ventede paa kræfterne.

være det naturlige arbejdsfelt for en til Aarhus Universitet knyttet lokalhistorisk undervisning og forskning, ligger i Viborg, et par timers jernbanerejse fra Aarhus. Man har indvendt, at det er da ikke saa lang vej. Det er ikke desto mindre en kendsgerning, at afstanden udelukker, at ubemidlede studenter og universitetslærere fra Aarhus oftere og gennem længere tid kan drive studier i landsarkivet, noget, som maa være en forudsætning for afholdelse af øvelsesrækker. Den forbindelse mellem universitetsundervisning og forskning i statsarkiver, som er andre nordiske universiteter givet, er da nægtet Aarhus Universitet. Saa længe der har eksisteret en universitetsundervisning i historie i Aarhus, d. v. s. en snes aar, har ønsket om en overflytning af det nørrejydske landsarkiv eller dele af dette til Aarhus været brændende. Dette ønske deles, saa vidt jeg har kunnet skønne, af flertallet af de jyske lokalhistorikere, for hvilke Aarhus ligger trafikalt mere centralt end Viborg, samtidig med at byen — hvad der er overmaade betydningsfuldt i denne sammenhæng — raader over Statsbibliotekets bog-, tidsskrift- og avissamlinger. Naar ønsket, hvis opfyldelse uden al tvivl vilde være i høj grad fremmende for jysk lokalhistorisk forskning, hidtil ikke har ladet sig realisere, trods det, at Rigsarkivets ledelse paa et vist tidspunkt (desværre alt for kort) ikke stillede sig afvisende over for tanken, er hovedaarsagen en vis rivalitet mellem de implicerede jyske byer. Det fra historikere i Aarhus og andre steder i Jylland fremførte argument, at en statsinstitution altid bør placeres der, hvor dens *nytteværdi* er størst, har ikke kunnet trænge igennem overfor de fra viborgsk side opstillede argumenter, der, saa vidt jeg ser, reducerer sig til to: byen Viborgs historiske minder og dens smukke omegn. Udfra disse argumenter kunde mange byer i Danmark rejse krav om et landsarkiv. Ene afgørende bør dog her være den jyske lokalhistoriske forsknings tarv. Slutter kreds og staar fast, alle jyske historikere! Magthaverne lader haant om jer. —

En af opgaverne for det oprettede lokalhistoriske institut skulde være at »virke som raadgivende og vejledende organ for danske lokalhistorikere«. Jeg er ikke tilstrækkeligt kendt med, i hvilket omfang institutet til dato har løst denne opgave. Men jeg finder, at landsarkivar Hvidtfeldt i sit førnævnte foredrag udtrykker en vis skepsis med hensyn til institutets betydning for de lokalhistoriske punktundersøgelser, for hvilke han tager ordet. —

Vil man til bunds i spørgsmaalet om, hvorfor indholdet af amtsaarbøgerne og andre lokalhistoriske publikationer ofte langt fra er saa tilfredsstillende, som det var at ønske — herom er Hvidtfeldt, Alb. Olsen og jeg og mange andre fuldt enige — og i spørgsmaalet om, paa hvilken maade der kan skabes forbedringer til gavn for dansk historieforskning som helhed, tror jeg, at det lønner sig først at se paa, hvilke *formaal* amtsaarbøgerne og det meste af den øvrige hjemstavnshistoriske litteratur har søgt at tjene og naturligt bør tjene.

Hvidtfeldt har prøvet at sætte sig ind i, hvad det er, som ligger bag ved den lokalhistoriske interesse, som findes uden for de fra universiteterne udgaaede historikeres kreds. Hos mange forudsætter han »en vis samlermani«, beslægtet med trangen til at samle paa frimærker, mærkater eller tændstikæsker, hos andre »trangen til underholdning, til at læse om spændende begivenheder og fængslende skikkelser« — »samme trang«, siger han, »som faar saa mange til at læse de kulørte ugeblade«.[1]) Jeg benægter ikke, at baade samlermanien og underholdningstrangen spiller sin rolle, men jeg vil mene, at der er en ikke uvæsentlig forskel mellem den trang, som faar en person til at samle paa historiske oplysninger, og den, der driver andre til at samle tændstikæsker eller mærkater. Den underholdningstrang, som søger tilfredsstillelse ved syslen med hjemstavnens historie, er ogsaa ganske givet en anden end den, som tilfredsstilles ved »Familiejournalen« eller »Tempo«. Jeg tror, at den berømte hollandske kulturhistoriker Huizinga har ret, naar han hos adskillige mennesker finder en trang, en drift til at lade tanker og følelser sysle med det fortidige, det historiske, en drift, som han ikke er i stand til at opløse i dens elementer — til at forklare eller begrunde med andre drifter eller øjemed — saa lidt som trangen til beskæftigelse med musik eller anden kunst. Den historiske drift kan forbinde sig med den ogsaa af Hvidtfeldt nævnte glæde hos ældre folk ved at læse erindringer og fortællinger om en tid, der ikke ligger længere tilbage, end de selv har minder derom, men den har i sig selv næppe noget at gøre med den »genkendelsesglæde«, der virker her. Tværtimod: det vil oftest være det i fortiden, som adskiller sig fra vor egen vante forestillingsverden, som drager mest.

Huizinga mener, at denne primitive historiske drift har sin egen eksistensberettigelse og har lige saa megen ret til at tilfredsstilles som f. eks. trangen til musik, uden hensyn til, hvad den i øvrigt kan føre til.

For mig staar det, som om den hollandske historiker, (der i parentes bemærket er alt for lidt læst herhjemme) her har set meget dybt i tingene og er naaet ned til en menneskelig drift, som mere eller mindre bevidst ligger bag ved al historieforskning. Det passer jo ikke, at det der først driver folk til at sysle med historiske minder, er erkendelsen af, at de derved faar mulighed for bedre at forstaa den tid og den verden, hvori de lever. Denne erkendelse kommer først bag efter, og hos mange historieinteresserede vedbliver den at være noget sekundært. Om historietrangen udvikler sig til historievidenskab, til en forskning, der sætter sig det maal at finde aarsager og sammenhænge i det, som er sket i menneskeverdenens fortidsvirkelighed, det afhænger af hver enkelts udvikling og uddannelse, hvad enten denne sidste saa erhverves paa universiteterne eller andre læreanstalter eller ved selvstudium — det selvstudium, som ogsaa er universitetsstudiets blomst og krone.

[1]) »Fortid og Nutid« XIV, s. 208.

Men er det saaledes, at den historiske drift er til stede hos mange som en helt elementær menneskelig trang, samtidig med at den staar som den dybestliggende forudsætning for al historieforskning, saa bliver det — saa vidt jeg kan se — en selvfølge, at en stor del af den historiske litteratur og ikke mindst de amtshistoriske aarbøger, der jo søger den videst mulige læsekreds, ogsaa har som opgave at tilfredsstille denne drift i dens rent elementære form. Der er jo tale om en trang, hvis tilfredsstillelse — som naar det drejer sig om musiktrangen — føles som noget menneskeligt meget værdifuldt. Amtsaarbøgerne tjener imidlertid ogsaa herved et pædagogisk formaal, nemlig det at lokke de flest mulige med historisk sans til og efterhaanden give dem smag og sans for en kost, der taler ikke blot til instinkt og følelse, men ogsaa til den videnskabelige erkendelsestrang.

Aarbøgerne bør derfor indeholde ikke blot afhandlinger i strengere forstand, men ogsaa skildringer, billeder af milieuer, situationer og personer i fortiden. De kan gøre det med saa meget bedre samvittighed, som jo ogsaa disse billeder — naar de er rigtigt tegnede — giver dele af den fortidsvirkelighed, som det er vort maal at komme paa sporet. Lad mig som et eksempel paa et godt bidrag af den art, jeg tænker paa, nævne lærer Jakob M. Hansens skildring af »Nordby paa Peder Paarses Tid« i Aarhus-aarbogen for 1947—48. Forf. har her ikke stræbt at give direkte svar paa noget af de social- eller erhvervshistoriske spørgsmaal, som jeg før regnede op, men han har — synes *jeg* da — frem af tingbøger, skifteprotokoller og kirkebøger manet et fortidsmilieu saa levende, at vi næsten kan lugte det. Her er læsning, som maa tiltrække enhver historieinteresseret og her er samtidig givet adskillige træk som den, der søger bestemte spørgsmaal besvaret, kan bruge i *sin* sammenhæng. Jeg kunde rundt om fra aarbøgerne nævne en række bidrag af samme karakter og delvis samme lødighed, og jeg kunde hertil føje en hel del indholdsrige og godt fortalte erindringer. Jeg ser ingen grund til at skjule, at jeg personlig er en hund efter gode erindringer. De er jo (oftest da) primære kilder — alle rigtige historikeres livret; de er underholdende og faghistorikeren kan ofte udvinde mere af dem end af mangen flittigt sammensnittet afhandling, fuld af tal og lærdom.

Albert Olsen udtaler den mørke formodning, at de historiske aarbøger trods institutets virksomhed »antagelig vil vedblive at være en Blanding af godt og ondt«.[1]) Det er ikke usandsynligt, at han vilde bryde staven over adskilligt af det, som jeg ud fra de fornævnte betragtninger uden betænkning vilde optage som godt stof. Paa den anden side er mit program mere kræsent end det, som synes at finde udtryk i Hvidtfeldts ord om, at »man er nødt til at tage hensyn til læserne og deres krav, fordi det er en økonomisk livsbetingelse for samfundene at bevare deres

[1]) »Fortid og Nutid« XV, s. 7.

medlemstal saa stort som muligt«.[1]) Jeg vil af hensyn til økonomien ikke optage en linie, som jeg af andre grunde ikke vil have med. Jeg tilføjer, at jeg vilde have stemt mod optagelse af en ret stor procentdel af de i samtlige aarbøger til dato trykte bidrag. Jeg finder det helt urimeligt at trykke noget, som ikke giver os en døjt mere historisk viden af værdi, end vi besad i forvejen eller let kan skaffe os i den allerede foreliggende litteratur, eller noget, som er daarligt underbygget eller fuldt af urigtige fortolkninger, eller noget, som kun har interesse for ganske faa genealoger, sogne- eller gaardhistorikere. Jeg kan heller ikke finde nogen mening i, at visse aarbøger aar efter aar skal oversvømmes af stereotype afhandlinger — paa dræbende ensartet melodi — om skolebygninger, sandflugtsmodforanstaltninger, vandmøller eller hvad nu en bidragyder kan have kastet sig over. Jeg har adskillige vidnesbyrd om, at aarbøgernes læsere her er enige med mig.

Jeg nævnte gode tidsbilleder og erindringer som stof, for hvis optagelse jeg mener at have gode grunde. Hvad vi ikke mindre bør stræbe efter at faa frem, er imidlertid afhandlinger, større eller mindre, som kaster nyt værdifuldt lys over de mange vigtige spørgsmaal, som vi især er interesseret i, naar det gælder om at give et fyldigt og paalideligt billede af vort folks fortidsliv. Aarbøgerne rummer slet ikke saa faa saadanne afhandlinger, men de kunde være langt flere.

Arkivar Hvidtfeldt nævner i sit oftere nævnte foredrag forskellige krav, som han mener, bør stilles til aarbøgernes afhandlinger. Jeg savner blandt dem et krav, som jeg selv vilde nævne som et af de allerførste, men som Hvidtfeldt blot lige strejfer der, hvor han forlanger afhandlingsstoffet mere *bearbejdet*, end det ofte er tilfældet.[2]) Det lyder saaledes: Alle afhandlinger i lokalhistoriske tidsskrifter bør være saa velskrevne og saa fængslende, at de kan læses med interesse af det store flertal af læserne. Ikke-opfyldelse af dette krav vil være ensbetydende med, at holde læserne for nar. Og saa godt som alle de emner, der kan være tale om at behandle inden for dansk lokalhistorisk forskning, kan afhandles paa en for almindelige historieinteresserede læsere fængslende maade. Alle ligegyldige detailler, alle overflødige talrækker, alle unødvendige gentagelser bør uden skaansel fjernes. De problemer, som behandles, bør fremstilles med den størst mulige anskuelighed og med betoning af de almenmenneskelige eller tids- og samfundstypiske forhold, med hvilke de har berøring. Linier bør derfor, saa vidt muligt, drages til andre emner og tider end dem, som danner afhandlingens direkte genstand. Vægt bør lægges paa gode og letfattelige eksempler. Kompositionen bør være velafvejet, og sproget klart og saa livfuldt, som forfatteren evner. De her opstillede krav bør kun lempes, saafremt forfatteren til en afhandling, som bringer noget værdifuldt, vitterligt ikke evner at give en

[1]) »Fortid og Nutid« XIV, s. 225.

mere almenlæselig fremstilling — altsaa lider af en uhelbredelig aandelig invaliditet paa dette punkt — og ikke har mulighed for at faa afhandlingen trykt andet steds.

Det ideal, jeg her har opstillet, *kan* virkeliggøres. Jeg har gang paa gang fundet det virkeliggjort i flere af de lokalhistoriske aarbøger og i »Fortid og Nutid«. Og jeg tror at kunne opstille den regel, at jo finere, jo mere mangesidig og vidtskuende en historiker der er tale om, jo mere fængslende er fremstillingen. Det er ikke noget tilfælde, at de største historikere fra Thukydid til Arnold Toynbee gennemgaaende ogsaa har været de bedste skribenter. Skulle jeg i denne sammenhæng fremdrage en inden for nordisk lokalhistorie virksom forsker, føler jeg mest trang til at nævne nordmanden Edv. Bull, der mig bekendt aldrig har skrevet noget, som ikke ganske almindelige historieinteresserede læsere kunde læse med fornøjelse.

Et af de af Hvidtfeldt opstillede krav er det om ordentlige kildehenvisninger. Man skulde ikke tro, at det var sandt, men jeg har selv atter og atter gjort samme erfaring som han, at mange lokalhistoriske forfattere anser saadanne henvisninger for overflødige og for et lidt latterligt lærd pedanteri. Det kan ikke fremhæves skarpt nok, at et selvstændigt videnskabeligt bidrag taber en stor del af sin nytteværdi og altid — sine øvrige fortjenester ufortalt — vil virke suspekt, naar hjemmel ikke angives. Undladelse af kildeangivelse bør blandt historikere klassificeres som en forseelse paa linie med den, som det i retslivet er at ville hindre vidner i at aflægge betydningsfulde vidnesbyrd for domstolene — altsaa noget, som hæderlige folk ikke gør. At en afhandling skulde blive en smule mindre læselig, fordi den forsynes med diskrete kildehenvisninger, er absolut nonsens.

Uhyre vigtigt er det krav, som Hvidtfeldt har formuleret i ordene: »Inden man begynder at studere et specielt emne, maa man, hvis man tænker paa at udgive noget derom paa tryk, gøre sig klart: har dette nogen historisk betydning?«.[1]) Men hvordan naa frem til denne klarhed? Der er ikke tvivl om, at den længe bebudede lokalhistoriske haandbog her vil kunne gøre en vis nytte, hvis den laves paa den rette maade. Temmelig kedelig bliver den jo nok. Det plejer haandbøger at være. Og i betragtning af det ret hurtige skifte i historieforskningens problemstillinger og interessecentrer vil den ogsaa nok inden alt for længe trænge til en afløser. Som særlig vigtige afsnit bør den indeholde en forstandig, almenfattelig vejledning i historisk teknik og kritik og vejledning i arkivbenyttelse.

Selv et indgaaende studium af en saadan haandbog vil dog aldrig i sig selv kunne skabe gode lokalhistorikere. Nok saa vigtigt er opfyldelsen af det krav, som Edv. Bull sætter paa førstepladsen i sin fortrinlige

[1]) »Fortid og Nutid« XIV, s. 219.

lille bog »Innledning til bygdehistorisk studium« (1926) — »kravet til almen historisk kundskap« — »å styrte sig på hodet inn i studiet av sin egen lille bygds historie, uten først å ha lagt et ordentlig og alvorlig grunnlag ved studium av hele landets historie, kan aldrig føre til andet end den løseste dilettantisme«. Lokalhistorikeren maa, fordrer Bull ogsaa, have et vist begreb om den almindelige verdenshistorie, især kulturhistorien, saa at han kan udskille, hvad der er af hjemlig rod og hvad der skyldes fremmed paavirkning. Det *er* ikke lidt, som her forlanges, men jeg ser ikke, at der er nogen vej uden om, hvis dilettanteriet skal overvindes.

Lokalhistorikerne maa, som »rigshistorikerne«, have kendskab til de større sammenfattende fremstillinger af Danmarkshistorien, og de bør kende den trykte litteratur om det specielle emne, de tager op til behandling, ikke blot for den snævrere egns vedkommende, men for landet som helhed. Først derved placeres emnet i den større sammenhæng, hvorved det rette perspektiv skabes. Og saa skal det nok efterhaanden klare sig, hvor vigtigt eller mindre vigtigt emnet er.

Saare betydningsfuldt er det, som Bull ogsaa fremhæver, for lokalhistorikeren at vide, hvad der er *fælles* for folkets udvikling som helhed, og hvad der er *særegent* for den egn, han beskæftiger sig med. At de bedste danske lokalhistorikere ikke savner blik herfor, viser bl. a. foredrag af H. K. Kristensen og Esbern Jespersen fra 1947 om henholdsvis »Lokalhistoriske Problemer« og »Lokalhistoriens Sammenhæng med Danmarks- og Verdenshistorien«.[1])

Det er ikke svært at se, at skal de opstillede krav honoreres fra de lokalhistoriske forfatteres side, maa der af dem fordres baade en ikke ringe tænksomhed og en betydelig studieflid, begge dele resulterende i det, som man kalder historisk dannelse. Historisk dannelse vil imidlertid altid være en af de bedste ting, man kan ønske sine medmennesker. Og vil der være nogen rimelighed i at byde de amtshistoriske aarbøgers læsere ting, som alt for tydeligt viser mangelen af den nævnte dannelse?

Uden at en saadan historisk dannelse er tilstede vil — tror jeg — værdien af den gennem »Institutet for Lokalhistorie« eller den bebudede haandbog ydede vejledning kun blive begrænset. Er den til stede, nærer jeg derimod ikke tvivl om, at denne vejledning kan gøre sin nytte. Jeg er ogsaa indtaget i den af Hvidtfeldt fremsatte tanke, at de lokalhistoriske aarbøgers redaktører skal stræbe at virke opdragende paa deres medarbejdere, bl. a. ved af og til at indbyde dem til diskussioner om hjemstavnsforskningens maal, veje og midler. Men jeg vil samtidig med stor varme og eftertryk slutte mig til, hvad H. K. Kristensen udtalte i 1947: »Der skal ikke være noget diktatur. Vi har jo i de senere Aar paa andre Omraader mærket saa meget til Ensretningens Velsignelser, at vi

[1]) Trykt i »Fortid og Nutid« XVII, dec. 1947, s. 35—44, 27—34.

ikke ønsker dem udbredt her«.[1]) Ethvert værdifuldt initiativ fra den enkeltes side maa have mulighed for at udfolde sig frit, og forsker- og forfatterindividualiteterne maa ikke kvæles. De universitetsuddannede historikere gør desuden vel i ikke at glemme, hvor mange fortrin den stedkendte og i en egns mangfoldige forhold og minder indlevede lokalhistoriker har frem for den, der blot kender arkivalierne og litteraturen. Historien er et hus med saa mange boliger, at der er plads for meget forskellige indstillinger og synsmaader. Der maa blot kræves, at der er fornuft og mening i dem, og at de tjener det fælles maal: en uddybelse af vor viden om dansk historie.

Der er her peget paa forskellige veje, ad hvilke den lokalhistoriske forskning formentlig skulde føres til bedre at naa dette maal. Der er dog en vej, som jeg ikke mindes før at have set fremhævet i denne sammenhæng, i hvert fald kun paa mere indirekte maade. Det er velbekendt, at de forskellige videnskaber i vore dage mere og mere specialiserer sig. En saadan specialisering har sine farer, og jeg hører selv til dem, der mener, at en specialforsker efter evne bør holde sig à jour med sin videnskabs udvikling paa andre felter end dem, hvor han til daglig arbejder. En stakkels universitetslærer i historie er jo desuden pisket til at gøre det, selv om han — Gud bedre det — maa erkende, at resultatet oftest bliver pauvert nok. En række videnskabers — og ikke mindst historiens — opgaver og arbejdsstof er imidlertid blevet saa omfattende, at en arbejdsdeling slet ikke er til at komme uden om.

H. K. Kristensen har i sit førnævnte foredrag fortalt lidt om, hvilke opgaver der stiller sig ved udarbejdelsen af en sognehistorie. Forfatteren maa have kendskab til baade geografi og geologi, forhistorisk og historisk arkæologi, arkitektur- og anden kunsthistorie (sognets kirke, dens inventar og eventuelle kalkmalerier), stednavneforskning, erhvervs-, rets-, finans-, militær-, kirke-, skole- og endnu megen anden historie. Jeg er ret klar over, at jeg næppe nogen sinde bliver fuldt kompetent til at skrive en sognehistorie, der paa alle felter virkeligt kommer til bunds i spørgsmaalene. Alt for meget i min bog vilde blive andenhaands og mere eller mindre dilettantisk. Jeg vilde ikke se anden udvej end at *specialisere* mig paa bestemte omraader, hvor jeg mente at have forudsætninger for en mere selvstændig og indgaaende problembehandling. Om disse emner vilde jeg saa udarbejde afhandlinger til amtsaarbogen. Jeg vilde samtidig opfordre gode folk til at kaste sig over andre sider af sognets udvikling. Først naar sognets historie paa denne maade var kulegravet paa en række punkter, vilde jeg begynde at se det tidspunkt nærme sig, da sognehistorien som helhed kunde skrives. Om dette arbejde saa kunde udføres af én mand, vilde afhænge af, hvor stor viden og hvor omfattende en udsigt denne ene gennem aarene havde erhvervet sig.

[1]) »Fortid og Nutid« XVII, s. 37.

Mit forslag er altsaa, at lokalhistorikerne i større omfang end sket er, følger »rigshistorikerne«s eksempel og specialiserer sig paa forskellige sider af udviklingen, eventuelt paa forskellige tidsperioder. Vi har allerede enkelte saadanne specialister — paa gamle haver og vandmøller, paa kirke- og skoleforhold og andet mere — men vi burde have flere. Der er emner nok, til dels nok saa betydningsfulde som de allerede optagne. Vil man indvende — og det er unægtelig en meget nærliggende indvending — at det inden for det enkelte sogn vil falde svært at finde mange, der har evner, kræfter og tid til saadanne studier, saa maa — er det lige saa nærliggende svar — flere sogne arbejde i forening. Et saadant samarbejde vil ogsaa anbefale sig af den grund, at et enkelt sogn i virkeligheden er for lille et arbejdsfelt, hvor det drejer sig om emner af mere vidtrækkende betydning, og fordi en række forhold oftest vil frembyde talrige ensartede træk inden for et større historisk-geografisk omraade. Edv. Bull fremhæver i sin »Innledning« meget stærkt nytten af et saadant samarbejde mellem de enkelte dele af en bygd.

Om saa endemaalet skal være, at ligesom hvert sogn har sine trolde, skal det ogsaa have sin sognehistorie, det er spørgsmaal for sig. Jeg maa dog bekende, at det ikke er med ublandet glæde, jeg i tanken ser en række bogreoler, hvor hvert dansk sogn er repræsenteret med en historiebog i et eller maaske endda flere bind. Tænk, hvilken vrimmel der her vil blive af helt ensartede eller nær beslægtede træk, som ved mangfoldiggørelsen vil virke med dræbende kedsommelighed. Ikke mindst et saadant fremtidsperspektiv maa mane til samarbejde, til koordination af kræfterne, saaledes at disse frem for alt anvendes til at fremgrave de træk, anbringe de farvepletter i billedet, som ikke kan undværes, naar vort folks fortidsudvikling skal fremtræde i hele sin ejendommelighed. Det er det for hvert sogn, hver egn *særegne,* som det frem for alt gælder at faa frem, men erkendelsen af det særegne vindes først ved sammenligning med andre sogne, andre egne. —

Naar man paa kort tid skal behandle et stort emne, maa fremstillingen paa mange punkter komme til at virke spredt og tilfældig og til at gentage, hvad andre har sagt før og maaske bedre. Min undskyldning er, at den lokalhistoriske forskning vedbliver at rejse en række spørgsmaal, som det til stadighed er nødvendigt at pirke ved. Det er et af vidnesbyrdene om, at der — hvilke indvendinger man saa kan rejse — stadig er trivsel i den. Skulde noget af det, jeg har sagt, ægge til velbegrundet modsigelse, er det kun godt.

Maaske vil en og anden mene, at jeg stiller for strenge fordringer til lokalhistoriens dyrkere og vil have dem op i et uoverkommeligt højt plan. Overfor en saadan indvending vil jeg minde om, at jeg stærkere, end det i alt fald fra universitetshistorisk side er sket før, har betonet hensynet til amtsaarbøgernes og den øvrige lokalhistoriske litteraturs »almindelige« læsere, et hensyn man fra den nævnte side har været til-

bøjelig til nærmest at anse for et nødvendigt onde. Et af mine stærkeste krav var det om almenlæselighed, som der er syndet alt for stærkt imod, og som umuligt kan skydes til side. Endelig vil jeg minde om, at det maal, der skal naas, er meget stort og derfor vel kan forsvare kravet om store anstrengelser.

Chr. Richardt maner os i sin sang om Danmarkskortet til at se paa dette, se »saa aldrig I det glemmer — til hver plet har faaet stemmer, klingende snart blødt, snart haardt«. Det er hjemstavnsforskernes opgave at give hver egns og hver bys stemme en rigere og fyldigere klang i den store fælles symfoni, som hedder vort lands og vort folks historie.

Toldinspektørernes årsberetninger.

En kilde til dansk købstadhistorie.

Af *Georg Nørregård.*

I løbet af de seneste årtier er der fremkommet skrifter om de fleste danske købstæders historie. Disse værker giver besked om kirker, skoler, øvrighed, iøjnefaldende bygninger og mange andre sider af byernes tilværelse gennem tiderne. Ofte indeholder de også noget om lavsvæsen og næringsforhold i ældre perioder; men når de kommer til den moderne industrielle udvikling, bliver mange af dem fåmælte eller rent ud tavse, skønt handel og industri næsten overalt har dannet grundlaget for byernes stærke vækst op imod nutiden.

En af årsagerne til denne svaghed ved talrige købstadhistorier er uden tvivl, at forfatterne har troet, at kildestoffet, hvorfra de fornødne oplysninger kunde hentes, var uvejsomt og uoverkommeligt. Formålet med disse linier er at henlede opmærksomheden på, at der i det mindste findes én kildegruppe vedrørende erhvervslivet, som lokalhistorikere kan overkomme at gennemgå og udnytte, nemlig toldinspektørernes årsberetninger. Disse beretninger blev i mere udførlig skikkelse afkrævet cheferne for de lokale toldsteder fra 1842 og fremefter, og de begynder således tidlig nok til at følge den moderne udvikling fra de første spæde spirer.

Også fra tidligere tid vil der være utallige værdifulde oplysninger at hente i toldvæsenets efterladenskaber; men det er her forbundet med større besvær at samle stoffet til brug for historieskrivningen. Toldstederne indsendte dengang hver måned efterretninger om anholdt smuglergods tillige med sammendrag af deres regnskaber og hvert år balance med forklaringer; en hel del kan læses ud af disse oversigter; men ønsker man yderligere besked, må man gå til detailkorrespondancen.

Når centraladministrationen 1842 begyndte at kræve udførligere indberetninger, stod det i virkeligheden i forbindelse med en forenkling af

[1]) Efterstående bygger på akter i pakken »Forandret forretningsfordeling ved toldvæsenet 1830—56« (Toldktr. 2 gr. 30) i rigsarkivet samt på iagttagelser i selve årsberetningerne, der sammen med kvartalsberetningerne fra 1843 ligger som bilag til journalerne for toldkontorerne for de enkelte landsdele (Sjælland, Fyn-Lolland, Nørrejylland), hvor de findes ved at slå op i registrene under »overtoldinspektører«.

toldvæsenets administration. Ophavsmand til denne reform var, saa vidt ses, den senere finansminister rigsgreve Wilh. Sponneck. Efter at have aflagt juridisk embedseksamen havde han foretaget en rejse i Frankrig og Tyskland for at studere toldforhold, og herfra kom han hjem stopfyldt med nye idéer. Frugten af sit studium nedlagde han i et skrift »Om Toldvæsen i Almindelighed og Det danske Toldvæsen i Særdeleshed« 1840, og i den følgende periode lykkedes det ham som embedsmand i generaltoldkammeret og kommercekollegiet at få gennemført en omfattende modernisering af den danske helstats toldvæsen. En af de første reformer, han kastede sig over, var at få afskaffet den praksis, at toldstederne indsendte så mange småsager til afgørelse i kollegiet. Ofte kunde disse sager uden skade overlades til de lokale toldembedsmænds afgørelse. Allerede i en note af 31. marts 1840 udviklede han, hvorledes kollegiet på den ene side styrede for middelbart og på den anden side kontrollerede for lidt. Sådan som systemet var, egnede det sig til at fremkalde utilfredshed hos de lokale toldmyndigheder og kritik hos dem, der skulle betale tolden. »Sagernes behandling ville vinde i sikkerhed og enhed og hurtighed, når kollegiet i stedet for selv at afgøre den store mængde, som langt bekvemmere kunne behandles af underordnede, blot forbeholdt sig at kontrollere disses forvaltning af samme«.

Det var til brug for denne kontrol, man kom ind på ønsket om mere udførlige indberetninger. Når de lokale toldmyndigheder på den måde angav, hvorledes de gik frem i deres embedsførelse, kunne de overordnede altid gribe ind, hvis praksis kom til at afvige for meget fra, hvad kollegiet ønskede. Samtidig faldt kravet om udførligere indberetninger godt i tråd med regeringens bestræbelser for at tilvejebringe en mere omfattende statistisk behandling af erhvervslivet. Netop i 1840 udgav den statistiske kommission det første tabelværk over den danske skibsfart, byggende på toldbøgerne og indeholdende oplysninger om udenrigsk såvel som indenrigsk skibsfart 1834 og 1837 tillige med en summarisk oversigt over skibsfarten 1826. I det følgende år udkom det første tabelværk over den danske helstats udførsel og over forbruget af konsumtionspligtige varer i byerne, ligeledes bygget paa told- og konsumtionsvæsenets oplysninger.

I en betænkning, som Sponneck den 10. november 1840 afgav sammen med den kommitterede K. F. Francke, overvejedes indberetningernes omfang. De to herrer mente, at det ikke blot gjaldt at tilvejebringe efterretninger af talmæssig beskaffenhed, der som al statistik maatte blive upålidelig. Der skulle mere til. »Der gives dele af et lands produktion, som de berømteste forfattere er enige om så godt som ikke lader sig oplyse ved statistiske talstørrelser«. Der kunne ikke ske nogen skade ved, at general-toldkammeret gav efterretninger fra sig, som byggede på andet end statistiske tabeller. Ja, kollegiet kunne i visse tilfælde gerne udtale sig på grundlag af det rene skøn, eftersom det dog vidste bedre besked med forholdene end andre. Man kunne alligevel ikke frigøre sig for fejl-

tagelser. »Vildfarelser er uundgåelige, så snart der ræsonneres om told- og handelsforhold«. Man fandt god grund til at efterlyse en beretning for hvert 3. eller 4. år om rigets industri- og toldforhold. Sådanne oversigter ville også være til nytte ved de revisioner af toldtarifferne, som foretoges med regelmæssige mellemrum siden gennemførelsen af toldloven af 1838.

Først efter langvarige overvejelser udsendte general-toldkammeret cirkulæret af 6. dec. 1842, der knæsatte princippet om udførligere indberetninger fra toldstederne. De lokale toldchefer fik herved bemyndigelse til på egen hånd at træffe afgørelse i en lang række sager. Dog indskrænkede kollegiet sig til at give sin magt fra sig i sådanne sager, som det mente at kunne slippe uden at kræve kongens sanktion derpå. Kollegieherrerne ønskede at tage reformen på deres egen kappe. De nåede dog så vidt, at de fik gjort udkast til en forestilling til kongen. Det hed heri, at hensigten var »at give de lokale embedsmænd en større selvvirksomhed og deraf følgende selvtænksomhed«, og man ville i den forbindelse pålægge dem »at afgive adskillige hidtil savnede, såvel deres tjeneste umiddelbart vedkommende som i statistisk og kommerciel henseende vigtige indberetninger«. Man forklarede, at man havde for øje »ikke så meget at formindske arbejdet ved kollegiet som efterhånden at henføre det under princippet for en rigtig forretningsfordeling, der fordrer, at den øverste administration med et klart overblik over hele branchen fører en streng kontrol med de underordnede embedsmænds forretningsførelse, men så meget som mulig holder sig uden for al unødvendig detail«.

I sin anden hovedpart gav cirkulæret besked om, hvilke indberetninger der da skulle kræves. De månedlige oversigter over toldkassernes indtægter og udgifter skulle naturligvis stadig indsendes, og hermed skulle følge månedlig oplysning om brændevinsbrænderiernes drift. Dernæst blev som noget nyt opstillet påbud om indsendelse af kvartalsberetninger, der skulle afgives i løbet af de første 14 dage efter hvert kvartals slutning. Toldinspektørerne skulle i samarbejde med toldkassererne give en oversigt over forretningernes gang, »om afgiftsbesvigelserne, om forbrugsforholdene i sammenligning med folkemængden, om brændevinsproduktionen og brødkornsformalingen, indførselen og udførselen af raffinerede sukkere (hvorfra og hvorhen samt kvantiteten), handelen, skibsfarten og industrien ved told- og konsumtionsstedet og sammes distrikt i det forløbne kvartal med hvad videre af interesse for tjenesten i samme tidsrum kan være forefaldet. Denne beretning, der underskrives af inspektør og kasserer, hvor sådanne gives, ellers af forvalteren, påligger det inspektøren eller forvalteren at affatte, medmindre vedkommende embedsmænd derom anderledes forene sig, hvorhos det er en selvfølge, at kassereren under alle omstændigheder er berettiget at udtale sin muligt afvigende anskuelse«. Som bilag til beretningerne skulle følge en liste over udførte varer, og hvis toldstederne førte journaler over patrouilletjenesten, skulle også disse lister vedlægges. Man udtalte i cirkulæret forventning om, at beretningerne indeholdt så

fyldige oplysninger »om intradernes standpunkt og årsagerne til sammes forøgelse eller formindskelse«, at det ikke mere blev nødvendigt at indsende de årlige balancer med forklaringer; men i den sidste kvartalsberetning for hvert år skulle der gives et tilbageblik over »det told- og konsumtionsstedet vedkommende for hele året«.

Årsberetningerne skulle indsendes i løbet af januar måned og ledsages af opgørelser over stemplede manufakturvarer, som var krævet ved et cirkulære af 12. april 1814, samt af de vidtløftige lister over ind- og udførsel, over skibsfart og forbrug, der var en forudsætning for de statistiske tabelværker, dertil af opgørelser over anholdt smuglergods og indkrævede mulkter samt indberetning om de enkelte toldfunktionærers duelighed, de såkaldte konduitelister.

Takket være alle disse bestanddele kunne årsberetningerne ikke undgå at give en alsidig belysning af købstædernes erhvervsliv. Til de talmæssige oplysninger knyttedes ofte indgående forklaringer, sådan at enhver ændring i forholdene kom til at afspejle sig, og de lokale ejendommeligheder blev skarpt belyst. De toldinspektører, der var i besiddelse af udpræget skriveevne eller skriveglæde kunne i nogle tilfælde give beretningerne en anskuelighed eller fortrolighed, som i høj grad gør tidsbilledet levende for læseren.

Samtlige beretninger skulle indsendes til overtoldkontrollørerne og forsynes med deres bemærkninger, før de gik videre til kollegiet i København. Overkontrollørerne fik desuden påbud om at indgive en almindelig udsigt over toldvæsenets og erhvervslivets gang i deres landsdel. De fik også ret til at indhente yderligere statistiske oplysninger, for at de skulle blive i stand til at skønne over virkningerne af de gældende love og foranstaltninger og eventuelt foreslå nye. Det ser ud til, at de gjorde det mindst mulige ud af denne opgave i forbindelse med årsberetningerne; men de oplysninger, som beretningerne skaffede dem i hænde, kom vel nok til nytte, når de ved andre lejligheder indsendte forslag til regeringen. Deres ejendommelige stilling som mellemmænd mellem centraladministrationen og toldstederne gav dem god lejlighed til at følge udviklingen i større linier.

På grundlag af cirkulæret af 6. december 1842 strømmede det i 1843 ind med kvartalsberetninger; men det meget skriveri virkede hurtigt trættende, og endnu inden det første år var til ende, begyndte toldinspektørerne at knurre derover. Allerede for 1844 savnes kvartalsberetningerne i kollegiets arkiver, og ved et cirkulære af 25. februar 1845 blev det slået fast, at det for fremtiden kunne være tilstrækkeligt, når der blev afgivet årsberetninger. Disse sidste vedblev altså at indgå i tiden fremover, og selv om affattelsen af dem efterhånden mange steder blev noget tør, og selv om de forenkledes betydeligt ved konsumtionsafgifternes bortfald i 1850'erne, så gav de dog stadig en bekvem udsigt over visse sider af købstædernes tilværelse. De henligger nu i rigsarkivets magasiner, desværre

kun indtil 1848 tilgængelige uden særlig tilladelse. Hvis man skal se dem fra senere år, må finansministeriets samtykke indhentes. Mon det ikke var på tide, at arkivvæsenet gav fri adgang til arkivalier fra den anden halvdel af det 19. århundrede!

Som alle andre historiske kilder må årsberetningerne benyttes med kritik. Listerne over ind- og udførsel meddeler begribeligvis intet om, hvilke varemængder, der blev smuglet over grænserne; opgørelserne over toldvæsenets indkomster afslører ikke, hvad bedrageriske toldembedsmænd kan have stukket i deres egen lomme. De tal, der angår toldvæsenets egen virksomhed, tør dog stort set anses for brugeligt materiale. Som følge af skærpet tilsyn var smugleriet i stærk tilbagegang i årene efter indførelsen af toldloven af 1838. Vanskeligere er man stillet over for de oplysninger, der indsamledes til særlig belysning af næringslivets tilstand, og som blev afgivet af de næringsdrivende selv. Allerede årsberetningernes forfattere udtrykker ofte deres tvivl om pålideligheden eller påviser ligefrem upålideligheden.

Almindeligvis gælder deres kritik dog ikke de handlende, hvis talopgivelser for en stor del lod sig kontrollere ved toldvæsenets egne optællinger, men er rettet næsten udelukkende mod de industridrivende. Man forlangte her besked såvel om mængderne af anvendt materiale og af produceret gods som om priserne på begge dele; når man hertil føjede antallet af beskæftigede, var man nogenlunde i stand til at anslå det samlede beløb til arbejdsløn, og fabrikantens fortjeneste lod sig da let udregne. Det er klart, at driftsherrerne søgte alle slags udveje for at undgå, at myndighederne således kom i besiddelse af de vigtigste oplysninger om dem. Fåborg toldinspektør siger i øvrigt om disse folk 1846, at de »er næsten samtlige blottet for den [ud]dannelse, der udfordres til et ordnet bogholderi og regnskabsvæsens førelse, og fabrikaterne afsættes derfor på samme tankeløse måde som den, skomageren anvender, når han leverer en kunde et par nye støvler: han bestemmer en pris, modtager sin betaling og slår det færdige arbejde i glemmebogen, inden han endnu har begyndt på et nyt«. En anden indberetter foreslog rent ud, at man skulle lade være at kræve disse oplysninger, når de alligevel så ofte var forkerte. Efter næringsfrihedens indførelse lod det sig selvfølgelig slet ikke gøre at aflokke fabrikanterne indiskretioner om deres bedrifter. Sligt ville jo være at anse for krænkelse af privatlivets fred.

Helt værdiløse er oplysningerne om industrien dog langtfra. Man tør regne med, at beretningerne giver tilforladelig besked om bedrifternes antal i byerne (ikke i landdistrikterne, skønt der undertiden også meddeles noget om dem), ligeledes om deres omtrentlige størrelse og om råmaterialets og produktionens art, idet alle disse ting vel lod sig konstatere udefra, og det er allerede noget i en periode, hvorfra man ikke har anden og bedre industristatistik. Yderligere kan man ved et indgående studium og ved sammenligning af oplysninger fra forskellige virksomheder inden

for samme fag landet over i adskillige tilfælde danne sig en forestilling om, i hvor høj grad en opgivelse er forkert. Fabrikanterne var jo ikke dengang organiseret og havde ikke mange lejligheder til at mødes, så de kunne aftale et fælles system for forfalskning af oplysningerne.

For at vise, hvor righoldige årsberetningerne kan være, skal eksempelvis gives en kort oversigt over indholdet af odenseberetningen for 1844. Her opstilles først en »summarisk ekstrakt« af regnskaberne over toldindtægt, formalingsafgift, afgift af redskaber til brændevinsbrænding og personel konsumtion af udenbys boende. Dernæst en beregning over indbyggernes forbrug af en række vigtige varer, hvoraf det fremgår, at de i årets løb gnstl. hver fortærede 56 pund hvede og kartoffelmel, 181 pund rug, $8^1/_2$ pund bygmel, 13 pund gryn, 40 pund malt, 20 pund ost, $37^1/_2$ pund smør, 126 pund kød og $22^1/_4$ pund flæsk. Hertil knytter sig en beregning af afgiften for hver enkelt vare, hvoraf skulle betales konsumtion. Videre anføres tal for byens ind- og udførsel af brændevin, de enkelte bryggeres maltforbrug og de enkelte bageres melforbrug. En stor oversigt over toldindtægterne viser, at de fordelte sig på indførselstold, udførselstold, transittold, pakhusleje, afgift af indkøbte skibe, lastepenge, fyrpenge, og sportler. Oplysningerne om skibsfarten omfatter antallet af ind- og udgåede skibe og viser, at af de udgåede skibe var 133 bestemt for Norge, 48 for England, 52 for Hertugdømmerne, 30 for København, 72 for Øerne i øvrigt og 57 for Nørrejylland. Hertil føjes oplysninger om ladningernes art og størrelse, om afgiften til Odense kanal, om bolværkspenge og om størrelsen af de skibe, der hørte hjemme i byen. Specielt angives mængderne af indført sukker og sirup, endvidere toldbeløbet for de varer, der henlå på kreditoplag, størrelsen af »beholden indførsel« og efterretninger om hver enkelt industribedrift i byen.

Til hver af tabellerne gives nogle orienterende eller kritiserende bemærkninger, og her som i alle toldinspektørernes årsberetninger sluttes der af med nogle almindelige betragtninger. Eksempelvis kan anføres et uddrag af disse for Odense 1843:

»Tidligere var handelen i Odense fordelt omtrent lige på et meget stort, men meget velhavende antal mænd, og disse høstede omtrent lige fordele. I de sidste 2 år er 2de huse optrådte og formedelst større kapitaler blevet dominerende, og disse benytter i alle retninger den fordel, som den overvejende kraft giver dem, og således koncentreres omsætningen med alle større og mangfoldige af de mindre landmænd efterhånden til disse huse alene, og at dette virker skadeligt på alle de øvrige handlende i Odense er vel uden for al tvivl ... Nogen almindelig velstand hos de handlende i Odense tror vi ikke eksisterer. Til større foretagender spores altid pengemangel, hvoraf de enkelte større vekselhuse drager fordelen, medens de mindre formuende meget ofte må gøre store opofrelser«.

Til dette lille træk af højkapitalismens historie kan føjes en fornøjeligere passage fra beretningen om Odense 1852:

»At byen er i stadig opkomst er øjensynligt. Den i toldstedets forrige kvartals [skal være års] beretning ommeldte, i slutningen af 1851 indtrådte flovhed i handel- og pengeomsætningen tabte sig efterhånden i forrige år, og der indtrådte atter fasthed og liv i omsætningerne, hvortil for en stor del de meget lovende udsigter til høstens udfald bidrog. Byggelysten såvel her i byen som i omegnen har derfor vist sig uformindsket, hvorom vidner ikke alene den betydelige tilførsel af trælast, men også den mængde af teglbrænderier, som opstår her rundt omkring, og i hvilke der produceres utrolige masser af mur- og tagsten, især af de førstnævnte. Tidligere fik man de fleste af disse sten fra hertugdømmet Slesvig; men vore egne værker kan nu levere dem fuldkommen så gode, og da de her tilberedte i almindelighed er større, foretrækkes de endog for dem. Som en følge heraf har indførelsen af mur- og tagsten fra Slesvig i forrige år som ovenfor anført været godt 265.400 stk. mindre end i 1851, og der er grund til at antage, at den i fremtiden vil aftage endnu mere«.

Fortrinsvis beskæftiger de almindelige bemærkninger sig med de enkelte års høstudbytte og konjunkturer. Hvis landboerne var afhængige af høstens udfald, var byboerne det næsten endnu mere. Når høsten var ringe, blev der intet korn at sælge; landboerne kom da til at savne indtægter og kunne ikke købe byboernes varer. Omsætningen i byerne blev derfor meget lav i de dårlige år.

Beretningerne fra talrige småbyer giver et begreb om, hvor sølle tilværelsen her kunne forme sig. Der bliver plads for mangt et hjertesuk. Snart giver toldkontrollørerne udtryk for deres egne bekymringer, snart optræder de som befolkningens talerør. Et sted klages over mangel på et godt havneanlæg, et andet ræsonneres over den større foretagsomhed i en naboby. Et sted jamres over, at skipperne ikke kan få fragter, et andet kritiseres det stigende forbrug af luksusvarer. Et sted skildres, hvorledes et virksomt og kapitalstærkt firma flytter fra en lille by for at trives bedre i en større, et andet udtrykkes sorg over en driftig købmands død.

Hele små kulturhistoriske billeder fremtræder lejlighedsvis af beretningernes sider. Se på Rødby, hvor konsumtionsafgiften ifølge beretningen om 1843 ikke indbragte så stort et beløb, som portbetjentene skulle have i løn, og indberetteren tilføjer: »Således bliver det bevisligt, at 1000 mennesker søges beskattet på en yderst besværlig og ubehagelig måde, for at 4 gamle personer, der netop kan bruges som statister i et portkontor, hvor næsten ingen forretninger forefalder, kan få et tåleligt udkomme, ikke at tale om meget skriveri og andre ubehageligheder . . .«.

Ofte påpeges forhold af mere almindelig karakter. Som eksempel kan anføres, hvad Assens kysttoldinspektion skriver i beretningen for 1847 om forskellen mellem sogne med fæstebønder og sogne med selvejerbønder:

»De sogne, der består af fæstere, er de mindst befolkede, fordi godsejerne kan råde bod på, at ikke unge mennesker kan løbe sammen, gifte dem og leje en stue og formere dem med børn uden anden rimelig udsigt end fattigkassen. Derimod er de sogne, som aldeles eller for største delen består af de nu til dags så meget anpriste selvejere langt folkerigere; således har til eks. Harndrup selvejersogn på 154½ tdr. hartkorn 785 individer, medens fæste-

bosognet Gamborg med lige hartkorn ikkun har 300 individer; selvejersognet Orte med 277 tdr. hartkorn har en befolkning af 1211 individer, medens fæstebosognet Helnæs med 182 tdr. hartkorn ikkun har et meget ulige individantal derimod, nemlig kun 351. Derfor er i begge fæstebosognene liden fattigdom eller kun få fattige at ernære, medens de tvende selvejersogne er overfyldte med fattige til byrde for sognene«.

Eller se, hvad der skrives fra Odense 1843 om bissekræmmere fra Hertugdømmerne:

»Endnu lider den redelige handlende, ligesom toldkassen taber ved den mængde fra hertugdømmet Slesvig især her omdragende landkræmmere med indsmuglede manufakturvarer, hvis antal ikke synes formindsket. Næsten alle er de forsynede med pas fra Haderslev som kvæghandlere, og størstedelen landsættes ved Wedellsborg eller i nærheden af Middelfart, hvor de på vogne straks transporterer deres varer ind i landet og derfra fordeler disse videre i mindre kvantiteter.

For nærværende tid drives denne handel således, at kræmmerne selv i almindelighed sjældent fører andet med sig end prøver, men sender siden de bestilte varer fra deres oplagssteder. Som oftest har de logi hos sognefogderne eller oldermændene i byerne, og da de således meget sjældent lader sig se på veje og stier med varer, så er der derfor næsten intet mere at gøre for toldvæsenet ved patroulleringer i landet.«

Siden hævdes det fra alle sider, at bissekramhandelen var i stærk aftagen, navnlig vistnok fordi der blev lagt en krydstoldbåd i Lillebælt. Til gengæld dukkede de såkaldte probenreutere op i betydeligt antal. Det hedder herom i beretningen fra Odense for januar kvartal 1843:

»Handelsrejsende fra udlandet har gennemstrejfet landet, og denne fordærvelige slags handel er så vidt udbredt, at disse rejsende går så at sige fra dør til dør og tilbyder eller pånøder bestillinger, ja der gives her håndværkere, som på denne måde modtager silke, synåle, tråd og alle mulige materialer til deres profession i de mindste kvantiteter, og et halvt år efter kommer den rejsende igen, modtager sin betaling og nye bestillinger. Således er for en stor del også de fleste af de handlende af disse rejsende bragt ned til at være detaillister for hamborgerne«.

Ligeledes skrives fra Sakskøbing toldsted for 1847, at København og Flensborg »forsømmer ej at udsende hele sværme af probenreutere, der med stor svada anbefaler deres varer på udlændingens bekostning; derfor ser vi nu så megen kaffe, ris, rom og fajance komme fra Flensborg og fra København alt muligt, ja en betydelig del manufakturvarer ikke at forglemme«.

Endnu skal tilføjes, at beretningerne selvfølgelig bringer adskillige smuglerhistorier og f. eks. afspejler kampen mod hjemmebrænderiet i Jylland i 1840'erne. Større historiske begivenheder kan ofte følges i deres indvirkning på dagliglivet, således preussernes og østrigernes besættelse af jyske byer 1864. Som det ses giver toldinspektørernes indberetninger et broget stof til belysning af tilværelsen i Danmark i det 19. århundrede, rigeligt underlagt med statistikkens så ofte kritiserede, men dog vejledende talrækker. En righoldig fundgrube står her til rådighed for den, der ønsker at studere en tidsalder, der udmærkede sig ved raske fremskridt på det materielle livs område.

Hvad har krigens ødelæggelser af tyske arkiver, biblioteker og museer betydet for studiet af dansk historie?

Af *Johan Hvidtfeldt.*

I mere end fire år har Europa haft fred. Når vi nu tænker tilbage på krigen, mindes vi først og fremmest de millioner af mennesker, der måtte give deres liv, på slagmarkerne, i de bombehærgede storstæder eller i K-Z lejrenes trøstesløse barakker.

I millioner af hjem verden over har krigen bragt ulykke og sorg, mindet om de kære, som aldrig vendte hjem, piner stadig tanke og sind. Men krigen har ikke blot tilintetgjort menneskeskæbner og lagt hjem øde. Igennem århundreder har Europa bygget en kulturverden op, nu ligger mange af Italiens og Tysklands, Englands og Frankrigs skønne historiske bygninger i grus. Malerier og skulpturer er ødelagt, århundredgamle manuskripter er tilintetgjort af ild og sprængstof eller ført bort »som krigsbytte«. Den kultur, vi har fået i arv fra vore forfædre, er blevet fattigere. I Danmark har vi lov at glæde os over, at intet museum eller statsarkiv er sprængt. Det tyske fæstningsgraveri ødelagde nogle fortidsmindesmærker, og da den tidligere jødiske synagoge i Ålborg blev schalburgteret i 1944, blev Ålborg bys og stiftsøvrigheds nyere arkiv totalt tilintetgjort. Men vore tab er så uendelig små i sammenligning med Polens eller Tysklands. Vi har knap lov at nævne dem.

Vi har ikke blot glædet os over de skønne kulturminder, vi har også behøvet dem for at forstå vor egen fortid. Dansk historie er uløselig knyttet sammen med den almindelige europæiske kultur; hvordan skulle vi f. eks. forstå dansk middelalderhistorie uden at kende det rige kildemateriale i nordtyske arkiver? Ethvert barn ved, at Lübeck kom til at spille en afgørende rolle i Danmarks ældre historie. I dag vil vi forgæves søge efter oplysninger i byens arkiv. Det er ikke mere i Lübeck. Og ingen i Lübeck ved, hvor det er at finde.

I gamle dage var Danmark større end nu. En del af Sønderjylland ligger i dag syd for den dansk-tyske statsgrænse, og derfor må meget af kildematerialet til Sønderjyllands historie søges i arkiverne og museerne i Slesvig, Flensborg og Kiel. Også hertil nåede krigens ødelæggelser, og dansk historieforskning er derfor berørt af de tab, der her er lidt.

Af museerne i Sønderjylland er det især de to store museer i Kiel, *Thaulow museet* og *Das Museum vorgeschichtlicher Altertümer*, som har interesse for os. På grund af en omfattende evakuering har de, så vidt vides, ikke lidt noget tab, men bygningerne er ødelagt. Begge museers samlinger er overført til Gottorp slot, hvor en mindre del allerede er opstillet. Hertil skal vistnok også samlingerne fra »Historische Landeshalle«, der især omfatter billeder, planer og kort vedr. Slesvig og Holstens historie. Det forhistoriske museums værdifuldeste genstand, Nydambåden, er anbragt i en tidligere staldbygning ved siden af slottet. Af de lokale museer er det uden tvivl *Flensborg bymuseum*, som har størst betydning for danske forskere, bl. a. fordi det også rummer en del nordslesvigsk materiale. Det har under krigen været evakueret til landsognene og har ikke lidt direkte krigsskade, selvom ganske enkelte ting er gået tabt under evakueringen.

Bibliotekernes bogsamlinger er jo som regel ikke unica. Men derfor kan tabene alligevel være smertelige. Af de slesvig-holstenske biblioteker er *Universitetsbiblioteket i Kiel* utvivlsomt det vigtigste. Bygningerne er delvis ødelagt, og selvom man i 1942 påbegyndte en evakuering af den store bogstand på 516.000 bind, led biblioteket dog meget store tab. Ialt 250.000 bind blev tilintetgjort, deriblandt hele afdelingen Slesvig-Holstens historie og alle tyske doktordisputatser. Et særlig smerteligt tab var ødelæggelsen af den store samling ligprædikener m. m., »Libri minores Cimbrici«, hvoraf mange var fra Sønderjylland, og en del var unica. Biblioteket indeholder også en meget værdifuld håndskriftsamling, som dog er uskadt.

Det slesvig-holstenske *Landesbibliotek i Kiel* var anbragt på slottet, der allerede i oktober 1940 blev ramt af en bombe. Bygningen blev senere helt ødelagt, men kun 7519 bind er gået tabt. Håndskriftsamlingen og det augustenborgske arkiv, det såkaldte Primkenau-arkiv, der er af stor betydning for dansk historieforskning, har ingen skade lidt.

Af størst betydning for dansk historieforskning er dog utvivlsomt de slesvig-holstenske arkiver, først og fremmest det tidligere *Preussiske Statsarkiv*, hvis materiale ikke blot giver værdifulde bidrag til belysning af sønderjysk historie, men også kaster lys over visse sider af dansk udenrigspolitik. Gennem den i 1936 gennemførte arkivudveksling kom en stor del af de nordslesvigske lokalakter til Rigsarkivet og Landsarkivet i Åbenrå, men dels var afleveringen langtfra fuldstændig, dels vil man aldrig kunne udskille alle nordslesvigske sager, bl. a. fordi protokollerne nu engang ikke kan deles. Enhver, der beskæftiger sig med Nordslesvigs historie, vil altid være nødt til at benytte det tyske arkivs akter, med mindre man gennem en systematisk fotografering vil kunne løse dette spørgsmål på en virkelig rationel måde.

Statsarkivets bygninger i Karlstrasse blev fuldstændig ødelagt af bomber, men arkivalierne var heldigvis evakueret, og kun nogle nyere sager

af mindre historisk værdi er blevet ødelagt. Arkivet, der nu hedder *Landes-Archiv Schleswig-Holstein*, er overflyttet til Gottorp slot, hvor der er indrettet udmærkede arkivlokaler. Men kun en del af materialerne er ført tilbage fra evakueringsstedet, saltminen Mariaglück i nærheden af Celle. Mellem de tilgængelige arkivalier, der kan benyttes på Landsarkivets læsesal, er Tyske Kancellis arkiv og Gottorparkivet. Før disse arkivalier kom til Gottorp, var de anbragt på et ufuldendt marinelazaret i Kronshagen i nærheden af Kiel. Det var et trøstesløst syn, der mødte den, der i 1947 vovede sig op ad de ikke færdigbyggede trapper, og forholdene var så dårlige, at en del af akterne, vist især fra Gottorperarkivet, blev stjålet for at blive brugt i kakelovnen eller solgt som »Altpapir«.

Af de sønderjyske lokalarkiver er der kun grund til at nævne det store og vel ordnede *Flensborg byarkiv*, som efter evakueringen nu er genopstillet på Det tyske Hus i Flensborg. Det har ingen skade lidt under krigen.

Det ligger i sagens natur, at der også i de tyske arkiver i Berlin vil kunne findes et rigt materiale til belysning af Sønderjyllands indre forhold og de diplomatiske forbindelser mellem Danmark—Tyskland (Preussen) gennem århundrederne. De preussiske akter fra tiden før 1867 fandtes i *Geheimes Staatsarchiv* i Berlin-Dahlem. Bygningerne er næsten helt udbrændt. Størstedelen af akterne var evakueret til Anhalt og er derfor på russiske hænder. Arkiverne fra det tyske riges tid fandtes dels i *Reichsarkiv i Potsdam*, der især rummede militærarkiver, dels i de enkelte *ministerier*. Rigsarkivet ligger i den russiske zone, og dets bygninger er ødelagt. Af ministeriernes arkiver er *Äuswärtiges Amts* arkiv langt det værdifuldeste. Bortset fra de papirer, der stammede fra de sidste måneder før kapitulationen, er arkivet næsten fuldstændig bevaret, og så at sige alle akterne er på de vestallierede magters hænder. Efter krigen var arkivet en tid i Berlin, men blev senere overført til England. I 1947 og 48 har to danske historikere, arkivar, dr. phil. Harald Jørgensen og landsarkivar Johan Hvidtfeldt (i 1947 sammen med politiadvokat Bech) for Den parlamentariske Kommission og for Rigsarkivet haft lejlighed til at gennemgå hele arkivet fra 1867 til 1945. Ved velvilje fra engelsk og amerikansk side er det lykkedes at få fotografiske gengivelser af alle de akter, der havde interesse for Danmark. Et historisk materiale af ganske enestående værdi er på denne måde blevet sikret for dansk historisk forskning.

Det ville også for studiet af Sønderjyllands indre historie i tiden 1864 til 1920 være af stor værdi, om det kunne lade sig gøre at gennemgå andre af de preussiske og tyske ministeriers, først og fremmest indenrigsministeriernes, akter. En stor del af *Reichsinnenministeriums* arkiv var blevet evakueret til Sachsen, og er nu på russiske hænder, mens resten i øjeblikket er fordelt på forskellige allierede administrationskontorer. De militære myndigheders arkiver befinder sig udenfor Tysklands grænser.

*OKW.*s og *OKH.*s arkiver er overført til U. S. A., mens *marinens* arkiv er kommet til England. Det er indlysende, at også her vil der kunne findes værdifuldt materiale til Danmarks historie, ikke mindst under besættelsen.

Danmark og Nordtyskland har jo gennem århundrederne været nær forbundet, i middelalderen både politisk og økonomisk, senere først og fremmest handelsmæssigt. Man kan i virkeligheden ikke udforske dansk økonomisk historie uden et indgående studium af det nordtyske kildemateriale. Lübecks og Rostocks, Königsbergs og Danzigs arkiver er af central betydning for forståelsen af vigtige sider af dansk historie. Meget af det ældre stof er vel blevet publiceret i den store udgave af Hanserecesser, men den vil dog aldrig kunne overflødiggøre arbejdet i selve arkiverne.

Størstedelen af *Königsbergs arkiv* (med den tyske ordens arkiv 1198—1525) var evakueret vestpå, og blev efter kapitulationen anbragt i et af Englænderne indrettet Archival Repository på Kaiserhaus ved Goslar. Her fandtes også *Danzigs* arkiv, byarkivet fra Reval og de liv- og kurlandske *ridderskabsarkiver* samt forskellige polske arkiver. I 1947 er en del af disse arkivalier, deriblandt Danziger-arkivet, blevet afleveret til Polen. Hvad der vil ske med de øvrige, vides ikke endnu.

Byarkivet i *Stralsund* har mistet en del »Urkunden« og ca. 1/3 af forvaltningsakterne fra 1600—1800-årene. Arkivet i *Rostock* har ligeledes lidt betydelige tab, idet en del af de yngre forvaltningsakter og skibsfartssagerne er gået tabt. *Lübeck* er dog den by, der har lidt hårdest. Bortset fra akterne fra 1800-årene var så at sige hele arkivet evakueret østpå, især til Bernburg, og er der blevet beslaglagt af Russerne. Det har hidtil ikke været muligt at få oplysning om, hvor arkivet befinder sig. Også mange værdifulde håndskrifter i *Lübecks bybliotek,* deriblandt de gamle krøniker, er foreløbig blevet unddraget forskningen på samme måde. En hjemvendt tysk krigsfange har fortalt, at han i Brest-Litowsk har været med til at omlade disse samlinger. Fra *Hamborg statsarkiv* er der ligeledes mange sager, især håndskrifter og »Urkunden«, der har været sendt mod øst, og er forblevet der. Næsten halvdelen af *Altona byarkiv* blev ødelagt ved krigsskade. Det store *Commerz-Bibliotek* i *Hamborg* er omtrent tilintetgjort, og de fleste af bøgerne gået op i luer. Håndskrifterne er dog reddet. Også Hamborgs *Staats- und Universitätsbibliothek* har lidt meget store skader. Størstedelen af bogbestanden er ødelagt, mens de værdifulde håndskrifter, der også har værdi for hertugdømmernes historie, er i behold, selvom de fleste, såvidt vides, befinder sig i de russiske områder. Blandt de samlinger, som stadig er i Hamborg, kan nævnes »Supellix epistolica«, der omfatter en brevsamling på 200 bind, indeholdende 40.000 breve fra og til lærde i 1500—1600-årene.

Et svensk forlag har haft den gode ide at udgive et billedværk med gengivelser af de smukkeste af de mange kunstværker, som krigens rasen

har ødelagt (*Europas förstörda konstverk*, Stockholm 1946). Med sorg ser man på billederne af de dejlige bygninger, der fortalte om europæisk kulturs skaberkraft igennem tiderne. Hvor mange danske har ikke glædet sig over Mariekirken i Lübeck, over dens himmelstræbende spir og skønne inventar, ikke at forglemme den gamle danske fane fra Erik af Pommerns tid. Kirken er helt udbrændt, og hvor er fanen henne? Ingen ved det vel. Rådhuset er delvis ødelagt. »Die Speicher« borte. Og i næsten alle europæiske kulturbyer har krigens ødelæggelser ryddet op i de gamle bydele. Her er intet at gøre. Kulturmindesmærker kan ikke erstattes, de kan ikke bygges op som nye beboelseshuse.

Ser man på ødelæggelserne af det historiske kildemateriale, arkiver, biblioteker og museer, er billedet knap så trist. Vi sørger over de tab, der er lidt, men glæder os over, at de dog ikke har været større. Mest skæbnesvanger har det måske været, at man endnu ikke er nået til en ordning med de russiske myndigheder, hvorfor det ikke har været muligt at bringe de til østzonen evakuerede håndskrifter og arkivalier tilbage. For en historiker skulle det synes at være en selvfølge, at et folks historie er dets egen og ikke kan erobres som krigsudstyr eller maskiner. Udtalelser i russiske publikationer af tysk arkivmateriale synes at vise, at russerne betragter arkiver som krigsbytte. Med en sådan indstilling vil det sikkert vare længe, inden danske forskere atter vil kunne få adgang til det historiske kildemateriale fra de nordtyske byer, som vi ikke kan undvære, når vi skal forstå Danmarks historie.

Johan Hvidtfeldt.

Litteratur:

Kunstchronik. Hrs.geben vom Zentralinstitut für Kunstgeschichte in München.

Europas förstörda konstverk (Ljus. Stockholm 1946).

Georg Leyh: Die deutschen wissenschaftlichen Bibliotheken nach dem Krieg (Tübingen 1947).

Georg Leyh: Die Lage der deutschen wissenschaflichen Bibliotheken nach dem Kriege (Nordisk tidsskrift för bok och bibliotheksväsen XXXIV (1947), s. 59—80).

Bibliotheksberichte (Schriften des Vereins für schlesw.-holst. Geschichte 2. r. bd. 10, s. 204—208).

Der Archivar. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen 1947—.

A. von Brandt: Die norddeutschen Archive nach dem zweiten Weltkrieg (Scandia 1947, s. 142—152).

Herman Brulin: Tysklands arkiv efter kriget (Svensk Historisk Tidsskrift 1948, s. 276—285).

Nyt engelsk folkekultur selskab.

Engelske folkekultur-forskere er i disse år meget interesserede i at få forbindelse med nordiske kolleger. Vicesekretæren for det nye Oxfordshire and District Folklore Society, mrs. Ellen Ettlinger, der er tysk emigrant og en niece af Walther Rathenau, var i fjor på rundrejse i Norge, Sverige og Danmark for at stifte bekendtskab med folkekulturinstitutioner i disse lande. Hun har nu udsendt meddelelse om sit selskabs virksomhedsområde og organisation, idet hun håber, at folklorister og etnologer, som gæster England, vil være interesseret i at holde gæsteforelæsninger i selskabet.

Selskabets formand er mr. G. Turville-Petre, B. Litt., M.A., og dets virksomhed består i a) indsamling, optegnelser og undersøgelse af folkekulturen i Oxfordshire og omliggende grevskaber samt b) afholdelse af forelæsninger både over lokal og international folkekultur (folklore taget i vid betydning). Der bliver afholdt tre korte kursus om året, det første en almindelig introduktion i emnet, det andet om Oxfordshires folkekultur og det tredie om international folkekultur. Man håber i hver sæson at kunne bringe to gæsteforelæsninger af fremragende udenlandske forskere. Man vil også arrangere studiekredse samt udsende trykte meddelelser tre gange om året bl. a. med resuméer af forelæsningerne. Selskabets honorære sekretær er miss Christina Hole, 291 Iffley Road, Oxford.

Ax. S.

Litteraturoversigter.

Nyere søhistorisk Litteratur.

Louis E. Grandjean: Skibbruddets Saga. Søhistoriske Skrifter I. Høst 1947. 120 sider. — *Louis E. Grandjean: Skibsfartens Hjælpetropper.* Søhistoriske Skrifter II. Høst. 1948. 78 sider. — *Erik Kroman: Skibsbyggeriet i Marstal* (Sjöhistorisk Årsbok 1947. Sthlm.) — *B. v. Munthe af Morgenstierne: Danske Sejlskibe.* Thaning og Appels billedserie 1948. 80 sider. — *Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg.* Aarbog 1946, 1947 og 1948. (Høst).

Den danske søfartslitteratur er ikke så rig, at ikke ethvert nyt initiativ må påskønnes. Det er derfor med glæde, man konstaterer, at Handels- og Søfartsmuseet har fundet udvej for at påbegynde en skriftrække (Søhistoriske Skrifter). De to første bøger i rækken er udarbejdet af *Louis E. Grandjean,* som tidligere har været inde på søhistoriske emner i årbogen, ligesom også hans arbejde som haverichef indenfor søforsikringen har resulteret i en række bøger om søretsregler og søforsikringspraksis.

Det første af skrifterne: *Skibbruddets Saga* må siges at ligge i centrum af hans daglige arbejde. Det havde dog været mere i overensstemmelse med bogens indhold at kalde den: Bjergningens saga, idet det først og fremmest er arbejdet med at bjerge forulykkede skibe eller med at afværge strandinger, der er genstand for omtale.

Skibbrudene selv og årsagerne dertil er, som forf. gør opmærksom på, blevet stedmoderligt behandlet. For at bøde herpå findes til slut et tillæg af civilingeniør Knud E. Hansen: Hvorfor forliste Skibene?, men da dette afsnit ikke er på mere end $3^1/_2$ tekstside i stort tryk, kan det kun blive generelle udtalelser eller almindeligheder, der kan siges om dette store emne.

Den egentlige behandling af emnet indledes med et afsnit om strandinger i oldtiden. Meget må her blive gætteri eller sandsynlighedsantagelser, men det tør vel fastslås, at faren for strandinger da var mindre end senere hen. Skibene selv var indrettede, så de let kunne skydes på land og desuden var de i stand til at søge nødhavn næsten overalt p. gr. af deres ringe dybtgående. Det er en velkendt sag, at hvor det var muligt, foregik sejladsen langs kysterne, ligesom man med flid undgik farlige og vanskeligt tilgængelige kyster. Det må her være nok at påpege, at hovedfærdselsvejen mellem Østersøområdet og Vesteuropa gik tværs over Sønderjylland, idet man sejlede så langt, man kunne, ad Slien, Ejderen og Trene å, og ikke nord om Jylland langs den farlige vestkyst. Brugen af ankere i denne periode gør forf. udførligt rede for, men fastslår, at de ingen egentlig betydning havde ved strandingsfare. Man kunne ikke ride en storm af for ankerne. Dertil var de for spinkle. Hvordan man så kan

fastslå, at ankeret var det svage punkt, der oftere førte til skibbrud, er ikke let at se.

Om selve strandingerne handler afsnittene: Strandretten og Forstrandsretten. Strandretten kan karakteriseres som kystbeboernes rettighed til at bemægtige sig fremmede skibbrudnes gods (eller de fremmede selv, hvis de kom levende i land). Det var altså slet og ret en magtudøvelse, der bundede i den gamle opfattelse, hvorefter den fremmede var fuldstændig retsløs, idet retten kun gjaldt landsmænd.

Forskellige forhold gjorde imidlertid deres til at ændre praksis. Det gælder både det nye syn på medmenneskene, som kristendommen lærte, og måske endnu mere den stigende indflydelse, som den udenlandske handel kom til at udøve i Danmark. De fremmede købmænd kunne naturligvis ikke være ligeglade med, om de var retsløse eller ej, hvis deres skibe skulle strande. De ændrede forhold afspejler sig i landskabslovenes bestemmelser om vrag.

Grandjean har kaldt dette afsnit, der dækker tidsrummet, hvor landskabslovenes bestemmelser var i kraft, for Forstrandsretten. Retten var nu ikke længere en brugsmåde, opbygget på hævd, men en juridisk fastslået fremgangsmåde, der tog hensyn både til ejeren af vraget og til den, der evt. kunne gøre sig til gode dermed. Denne sidste er ejeren af forstranden. Selve begrebet forstrand er ikke defineret på denne tid, men Jyske Lov fastslår, at kongen har ret til det herreløse vrag, »fordi kongen ejer alle forstrande, og det som ingen mand ejer, det ejer kongen ligeledes.« Denne ret forpligtede så til gengæld kongemagten til at skaffe ejerne af vraggodset deres ret respekteret, både når der kom folk levende i land med vraget, eller når ejerne meldte sig inden år og dag. Ejerne havde da at erlægge bjergeløn og i tvivlstilfælde tilsværge sig godset med mededsmænd. Grandjean mener, at det ville falde udlændinge svært at skaffe sig mededsmænd og dermed godset. Mon ikke problemet løstes gennem købmandsgilderne, som omtales et par sider længere fremme? Gildesbrødrene havde pligt at bistå en broder i nød også som mededsmænd.

Ved bjergelønnens udmåling viser det sig, at de svenske landskabslove frembyder en større graduering end de danske, svarende til forholdene bl. a. i middelhavslandene. I de tilfælde, hvor der kom folk levende i land fra vraget havde de eneret til at bjerge enten selv eller med lejet kraft. Først når de gav op, eller der ingen fandtes, var det kongens ombudsmands sag at bjerge. Forf. gør opmærksom på, at ved at skelne mellem herreløst skib og skib med folk om bord, var loven den direkte anledning til, at strandboerne i praksis sørgede for, at ingen levende kom i land. Heri ser han et levn fra strandretten, og hvis alle de blodige fortællinger om strandrøvere, der myrdede skibbrudne i havstokken, har noget på sig, har strandrettens praksis holdt sig langt op imod vor tid.

Middelalderens tungere og mere dybtgående handelsfartøjer betød øget strandingsfare. Fremdriften skete nu hovedsageligt ved sejl, og det var ikke mere muligt at føre skibene over land. Man begyndte derfor at søge nord om Skagen, den såkaldte ommelandsfart. Skibene var dog endnu ikke så fuldkomne, at de kunne klare alle farvande eller alle situationer uden vanskelighed. Man sejlede derfor ikke gerne i vintertiden og ikke gerne om natten. Det illustreres malende i det norske skrift »Kongespejlet« fra o. 1225. Koffardifarten begrænsedes i hovedsagen til tiden fra april til 1. novbr. Når forf. anfører, at sildefiskerierne ved Skåne — og dermed Skånemarkedet — ophører o. 1. novbr., så har det dog også sin forklaring i, at tilgangen af sild ved denne tid var til ende.

Handelsfartøjerne måtte ikke stikke for dybt for ikke at løbe fare for at grundstøde og derved i mange tilfælde blive vrag. De danske farvande og forstrande fik derved en afgørende indflydelse på skibsbygningen. Det blev den vesteuropæiske (frisiske) skibstype, der slog igennem herhjemme. Den bedste nutidige repræsentant herfor har vi i vadehavets evert. Når forf. vil forklare Limfjordens fladbundede bådtype, kågen, som en degeneration af den middelalderlige kogge, så er det dog straks mere tvivlsomt. Dertil ved vi foreløbig alt for lidt om de hjemlige småbådes historie.

Med den stigende handel, som middelalderen igennem fandt sted, og som yderligere øgedes ved verdenshandelens forlægning til Vesteuropa med de store opdagelser, blev det ønskeligt at få fastere og udførligere regler for vrag og bjergning deraf. Kongemagten måtte være interesseret i, at fremmede købmænd ikke afskrækkedes fra at besøge det danske område. Karakteristisk nok er det da også den moderne indstillede Kristiern II., der i 1521 får udarbejdet nye lovbestemmelser herom, der udførligt går ind på alle problemerne og løser dem på tidssvarende måde. Loven blev hurtigt ophævet igen og først i 1561 blev landskabslovene afløst af Frederik II.s søret.

Der var nu skabt tidssvarende retsregler, men hvorledes blev de overholdt? Herom tales der i afsnittet: Praxis bag Lovene. Ved en lang række eksempler, væsentlig hentet fra Kancelliets Brevbøger, viser forf., at de gamle forhold med aktivt strandrøveri eller passiv strandingspolitik, hvor kystbeboerne mod loven nægtede at hjælpe ved bjergningen, ikke var lette at komme til livs. Selv regeringsmagten, der skulle sørge for at effektuere lovens bestemmelser, var ikke altid upartisk. Den kunne være interesseret i at forhale sagen ud over år og dag, så godset kunne tilfalde den. De udenlandske købmænd måtte derfor selv gøre en indsats, og Grandjean fremsætter den interessante formodning, at de fremmede købmænd, der opholdt sig i landet, fungerede som datidens haveriagenter ved at organisere en efterretningstjeneste om strandede skibe og gods.

En ting må iøvrigt anholdes på dette sted. Her som et par andre steder i bogen vil forf. fastlægge Peder Syvs ordsprog til den og den bestemte tilstand indenfor vragretten og dens udøvelse. Det går slet ikke an. Syvs ordsprog afspejler almene tilstande, der ikke er specifikt danske eller særlig tidsbestemte.

Sin endelige afrunding får bestemmelserne om vrag og bjergning med Danske Lov. Bjergelønnen fastsættes nu både m. h. t. godsets værdi og til faremomentet. Hermed er man nået frem til fuld forståelse af samtlige de faktorer, der bør tages hensyn til ved bjergelønnens udmåling. På side 76 giver forf. i tabelform en oversigt over, hvordan bestemmelserne herom har været fra landskabslovene til D.L. og samtidig en oversigt over bjergelønnens procentvise størrelse. Overraskende nok viser det sig, at den i det store hele har holdt sig uforandret i dette lange tidsrum.

Efter dette går forf. over til at behandle bjergningen og dens teknik. Allerede i middelalderen var skabt en sådan med enkle redskaber som tænger, remme, kroge o. l. Søkrigene i 15—1600 tallet skabte grundlag for en profession, idet der nu var store værdier at hente. Her som så ofte før og siden viser det sig, at krigene sætter skub i den tekniske udvikling. 1560 får den københavnske borger Mikkel Jensen, kaldet Vrager, kgl. brev på »at fiske i stranden efter alt, som han kunne finde med sine redskaber«. Mikkel Vrager bjergede såvel ved Norges kyst, under Anholt som under Gotland. Også andre priviligerede bjergere kendes. Efterhånden forbedres deres udstyr. I 1667 får Johan Beyer bestalling, og heri om-

tales hans »duckerkunst«. Af flere eksempler ses det, at dykkerkunsten kom i brug herhjemme i slutningen af 1600 tallet, og at udlændinge indkaldtes for at lære kunsten fra sig. Først dermed mener Grandjean er bjergningen af selve skibene blevet en realitet af betydning.

Til belysning af bjergningsteknikken i 1700-tallet findes i Marinens bibliotek et meget værdifuldt manuskript af Sæmund Magnussen Holme. Det er dateret 1784 og er forsynet med en række tegninger til støtte for beskrivelsen. En hel del af dem gengives i bogen. Først 1800-tallet ser dog egentlige bjergningsskibe og professionelle bjergere. 1833 stiftes således Svitzers bjergningsentreprise, men allerede tidligere i århundredet fandtes der bjergningsentreprenører i Helsingør, hvor mange af de der bosiddende konsuler samtidig var havariagenter — ofte for hele landet. Følgelig beordrede de de havarerede skibe dertil, når det var muligt. Det gav arbejde først og fremmest til de helsingørske skibsværfter, men også til byen som helhed.

Katastroferisikoen kan siges at være jævnt stigende gennem årene, selv om statsmagten gjorde en indsats for at hjælpe ved indretning af fyr, udlægning af søtønder o. l. Undertiden saboteres disse bestræbelser af kystbeboerne, der — som det siges om Anholts befolkning »leve kristeligt og ernære sig af vrag« —, idet de optændte falske fyr på stranden og bortfjernede søtønder og andre mærker. Ved forordning af 1705 og plakat af 1793 skred regeringen ind mod disse og andre misbrug. Den største fare var dog, at skibene stadig tiltog i størrelse og dybtgående. Mange steder blev det nu farligt eller umuligt at sejle, hvor man tidligere uhindret kom frem. Det blev derfor en sag af stor vigtighed at få et søkort, der kunne vejlede om dybdeforholdene. Det blev søkortdirektør Jens Sørensen der kom til at løse denne opgave o. år 1700. Karakteristisk for tidens indstilling er det, at kongen og admiralitetet holdt på, at opmålingerne skulle være hemmelige, så kun kongens skibe nød godt af oplysningerne. Koffardiskibene måtte stadig klare sig på bedste beskub.

Efter det fremsatte er det begribeligt, at faren for sejlads ikke var forsvundet efter de nævnte forholdsreglers indførelse. Den store risiko bevirkede, at partrederiet var almindeligt, hvor flere — helt op til 64 — partredere stod sammen om risikoen ved samme skib. Dertil kom søforsikringen, som ialtfald har været i brug herhjemme fra begyndelsen af 1600-tallet. Forf. gengiver en søforsikring, som Holberg i 1730 begærede i Det kgl. Sø-Assurance Co. Holberg vidste altså nok hvad han talte om, da han skrev »Det lykkelige Skibbrud«.

Bogen er blevet så udførligt omtalt, fordi den — trods mange skønhedspletter, hvoraf nogle er omtalt i det foregående — fremlægger et nyt og interessant stof. En lignende udførlighed kan ikke blive forf.s anden bog: *Skibsfartens Hjælpetropper* til del. Den er koncentreret omkring tidspunktet for bugserbådenes fremkomst i Danmark og især i Københavns havn.

Den ældste form for bugsering skete med robåde, men det er velkendt, at sejlskibe kunne bie i lange tider efter bør. Til orlogs var man imidlertid ofte nødsaget til at tage bugseringen til hjælp for skibenes taktiske placering før slag o. l. Og krigsskibene havde også det tilstrækkelige mandskab hertil. Men også merkantile hensyn kunne føre til bugseringens anvendelse. Især blev den taget i brug, hvor havnene lå et godt stykke oppe ad floder som i Holland og England.

Rigtig gang i bugseringen kom der dog først med dampslæbebådene. Den første konstrueredes af en engelsk mineingeniør i 1802, men blev

hurtigt opgivet, da man ikke turde anvende den. Først fra 1819 kom der gang i foretagendet, da et dampbugserselskab startedes på Clyde. O. 1830 anskaffede den engelske flåde sine egne bugserbåde med dampkraft, mens krigsskibene karakteristisk nok stadig var sejlskibe.

I Københavns havn havde bugseringen fra gammel tid været udført af pramførerne. 1784 organiseredes de i »Det forenede Pram- og Stenførerlaug«. Egentlige bugserbåde kom først i brug i 1840'erne hvor englænderne begyndte at sælge ud af deres gamle. Under treårskrigen fik bugseringen i Danmark et voldsomt skub fremover, idet alt forhåndenværende dampskibsmateriale blev taget i brug under troppetransporterne. I de samme år begyndte provinshavnene også at komme med. 1846 var der indsat en dampbåd på Odense kanal og 1850 en på Randers fjord.

Forf. behandler derefter Det forenede Bugserselskabs historie og slutter af med at omtale bugseringens teknik samt kontrakter og ansvar, der vedrører den juridiske side af bugseringen. Hvor dramatisk det kunne gå til, når bugserselskabernes interesser stødte sammen med de private bådejeres, viser en episode, der fandt sted i 1875 sydvest for Landskrona. Svenske fiskere stencde her den danske bugserbåd »Thor« bort fra en norsk havarist, som de selv ønskede at slæbe af grunden.

Det vil være ønskeligt, om Handels- og Søfartsmuseet vil få lejlighed til at fortsætte sin skriftrække til gavn og glæde for historisk forskning i Danmark. Det bør i så fald ikke være bange for at udsende værkerne med noter, der giver præcise oplysninger om, hvorfra bevisstederne er hentede. Den halvpopulære form de to første skrifter i rækken har fået, gør dem ikke smukkere eller mere let læste. Derimod virker det nu og da irriterende, når henvisningerne mangler, og det gør dem ialtfald mindre brugbare. Derimod skal det til deres ros siges, at de er forsynet med person- og sagregister.

Svensk Sjöhistorisk Årsbok for 1947 har haft den idé at koncentrere sin fremstilling om skibsbyggeriet og har også hentet et enkelt bidrag fra Danmark. Det behandler *Skibsbyggeriet i Marstal* og er skrevet af *Erik Kroman*, der allerede i 1928 havde taget Marstals søfart op til behandling. På 24 sider redegøres der for forholdene i Marstal fra begyndelsen af 1600-tallet til idag. Forf. skildrer udførligt den politiske og økonomiske udvikling i Danmark og de indvirkninger, den får på skibsbyggeriet og søfarten i Marstal. Det er af stor betydning for den rette forståelse af emnet, at denne baggrund gives. Kroman fastslår nemlig til indledning, at skibsbyggeriet i Marstal altid har stået i det nøjeste forhold til den marstalske skibsfart, da skibene næsten udelukkende byggedes til marstallere og for marstalsk regning.

Fra gammel tid havde Ærøskøbing eneret på handelen på øen og der bliver derfor først mulighed for at udvikle en selvstændig handel og søfart i Marstal, da Ærø i 1634 deles mellem hertug Christians arvinger. Byens udvikling hæmmedes dog i længere tid ved, at Marstal både i Danmark og Hertugdømmerne betragtedes som udland i toldmæssig henseende. Først hundrede år senere fastslog en kgl. resolution, at Marstal skulle regnes som indenlandsk.

Begyndelsen til byens søfart skyldes kornudførselen fra det kornproducerende Syddanmark til Hertugdømmerne, hvorfra kornet gik videre til de store tyske eller nederlandske byer. Byen havde her en meget heldig central beliggenhed. Marstalskibene sejlede desuden på Norge. Til denne sejlads brugtes mindre skibe, jagter, der var meget yndet i Marstal og

vedbliver at være det i hele sejlskibsperioden. Englænderkrigen 1807—14 gik hårdt ud over Marstal. Ved kielerfreden i 1814 bliver Norge desuden udland, hvor danske skibe nu blev belagt med told. Marstalskibene søger derfor nye virkeområder, idet de i stigende grad går over til farten på Nordsøen, bl. a. til Amsterdam, der endnu var centrum for den europæiske kornhandel. Til farten på Nordsøen viste skibene sig dog ikke så egnede. De blev delvis ombygget, og da skibsbyggeriet fra slutningen af 1840'erne tog stærk fart, efter at England havde ophævet kornloven, blev nybygningerne gjort større. Det var stadig væk mest jagter, der byggedes, men også skonnerter og galeaser.

Tidligere synes Marstal at have indkaldt skibsbygmestre fra naboøerne. Tåsinge og Thurø har fra gammel tid været kendt som skibsbygningssteder. Snart kom Marstallerne dog selv med. Materialerne var udelukkende indenlandsk tømmer, mest eg. I 1840erne indtræffer et vendepunkt for skibsbyggeriet i Marstal. Hidtil havde man udelukkende bygget »på klamp«, sådan som mangfoldige mindre virksomheder vedblev med, lige til konstruktionstegningen slog igennem med de tekniske skoler. Nu begyndte skibsbyggerne af slægten Bager at bygge efter tegning.

Krigen i 1864 afbrød Marstals gamle forbindelse med hertugdømmerne, især da skibsafgifterne for besejling af dette område blev seksdoblede. I stedet søgte marstalskibene ud over verdenshavene. Der sejledes med korn fra de russiske østersøhavne til England og Holland og med tømmer fra Sverige og Finland. Desuden besejledes Archangelsk, Vestindien, Spanien og Middelhavet. Foregangsmand i disse år var H. C. Christensen, der ikke alene havde skibe i søen, men også anlagde eget værft og en lille havn nord for byen. Skibene blev endnu større. Typerne var nu mest bramsejlsskonnerter og skonnertbrigger. De større skibe krævede mere kapital. Det gamle forhold med at en enkelt mand ejede fartøjer måtte derfor forlades til fordel for et partrederi, som oftest dog bestående af en 4—5 personer indenfor samme familie.

Landbrugskrisen i 1880erne indvirkede på skibsfarten og bragte en kortere stilstand. Allerede i samme tiar havde Marstal dog overvundet krisen, og en ny opgang satte ind. De nye skibe, der byggedes, var næsten alle skonnerter eller skonnertbrigger, der blev sat ind i trælastfarten fra Sverige til de franske kanalhavne. I vintertiden, når Bottenhavet var lukket af is, sejlede skibene på Vestindien og Sydamerika. Nogle af skibene indrettedes specielt til besejling af de lavvandede, sydamerikanske floder. O. 1900 begyndte man at sejle træ fra Canada og samtidig hermed fisk fra New Foundland og Labrador til Spanien. Den sidstnævnte fragt fortsattes lige op til den anden verdenskrigs udbrud. Her havde marstalskibene en præferencestilling og var de eneste danske skibe, der sejlede i denne fart.

Krigen 1914—18 betød en stærk tilbagegang for Marstals skibsflåde ved bortsalg og forlis. Og årene derefter har ikke betydet nogen ny fremgang. Et nyt indslag gør sig gældende, nemlig dampmaskinen og motoren. En del af Marstals flåde består nu af dampskibe, og alle sejlskibene er blevet forsynet med hjælpemotorer. Dei har fået indflydelse på skibene, hvis høje rigninger er forsvundet. Også sejlruterne er blevet påvirket deraf. Motoren betaler sig bedst på de kortere rejser, og dens indførelse har bl. a. været medvirkende til at New Foundlandsfarterne ophørte.

Sådan har historien om Marstals skibsfart og skibsbyggeri i store træk artet sig. Det kan siges, at det mere er skibsfarten end byggeriet, der behandles, sådan at titlen giver noget andet og mere, end den lover. Men

artiklen er velskrevet og meget værdifuld ved at sætte udviklingen i Marstal i relation til begivenhederne i verden udenom.

Forlaget Thaning og Appel har påbegyndt en billedserie, og et af de første numre i den er *Munthe af Morgenstiernes* bog om *Danske Sejlskibe*. Forf. har indtil for nylig været inspektør på Handels- og Søfartsmuseet og skulle altså have forudsætninger for at lave en god bog. Resultatet er også blevet vellykket. Bogen præsenterer sig smukt med sit sortrøde, mønstrede omslag. Bogens plan er den, at der bortset fra en ganske kort indledning gengives skibsbilleder med tilhørende tekst. Desuden findes en oversigtstavle med angivelse af de forskellige fartøjstyper og deres sejlføring. Til slut findes en ordliste over »visse i bogen benyttede maritime udtryk«. Listen burde utvivlsomt have været fuldstændig. Det ærgrer en at slå et ord forgæves op, når der er en liste. Endelig findes en kort henvisning til de forskellige kilder.

Billedrækken fører os lige fra oldtidens stammebåd, »egen« til skoleskibene »Danmark« og »Georg Stage«. Billederne er gode og repræsentative og den tilhørende tekst velvalgt og rummer mange ting af almen interesse. Enkelte meningsforstyrrende trykfejl findes.

De tre sidste årgange af *Handels- og Søfartsmuseets årbog* giver som de foregående et broget billede af søens liv. Hver årbog indeholder en oversigt over museets virksomhed og nyerhvervelser, hvortil slutter sig en række artikler om ældre og nyere forhold. Selv de nyeste begivenheder har fået plads. Det gælder således to artikler fra 1946 om dykkervæsen og om de danske farvande i fred og krig.

Det er dog de historiske artikler, der dominerer. *Grandjean* skriver om søens stednavne og slår til lyd for en systematisk registrering og optegning af dette navnestof. Artiklens forfatter tog selv under krigen dette arbejde op, som er resulteret i værket »*Søkortets Stednavne*«. Han gør dog opmærksom på, at det kun er en meget begrænset del af opgaven, der derved er løst. Således er strækningerne umiddelbart langs kysterne slet ikke behandlet. Dette område, der har den største betydning for småskibsfarten og fiskeriet, har i allerhøjeste grad kulturhistorisk interesse. For længst har man da også indset dette. Allerede i 20erne slog Stednavneudvalget til lyd for, at dette navnestof blev indsamlet, og i et begrænset omfang er det også sket. 1925 udgav således *Skjodsholm* i Vendsysselske Aarbøger en afhandling om »*Grunde og gamle Meed*«, der behandlede kyststednavnene fra Lyngby, Løkken, Grønhøj og Blokhus. 1927 udsendtes Stednavneudvalgets optegnelser fra Hirtshals i form af et kort for hele Hirtshals Flak, og endelig er de bornholmske kyststednavne blevet publiceret i »*Gammalt å Nyt*« (1931 og 1932). En del upubliceret stof findes endnu; således har museet i Gilleleje indsamlet de gamle fiskemeed ved kysten dér, men utroligt meget står endnu tilbage. Grandjean har ret i, at indsamlingen af dette stof har stor kulturhistorisk interesse, men hans egne stednavnestudier vil dog sikkert ikke vække bifald blandt stednavneforskere.

Kaptajn *Juul-Hansen* og ingeniør *Knud E. Hansen* har begge behandlet et enkelt element indenfor skibene. Den første således *lastelinien og dens udvikling* (1947) og den anden *forstævnsformer* (1946). Sådanne detailstudier er af stor værdi. Juul-Hansens artikel giver god besked om de anstrengelser der har været gjort for at øge sikkerheden til søs. England har været førende på dette område ved en institution som forsikrings-

selskabet Lloyd og en privatmand som Samuel Plimsoll. Når et fartøj nu betegnes som en plimsoller, så karakteriseres dermed den slags skibe, som han selv var den ivrigste bekæmper af.

Knud E. Hansen er med sin oversigt inde på en meget central del af skibenes konstruktion, som følges op fra den grå oldtid til i dag. To hovedtyper, den hule og den runde stævn konkurrerer i dag som for tusinde år siden om førstepladsen.

Poul Erik Hansen har i »*Danmarks ældste Flaadeordning*« (1946) forsøgt at udrede, hvorledes den oprindeligt frivillige søledning, hvor mandskabets samtykke måtte indhentes, førend ledingen kunne udbydes, efterhånden udvikler sig til en pligt, man var statsmagten skyldig. Således var stillingen ved 1170, hvor forf. slutter sin fremstilling. Som altid, når det gælder problemer indenfor Danmarks middelalder, er kilderne få og vanskelige at tolke. Men det lægger forf. da heller ikke skjul på.

En orientering om de interessante udgravninger, der påbegyndtes i 1944 på Slotø i Nakskov fjord, og som har bragt resterne af kong Hans' skibsværft for dagen, bringes i 1948. Med største forventning må man se hen til den endelige publikation. Dette skibsværft tjente især til opbygning af den danske orlogsflåde. Om en anden fase af dens historie handler *Jørgen H. Barfods* »*Norske Defensionsskibe og deres Udrustning under Torstenssonsfejden*« (1948). Dette bidrag udmærker sig ved i stor udstrækning at have benyttet arkivalsk materiale og bringer således et hidtil ukendt stof for dagen. Det samme gælder *Georg Nørregårds* »*Forliset ved Nicaragua 1710*« i samme årbog. Dette forlis, dets forhistorie og efterspil giver et rystende billede af de vilkår, slavehandelen bød både slaver og skibsmandskab på denne tid.

Om handelen, men ud fra hjemlige forhold handler ligeledes *R. Bergs* »*Nogle gamle danske Købmandstyper*«. Emnet er hentet fra 16. og 17. århundrede, og forf. gør opmærksom på, at der uheldigvis er bevaret så lidt materiale til belysning deraf. Desværre gør han ikke selv rede for sine kilder.

Et nyt og interessant stof fremlægger *Munthe af Morgenstierne* i »*Træk af Krydstoldvæsenets Historie*« (1947), der i væsentlig grad er bygget på krydstoldvæsenets arkiv i Rigsarkivet. Fremstillingen går fra dets begyndelse o. år 1700 til dets ophævelse i 1904. Artiklen er illustreret med et udmærket billedmateriale.

Nyt stof er også *Henning Henningsens* »*Indvielses- og Optagelsesskikke tilsøs*« (1948), idet det er søfartshistorie set fra et folkloristisk standpunkt. Det er dåben til søs, sådan som den nu bedst kendes fra linjedåben, når ækvator passeres, der behandles. Også denne artikel er mønstergyldig ved sine noter og henvisninger.

Holger Rasmussen.

Anmeldelser.

Studiet af historien.

Arnold J. Toynbee: Historien i nyt lys. Gyldendal 1948, 469 sider.

Man bør altid læse, hvad forlag — ofte paa omslagenes bagsider — skriver om de af dem udgivne bøger. Det kan have ikke ringe kulturhistorisk interesse. Paa omslaget af Toynbee's bog i den danske oversættelse staar der, at det er blevet sagt, »at han paa historiens omraade vil komme til at sætte skel som Kopernikus paa astronomiens og Darwin paa biologiens«. Er dette sandt, er det visselig glædeligt, at Gyldendal samme steds kan konstatere, at værket er blevet en »verdenssukces« — maalet for vor tids højeste stræben, svarende til Hellenernes »kalokagathía« og den middelalderlige katolicitets »sanctitas«. Baade Kopernikus' og Darwins syner havde jo adskillig haard modvind at kæmpe imod, før de knæsattes.

»Verdenssukcessen« kunde jo imidlertid skyldes, at Toynbee som historiker falder inden for samme for det læsende publikums store masse tillokkende kategori som de, der inden for skønlitteraturen forfatter »best-sellers« eller »thrillers«.

En saadan antagelse vilde dog være urigtig. Toynbee's bog ligger saa langt fra hr. Gennemsnitsmands historieopfattelse, at en fremtrædende dansk repræsentant for denne opfattelse med afsky og harme skriver om den, at den »er en eneste benægtelse af thesen om, at der er noget, der hedder udvikling, at kulturerne ikke er »filosofisk set samtidige«, men i alle sine *(sic)* former er successivt fremadskridende, en these, der i almindelighed regnes til den moderne tænknings betydeligste aktiver«. Vor berømte tænker beskylder ogsaa Toynbee for »løshed i metodik« og deraf følgende »tautologisk plathed i analysen«[1]) og for flere andre grimme ting.[2])

Skjules bør det imidlertid ikke, at vor landsmand ikke er den eneste, som har kritiseret bogen. Den har vakt livlig diskussion — som rimeligt var — blandt historikere i forskellige lande. Flere har mødt den med mere eller mindre velbegrundet skepsis, andre — og blandt dem fagmænd af høj rang — har givet udtryk for beundring og betagelse.

Det gode bør straks siges om bogen, at dens forfatter adskiller sig fra dyrkerne af den saakaldte videnskab »sociologi« — der i almindelighed er i rystende grad blottede for historisk indsigt, overvejende bygger paa rent spekulative opstillinger, og hvis eneste virkelige forhold til erfaringsvidenskaben synes at være en lejlighedsvis anvendelse af statistiken (der

---

[1]) Jvf. seminaristen i Jakob Knudsens »Gamle Andersen«: »og saa er der dette tavtalogiske . . .«

[2]) W. Saxtorph: Historien i mr. Toynbees lys. Frit Danmark, 7. aarg., nr. 11 (febr. 1949), s. 30—31.

dog, som bekendt, er uegnet til at besvare kulturhistoriske spørgsmaal af mere afgørende betydning) — derved, at han er en skolet og uhyre vidende historiker (professor i London først i byzantisk og nygræsk sprog, litteratur og historie, senere i international historie, studieleder i »Royal Institute of International Affairs« og redaktør af »Survey of International Affairs« med Mellemøstens forhold som speciale). Fra første færd føler faghisterikeren sig langt mere hjemme i hans bog, end han gør i de fleste sociologers arbejder.

Der melder sig imidlertid ved tilegnelsen og vurderingen af bogen straks en vanskelighed, som gælder de fleste læsere, ogsaa faghistorikere. Enhver af os har dannet sig sit syn paa historiens gang og menneskenes kaar ud fra bestemte, oftest meget begrænsede forudsætninger. Man gaar ud fra ganske bestemte regler for og vurderinger af menneskelige reaktionsmaader, fordi de er mere eller mindre almindeligt antagne i det samfund, man selv lever i, og synes at stemme med de fra dette samfund kendte kendsgerninger, saaledes som dets historikere, filosofer, avisskrivere osv. fortolker dem. Men dels er der utallige maader at fortolke »kendsgerninger« paa, dels er det vitterligt, at man i Confucius' Kina, i profeternes Israel, i Sokrates' Athen saa væsentligt anderledes paa mange ting, end vi gør. Og det maa anses for aldeles umuligt at levere et videnskabeligt bevis for, at vort syn altid er det rigtige og enegyldige. At det i en bestemt givet historisk situation muligvis er det, som passer os bedst, er ikke noget saadant bevis.

Vil man have noget ud af Toynbee's bog, som bygger paa eksempler fra alle kendte kulturer, maa man møde med et aabent sind og ikke paa forhaand tage visse »hævdvundne« regler for menneskelig adfærd og menneskelig vurdering for givne. Man bør altsaa ikke uden videre afvise en tankegang eller et ræsonnement hos Toynbee, fordi højskoleforstander Asmussen eller rigsdagsmand Bovlund eller professor Cornelius[1]) med stor sikkerhed hævder, at de er helt ved siden af. En dom bør ikke fældes ud fra andre forudsætninger end videnskabens egne, der — som det vil vides — ikke kender hensyn til hverken konfession, klasse eller politisk anskuelse.

Det er meget svært og lykkes kun ved en kraftanstrengelse, som sikkert ikke alle evner.

Toynbee's »store værk« er, som Gyldendals »bagord« ikke oplyser, men som det bl. a. fremgaar af forfatterens og den engelske udgivers forord, to ting. Toynbee udgav 1933 3 bind og 1939 endnu 3 bind (i alt over 3000 sider) af det i sandhed omfattende værk som han kaldte »A Study of History«. De 6 bind rummer 5 af de i alt 13 afsnit, som værket i dets endelige form efter forfatterens plan skal omfatte: Disse afsnit er: »Indledning«. — »Kulturers opstaaen«. — »Kulturers vækst«. — »Kulturers sammenbrud«. — »Kulturers opløsning«. — »Universalstater«. — »Universalkirker«. — »Heroiske Tidsaldre«. — »Berøringer mellem kulturer i rum«. — »Berøringer mellem kulturer i tid«. — »Rytmer i kulturernes historie«. — Den vesterlandske kulturs udsigter«. — »Historikernes inspirationer«.

De 8 sidste af disse afsnit har Toynbee, som under sidste verdenskrig var stærkt optaget i regeringens tjeneste, endnu ikke offentliggjort noget

[1]) Vil man læse et morsomt træk til belysning af professor Cornelius' mentalitet, bør man slå op i den fuldstændige engelske originaludgave (»A Study of History«) I (4. impression 1948), p. 163 f.

af. De 5 første, altsaa de 6 udkomne bind af værket, udarbejdede en med Toynbee omtrent jævnaldrende engelsk historiker og historielærer D. C. Somervell »for sin fornøjelses skyld« en forkortelse af, som han 1943 sendte forfatteren til gennemsyn. Han stræbte, samtidig med, at han saa vidt muligt bevarede originalens sætninger og inddeling, at nedskære antallet af eksempler og end mere mængden af detailler. Toynbee udtaler i sit forord til den forkortede udgave, der udkom 1946 med originalens titel — som det danske forlag altsaa har tilladt sig at ændre — at han hist og her har omskrevet sproget, men giver i øvrigt Somervell den ros, at det er lykkedes ham »at bevare bogens bevisføring, at fremstille beviserne i de oprindelige vendinger og samtidig at forkorte seks bind til ét«.

Hvad er nu det ny ved Toynbee's bog? Det ny er bl. a. at en historiker af ualmindelig lærdom og sjælden fantasi og kombinationsevne indlader sig paa, hvad hidtil kun spekulative filosofer og litterater, som ikke alt for meget trykkedes af distraherende historiske kendsgerninger, har vovet. Ved sammenlignende (komparativt) studium af de 21 fuldbaarne, 3 ufuldbaarne og 5 standsede kulturer (civilizations), hvorom historien og arkæologien melder, søger Toynbee at finde mere eller mindre almengyldige »love« eller hovedtendenser for de processer, som betinger kulturers opstaaen, vækst, forfald og sammenbrud og »datterkulturers« fremvækst af ældre døende kulturer (som den vesterlandske og ortodoks-kristelige kultur voxede frem af ruinerne af den helleniske (græsk-romerske) kultur, som igen stod i datterforhold til den minoiske og den syriske kultur).

Hvor vidt et saadant sammenlignende studium af forskellige og dybt særegne kulturer lader sig forsvare videnskabeligt, det er et spørgsmaal, som umuligt lader sig besvare i faa ord. Og det samme gælder redegørelsen for og den kritiske vurdering af de faktorer af geografisk (fysisk), biologisk, politisk, social og psykologisk natur, som Toynbee mener at finde som bestemmende under de forskellige faser af en kulturs udviklingsgang.

Forfatteren af denne anmeldelse haaber inden længe andet steds at kunne offentliggøre en udførligere kritisk recension af »Historien i nyt Lys«. Trods mere end én indvending mod Toynbee's argumenter og resultater kan han slutte sig til den fremragende engelske historiker R. H. Tawney's ord om bogen: »... Som behandling af dens emne staar bogen i en klasse for sig. Ingen kan læse den uden en voksende bevidsthed om at bevæge sig paa højder, til hvilke faa historikere løfter ham op. Ingen kan lægge den fra sig uden at føle sig inspireret og styrket ved en stor fylde af ny idéer ... Faa mænd undtagen forfatteren vilde have været i stand til at skrive den ...«.

Vi befinder os — med et mildt ord — i øjeblikket i en kulturkrise. Den sikreste, ja, vel den eneste hjælp til under en saadan krise at finde en farbar vej videre frem er en omfattende og velunderbygget forstaaelse af menneskehedens og kulturernes veje og skæbner i fortiden. Om nogen sinde, trænger vi nu til den historiske syntese som historikere i almindelighed — af mange gode grunde — viger tilbage for at give. Det er de færreste givet at kunne »spille bold« med 29 kulturkredse. Toynbee har med en indsats af lærdom, tænkning og aand, som betager, vovet det dristige kast. Han har rusket i og rystet gængse synsmaader over for historiens vældige stof paa en maade, hvortil der visselig trængtes.

At læse hans bog med udbytte kræver ikke ringe tankearbejde — selv om han — Angelsakser som han er — er lykkeligt fri for de dunkle filosofiske kunstudtryk og konstruktioner, som skæmmer saa mange »histo-

rie-filosofiske« arbejder. Men ingen vil efter sin dyst med værket — helst først den forkortede udgave, derpaa 6 binds-originalen — sidde tomhændet tilbage. Enig eller uenig i dette og hint vil han — for at citere Bjørnsons mindedigt over P. A. Munch — føle sig beriget med »en øjets større se-kraft, — der gav syner med en smerte — over det, som ej kan ses«.

Den danske oversættelse røber desværre mere end ét sted, at oversætterinden ikke besidder nogen større historisk dannelse — hvad er f. eks. »Atrides« (s. 96), hvad er »Gennemsnits-Gentilen« (s. 104), hvad er Ratisbon« (s. 118), hvad er »den esseneske Munkeorden« (s. 337), og hvad menes der med at anbringe det hettittiske og det babyloniske samfund i »den nye Verden« (s. 434)? — men den er dog anvendelig for den, som ikke uden besvær læser Engelsk.

C. O. Bøggild-Andersen.

Tre populære bøger om Danmarks oldtid.

Sven Gabrielsen: De forhistoriske tider i Danmark. Gyldendal 1948. 226 sider. — *P. V. Glob: Danske Oldtidsminder.* Det danske forlag 1948. 172 sider. — *Erling Albrectsen: Danmark i oldtiden.* I serien Kultur og Natur. Det Schønbergske Forlag 1949. 174 sider.

I løbet af den seneste tid er der udkommet tre populære skildringer af vor oldtid, først adjunkt Gabrielsens oversigt over de forhistoriske tider i Danmark, derefter professor P. V. Globs lille bog om oldtidsminderne. Den sidstnævnte er ganske vist ikke ny i egentlig forstand, idet den betegner anden, delvis omarbejdede og forøgede udgave. Men den har ikke været omtalt tidligere i dette tidsskrift, og da den tilmed er udtryk for en anden opfattelse af begrebet populærvidenskab end Gabrielsens værk, kan der være god grund til at gøre opmærksom paa den nu. Med disse to helt forskelligt anlagte bøger foran sig var man faktisk fristet til at skrive lidt om hele det baade omdebatterede og vanskelige spørgsmaal, hvad der forlanges af populærvidenskabelig litteratur, og hvordan man skal skrive om et saadant emne, hvis man vil have en større kreds til baade at læse og forstaa det.

I følge forordet til Gabrielsens bog skal denne give en populær oversigt over Danmarks oldtid. Paa knap 200 sider har forf. i et let læseligt sprog sammenfattet sin viden om dansk arkæologi og dens resultater, byggende »udelukkende paa foreliggende videnskabelige Publikationer«. Teksten er ordnet strengt kronologisk, og inden for hvert afsnit gives oplysninger efter et ganske ensartet skema hvad der i parentes bemærket gør hele fremstillingen tør og giver den et alt for docerende præg. Mere end 150 velvalgte, instruktive billeder ledsager den deskriptive del; foran i bogen er anbragt en tidstavle, bagest gode registre og litteraturhenvisninger. Der er saaledes alt, hvad man venter og bør finde i en populærvidenskabelig skildring. Men er bogen saa populær? Man kan lige saa godt sige rent ud, at det er den i hvert fald ikke. Den fremtræder nærmest som en stærkt forkortet udgave af Johannes Brøndsteds »Danmarks Oldtid«, et værk, der baade blev skrevet videnskabeligt og saadan, at interesserede lægfolk kunde følge med. Men forudsætningen for at dette sidste kan lade sig gøre, er netop Brøndsteds bredt anlagte skildringer med mange forklaringer af sære navne og begreber — og saa forøvrigt den ringest mulige anvendelse af disse. Men saadanne nødvendige redegørelser er i alt for mange tilfælde blevet ofre for Gabrielsens blaa blyant, samtidig med at

tekniske vendinger er brugt i tide og utide. Man skal faktisk være særdeles vel orienteret i dansk arkæologi for at kunne følge med; og det er jo ikke det, der er meningen med en saadan fremstilling. Det er vist et stort spørgsmaal, hvor meget en ganske almindelig læser, der møder uden særlige forudsætninger, vil faa ud af den.

I Virkeligheden kommer Gabrielsens bog i hele sit plan nær op ad Brøndsteds egen forkortelse af »Danmarks Oldtid«, der er trykt i I. bind af Schultz' Danmarkshistorie (1941) under titlen »Vort Folks Oldtidsliv og forhistoriske Minder«. Denne skildring, som er paa godt 200 sider, er ikke skrevet særlig populært, men det er vist et spørgsmaal, om den ikke med fuldt saa meget udbytte kan læses af en interesseret ikke-fagmand. Den kan paa ingen maade kaldes forældet endnu, og her er man i hvert fald fri for de unøjagtigheder og enkelte grovere fejl (som f. eks. redegørelsen for enkeltgravskulturerne paa øerne (s. 49) og jernudvinding s. 105), som har sneget sig ind i Gabrielsens skrift.

Som allerede antydet er Globs mere fordringsløse lille bog (dog paa 160 sider med litteraturhenvisninger og tidstavle) lagt anderledes an. Ganske vist faar man først og fremmest en behandling af de jordfaste mindesmærker, men alligevel er der i skildringen af deres kulturhistoriske baggrund indflettet saa mange oplysninger om hele Danmarks forhistorie, at man næsten alle vegne faar en mængde andre ting at vide om de folk, som i sin tid skabte mindesmærkerne. Teksten, der er meget let læselig, ledsages af et ganske udmærket billedmateriale, hvoraf en stor del er efter forf.'s egne fotografier. I den forbindelse kan der særlig være grund til at gøre opmærksom paa landskabsbillederne først i bogen; i tilslutning til teksten forsøger de at give indtryk af de forskellige landskabs- og vegetationsformer gennem stenalderen. En saadan talende billedrække er populær-fremstilling, om noget er det.

Hver en af oldtidens perioder har efterladt sig jordfaste minder; fra de første jægere og fiskeres tid i reglen kun selve bostederne og deres affaldslag, mindesmærker, som først røber sig for det trænede øje. Men med de ældste bondekulturers magtfulde stengrave, med dysser og jættestuer er vi midt i den rigdom af gravminder, som mere end noget andet taler til vor fantasi og bringer os til at tænke paa, at den danske jord har givet hjem og brød for mange, mange generationer før os selv. Bogen er ikke blot en fortræffelig vejledning for alle, der holder af at færdes ude i naturen, og som gerne vil vide noget om alle de forskelligartede levn fra vore forfædre dér. Den giver ogsaa læserne, som begynder med den, lyst til selv at opleve oldtiden ude i landet. Og som sagt faar man gennem de almindelige kulturhistoriske bemærkninger, som knyttes til hver gruppe af mindesmærker, en hel lille oversigt over Danmarks forhistorie, der er fortalt i jævne og almindelige vendinger, netop saaledes at man kan gaa i lag med den uden speciel forhaandsviden. Den fortjener vid udbredelse.

Med museumsinspektør Albrectsens lille bog har vi inden for godt et halvt aar faaet den tredie populære skildring af dansk oldtid. Den er udsendt i forlagets serie »Kultur og Natur« og har dennes bekvemme format baade i størrelse og omfang. Paa ca. 160 sider skildrer forf. Danmarks forhistorie, idet stoffet er ordnet strengt kronologisk og ledsaget af 60 tavler med et velvalgt og smukt gengivet billedmateriale.

Man kan rent umiddelbart ikke lade være med at drage sammenligning mellem Gabrielsens og Albrectsens bøger. Begge forfattere har stillet sig

samme opgave, og begge har løst den efter samme plan. Alligevel er der forskel. Albrectsens tager stort set kun de mere væsentlige ting med, og bogen bliver baade med hensyn til tekst og billeder kun halvt saa stor som den første — og kun halvt saa dyr. Alt dette er en stor fordel. Det er nemlig en misforstaaelse, at populærvidenskabelige arbejder skal være sammenpressede gengivelser af større haandbøger. Nu maa det retfærdigvis siges, at begge forfattere burde have skelet mere til den maade, som svenske og norske forskere har anvendt ved deres populær-skildringer af oldtiden. Gennem den sidste halve snes aar foreligger fra professorerne Arbman, Lindqvist, Forssander, Boe og Brøgger — for blot at nævne nogle — ganske fortræffelige smaa oversigter, som paa langt mindre traditionel maade søger at give den læge læser et indblik i oldtidens kulturhistorie og skildre mennesket bag alle genstande og fund. Men begge de nys udkomne danske bøger er som ovenfor sagt i baade princip og disposition lagt vel nær op ad Johannes Brøndsteds oversigtsværker, forøvrigt ganske som en tredie populær Danmarks forhistorie fra 1936 er det.

Men det maa fremhæves, at en saadan indvending mod Albrectsens bog hovedsagelig gælder den valgte facon og saadan set bliver noget teoretisk. Ser man paa selve bogen, maa man sige, at det er lykkedes forf. at give en tilpas kortfattet, men alligevel klar og let læselig skildring af dansk forhistorie, og at denne oversigt er ført helt a jour. Som en første vejledning i emnet kan den absolut anbefales; fra den kan man saa gaa videre til en stor haandbog eller nogle af de specialarbejder, som findes i litteraturfortegnelsen bag ved den egentlige tekst. Men en saadan kortfattet indføring i emnet vilde have været endnu bedre, om forf. havde søgt at udrydde nogle, ja mange af de arkæologiske fagudtryk og andre tekniske vendinger, som navnlig stenalderafsnittet er saa fyldt med. I den forbindelse maa navnlig anholdes et skema, der bringes (s. 67) over yngre stenalders perioder; her er endog lanceret et par helt nye og vist ikke rigtigt gennemtænkte fagudtryk. *C. J. Becker.*

Danske oldsager.

Danske oldsager, udgivet af Nationalmuseets embedsmænd under redaktion af Therkel Mathiassen. I: Ældre Stenalder, af *Therkel Mathiassen*. Gyldendal 1948. 94 sider.

Det er nu 60 aar siden, Sophus Müller begyndte sit store værk »Ordning af Danmarks Oldsager«, hvor hver eneste type blev afbildet og beskrevet; siden da har det været anvendt lige ivrigt af museumsfolk ved studium og protokollering og af udenlandske forskere, der vilde vide besked med, hvilke oldsagstyper, der fandtes her i landet. Selv om man kan sige, at den forhistoriske arkæologi efterhaanden har udviklet sig i den retning, at en saadan typesamling ikke længere har samme fundamentale betydning som for et par menneskealdre siden, kan man ikke hævde, at »Ordningen« rent idémæssigt har mistet sin værdi. I hvert fald har den fortsat allerstørste betydning for alle museumsfolk og private samlere.

Med hele den stærke udvikling inden for arkæologien maa Sophus Müllers værk i dag siges at være forældet (hvad der forøvrigt ikke mindst skyldes denne forskers egne arbejder). Det er derfor af største interesse, at den nuværende leder af Nationalmuseets forhistoriske afdeling, dr. phil. Therkel Mathiassen nu gennem forelæggelse af første bind af en ny »Ordning« kan give meddelelse om en tidssvarende afløser. Man har

valgt at lade det nye værk fremtræde ganske som det gamle og forøvrigt paa samme maade som tilsvarende arbejder i ældre og nyere tid er publiceret i andre lande. Men stoffet er nu blevet saa overvældende stort, at ikke een, men en række forskere ved Nationalmuseet skal til — og allerede er i gang med — at tilrettelægge de seks næste dele af værket.

Det nu foreliggende bind omhandler ældre stenalder. Hvor Sophus Müller i 1888 kunde klare sig med 45 typer, har Therkel Mathiassen maattet have 233 for at kunne give et tilsvarende billede af tidens forskellige oldsagsformer. Og denne voldsomme forøgelse skyldes ikke, at fremstillingen er blevet bredere, og at der er medtaget unødvendige detailler. Det er ganske simpelt forskningen, som i den mellemliggende tid har bragt saa meget nyt. Men i 1888 var der rigtignok heller ikke kendt andre kulturer fra ældre stenalder end skaldyngernes Ertebøllekultur; Maglemose- og Gudenaakulturerne var helt ukendte for slet ikke at tale om de senglaciale rensdyrjægeres kultur, som først for alvor er dukket frem i de seneste aar. Alene en saadan sammenligning med den gamle »Ordning« viser, hvor nødvendig en afløser er; hertil kommer det rent praktiske forhold, at det gamle værk forlængst er udsolgt og for første binds vedkommende er blevet en sjældenhed, der handles til en for en brugsbog ganske uanstændig pris.

I virkeligheden er det saaledes overflødigt at give et nærmere referat af indholdet. Som allerede nævnt er alle oldsagstyperne klassificeret, afbildet og beskrevet ganske kort, samtidig med at der i vid udstrækning er givet henvisninger til baade dansk og udenlandsk litteratur. Stoffet er ordnet paa en særdeles klar og overskuelig maade, og billedmaterialet fremtræder baade tydeligt og smukt. Alle flintsager er tegnet, medens hovedparten af de andre former er gengivet efter fotografi; til værkets formaal er en saadan fordeling af stor værdi, da oldsager af flint er vanskelige af afbilde tilfredsstillende paa anden maade. Det er naturligvis ogsaa en fordel, at B. Brorson Christensens tegninger er saa fremragende; det er meget faa, der som han kan gengive netop den specielle karakter i et stykke tilhugget flint.

Kort sagt: bogen er uundværlig for alle museumsfolk og iøvrigt for enhver, der som samler eller amatørforsker ønsker at sætte sig nærmere ind i Danmarks forhistorie. *C. J. Becker.*

Vestjyllands oldtidsbebyggelse

Therkel Mathiassen: Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Nationalmuseets Skrifter, ark.-hist. Række II. Gyldendal 1948. 250 sider og 8 tavler.

Enhver museumsmand og privat oldsagssamler kommer før eller siden ud for at maatte stille sig selv det spørgsmaal, om han skal tage imod endnu en stenøkse af samme slags, som i forvejen er repræsenteret i ti eller tyve, ja maaske i hundrede eksemplarer i hans samling. Hvis stykket er forsynet med fundoplysninger, kan der i virkeligheden ikke være nogen tvivl; hver eneste oldsag giver nemlig sit bidrag til studiet af landets oldtidsbebyggelse. I dag er man i langt højere grad end tidligere inde paa at se selv de uanseligste levninger fra oldtidsmenneskenes liv og virke som kulturhistorisk kildemateriale. Men trods et saadant synspunkt har man først nu fra videnskabelig side forsøgt at udnytte dette kildemateriale fuldt ud. Det er i overinspektør, dr. phil. Therkel Mathiassens nye bog om Vestjyllands oldtidsbebyggelse.

Ganske vist behandler bogen kun en lille del af vort land, det nordvestlige parti af Ringkøbing amt, d.v.s. egnen omkring Holstebro, Lemvig og Struer. Men naar man hører, at der blot inden for disse 1260 km² er kortlagt omkring 6500 arkæologiske punkter (hvoraf ca. 2000 høje og grave, 1200 bopladser og op mod 3200 enkeltfund med ialt 20.000 oldsager), forstaar man bedre, at en saadan opgave er saa stærkt begrænset geografisk. Alene denne del af Jylland har givet forf. og hans talrige medarbejdere mere end nok at gøre i en aarrække, og man kan ikke lade være med at udtale sin beundring for den vældige arbejdsindsats, der ligger bag bogen. Det har nemlig vist sig, at man ikke kan faa et tilstrækkelig fuldstændigt billede ved blot at behandle det stof, der findes i Nationalmuseet og provinsmuseerne. Det har været nødvendigt at lade hvert eneste sogn gennemgaa af en yngre arkæolog, som dels har afsøgt terrænet systematisk for bopladser og dels noteret, hvad der opbevares af fund paa de enkelte landejendomme.

De 6500 arkæologiske punkter er bestemt efter tid og kultur og indlagt paa 8 store kortblade, hvor man i farvetryk tillige har angivet jordbundsforholdene. Paa den maade kan man i enkeltheder følge, hvorledes bebyggelsens karakter har været gennem oldtidens forskellige perioder. Dette er yderligere søgt belyst gennem statistiske behandlinger, hvis resultater er udtrykt i endnu en række kort og tabeller. Der er her statistik for alle pengene, mæn som dr. Mathiassen selv siger: »Tal er udmærkede, men de skal bruges med Fornuft; man maa ikke stirre sig blind paa Tal og glemme, at det ikke er Mekanik, men Mennesker og menneskelige Frembringelser, man har med at gøre.« Og videre: »Hele Undersøgelsen maa nærmest betragtes som et Eksperiment for at vise, om denne Vej er farbar.« Saa er det i virkeligheden sagt, at man ved lignende undersøgelser i fremtiden maaske kunde lade en del af det statistiske kort- og tabelmateriale glide ud som mindre værdifuldt, fordi selve kildestoffet, fundene, nu engang er saa uregelmæssigt overleveret; der er med andre ord saa mange fejlmuligheder, at resultaterne i visse tilfælde bliver flertydige.

Men lad det ogsaa være sagt, at bogen betegner en videnskabelig landvinding inden for forhistorisk forskning. Paa mange omraader giver den anvendte metode helt nye oplysninger, om bebyggelseshistoriske forhold i oldtiden. Det er ikke noget tilfælde, at man er gaaet i gang med netop Holstebro-egnen. Her træffer man de fleste danske kulturgrupper fra i hvert fald sten- og bronzealder inden for et geografisk interessant omraade med stærkt vekslende natur- og jordbundsforhold.

Meget karakteristisk er fundene fra den ældre stenalder fordelt. Vi har at gøre med to forskellige grupper, Ertebølle- og Gudenaakulturerne, som konsekvent følger netop de naturforhold, som deres erhverv er tilpasset efter. Den første optræder langs søer og aaer inde i landet, medens ertebøllefolket kun synes at have slaaet sig ned ved Limfjordens forgreninger, d.v.s. ved saltvand. Den ret faatallige befolkning, som udelukkende ernærer sig af jagt og fiskeri, vælger tydeligt de aabne og relativt farbare strøg til bosættelse, idet de klart undgaar sammenhængende og uvejsomme skovstrækninger i det indre af landet.

Med begyndelsen af yngre stenalder ændres forholdet. Som forf. stærkt understreger, staar vi her over for et overordentlig vigtigt skifte i oldtidens kulturhistorie. Nye folk med nyt erhverv og nye skikke kommer til egnen for at tage land: de første bønder viser sig. Ganske vist er det ved hjælp af de almindelige stensager vanskeligt at udskille netop den allerførste landnamsfase hos disse folk. Man maa tage hele den tid med, da den tynd-

nakkede flintøkse var i brug, d.v.s. dyssetiden og begyndelsen af den følgende jættestuetid. Efter fundene er det klart, at egnen har faaet et stort tilskud af folk; det nye erhverv kan jo ogsaa give føde til langt flere munde inden for det samme omraade. Man har fortrinsvis bosat sig paa den lettere, frugtbare jord, aabenbart fordi redskaberne endnu ikke magtede det svære moræneler.

Til trods for, at der saaledes er tale om en kraftig bebyggelse i første periode af yngre stenalder, kender man ikke en eneste dysse fra hele omraadet. Befolkningen her har med andre ord ikke anvendt denne gravform, og dette resultat har den allerstørste interesse for den staaende — og ikke mindst for øjeblikket — aktuelle diskussion om kulturforholdene i den tid. Der kan ikke være tale om den samme folkegruppe, som er kendt fra det østlige Danmark.

I det følgende tidsafsnit, som karakteriseres af den tyknakkede flintøkse, maa der atter regnes med afgørende begivenheder i omraadet. Et nyt folk, enkeltgravfolket, kommer til og synes at fortrænge de gamle bønder fra største delen af egnen saavel som fra næsten hele Midt- og Vestjylland. Indvandrerne, der i reglen karakteriseres som overvejende nomadefolk, bosætter sig paa gennemgaaende langt lettere jord end agerdyrkerne. Svarende hertil er deres bopladser smaa og uanselige, hvad der forøvrigt er grunden til, at man først sent er kommet i kontakt med dem for alvor. Det kan saaledes nævnes, at der ved den sidste samlede behandling af den jyske enkeltgravskultur i 1945 kun omtales en snes bopladser fra hele Jylland; dr. Mathiassen har nu 46 alene fra Holstebroegnen.

Fra stenalderens sidste periode kendes ogsaa et forbavsende rigt materiale. Bopladserne, som ellers ikke har været anset for særlig almindelige, foreligger alene her i et antal af 171; de fleste er ganske vist ret ubetydelige. Da de ligner enkeltgravskulturens pladser og fortrinsvis findes i de samme egne, slutter forf. ganske naturligt, at det i første række er enkeltgravsfolkene, som fører kulturen videre, og at det er deres nomadeprægede erhverv, som ogsaa afspejles her. Men paa den anden side kan man se, at de faatallige jættestuebygder fra den foregaaende periode stadig er beboet og sikkert af den oprindelige befolknings efterkommere. Der synes med andre ord at være tale om en vis kulturudjævning paa tærskelen til bronzealderen.

Netop med hensyn til ældre bronzealder har undersøgelsen givet vigtige resultater. Man har i de senere aar diskuteret bronzealderfolkets sammensætning og herkomst ud fra forskellige synspunkter. Holstebro-undersøgelsen synes for det første at vise, at tidens bopladser, som før var ukendte, maa skjule sig i den store gruppe af uanselige aflejringer, der enten henføres til stenalderens slutningsfase, eller som slet ikke kan dateres paa grund af manglende karakteristiske oldsager. Disse pladser er fordelt i de samme strøg, som indeholder saavel fund fra enkeltgravskulturen som den altovervejende mængde af de godt 800 sikre bronzealderhøje, der kendes i egnen. Fra gravene i de sidstnævnte høje ved vi, at omraadet har været relativt tæt befolket i ældre bronzealder. Folkene maa have boet et eller andet sted, og med den intensive eftersøgning er det meget lidt tænkeligt, at alle bronzealderbopladser skulde være undgaaet opmærksomheden. Hvis hele dette spørgsmaal skal løses paa en saadan maade, vil det sige, at erhvervet i bronzealderen har været praktisk talt det samme som hos enkeltgravsfolkene, altsaa med et over-

vejende nomadepræg. Problemet om bronzealderfolkets oprindelse træder saaledes ind i en ny fase.

Med al ønskelig tydelighed afspejles endnu et kulturskifte. Ved overgangen til jernalderen flyttes bygden atter; som man vidste fra tidligere undersøgelser, er det nu fortrinsvis den gode, frugtbare lerjord, der opsøges, selv om mange bygder stadig findes paa lettere jord. Grundlaget for jernalderens bosættelse er anderledes end bronzealderens. Man har indtryk af, at agerdyrkningen nu igen er kommet i højsædet paa bekostning af husdyrholdet. Bebyggelsens nomadeagtige præg er forsvundet og erstattet med en langt fastere form. Men mærkeligt nok forlades de fleste bygder engang omkring aar 200 e. Kr. Som vi kender det fra andre jyske egne, viser de følgende aarhundreder en saa spredt og usammenhængende bebyggelse, at man savner væsentlige forudsætninger for at bringe den ældre jernalders bebyggelse i direkte kontakt med historisk belyste tider. Desværre giver Holstebro-undersøgelsen ikke noget svar paa dette saa omstridte problem.

Derimod giver bogen et positivt bidrag til det lige saa omstridte spørgsmaal om vore stednavnes alder. Gennem sammenstilling af omraadets stednavnetyper med skiftende tiders bosættelse naas det resultat, at -inge og -um-typerne, der altid har været anset for relativ gamle, tidligst kan være fra ældre jernalder og i hvert fald ikke gaa tilbage til hverken bronze- eller jernalder. Forøvrigt er man ved nyere undersøgelser dels paa Fyn og dels i Mellemsverige naaet tilsvarende resultater.

I det foregaaende har kun mere almene resultater og slutninger været omtalt. Det er indlysende, at bogen ogsaa for lokalforskeren indeholder en rigdom af oplysninger og materiale. Man maa ikke lade sig afskrække af de mange lister, tabeller, kort og kurver. Bag dem findes overordentlig mange værdifulde ting, og man maa haabe, at lignende undersøgelser kan gennemføres for andre egne. Eksperimentet opfordrer i høj grad til gentagelser. *C. J. Becker.*

Yngre stenalders lerkar.

C. J. Becker: Mosefundne Lerkar fra yngre Stenalder. Studier over Tragtbægerkulturen i Danmark. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1947. 318 sider, 58 tekstfigurer og 28 billedtavler.

Dette er et stort og vigtigt arbejde, der med fuld ret har skaffet forfatteren doktorgraden. Bogen giver mere end titlen lover, idet den faktisk er en bearbejdelse af hele den første halvdel af vor yngre stenalder og gør et forsøg på at stille denne periodes kultur på plads indenfor europæisk arkæologi. Med en sikker formsans, et grundigt kendskab til det arkæologiske stof, et godt overblik over europæisk arkæologi og en veltrænet arkæologisk metode tager forfatteren fat på problemerne.

Udgangspunktet er de mange mosefund fra Yngre Stenalder, hovedsagelig offerfund af lerkar, der er fremkommet gennem krigsårenes stærke tørveproduktion. Det er et materiale, hvis tydning ofte kan være vanskelig, omend dets sakrale karakter næppe kan omtvistes; og dets kronologiske værdi er ofte problematisk ved den tilfældige måde, hvorpå det er optaget; pollenanalysen, som vil kunne datere en del af disse kar, er endnu kun i ganske enkelte tilfælde blevet udført, så forfatteren har måttet opbygge sit arbejde på rent arkæologisk grundlag. Der er navnlig gennem disse mosefund fremkommet et stort materiale af keramik, og lerkarrene er

som bekendt et af de allervigtigste og mest følsomme elementer, når det drejer sig om at påvise kronologiske forskelligheder og kulturforbindelser.

På overbevisende måde påpeger Becker, at der forud for de første dysser her i landet har eksisteret en bondekultur, der ikke benyttede dysser, men jordgrave. Jeg har tidligere (Aarbøger 1940) opponeret mod eksistensen af en sådan periode, da jeg ikke mente, at de argumenter, der var fremført herfor (i Brøndsteds Danmarks Oldtid) kunde holde. Det er da heller ikke de her fremførte elementer, Becker fører i marken, men en række andre, mere overbevisende. Det bedste billede af denne »førmegalitiske« kultur får man fra den store boplads Havnelev på Stevns, hvis lerkar ikke, som de fleste, man finder i dysserne, har lodret afstribet bug. Men Becker går endnu videre, idet han deler denne første periode i to, A og B. Til A-gruppen, den ældste, hører et antal tragtbægre, øskenbægre og øskenflasker med kort hals og flad bund, medens de tilsvarende kar i B-stadiet har højere hals og rund bund. Becker mener at A-stadiet skyldes en indvandring fra Sydøsteuropa, medens B-stadiet skyldes indvandring eller kulturpåvirkning fra Vesteuropa.

Dette A-stadium er et af bogens svageste led. Der er ingen afgørende beviser for, at A-karrene er ældre end B-karrene. Det eneste sted, hvor der var mulighed for, at lagforholdene kunde vise noget, i Sølager-dyngen, findes A- og B-kar i samme lag. At en A-krukke fra Åmosen pollenanalytisk har vist sig at være ældre end en B-krukke, er heller ikke afgørende; to stykker er for lidt at lave statistik på. Og et af Beckers vigtigste argumenter, at der på Havnelev-bopladsen ikke findes A-keramik, er jeg heller ikke sikker på kan holde; der er i Havnelev ret mange kar med flad bund. A-gruppens stilling må således indtil videre siges at være usikker, selv om det er muligt, at Becker har ret. I det østlige Tyskland og Polen har vi en lignende kultur, men her kan der ikke sondres mellem en A- og en B-gruppe, som således er slået sammen til en A-B-gruppe.

Først i den tredie periode, C, optræder dyssen, og tilmed ikke over hele landet. I Jylland findes der også i denne periode grupper, der ikke kender dyssen, noget, der blev bekræftet ved den bebyggelseshistoriske undersøgelse, jeg fornylig har foretaget i Vestjylland; det samme gælder iøvrigt de samtidige grupper på Bornholm, i Skåne-Bleking og Mellemsverige. Dyssen synes først at optræde på Sjælland, og herfra breder den sig efterhånden ud over det meste af landet. Der kan altså i C-perioden sondres mellem flere lokale kulturgrupper her i landet.

Hvorfra kommer da dyssen? Hidtil har man oftest peget på Vesteuropa, hvorfra skikken at bygge store stengrave skulde være kommet; i modsætning hertil forklarer Becker dyssen som en hjemlig udformning af de små stenkister, der i beslægtede kulturer i Nordtyskland på denne tid er i brug.

På grund af dyssens stærkt formindskede betydning i denne ældste del af vor Yngre Stenalderkultur, den periode, som man ellers kalder Dyssetid, forkaster Becker det gamle navn for hele kulturgruppen. Megalit- eller Stengravskulturen, og kalder den Tragtbægerkulturen, et navn, der tidligere er brugt af tyske og polske arkæologer. Denne navneforandring synes rimelig. Men Becker går videre og forkaster også de gamle betegnelser Dyssetid, Jættestuetid og Dolktid, som i stedet får de mere farveløse betegnelser Tidlig neolitisk, Mellem neolitisk og Sen neolitisk Tid. Jeg er dog lidt betænkelig ved at kaste disse gamle, hævdvundne navne bort, og jeg synes heller ikke, at det er nødvendigt. Jættestuetid og Dolktid er der ingen vanskelighed ved at beholde, og Dyssetid kunde man jo ind-

skrænke til at betyde tiden fra de første dysser kom ind i landet, indtil jættestuen først optræder, altså Beckers periode C. Beckers periode A-B kunde så kaldes Jordgravstid.

Interessant er kapitlet om Tragtbægerkulturens europæiske stilling, hvor det slås fast, at den hører til Europas store, gamle kulturgrupper, jævnbyrdig med den båndkeramiske, den vesteuropæiske og den snorekeramiske. Vanskeligere er spørgsmålet om dens alder og oprindelse. Et nyt heldigt fund, en jordgrav ved Salten, har givet et kobbersmykke, vort ældste metalstykke, som vi skal til polske fund for at finde paralleler til. Men før der i det mellem-europæiske materiale fremkommer bedre undersøgte fund med sikrere kronologiske holdepunkter, er det umuligt at komme videre.

Becker diskuterer også spørgsmålet om flinthandelen, hvis store økonomiske betydning han fremhæver; han mener, at man må have drevet grubedrift på flint for at få tilstrækkelig store og gode flintstykker til den store produktion af flintøkser og senere dolke; man ved det har været tilfældet i Skåne. Ogsaa ravhandelen kommer Becker ind på, idet han vil forklare forskellen på ravets fordeling i Dyssetid, hvor det fortrinsvis forekommer i store depoter i jyske moser, og Jættestuetid, hvor det meste ligger i sjællandske jættestuer, ved at den sjællandske C-gruppe, der i løbet af periode C bredte sig til Jylland, nu behersker ravhandelen, hvilket kunde tyde på, at det drejer sig om forskellige folkegrupper, stammer. Dette er dog vist en for dristig slutning. Ravets fordeling i Jættestuetid viser først og fremmest fordelingen af de undersøgte jættestuer; kun her har det haft mulighed for at bevares, da man nu ikke lægger ravdepoter i moserne. Desuden er der ikke på det offentliggjorte kort taget hensyn til de betydelige ravmængder, der findes i det jyske enkeltgravsfolks grave — gjorde man det, vilde man finde en mere ligelig fordeling af ravet over hele landet.

Det er naturligvis umuligt på så lille en plads at komme ind på alle de problemer, der diskuteres i denne idérige bog, som trods tyngden af fakta alligevel er læselig, også for ikke-fagfolk. Selv om der kan rejses visse indvendinger mod enkelte afsnit af den, må den siges at være et meget fortjenstfuldt arbejde, der har bragt dansk stenalderforskning et godt skridt fremad. *Therkel Mathiassen.*

Danmarks Domkirker.

Vilh. Lorenzen: De gamle danske Domkirker. H. Hagerup. 1948. 368 Sider.

Med Rette gør Dr. Lorenzen opmærksom paa, at Domkirkerne udskiller sig som en særlig Gruppe indenfor vor store og herlige Skat af Kirkearkitektur, ikke blot ved selve deres storladne Byggekunst, men ogsaa ved at de er Udtryk for en fælles Idé. Bortset fra de Kirker, der først i ny Tid har faaet Rang af Domkirker (Aalborg, Haderslev, København, Maribo), og som ikke oprindelig er bygget hertil, skulde Kathedralerne jo nemlig danne Rammen om Bispens og Domkapitlets Tjeneste og det var dermed givet, at Stifternes Hovedkirker blev udformet i Overensstemmelse med de rituelle Krav. Men det er ikke Bygningerne og deres Historie alene, som afspejler Udviklingen; Inventaret og Gravminderne giver ligesaa værdifulde Bidrag til at forstaa de skiftende Tiders kunstneriske Udtryksformer, og tilsammen belyser alle disse Enkeltheder endelig det, som er det vigtigste, det religiøse Livssyn, som har ligget bagved. I sit

nye statelige og rigt illustrerede Værk har Vilh. Lorenzen gennemført dette Synspunkt og forklaret Domkirkernes Forandringer gennem Aarhundrederne ud fra det. Efter et indledende Kapitel, hvor han giver en Oversigt over de forskellige Faktorer, som har betinget disse Kirkers særegne Art, gennemgaar han alle de gammeldanske Kathedraler i den Orden, de er blevet grundlagt: Lund, Slesvig, Ribe, Viborg, Roskilde, Aarhus, Børglum og Odense, og fører hver Monografi frem til Reformationen. Navnlig Skildringen af Sct. Knuds Kirke er interessant, fordi Dr. Lorenzen her meddeler de foreløbige Resultater af den Udgravning, som fremdrog det mærkelige Krypt-Anlæg fra den den tidligromanske Fraadstenskirke. Et Par sammenfattede Afsnit (»Katholicismens kirkelige Udstyr som Rammen om Gudstjenesten og dens Former« — »Gravmæler. Det katholske Menneske og Døden«) ser paa lignende Maade Kirke-Udsmykningen saa at sige indefra og tager Mindesmærkerne som Vidnesbyrd om Givernes personlige Indstilling til de store Problemer. Med Bispevældets Fald skiftede Domkirkerne fuldstændig Karakter, deres Storhedstid var forbi, og de sidste Kapitler af Bogen er derfor ganske korte. »Reformationens Følger«, »Forfaldets og Genrejsningens Tid«, »Lutheranismens kirkelige Udstyr som Ramme om Gudstjenesten og dens Former«, »Gravmæler. Det lutherske Menneske og Døden« er de betegnende Overskrifter, som skal lede Læseren til at foretage Sammenligningen mellem de to Epoker.

Bogen er altsaa ikke, hvad Titelen kunde synes at angive, en ren arkitekturhistorisk Oversigt, men gaar ud over det blot deskriptive og tegner et kulturhistorisk Billede af de Idéer, som er nedfældet i vore Domkirker. Deri ligger dens Betydning og dens Værdi.

Victor Hermansen.

Jyske granitportaler.

M. Mackeprang: Jydske Granitportaler. Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker. Høst. 1948. 368 sider.

»Det foreliggende Arbejde er et naturligt Supplement til min 1941 udgivne Bog »Danmarks middelalderlige Døbefonte«, skriver forf., der iår fylder 80. Hvilken arbejdskraft, hvilken energi. To kæmpeværker på en halv snes år, et langt livs iagttagelser samlede og bearbejdede af en mand med en hjerne så frisk og en hukommelse så god som en 20-årigs. Det er værd at erindre om, at dr. Mackeprang på sin 70 års fødselsdag skal have udtalt, at enten døde han ung, eller også blev han meget gammel, og derfor er det ikke til at undre sig over, at han allerede nu er ved at lægge sidste hånd på endnu et stort værk: om Kniepers tapeter.

Skal man lytte til forf.'s egen dom over »fontebogen« og »portalbogen«, da er den kort og godt, at han burde være skudt, inden han skrev dem. Anmelderen deler ikke denne mening, og han ved, at han har alle sine fagfæller bag sig, når han udtaler, at disse to bøger ganske simpelt er begivenheden i de sidste 10 års middelalderforskning. Let læselige som de er, med den for forfatteren ejendommelige stil, der er karakteristisk ved en intim blanding af den daglige tales sprog og stiv kancellistil — en reminiscens fra de mange direktørskrivelser —, og klart ordnede, bør de finde ud til en vid læsekreds.

Vi vil her holde os til portalbogen (fontebogen er anmeldt i Fortid og Nutid XIV, 163), men det bliver småt med de kritiske bemærkninger. Naturligvis kan man altid finde noget at kritisere enten ved ordning eller enkeltheder, man gerne vilde have lidt mere at vide om; men efter

anmelderens mening kan en bog om de jyske granitportaler ikke lægges bedre an, end denne er gjort: man får alt at vide om alle portaler og meget om enkelte. Opbygning, udvikling, udsmykning, i tilgift et kapitel om kirkernes billedkvadre og ind imellem strøet forfatterens mening om mange intricate problemer granitkirkerne vedrørende. Og man må i høj grad rose forfatteren for, at han ikke har sat sig for at *løse* alle problemer, men ofte har nøjedes med at lægge dem frem og ikke har fortabt sig i dybsindige detaildrøftelser. Netop derved har bogen vundet i klarhed, og fordi forf. har holdt sig til den ræsonnerende oversigt — med stærkt eftertryk på ræsonnerende — er bogen dels blevet færdig og dels blevet en vejledning og en guldgrube for fremtidens granitforskning og almindelige kunsthistorie.

Der existerer endnu 7—800 jyske granitkirker fra romansk tid. Hver kirke, selv det usleste kræ — for at bruge forf.'s terminologi — har haft mindst to døre, kvindernes mod nord, mændenes mod syd. Vestdøre er sjældnere, mens præstedøre i koret ikke er ualmindelige. Disse døre er af højst forskellige typer — der opregnes ni med varianter — spændende fra den simple retkantede, over døre med enkle rundstave (forf. taler i denne forbindelse med et nyt og skrækkeligt ord om rundstavshalvsøjler) til flersøjleportaler, der krones af en kilestenssat rundbue over et halvrundt tympanon. Søjleportalen er absolut karakteristisk for den jyske halvø, idet den er ligeså hyppig her, som den er sjælden på øerne og i Skåne; det sidste er overraskende, da man her havde Lunds domkirke med dens fine portaler, og ligesom katedralerne i Slesvig, Ribe og Viborg har givet rig anledning til efterligning, kunde man have ventet, at også Skåningerne havde taget ved lære — men de mest skånske kirker træffer man i Østjylland. Bortset fra et par undtagelser er søjlerne i almindelighed runde og glatte; med rette gør forf. op med den almindelige antagelse, at de få ex. på balustersøjler er direkte reminiscenser fra stavkirkerne og peger på, at de kan være lån fra engelsk; men den slags anomalier kan opstå overalt og til hver tid, hvor bygmesteren søger bort fra det gængse og almindelige, og man bør sikkert kun regne dem for et bygmesterlune. Kapitælerne er altid af den kontinentale — ikke af den engelske — type (de få engelske dørtyper begrænser sig i hovedsagen til Ty), mens baserne som regel er attiske eller afarter, når de ikke ligefrem er omvendte kapitæler. Eet sted er der dog et umiskendeligt lån fra stavkirkearkitekturen; det er de mærkelige sløjfeoverliggere, der findes både over døre og vinduer, og hvortil forf. giver en udmærket parallel i den 1944 fundne døroverligger fra den forsvundne stavkirke i Brågarp i Skåne. Her er et punkt, hvor fremtidens forskning vil kunne sige en del nyt.

Søjleportalernes tre hovedgrupper svarer til halvøens tre gamle katedraler: Slesvig, Ribe og Viborg. Den første består kun af fire Angelkirker, der alle har haft Petersportalen til forbillede, hvilket dog mere fremgår af deres udsmykning end deres konstruktion, idet kun een af dem har efterlignet moderkirkens trekantede dørfremspring. Ribegruppen har sit mønster i Kathoveddøren og omfatter 14 kirker, mens Viborgtypen findes i ikke mindre end 73 døre — hvoraf sex sexsøjleportaler —. Denne gruppe omfatter nogle af de fineste og rigeste (Serup, Sjørslev, Hørup, Sjørring), nogle med minutiøst udførte smårelieffer på kapitæler og baser, og er bl. a. karakteriseret ved de ejendommelige klobaser.

Portalernes dekoration koncentrerer sig først og fremmest om ud-

smykningen af den halvrunde døroverligger, selv om der er mange rigt udstyrede dørkarme. Det er i den gamle runestensegn i Østjylland, man træffer den rigeste dekoration; men om nogen direkte indflydelse fra runestenene er der ikke tale, så meget mere som kirkedekorationerne næsten altid er udført i relief, mens runestenene — bortset fra den store Jellingsten — har indristet ornamentik. Forf. understreger, at mange af relieffterne er så lave, at man må antage, at de har dannet grundlag for en polykrom staffering. Granitten yder ikke noget særlig godt fodfæste for farver, og det kan ikke undre, at man aldrig har fundet mindste spor på de udendørs siddende relieffer, når man på døbefontene kun i ganske få tilfælde har konstateret farvelevn. Anmelderen er dog ikke i tvivl om, at både de lave og de høje relieffer oprindelig har stået med stærke, livlige farver, og de mange glatte døroverliggere har utvivlsomt også været malerismykkede — ligesom fontene. For disse sidste kan man som indicium påpege, at fod og kumme ofte består af to helt forskelligt farvede granitsten, fx. en rødagtig sten til kummen, mens foden kan være blåagtig eller grå granit, en uheldig sammensætning, der ligefrem skriger på malerens pensel. Men det er forbeholdt fremtiden ad kemisk vej at påvise, om denne antagelse er rigtig.

Forf. deler portalskulpturen i grupper efter motivvalget. Det største antal har naturligvis religiøse motiver, og hovedemnet par excellence er Kristus på korset, alene eller flankeret af Maria og Johannes. Sjældnere er derimod de to andre af mester Durandus anbefalede emner: Maria med barnet og Kristus i sin herlighed, der begge kun forekommer et par gange. Det sidste er som bekendt kalkmaleriernes yndlingsmotiv. Blandt korsnedtagelsesfremstillingerne findes det ypperlige relief over Kathoveddøren i Ribe; men det må vist regnes for meget tvivlsomt, om det er udført af en dansk kunstner. Det er så raffineret og så gennemført rutineret, at det virker som en fremmed fugl i dansk, romansk skulptur, akkurat som den store Jellingsten blandt de danske runestene, og anmelderen vil derfor mene, at der her er tale om en indkaldt kunstner eller ligefrem om et bestilt importstykke. — Af andre religiøse motiver kan nævnes: Kristus mellem Peter og Paulus, Abel og Kain ofrende, Samson og løven, Daniel i løvekulen, flugten til Ægypten etc. Når man betænker, hvor mange kirker der er indviet til S. Mikael, er det mærkeligt, at denne ærkeengel så ofte glimrer ved sin fraværelse i den jyske granitskulptur; til gengæld træffer vi ham i en af de allerherligste skulpturer i landet, som dragedræber i Starup kirke. Uden voldsomme bevægelser, men med den ophøjede værdighed og ro, der er den romanske kunsts fornemste kendetegn, tilintetgør den vældige ærkeengel den hæslige drage, så man er overbevist om, at den har fået sin bekomst; men man glemmer derfor ikke at beundre den fine detailudførelse og det usædvanlig høje relief.

Inden forf. går over til at behandle dyreskulpturen, indskyder han et kapitel om Vejlby-gruppen — fem døre i tre kirker, Vejlby, Ørsted og Rimsø, alle udførte af den mester, vi kender fra runeligstenen fra Gessingholm (nu i Nationalmuseet), hvor han har navngivet sig som Horderus. Horders portaler kendes let på de knipper af tovstave, han ynder at smykke vangerne med, og ind imellem sætter han små eller større relieffer, så man, som forf. siger, ligefrem får bibelen i en nøddeskal; således ses på Vejlby bebudelsen, kongernes tilbedelse, syndefaldet, den velsignende Kristus og på overliggeren Kristus mellem apostlene. På nordportalen har vi David, der slår harpe for Saul, mens forf. over for

billedet af en mand og en kvinde på Ørsted, tidligere altid tolket som stifteren og hans kone, kaster en brand i læserens sjæl ved at spørge om der mon ikke i virkeligheden er tale om en luxuria-fremstilling. Luxuria fremstilles ellers som en kvinde, af hvis bryster to slanger eller udyr dier; men på et kalkmaleri ser man en mand og en kvinde i øm omfavnelse og herunder betegnelsen: luxuria.

I kapitlet om dyrefremstillingerne dominerer løven alt andet ved sin hyppighed. Men er den symbol på Kristus som løven af Juda stamme, eller på Satan, der i skikkelse af en brølende løve bereder sig til at sluge sjælene — eller er den blot rent dekorativ? Det er givet, at dèr, hvor man træffer en grimme løve i færd med at sluge et menneske, er det djævelen, der er på spil, som en illustration til skriget i salme 21: frels mig fra løvens gab; og de løver, der er på spring for at angribe livets træ i Uth kirke, er også onde magter. De enkeltstående løver på dørоverliggerne eller dobbeltløverne sammesteds er forf. mest tilbøjelig til at betragte som rent dekorative, mens løverne på karmene opfattes som guds huses vogtere.

Planteornamentikken spiller en ret underordnet rolle i sammenligning med menneske- og dyrefremstillingerne; men det er bemærkelsesværdigt hvor stor forskel der kunstnerisk set er mellem de tre emnegrupper. Mens man ser, hvor stenhuggerne har kæmpet med den hårde granit og med anatomien for at få den til at forme sig til levende og handlende mennesker, er det, som om de er fuldt færdige kunstnere, når det gælder planter og dyr, ofte rene virtuoser. Her kan vi istemme forfatterens klage over vort manglende kendskab til det forsvundne kirkesæt: stavkirkerne, hvor vi utvivlsomt havde fået forklaringen.

Et af de mest interessante kapitler i hele bogen er et, der overhovedet ikke kommer bogen ved; det er kapitlet om billedkvadrene. Man må være forf. overordentlig taknemlig, fordi han har gjort læseren delagtig i den billedskat, han her lægger frem som sammenligningsmateriale. Her har kunstnerne frit og ubundet boltret sig efter deres fantasi: hvilken fauna møder os ikke her, hvilken rigdom af emner? Af det brogede materiale, der er ypperligt illustreret, kan anføres: løve, ulv, hund, grif, fugl, drage, slange, havfrue, gudslam, Salome, djævelen, luxuria, syndefaldet, guds hånd, ridder, skib, akantus i alle former etc. etc. samt det hyppigt optrædende, stærkt fremspringende menneskehoved, som den stedlige klokker altid fortæller er billedet af kirkens bygmester. Måske har han ret, men forf. (og anmelderen) ved ialfald ikke, hvem det forestiller.

Læseren har nu forhåbentlig fået det indtryk, at man er for grådig, hvis man kræver mere af en portalbog, end her er givet. Det regnes for en af de sværeste, ja, for en umulig opgave at skrive for fagmænd og for lægmænd på samme tid. Aldrig har nogen været nærmere ved løsningen end forf. af denne bog. De talrige illustrationer er af så stort format, at alle enkeltheder kan studeres, og ydermere er der rigeligt med detailbilleder, for ikke at tale om de givtige opmålinger.

Som titelvignet ses et billede af en stenhugger, hentet fra en af mester Gotes billedkvadre fra Gjøl kirke, et udmærket symbol på forf. selv. Som hin tålmodige stenhugger, der møjsommeligt og med anvendelse af megen tid og flid bragte en kirke ud af markens spredte istidsblokke, således har forf. gennem et langt liv samlet materialet til denne bog og givet os et helhedsbillede af de jyske granitportaler — og han er den eneste nulevende arkæolog, der kunde gøre det.

Erik Moltke.

Bybygning i 1500-årene.

Vilh. Lorenzen: V o r e B y e r. Studier i Bybygning i den senmiddelalderlige By og dens begyndende Afvikling I 1536—1600. Gad 1947. 272 sider.

Dr. Vilh. Lorenzen har gennem mange år interesseret sig levende for byplanlægning — ikke blot historisk, han har også gjort en værdifuld indsats for bedre byplanlægning i vor tid. Det er derfor forståeligt, at Dr. Lorenzen har ønsket at samle sine studier og iagtagelser, og *Vore Byer* er blevet en interessant og meget lærerig bog, smukt illustreret både med velvalgte store og gode fotografier og et væld af nydelige instruktive tegninger. Man må beundre forfatteren, at han magter at behandle dette mægtige emne, der kunne være tilstrækkeligt som livsopgave for en enkelt mand, samtidig med at det ene digre værk efter det andet af samme flittige forfatter ser dagens lys. Denne frodige produktivitet er dog ikke blot af det gode; meget burde være bedre fordøjet før det kom frem, og mange udmærkede intensioner og ideer burde være forfulgt og uddybet i en ganske anden grad end det er tilfældet.

Vore Byer er opdelt i fire hovedafsnit med en række underafdelinger. Hovedafsnit I kaldes *Bybestanden og Regeringernes Stilling til Byernes Eksistenskamp;* heri gives en oversigt over købstæderne i middelalderen, deres indbyrdes størrelsesforhold, nyanlæg og nedlæggelser, byflytninger samt forskydninger i størrelse og betydning. Hovedafsnit II hedder *Forudsætninger for Bybygning,* her behandles bl. a. byernes politiske, sociale og økonomiske vilkår, de forskellige bytyper, den katolske kirke ved middelalderens slutning, rigets fæstningsforsvar og de forskellige befæstede bytyper samt »Retsregler for Bybygning og deres Efterlevelse«.

Hovedafsnit III, *Bybygning — Byplan og Bebyggelse,* er opdelt i følgende afsnit: 1. »Ændringer i det overleverede«, der bl. a. behandler bystrukturens forandringer ved nedlæggelse eller opførelse af borge og fæstningsværker, nye torve på tidligere kirkers plads, ændringer ved brande, og den begyndende forstadsdannelse. 2. »Gaden«. 3. »Torvet«. 4. »Havnen«. 5. »Boligen«. 6. »Bygninger for Aandsliv«. 7. »Gilde- og Lavshuse«. 8. »Industrielle Anlæg«. 9. »Bygninger for Administration«. 10. »Bygninger for social Forsorg«. 11. Et stort afsnit om befæstningsanlæg. Hovedafsnit IV, der er ganske kort, kalder forfatteren »*Tidens Bybygning i Tidens Perspektiv*«.

Det er jo et kolossalt stof at samle i een bog, og man må vist også sige, at behandlingen af de forskellige emner er noget uensartet. F. eks. er befæstningsanlæg ret indgående behandlet, selv om det — så vidt jeg, der ikke har meget forstand på de dele, kan skønne — alligevel ikke er fyldestgørende for den som specielt interesserer sig for dette emne. Andre steder debatteres om, hvem der kan være bygmester for det og det anlæg, medens behandlingen af boligen, der dog er noget meget centralt, er tynd og meget ufuldstændig. Da dette afsnit har min særlige interesse skal jeg gennemgå det lidt nøjere. Først fastslår forfatteren de tre typer på byejendomme: *gården, huset* og *boden. Gården* karakteriseres ved, at den har port eller indkørsel til gårdsrummet. Som oftest har *gården* været et kompleks af bygninger med våningshus, udhuse, stalde og pakhuse m. m., medens *huset* var en enkelt bygning — måske med et mindre udhus. *Boderne,* der beboedes af småfolk, var enetages (stundom toetages) rækkehuse, hvor de enkelte huse havde samme indretning. *Boderne,* der lejedes ud, var ofte en kapitalanbringelse for de store grundejere, der opførte dem langs de dele af deres grunde, der lå ud til smågaderne. Også de borgerlige

stenhuse omtales. De skal efter forfatterens mening have eksisteret i et ret anseeligt antal i de større byer ved middelalderens slutning, medens de efter reformationen bliver sjældnere. Efter at have fastslået, at langhuset er den normale hustype i danske købstæder med undtagelse af visse sønderjyske byer, hvor gavlhuset er i overtal, kommer dr. Lorenzen ind på et interessant problem, idet han mener, at visse ting tyder på, at det ikke altid har været normen, at *gårdens* våningshus lå ud til gaden. I et par gårde i Ystad fra 1500-tallets første fjerdedel ligger våningshuset således inde på grunden vinkelret på gaden. Et andet sted omtales Degnegården — en tidligere kannikeresidens ved Frue kirke i København — hvor hovedhuset lå frit inde på grunden med en have ud til Krystalgade, medens udhusene var placeret om gårdspladsen mod St. Kannikestræde — det hele aflukket fra omverdenen med mure og en særlig portbygning. Man møder her en helt anden bebyggelsesform, der måske har været langt mere udbredt end vi aner det i dag; meget klogt karakteriseres den som en uddøende form.

Herefter gennemgåes »de forskellige Typer af Hovedanlæg — foreløbig de, der var opført helt i Bindingsværk«. Til denne typegennemgang er udført en række nydelige tegninger af arkitekt P. Berg. Først vises et langhus med port og et langhus med indkørsel ved den ene gavl, herefter to hjørnegårde, den ene med sidelængens tag gående igennem med gavl ud til hovedgaden, senere en gavlhusgård med indkørsel langs den ene langside og en lignende gård med en kort portlænge parallelt med gaden. Af huse vises et kort bindingsværkshus og et stenhus med kvistgavl, og af boder den storartede række i Præstegade i Ribe fra omkring 1600 — dels i et godt fotografi og dels i en typetegning, som bogtrykkeren uheldigvis har lagt ned. Den konsekvente indtegning af tagdrypslipper ved alle naboskel er problematisk. Efter mit kendskab til forholdene ude omkring — jeg er ikke så meget inde i arkivmaterialet — findes der ved langhuse kun tagdrypslipper, hvor to sidelænger ligger op til samme naboskel, f. eks. mellem Hamborgergården og den nu nedrevne Lybækkergård i Aalborg. Normalt har gårdene kun sidelænge langs det ene naboskel, og naboens gårdsplads bruges til tagdryp. Helt urimeligt virker det, at der er tegnet tagdrypslipper på begge sider af de to små langhuse på side 192 og 193. Det er i alle tilfælde forkert. Ved gavlhusene er det en helt anden sag, her må være tagdrypslipper — det ser man den dag i dag bl. a. i Tønder og Sønderborg. I detaljerne er typetegningerne ikke altid helt rigtige — man burde nok have gjort dem endnu mere skematiske — der er for mange knægtbyggede gavle og der vilde sikkert også have været højstolper nogle af de steder, hvor der er vist stokværksfremspring. Også de store tagudhæng i gavlene må være forkerte; helt urimeligt virker »Typisk Gadebebyggelse med Gavlhuse« på side 200 — fire gavlhuse side om side med vældige tagudhæng, der giver én indtrykket af, at man befinder sig i en eller anden kanton i Schweitz. Motiv fra Ribe står der som undertitel. Hvor i Ribe ligger der — side om side — fire gavlhuse uden den karakteristiske korte portlænge. Magister Hugo Matthiessens udmærkede lille blå bog om Ribe huse gør jo netop kort og klart rede for, at det rene gavlhus slet ikke er typisk for Ribe. Tegningen på side 201 med gavl- og langhuse af bindingsværk og grundmur — også motiv fra Ribe — er temmelig usandsynlig; hvorfor er husene ikke bygget sammen alle fire til en samhængende række — i det mindste de to langhuse må da have været bygget op til hinanden! Det er jo i det hele taget farligt, dette med at opstille typer. Som arbejdsmetode er det godt; men man er tilbøjelig

til — når man skal sætte det op i det endelige arbejde, at fremelske typer, der er mere typiske, end de findes i virkeligheden — og dr. Lorenzen elsker typer. Noget helt andet er, at det sikkert giver et noget forkert billede af forholdene, når man ikke medtager grundens øvrige bebyggelse, den har sikkert spillet en vis rolle også for forhusets udformning. Og medens vi taler om typer, er der én, der ikke er præsiseret tydeligt nok: det er vinkelbygningen. Der er adskillige eksempler på, at en *gårds* hovedbygning eller et *hus* er bygget i vinkel med en længe langs gaden, og en kortere eller længere sidelænge langs naboskel; og her er ikke tale om en sekundær eller lidt senere tilføjet sidebygning, den er samtidig med gadelængen — som oftest indeholdende lejlighedens køkken og en stue eller nogle kamre.

Husenes indretning kommer forfatteren så at sige ikke ind på — og det er afgjort en mangel. Bortset fra, at langhusene med tværskillerum opdeles i gennemgående rum, og at gavlhuset skylder den saksiske bondegård sin oprindelse, får vi blot at vide, at man fortrinsvis bor i stueetagen — og hvad der er væsentligt, at så at sige alle huse og gårde var eneboliger.

Selv om studiet af byhusenes indretning endnu er på begynderstadiet, ved man dog en del mere, end hvad vi her får at vide. Til slut et par småting, der ikke nævnes for at være kværulantisk; men fordi det er i sagens interesse at få det helt rigtige fastslået. På side 178 omtales, at der ikke mere eksisterer købstads*gårde* i et stokværk. Men i Sæby findes betydelige rester af en *gård* fra begyndelsen af 1600-tallet, og den en-etages bygning, forfatteren nævner som eksempel på et *hus* — på hjørnet af Fiskergade og Skomagerslippen i Ribe, må vist betegnes som en *gård*, da den har port og gårdsplads. På side 179 nævnes — under omtalen af stokværksfremspring — ægte og forlorne knægte. Hertil skal siges, at knægtene altid er ægte; det er bjælkerne i de knægtbyggede gavle, der enten kan være ægte, d. v. s. at de er fasttappet i husets tværgående bjælker — eller uægte, d. v. s. at det er ganske korte stumper, der er tappet i stolperne. Side 183. Som et endnu eksisterende eksempel på et tvillinghus (to sammenbyggede gavlhuse) kan nævnes Løveapoteket i Tønder. På side 187 omtales, at gavlhuset med smalt sidehus — et udskud langs den ene langside — kun kendes i grundmur (Torvet 11 i Tønder). På hjørnet af Fiskergade og Skomagerslippen i Ribe findes ganske tilsvarende type i bindingsværk. Til slut: der mangler en dør i den bod længst til højre i tegningen af en boderække på side 194; dette er sagt som en ondskabsfuldhed, for man skal tælle efter flere gange for at opdage det. — Det er meget let at kritisere — langt sværere at anmelde så indholdsrigt et værk retfærdigt og fyldestgørende. De skavanker, som det er lykkedes mig at finde i de afsnit, der fremfor alt interesserer mig, er kun småting. Jeg har haft stor fornøjelse af at gennempløje bogen, og jeg har fået meget at vide, som jeg ikke vidste — og sådan tror jeg, det vil gå de fleste. Jeg kan trygt anbefale alle, der har interesse for byhistorie og byplanlægning at gå ombord i dr. Lorenzens bog. *Hans Henrik Engqvist.*

Dekorativ malerkunst.

Axel Steensberg: M a l e d e B o n d e m o b l e r. Udg. af Nationalmuseet 1948. 24 Sider.

Litteraturen om dansk Folkekunst er påfaldende fattig. Af Oversigter foreligger foruden det første, skitsemæssige Tilløb i Anm.'s Stilarternes Historie (1913) kun Jørgen Olriks korte Afhandling i Nordisk Kultur

XXVII (1931) og Kai Uldalls lille Bog: Gammeldansk Folkekunst i Thaning & Appels Serie (1945). Også Speciallitteraturen er sparsom, bortset fra et Par smukke Dragt- og Textilpublikationer og saa naturligvis Andreas Jensens og H. P. Hansens Bøger om Jydepotter og Løbbinding. Bondestandens malede Bohave har hidtil aldrig været studeret eller vurderet efter Fortjeneste. Derfor betegner Dr. Steensbergs lille Hefte, kun 24. S., et væsentligt Fremskridt med sit Forsøg paa at trænge lidt dybere ind i vor landlige Stafferingskunst og opridse dens lokale Ejendommeligheder. Det er vel kun en Skitse, et Par Tag i Strængene, inden det rigtige Musikstykke skal spilles. Man føler Vanskelighederne; Danmark havde ikke Norges og Sveriges isolerede Bygder, det laa nærmere Monarkiets Hovedstad og Tyskland, og Krydsningerne mellem Landet og de talrige Smaakøbstæders Haandværk kan være ret uberegnelige. Men man føler, at Afhandlingen bygger paa et intensivt Museumsarbejde, Indsamling og Studium, dobbelt værdifuldt, fordi Æmnet hidtil har været saa sørgelig forsømt. Som en uheldig Arv fra det 19. Aarh. har vi været indstillet paa helst at se Møblerne umalede, alle Farver afætsede med Sæbelud! Hvad Steensberg nu har fremdraget, ikke mindst fra Sønderjylland, burde for al Fremtid sætte en Bom for dette Barbari og styrke alle Provinsmuseers Ledere til ivrigt at fortsætte deres Indsamling af malede Bondemøbler, der heldigvis allerede nu mange Steder er godt i Gang. Bogens festlige Omslag og 6 andre Farvetryk (efter Akvareller af Roland Hansen) lader ingen Tvivl om de landlige Møbelstafferingers Skønhedsværdier. Vi har virkelig haft en rigt nuanceret Dekorationsmalerkunst, der fortjener at studeres ikke mindre end Norges og Sveriges. *Chr. Axel Jensen.*

Sølvtøj.

Gudmund Boesen og Chr. A. Bøje: Gammelt dansk Sølv til Bordbrug. Hassings forlag 1948. 254 sider.

Nu foreligger saa et billedværk til afløsning af Jørgen Olriks »Drikkehorn og Sølvtøj fra Middelalder og Renæssance« og »Danske Sølvarbejder fra Renæssancen til vore Dage«. Det maatte komme, for dels er de nævnte bøger — som alle kulturhistoriske værker af ældre dato — trykt i altfor smaa oplag, saa de nu forlængst er bibliofile, dels er fototeknikken rykket et godt stykke frem siden 1909.

Sølvbogen indledes med en summarisk redegørelse for bordsølvets form, brug og dekoration af Gudmund Boesen, noget præget af forfatterens nære tilknytning til de kongelige samlinger paa Rosenborg, hvilket giver lidt slagside over mod pragtstykkerne. Indvendingen er dog uvæsentlig, sikkert er det, at indledningen giver den ukyndige en god introduktion i emnet og den halvbefarne en god opslagsartikel med orden og system. Væsentlig er her de hyppige henvisninger til billedstoffet, samt forsøget paa at skelne mellem udviklingen i residensstaden København og den noget trægere provins, særlig efter enevælden. Det maa en specialstudie engang kunne udrede nærmere.

Chr. A. Bøje skriver ganske kort om guldsmede og deres teknik, noget for summarisk i redegørelsen for de kongelige paabud om sølvets gehalt, men meget instruktivt om selve teknikken. Kunde man ikke have ofret en planche med billeder fra værkstedet? Bedst er Bøje dog som registrator. Listerne over stempler, ejernavne, litteraturhenvisninger og hjemsteder er saa komplette og enkle, at de lange tider fremover vil blive brugt som fortegnelse over sølv i privateje og som klassifikation af mestrene.

Ja, for det er ogsaa en af sølvbogens kvaliteter, at forfatterne virkelig har forstaaet at drage de bedste mestre frem. Trods alle lavsforskrifter var det jo ikke saadan, at enhver guldsmed var lige dygtig i kunstnerisk eller teknisk henseende, men her finder vi arbejder, der viser f. ex. guldsmede fra Nibe og Ringkøbing, der hævder sig i det fine selskab. Herved bliver den foreliggende bog — som da ogsaa i andre henseender — et godt supplement til Bøjes »Danske Guld- og Sølvsmedemærker før 1870«, der, som navnet jo siger, tager alting med.

Bogens hovedstykke er naturligvis billedstoffet, ordnet efter brug, men tidsfølgen overholdes indenfor hver gruppe af genstande. Denne ordning giver mulighed for en ustandselig repetition af stilændringerne og er af stor værdi, særlig for begyndere.

Udvalget har taget særligt hensyn til sølvarbejder i privateje, saa man, hvor to stykker stod lige, har valgt at afbilde et i privateje fremfor et museumsstykke. Dette har givet forfatterne lejlighed til at vise en hel del hidtil ukendte sager og giver bogen værdi ogsaa for dem, der i forvejen ejer Olriks fornævnte bøger, men udvælgelsen vil sikkert ogsaa skærpe jagten paa de gode stykker, som endnu ikke har fundet endeligt leje i museer eller privatsamlinger.

Forholdet mellem hovedstad og provins er vist i hovedsagen saa rigtigt, som man kan forlange. København dominerer mere og mere, som tiden skrider frem, hvilket svarer godt nok til den almindelige tendens, der jo i vore dage har koncentreret al udøvelse af kunsthaandværk i den altædende hovedstad. Enevælden er ikke ophørt paa dette felt. Men af de traditionelt gode guldsmedebyer er Aalborg repræsenteret med 16 mestre og 32 numre, Odense med 12 mestre og 19 numre, Aarhus med 9 mestre og 12 numre, Horsens med 5 mestre og 17 numre, Randers med 5 mestre og 12 numre og Næstved med 4 mestre og 4 numre. Med en lille forurettelse af Næstved er dette sikkert et nogenlunde rigtigt billede af fordelingen af produktion og kvalitet indenfor dansk provins.

Særlig omtale fortjener fototeknikken. Svenske fotografer fryser sølvet, saa det paa fotografiet ligner tin, engelske fotografer kaster hvidt lys imod objektet, saa spejling forstyrrer formen. Her er det lykkedes fotografen at redde sølvets særlige lysvirkning gennem fotograferingens skærsild, saa det staar med sin særlige glans og valeur, der ikke kan undværes, hvis man skal have den rette »sølvfornemmelse«. Der er dog undtagelser, saaledes det forskrækkelige billede nr. 34, og det endnu værre nr. 36. Har værkets fine fotograf virkelig taget dem? Han har dog præsteret billedoptagelser som de mønstergyldige nr. 70, 105, 121 og 224, ja naaet det fuldkomne i nr. 295 og 358.

Som boghaandværk er værket smukt, godt papir og roligt tryk, ingen klownkunster med farvetryk. Folioformatet er ikke bredere end at man kan holde bogen i haanden.

Alt i alt en dejlig bog, lige god for samlere, museumsfolk og kunstindustrielt interesserede. Men den vil ikke bidrage til at billiggøre sølv.

Peter Riismøller.

Rustninger og Vaaben.

Ada Bruhn: Rustninger og gamle Vaaben, Thaning & Appel 1948. 96 sider.

Som den 12. i en Række smukt udstyrede smaa kunsthistoriske Bøger fremkommer denne Bog, hvis Forfatterinde er Museumsinspektør ved

Tøjhusmuseet. Bogens Titel er for saa vidt fejlagtig, som den kun omhandler Rustninger og blanke Vaaben, men ikke medtager Skydevaaben. Vægten er lagt paa Vaabnenes Kunsthistorie, og det er lykkedes Frk. Bruhn at give en særdeles klar Fremstilling af de enkelte Vaabens Udvikling, trods den ringe Plads. Selve Teksten fylder nemlig kun de 49 Sider, medens Resten er optaget af en Række smukke og instruktive Billeder af de omtalte Vaabentyper og supplerer Teksten paa en udmærket Maade.

Forfatterinden har delt sin Bog i fire Afsnit: Oldtid og Middelalder, Fra Gotik til Renaissance, Renaissance og Barok og endelig Tiden mellem 1670 og 1830. Indenfor disse Rammer behandles Rustninger og Vaaben hver for sig, og denne Ordning skyldes selvfølgelig Pladsforholdene, thi i Virkeligheden er de to Vaabengruppers Udvikling et Resultat af den ældgamle og aldrig standsede Kappestrid mellem Angrebsvaaben og Dækvaaben, hvor snart det ene, snart det andet har Forspringet.

I den første Periode vises, hvorledes de to Former for Beskyttelse af Legemet: Ringbrynjen og Lamelrustningen efterhaanden blev til et, saa Krigeren over sin Brynje bar en Læderdragt, hvorpaa der var nittet Jernplader. Vikingetidens aabne Hjelm blev helt lukket, og det runde Skjold erstattedes af et trekantet, der bar Slægtens Vaabenmærke i ophøjet Arbejde bemalet med stærke rene Farver.

Af de blanke Vaaben spillede Spyddet en stor Rolle baade for Rytteriet og for Fodfolket. Det store, tveæggede Sværd blev i Periodens Slutning suppleret med Dolken, der kunde trænge ind mellem Rustningens Plader, Øksen fik efterhaanden et langt, lige Skaft og blev til Hellebarden.

Næste Periode spænder kun over godt 100 Aar, men i denne Tid fremstaar den tætsluttede Pladerustning, som det ikke var hver Mands Sag at forfærdige. Der opstod derfor særlige Harniskmagerdynastier, der kunstnerisk set stod meget højt, og det blev særligt deres Værksteder i Italien og Sydtyskland, der kom til at præge Tidens Rustninger. Dette skyldtes ikke mindst, at deres Arbejde foruden at tilfredsstille de militære Fordringer ogsaa gav den spirende Kunstglæde rig Lejlighed til at forme og smykke Rustningernes blanke Metalflader. Hjelmen indgik nu som en Del af Rustningen og forsynedes med Visir. Sadlen gjordes høj med Bomme for og bag, og dette havde til Følge, at Sporerne maatte gøres længere. Skjoldet skiftede Form til den firkantede Tarsche, der paa heraldisk højre Side forsynedes med en Indskæring til Lansen.

Det var selvsagt ret umuligt at gennemhugge disse Harnisker med et gammeldags Sværd, og dette maatte derfor enten gøres kraftigere og svinges med begge Hænder, eller bygges helt om til et langt slankt Stødvaaben, hvis Klinge endog ofte gjordes trekantet, saa det kunde trænge ind mellem Rustningens enkelte Dele. Fodfolkets Stagevaaben maatte ogsaa gøres kraftigere. Hellebarden forsynedes med en lang Od ovenfor Øksebladet, og Glavindet kom frem med sin enæggede, spidse Klinge. Fodfolket havde i denne Periode kun smaa Muligheder overfor det pansrede Rytteri. Det glider derfor helt i Baggrunden, og kunde kun hævde sig, hvor Terrainet gav det særlige Muligheder som ved Morgarten, Hemmingsted eller Svendstrup.

Med Renaissancen fandt der en Ændring Sted af Rustningernes Ydre. De spidse Linier afrundedes, og Snabelskoene erstattedes af mere bekvemme Oksemuler. Til Krigsbrug betød denne Tid først Kulminationen og snart derefter den begyndende Tilbagegang for Panseret, fordi det blev muligt med de nye Haandskydevaaben at dræbe selv den bedst rustede Modstander. Ulemperne ved den tunge og stive Rustning kom derved

til at betyde for meget, og i Midten af det 17. Aarhundrede var der kun Kyradset og en Jernkalot inden i den bløde Hat tilbage. Hjelmen genopstod senere, og er jo nu den eneste Rustningsdel, der svarer til sin oprindelige Opgave, men særlig Hjelmene fra Frederik VI's Tid stod kunstnerisk set meget højt.

Til Turnering og Paradebrug naaede Rustningerne i denne Periode deres Højdepunkt, og som Videreføring af den forrige Tids italienske og tyske Typer opstod der et Mylder af Former, dels under Paavirkning af Ridderspillets Fordringer, dels af Landsknægtenes stofrige Klædedragt.

De blanke Vaaben undergik ogsaa store Ændringer. Landsknægtene bar dels et kort Hugsværd, dels en Dolk, medens Rytteriet maatte have længere og kraftigere Vaaben, men efterhaanden gik man bort fra Huggevaabnene og over til Stødkaarden, hvilket betød en Ombygning af Vaabnet, da Tyngdepunktet maatte flyttes nærmere Haanden. De forskellige Stagevaaben blev ogsaa en Del forandret. Paa Grund af den ændrede Taktik forsvandt Lansen hos Rytteriet midt i det 16' Aarhundrede her i Landet for kun at dukke op for en kort Tid efter Napoleonskrigene. Fodfolkets lange Spyd, Piken, holdt sig længere, da Musketterne skød for langsomt, og kunde først undværes, da man hen mod 1700 opfandt Bajonetten, og Danmark var et af de Lande, der hurtigst afskaffede Piken og udrustede alt Fodfolket med Musket med Bajonet, medens Karl XII endnu bevarede den. Hellebarden gled samtidigt ned til kun at være et Befalingsmandsvaaben og erstattedes endda tildels af Lilien og Espontonnen.

Men i det 15' Aarhundrede var der i Italien opstaaet et tvægget Stagevaaben, Partisanen, og den gik snart sin Sejrsgang, idet den tilfredsstillede alle Barokkens Fordringer og særligt egnede sig til Drabantvaaben. Her i Landet blev der fremstillet nogle overordentlig smukke Partisaner til Frederik III's Kroning, og de var sidst i Brug ved Christian X's Bisættelse.

Denne Periode var Højdepunktet for Vaabenindustrien, hvad angaar det kunstneriske. De rige og mægtige Fyrster og Herrer ofrede store Summer paa deres Udstyr, og Renaissancens fremragende Kunstnere og Haandværkere kappedes om at naa det højeste Maal for al Kunstindustri, et brugsmæssigt fuldendt Instrument, der tilfredsstiller og glæder den kunstnerisk kræsne Bruger. Det er derfor i Overensstemmelse med Bogens Aand, naar Forfatterinden særligt dvæler ved disse to Perioder, gennemgaar de enkelte Vaabens Udvikling og omtaler de fremragende Folk, der skabte dem.

I de sidste halvandet hundrede Aar, der omtales, brugtes den hele Rustning kun til Parade og ved Portrætering, men medens Kyradset her i Landet forsvandt med Livgarden til Hest 1866, findes det endnu enkelte Steder til Paradebrug ved særlige Gardekorps. I det 16' Aarhundrede konstrueredes en særlig Ringkrave mellem Hjælm og Kyrads til Beskyttelse af Halsen. Den blev senere et særligt Kendetegn for den vagthavende Officer og findes endnu som et maaneformet Skilt, der bæres i en Kæde om Halsen som Tegn for Politi og Brandvæsen.

Kaarderne skiftede ogsaa Form. Krigsvaabnene blev kraftigere, og Parerbøjlerne og Kurvene, der hidtil havde ligget nedenfor Parerstangen, flyttedes nu op omkring Haanden. Da de udleveredes til Tropperne af Fyrsterne, fremstilledes de fabriksmæssigt, og derved forsvandt det individuelle og kunstneriske fra dem. Til Brug ved den civile Dragt blev de ogsaa ændret, de blev gjort lettere, og da Parerbøjlerne generede venstre

Arms frie Bevægelser, blev Fæsterne gjort saa flade som muligt, men der ofredes stadigt meget paa deres Udstyr.

Frk. Bruhns Bog giver en udmærket Oversigt over de omtalte Vaabens kunsthistoriske Udvikling, og ved sin klare Fremstilling og sit fortrinlige Billedvalg giver den en udmærket Introduktion til Vaabenhistorien, og den vil derfor være til megen Nytte og Glæde for dem, der vil sætte sig ind i denne særlige Kunstart. *Gordon Norrie.*

Skøger og Bordeller.

Grethe Hartmann: B o l i g e r o g B o r d e l l e r. Oversigt over Prostitutionens Former og Tilholdssteder i Kobenhavn til forskellige Tider. Rosenkilde og Baggers Forlag 1949. 128 sider.

Prostitution og Sædelighedsspørgsmaal er centrale Spørgsmaal i den kulturhistoriske Forskning. De har paa dansk Grund ikke fundet mange Dyrkere, naar Talen er om en historisk Betragtning af dem. Dr. med. Grethe Hartmann har nu paa Rosenkilde og Baggers Forlag udsendt en Bog om Prostitutionens Former og Tilholdssteder i København gennem Tiderne. Forfatteren, der er Læge, har tidligere skrevet en Bog om »Tyskerpigerne« og har derfor utvivlsomt et godt Kendskab til de sjælelige og fysiske Egenskaber og de »Bevæggrunde«, der ligger bag ved en Del af de prostitueredes Liv. Det kommer ogsaa til Udtryk i Bogen, der fortrinsvis handler om Forholdene efter 1800 og særlig efter 1850.

Forfatteren stiller sig paa et fordomsfrit Standpunkt og betragter Prostitutionen som et Erhverv ligestillet med andre Erhverv og understreger, at det eksisterer i Kraft af det Behov, den officielle Etik fremkalder. Heraf afhænger baade de Former, det viser sig i, og det Omfang, det antager, Oldtiden og Middelalderen kendte ikke den Afsky for den prostituerede, som kendetegner nyere Samfund. Det var Syfilisepidemierne o. 1500, der lagde Skøgen for Had. Hun stod nu som Pestens Spreder og Syndens Symbol, og strenge Straffe paabødes for hende og hendes Kunde. De praktiseredes vel sjældent i Danmark i deres fulde Udstrækning. Men hendes Erhverv var ildeset, og selv stod hun som en retsløs.

De historiske Afsnit bygger i overvejende Grad paa trykt Litteratur og bringer ikke meget nyt, naar man ser bort fra Kortmaterialet og Paavisningen af Prostitutionskvartererne. Nu flyder Kildemateriale, der kan aftvinges Oplysninger vedrørende de her behandlede Emner, ganske vist heller ikke rigeligt før det 19. Aarhundrede. Et og andet findes der dog. Særlig Tugt- og Rasphusets Arkiv fra det 18. Aarhundrede kunde give en Del værdifulde Oplysninger om de idømte Straffe, deres Afsoning og de dømtes Skæbne samt Glimt af Prostitutionsformerne. Kirkebøgerne og en Del indkomne Breve i Sjællands Bispearkiv fortæller ogsaa et og andet om de prostitueredes Forhold og dermed om Prostitutionsformen. Det er imidlertid et stort Arbejde at finde disse Ting frem, og da Forfatteren ikke er Historiker af Fag, er det tilgiveligt, at det ikke er gjort. Men det skal ikke forties, at det historiske Billede unægtelig var blevet mere fængslende og langt klarere, hvis disse Kilder havde været udnyttet.

Det betydningsfulde nye er Kortlægningen af Prostitutionskvartererne i København. Paa Grundlag af særlig Barhow's Vejviser fra 1748 og Geddes Matrikulskort fra 1757 kortlægges Prostitutionens Tilholdssteder ved Midten af det 18. Aarhundrede. Ved Hjælp af Politiets Adresser paa offentligt Fruentimmer c. 1850 og senere, tegnes der endvidere Kort over tilsvarende Kvarterer 1905 og c. 1940. Visse Kvarterer i Byen har til

Stadighed været Tilholdssteder for Prostitutionen, mens andre, der engang var kendte Bordelgader, i nyere Tid ikke synes at have huset slige Forretninger. Gamle Tiders Bestemmelser om, at prostituerede skulde bo i visse Gader, var med til at bevare Traditionen sine Steder, mens andre Gaders Omdannelse til Forretningskvarterer ophævede den der.

Interessante til Belysning af Prostitutionens Forhold til andre Forbrydelser er en Række Kort sidst i Bogen, der viser Forbryderes Bopæle i Byen og deres forholdsmæssige Forekomst i Forhold til Befolkningstallet. Kortmaterialet suppleres udmærket af et fyldigt Tabelmateriale, der belyser de samme Forhold. Endvidere findes der en Række Tabeller, der behandler de offentlige Fruentimmers Afstamning, Hyppigheden af Ægteskaber, Børnefødsler og Dødsfald iblandt dem, deres Antal, de straffedes Antal og Hjemhørssted, Kønssygdommenes Udbredelse iblandt dem og mere.

Skildringen af den nyere og nyeste Tids Prostitution samler sig for en Del om det moderne Samfunds Stilling til og Behandling af den prostituerede. Interesant er her Omtalen af den Ændring, Prostitutionsformerne undergaar i moderne Tid som Følge af vor Tids Tilbøjelighed til at anerkende løse Forbindelser — ogsaa for den kvindelige Parts Vedkommende.

Til Belysning af det snævert afstukne Emne, Bogen behandler, bringer den et interessant Materiale, og naturligvis fortrinsvis til Belysning af vor Tids Forhold. Men det havde ikke skadet, om nogle typiske Eksempler paa de forskellige Tiders Prostitutionsformer havde været fremdraget. De havde givet den noget tørre Fremstilling Farve og bibragt Læseren en bedre historisk Forstaaelse. *Georg Hansen.*

Skatternes historie.

Helge Nielsen og Victor Thalbitzer: Skatter og Skatteforvaltning i ældre Tider. Nyt Nordisk Forlag 1948. 210 sider.

Amtsforvalterforeningen har ønsket at fejre sit 25-års jubilæum ved at udsende en bog om skatter og skatteforvaltning i tiden 1660—1903 og har overdraget bibliotekar, cand. mag. Helge Nielsen og amtsforvalter V. Thalbitzer at skrive den. Disse har fordelt arbejdet således imellem sig, at Helge Nielsen behandler skattehistorien indtil 1864, medens Thalbitzer skriver om skatterne efter dette år samt om skatteforvaltningen i hele perioden.

Thalbitzer bemærker i forordet, at der har været forholdsvis kort tid til rådighed til udarbejdelsen, hvorfor arbejdet i hovedsagen hviler på selve lovene og tidligere behandlinger af skattehistoriske emner. Og i tilslutning hertil siges i indledningen til litteraturlisten(S. 199), at bogen har sat sig den beskedne opgave at gennemgå selve skattelovenes konkrete indhold, suppleret med korte indledninger, som skal skildre skattelovgivningens vigtigste sociale, økonomiske og finansielle forudsætninger, forsåvidt der foreligger trykte kilder dertil og behandlinger deraf.

Som man ser, er det en stærkt begrænset opgave, forfatterne har ønsket at løse. Den redelighed, hvormed de gør dette klart for læserne, må imidlertid respekteres, og bogen bør billigvis kun bedømmes ud fra, hvorledes den stillede opgave er løst, selv om en og anden måske ikke kan tilbageholde et lille suk over, at der ikke er blevet tid og råd til at få udarbejdet det store værk om danske skatter gennem tiderne, hvortil der foreligger så rigt et utrykt kildemateriale.

Inden for den stillede opgaves rammer må man sige, at forfatterne har haft to muligheder. De kunne enten koncentrere sig om at skrive en populær skildring af skatternes historie, således at nutidens skattehærgede borgere kunne få et farverigt og spændende indtryk af deres forfædres besværligheder på samme område, eller de kunne skrive en håndbog, hvor den, der søgte konkret viden om bestemte skattehistoriske forhold, kunne dykke ned og finde, hvad han søgte. Bogen er imidlertid ikke rigtig blevet nogen af delene. Den er ikke så populært skrevet, at ret mange andre end fagfolk vil kunne holde ud at læse større partier af den, og som håndbog er den ikke tilstrækkelig overskuelig. Nu skal det indrømmes, at det vil være meget vanskeligt at tilrettelægge en oversigt over skattehistorien. Både en strengt kronologisk redegørelse og en gennemgang af hver skattegruppe for sig vil medføre ulemper i form af gentagelser o. l. Bogen gør, navnlig for de ældre tiders vedkommende, et prisværdigt forsøg på at overvinde ulemperne ved begge de to metoder ved at kombinere dem, men forsøget er ikke lykkedes fuldt ud, adskillige afsnit virker kaotisk. Det medfører, at den, som benytter bogen som håndbog, let farer vild i den, og der er desværre intet sagregister til at lede ham på vej. Der er ganske vist et personregister, men det, der vil blive søgt oplysning om, er dog vel snarere forholdene omkring eller ved denne eller hin skatteform end en eller anden politikers indsats i skattespørgsmål, så meget mere som bogen ikke sætter sig som opgave at fortælle skattepolitikens historie, men kun at »gennemgå skattelovenes konkrete indhold«.

Betragtet som håndbog har værket imidlertid den force, at forfatterne, ikke mindst Helge Nielsen, sidder inde med adskillig solid viden om det emne der behandles. Desværre svækker forskellige mangler helhedsindtrykket af bogen. Sprog og stil er forsømt. Mange udtryk er knudrede eller uklare, og der er ikke så helt få upræcise karakteristikker. Gennemgangen er noget springende, idet de enkelte områder ikke altid får en behandling, der svarer til den vægt, der må lægges på dem. Det skyldes formodentlig, at forfatterne har været nødt til at indskrænke deres forstudier til den foreliggende litteratur. Læseren kommer derved til at undvære væsentlige oplysninger om vigtige spørgsmål — f. eks. om provenuet af forskellige vigtige skatter. Endelig skades helhedsindtrykket af, at forfatterne i det store og hele kun har villet medtage de direkte skatter til staten, selv om det gang på gang fastslåes i fremstillingen, at der også hvilede andre tunge byrder på befolkningen.

Som et eksempel på, hvordan godt og mindre godt findes side om side, kan nævnes afsnittet om kvartprocentskatten (s. 94—96). Det bliver her med rette fremhævet, at denne skat repræsenterer noget helt nyt, uden at der dog foretages nogen mere indgående analyse af, hvorfor regeringen netop i 1768 greb til denne form for beskatning. Skatten blev beregnet på en temmelig kompliceret måde. Denne beskriver Helge Nielsen til dels ved ordret at gengive, hvad forordningen siger derom. Det er naturligvis en yderst reel fremgangsmåde, men den er særdeles generende for den jævne læser, som ikke er vant til at læse knudret kancellisprog fra det 18. århundrede. Han må sikkert igennem afsnittet nogle gange, før han forstår meningen. Hvad angår muligheden for »overvæltning« af denne skat og dens tendens til at forhindre kapitalens placering i prioriteter, har bogen fornuftige bemærkninger, uden at den dog søger at trænge til bunds i disse problemer. Netop det, at skatten lod sig »overvælte«, gjorde dog, at den ikke i alt for følelig grad kunne afskrække kapitalejerne fra at låne penge ud mod pant i fast ejendom. Hele dette spørgsmål bør iøvrigt ses i relation

til spørgsmålet om, hvor effektivt forbudet mod at tage mere end 4 pct. p. a. i rente kunne håndhæves, hvad Helge Nielsen også ganske rigtigt er inde på. Et centralt problem i denne sammenhæng bliver sikkert dette: i hvor høj grad forhindrede denne skat tinglysning af prioriteter. Helge Nielsen skriver (s. 96), at prioriteter nu engang var det letteste at få besked om, da de skulle tinglyses. Men det er imidlertid ganske åbenbart for den, der går sagen nærmere efter, at det blev de i mange tilfælde slet ikke, og det var måske netop kvartprocentskatten med til at bevirke.

Selv om bogen er ret træls at komme igennem, er der dog oplivende ting i den. Helge Nielsen har adskillige lune bemærkninger, og Thalbitzer fortæller bl. a. en god historie om et sammenstød mellem en amtskriver og Ludvig Holberg. Og først og sidst véd de en hel del om skatter og skatteopkrævning. Kun skade, at de i så iøjnefaldende grad har haft for lidt tid til deres rådighed til supplerende studier og grundig bearbejdelse.

Sigurd Jensen.

Østjysk øl.

Victor Hermansen og *Peter Holm: Østjydsk Øl. Kulturhistoriske Træk.* Østjydske bryggerier A/S 1948. 130 sider.

A/S Østjydske Bryggerier har i anledning af sit 50-års jubilæum udgivet denne lille, smukt udstyrede bog.

Om de almindelige jubilæumsskrifter minder den kun lidt. Med udgangspunkt i de jubilerende bryggeriers historie fører forfatterne os igennem tider og lande, viser bryggerkunstens udvikling og fortæller om redskaber og produktionsmetoder og hele denne næringsgrens stilling til andre erhverv i by og på land. Ligeledes behandles øllets råstoffer og dets virkninger, både de helsebringende og de berusende; hertil knytter sig et afsnit om øl-navne og andre øl-ord, hvor sproget vel til alle tider har boltret sig livligt; her er mange stærke og malende gloser. Morsomme og karakteristiske citater fra gamle bøger og dokumenter krydrer den lette skildring og giver den dybde, så at læsningen ikke blot er behagelig underholdning.

Bogen er forsynet med henvisninger, og den er nydeligt og rigt illustreret med tegninger af Hakon Spliid. *Henning Paulsen.*

Erhvervsarkiv og erhvervshistorie.

Erhvervshistorisk årbog. Meddelelser fra Erhvervsarkivet, I, Rosenkilde og Bagger 1949. 96 sider.

Et nyt årsskrift fra en ny institution på historiens arbejdsmark skal hermed bydes velkommen. Der er grund til at lykønske Århus universitet til det initiativ, der har bragt Erhvervsarkivet til verden og derved gjort en gerning, som måtte gøres, og, som det fremgår af årbogen, allerede er gjort i en række lande.

Oprigtig misundelse kan fylde en københavner, der dog naturligvis må erkende sin medskyld i, at arkivet ikke er oprettet her. Det forhindrer imidlertid ikke, at betænkelighed ytres ved, at også specifikt københavnske institutioners arkiver, som f. eks. Industriforeningens, fremtidigt må studeres i Århus. På saglig grund må man også betvivle rimeligheden af, at hovedstadens erhvervsarkiver anbringes i Århus, når man betænker, i hvilken grad det københavnske erhvervsliv gennem århundreder har levet efter sine egne love og vilkår, bundforskellige fra det

øvrige lands. Også rigsarkivets cirkulære til landsarkiverne om fremtidigt af dommerembedernes skiftearkiver at udskille f. eks. fallerede virksomheders med skiftesagen følgende arkiver for at sende dem til Århus kan vække betænkeligheder. Finder man således i Kurantbankens arkiv i rigsarkivet, at banken har lidt tab på en fallit, må man altså, hvis man vil forfølge sagen, drage til Århus.

Man har i det første årsskrift valgt at præsentere erhvervsarkivet, hvilket sker i 4 hoverartikler af arkivaren, magister Vagn Dybdahl. Mon det er en psykologisk rigtig introduktion? Først gennemgås arkivets historie fra 1942 til oprettelsen i 1948. Dernæst følger en lidt tør gennemgang af udenlandske erhvervsarkiver, og endelig kommer en stor artikel om arkivordningsprincipper i erhvervsvirksomheder som en rådgivning for erhvervslivet, hvortil den synes vel skematisk og næppe videre frugtbar for den lille virksomhed. Disse 3 artikler stopfodrer med arkivvidenskab, som næppe af læserne kan nydes i så store doser.

En egentlig erhvervshistorisk artikel er arkivarens 4. bidrag. Den handler om butiklukningsproblemet, væsentligt behandlet efter organisationernes festskrifter, men med udelukkelse af rigsdagsdebatterne. Her sætter læserens skuffelse for alvor ind. Hvor er arkivets materiale? Kunne man ikke efter 7 år forvente at finde et emne valgt og behandlet, der viste arkivmaterialets rette udnyttelse? Det må dog være årbogens hovedopgave og eksistensberettigelse.

Et par breve, der iøvrigt ikke er videre interessante, er optrykt. De er med vilje valgt uden for alt, hvad der har med erhvervsliv at gøre. Det er vel for at lokke husarerne ind. Men mon det ikke kunne gøres bedre ved publikation af erhvervsstof? Det er dog erhvervshistorisk interesserede læsere, man appellerer til.

Udstyret er fornemt. *Jens Vibæk.*

Bindestuer.

H. P. Hansen: Spind og Bind. Munksgaards forlag 1947. 239 sider.

Det maa siges at være i sidste kvarter, bindestuerne bliver systematisk beskrevet. Nu er det en menneskealder, siden de sidste forsvandt og blev remplaceret af maskinerne — er det ikke for sent, arbejdet er taget op?

Jo, hvis den foreliggende bog havde været resultatet af nogle faa aars arbejde med stoffet, vilde nok meget værdifuldt stof være smuttet i mellemtiden. Allerede for over 20 år siden behandlede H. P. Hansen i bogen Midtjyllands ældste Handelshus, S. Truelsen & Søn, den midtjyske bindeindustri, og han fortæller selv — og dateringer af billeder og noter godtgør det — at han i 40 aar har samlet traditionerne og noteret sig erindringsstoffet ved samtaler med veteraner, og de 40 aar gør en afgørende forskel. I løbet af den tid er flertallet af veteranerne døde, men ikke før H. P. Hansen havde talt med dem og reddet deres erfaringer gennem optegnelser.

Denne række af erindringer, nedskrevet med sikker sans for kulturhistorisk kildeværdi, er bogens kærne, og i sin korthed, fremtvunget af meddelelernes mængde, er de af langt større virkning end de længere biografier i »De gamle fortalte«.

Raastoffet først. Forfatteren gør rede for faareholdet, dets gennemsnitlige størrelse til forskellige tider og skiftet i racerne. Forbehandlingen faar sit kapitel, baade vask, klipning og de mange særbehandlinger, ul-

den maatte gennemgaa, ligesom de mange ord for særlige arter af uld er samvittighedsfuldt optegnet. Ikke mindst begrebet kamgarn er udredet nøje. Kartning, spinding og tvinding er belyst og alle redskaber fotograferet, saa selv den vankundigste forstaar det. Og naar man stadig, lige til vore dage, har holdt paa, at strikningen var husflid, maa det ogsaa tilføjes, at en duelig binderske, der kunde alle uldarbejdets faser perfekt, maatte siges at være faglært i ordets egentligste forstand. Eller hvilken haandværker indenfor de stolte lav maatte have lige saa mange og differentierende processer i hovedet paa engang?

Nu er det jo færdiggørelsen, selve bindingen, der har samlet opmærksomheden om sig, særlig efter St. Blichers tid, og det er da ogsaa herom, H. P. Hansen har flest optegnelser. At bønderne i de midtjyske herreder fik saa at sige al deres kontante indkomst gennem hosebindingen, er sagt før, men et svirpende eksempel er, at et ungt par maatte bruge al deres opsparede formue i det første aar alene til brødkorn, for ejendommen, de overtog, kunde end ikke give dem brødet.

Det blev da saadan, at arbejdet med hosepindene blev en tilstand, ikke et arbejde, man nogensinde blev færdig med. Fra børnene kunde sanse, til de som gamle folk gik paa aftægt, ja til døden, fulgte bindehosen dem som et af deres lemmer. Først omkring 1870 fik tjenestekarlene mod til at sige fra, naar madmoderen stak dem en bindehose efter aftensmaden, og naar en human husbond lod sin tjenestedreng liste i seng, naar han hørte, konen var faldet i søvn, var det vel en undtagelse.

Her satte saa bindestuerne ind, for paa én gang at modvirke den kedsommelighed, der vel kunde overmande selv en midtjyde, og at spare paa det lys, der var saa karrigt, fordi faarene var saa magre. Alle binderne i en by samlet i een stue, om eet lys, det var vel et genialt greb.

Ofte nok kan beretningerne lyde helt humoristiske, som naar en bonde med hele sin husstand stod ude ved husgavlen og bandt ved maanelyset. Den familie samlede en del penge, hedder det, men hvilken naadeløs armod laa ikke bag nærigheden. Hvad lys kunde koste — og det var vitterligt ikke store penge — kunde betyde skellet mellem rentabilitet og ørkesløst slid.

Lagt sammen blev alle disse flittige menneskers værk til en storindustri, hvis produkter var efterspurgt langt ud over landets grænser. Her møder vi saa hosekræmmeren, der fordelte alt bindetøjet, købte det op og solgte det igen, og her har forfatteren uigendriveligt paavist, at binderiet er en forholdsvis ny foreteelse. Fra en ganske lille spire i midten af 1600-aarene voksede hosehandelen sig stor omkring 1700, kulminerede i første halvdel af 1800-aarene og blev til organiseret fidusmageri i vort aarhundrede.

Beretningerne om hosekræmmerne, baade de fastboende i København og de omstrejfende paa land og i by, godtgør endnu en gang, at handelen altid har betalt sig bedre end produktionen, saa længe denne kun havde menneskelig arbejdskraft til raadighed. Ingen blev rig ved hosebinding, højst fik man efterhaanden en nogenlunde sikker eksistens, men de fleste forblev i deres armod. Sælgerne kunde blive velhavende folk, enkelte meget rige, mens maaske størstedelen maatte gaa med pakken hele deres liv — ikke fordi de ikke kunde tjene penge, men fordi der var for mange steder at give dem ud. Biografierne af disse folk lader forstaa, at handelen krævede folk med alle en midtjydes talenter, hvis den skulde sikre sin mand udkommet, men havde han dem i fuldt maal, kunde udkommet blive anseligt.

Forfatteren anfører betegnelserne hosekræmmer, strømpehandler og uldhandler. Mærkeligt er det, at han ikke kender ordet bindekræmmer, som i Nordjylland var den eneste betegnelse for de farende handelsmænd omkring 1900, og i brug endnu, ved siden af uldhandler.

Rundt om i Danmark ligger smaa industriprovinser, hvor en bestemt næringsgren holder sig fast, skønt de naturlige betingelser, som oprindelig skabte den, ikke længere er til stede. Det betydeligste af disse industricentrer med tradition, er trikotagebyerne omkring Herning, og H. P. Hansen paaviser, hvorfor denne industri forblev her. Det skete ved gradvis overgang fra binding til maskinstrikning, husmandsfamilier blev fabrikanter ved at opstille en maskine i stuen og naboen maatte have en lignende. Intet var i vejen for, at trikotage lige saa godt kunde fabrikeres hvorsomhelst. Nej, intet rationelt, men mange irrationelle faktorer, hvortil hører en fastholden ved sædvaner — endnu hedder trikotagebutikkerne i Nordjylland »Hammerum« eller »Herning« — og en vane med arbejdet, som kun lang omgang med samme vare kan opdyrke og forædle.

»Spind og Bind« er bygget op indenfor et meget stramt system, opdelt i ordnede kapitler, yderligere belyst i gode registre og noter, som lader forstaa, at forfatteren har været igennem arkivstoffet. Men til dette kommer det vældige stof af erindringer, optegnelser, anekdoter — der dog aldrig fortælles bare for plasér, men med kulturhistorisk sigte — dialektord og ikke mindst oplysende billeder. Bogen læses gerne ud i eet, og er det muligt for en kulturhistoriker at naa længere, naar han ikke har ofret en tomme af dokumentationen for det.

Vil det jyske universitet bruge titlen: doctor honoris causa, har det i dette værk anledningen til at give den til Jyllands førende kulturhistoriker.

Peter Riismøller.

Bonde og handelsmand.

Markus Bjerre og *H. P. Hansen: Bonde og Handelsmand. Af Jens Sandholms Optegnelser.* Munksgaards forlag 1948. 162 sider.

Inden Markus Bjerre døde i 1944, havde han påbegyndt arbejdet med at udgive sin fader, Jens Sandholms optegnelser. H. P. Hansen har nu for »Danmarks Folkeminder« afsluttet dette arbejde og forsynet disse erindringer med en indledning og en tilføjelse om Jens Sandholms sidste år samt enkelte træk af Markus Bjerres erindringer.

Bonde og Handelsmand var både Jens Sandholm og mange af hans slægt og venner; i reglen handlede de vel som unge og bosatte sig siden som bønder. Således gik det i alt fald Jens Sandholm. Men jorden var ringe og man kendte ikke midler, der kunde skaffe bonden et rimeligt foldudbytte, for man er nok kommet lidt sent med i udviklingen i denne afsides del af Vestjylland; men netop derfor giver disse optegnelser et så mærkelig gammeldags billede af folks liv og færden. Særlig skildringen af morfaderens gård, Overgård i Naur mellem Struer og Holstebro, er levende og fuld af mange morsomme og interessante iagttagelser og minder, og så er det fortalt med en sindig værdighed og uden overdrevne og stærke udtryk. Erindringerne fra de senere år har en mørkere tone, for Jens Sandholm havde megen modgang som landmand, men igennem den lyser hans glæde ved det rige åndelige liv, der føres på Sandholm, som bliver et midtpunkt for egnens grundtvigianere.

Dette senere afsnit er en del forkortet ved udgivelsen, som det synes på en smuk og rigtig måde.

En indholdsrig lille bog som udgiverne har ære af.

Henning Paulsen.

Brændsel gennem halvtredje tusind år.

August F. Schmidt: Moser og Tørv. Eget forlag, Brabrand 1948. 188 s.

På jernalderhusenes hårdtbrændte lerildsteder finder man ofte et tykt lag rød aske, og i husenes staldende ligger der en mængde forkullede træstumper. Det er resterne af bondens to vigtigste brændselsemner: Tørv og ved. August F. Schmidt har i sin nye bog samlet alt, hvad han har kunnet finde i litteraturen om tørven, dens frembringelse og brug. Det er blevet til en meget nyttig monografi, der sikkert hører til forfatterens bedste. Efter en geologisk indledning tager han sit udgangspunkt i Pytheas' beretning fra 300 årene f. Kr. om brugen af »martørv« ved Jyllands vestkyst, og i det følgende får han alt med lige fra landsbylovenes og tingbøgernes omtale af tørveskæring, tørv i sagn og tro, tørvegilde og tørvehandel til forskellige slags tørv: Martørv, lyngtørv, skæretørv, ælletørv, kultørv og lyseklyner samt tørvegødning. Navne- og sagregister gør monografien let anvendelig som opslagsbog. Bogen er illustreret med nogle få gennemgående gode billeder af tørvegravning og redskaber. Men det har ligget udenfor forfatterens plan at give en udførligere fremstilling af redskabstyper og forskellige fremgangsmåder ved tørvearbejdet. Det er bogens styrke, at dens forfatter er bedre kendt med den kulturhistoriske litteratur end de fleste, og det er dens svaghed, at den ikke bringer nyt traditionsstof. Men August F. Schmidt kan med god grund hævde, at der ikke er givet ham midler til at foretage optegningsrejser rundt om i landet. På dette punkt må »Udvalg for danske folkemål«, »Nationalmuseets etnologiske undersøgelser« og vore større provinsmuseer supplere denne iøvrigt udmærkede bog.

Axel Steensberg.

Fonden ad usus publicos.

Fonden ad usus publicos. Aktmæssige Bidrag til Belysning af dens Virksomhed. III (1827—42). Udg. af Rigsarkivet ved *Henny Glarbo.* I kommission hos Munksgaards forlag 1946. 702 sider.

»Fonden til offentlig nytte« bestod fra 1765 til 1842, og ydede i den periode mange mennesker en højst værdifuld hjælp, dels gennem understøttelser, dels gennem lån med eller uden renteberegning. Men det, der gør denne fond's arkivalier interessante, er ikke så meget selve understøttelserne som de understøttede. De fleste af periodens fremstående mænd indenfor kunst, videnskab og blandt opfindere har modtaget hjælp af denne fortjenstfulde institution, den tids »Carlsbergfond«.

Med det foreliggende bind har Rigsarkivet afsluttet publikationen af fondens akter, der er en rig kilde til oplysning om åndslivets kår i en af dets rigeste perioder. Fondets bevillinger giver mange konkrete oplysninger, men det er især ansøgningerne, der vækker interesse ved at fortælle om ansøgerens materielle og åndelige forhold. En del af dem giver et sørgeligt billede af tidens hårdt betrængte embedsmands- og præstestand, der må søge hjælp til bosættelse og supplement til de alt for lave gager.

Blandt fondens embedsmænd er det værd at bemærke sekretærerne Jonas og Edvard Collin, kunstens og især litteraturens velyndere og beskyt-

tere, der her igennem, som også på andre måder, har kunnet øve deres indsats til fordel for Danmarks åndsliv.

Udgivelsen er klar og overskuelig og takket være de udmærkede registre let at finde sig til rette i. *Henning Paulsen.*

Personnavne.

Nordisk Kultur VII. Personnavne. Udg. af *Assar Janzén.* Stockholm 1947. 345 Sider.

At studere Navne, at udfinde deres Betydning, maa fortrinsvis paahvile Sprogforskere, hvad enten det gælder Personnavne eller Stednavne. Men gamle Navne er i Virkeligheden en Slags Oldsager, som bringer Bud om fjerne Tiders Kulturforhold og derved faar almen historisk Betydning. De fleste Lokalhistorikere har syslet med Stednavnene paa deres Egn og søgt at forstaa deres Tale. Et og andet har de erfaret om Fortidens Naturforhold, hvilke Planter og Dyr, der fandtes, om Veje og Samfærdsel, om Tingpladser og Kultsteder, men meget ofte fører Tolkningen af et Bynavn kun til, at man præsenteres for et Personnavn fra Oldtiden. Det kan være en Skuffelse for den, som maaske havde glædet sig til at finde et Gudenavn, Hjemstavnsforskeren søger jo som Regel i Lup efter alt, hvad der kan bidrage til at forgylde Hjemstavnens Fortid. Men fandt han ikke Gudenavnet, saa fik han maaske fat i Navnet paa Byens Grundlægger, og allerede dette er et Resultat, og det vækker muligvis Interesse for at erfare noget mere om dette Personnavn.

De gamle Personnavne, man finder i Landsbynavnene, er gerne af andre Typer end dem, man bruger i vore Dage. Man har iagttaget, at de Navne, der indgaar i de ældre Landsbynavne (-lev og -sted), svarer til de Personnavne, der kendes fra de urnordiske Runeindskrifter (Indskrifterne med den ældre Runerække), medens f. Eks. Navnene paa -torp, -toft, -rød og -bøl indeholder yngre Personnavne fra Vikingetiden og ældre Middelalder. Oldtidspersonnavnene er fællesnordiske, men med Kristendommens Indførelse kommer der en Strøm af kirkelige Navne, der efterhaanden fortrænger de gamle nordiske, og Middelalderen igennem indlaanes fremmede Navne i Massevis. I Danmark tager disse laante Navne fuldstændig Overhaand, men ogsaa i Sverige vinder de stærkt Indpas, hvorimod Norge og især Island er mere konservativt indstillede.

Alt dette redegøres der for i det foreliggende Værk. Som en Indledning giver Ivar Lindqvist en Oversigt over de ældste skandinaviske Personnavne med Hovedvægten paa de urnordiske; den er meget interessant og rummer nye Idéer, men giver ingen udtømmende Behandling af de urnordiske Navne, hvad man dog havde ventet, eftersom der foreligger en rig Litteratur om dem.

Dernæst behandler Assar Janzén de oldnorsk-oldislandske Personnavne, et Afsnit der fylder mere end Halvdelen af Bogen. Det er en etymologisk Gennemgang af hele Navnematerialet (som det foreligger udgivet i E. H. Lind: Norsk-isländska dopnamn); der redegøres for Betydningen af hvert enkelt Navneled og i hvilke Forbindelser det optræder. Mange Navneled har været tolket paa vidt forskellig Maade, men Janzén har omhyggeligt gennempløjet den foreliggende filologiske Litteratur og refererer kritisk de fremsatte Opfattelser, idet han søger frem til den bedste Løsning. I et mægtigt Noteapparat bringer han Henvisninger til alle de Steder, hvor han har fundet Spørgsmaalet behandlet, og har derigennem skænket Fremtidens Forskere et Hjælpemiddel af allerstørste Værdi. Da Oldtidsnavnene som nævnt i Regelen er fællesnordiske, kommer denne Behandling ogsaa til at gælde for de svenske og danske Personnavne af nordisk Oprindelse.

De danske Fornavne fra Middelalderen behandles af Rikard Hornby, der efter Herkomsten deler dem i nordiske Navne og fremmede Navne. De nordiske Navne meddeles i en Gruppering efter Betydningen; der begyndes med teofore Navne (Navne som minder om Gudedyrkelse), dernæst opføres Navne, som er hentede fra Krig og Strid, og Navne som betegner Personers Udseende og Egenskaber o. s. v. Hovedvægten er ikke lagt paa det rent etymologiske, hvad der ogsaa vilde være overflødigt efter Janzéns dybtgaaende Behandling af de vestnordiske Navne, i Regelen bringes kun en i forsigtig Form fremsat Oversættelse, men derimod paa de historiske og geografiske Forhold, idet der omhyggeligt redegøres for hvert enkelt Navns paaviselige Alder og dets Udbredelse indenfor Danmarks Grænser.

Det andet Hovedafsnit bringer de fremmede Navne, først alle de Navne, der er indkommet med Kristendommen, med fyldige historiske Oplysninger, og dernæst andre indlaante Fremmednavne, ordnede efter Herkomst, blandt hvilke de tyske Navne naturligvis indtager en dominerende Stilling. Alt i alt maa det betegnes som en meget overskuelig og nyttig Oversigt, der tillige kan siges at være udtømmende, idet den bygger paa den nylig afsluttede 1ste Del af »Danmarks gamle Personnavne«, som Hornby selv har været med til at udgive.

Assar Janzén behandler derefter de gammelsvenske Personnavne. Efter en Oversigt over Navnestoffet i Runeindskrifterne og Stednavnene opstilles Personnavnene i Gruppering efter Betydningen. Fremstillingen er klar og overskuelig. Men der bringes kun en Mundsmag af det svenske Navnestof, og Grunden er den, at der endnu ikke foreligger nogen efter moderne Principper udgivet svensk Personnavnebog; i Hovedsagen er han henvist til at bygge paa Lundgren-Brate: Personnamn från medeltiden, der overhovedet ikke medtager de indlaante Personnavne. Der arbejdes dog nu i Uppsala paa Forberedelserne til Udgivelse af en ny svensk Personnavneordbog, og først naar den foreligger, kan man faa det rigtige Overblik over Stoffet.

Sven Ekbo behandler de nordiske Persontilnavne i Vikingetiden og Middelalderen. Ogsaa dette er en yderst kortfattet Oversigt, da kun det vestnordiske Materiale foreligger udgivet (af E. H. Lind), men det er en velskreven og lærerig Afhandling, som med velvalgte Eksempler belyser Tilnavnenes Art og giver Oplysninger om Foranledningen til deres Opstaaen.

Som Helhed betragtet er Værket noget uensartet i sine Bestanddele, men efter Forskningens nuværende Standpunkt kunde det næppe blive anderledes. Det maatte blive — og er — et rent filologisk Arbejde og derfor ikke let tilgængeligt for Læsere uden den fornødne filologiske Skoling. Men selve de fastslaaede Resultater, Navnenes Alder, deres Historie, og hvad de betyder, er dog noget, som enhver Historiker vil kunne finde frem til og drage Nytte af, især ved Hjælp af det fortrinlige Register, som gør det til en værdifuld Haandbog. *Gunnar Knudsen.*

Viborg amts stednavne.

Viborg Amts Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. I kommission hos C. E. C. Gad. 270 sider.

Som nr. 9 i rækken af Stednavneudvalgets udgaver af Danmarks stednavne udkom 1948 *Viborg amts stednavne*. Det vidner om den popularitet, disse udmærkede publikationer har i vide historisk interesserede

krese, at Historisk Samfund for Viborg amt allerede for flere år siden har udtalt ønsket om at få amtets stednavne behandlet, således at udgaven samtidig kunne udsendes til samfundets medlemmer.

Udgivelsen er sket under ledelse af udvalgets kontorchef *Gunnar Knudsen*. Dr. phil. *Kr. Hald* har forestået tilrettelæggelsen af trykmanuskriptet og korrekturen, og har tillige udarbejdet manuskript til indledningen, Middelsom og Houlbjerg h., medens dr. phil. *Anders Bjerrum* har udarbejdet Viborg købstad, Sønderlyng, Lysgaard og Hids h., og mag. art. *Knud B. Jensen* Skive købstad, Salling, Hindborg, Nørre, Harre, Rødding, Fjends, Rinds og Nørlyng h.

Dr. Halds indledning giver på 4 sider en ypperlig oversigt over bebyggelseshistorien, og rummer mange kloge og forsigtige bemærkninger af stor principiel betydning. Når stednavnene overhovedet lader sig benytte til bebyggelseshistorie, beror det først og fremmest på, at en stor del af navnestoffet lader sig gruppere kronologisk, således at man ved at studere visse navnetypers geografiske udbredelse i grove træk kan få et billede af bebyggelsens udvikling. Adskillige vigtige problemer vedrørende stednavnenes relative og absolutte kronologi er imidlertid endnu uløste. Det er især navne, hvis efterled i sig selv betegner en bebyggelse af en eller anden art, der har ladet sig indordne i et meget groft kronologisk system. For dateringen af de oprindelige naturnavne, der er gået over til at bruges om bebyggelsen, og som i Viborg amt udgør en stor del af navnestoffet, er der foreløbig kun usikre holdepunkter. Man må afgjort give dr. Hald medhold i, at sandsynligheden taler for, at de fleste stednavne af denne art som bebyggelsesnavne er relativt unge, men der må også være et gammelt lag imellem; til dette hører især en stor del af sammensætningerne på -bjerg. Man må sikkert også være enig med dr. Hald i, at det er vanskeligt eller umuligt at datere de såkaldte »kortnavne«, der både med hensyn til deres betydning og oprindelse udgør en uensartet gruppe, dels bestående af primære bebyggelsesnavne (f. eks. Sahl, Borre), dels af oprindelige naturnavne (f. eks. Skjern, et oprindeligt ånavn). Nogle af dem er gamle appellativer, der er anvendt som stednavne (Sahl, Borre), medens andre som stednavne er dannet ved hjælp af forskellige suffikser (Skjern, Ajdt). Særlig indenfor sidste gruppe kan man vente at finde ældgammelt navnestof, selv om det ikke lader sig datere med nogensomhelst sikkerhed.

Det glæder mig at se dr. Hald indrømme, at gamle -hêm-navne vanskeligt kan skilles fra oprindelige dativ pluralis-former på -um. Jeg synes ikke, det er lykkedes ham i sin iøvrigt så værdifulde bog om de danske stednavne på -um at finde afgørende kriterier for, hvornår man skal regne med dativ pluralis. Når man her i landet har både Dalgaard, Bjerregaard, Dalby, Bjergby, Husby, Øregaard, Ørby — hvorfor skulle da ikke Dalum, Bjerrum, Husum, Ørum kunne være -hêm-byer, tilmed da både Dalhem, Thalheim, Bargum o. fl. er kendt i andre germanske lande? Selv ved de i Viborg amt ret sjældne -um-navne i marknavne, som Dalum, Egum, Legum, Toftum, er der grund til at formode, at der har været ældgamle bebyggelser i form af enkeltgårde, og hvorfor da antage en helt anden oprindelse til disse navne end til landsbynavnene af samme art?

Jeg er også ganske enig med dr. Hald i, at de fleste af de nuværende landsbyer er grundlagt inden slutningen af det 13. århundrede. Til en yngre periode hører antagelig, foruden et yngre lag af navne på -by (Gammelby, Kirkeby, Østerby o. lign.) en del af de oprindelige natur-

navne, som er særlig udbredt i tyndtbefolkede egne med få bebyggelsesnavne af de gamle typer.

Særdeles instruktiv er oversigten over efterled og endelser. Værdifuld er understregningen af, at navnene på *-bjerg*, der ofte betegner store landsbyer og er blevet kirkebyer, ligesom i Sønderjylland har et gammelt præg og må antages at høre til det ældste navnelag blandt de bebyggelsesnavne, som oprindelig er naturnavne. Derimod har jeg aldrig kunnet føle mig ganske overbevist om, at vi i dansk skulle have *borg* i en betydning »bjerg, højde« i stednavne. Hvorfor netop Elsborg, Hindborg og Borre skulle komme af *borg* i betydningen »bakke«, er ikke ganske indlysende.

Det er sikkert rigtigt, at en meget stor del af navnene på *-by* er forholdsvis unge, og det er meget interessant, at netop de af dem, der kan formodes at være gamle, fra ældre middelalder eller vikingetid, og som er blevet kirkebyer, har 2—3 gange så meget hartkorn som de yngre landsbyer på -by. Formelt og teoretisk er det iøvrigt ikke nødvendigt at udlede *by, bø* af *bo, bua* i betydningen »have bolig«; dette verbum betyder jo også »dyrke« (tysk *bauen*), og da både i Danmark, Sverige og Norge en stor del af navnene på -by betegner enkeltgårde, og på Færøerne *bö* betyder »indmark«, modsat græsgangen *trö* (beslægtet med trad, træde), så er det ikke sikkert, at betydningen »bosted« er oprindelig; det samme gælder ordet *bol* om agerjord. Ordene kunne oprindelig betyde »dyrkningsområde, brug, kultiveret land«; men det er selvfølgelig blot en mulighed, næppe nogen sandsynlighed.

Man synes ikke at ville godtage min formodning om, at *-holt* kan udvikle sig til *-ild, -ld* i visse stednavne. Rebild skrives dog en enkelt gang *Rebholt*, og ligesom det vel er overvejende sandsynligt, at *Rold* (1231 Roldæ, Rolde, Rold, 1327 Roholt) er samme navn som *Roholte* (1231 Roholt, 1421 Roolte, Roltæ, 1596 Roult, Rouoltt), og at *Vrold* (1231 Wraghælde) indeholder ordet -holt, således forekommer det mig også overvejende sandsynligt, at *Høgild* og *Bøgild* er identisk med de ret almindelige navne *Høgholt* og *Bøgholt*, mere sandsynligt end, at de skulle indeholde den nu ret sjældne afledningsendelse *-ald*, der bl. a. kendes fra *apald, abild*.

Det er glædeligt at se den opfattelse af *-inge-navnene* slå igennem i indledningen, som C. J. Ståhle har fremsat i sit særdeles grundige værk »Studier över de svenska ortnamnen på -inge« (1946). I teksten er der stadig en del tolkninger af forleddene af personnavnestammer, som blot lider af den alvorlige fejl, at de er rene konstruktioner. I indledningen siges derimod klart: »Den etymologiske Undersøgelse, som Ståhle har foretaget af de svenske inge-Navne i Stockholms Len, synes at vise, at Personnavnestammer ikke eller kun i ringe Omfang kommer i Betragtning som Forled, og det samme er muligvis Tilfældet for Danmarks Vedkommende«.

Overfor Steenstrups opfattelse af *-lev* som »overladt gods«, hvortil også jeg slutter mig, hævdes det i indledningen, at denne opfattelse »strider mod Etymologien og Ordets faktiske Betydninger i Oldsprogene«. I min afh. Jarl, Aar og Levmand i Vilh. Andersens Festskr. 1934 har jeg påpeget, at *leifa* i oldnorsk-islandsk også kan betyde »oplade, indrømme« en anden mænd sin gård i levende live, og *kununglef* er jo i dansk netop betegnelsen for kongens embedsgods, i modsætning til hans arvegods, *patrimonium*. Endvidere har jeg påvist, at ord af samme stamme, som foreligger i *lev* i de ariske oldsprog ikke alene betyder »efterlade«, men

også »overlade, låne«, »blive til overs« o. lign. Fjernt ude er *lev* beslægtet med *len*.

I tolkningen af de enkelte stednavne afvises forbindelsen mellem *Salling* og folkestammen *Sabalingioi*. Navnet kan næppe skilles fra sognenavnene Salling i Himmerland og Sallinge på Fyn. Det er udfra lydlige grunde ikke sandsynligt, at *Krarup* i Salling skulle komme af *krå*, da man i så fald skulle vente en udtale med o i jysk, snarere er det vel af *Krag* eller *krage*, brugt som tilnavn. Man har ved navnet *Nørreveile* ved Jenle glemt at anføre, at Johs. Mejers kort 1641 har formen *Norweel*. Det er muligt, at navnet *Selde* (1469 Selte, 1505 i pavens kopibog Scelcie, fejl for *Sæltæ?) kunne være et ældre **Sæholte* (jfr. Roholte: Roldæ). Det forekommer mig ikke sandsynliggjort, at ønavnet *Fur* skal udledes af fur »fyrretræ«. *Engelst* på Fur (1440 Engelsz) kan lige så godt afledes af **Eng-hals* som af **Ængil-næs;* jfr. Hejls (1231 Hæghærls) af *Hæghræhals, Longelse af Liungæhals o. fl. *Krejbjerg* kunne have sammenhæng men *krøje*, beslægtet med *krøge* og *krog*, med afrunding som i Dejbjerg af Dødbjerg. En mulighed, som ikke synes at have været taget i betragtning ved tolkning af de 5 jyske stednavne *Sinding*, er, at navnet, i lighed med *tinding* af *Þunn-wangr, kunne komme af **Sunn-wangr*, jfr. Sindbjerg, Søndbjerg, Sindal af *sunna* »sol« (i *søndag*) eller »syd«. *Eveldrup* præstegard kan næppe komme af *Enwald*, Enevold, da dette navn i jysk har tvelyd: Jænwol, snarere vel af *Efli*. *Fristrup* kommer snarere af tilnavnet *Fri*, der er ret udbredt i Nørlyng h. omkring 1524, end af *Friis*.

Da jeg i 1916 optegnede udtalen af stednavne i Nørlyng herred, har jeg desværre ikke fået opgivet den gamle udtale af *Hjarbæk*, som er [hjær.bek]. Denne udtale afspejler sig oftere i navneformerne, men den ændrer ikke tolkningen af *hjørd*.

I anledning af *Tange*, ældre *Tunge*, oplyses det, at gammeldansk u foran ng vest for Gudenaaen udtales som a. Dette gælder tunge, tung, lunge, pung, men derimod som regel *ikke* ordet ung, der udtales med o som i rigsmål.

Trætholt (1484 Tredeholt) tolkes af *træde* »trætte, proces«, men rummer vel snarere ordet *træde* »græsgang, beslægtet med *trad* (Trangilde Trad).

Om *Iller* (1231 Jallær) siges, at navnets oprindelse er uvis. Jeg har i De danske Heder (1943) udtalt om dette navn: »Det er vist også sandsynlig, at *Iller* i *Illerhede* eller *Ilderhede* (S. Felding) og *Illeris* (Alstrup, Gislum h.), ligesom *Iller* i Grønbæk, der 1231 hed *Jallær*, kan have navn af et Ord *jal, jaller*, som betegner en Vækst med hvidgule Blomster, mulig Pil, Selje, der paa svensk hedder *jolster, jälster, ilster*.« (I, 356). Jeg har tænkt mig, at både *jalra* og *jalstra* kunne komme af **ela-* **jal-* »gul«.

De to gamle ing-navne i Lysgaard herred, *Fravsing* (1231 Fraxing) og *Mavsing* (1416 Magxingh), som også henstår uforklaret, kunne mulig indeholde gamle strømnavne, ligesom andre ing-navne, f. eks. Gerning og Skerninge. Mavsing Mølle ligger ved Resdal Bæk, også ved Fravsing har der tidligere været en mølle, som mindes i Mølleagers fald 1683, Mølle Agre, Mølleagre ved Møllevejen, Møllekier 1806, Mølle Beks Grønne 1818. Fravsing ligger ved en fugtig lavning, hvori der synes at have løbet et vandløb fra Iller til Holm Mølle. Det er vel dette vandløb eller Bøgedals Rende, der har båret det gamle strømnavn. Norske elvenavne har ofte afledningsendelsen -sa, f. eks. Eidsa(af eid), Finsa: Finna, Moksa: Moka, Stufsa af stupa, Hølsa (af hyl, høl), Kinsa (af kinn).

**Fraksa* kunne have sammenhæng med ordet *frakkr, frekr* »fræk«, der

også kan betyde »livlig, munter, begærlig, grådig«, jfr. jysk *frakkes* »fremmelig, livlig, munter«, *frakkelig* »fremmelig, trivelig«. En elvenavnestamme **Frekja* til adj. *frekr* »grådig, begærlig, streng, hård« og det deraf dannede subst. *freki* »ulv«, forudsættes i de norske stednavne Frøkedalen, Frøkedal. Med hensyn til betydning kunne et sådant elvenavn sammenlignes med elvenavnet *Gjera*, som vistnok hører sammen med norsk *gjer* »grådig, påtrængende« (Norske Gaardnavne X. 345, XI. 166; No. Elvenavne 60, 70), og med det danske ånavn *Gærnæ* i bynavnet Gern.

**Maksa* kunne hænge sammen med et formodet norsk elvenavn **Magga*, der antages at være beslægtet med norsk *mugg* »tågeregn, støvregn, meget fin regn«, *mugga* »regne fint« (Norske Elvenavne 165). Det kunne dog også have sammenhæng med oldnorsk *makr* »som let kommer overens, kommer til rette, harmonerer med andre, passelig, tjenlig, behagelig«, og *makindi* »ro og fred«, således at de to strømme ved deres navne *Fraksa og *Maksa karakteriseredes som »den ivrige, påtrængende« og »den rolige, magelige«. Da de to stednavne *Fraxing*, *Maxing* mangler i-omlyd, forudsætter de vel formerne **Fraxung*, **Maxung*.

Svend Aakjær.

Sjællandske skifteprotokoller.

Axel Norlit: Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland m. m. Eget Forlag 1948. 136 sider.

Langt de fleste af de mennesker, som besøger vore arkiver, kommer for at studere deres slægts historie. Det er ikke langt fra, at kirkebøger, skifteprotokoller og andre af generalogerne meget benyttede arkivalier står i fare for bogstavelig talt at blive slidt op. Mens kirkebøgerne er temmelig lette at orientere sig i — selvom de ikke altid er lette at læse — er det ret vanskeligt at benytte skifteprotokollerne, ikke mindst godsernes skifteprotokoller. Og det er dem, der er de vigtigste, eftersom den største del af Danmarks bønder før landboreformernes tid var fæstere under en herremand, og det derfor var denne, der i h. t. loven skulle sørge for, at der blev skiftet mellem arvingerne, i hvert fald i de tilfælde, hvor offentligt skifte skulle foretages.

Allerede i 1927 udgav daværende registrator ved Landsarkivet i Viborg *O. M. Hofman-Bang* en håndbog for dem, der i det jyske landsarkiv ville bruge skifteprotokoller og andet slægtshistorisk materiale. Bogen havde den mærkelige og vildledende titel Jens Sørensen og Maren Nielsdatter. Den var ikke skrevet med den nøjagtighed og omhyggelighed, man kunne vente fra en arkivmands side, og der er adskillige mangler i den, men alligevel afhjalp den et betydeligt savn, idet den interesserede her kunne få oplyst, hvilke slægtshistoriske arkivalier, der fandtes i arkivet. Stoffet var ordnet efter herreder og indenfor dette efter godser. Foran hvert herred fandtes en kortfattet oversigt over, hvad der fandtes af kirkebøger, lægdsruller, skøde- og panteprotokoller, og derefter fulgte redegørelsen for de enkelte jurisdiktioners fæste- og skifteprotokoller. Der manglede et stedregister til bogen, men denne mangel er delvis afhjulpet ved det sogneregister, som Landsarkivet har ladet udarbejde dertil.

For Sønderjyllands vedkommende blev savnet af en oversigt over de vanskelige jurisdiktionsforhold afhjulpet ved den oversigt over det sønderjyske landsarkivs indhold, som i 1944 blev udgivet af *Frode Gribsvad* og *Johan Hvidtfeldt*. Og nu har også det sjællandske landsarkiv fået sin »fører«, udgivet af arkivets mangeårige kustode *Axel Norlit*.

Der ligger et imponerende arbejde bag denne bog. Forfatteren oplyser selv i forordet, at den er udarbejdet på grundlag af skifteprotokollernes registre; hvor disse mangler, er de enkelte bind blevet gennemgået. Enhver, der kender lidt til disse digre protokoller fra ialt 236 godser, vil vide, hvilket fantastisk arbejde, der ligger bagved. Oversigten har dog een mangel i sammenligning med Hofman-Bangs. Den medtager kun skifteprotokollerne, mens fæsteprotokollerne, der ofte kan have ligeså stor betydning for slægtshistorikeren, ganske lades ude af betragtning. Bogens omfang ville ikke være blevet væsentligt større ved også at have taget disse med, eventuelt også andet vigtigere slægtshistorisk materiale, som f. eks. de ældre lægdsruller, jordebøger og hartkornsspecifikationer, mandtaller o. l.

Bogen er indrettet på en klar og overskuelig måde. Først redegøres der i korte træk for skiftevæsenets historie. Derefter følger en redegørelse for, hvad der findes af skifteprotokoller, skiftesager og skiftedesignationer, idet hvert enkelt bind og hver pakke specificeres. Hvert gods har et løbenummer, og de enkelte protokoller m. m. er forsynet med litra, så der i stedregistret, der udgør den største del af bogen, kan henvises til selve fortegnelsen. Registret er indrettet på den måde, at alle de stednavne, det har været muligt at identificere, er anbragt under det sogn, hvori de ligger. Sognene er så opført alfabetisk. For at finde et sted må man altså vide, hvilket sogn det ligger i. En sådan ordningsmåde har sine store fordele, selvom man ikke kan se bort fra, at det på mange måder ville have været lettere, hvis alle stednavnene var ordnet alfabetisk. Et særligt register indeholder en alfabetisk fortegnelse over de stednavne, det ikke har været muligt at identificere. Også her findes der henvisninger til de skifteprotokoller, hvori navnene forekommer.

Den bog, Axel Nørklit nu har udgivet, vil blive meget brugt. Enhver der skal benytte sjællandske skifteprotokoller — og det er jo ikke bare slægtshistorikere, men også lokalhistorikere og kulturhistorikere — vil sende forfatteren en venlig tanke og en tak for det store og uegennyttige arbejde, han her har udført. Man kan være sikker på, at den bog vil blive slidt op ligesom de gamle kirkebøger.

Johan Hvidtfeldt.

Nordslesvigs åndsliv siden 1920.

Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark, redigeret af *Cl. Eskildsen, Johan Hvidtfeldt* og *Peter Kr. Iversen*. Skrifter udg. af Hist. Samf. for Sønderjylland, nr. 10. Gyldendal 1948. 254 sider.

Historisk Samfund for Sønderjylland har hædret amtslæge H. Lausten-Thomsen på hans 70-års fødselsdag ved at udgive en meget nyttig håndbog i Nordslesvigs bidrag til dansk åndsliv siden 1920.

Palle Nielsen skriver om den litterære udvikling, Peter Beck om sønderjydk folkemålsdigtning, Morten Kamphøvener bringer et kort afsnit om mindebøger fra udlændighedsårene og deltagelsen i den første verdenskrig, medens Knud Olrik skildrer udviklingen indenfor teateret og musikdyrkelsen. Jens W. Klinkby giver en journalistisk-biografisk redegørelse for kunstlivet og kunstindustrien i Sønderjylland med afgjort overvægt for det første. Det er synd, at man ikke får et levende indtryk af, hvad det er for smukke ting, der laves i knipleindustrien og på væveskolen i Sønderborg. Det er ikke nok med at nævne nogle data.

Jens Holdt skriver om den kirkelige vekselvirkning over Kongeåen og

Lillebælt, og Th. Roust gør skolens status op. Peter Jeppesen bringer en interessant, men ikke fuldstændig behandling af de sønderjyske dialekters udvikling siden 1920, hvor han navnlig bygger på sin afhandling om Løgumkloster dialekten fra 1938, og hvor han også kommer ind på bosættelsen i nybyggerlandsbyen Bjerndrup. Knud Fanø giver biografiske oplysninger om sønderjyder, der har bidraget til dansk videnskab siden genforeningen.

Bogens sidste afsnit: Sønderjylland som objekt for dansk videnskabelig forskning, er skrevet af fem forskellige forfattere. M. Mackeprang giver en oversigt over Nationalmuseets arbejde i landsdelen, hvori arbejdet med den nyere tid nok burde have fyldt noget mere. Kristian Hald skildrer sprogforskningens betydelige indsats, der først og fremmest har samlet sig om stednavnene. August F. Schmidt skriver om indsamlingen af folkeminder. Knud Fabricius bringer en meget nyttig redegørelse for arbejdet med Sønderjyllands historie siden genforeningen. Peter Jørgensens vigtige bog om Nordfrisernes herkomst refereres under sprogforskningen, skønt dens historiske tese måtte friste professor Fabricius til en stillingtagen. Tilsidst giver V. Nordmann en kort oversigt over den geologiske undersøgelse af Nordslesvig. Men når geologiens indsats er taget med, burde måske også en række andre videnskabers indsats nævnes?

Som helhed er bogens linje holdt, og den vil uden tvivl gøre gavn som opslagsbog, hvortil også et personregister bidrager. Hvad man savner er lidt af den atmosfære af liv, der altid har stået omkring den mand, hvem bogen er tilegnet. Forfattere af samleværker er tilbøjelige til at gengive litterære »facts« i stedet for at gå ud i tilværelsen og hente det gran af oplevelse, som får de tørre kendsgerninger til at glide ned.

Axel Steensberg.

Fra Tønder museum.

Sigurd Schoubye: Tønder Museum 1923—48. 1948. 48 sider, og *samme: Hollandske fliser fra Tønderegnen.* Udg. af Tønder Museum 1949. 12 sider.

Tønder museum hører til et af Danmarks yngre museer. Først efter genforeningen, i 1923, blev det indrettet i en portbygning til det gamle, længst forsvundne Tønder slot. Men i løbet af de 25 år, der er forløbet siden da, er det lykkedes dets ledere, hvoriblandt kan nævnes så gode mænd som grev Schack, Nicolai Svendsen, M. Hammerich, Cl. Eskildsen og dets formand gennem 20 år, apoteker Toft, at skabe et værdifuldt kulturhistorisk museum, hvis samlinger er af ikke ringe historisk interesse, ikke mindst fordi de giver et godt indtryk af Vestslesvigs særprægede bondekultur, der bærer vidne om egnens velstand. Museet indeholder også værdifuldt materiale til belysning af kniplingsindustrien, der jo igennem flere århundreder kom til at betyde så meget for Tønderegnen, ja for hele Vestslesvig. Det må derfor hilses med glæde, at museets nuværende leder, magister Schoubye, i anledning af museets 25 års jubilæum har udgivet en lille bog, hvori der gives en kort skildring af dets historie og samlinger.

Det er om ikke enestående, så dog sjældent, at danske museer bliver behandlet litterært. Alle historikere har interesse i at vide, hvad de gemmer i udstillingslokaler og magasiner, men som regel er det kun gennem personlige besøg, at man kan få klarhed herover. Hvorfor arbejder man ikke nøje sammen med de amtshistoriske samfund, så man gennem disses årbøger kan komme i forbindelse med den historisk interesserede

offentlighed? Ved at sende særtryk af sådanne meddelelser og redegørelser til andre museer, kunne man også skabe en bedre indbyrdes kontakt med fagfæller rundt om i landet.

Enhver, der har besøgt Tønder museum, vil huske dets meget smukke samling af hollandske og slesvigske fliser. Vestslesvig havde jo en særlig stærk forbindelse med Holland, og hvert år drog hundreder af søfolk og eventyrlystne til det rige forjættede land, hvor en god fortjeneste altid lå og ventede. I visse sogne — f. eks. Ballum — var forbindelsen med Holland så stærk, at endog en del hollandske ord blev optaget i sproget. Det er derfor ikke så mærkeligt, at man i Tønderegnens bøndergårde efterlignede hollænderne og brugte fajancefliser til hjemmets udsmykning. I en lille bog har Sigurd Schoubye fortalt om de hollandske fliser på Tønderegnen. Bogen redegør ret udførligt for de forskellige typer af fliser og gennemgår udviklingen indenfor deres ornamentik, idet han fremhæver vanskeligheden ved at stedfæste og datere dem. Redegørelsen, der især bygger på engelske og tyske værker, er klar og velunderbygget. Kun kunne man ønske sig, at sproget havde været lidt mindre præget af fagudtryk. Bogen synes mere beregnet på faginteresserede og museumsfolk end på den historiske interesserede lægmand. Man kan herimod indvende, at sådan skriver man nu engang, når man behandler den slags spørgsmål, sådan udtrykker kunsthistorikeren og andre fagfolk sig, når de skal behandle kunsthistoriske emner. Det er rigtigt, men man kan bare ikke forstå, hvorfor det ikke skulle være muligt at skrive på en sådan måde, at almindelige dødelige kunne få fornøjelse deraf. Mon ikke polychrome kunne erstattes af et dansk udtryk? Sproglig uheldig er også en sætning som: »Umiskendelige træk af Slesvig og Kiel har derimod de overordentlig almindelige henrivende yndefulde blomsterfliser uden rammeornament.« *Johan Hvidtfeldt.*

Ribe stift gennem 1000 år.

Ribe bispesæde 948—1948. Festskrift i tusindaaret. Samlerens forlag 1948. 302 sider.

Tusindårsfester er sjældne her i landet, og det er vel derfor kun rimeligt, at Ribe stift har ønsket at fejre jubilæet med udgivelsen af et skrift. Desværre er det blevet til et festskrift af den sædvanlige slags, hvori en række forfattere har skrevet forskellige afhandlinger, der for de flestes vedkommende akkurat ligeså godt kunne være fremkommet andetsteds.

Der indledes s. 9—24 med en oversigtsartikel af stiftets daværende bisp C. I. Scharling »Ribe stift gennem tusind år«, let læst, men dog vægtig og ofte med udmærket problemstilling. Så følger s. 25—62 Helge Hårs afhandling »Ribe bispestol i middelalderen«, en sober og omhyggelig gennemgang af middelalderbispernes levned og virksomhed. Victor Hermansen fortæller s. 63—93 om Ribe domkapitel, og Hans Lund s. 95—121 om Peder Jensen Hegelund, der var bisp i Ribe 1595—1614. Så forlader bogen på de næste sider prælaternes kreds, idet Jens Holdt s. 123—68 beretter om Herrnhutismen i Ribe stift; det er nok værkets interessanteste bidrag, i hvert fald det, der giver lokalhistorikeren mest. Forfatteren har hjertet med i sin skildring, men pulsen slår nu og da noget uroligt; det flimrer på sine steder med mange årstal og navne, der siger den ikke specielt kyndige for lidt. Det er vel pladsen, det har knebet med. Iøvrigt får man indtryk af herrnhuterarkivernes rigdom på detailoplysninger af værdi for lokal- og personalhistorikeren. (Mon der ikke

ved førstkommende lejlighed burde mikrofotograferes i Herrnhut?) — Otto Andrups afhandling s. 169—212 om bispebillederne i Ribe domkirke giver en hårdt tiltrængt, skarpsindig, kritisk og vel illustreret gennemgang af denne samling bispeportrætter. Derefter fortæller Niels Møller s. 213—46 om salmesang fra Ribe stift; meget i denne afhandling henvender sig til litteraturhistorikeren, men også for topografen er der noget at hente om de mere lokalt prægede salme- og sangbøger (Harboøresangbogen f. eks.). — F. Elle Jensen giver s. 247—58 en oversigt (m. kort) over stiftets grænser til de forskellige tider, og der sluttes af med Jørgen Larsens korte biografier af bisperne og en af H. K. Kristensen udarbejdet fortegnelse over litteratur om Ribe stift.

Udmærkede og lærde historikere har fortalt udmærket, og dog — man lægger skuffet det nydeligt trykte værk ind i sin papkasette. Dette var ikke Ribe bispesædes eller stifts historie gennem tusind år, men kun pluk deraf, med for meget bisp og for lidt sæde. Redaktionen har åbenbart kun udnyttet, hvad der var for hånden i stedet for selv i tide at stille opgaverne. Hvorfor er det ellers i så høj grad blevet bispernes og ikke menighedernes og for den sags skyld også deres præsters historie? Og hvorfor er ellers 18- og 1900-årenes historie i den grad forbigået.

P.S. Den opmærksomme læser studser, når det s. 73 (i Hermansens afhandling) oplyses, at »det blev i hvert fald en mand fra landet, sognepræsten Tyge i Roager, som i 1274 blev kåret til at lede stiftet«; har ikke netop Hår lige foran på s. 42 fortalt os, at »en senere oplysning om, at han [Tyge] var sognepræst i Roager, synes lidet troværdig«? Hvad skal man så tro? — S. 274 fortæller Jørgen Larsen helt rigtigt, at biskop *Hertz* er den fra memoirelitteraturen kendte domprovst i Roskilde, og at hans »endnu kendtere« moder var salmedigterinden Birgitte Cathrine Boye; det er derimod ikke så godt, når Scharling s. 18 slår fast, at biskop *Hjort* »fra sin moder, salmedigterinden madam Boje« havde arvet en poetisk åre. Har Hjort arvet sin åre fra madam Boye, må det være sket testamentarisk; *hans* moder var hun nu ikke. Det er forklarligt, at en sådan lapsus (om nogen trykfejl synes der ikke at være tale) løber en travl forfatter i pennen; men burde ikke den 6 mand høje redaktion have standset den i korrekturen? *C. Rise Hansen.*

Ribe Katedralskoles Historie.

Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie. Studier over 800 Aars dansk Skolehistorie. I (1145—1660). Gyldendal 1947. 510 sider.

Dansk Skolehistorie har indtil nu været stedmoderlig behandlet — det gælder baade Folkeskolens og Latinskolens Historie.

For den sidstes Vedkommende er der i de senere Aar i Anledning af Skolejubilæer udkommet flere Fremstillinger af enkelte Latinskolers Historie. De indeholder vel adskillige historiske Oplysninger af Interesse, men bærer iøvrigt — bortset fra et Par, Dr. Kornerups Bøger om Frederiksborg og Ribe Latinskoler — nok saa meget Præg af at være Jubilæumsskrifter som af at være historiske Fremstillinger. De fleste giver saaledes næsten ingen Bidrag til den almindelige Skole- og Tidshistorie, ligesom Behandlingen af selve Skolens Historie undertiden hviler paa ret overfladiske Arkivstudier.

Anderledes med Dr. Kornerups Bøger. Skildringen af Frederiksborg Latinskoles Historie er en grundig historisk Redegørelse for en dansk Latinskoles Udvikling, særlig i det 17. og 18. Aarhundrede, behandlende

saavel Skolens ydre Forhold som dens Administration, Lærerpersonale, Elever og Undervisning. Indtil Dr. Kornerup i 1947 udsendte Ribe Katedralskoles Historie, var den Hovedværket om den højere Skoles Historie i Danmark. Men da Frederiksborg Latinskoles Historie først tager sin Begyndelse c. 1600, mens Ribe Skoles Historie rækker langt tilbage i Middelalderen, tilkommer denne Værdighed nu Værket om Ribe Latinskole. Det skal omfatte 2 Bind. Det nu foreliggende første behandler Tiden før 1660, altsaa de Tidsafsnit, man hidtil har vidst mindst om.

Ribe Latinskoles Historie kan føres tilbage til Aaret 1145 — men Forf. mener, at Skolens Oprindelse ligger mere end eet Aarhundrede tidligere. Om disse tidlige Afsnit af Skolens Historie ved vi kun lidt. Til Gengæld søger Forfatteren gennem en Skildring af det middelalderlige Skolevæsen i Danmark at give en Baggrund, der kan kaste Lys over de knappe Oplysninger om Ribe Skole. Denne Baggrund er igen tegnet med en kort Skildring af Oldtidens og Middelalderens europæiske Skolevæsen som Forudsætning.

Middelalderen kendte 3 Slags Skoler — Domskoler, knyttet til Bispesæderne, senere til Domkapitlerne, Klosterskoler og borgerlige Elementarskoler. Domskolerne havde fortrinsvis Uddannelse til gejstlig Virksomhed for Øje, og Eleverne gjorde Tjeneste af forskellig Art i Kirken. Klosterskolerne havde 2 Afdelinger, en for senere Munke og en for borgerlige. De borgerlige Elementarskoler var ofte Forberedelsesskoler til Latinskolerne, og de ejedes af Byerne.

1145 oprettede Biskop Elias et Domkapitel i Ribe og lagde Skolen ind under det. Kildematerialet til de følgende Aarhundreder af Skolens Historie er yderst beskedent. En vigtig Del udgøres af en Række bevarede Gavebreve. Blandt disse bør særlig fremhæves et fra 1298, ved hvilket Biskop Christiern af Ribe skænkede Skolen en Række Ejendomme, hvis Indtægter skulde gaa til Oprettelse af et Kollegium for fattige Elever — Puggaard kaldet. Meget i denne Institutions Historie er imidlertid lige saa dunkelt som i selve Latinskolens. Endnu ringere staar det dog til med vor Viden om Undervisningen i Ribe Skole i Middelalderen. Da Materialet hertil indskrænker sig til Kendskabet til nogle af de Bøger, der anvendtes ved Undervisningen, tegner Forf. først et Billede af Undervisningen, som vi kender den fra Europa, idet den synes saa ens (bl. a. anvendtes de samme Lærebøger over hele Vesteuropa), at den ogsaa maa have Gyldighed for Danmark i Almindelighed og Ribe i Særdeleshed — og det lidet, der kan drages frem om hjemlige Forhold, bekræfter denne Antagelse.

Undervisningen i Middelalderens Skole var præget af Terperi, idet Eleven ofte ligefrem gentog Lærerens Ord eller nedskrev Lærestof efter hans Diktat, da Lærebøger var faa. Hyppigt havde kun Læreren saadanne. Grammatik og Dialektik var Middelalderens Hovedundervisningsfag, mens Oldtiden havde lagt Hovedvægten paa Retorik. Endvidere spillede Undervisningen i Sang og Aritmetik med Astronomi en fremtrædende Rolle. Det fornemste Fag var dog Teologien, der før Universiteternes Tid dyrkedes paa Skolens højeste Trin.

Med Renaissancen og Humanismen ændredes Skoleidealerne, idet Sprogundervisningen rykkedes frem i Centrum, mens Realfagene traadte i Baggrunden. I Danmark viser nye Skolebøger og Christian den Andens Skoleordinans den nye Retnings Indflydelse. I Ribe var Rektor Backen (c. 1510) dens ivrige Forkæmper.

Med Reformationen trænger det humanistiske Skoleideal stærkere frem i Danmark, og særlig i den Skikkelse Philip Melanchton gav det. Lov-

givningen om Latinskolen i Danmark fra Kirkeordinansen 1537 til og med Uniformitetstabellerne 1656 er præget af det, hvilket er ensbetydende med, at det gjaldt indtil den store Skolelov 1739. Kirkeordinansen 1537 paabød, at der skulde være en Latinskole i alle Byer; men Skolerne i Bispebyerne skulde være »noget bedre« end de andre — til dem hørte Ribe Skole, der 1548 havde en Rektor og 4 Lærere, mens de smaa Latinskoler ofte kun havde en Rektor.

Til den følgende Periode af Ribes Skoles Historie flyder Kildematerialet rigeligere, og Skildringen af Skolens indre og ydre Forhold bliver fyldigere. 1554 forenedes Puggaard med det almindelige Hospital og gjordes til Bolig for Rektor og Hørere, foruden at der af dens Midler skulde udredes Omkostningerne ved Bespisningen af 12 Disciple. Da Stillingen som Rektor betragtedes som et Gennemgangsled til et Præstekald, skiftede Rektorerne hurtigt. I Tiden 1536—1660 beklædtes Rektoratet af 25 forskellige Mænd og af disses Dygtighed afhang Skolens Skæbne. Dens Historie indtil 1660 er derfor tegnet gennem Skildringen af de enkelte Rektorers Liv og deres Forhold til Skolen. Fremstillingen af dennes administrative og andre ydre Forhold er samlet i et Par Afsnit, der hver behandler Forholdene over et længere Tidsrum. Skolens Forvaltning var uændret gennem hele Perioden — ledet af Biskop, Kapitel, Præsteskab og Rektor. Lærernes Løn bedredes i denne Periode, ligesom flere Elever end tidligere modtog Legathjælp til deres Underhold. En Del Indtægter hentedes fra de til Skolen henlagte Løbedegnekald; men den gamle middelalderlige Skik, at Eleverne tiltiggede sig deres Forplejning ved Folks Døre, holdt sig stadig. Efter 1552 steg Skolens Klassetal til 6, og samtidig ansattes en Konrektor. Et særligt Lærerembede var det teologiske Lektorat, hvis Indehaver havde til Opgave at docere Teologi for de ældste Elever og de af Byens Borgere, der vilde høre derpaa.

Kildematerialet til Oplysning om Undervisningen er desværre stadig magert. Kendskabet til en Del anvendte Skolebøger, nogle Indberetninger om Undervisningen, en Stilebog fra 1641 og nogle spredte Bemærkninger udgør det vigtigste. Ved at stille dette Materiale op med den gældende Lovgivning som Baggrund giver Forf. et fyldigere Billede af Forholdene. Forf. fremhæver, at Perioden under Trediveaarskrigen og Svenskekrigene betyder en Nedgang for Ribe Skole som for saa mange andre Institutioner. Bogen slutter med nogle interessante Oplysninger om Eleverne, deres Antal, senere Skæbne, Stilling til Skolen og mere.

Ved sine indgaaende Skildringer af Rektorernes Liv og Indsats giver Bogen et vægtigt Bidrag til dansk Lærdomshistorie. Blandt Rektorerne taltes flere betydelige Mænd som f. Eks. Jens Pedersen Grundet og Peder Hegelund. Den sidste spillede en betydelig Rolle i Skolens Historie, og hans Liv og Virke gør Forf. til Genstand for en udtømmende Behandling. For adskillige af Rektorernes Vedkommende betegner Skildringen af deres Liv en første Biografi og man finder her den samme Grundighed, som præger Dr. Kornerups Artikler i »Dansk biografisk Leksikon«, til hvilket disse Afsnit af Bogen er et Supplement — maaske dens betydeligste Afsnit i det hele taget.

Iøvrigt indeholder Bogen et meget stort Antal enkelte Træk, der belyser forskellige Sider af Skolens Liv — Pengeforhold, Lønninger, Bøger, Fester, Skolekomedier, Elevernes Dagligliv, Disciplinen, Lærerne, det teologiske Lektorat, der efter teologisk Eksamens Indførelse 1629 efterhaanden mistede sin Betydning, Sangundervisningen, der gennem hele Tiden spillede saa betydelig en Rolle — og mere. Alle disse mange Emner er

stillet op med en fyldig Skildring af de forskellige Tidsaldres almindelige Forhold og Udvikling som Baggrund. Derved bliver Bogen ikke blot Ribe Latinskoles Historie, men den fyldigste Skildring, vi har af den danske Latinskoles Historie i Almindelighed.

Dr. Kornerups Metode er Lærdomshistorikerens. Med udpræget Sans for Detaljen er et omfattende Kildemateriale gennemgaaet og Enkeltheder fremdraget, hvorefter de omhyggeligt er føjet ind i Helhedsskildringen. Det maa imidlertid beklages, at Kildematerialet synes at være af en saadan Art, at det kun i ringe Grad har tilladt Forf. at give en mere farverig kulturhistorisk Skildring af Skolens, dens Elevers og Læreres Dagligliv. Ikke mindst for Middelalderens Vedkommende vilde saadanne Skildringer have været kærkomne og i høj Grad bidraget til at gøre Tidsbilledet levende for Læseren. Der er dog ikke Grund til at tvivle om, at det begrænsede Kildemateriale er aftvunget alle de Oplysninger, det rummer, og at de mange Enkeltheder i Haanden paa den erfarne Historiker er anvendt paa bedste Maade. Bogen er derfor mættet med Stof. Det har dog ikke gjort den ulæselig. Naar andet Bind foreligger med et udførligt Register, vil Bogen være en af dansk Lærdomshistories værdifulde Haandbøger. *Georg Hansen.*

Thy og V. Han herred.

C. Brunsgaard og *Henry E. Pedersen: Landet mod Nordvest. Thy og Vester Han Herred,* I—II. Forlaget Bauta 1946—47. 331 + 347 sider.

Det er et imponerende værk om Thy og V. Han herred, som forlaget Bauta har udsendt under redaktion af C. Brunsgård og Henry E. Pedersen. Det er trykt på fint glittet papir, og der er ikke sparet på illustrationerne, hvoraf mange er sagligt gode, og næsten alle er i en meget fin gengivelse. Her behøver man ikke som ellers i de fleste lokalhistoriske værker at sidde og ærgre sig over de uanstændigt slette billedgengivelser.

Et værk som dette må ifølge sagens natur være et samlerværk. Een mand kan ikke, selv om han så brugte et helt liv dertil, mestre så mange forskellige emner, som her er behandlet. Nu er det en kendt sag, at mange kokke fordærver maden. Det sker også let — altfor let — når mange forfattere skal arbejde sammen på en bog som denne. Der fordres da en hårdhændet redaktion, der kan fordele opgaverne på passende måde og afpasse artiklerne efter hinanden, så den ene ikke råber i øst, den anden i vest. I det store og hele må man sige, at den plan, redaktionen har lagt for Landet mod Nordvest, er forstandig. De har virkelig fået skildringer af de fleste af de forhold, der er grund til at behandle. Der er selvfølgelig meget mere, man gerne ville have haft noget at vide om, men der må jo også være grænser for en anmelders videbegærlighed. Det må også fremhæves, at redaktørerne har forstået at knytte mange udmærkede medarbejdere til sig, blandt dem flere af vore førende videnskabsmænd. Stadsarkivar Aakjær skriver således om stednavne, redaktør E. Moltke om kirkebygninger, professor Skautrup om folkemålet, museumsinspektør Ellen Andersen om folkedragter, arkivar Ellekilde om folkesagn og Thylands molboer, arkitekt Engquist om byggeskik. Mere kan man da ikke forlange. Og det kan uden overdrivelse siges, at redaktionen har gjort klogt i at henvende sig til disse folk. De fleste af de afhandlinger, der er skrevet af kendte videnskabsmænd — artiklerne om planteverden,

geologi og dyreverden tør jeg ikke udtale mig om — er gode at få forstand af, ikke blot for Thylands beboere, men også for fagmanden.

I bogens forord hedder det: »Her skal nedfældes Nutidens Opfattelse af Fortidens Sæder og Skikke, Levevis og Levevilkaar. Her skal fortælles om Begivenheder, der gennem Tiderne har været med til at præge Landsdelen og paavirke Tankesættet, og om Folk fra Egnen, hvis Navne blev kendt langt ud over Sognenes Grænser.« Man har altså villet give et værk, der fortalte om egnens historie, både den ældre og den nyere. Og man har derfor også lov til at bedømme bogen som et historisk værk. Mange — ja de fleste— af afhandlingerne er ypperlige, set fra et historisk synspunkt, og giver et udmærket indtryk af udviklingen. Om en del kan man måske sige, at de ikke bringer nogetsomhelst nyt, at de helt er bygget på det, tidligere forskere har draget frem. I og for sig kunne man godt, når opgaverne er så stærkt udstykket, vente, ja forlange, at forfatterne havde gravet dybere end deres forgængere, at de havde præsteret originalt arbejde. Men lad nu det være. Lad os glæde os over det meget værdifulde, der er. Derimod må man i et historisk værk som dette protestere, når enkelte forfattere fuldstændigt negligerer den historiske udvikling, ikke mindst i så centrale afsnit som landbrug og skole. Konsulent F. C. Frandsen har skrevet den almindelige skildring af landbruget igennem tiderne. Han begynder rigtig nok med stenalderen. Men på 1½ side er han nået frem til stavnsbåndsløsningen. Det er ganske simpelt uanstændigt. Bedre bliver det selvfølgelig ikke, når de 1½ side er så fyldt med fejl, at selv en gymnasiast ville sig forbarme. Man skal lede længe, inden man finder et værk, hvor man på godt een side kan finde så mange himmelråbende påstande som på side 81 i bd. II. Fejlen er selvfølgelig både forfatterens og redaktionens. Der er ikke noget at sige til, at han ikke magter opgaven. Det er ikke hans job. Men han burde saa have sagt fra. Og redaktionen skulle for det første have forkastet dette afsnit, for det andet aldrig have ladet hr. Frandsen skrive det. Man ville dog aldrig gå til en historiker for at bede om gode råd ang. driften af sin gård. Hvorfor så søge historisk viden hos en landbrugskonsulent, en læge eller en præst. Historieskrivning er et fag som alt andet. Man kan blive en udmærket historiker uden at have studeret ved universitetet, men man kan ikke blive historiker uden at have lært faget til bunds. Det tager oven i købet lang tid. Alt for mange glemmer det. Landbrugskapitlet er ikke det eneste eksempel derpå i denne bog, selvom det er det groveste. Havde redaktionen overalt, hvor der var tale om historisk fremstilling, henvendt sig til fagfolk, kunne mange fejl og mange uheldige afsnit, som nu mispryder en pæn bog, have været undgået.

Naar man læser en bog som denne og glæder sig over de mange fine undersøgelser og redegørelser, kommer man uvilkårligt til at tænke på, om denne form for lokalhistorie måske ikke er at foretrække for den mere gængse, hvor det er et enkelt sogn, der behandles. Hvert år præsenteres vi for et ikke ringe antal sognehistorier her i Danmark. Som regel er de skrevet af een mand. Han kan ikke have et dybtgående kendskab til alle de forskellige historiske forhold, som må behandles i en sognehistorie. Han er måske en dygtig landbrugshistoriker, men har ikke begreb om arkitekturhistorie. Og læser man bare et enkelt års produktion, bliver man slået af, hvor mange ganske ensartede forhold, der behandles og skildres. I hvert af sognene sidder lokalhistorikeren og foretager ganske de samme undersøgelser, som han endda tit ikke kan føre til bunds, fordi han ikke er specialist, og fordi han skal undersøge så meget andet

til bogen. Der er selvfølgelig folk, der virkelig kan få noget værdifuldt ud af en sognehistorie, som måske næsten bruger et helt liv til undersøgelserne. Der er vel heller ikke tvivl om, at mange af de historisk interesserede mennesker, der først og fremmest læser de sognehistoriske værker, foretrækker denne form for lokalhistorie, fordi de netop vil have noget at vide om den lille stump jord, der er deres, som ikke interesserer sig for den verden, der er udenfor Verona, selvom den så kun er på den anden side åen, hvor sogneskellet går. Vi skal ikke miskende værdien af denne form for historisk interesse. Men alligevel kan man ikke helt frigøre sig for tanken, om det ikke ville være bedre at undvære *nogle* af de mange sognehistorier og i stedet få historiske beskrivelser, der omfattede større områder, egnshistorier, skrevet af fagfolk, der virkelig kunne og ville arbejde med kilderne, folk der havde lært faget historie til bunds, enten det nu var på universitetet — hvor man da forresten heller ikke lærer det til bunds — eller gennem de mange års praktiske erfaringer i arkiver og biblioteker eller gennem arbejdet i »marken«.

Johan Hvidtfeldt.

Fra Ålborg by.

Peter Riismøller: Et Hjørne af Aalborgs Historie. Ålborg håndværkerforening 1948. 93 sider.

Peder Barkesgade i Ålborg. 1947. 19 sider, og *Nørregade i Ålborg.* 1948. 24 sider.

Ingen kender som museumsinspektør Riismøller det underjordiske og overjordiske Ålborg, og han bevarer ikke sin viden for sig selv. Med ægte fortællerglæde giver han andre af sin egen rigdom. På godt et år er det bleven til ikke mindre end 3 små bøger om Ålborgs topografi, alle i fint tryk, på godt papir og med meget smukke illustrationer af Hakon Spliid og Carlo Vognsen, tryksager der i deres ydre udstyr er forbilledlige og kan tjene andre lokalhistorikere til efterligning.

Rent topografiske værker bliver jo let ensidige, forfatteren bliver så optaget af den lille lokalitet, han nu har kastet sin kærlighed på, han glemmer, der er en verden udenfor Verona. Men det forfriskende ved Riismøller er, at han aldrig glemmer, at der er mennesker og steder udenfor Peder Barkesgade eller Strandhuset. Verdenen udenfor er vel først og fremmest Ålborg selv, og i bøgerne får vi en værdifuld viden om denne bys fjerne fortid, hvad enten han som i Peder Barkesgade-bogen fortæller om forholdet mellem konge og kirke i fortidens Ålborg, eller han i Et Hjørne af Ålborgs historie giver værdifulde bidrag til hele strandkvarterets historie og beretter om de store købmandsslægter, om handelslivet eller om fjendernes besøg i byen. Denne bog er skrevet til Ålborgs håndværkerforenings 100-års jubilæum og handler om det nu forsvundne Strandhus, hvor håndværkerforeningen senere fik lokaler. Gården blev bygget af købmand Niels Christensen, der døde i 1607, og det er fra den Ålborg museums og Nationalmuseets smukke panelstuer stammer. Stuerne er et enestående vidnesbyrd om 1600-årenes kunsthåndværk og fortæller bedre end mange bøger, hvorledes den rige patricier forstod at indrette sig.

Man kan kun glæde sig over de tre smukke bøger og forfatterens store flid. Men på en måde ærgrer man sig også en ganske lille smule. Riismøller kender sin by. Han ved ikke blot, hvad de skrevne og trykte beretninger fortæller om den, men han forstår også at tolke de rester af selve fortiden, der endnu er bevarede. Han skylder os engang den store

samlede skildring af Ålborgs tilblivelse, den til bunds gående undersøgelse af den oprindelige byplan, dens udvikling og vækst. Derved vil han kunne give et værdifuldt bidrag ikke blot til sin egen bys historie, men også til forståelse af danske købstæders opståen og historie.

Johan Hvidtfeldt.

Grenås historie.

C. Svendstrup: Grenaa Bys Historie A—B (1938—48). 823 500 sider. Grenaa i Fortid og Nutid (1945). 529 sider. *Fra det gamle Grenaa* I—II (1940—45). Eget forlag.

Med bibliotekar Carl Svendstrups værk om Grenå, har denne by fået sin historie skrevet i et omfang, som det kun er få købstæder beskåret. Den egentlige byhistorie skildres i to tykke bind, dernæst gives i et særligt bind en personalhistorisk-topografisk beskrivelse af byens ældre ejendomme og deres beboere gennem tiderne. Desuden har forfatteren i yderligere to bind samlet en række mindre artikler især af kulturhistorisk indhold om enkelte emner, der ikke eller kun i ringe grad har kunnet medtages i hovedværket. Det giver ialt fem bind på mere end 2300 sider, en imponerende præstation af en enkeltmand. Forarbejder fandtes så at sige ikke, så Svendstrup har faktisk alle vegne måttet bygge på bar bund. Hans værk bærer tydeligt stofindsamlingens præg, og det er også årsagen til, at dets omfang er svulmet så voldsomt op. Med god appetit er Svendstrup gået i lag med arkivernes rækker af kirkebøger, retsprotokoller, skøde- og pantebreve o.s.v. Værket har følgelig sin stærke side i den udførlige arkivalske dokumentation.

Overfor en så fyldig fremstilling kunde det da synes besynderligt at påpege mangler, for i en aldrig så omstændelig byhistorie vil der altid findes mere eller mindre væsentlige områder, som man med god samvittighed kan overlade til efterfølgerne at tage sig af. Det gælder dog her noget så centralt som byens økonomiske historie, der i forhold til værkets omfang synes noget stedmoderligt behandlet, og som oftest indskrænkes til handelens kår og bymarkens udnyttelse. Håndværket er strejfet her og der i de fem bind, men noget samlet om håndværket findes ikke. Det havde dog været af interesse at vide, om der har eksisteret andre laug end ligfærdslauget, hvad der vistnok ikke har. Heller ikke står der noget om, at grenåmestre lod sig indskrive i nabobyernes laug, f. eks. i Århus, og heller intet om borgerskabets sammensætning af indfødte og indvandrere, hvor der dog kunne bygges på Albert Olsens fremstilling i Acta Jutlandica IV. Men når denne anke er fremført, skal det villigt indrømmes, at ellers findes der næppe noget område af byens liv af nogen betydning, som ikke er omtalt, selv nutidens sportspræstationer er kommet med.

Noget overraskende begynder Svenstrup sin fremstilling om ikke ved verdens skabelse så dog 2000 millioner år tilbage, da jorden var en glødende kugle, men når dog efter et halvt hundrede sider geologi og arkæologi til den egentlige byhistorie. Det store og interessante møntfund i 1910 af over 12 000 mønter fra Valdemar Sejrs tid får en indgående omtale, men mere nyt stof er der i publiceringen af udgravningerne af Grenå gamle kirke, hvorom man hidtil kun har vidst såre lidt. Allerede i 1165 ved vi, at Erling Skakkes nordmænd plyndrede Grenå, og af de ulykker, som i form af fremmede krigsfolks hærgen og store ildebrande findes i de fleste købstæders historie, har også Grenå fået sin rigelige og omhyggeligt skildrede part. Vedrørende Grenås forhold til oplandet knytter sig

på grund af naturforholdene en særlig interesse til Kolindsund og Anholt. Saxo og sagaer fortæller om søslag på Kolindsund, og endnu i midten af forrige århundrede var der fast rutesejlads mellem Grenå og Kolind, et interessant bidrag til udnyttelsen af de indre jyske vandveje. Det vigtige landvindingsarbejde i årene 1872—79 skildres indgående. Anholts forbindelser med omverdenen formidles for det meste over Grenå, hvorfra adskillige skuder gik i fart for at forsyne øens fyr med brændsel, og hvortil anholtboerne kom for at føre deres produkter til salg på byens torv, især vraggods og skalotløg, der kunde gro i øens magre sand, og for at forsyne sig med de nødvendige fremmede produkter for det kommende år.

Bystyret får en indgående skildring med så vidt mulig fuldstændige lister over byfogder, borgmestre, rådmænd og andre øvrighedspersoner. Blandt byfogderne findes den danske skueplads' første Jeronimus-fremstiller, J. N. Ulsøe, »en ypperlig sanger, god musicus og lykkelig poet«, og den kendte venstrefører Christoffer Krabbe. En særlig interesse har forfatteren i de kulturelle tilstande, som de afspejles i justitsprotokollerne. Der oprulles her adskillige mærkelige menneskeskæbner. Hexe og troldkarle straffes med bål og brand. En vis Mette hexede uvejr på havet, og Sidsel ramte ved hjælp af et døbt voksbarn sin arge fjende, Jep, med døden. Det er barske skildringer fra overtroens mørke tidehverv. Fra en senere tid skildres den uforbederlige kværulant og fæle tingstud, tolderen Mads Lysholt, indblandet i utallige retssager, der efter at have deltaget i byfoged Blichfeldts begravelse stævnede enken for overtrædelse af luxusforordningen for at få trediedelen af bøden, en ret betydelig sum. Af ikke ringe kulturhistorisk værdi er den detaillerede beskrivelse af en fornem begravelse, som også kan udledes af retssagen. Disse skildringer af bylivet på 16—1700-tallet er vist værkets mest tungtvejende del.

I sin fremstilling søger C. Svenstrup gerne at placere hændelserne i Grenå i relation til rigets almindelige historie, ligesom der lejlighedsvis sammenlignes med forholdene i andre byer. Skildringen er ført helt frem til udgivelsesåret med en indgående redegørelse for byens virksomheder, institutioner, foreninger og sammenslutninger samt for etaternes virke i staden.

Når C. Svenstrup derfor i forordet til bind A siger: »Denne bog er skrevet for Grenaa Bys Indbyggere ... samt for de faa andre, der søger udtømmende Oplysninger om et eller andet Forhold i Grenaa«, så er det for beskedent sagt. I virkeligheden indeholder værket interessante bidrag til landets og folkets almindelige kulturhistorie, som takket være en omhyggelig dokumentation vil være let at udnytte f. eks. for den, der vil skildre det borgerlige dagligliv på 16—1700-tallet.

Værket er ledsaget af et billedmateriale især bestående af byprospekter og portrætter samt et antal meget oplysende kort, ældre og nyere, originale og rekonstruerede. Papir- og andre vanskeligheder har medført at stoffets fordeling indenfor de enkelte bind ikke er logisk gennemført, men herpå er rådet bod ved enkelte rekapitulerede oversigter og ved et omfattende register. Det er al ære værd, at der har kunnet skaffes midler til, at værket har kunnet udkomme i så stort et omfang, for det er ikke alene et omfattende værk, C. Svenstrup har skrevet, det er også et grundigt og pålideligt værk.

Sigvard Skov.

Viborg-litteratur.

Henri Hansen: Litteratur om Viborg. Udgivet af Viborg byhistoriske Arkiv. 1948. 99 sider.

Personalet ved en række af landets centralbiblioteker har i de senere aar øvet en overordentlig fortjenstfuld indsats ved at udarbejde bibliografier over litteraturen vedr. de paagældende byer. Ind i rækken af disse bibliografier, der bl. a. omfatter Aarhus, Frederiksberg, Gentofte, Horsens, Odense og Silkeborg, føjer sig smukt den fortegnelse over »Litteratur om Viborg«, som er udarbejdet af byens overbibliotekar, og som er udsendt som nr. 1 i det nystartede »Viborg byhistoriske Arkiv«s skriftrække.

Fortegnelsen, der rummer 1215 titler, og som er ordnet efter det i folkebibliotekerne anvendte decimalklassesystem, omfatter bøger og tidsskriftartikler. Indholdet af aviser er derimod ikke registreret. Dette savn vil dog snart være afhjulpet, idet det byhistoriske arkiv har paabegyndt udarbejdelsen af et register (paa kort) over det vigtigste stof i byens aviser fra 1773 til dato. — Som et eksempel til efterfølgelse bør iøvrigt fremhæves, at bibliografien indeholder en fortegnelse over ligprædikener over personer, der er begravet i domkirken.

Af ethvert bibliografisk arbejde kræves først og fremmest fuldstændighed og nøjagtighed. Fuldstændighed er dog vanskelig — for ikke at sige umulig — at opnaa. Forfatteren skriver selv i indledningen, at ingen bedre end han selv ved, »at bibliografens drøm om fuldstændighed ikke er opnaaet«. Alligevel tør det dog siges at være imponerende, hvad han har faaet med, ikke mindst af tidsskrift-artikler, og der vil næppe være mange væsentligere bidrag til byens historie, som savnes. M. h. t. de bibliografiske oplysningers fyldighed og nøjagtighed har forf. imødekommet ethvert rimeligt krav; hvor titlen saaledes ikke giver tilstrækkelig oplysning om indholdet af en bog eller en artikel, er de nødvendige oplysninger meddelt i en note.

Netop Viborg og Viborgs historie rummer saa meget af almen interesse, at en bibliografi over litteraturen om denne by udfylder et særlig stort savn. Det er saaledes af stor værdi i denne bog at faa en samlet fortegnelse over den litteratur, der foreligger vedr. den nørrejyske stænderforsamling, snapstinget, den flere gange planlagte oprettelse af et jysk universitet i byen og — sidst, men ikke mindst — vedr. domkirken og Skovgaards arbejder i den.

Kun een væsentlig anke kan rettes mod bogen: der savnes et forfatterregister. *Aage Bonde.*

Sognehistorie.

H. M. Henriksen: Ringe sogn. Historie og geografi. I kommission hos M. Berthelsen, Ringe, 1948. 365 sider. *Holger Willadsen: Bryndum—V. Nebel.* En skildring af udviklingen i sognene fra udskiftningens tid og op til vore dage. Paul Schrøder & søn, Esbjerg, 1947. 246 sider. *Alfred Kaae: Laasby sogn gennem tiderne* (Gern herred I). Kaaes forlag, Kronhede pr. Ulfborg, 1948. 276 sider. *Chr. Heilskov og H. E. Jensen: Dallerup sogn i fortid og nutid.* Faas hos H. E. Jensen, byskolen, Toustrup, 1948. 176 sider.

Ringebogen indledes med afsnit om overfladeforhold, oldtidsminder, landsbyernes oprindelse, tienden, fæsteforholdet, Svenskekrigene, »det

mørke århundrede« (d.v.s. 1700-tallet) og et kapitel om udskiftningen. Efter denne indledning kommer skildringen af sognets 6 landsbyer og 3 herregårde. Forfatteren, der i en årrække har været lærer i en af sognets skoler, kender naturligvis dette ud og ind. Der er kortskitser over jorden i hvert ejerlav, og herpå er indføjet indsamlede marknavne. Et stort arkivarbejde ligger bag de mange oplysninger om ejer- og fæsteforhold, om gårdes beliggenhed og bygninger og om de tilliggende jorder. Efter at byerne og herregårdene således er gennemgået, følger kapitler om Ringe kirke, om præsterne, om skolevæsenet (3 skoler + friskolen i Sødinge m. v.), store afsnit om forretningsbyen Ringes fremvækst og om det kommunale styre. Med et lille kapitel om livet i fest og glæde slutter bogen.

Skildringen, der er præget af forfatterens glæde over sin egn (»et stykke natur, der er som en Paradisets have« (s. 14), henvender sig naturligt nok, som den slags bøger nu engang gør, først og fremmest til sognets beboere; men der er også træk af interesse for andre. Bogen er velskrevet, og den har mange og gode fotografier af personer, der har virket i sognet, af bygninger o. l. Det er således en smuk bog, som både forfatter og sogn har ære af.

Lidt malurt er det dog vel næsten en anmelders pligt at blande i dette bæger. Man kunne have ønsket fyldigere kildehenvisninger. Nu og da er det ikke let at gætte, hvor forfatteren har hentet sine oplysninger. Man bør heller ikke nøjes med et ældre aftryk af et dokument, når en afskrift af originalen let må kunne fremskaffes eller tilmed en nyere, pålidelig trykt gengivelse findes. S. 36 gengives således et kongebrev efter Leerbech's sognebeskrivelse fra 1826, skønt Secher har brevet i sin udgave af forordninger; det er her let at konstatere, at brevet ikke er fra 1562, men fra 1567, og at der iøvrigt er flere andre unøjagtigheder i Leerbech's (og Henriksens) gengivelse.

S. 220 f. refereres et kongebrev vedrørende sognepræsten Niels Adamsen. Datoen for dets affattelse angives ikke, heller ikke at det refereres efter »Kancelliets brevbøger« (brev af 17/12 1580), et par linjer af referatet er iøvrigt oversprunget, — s. 222 refereres et andet kongebrev, der ligeledes mangler datering (af 1636 18/2), også her må referatet i »Kanc. brevb.« være lagt til grund; men der er unægtelig adskillige mærkelige afvigelser.

Citeres breve i en fremstilling som den her omtalte, vil det rimeligste vel være at citere brevene eller dele af dem ordret, evt. med forenklet bogstavering. Er brevet ikke så værdifuldt, at det fortjener at gengives ordret, bør dets oplysninger indarbejdes i den almindelige tekst. I stedet har forfatteren i de her fremdragne to sidste tilfælde ladet referater fremhæve, så man er tilbøjelig til at tro, at det er brevene selv, man får gengivet; det synes urimeligt.

Disse indvendinger er af mere principiel og delvis af formel art. På et andet mere centralt punkt kan der rettes væsentlige anker mod bogens fremstilling. Dette gælder opfattelsen af dyrkningsfællesskabet i landsbyerne inden udskiftningen. S. 57 hedder det: »Næsten alt var fælles, Kornmarken var fælles, Græsmarken var fælles, og Byhyrden var fælles. Agrene i Kornmarken skiftede mellem Gaardene fra Aar til Aar. Kun Bygningerne, Toften, en enkelt Ager hist og her samt Skovmaalet til Gærdselshugst laa fast til den enkelte Gaard«. Noget bevis for, at agrene i »Kornmarken« skiftede mellem gårdene fra år til år (det såkaldte årsskifte) anfører forfatteren imidlertid ikke. Og der er næppe heller tvivl

om, at han har misforstået forholdet; så kommunistiske var fynboerne næppe. En lignende misforståelse kommer frem s. 31 f., hvor der står: »Et Aar tog Gaardene Jordstykkerne i et Skifte med øst—vestgaaende Agre i Brug fra Syd, næste Aar fra Nord. Det kaldtes *Solskifte*. Dette Forhold blev lagt til Rette i Jernalderens sidste Aarhundrede, samtidig med Sammenflytningen i Landsbyer«. Det må siges at være en ny og simpel, omend helt forkert forklaring af solskiftet. Det er, som om forfatteren ikke er tilstrækkelig fortrolig med den almindelige historiske litteratur og dens problemer; man vover sig ugerne ud på det dybe vand med ham ved roret.

Fra de paradisiske fynske egne flyttes man med Bryndum—V. Nebel bogen til de mere barske egne nord for Esbjerg. Bogens forfatter er gårdejer Holger Willadsen. V. Nebel var indtil 1943 anneks til Bryndum sogn. Det er hovedsognet, forfatteren først og fremmest vil skildre, og som undertitlen angiver, er det tiden siden udskiftningen, der især har hans interesse; men han har dog også villet give kirken og dens præsters historie siden reformationen; det havde været bedre, om også dette afsnit først var begyndt o. 1800; det hører til bogens svageste, og man fristes her — som i mange værker af samme art til at spørge: Har det overhovedet nogen interesse for sognets beboere og for den sags skyld alle andre ikke specielt personalhistorisk interesserede at få opremset alle disse personlige oplysninger om præsterne og deres koner, hvad deres forældre hed, hvornår de blev studenter og kandidater, hos hvem de var huslærere o.s.v. o.s.v? Ja, det kan i visse tilfælde have reel betydning, men oftest har det det ikke. Man skulle synes, at lokalhistorikerne skulle være de første til med sund sans at bryde gennem dette lærde væsen og skille klinten fra hveden. Nu slæber de alt for ofte videre med hele læsset fra Wibergs præstehistorie, eller hvor det ellers hentes, og det tjener jo kun til at skjule, at man oftest intet ved om den betydning, disse præster har haft for deres sogne. Men tilbage til Bryndum—V. Nebel bogen.

Forfatteren af den har utvivlsomt haft den bedste vilje til at præstere et godt stykke arbejde; nogen god bog er det imidlertid ikke blevet til. Willadsen er tydeligt nok ikke nogen pennens mand; han udtrykker sig adskillige steder meget ubehjælpsomt. Ofte foretrækker han også at lade andre tale for sig; f. eks. aftrykker han landvæsenskommissionsforretninger med tilhørende bilag, tung og tør kost, i stedet for at lade disse skrivelsers oplysninger indgå i en personligt affattet fremstilling.

Det virker også helt forældet at læse forfatterens betragtninger over et sagn, der fortæller, at Bryndum kirke er opført af tvende kæmper, som skal være begravet i en høj inde på kirkegården. Forfatteren bemærker ganske vist, inden han går i lag med sagnet: »Med Hensyn til Kirkens Opførelse fortæller Sagnet, om hvis Ægthed næppe nogen nulevende kan sige mere, end hvad Fornuften i den Henseende finder rimeligt« (s. 92). Men derefter anstilles betragtninger over, hvor de to kæmper ellers kunne tænkes at være begravet (»Det kunde være lige saa rimeligt, at de var begravet i Sakristiet« (s. 92) ... »Om Ligene af de tvende Kæmper senere i Tiden er begravet i selve Kapellet, da Kisterne var opraadnede, vides ikke« (s. 93)). Spekulationer af denne art hører ikke hjemme i en historisk fremstilling; her må sagn og virkelighed kunne skelnes fra hinanden.

Man spørger også her nu og da, hvor forfatteren har sine oplysninger fra. Man får straks sine tvivl, om nu også den s. 105 citerede »indskrift«,

som præsten Jon Madsen skal have ladet sætte på altertavlen, virkelig har siddet der. Den synes efter sin ordlyd at være et stykke af en større helhed, og i Karl Hansens artikel om Bryndum sogn i »Fra Ribe Amt« 1917, s. 483, genfinder man »indskriften« som led i en indberetning fra Jon Madsen, dateret 1. maj 1649; denne indberetning kan ikke være forfatteren ubekendt. Oluf (af forfatteren kaldet Ole) Nielsen, der i »Skadst herred« s. 233 gengiver »indskriften«s ordlyd, oplyser da heller ikke noget om, at den har stået på altertavlen; men siger, at den stammer fra en optegnelse fra 1649. Derimod skriver han, at Jon Madsen har givet Altertavlen til Bryndum kirke, »hvilket en nu udslettet indskrift angav«(!)

Det er godt, at forfatteren iøvrigt har ladet være at skrive om sognet før udskiftningstiden. Med det kommunale liv er han mere fortrolig. Mange af biografierne af sognerådene er vel tørre og skematiske, men her har forfatteren dog fast bund under fødderne. På et punkt må han afgjort roses, og det er m. h. t. biografierne af de sidste sognepræster. Her møder man den virkelig gode ide at lade endnu levende, forflyttede præster, i et tilfælde en afdød præsts datter, fortælle om deres, i sidste tilfælde faderens, indtryk fra sognet. Der er i 3 tilfælde kommet virkelig gode skildringer ud af det med billeder fra sognets kirkelige liv set fra præstegården. Måske har denne fremgangsmåde allerede fundet anvendelse i andre lokalhistoriske værker; den fortjener i hvert fald at slå an.

Det er næppe forsvarligt at afslutte det triste anmelderarbejde med denne bog uden at notere, at bogen skæmmes af en mængde trykfejl, ikke mindst i navne. Et par latinske indskrifter (s. 104) er naturligvis heller ikke gået ram forbi. — — —

Bogen om Låsby sogn gennem tiderne ligger i en særklasse. Først og fremmest, fordi forfatteren, der tidligere har arbejdet med lokalhistorien, kan skrive og forstår at sætte sit stof op. Læs f. eks. blot de første sider af det indledende kapitel »Landkending«, hvor der fortælles om, hvordan forfatterens sind blev lukket op for »Landsbyhistoriens Poesi« (s. 7). Dermed skal naturligvis ikke være sagt, at der ikke er kedelige partier i bogen; det er der; men hvor lejlighed byder sig, er pegasen i almindelighed redebon.

Udover den almindelige historiske fremstilling af sognets historie indtil 1812, da bønderne købte deres gårde til selveje, findes der særlige afsnit om sognets herregård (Kalbygård) og om landsbyerne, om sognestyre og moderne fællesdrift, om kirken og skolerne og til slut et kapitel »Gammel Landsby«, hvori forskelligt folkemindestof har fundet plads. Der synes i det hele at være god balance mellem det gamle og det nyere — de sidste 50 års udvikling er ikke glemt.

Der er vel ingen grund til at tro, at forfatteren har udnyttet alt kildestof; det kan heller ikke forlanges med billighed. Der er imidlertid gjort et godt arbejde med stofindsamling fra kirke- og tingbøger, fra skifte- og fæsteprotokoller m. v. Lensregnskaberne kunne utvivlsomt have givet mere, tiden mellem reformationen og svenskekrigene er noget stedmoderligt behandlet.

Forfatteren bruger adskilligt sagnstof — det liver op i fremstillingen; — han er dog vist for optimistisk, når han finder »en ældgammel tradition bag« (s. 51) eller »et levende minde fra tidlig middelalder« (s. 12); men han ræsonnerer dog ikke ud fra deres formodede historiske kerne.

Man mærker iøvrigt hurtigt, at forfatteren kender i hvert fald en del til alm. historisk litteratur; det viser sig i hans bedømmelse af de forskellige problemer, han kommer ud for. — Der er s. 12 ff. gode bemærkninger om jordfordelingen mellem sognets forskellige ejerlav og om balancen mellem sognets byer til forskellige tider. Derimod kommer han for let om ved spørgsmålet, i hvor høj grad markbogens angivelser af sædskifter i de forsk. åse er et udtryk for reelle brugsmåder eller kun taksation. I en note (s. 91), som dog måske er senere tilføjet, bemærkes om disse taksationer, at »de falder sikkert temmelig nøje sammen med de Sædskifter, som brugtes«. Det behøver nu ikke at være tilfældet; i sjællandske egne med uomtvisteligt trevangsbrug kan man let finde åse, der er takserede til sædskifter, der ikke passer ind i trevangsbruget. — Der kan således findes et og andet at kritisere; men hovedindtrykket ændres ikke herved, at det er en velskrevet, vederhæftig bog, pænt trykt og smukt udstyret, dels med fotografier, men først og fremmest med forfatterens egne sobre tegninger og vignetter. — — —

I forordet til bogen om *Dallerup sogn* gør H. E. Jensen opmærksom på, at bogen »er et Lejlighedsarbejde, ikke et gennem mange Aars taalmodigt Slid samlet Værk«; han tilføjer lidt efter: »Det vil derfor være let for Fagfolk at paapege Mangler og at finde Stof frem, som kunde gøre det mere afrundet og udtømmende«. Der er således taget kraftige forbehold. Den lille beskedne bog har imidlertid nok en mission i sit hjemsogn og er ikke dårligt skikket hertil. Der er vel på sine steder en del tørt stof; men det almindelige indtryk bliver dog, at det er en helt læselig bog. Den bygger overvejende på tidligere trykt stof; men det har jo også sin betydning, at dette bliver gjort tilgængeligt for den stedlige befolkning. Det havde været ønskeligt, om forfatterne under korrekturlæsningen havde slået kildehenvisningerne efter. På s. 65 er det måske særlig grelt med fejlene. L. 16 f. o. skal læses III i st. f. VIII, l. 21 f. o. s. 377 i st. f. 337, og l. 9 f. n. s. 377 f. i st. f. 379.

H. E. Jensen har forsynet bogen med 92 illustrationer. De er ikke så levende som Kaae's; men vil sikkert have blivende topografisk værdi og pynter afgjort. *C. Rise Hansen.*

Anholt.

Peter Linde: Anholt. Udg. af Erik Myrdahls bogtrykkeri 1948. 187 sider.

Rent litterært må »den insel Anholt, som snarere fortjener det navn af en sandbakke end af et land« for tiden siges at være tilsmilet af lykken. Hvorfor skal netop den lille ø i løbet af et par år behandles i to bøger? Først Hobolts bog i 1946 (se Fortid og Nutid XVII, 110 f.) og nu Peter Lindes. Hvorfor er det ikke de to andre kattegat-øer Samsø og Læsø eller den mærkelige Rømø, der fanger interessen?

Peter Lindes nye bog er ligeså lidt som Hobolts værket om Anholt igennem tiderne. Den er ikke bygget på indgående kildestudier i arkiver, der er ikke hentet nyt og afgørende materiale frem. Men forfatteren har vandret rundt på øen, han kender alle de store og små mindesmærker, der fortæller om fortiden og dens mennesker, og han forstår at berette derom på en fængslende og let måde. Bogen er ikke blot velskrevet men også smukt udstyret. Det er en fornøjelse at læse den, og selvom det må indrømmes, at formatet er lige lovlig bredt, er det også en fryd at blade i den. Det er få lokalhistoriske værker, man kan sige det om. Lindes Anholt bog er let kost, sammenlignet med den tunge, ufordøjelige og ofte

ufordøjelige kost, de fleste sognehistorikere ellers byder på. Mange af vore sognehistorikere kunne her lære lidt om, hvorledes man på en underholdende og dog ædruelig og pålidelig måde kan skildre fortiden. Men skulle der være nogen, der tænker på om tre år at udgive en ny Anholt bog, vil det dog vist være tilrådeligt, at han gravede nyt stof frem fra arkivernes uudtømmelige skatte, så nogle af de »mange gåder og uløste problemer«, Anholt efter Lindes eget udsagn rummer, kunne blive løst. *Johan Hvidtfeldt.*

Norsk Empire.

Jan Hendrich Lexow: Bergenske Empiremøbler. Udgivet af Vestlandske Kunstindustrimuseum 1948. 72 sider.

Den unge norske Kunsthistoriker Jan Hendrich Lexow har udsendt en Bog om »Bergenske Empiremøbler«. Den vidner baade om Flid og om Evne til at ordne Stoffet efter en klar Disposition. Smaa skarpsindige Iagttagelser bringer flere Gange Forfatteren et langt Skridt videre og skaffer tilsidst Løsningen paa to af de vigtigste Problemer, han beskæftiger sig med, nemlig hvilken Kunstner, der har Æren for den specielle bergensiske Udformning af Empireindlægningerne, og hvem den Snedker er, der har udført de fineste og bedste af Møblerne i den behandlede Gruppe.

Bogen er udgivet af Vestlandske Kunstindustrimuseum med Bidrag fra Det nyttige Selskab til Minde om dets Grundlægger Johan Bøgh paa 100-Aarsdagen for hans Fødsel den 27. Maj 1948. I Kunst og Kultur's første Aargang 1911 offentliggjorde Bøgh en Artikel om »En gruppe bergenske empiremøbler«, det første Arbejde indenfor norsk Møbelforskning, der med fuld Sikkerhed sted- og tidsfæstede en Møbelgruppe fra Perioden efter Reformationen. Denne Artikel har naturligvis dannet Grundlaget for Lexows Arbejde; men han har udvidet Stoffet gennem Arkivstudier og ved en omfattende Registrering af bergensiske Møbler i Museer og private Hjem. Desuden har Forfatteren gennem et længere Studieophold i Danmark sat sig ind i Forholdet mellem dansk og norsk Møbelstil i det paagældende Tidsrum.

Som bekendt findes der kun meget sparsom Litteratur om den danske Møbelkunst i Empiretiden, til trods for, at det er en af de faa Perioder, hvor Møbelhaandværket her i Landet har skabt en selvstændig, national Stil. De typiske lyse Figurindlægninger, ofte med Motiver fra græsk Vasemaleri anbragt i den mørke Mahogni, er en Dekorationsform, der har udviklet sig i Danmark og derfra bredt sig til de omliggende Lande. Men man ved ikke, hvem der har skabt den, og det ligger heller ikke klart, hvornaar den er opstaaet. Hidtil har man ment, at det var omkr. 1805, saaledes som ogsaa Lexow anfører; men nyere Undersøgelser har vist, at den kan paavises her i Landet saa tidligt som i 1790'erne (se min lille Bog »Danish Furniture of the Eighteenth Century«, 1948, S. 34). Til Norge naar Figurindlægningerne ifølge Lexow først 1814.

Forfatteren har inddelt sin Tekst i tre Afsnit med Titlerne: Stilen, Snedkerne og Møblerne. I det første Kapitel fortælles der om, hvorledes Empirestilen fra Frankrig via Tyskland og Danmark kom til Norge; ogsaa den svenske og engelske Paavirkning omtales. Det næste afsnit bringer mere nyt Stof, navnlig i Form af statistiske Kurver over Tilgangen af Snedkere i det bergensiske Lav, over »Meubel- og Industri-Magazinet«s Omsætning i Aarene fra 1818 til 1852. Forfatteren har haft den udmær-

kede Idé at foretage en systematisk Gennemgang af Snedkernes Annoncer i Bergens Adressecontoirs Efterretninger fra 1840 tilbage til 1785, da den første dukker op. Dette Materiale indeholder mange Oplysninger af Interesse. Dels naturligvis Navne paa en lang Række Snedkere, dels Angivelser af de forskellige Træsorter, der kommer paa Mode; man kan f. Eks. følge, hvorledes Mahognien under Fastlandsspærringen bliver mere og mere sparsom og erstattes af hjemlige Træarter som Birk, Elm o. a., der yderligere bliver populære efter Norges Selvstændighed i 1814, da de »nationale« Materialer kommer i Højsædet. Ogsaa de enkelte Møbeltypers Opdukken i Bergen kan spores, og hvad der er ligesaa interessant, Samtidens Betegnelser paa disse Møbler: »Frokostbord«, »Speilcommoder« og lign., for blot at nævne nogle af de Emner Materialet belyser. Der er ingen Tvivl om, at en Gennemgang af tilsvarende danske Annoncer vilde bringe os et langt Skridt videre i Kendskabet til Empirens Udvikling indenfor Møbelhaandværket i Danmark.

I Bogens sidste Afsnit behandles de ca. halvandethundrede Empiremøbler med Figurindlægninger, der er bevaret fra bergensiske Snedkerværksteder. Paa en Del af dem indgaar som et Udslag af den nationale Selvhævdelse efter 1814 Bergens Byvaaben i Dekorationen, omgivet af det norske Handels- og Statsflag; ved Hjælp af Flagtyperne kan disse Møbler dateres til Aarene mellem 1815 og 1821. Som allerede nævnt lykkes det Forfatteren at paavise, at det er den bergensiske Kunstner J. F. L. Dreier, der er Skaberen af den specielle bergensiske Ornamentik, der anvendes i Indlægningerne, og at en stor Gruppe af de fineste Møbler er udgaaet fra Snedkermester Abraham Bøe's Værksted i Bergen. Forfatterens »Jagt« paa disse to Personer er sat op som en hel Kriminalroman, først paa sidste Side røbes den »skyldige« Snedker. Aabenbart for at Læseren ikke paa et for tidligt Tidspunkt skal opdage, hvem han er, er hans Navn ogsaa hemmeligholdt i Billedunderskrifterne, saa at man bagefter har et frygteligt Besvær med at slaa efter, hvilke af de afbildede Møbler det egentlig er, han har lavet.

Af Bogens 48 Illustrationer er næsten Halvdelen Detailler af Indlægninger og Dekorationer, hvad der i høj Grad kan glæde en Læser. Alt for ofte udgives der Møbelbøger, som kun er illustreret med Helhedsbilleder. »Bergenske Empiremøbler« er i det hele taget en god Bog, man glæder sig allerede til Forfatterens næste. *Tove Clemmensen.*

Svensk hjemstavnsbevægelse og folkelivsforskning.

Svensk bygd och folkkultur i samling, forskning och vård. Red. af *Sigurd Erixon* og *Åke Campbell.* I—IV. Bokförlaget Gothia AB., Stockholm, 1946—48. 1600 sider.

Den svenske »hembygdsrörelse« kan næppe sammenlignes med de tilsvarende åndelige bevægelser i noget af de vesteuropæiske lande. Den griber ind på en lang række områder, den omfatter folkedans, »hemsløjd«, museer og ungdomsarbejde, undersøgelser af svensk folkeliv og fredningsarbejde. Mens vi har godt en snes lokalhistoriske samfund i Danmark, har man i Sverige mere end 700 forskellige foreninger, der virker for »hembygdsvärd«. De fleste omfatter kun et enkelt sogn, men almindeligvis er de rent lokale »hembygdsföreningar« samlede i forbund, som regel lensforbund. Det er forbundene, der udgiver de smukke hjemstavnstidsskrifter, der på mange måder kan være et forbillede for

de danske lokalhistoriske årbøger, ikke mindst hvad angår det ydre udstyr og det gode samarbejde mellem de personer og foreninger, der er med i hjemstavnsarbejdet. Nogen institution, der helt svarer til Dansk historisk Fællesforening og Landslaget för bygde- og byhistorie i Norge, findes ikke i Sverige, selvom man i Samfundet för hembygdsvård, der udgiver tidsskriftet »Bygd och Natur«, har et fællesorgan, der omfatter ca. 20 »hembygdsförbund« og kredse samt 50 beslægtede organisationer, der på forskellig måde støtter hjemstavnsarbejdet. Samfundet er i høj grad rådgivende, ikke mindst indenfor hjemstavnsbeskyttelsen, og det har knyttet en hel stab af arkitekter og vejingeniører til sig.

Det svenske hjemstavnsarbejde er så mangeartet og forskelligt, at det er meget vanskeligt at få et overblik derover. I betragtning af bevægelsens store åndelige og kulturelle betydning var det naturligt, at Institutet for folkelivsforskning ved Nordiska Museet i samarbejde med Stockholms Högskola påtog sig en inventering af hele hjemstavnsbevægelsen, så man kunne få klarhed over dens udbredelse, dens forskellige former og dens samvirken med nutidens øvrige kulturelle og sociale arbejde. Resultatet af denne undersøgelse foreligger nu i et stort værk, der er redigeret af to af svensk etnologis førende mænd, Sigurd Erixon og Åke Campbell. I de fire store bind gives en oversigt over folkelivsforskningen og hjemstavnsbevægelsen, deres indbyrdes forhold og deres forbindelser med en lang række andre kulturelle fænomener, kunst, landbrug, film, kirke, presse o.s.v., ligesom de forskellige sider af det kulturhistoriske arbejde er behandlet. Desuden indeholder hvert bind en række skildringer af hjemstavnsbevægelsen i de enkelte egne. Blot for en ordens skyld skal det noteres, at bogens udstyr er netop så fint og smukt, som vi nu engang er vant til i svenske bøger. Papiret førsteklasses, billederne og den tekniske gengivelse deraf så gode, at enhver dansker bliver misundelig. Vi lærer vist aldrig svenskerne den kunst af.

Der er næppe den side af hjemstavnsbevægelsen, man ikke får belyst i det store værk, og læseren får et nuanceret og stærkt indtryk af dens kulturelle betydning og åndelige kraft. Men nægtes kan det dog ikke, at billedet er blevet noget flimrende. Det er ligesom hovedlinierne forsvinder i den store stofmængde og de mange detailler, og til tider kan man også ærgre sig lidt over de mange gentagelser, der må blive i en bog, som er blevet til på denne måde. Et lidt mindre omfattende værk, og ikke mindst et mindre antal artikler ville uden tvivl have gjort fremstillingen lettere at læse. Man har villet have for meget med. Dette skulle være bogen om svensk folkelivsforskning og hjemstavnsbevægelse. Og rigtigt er det selvfølgelig, at har man arbejdet sig igennem de 1600 sider, så kender man arbejdet, ikke blot i de store rigsinstitutioner, men også ude i sognene. Man har set, hvor nær forbindelse der er mellem »hembygdsföreningen« og museerne, ikke mindst hvor man har en »hembygdsgård«, der også er museum. Derfor vil værket sikkert kunne interessere vore lokale museumsfolk, der her kan hente impulser og tilskyndelser, så meget desto mere som det svenske museumsvæsen jo er kendt for at stå meget højt. Her i Danmark vil vi vel nok synes, at der er for mange små museer, og at arbejdet derfor tit bliver for spredt, tilfældigt.

En dansker, der læser denne bog, vil først og fremmest blive slået af den store forskel, der er mellem Sverige og Danmark, ikke blot i ydre organisatorisk henseende, men også m.h.t. mål og midler. For vore for-

eninger spiller fredningsarbejdet, museumsvæsen og folkelivsundersøgelser en underordnet rolle. Deres vigtigste opgave er udgivelsen af årbogen, hvis indhold væsentligst er historisk, først og fremmest bygget på skriftligt kildemateriale. Der er sikkert noget galt heri. Vi er for ensidige. Vi har endnu ikke helt forstået museernes og folkelivsforskningens store værdi for det historiske undersøgelsesarbejde. Det skyldes selvfølgelig den særlige udvikling af vort lokalhistoriske foreningsarbejde, der har fulgt helt andre baner end det svenske. Men det er også grundet i den aktuelle situation, vi i øjeblikket er inde i, hvor mange af vore mindre museer ikke har en ledelse, der kan få de virkelig historisk interesserede draget med ind i arbejdet, ligesom museumsfolkene altfor tit mangler kontakt med de folk, der er ledende i den lokalhistoriske forskning på deres egn. Skæbnesvangert er det også, at der ikke i øjeblikket ved noget af universiteterne findes nogen lærestol i kulturhistorie og folkelivsforskning. Vi er på dette område — som på så mange andre indenfor det historiske arbejde — blev sejlet agterud af vore nordiske frænder. Vi kan uden tvivl lære noget af dem. Vi kan også lære af denne bog, selvom vi vel aldrig ville drømme om at efterligne svenskernes organisationsform, ej heller den ensidighed, der ofte kan være i deres forskningsarbejde, en ensidighed, som også Svensk bygd- og folkkultur bærer vidne om. En udlænding, der læser dette værk, kunne godt fristes til at tro, at man i Sverige kun havde sognearkiver. Ordet Rigsarkiv forekommer overhovedet ikke. Landsarkiv er nævnt to gange.

Det er i sig selv et vigtigt stykke svensk kulturhistorie, der her er skrevet, et værk der fortæller om det åndelige liv i den svenske hembygd, et liv, der måske kan synes rigere end det, der leves i den danske landsby, men i hvert tilfælde er forskelligt derfra. For udlændinge er bogen ikke blot en beretning om svensk hjemstavnsbevægelse og folkelivsforskning, men også et kildeskrift, der fortæller om svensk lynne, om det svenske folks åndelige stræben og samfølelse med fortiden. Som Sigurd Erixon har fremhævet i en af artiklerne, har hembygdsföreningerna ikke blot villet udforske og bevare fortiden, men har også villet påvirke nutiden, være med til at skabe fremtiden. I ethvert kultursamfund må man selvfølgelig ærligt erkende sin gæld til forfædrene og deres kultur og bestræbe sig på, at udviklingslinien bliver bevaret ubrudt. Det må dog ikke glemmes, at der kan være en fare heri, at en for stor, ukritisk beundring for det forbigangne let kan føre til bagstræv, til at gøre forsøg på at hemme en naturlig og sund udvikling, ja måske endda skrue den tilbage. Vi skulle jo ikke alle til at gå i folkedragt, og man kan vel også nære en ægte kærlighed til historien, selvom man foretrækker den rytmiske dans for »folkedans«. Sigurd Erixon har sikkert ret, når han siger, »at hembygdsrörelsens moraliska position framför allt vunnits genom dess insatser för forskning, samling och vård och att det är på dessa områden som tyngdpunkten bör ligga«.

Johan Hvidtfeldt.

Lunds domkirke.

Lunds Domkyrkas Historia 1145-1945. I-II. Udgivet af *Ernst Newman*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm 1946. 604 + 621 S.

I Lund fejredes 800-Aaret for Indvielsen af Domkirkens Højalter 1145 ved en imponerende Kirkefest i Maj 1946, lidt forsinket p. Gr. a. Verdens-

situationen. Jubilæet markeredes desuden ved Udsendelsen af et monumentalt Værk om *Lunds Domkyrkas Historia* under Redaktion af Domprovst *Ernst Newman*. De to store Bind er trykt paa godt Papir og udstyret med talrige Illustrationer. — Indledningsvis fremstiller Professor *Otto Rydbeck* Domkirkebygningens og Inventarets Historie. Dette Afsnit læses med stor Interesse; som Leder af de arkæologiske Undersøgelser, der i de senere Aar er foretaget omkring Domkirken, og som Raadgiver ved Restaureringsarbejderne har Forf. erhvervet et indgaaende Kendskab til sit Emne. Væsentlige nye Oplysninger har han især fremdraget om Knud den Helliges Bygning og Adam v. Dürens Virksomhed. — Dernæst skildrer Professor *Lauritz Weibull* den skaanske Kirkes Historie fra Missionstiden indtil Jacob Erlandsens Død 1274 (ogsaa udsendt som selvstændig Afhandling, Rosenkilde og Bagger, 1946. 230 S.). Den kendte lundensiske Forsker giver her, paa Grundlag af sine aarelange kritiske Detailstudier, en sammentrængt Fremstilling af hele Perioden, samlet omkring Ærkebiskopperne: Asser, Eskil, Absalon, Anders Sunesen og Jacob Erlandsen. Stilen er behagelig knap, koncis og indholdsmættet. Den, der i Forvejen er fortrolig med Forf.s Synspunkter (bl. a. Fremhævelsen af Eskil paa Absalons Bekostning), vil vel ikke her finde væsentlig nyt, men man er taknemlig for denne samlede Fremstilling, utvivlsomt den vægtigste Afhandling i hele Værket, og i hvert Fald den, der vil have størst Interesse for danske Læsere. — Skildringen af Senmiddelalderen er overdraget Professor *Gottfrid Carlsson*. Forf. har især beskæftiget sig med Nordens politiske Historie i denne Periode, navnlig Unionstiden, og han fremhæver ogsaa her Ærkesædets og dets Stiftschefers Betydning for den politiske Udvikling i Norden. Udførligt og kyndigt skildres de store Ærkebiskopper, saasom Jens Grand, Esger Juul, Hans Laxmand, Jens Brostrup og Birger Gunnersen. Det forekommer mig dog, at Forf. for ensidig fremdrager den rent politiske Side af Udviklingen (dette gælder f. Eks. Behandlingen af Jens Grand); en stærkere kirkehistorisk og kirkeretshistorisk orienteret Fremstilling vilde have givet et mere plastisk Billede af hele Perioden. Afsnittet om Reformationstiden (1519—36), en Sammenfatning af Gösta Johannessons senere udkomne Disputats om Reformationen i Skaane, er mærkelig kortfattet (kun 10 S.). En udførligere Omtale af den lundensiske Gejstligheds Stilling til Reformationsbevægelsen vilde have været af stor Interesse, f. Eks. en Behandling af den teologiske Polemik mellem Malmø-Prædikanterne og Kannikerne i Lund. — Endelig afsluttes 1. Bind med et Afsnit om Gudstjenestelivet i Lunds Domkirke. Liturgiens Historie er et ret uopdyrket Felt indenfor nordisk Kirkehistorieforskning. Til en vis Grad havde de enkelte Stifter i Middelalderen en selvstændig liturgisk Tradition. Et nærmere Studium heraf kan derfor kaste Lys over det stedlige Fromhedsliv og desuden bringe Klarhed over, hvilke af Kristenhedens Hovedlande, der har øvet Indflydelse paa den liturgiske Udvikling i de enkelte Stifter. En af de kyndigste Forskere paa dette Omraade er Docent *Bengt Strömberg*. Han sammenligner her Hovedtrækkene i den lundensiske Messe, saaledes som den efterhaanden udformedes til det Resultat, der foreligger i det statelige Missale Lundense af 1514, med forskellige udenlandske Missaler, og paaviser i flere Tilfælde Afvigelser fra Romermessen og Tilknytning til franske Missaler. Man kan dog ikke sige, at det er lykkedes Forf. at give et Helhedsbillede af det til Domkirken knyttede Gudstjenesteliv, og vigtige Sider heraf, bl. a. Tidebønnen og Sjælemesserne, lades ganske uomtalt.

Reformationen ændrede brat Lunds og Domkirkens centrale Stilling. Ærkesædet ophævedes, og Lund, tidligere Midtpunkt i Nordens kirkelige Liv, blev en lille Provinsby. Dette har ogsaa sat sit Præg paa Værkets 2. Bind, der i højere Grad har et lokalhistorisk Tilsnit. — Først skildrer Kyrkoherde, teol. dr. *Kjell Barnekow* Tiden 1536—1680. Den almindelige kirkehistoriske Udvikling tegnes kun med meget grove Træk, ja de store Biskopper fra denne Periode nævnes knap nok ved Navn. Derimod giver Forf., med Benyttelse af Stof, hentet fra vidt forskellige Kilder, en udførlig og interessant Skildring af Gudstjenesten i Domkirken. Ogsaa Fremstillingen af Domkapitlets Historie efter Reformationen læses med stor Interesse. — Derpaa fortæller Professor *Hilding Pleijel*, livligt og veloplagt, Domkirkens Historie 1680—1811. Medens Kapitlerne om Domkirkens Styrelse, Økonomi og Embedsmænd vel ikke har saa stor Interesse for danske Læsere, læses det indledende Kapitel om den kirkelige Forsvenskning af Skaane med stor Opmærksomhed. Endvidere maa nævnes Slutafsnittet om Menighedslivet i det 18. Aarh., præget af Forf.s indgaaende Kendskab og Kærlighed til det folkelige kirkelige Liv. Det føles iøvrigt som en Mangel ved Værket, at Menighedslivet i 19. og 20. Aarh. er saa stedmoderligt behandlet. — De to sidste Afsnit (1811—1893 og 1894—1945), der er skrevet af Domprovst *Ernst Newman* og Biskop *Edvard Rohde*, har især Interesse for svenske Læsere. Indgaaende skildres Domkirkens Styrelse, økonomiske Forhold, Embedsmænd etc. Domprovst Newmans Præsentation af de forskellige Biskopper og Præster er ikke kedelig. En af Domprovsterne, der »ännu i dag åtnjuter stadgat rykte som ett monstrum av fetma, fulhet och fikenhet efter god mat«, karakteriserer han med P. G. Ahnfelts Ord: »På 20 år hade han för den öfverhängande magen ej sett sina knän med deras tillbehör. Skulle han sitta, behöfde han en rymlig soffa eller och tvänne stolar till basis för sin ofantliga kropsmassa. Hans armor voro styfva av fetma och hans panna glänste af svettdroppar. Hans svalg var såsom en öppen graf. Att se honom stilla sin hunger var förskräckande, att höra honom sofva var som att lyssna till et qvarnverk.« (S. 438).

Lunds Domkyrkas Historia er baade i Henseende til Omfang og Indhold et imponerende Værk. Det vækker hos danske Læsere Ønsket om, at den blomstrende svenske Kirkehistorieforskning maatte virke smittende ogsaa paa denne Side af Øresund. De danske Stifters Historie er endnu i det store og hele et temmelig uopdyrket Felt.

Niels Knud Andersen.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i København d. 21.—23. oktober 1949.

Forud for årsmødet afholdt Fællesforeningen et lokalhistorisk kursus, der blev ledet af landsarkivar Hvidtfeldt. Der blev her holdt foredrag om lokalhistorien og den historiske metode og kildekritik (professor Axel E. Christensen), lokalhistoriens emner (landsarkivar Hvidtfeldt) og kilderne til dansk landbrugshistorie (stadsarkivar Svend Aakjær). I løbet af de tre dage, kursus varede, blev der desuden aflagt besøg på en række institutioner, Rigsarkivet, Matrikelsarkivet, Folkemindesamlingen, Det kgl. Bibliotek, Stednavneudvalget, Nationalmuseets 1., 2. og 3. afdeling og Tøjhusmuseet. Overalt fik deltagerne lejlighed til at stifte bekendtskab med kartoteker, registraturer og andre videnskabelige hjælpemidler, så de derigennem kunne få et indtryk af institutionernes arbejde og betydning for den historiske forskning. Kursus sluttede med en fornøjelig sammenknmst hos dr. Nørlund, der sammen med sin frue havde inviteret alle deltagerne til aftenfest hos sig.

Til årsmødet havde følgende foreninger og institutioner sendt repræsentanter: De historiske samfund for Århus stift, Frederiksborg amt, Fyns stift, Hjørring, Holbæk og Københavns amter, Lolland-Falster, Præstø, Ribe, Ringkøbing og Sorø amter, Sønderjylland, Vejle og Viborg amter. Matrikelsarkivet, Erhvervsarkivet, Rigsarkivet, landsarkiverne i Åbenrå, Odense og Viborg, Københavns stadsarkiv, Haderslev og Fåborg byhistoriske arkiver. Den danske historiske Forening, Historisk Samfund, Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Stednavneudvalget. Endvidere de på Museumsforeningens årsmøde repræsenterede museer.

Årsmødet begyndte fredag aften, da DHF's og Museumsforeningens medlemmer samledes til et fællesmøde for at høre fru *Tove Clemmensen* fortælle om: *Interiører fra klunketiden*. Det morsomme og underholdende foredrag blev ledsaget af lysbilleder, hvoraf en del stammede fra Christian 9's palæ.

Repræsentantmødet d. 22. oktober blev indledt af formanden, dr. *Nørlund*, der begyndte sin beretning med at mindes fire historikere, som var gået bort siden sidst. Han udtalte:

Det ville være unaturligt, hvis jeg ikke ved dette møde i *fællesforeningen* af alle vore historiske organisationer mindede om de store tab, dansk historieforskning har lidt i den seneste tid. Ikke mindre end 4 fremtrædende historikere er gået bort. To arkivarer, *Carl S Christiansen* og *William Christensen*, begge højt bedagede, den første forfatter af grundige arbejder om enevoldstidens finansvæsen, den sidste bl. a. hovedudgiver af Repertoriet, et fundament for al dansk middelalderforskning. Han var vel den nøjagtigste, ufejlbarligste udgiver at historiske akter, som nogensinde har virket herhjemme. Og

to historiske professorer, *Aage Friis* og *Albert Olsen*. For den politiske og diplomatiske historie og for åndshistorien i 18. og 19. århundrede har *Aage Friis'* forskning og kildepublikationer haft en fundamental betydning. Han har vel ikke virket direkte som lokalhistoriker, men jeg skal dog fremhæve et par ting. Som formand for Videnskabernes selskabs kommission til sikring af privatarkiver — en kommission hvori han fra først til sidst har været sjælen — har han bidraget til at bjerge et omfattende kildestof af uoverskuelig værdi også for lokalhistorien. Og som direktør for den Hielmstierne-Rosencrone'ske stiftelse viste han en særlig interesse for at støtte den værdifulde lokalhistoriske forskning. Det var således på hans initiativ, at den Hielmstierne-Rosencrone'ske stiftelses sølvmedaille gennem de sidste 20 år er blevet tildelt en række fortjenstfulde lokalhistorikere.

Aage Friis var den overlegne og initiativrige organisator. Det er rigtigt, at han elskede at sætte andre i arbejde, men han har heller ikke skånet sig selv. Han var en utrættelig arbejder. Det skal heller ikke glemmes, hvor uforfærdet og hensynsløst han reagerede, så snart han mente at spore uret, og hvor lidet han skånede sig selv, når det gjaldt om at hjælpe forfulgte mennesker, uanset deres nationalitet. En kraftig personlighed, hvis virke har sat dybe spor, er gået bort med Aage Friis.

Professor *Albert Olsen* stod det lokalhistoriske studium helt anderledes personlig nær. Han var en af dem, som klarest så lokalhistoriens grundlæggende betydning, og vi husker ham allesammen som den skånselsløse revser af dilettantismen indenfor lokalhistorien. Han har herom sagt meget, som vi havde godt af at høre. Det var hans ønske at få tilvejebragt en række lokalhistoriske undersøgelser foretaget af faguddannede historikere, og han tog initiativ til dannelsen af en komité som skulle organisere disse arbejder. Desværre kom denne virksomhed aldrig igang. Forholdene under besættelsen tvang ham bort fra landet, og efter befrielsen blev han optaget af andre ting. Også med ham har vi mistet en stærk og uforfærdet personlighed, en mand med vidt overblik.

Lad os ære disse bortgangne historikeres minde.

Fællesforeningens *medlemstal* er omtrent uændret fra sidste år, 2 æresmedlemmer, 5 foreninger i København, 20 amtssamfund, 13 arkiver, 28 byråd, 14 museer i København, 72 provinsmuseer, 10 biblioteker og andre institutioner. Antallet af abonnenter på Fortid og Nutid er steget lidt, fra 163 til 174, men det er altfor ringe. Vi har tænkt os at udsende agitationskort, og det er vort håb, at amtssamfundene vil lade disse følge med deres årbøger.

Præmien for 1947 er tildelt lærer *Stenz* for en artikel i *Sønderjydske Årbøger: Det danske Sprogs Stilling i Mellemslesvig i 1946*. Bedømmelsen blev ledsaget af følgende udtalelse:

Siden 1700-årene har det danske sprog været i tilbagegang i Mellemslesvig. I løbet af det sidste århundrede er der foretaget en række undersøgelser af forholdet mellem det danske og tyske sprog. Den sidste af disse blev gennemført af Poul Selk, der redegjorde for den i Die sprachlichen Verhältnisse im deutsch-dänischen Sprachgebiet südlich der Grenze (1937), et værk, der også fra dansk side er blevet anerkendt for sin saglighed og redelighed. Men i et grænseland er forholdene aldrig i ro. Siden Selks undersøgelse er der sket en del ændrin-

ger. Efter kapitulationen er den sproglige udvikling indtrådt i en ny — måske afgørende — fase, dels på grund af den store tilstrømning af flygtninge, dels på grund af de nye danske skoler, der er blevet oprettet. Det er derfor påkrævet at få stillingen gjort op nu, at få redegjort for de forandringer, der er sket siden Selks værk udkom. Lærer Stenz har påtaget sig denne opgave og har løst den på udmærket måde. Han benytter samme fremgangsmåde som Selk, idet han har samlet oplysninger både om forældrenes indbyrdes talesprog, deres sprog med børnene og antallet af rensprogede familier, idet han samtidig undersøger forholdene indenfor de gamle, indfødte slægter. Som det var at vente, er det danske sprog i de fleste sogne gået tilbage, men enkelte steder, som f. eks. i Nykirke sogn, kan der dog også noteres fremgang.

Redegørelsen er overalt saglig og objektiv, og den bygger på oplysninger fra en lang række meddelere. Det er således et stort arbejde, der ligger bag artiklen og dens mange statistiske oversigter, men det store stof har ikke overvældet forfatteren, hans fremstilling er klar og overskuelig, og nu og da oplives den af små konkrete træk, der bedre end lange forklaringer fortæller om de forvirrede sproglige forhold i grænselandet. Undersøgelsen omfatter ikke hele det dansk-talende område, men kun Medelby, Aventoft, Nykirke og dele af Ladelund, Læk, Karlum, Brarup og Sdr. Løgum sogne, ialt 1247 familier. Men selvom undersøgelsesområdet således er begrænset, er den skildring af de sidste 10 års sproglige udvikling, lærer Stenz har givet, dog af så stor betydning og arbejdet udført med så stor dygtighed, at Dansk historisk Fællesforenings styrelse finder, at artiklen fortjener at blive tilkendt prisen for 1947.

Formanden gik derefter over til at omtale Fællesforeningens *publikationer*. Præstegårdsværket ville magister Langberg senere gøre rede for i sit foredrag. Arbejdet med den *lokalhistoriske håndbog* var nu så langt fremme, at redaktøren skulle have medarbejdernes manuskripter d. 15. november. Det er ikke muligt at sige, hvornår håndbogen vil foreligge færdigtrykt, men det vil i hvert fald blive engang i 1950. Foruden en indledning på ca. 100 sider, vil den komme til at bestå af et leksikon, omfattende 3400 artikler og skrevet af 45 forskellige medarbejdere. Vi har fået forhøjet tilskudet fra undervisningsministeriet, så udgifterne til udarbejdelsen nu er dækket. Styrelsen har besluttet sig til at lade Fællesforeningen selv udgive håndbogen. Foreningen løber en vis økonomisk risiko derved, og for at gøre den så lille som mulig, vil værket blive udsendt i fire hefter. Vi håber, at de forskellige foreninger under DHF vil støtte os i arbejdet for at få bogen solgt.

Som nævnt sidste år har styrelsen besluttet at udsende *Fortid og Nutid* i et nyt og større format og på bedre papir. Foreløbig må vi desværre nøjes med at udsende 7 i stedet for som før 9 ark, men da der kommer til at stå betydeligt mere på siden, vil det faktiske omfang dog blive det samme. På grund af det reducerede arkantal vil vi foreløbig kun udsende eet dobbelthefte om året, men vi håber snart at kunne sætte arktallet op, så Fortid og Nutid atter kan udkomme to gange. På grund af DHF s vanskelige økonomiske stilling har vi desuden måttet forhøje abonnementsprisen, så den nu bliver 6 kr. om året (bogladepris 10 kr.). Også priserne på ældre hefter og publikationer er blevet sat i vejret.

Efter anmodning fra redaktionen har dr. Søgård, Århus, udarbejdet en *bibliografi over litteratur af betydning for de kulturhistoriske museer,* en ny, men forøget udgave af Chr. Axel Jensens oversigt fra 1929. Vi vil prøve at få den udsendt som et særligt værk, men hvis det ikke lykkes, vil den komme i Fortid og Nutid. Den vil sikkert kunne blive af stor værdi for alle museumsfolk og lokalhistorikere.

Formanden omtalte derefter *det lokalhistoriske kursus,* idet han bragte en særlig tak til professor Axel E. Christensen, der med få dages varsel havde påtaget sig at fortælle om lokalhistorien og den historiske metode og kildekritik, et emne som professor *Albert Olsen* oprindelig havde lovet at tale om. Hvis der var interesse derfor, kunne styrelsen godt tænke sig at afholde et nyt kursus engang ad åre.

I de senere år er der rundt om i landet opstået en del *byhistoriske arkiver,* som arbejder på indsamling af kildemateriale til byernes historie, registrering af aviser m. m. De fleste af arkiverne er medlemmer af DHF, og det har på et møde i Fåborg, hvor sekretæren var til stede, været drøftet, om man ikke indenfor rammerne af DHF skulle oprette en særlig sammenslutning af de byhistoriske arkiver. Spørgsmålet vil senere blive behandlet på et særligt møde.

I Maribo blev spørgsmålet om *statstilskud* til de amtshistoriske samfund indgående drøftet. Kort efter fremførte folketingsmand *Svend Jørgensen* under finanslovdebatten ønsket om større statstilskud til videnskabelige tidsskrifter og selskaber. Siden da er der sket det, at den konto, hvorpå vore tilskud er opført, er blevet forhøjet med 100 %, som dog fortrinsvis skal komme de rent videnskabelige tidsskrifter til gode. Der kan herefter ikke være nogen tvivl om, at Fællesforeningen vil nyde godt af forhøjelsen. Der er blevet forhandlet med ministeriet, og overfor dette er der fremsat ønske om, at også amtssamfundenes tilskud må blive forhøjet, og vi har sikkert lov til at håbe på, at dette virkelig sker, men afgørelsen vil først ske ret sent på finansåret. *P. Christensen, Try,* havde anmeldt dette spørgsmål som et særligt punkt på dagsordenen. Han trak det dog tilbage, da det ligesaa godt kunde drøftes i forbindelse med beberetningen. Der er sikkert mange, der som han vil sige, at selv 100 % ikke forslår noget. Men der er næppe mulighed for at komme længere overfor ministeriet. Det vil utvivlsomt være lettere for foreningerne at få tilskud til bestemte formål af videnskabelig eller folkelig betydning. Der er ingen tvivl om, at man i ministeriet er venligt indstillet, men man er i nogen grad bange for de faste tilskud.

Fra *lektor Færing* i Holbæk er der kommet en henvendelse til ministeriet, om dette ikke kunne tage initiativet til, at der blev udarbejdet små *vejledninger,* der kunne ophænges i *kirkerne.* Ministeriet havde spurgt, om vi kunne sørge for, at vejledningerne blev udarbejdet, og formanden havde hertil udtalt, at det ville være det naturligste, om dette skete gen-

nem de amtshistoriske samfund. Det var tidligere blevet gjort i Holbæk amt. Eventuelt kunne man i årbøgerne bringe korte oversigter over de vigtigste kirker, og der kunne så tages særtryk heraf. Årbogsredaktionerne bedes velvilligt overveje dette spørgsmål, et folkeligt oplysningsarbejde om vore kirker er meget påkrævet.

Lausten-Thomsen, Åbenrå, takkede for, at præmien for fjerde gang var gået til *Sønderjydske Årbøger.* Da A. D. Jørgensen i sin tid døde, var det M. Mackeprang og Aage Friis, der førte hans arbejde med årbøgerne videre. Der må siges tak derfor. Men en tak bør også lyde til *Thade Petersen.* Det var ham, der skrev opfordringen til at stifte Historisk Samfund for Sønderjylland, og i mange år var han Sønderjydske Årbøgers dygtige og energiske redaktør. Lad os mindes ham, nu da han er gået bort.

Fang, Roskilde: Det egentlige initiativ til at ophænge udsnit af Nationalmuseets værk om »Danmarks Kirker« i en del sjællandske kirker er taget af Turistforeningen, hvor særlig Andrup har været virksom for denne sag. De historiske årbøger kunne jo nok optage sådanne artikler, men hvem skal betale særtrykkene. Spørgsmålet bør stadig holdes åbent, selvom der er mange detailler at overveje.

Albert Thomsen, Holbæk: Tidligere var det menighedsrådene, der betalte. Man bør sikkert gøre forsøget.

Woll, Kerteminde: I Schweitz har man små kasser med vejledninger. Ved siden af findes en bøsse, hvor folk selv kan lægge betalingen.

Haugsted, Århus. De små skildringer kan laves for få penge. De må være korte og skrevet i et let forståeligt sprog.

Nørlund: Menighedsrådene bør give tilskud. Ministeriet også. Men der må forelægges en samlet plan.

I kassererens fraværelse redegjorde *sekretæren,* landsarkivar Hvidtfeldt for *regnskabet,* der balancerede med 18.780 kr. Enkelte besparelser og nogen fremgang i indtægterne gav grund til en vis optimisme. Forhåbentlig ville det ikke vare altfor længe, inden vi kunne udvide Fortid og Nutid. Regnskabet godkendtes enstemmigt.

Albert Thomsen aflagde derefter beretning om de på *Museumsforeningens* møde førte drøftelse (se referatet s. 110—119).

Thidemand Dal, Præstø: Kunne museernes bestyrelser ikke arbejde på at få gymnasielærerne interesseret i museerne? Det ville være naturligt at få dem draget ind i arbejdet.

Albert Thomsen: Christiansen, Roskilde, har skrevet herom i »Gymnasieskolen«. Men sagen er ikke klaret dermed. Vi må skaffe dem betaling for dette arbejde, enten i form af et tilskud eller nedsat timetal. Vi kan ikke forsvare at lokke nogen til det uden at kunne give dem noget for det.

Axel E. Christensen, Kobenhavns universitet: Disse problemer er ikke ukendte for fakultetet. Vi har søgt universitetet om et lektorat i folkekultur, men fik afslag. Professor Albert Olsen arbejdede med dette

spørgsmål. I de nye eksamensregler fastslåes det, at enhver kandidat skal have et kursus i kulturhistorie eller i kunsthistorie. Kravene er der i vore regler, og vi må se at finde en vej.

Astrid Friis, Københavns universitet, havde samme standpunkt som Axel E. Christensen og ønskede, at cand. mag.'erne også kunne få en kulturhistorisk uddannelse. Der havde været afholdt et møde, hvor spørgsmålet var blevet drøftet. Det blev vedtaget at få udarbejdet en kulturhistorisk lærebog med særlig henblik på gymnasier. Det var naturligt, om gymnasielærerne gik ind i arbejdet ved museerne, men de kan ikke arbejde gratis.

Klem, Helsingør: Man bør henvende sig til skolekommissionen for eventuelt at få timetallet nedsat for dem, der arbejder med museerne. Noget sådant var sket i Helsingør.

Nørlund: Med de krav, der nu må stilles, er det naturligt, at der gives vederlag for ledelsen af museerne. Sagen er af meget stor vigtighed.

Jensen, Nykøbing Mors: I vort museum har vi fået en adjunkt, der leder arbejdet på museet. Vi har fået lov til at give ham et honorar.

Chr. Axel Jensen: Det er først og fremmest i folklore og etnologi, at vi må have undervisning ved universitetet.

Astrid Friis: Vi vil ved universitetet også tage af os af disse discipliner.

Albert Thomsen: Det ville være glædeligt, om universitetet ville gøre sig klart, at der her er helt nye videnskabelige muligheder. Det har også sin betydning, at adjunkter og lærere efterhånden vil komme til at lede en del af de mindre museer.

Axel E. Christensen takkede for dette initiativ og mente, at der burde fremskaffes et materiale, som kunne forelægges ministeriet.

Svend Jørgensen, Toreby. Under finanslovdebatten sidste år omtalte jeg det manglende lektorat i etnologi. Nu står finanslovdebatten atter for, og det ville være naturligt at gøre opmærksom på, at her er der noget, som vi ikke kan være bekendt. Som baggrund for at tage spørgsmålet op i Rigsdagen ville det være godt at have en udtalelse fra denne forsamling.

Astrid: Det ville være bedre med 2—3 lektorater end eet professorat.

Nørlund var enig med Astrid Friis. Det var jo nærmest i kulturhistorie og etnologi, der skulle oprettes lærestole.

Formanden foreslog derefter, at repræsentanterne vedtog følgende *udtalelse til regering og rigsdag:*

»Dansk historisk Fællesforening har på sit årsmøde drøftet savnet af lærestole ved vore universiteter, dels i historisk arkæologi og kulturhistorie, dels i nordisk og sammenlignende etnologi (folkekultur), og ikke mindst af hensyn til det voksende behov for faglige ledere af vore provinsmuseer retter foreningen en indtrængende henstilling til Regering og Rigsdag om at imødekomme ønsket om oprettelse af sådanne lærestole, eventuelt under form af lektorater.«

Udtalelsen blev enstemmigt vedtaget af forsamlingen.

Hvidtfeldt, Viborg, fortalte om det møde, der var blevet afholdt i Fåborg i forbindelse med tanken om en særlig organisation af de byhistoriske arkiver, idet han kort redegjorde for arkivernes opgaver.

Harald Jørgensen, Rigsarkivet: De byhistoriske arkiver gør et godt arbejde. Vi kan heller ikke blive ved med at lukke øjnene for det problem, der hedder de kommunale arkiver.

Svend Åkjær, Stadsarkivet, fremhævede også betydningen af det lokale, historiske stof. Der er ude i byerne meget materiale, der snarere hører hjemme i et byhistorisk arkiv end i et landsarkiv.

Fra *Guldal, Viborg,* og *Woxnæs, Skagen,* forelå der indbydelser til at afholde næste årsmøde i de to byer. Ved en afstemning blev det vedtaget at henlægge mødet til *Viborg.*

Efter frokostpausen blev mødet genoptaget. *Fru Lis Jacobsen* forelagde en plan om en *Dansk Navneordbog,* udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab i forbindelse med Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, og redigeret af Kristian Hald under medvirken af Albert Fabritius. Ordbogen skulle være på tre bind, hvoraf de to første omhandlede stednavnene, det sidste personnavnene. Man håbede at kunne få den udsendt i 1955—1960. Det var ikke meningen, at de amtshistoriske samfund skulle give nogen direkte støtte til ordbogen, men hvis det kunne lade sig gøre, ville man gerne have den solgt gennem samfundene. Jo større oplag, jo billigere ordbog. Fru Jacobsen omtalte desuden den påtænkte 3. række af Diplomatarium Danicum (Danmarks Riges Breve), der skulle omfatte årene 1340—1412, og ønskede støtte overfor ministeriet til udgivelsen af de danske oversættelser.

Gunnar Knudsen, Stednavneudvalget, var imod udgivelsen af ordbogen, idet han mente, at det var en opgave, Stednavneudvalget skulle løse.

Nørlund: Vi skal ikke drøfte sagen her, det er ikke det rette forum. Der kan næppe være tvivl om, at DHF kan og bør anbefale henvendelsen om diplomatariet sammen med amtsforeningerne.

Magister Langberg holdt derefter foredrag med lysbilleder om arbejdet med de gamle *præstegårde.* I tilslutning til det klare og instruktive foredrag udtalte formanden, at det var i sidste øjeblik, der blev gjort noget for at bevare og undersøge vore gamle præstegårde. Meget var allerede gået tabt, også i årene siden det store rundspørge i 1924. Forhåbentlig vil *præstegårdsværket* snart kunne foreligge færdigt.

Repræsentanterne begav sig derefter til »Vagt og Værn«s bygning, hvor *direktør* for Dansk Kulturfilm, cand. mag. *Ib Koch-Olsen* redegjorde for *filmens betydning som historisk kilde.* Derefter blev der vist nogle dokumentarfilm. På grund af et teknisk uheld måtte den sidste del af filmsforevisningen dog aflyses.

Om aftenen samledes repræsentanterne til *middag* i Restaurant Vartov. Ved bordet takkede *formanden* dem, der havde medvirket ved års-

mødet, og fremhævede, at det var Fællesforeningens hovedopgave at holde de lokale kræfter i ånde, ikke at gennemorganisere noget fra en centralledelse. Det lokale initiativ må bevares, det er det, der skal bære arbejdet i museerne og i de lokalhistoriske samfund.

Om søndagen var der udflugt til *Amager*. I *St. Magleby* blev museet forevist af *kunsthistorikeren Jan Zibrandtsen*, der gav en klar redegørelse for de særlige kulturhistoriske forhold på Amager, mens *arkitekt Engquist* fortalte om undersøgelserne af Amagers bøndergårde. Fra St. Magleby gik turen til Dragør. *Læge Dich* viste repræsentanterne det udmærkede lille Dragør museum og var derefter fører på en tur igennem Dragør. Udflugten sluttede med frokost på Strandhotellet.

I forbindelse med middagen lørdag aften blev der holdt et møde angående *sammenslutning af de byhistoriske arkiver*. Nogle og tyve interesserede var kommet til stede, og efter en længere diskussion blev det vedtaget at oprette en sådan sammenslutning, hvis formål det skulle være at fremme de byhistoriske arkivers arbejde. Det blev i vedtægterne fastslået, at betingelse for optagelse i sammenslutningen måtte være, at de pågældende arkiver var medlemmer af Fællesforeningen. Til sammenslutningens formand valgtes *cand. pharm. H. Brandt*, Fåborg, mens de øvrige bestyrelsesmedlemmer blev *fuldmægtig Olav Christensen, Haderslev*, og *bogholder Kaster, Odder*.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i København den 21. oktober 1949.

Mødet begyndte kl. 9 på Nationalmuseet, hvor formanden, overlærer Albert Thomsen, Holbæk, bød velkommen til forsamlingen og hilste de to nyoptagne medlemmer, museerne i Mariager og Frederikshavn, velkommen i foreningen. Ialt 85 museer er nu medlemmer.

Følgende 45 museer var repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3. og 7. afd., Møntsamlingen, Københavns Bymuseum, Medicinsk-historisk Museum, Tøjhusmuseet, Dansk Landbrugsmuseum, Frederiksborg, Helsingør Bymuseum, Handels- og Søfartsmuseet, Frederiksværk, Gilleleje, Hørsholm, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Maribo, Odense, Bogense, Rudkøbing, Svendborg, Den gamle Gård, Fåborg, Ringe, Skagens Fortidsminder, Sæby, Hjørring, Aalborg, Nykøbing Mors, Viborg, Randers, Gammel Estrup, Grenå, Oldsagssamlingen i Aarhus, Den gamle By, Odder, Vejle, Kolding, Holstebro, Herning, Esbjerg og Haderslev.

Landinspektør Jungersen valgtes til dirigent, hvorefter formanden aflagde følgende beretning:

»Vi vil indlede vort Møde med at mindes to udmærkede Museumsledere, som er afgaaet ved Døden siden vort sidste Møde.

Den 10. Oktober i Fjor døde Direktør *Laurids Engeltoft*, som siden 1935 havde været Formand for Køge Museums Bestyrelse. Hans Kærlighed til Byens Minder, de gamle Gaarde og Gader og især til det store, smukke Museum, var varm og ægte, han gjorde et stort Arbejde for Museet og gennemførte væsentlige Forbedringer og Udvidelser, og hans store Erfaring som Turistforeningsformand kom ogsaa Køge Museum til Gode. I en Aarrække var han Revisor for vor Forening; han var en trofast Deltager i vore Møder og tog ofte paa sin friske, levende Facon Del i Forhandlingerne.

Den 16. September i Aar døde Branddirektør *Chr. Behrendt*, Lederen af Museet i Middelfart, 81 Aar gammel. Det er et stort Tab ikke blot for Museet, men ogsaa for Byen. Han var en utrættelig Værner af alt det smukke, gamle og ejendommelige i den lille Færgeby, han blev sin Bys Historieskriver, og ham skyldtes det især, at det gamle Gavlhus i Brogade blev reddet, saa han her kunde skabe et Folkemuseum af stor Værdi. Behrendt hørte til en Type af Museumsfolk, som vel efterhaanden uddør, Manden af den gamle Borgerslægt, den særprægede Ener, som ud fra sin Kærlighed til Byens og Egnens historiske Minder skaber Byens Museum, redder gamle Huse for Ødelæggelse, værner om Traditionen, fortæller By-

historie i Aviser og i Foredrag, og efterhaanden opvækker en historisk Interesse i Byen. Saa god en Mand som Behrendt vil blive vanskelig at erstatte.

To Provinsmuseer har mistet deres dygtige Ledere.

Æret være Mindet om Laurids Engeltoft og Christian Behrendt!

I det forløbne Aar har Bestyrelsen holdt tre Møder og haft mange Sager til Behandling.

Flere statsanerkendte Museer har beklaget sig til os over, at de ikke har kunnet søge Tilskud af *Dispositionsbevillingen,* fordi Ministeriet ikke har sendt dem den sædvanlige Skrivelse om Tilskud, jeg har derfor d. 30. September skrevet til Ministeriet og gjort opmærksom paa Sagen.

Vi vedtog paa Maribomødet at opfordre Nationalmuseet til at indstille til Ministeriet, at der til Magister C. A. Jensens Efterfølger som *Tilsynsførende ved Provinsmuseerne* ansættes en Museumsinspektør med særligt Kendskab til Sager fra Tiden efter 1660, og i vor Skrivelse fremsatte vi desuden Ønsket om, at Museerne jævnligt maa faa Besøg af en tilsynsførende med Kendskab til Sager fra Middelalder og Renæssance.

Vort Ønske om, at Mag. Jensens Efterfølger maatte blive en Folkemuseums-Mand er, som De vil vide, blevet imødekommet derved, at Museumsinspektør *Uldall* fra Frilandsmuseet har lovet at varetage Hvervet foreløbigt i to Aar. Vi byder Hr. Uldall velkommen og glæder os til et godt Samarbejde!

Ved en Forhandling, som Magister Jensen og jeg havde med Direktør Nørlund, lovede Direktøren, at Nationalmuseet i Henhold til Reglernes § 8 vilde udsende Specialister, der kunde give Museerne Vejledning med Hensyn til f. Eks. Tekstiler, Mønter eller Keramik. Det vil jo især faa praktisk Betydning, naar et Museum foretager en Omordning af saadanne Specialsamlinger.

Paa Maribomødet vedtog vi ogsaa en Henstilling om at søge *Museumskonsulenternes Stillinger* normeret som Museumsinspektørstillinger. Vi har i November afsendt en Skrivelse herom, hvori vi fremhæver, at deres Arbejde har været til overordentlig stor Gavn for de talrige Museer, som har benyttet deres Assistance, de har overalt gennemført store Fremskridt m. H. t. Protokollering, Orden, Opstilling og Konservering og derved øget Samlingernes Værdi. Det vil være et stort Tab, hvis de to Konsulenter i Utilfredshed med deres usikre Stillinger skulde søge ind i andet Arbejde. Direktør Nørlund har nu meddelt mig, at det desværre ikke er lykkedes at faa Stillingerne normeret ved den sidste Normeringslov. Vi maa saa haabe, at det lykkes næste Gang.

De husker sikkert, at det i Fjor blev drøftet, om man ikke kunde faa et Forbud mod *Udførsel af danske Antikviteter.* Vi har talt med Nationalmuseet om det, og vi har sendt Ministeriet en Henvendelse, det samme har Nationalmuseet, men det ser ud til, at Ministeriet vil koble dette Spørgsmaal sammen med en Revision af hele Lovgivningen om vore Fortidsminder. Der skal antagelig nedsættes en Kommission, og der kan vist godt gaa et Aar eller to, inden den kommer i Gang. Det er trist, at det skal vare saa længe, for efter Devalueringen vil Amerikanerne jo kunne købe endnu mere op hos Antikvitetshandlere og paa vore Auktioner. Sagen bør vist tages op igen.

Konsulent Halkjær Kristensen og Konservator Axel Christensen, der stadig arbejder paa den *Haandbog i Museumsteknik,* som vor Forening vil udgive, indsendte 18. November en Ansøgning til Ministeriet om Penge til en Studierejse til norske og svenske Museer, og vor Bestyrelse skrev i den Anledning til Nationalmuseet og anbefalede Ansøgningen. Det var meget glædeligt, at Ministeriet bevilgede Pengene, og de to Museumsmænd har i Sommer besøgt en

lang Række Museer, og deres Erfaring vil komme os alle til gode, naar de faar deres Bog færdig.

Halkjær Kristensen arbejder paa vor *Kandestøberbog;* jeg vil bede ham selv fortælle lidt om, hvor langt han er kommet.

Bestyrelsen vil gerne høre Repræsentanternes Mening om en lille Sag, som vi har drøftet: Udstedelse af *Frikort* for Museumsledere til Besøg i andre Museer, der er med i vor Organisation.

Kunstmuseernes Forening har en lignende Ordning, ja det var maaske en Idé at tale med dem om det, saa vi i Fællesskab udsteder saadanne Frikort eller Identitetskort.

Provinsmuseumsnævnet har holdt 1 Møde og behandlet 12 Sager, som Ministeriet havde sendt os til Erklæring; desuden er nogle Sager ekspederet pr. Korrespondance. Museerne i Thisted, Horsens, Tønder og Ringkøbing er optaget blandt Centralmuseerne ved den sædvanlige 5-aars Revision, Hørsholm Museum har under 9. September faaet Statsanerkendelse, og vi har i Nævnet indstillet Holstebro til det samme, og Vejle og Roskilde til Statsunderstøttelse.

Af *Dispositionsbevillingen* paa de 10.500 Kr. er til de tilsynsførendes Rejser brugt 779 Kr. Til Fordeling var der saa 9.721 Kr. Syv Museer havde søgt om ialt 32.100 Kr., men nogle af Ansøgningerne maatte henlægges, dels fordi det drejede sig om Konservering, dels om Istandsættelse af Bygninger, hvilket falder udenfor Bevillingens Omraade. Nævnet indstillede derefter, at:

Hjørring Museum fik 3000 Kr. til Montrer og Omordning.
Maribo Museum fik 3500 Kr. til Montrer, og
Tønder Museum fik 3220 Kr. til Installation af Lys og til Indretning af et nyt Lokale.

Da det stadig sker, at Museerne søger Tilskud af Dispositionsbevillingen til Formaal, som hører hjemme under Fællesbevillingen, vil jeg gerne anbefale, at man i Ansøgningen nøjagtigt præciserer, hvilken Bevilling, man søger. Man bør ikke regne med, at Ministeriet af sig selv foretager denne Sortering.

Endelig vil jeg lige omtale et interessant Forsøg, som vi har foretaget, siden vi sidst holdt Aarsmøde. Nogle af Repræsentanterne havde den ugudelige Mening, at det bedste ved disse Møder var selve Samværet, der gav Lejlighed til faglige Drøftelser mellem Museumsfolk af mange Kategorier, Folk, som ellers sjældent mødtes, og ved et Kaffebord efter vort Bestyrelsesmøde d. 5. November vedtoges det at indbyde en Snes Museumsfolk til en Sammenkomst for at snakke om Sagen og finde en Form. Vi mødtes saa oppe hos Dr. Steensberg d. 26. November, saa paa nogle Nyerhvervelser, diskuterede Daterings-, Proveniens- og Restaureringsproblemer. Derefter gik vi en Tur genem III Afdeling og sluttede med en Kop Kaffe i Restauranten, hvor vi drøftede Muligheden for at fortsætte med den Slags *faglige Sammenkomster*. Da der var Stemning herfor, valgtes et Udvalg, bestaaende af Gudmund Boesen, Halkjær Kristensen og mig, til at finde paa. Næste Sammenkomst holdtes den 4. Marts paa Bymuseet, og nu har vi formeret os ved Knopskydning, idet Dr. Søgaard d. 21. August indbød en Kreds af jydske Museumsfolk til et lignende Møde i Aarhus, hvor ogsaa nogle af den gamle Kreds var til Stede; og jeg ved, at Direktør Svend Larsen omgaas med Planer om et Møde for fynske Museer. Lignende Kredse bør dannes andre Steder i Landet. Den oprindelige Kreds bestod af 26; efter at vi i Fortid og Nutid havde indbudt til Deltagelse, meldte der sig 6—7 flere. Det er foreløbig Meningen, at der forud for hvert Møde enten i København eller ude i Landet, skal gives alle de indtegnede Meddelelse. Det hele er iøvrigt endnu uhøjtideligt og formløst, men bag ved ligger den sunde og rigtige Tanke,

at man altid har Udbytte og Fornøjelse af at diskutere sine Problemer med Fagfæller.

Til sidst skal jeg meddele, at vi har sendt Lykønskning til Direktør Nørlunds 60-Aars Dag, jeg takker for en lignende Lykønskning til min 60-Aars Fødselsdag; efter Indbydelse deltog jeg i Tønder Museums 50 Aars Jubilæum og i H. P. Hansens 70 Aars Fest og bragte begge Steder Museumsforeningens Lykønskning. Vi har sendt Krans til vor Revisor, Direktør Engeltofts Baare og været repræsenteret ved hans Begravelse.

Jeg kunde have Lyst til at slutte med nogle rent personlige Bemærkninger, som især angaar Provinsmuseerne.

Naar jeg i Dag tænker paa, hvorledes Vilkaarene vil forme sig for Museerne i de kommende Aar, saa er mine Tanker ikke fri for Bekymringer. Det er ikke Forholdet til Befolkningen — her er mange glædelige Tegn paa, at vort Arbejde vinder Interesse og Respekt. Nej, det er to andre Ting, der ængster mig. Det ene er Lederspørgsmaalet, og det skal jeg nærmere motivere under den Forhandling, vi faar under Dagsordenens Punkt 9. Det andet er vore økonomiske Forhold. I 1941 opnaaede vi efter svære og langvarige Forhandlinger den nye Tilskudsordning, der i Aar andrager ialt 96,280 Kr. Det var et stort og glædeligt Fremskridt. Men i de snart 10 Aar, som er forløbet, er Museernes Udgifter til Bygninger, Inventar, Lønninger og Indkøb vokset med en saa rivende Hast, at vi overalt mærker, hvor daarligt vore Pengemidler slaar til. Der er vel desværre ikke Tvivl om, at Kronenedskæringen vil betyde, at vor Udgiftskonto vil stige endnu mere, samtidig med at Udsigterne til at opnaa større Tilskud hos Myndighederne forringes. Der gøres et stort og nyttigt Arbejde ude omkring paa vore Museer i den danske Kulturs Tjeneste, men man bør ikke gøre os Arbejdet surt ved at give os økonomiske Bekymringer i Tilgift.

Mon vi ikke paa næste Aarsmøde skulde tage en Forhandling om en Revision af Tilskudsordningen og om andre Veje frem mod en tryggere økonomisk Fremtid for Museerne?«

Museumskonsulent *Halkjær Kristensen* redegjorde i tilslutning til formandens beretning for arbejdet med tinmærkebogen. Man var nu godt i gang med at fotografere tinsagerne i provinsmuseerne, og det var planen at bearbejde materialet i vinterens løb, så bogen snart kunne komme.

Til formandens beretning knyttedes følgende diskussion:

H. P. Hansen, Herning, mente, at frikort for museumsledere var ganske overflødige. Hans erfaring var, at man altid kom ind, når man sagde, hvem man var.

Andrup, Frederiksborg, slog fast, at man måtte præcisere, hvad man ønskede. Det ville være urimeligt, om f. eks. kone og børn kunne komme ind på sådanne frikort. Et identitetskort udstedt af museumsforeningen ville utvivlsomt være tilstrækkeligt både her i landet og i Norden.

Svend Larsen, Odense, og *Jungersen,* Maribo, sluttede sig til tanken om et adgangskort eller identitetskort.

Riismøller, Ålborg, foreslog, at kortene ikke blot skulle kunne udstedes til museumsledere, men til hele det faste personale, f. eks. konservatorer.

Formanden tilsluttede sig forslaget om identitetskort, der kun skulle gælde egentlige museumsfolk.

Punkt 2. Fællesbevillingen 1948—49. Mag. *C. A. Jensen* gav en over-

sigt over fordelingen af fællesbevillingen for 1948—49, hvor der i modsætning til sidste år havde været mange andragender, der betydeligt havde oversteget bevillingssummen. Men det var vejen frem og kunne måske komme til at betyde, at de 4000 kr. til Liselund og Gml. Estrup, der reelt var en fast årlig sum, også kunne blive det formelt. Betydelige nedskæringer af begæringerne havde følgelig været uundgåelige. På provinsmuseernes vegne havde Nationalmuseet forlods foretaget mindre konserveringer, samt enkelte større indkøb af sølvgenstande på auktionen efter Ole Olsen i maj 1948. Den endelige fordeling er blevet følgende:

Vejle: Skattefund fra Svenskekrigen 500 kr. — Vejle: Sølvtemaskine 1612,50 kr. — Roskilde: Sølvkande 2000 kr. — Ribe: Sølvkande 1262,50 kr. — Køge: Messingfade 495 kr. — Frederiksværk: Glaspokal 150 kr. — Kalundborg: Oldsagssamling fra Vollerup 400 kr. — Maribo: Tilskud til konservering 998,69 kr. — Odense: Sølvkande 3150 kr. — Rudkøbing: Konservering af altertavle 1500 kr. — Aalborg: Tilskud til konservering 500 kr. — Aars: Forskellige indkøb 1000 kr. — Den gamle By: Lakeret skuffeskab 350 kr. — Herning: Kirkeklokke 1000 kr. — Tønder: Konservering 400 kr. — Liselund 2000 kr. — Gml. Estrup 2000 kr.

Desuden til småkonserveringer for forskellige museer 681,31 kr.

Det var endnu ikke lykkedes at bestemme alle snitværkerne, der sidste år var indkøbt på Gisselfeld.

Under *punkt 3, museumskonsulenternes virksomhed* oplyste dr. *Broholm,* at arbejdet var i fast gænge. I det forløbne år havde konsulent Bæksted arbejdet i museerne i Næstved, Randers, Nykøbing M., Skive, Odder, Maribo og Nykøbing F. Det sidstnævnte sted havde Bæksted bistået Halkjær Kristensen med den omordning, der her ville blive gennemgribende. For fremtiden vil konsulenten efter aftale med overinspektør Galster tage sig af provinsmuseernes møntsamlinger. Dr. Broholm nævnte endvidere det nyttige i at kopiere Nationalmuseets herredskort. For dette arbejde ville Bæksted være til rådighed i vinterens løb.

Mag. *C. A. Jensen* redegjorde for arbejdet med nyere tids genstande. Omordningen af museet i Maribo havde været det betydeligste arbejde i den forløbne sæson, og det, der her er sket, er en betydningsfuld ting i dansk museumshistorie. Desuden har der været arbejdet i museerne i Stege, Ribe og Lemvig. Kortere, orienterende besøg har været aflagt i Roskilde, Randers, Viborg, Skive og Herning. Desuden har begge konsulenterne medvirket ved udstillingen »Jylland i København«.

Punkt 4. Regnskabsaflæggelse. Kassereren, museumsdirektør *Svend Larsen,* Odense, oplyste, at kontingentet for de 83 museer i 1948 havde andraget 2670 kr. Indtægterne var ialt 6760 kr. og udgifterne 2609,39 kr. Der var derefter ialt 4150,95 kr. at overføre. Regnskabet var revideret af J. Paulsen. Regnskabet godkendtes.

Efter regnskabsaflæggelsen vedtog man at behandle punkt 9 og udskyde 5—8 til senere.

Under *punkt 9* indledte overlærer *Albert Thomsen* en *forhandling om provinsmuseernes ledelse.*

»Provinsmuseernes Ledelse, saaledes har vi kaldt denne Indbydelse til en Diskussion. Bagved ligger et Spørgsmaal eller rettere flere Spørgsmaal:

Hvorledes skal det gaa det store Flertal af Museerne, naar de nuværende Ledere falder fra?

Vil der melde sig nye frivillige og velegnede Kræfter, som er rede til at udføre et stort Arbejde uden Løn?

Er det Tidspunkt ikke snart inde, da Arbejdet i de større Provinsmuseer kræver saa megen Tid og saa megen Kundskab og faglig Viden, at en Privatmand ikke mere overkommer det i sin Fritid?

De fleste af vore 70—80 egentlige Provinsmuseer er selvejende Institutioner, som er grundlagt af historisk interesserede Privatmænd, og Størstedelen ledes endnu af saadanne Folk: Læger, Tandlæger, Skolefolk, Sagførere, Redaktører, Købmænd o.s.v, som uden Vederlag ofrer deres Fritid og ofte desuden store Pengemidler paa deres Museums Trivsel.

Men nu er mange af disse Mænd højt oppe i Aarene, en halv Snes er over de 70 Aar, og nogle har passeret de 80. Det betyder jo, at der i Løbet af relativt faa Aar skal findes nye Folk til Afløsning.

Men — kunde man spørge — hvorfor sørger de gamle ikke for at finde deres Efterfølger og sætte ham ind i Arbejdet?

Ja, et Par Steder ser det ud til at skulle lykkes, men de fleste Steder gaar det ikke saa godt.

Hvad er saa Grunden? Ja, der er flere Aarsager. Det er ikke saa tillokkende at skulle fortsætte som at grundlægge. Vi ældre er vel ogsaa blevet saa forbenede, at vi ikke kan tænke os at give de unge den Frihed og Selvstændighed, som er nødvendig, hvis den nye Mand skal faa Lyst til at gaa ind i Arbejdet. Vi er blevet altfor kloge og for vant til at gøre det hele selv. Men der er ogsaa andre Grunde. De fleste af os, der hører til de ældre Aargange blandt Museumsledere, kom jo med i de mærkelige første Aartier af det nye Aarhundrede, da de historiske Samfund og i deres Spor Museerne blomstrede frem over hele Landet; vi gik ind i Arbejdet, drevet ikke blot af historisk Interesse, men af en Art romantisk Begejstring for de historiske Minder, en Kærlighed til de mærkelige og kønne gamle Ting, der dukkede op af den danske Jord, eller som vi fandt i de gamle Hjem i Byen og paa Landet. Vi maatte se at redde noget af det, inden det gik til Grunde.

Men Nutidens Ungdom har ikke denne romantiske Indstilling.

Vi kan nok stadig finde en ung Mand med historisk Interesse, ogsaa for Museumsarbejdet, men han har ikke Lyst eller Raad til at ofre sin Fritid paa et ulønnet eller daarligt lønnet Job som Leder af et Museum. Han er oftest nødt til at se paa, om der ikke er andet Arbejde, han kan tjene mere ved.

Dertil kommer for de større Museers Vedkommende, at Kravene til Lederen er vokset stærkt, man skal føre Katalog med god Beskrivelse og Maal paa hver Ting, man skal skrive Kartotekkort, lave Etiketter, finde Plads til de nye Sager, man skal skrive i Avisen og udgive Aarsberetning, man skal ud og se paa nye Fund i Byen og Omegnen, maaske sætte en Gravning i Gang, man skal lave Udstillinger, arrangere Skolebesøg og man skal konservere o.s.v. Men samtidig er ogsaa Kravene til Lederens faglige Dygtighed og Kundskaber steget. En ung Mand kan ikke mere gaa ind i Arbejdet alene udrustet med almen historisk Viden og Interesse for gamle Ting, han maa ogsaa have Forkundskaber.

De store Museer klarer sig nok, de har jo fastlønnede, videnskabeligt uddannede Fagfolk til Ledere. I enkelte andre Byer har Museet en dygtig Privatmand til Leder, men hans Honorar er som Regel saare beskedent, ofte kun nogle faa hundrede Kroner.

Det store Flertal af Museerne, deriblandt mange af Centralmuseerne, har ingen lønnet Leder. Dels har de ikke Midler til det, dels vil det være vanskeligt at finde en kvalificeret Mand.

Nu kunde man jo sige: vi har jo de to Museumskonsulenter. Kan de ikke rejse rundt og passe Arbejdet i de Museer, hvor den gamle Leder er faldet bort, eller hvor Arbejdet er blevet uoverkommeligt for den Privatmand, som hidtil har klaret det alene? Al Ære og Respekt for det Arbejde, de to Konsulenter udfører; det har været til uvurderlig Nytte for mange Museer. Men det skulde jo kun være en Nødhjælp. I det lange Løb kan Provinsmuseerne ikke ordnes og passes fra København. Uden den stadige, fortrolige Forbindelse med Byens og Egnens Befolkning kan et Museum ikke eksistere.

Vi maa altsaa gøre os klart, at den nuværende Ordning, der hovedsagelig er baseret paa interesserede Privatmænds frivillige og ulønnede Arbejde, ikke holder ret mange Aar endnu.

Hvad skal vi da gøre?

Jeg mener, at Dansk kulturhist. Museumsforening maa tage Sagen op og forsøge at finde en Løsning.

Mon vi ikke maa arbejde hen imod det Maal, at alle de store Museer, *Centralmuseerne,* efterhaanden faar en uddannet Museumsmand til Leder? Han bør lønnes som en Overbibliotekar eller en Lektor ved Gymnasierne, og Halvdelen af hans Løn tilvejebringes ved et Statstilskud, Halvdelen ved lokale Tilskud fra By og Amt. Der skulde ikke være noget til Hinder for, at to Centralmuseer i samme Amt, eller blot to Nabobyer, kan enes om at være fælles om en saadan Museumsinspektør.

I de øvrige *statsunderstøttede* og i de *statsanerkendte Museer* vil der som Regel ikke være Arbejde nok til en uddannet Museumsinspektør; her vil f. Eks. en Skolemand, evt. med nedsat Timetal, kunne gøre god Fyldest, især naar han i sine Ferier søger Uddannelse paa et af de store Museer. Hans Løn fastsættes i hvert enkelt Tilfælde ved Forhandling mellem den lokale Museumsbestyrelse og Ministeriet, men efter samme Princip som for Museumsinspektørerne.

Enhver ny Ordning af Lederspørgsmaalet maa naturligvis indføres gradvist, efterhaanden som der ude i Museerne bliver Brug for en ny Mand til Leder.

Jeg er godt nok klar over, at det i en Aarrække vil blive vanskeligt at skaffe kvalificerede Folk til Central- eller Amtsmuseernes Stillinger. Derfor maa vi søge at faa det filosofiske Fakultet til at oprette en Lærestol i nordisk Etnologi. Langt den største Part af Provinsmuseernes Samlinger bestaar jo af Folkekultursager fra 16—17 og 1800'erne. Dr. Steensberg har udarbejdet et Forslag til en videnskabelig Uddannelse af unge Museumsfolk. Jeg skal her kun antyde, at det i store træk gaar ud paa, at cand. mag.'er med Historie som Hovedfag, vælger Etnologi eller Arkæologi som Bifag, men inden de kan ansættes som Museumsinspektører, skal de gøre Tjeneste efter en fast Turnus i Nationalmuseets danske Afdelinger og i et af de store Provinsmuseer.

En Nyordning af Lederspørgsmaalet forudsætter, at *Statens tilsynsførende* fortsætter deres kontrollerende og raadgivende Virksomhed, og *Konsulenterne* vil absolut ikke blive arbejdsløse i en overskuelig Fremtid. *Provinsmuseumsnævnet* vil fortsætte som Raadgiver for Ministeriet i Museumssager.

Den her skitserede Nyordning vil stille økonomiske Krav til Stat, Amt og Kommune, det er klart. Men det kan og vil ikke være Myndighederne ligegyldigt, hvorledes Museerne varetager deres Opgave: at indsamle, bevare, udstille og forklare Minderne om det danske Folks Kulturhistorie i forgangne Tider. Hverken Ministeriet eller de lokale Myndigheder vil lade et Museum, som Stat og Kommune har ofret store Pengemidler paa, sygne hen i Forfald,

Roderi, Støv og Spindelvæv, fordi der ikke kan findes nogen, som kan og vil tage sig af det!«

I stedet for den sygemeldte sekretær, dr. Axel Steensberg, redegjorde *Halkjær Kristensen* for opbygningen af museumsvæsenet og undervisningen i folkekultur i Sverige, Norge og Finland.

Albert Thomsen foreslog, at diskussionen resulterede i nedsættelsen af et udvalg, der skulle gennemarbejde sagen og forelægge den til næste årsmøde. I et sådant udvalg kunne han tænke sig, at der kom til at sidde en repræsentant for bestyrelsen, Nationalmuseets direktør, de to tilsynsførende, de to konsulenter og en repræsentant for hver af de tre kategorier af museer.

Schrøder, Randers, udtalte, at erfaringen fra Randers viste, at Thomsen havde rørt ved et centralt problem for museerne. Ordningen af de svenske museer syntes ham ideel. Den gav bl. a. provinsmuseerne myndighed til at gribe ind i deres områder. Havde de danske centralmuseer en lignende myndighed til at handle på Nationalmuseets vegne?

Riismøller, Aalborg, hævdede, at kommunerne burde gøres så interesseret i at hjælpe museerne som vel muligt. De 5—6 bedste museer i Norden var kommunale.

Direktør *Nørlund* gav A. Th. ret i, at provinsmuseerne var i en alvorlig situation. Især gjaldt det deres fremtidige ledelse. Hvordan man skulle gribe sagen an, var det vanskeligt at sige. Måske skulle man stræbe efter at få en ministeriel konto til hjælp for aflønning af museumsstillinger. Det var absolut bedst at få en række faguddannede folk, der udelukkende beskæftigede sig med museumsarbejde. Det andet var det organisationsmæssige. Ønskede man et filialsystem eller en række centraler ude over landet omtrent som det svenske?

Fru *Overgaard,* Holstebro, mente, at det vigtigste ville være afhjælpningen af den øjeblikkelige trang. Jævnførte iøvrigt med landbrugskonsulenternes stilling, hvor staten yder 50 % til aflønning, medens landboforeningerne har ansættelsesretten, når blot ansøgerne har kvalificeret uddanelse.

J. Paulsen, Frederiksborg, anså det for vigtigt at gøre provinsmuseerne til kulturinstitutioner, sådan at de kom til at spille en rolle i undervisningen. Det ville også få myndighederne til at lukke pengeposen op. Ordningen med skolefolk som museumsledere var udmærket, hvis de fik nedsat deres timetal i skolerne. Men for at opnå dette, måtte man fra lokal side lægge sig i selen.

Skov, Kolding, påpegede, at også andre museer end Nationalmuseet ville egne sig til den faste turnustjeneste. Det gjaldt f. eks. Frederiksborg. Den svenske ordning var noget nær ideel, men dyr. Kunstmuseerne burde sikkert tages med i en kommende nyordning.

Efter frokosten genoptoges diskussionen.

Thomsen fandt den svenske ordning for stram. Han ville derfor slå bestyrelsens syn på sagen fast. Efter den skulle centralmuseernes fag-uddannede ledere ikke have tilsynspligt med de mindre museer. De skulle kunne tilkaldes, men de skulle ikke kunne komme ukaldede.

Klem, Kronborg, mente, at sagen kunne være rejst for længe siden. Det kunne vare mange år, inden den gik i orden, og det havde man på visse punkter ikke råd til at vente på. Han foreslog derfor at løse sagen i to tempi. I første omgang skulle man koncentrere sig om de opgaver, der kom til at foreligge, og imens kunne udvalget udarbejde et forslag på langt sigt. Herunder hørte også oprettelsen af en lærestol i nordisk etnologi.

Christophersen, Faaborg, støttede varmt nedsættelsen af et udvalg, men det måtte arbejde hurtigt, sådan at det allerede ved næste årsmøde kunne fremlægge et program.

Riismøller advarede mod at få fastslået en bestemt sum, som staten skulle yde. I tilfælde af inflation ville en sådan sum blive til intet. Ydelsen til museerne burde indgå som et fast led på et budget, hvad enten det så var statens eller anden institutions.

Både Riismøller og *Woksnæs*, Skagen, støttede iøvrigt forslaget.

Jungersen, Maribo, henstillede, at diskussionen kom til at dreje sig om udvalgets nedsættelse. Selv foreslog han et udvalg på fem, udelukkende fra provinsmuseerne. Dette udvalg kunne så til sin tid forhandle med Nationalmuseets direktør og de to tilsynsførende.

Svend Larsen, Odense, støttede formandens forslag, men *Christophersen*, Faaborg, foreslog et 5-mands udvalg med blot een repræsentant for Nationalmuseet. Dette sidste forslag blev vedtaget med stort flertal.

Udvalget fik flg. sammensætning: et medlem udpeget af bestyrelsen, et fra hver af de tre grupper af museer og et fra Nationalmuseet. De fire første medlemmer blev udpeget med det samme, idet provinsmuseerne valgte gruppevis. Det blev henh. formanden, Riismøller, Christiansen, Roskilde, og Jørgen Jensen, Grenaa. Senere udpegede Nationalmuseet museumsinspektør Uldall.

Som afslutning på diskussionen ville formanden gerne præcisere, at man kunne tilkalde de tilsynsførende og konsulenterne som sagkyndige i udvalget.

Under *punkt 5* redegjorde formanden ganske kort for arbejdet i årbogsudvalget. Der var ført mange forhandlinger med to forlag. Sagen syntes at kunne gennemføres, men der manglede endnu penge til forfatterhonorarer. Uden at disse var sikret, ville man ikke begynde. Det var nødvendigt at opnå et tilskud fra ministeriet, men der var endnu ikke kommet svar desangående.

Under *punkt 6* blev de tre afgående, C. A. Jensen, V. Norn og Albert Thomsen, alle genvalgt. Desuden afgik dr. Steensberg efter ønske, og her foreslog formanden i stedet Halkjær Kristensen. Forskellige andre for-

slag blev trukket tilbage, da der blev gjort opmærksom på, at hovedvægten måtte lægges på sekretærposten. Halkjær Kristensen blev derefter valgt til foreningens sekretær.

Formanden udtalte bestyrelsens dybe beklagelse af, at dr. Steensberg af helbredshensyn ønskede at udtræde af foreningens ledelse. Ud fra sin levende interesse for provinsmuseernes vilkår og fremtid havde han ydet et meget værdifuldt arbejde. Formandens forslag om at sende dr. Steensberg en blomsterhilsen med en hjertelig tak for trofast arbejde vedtoges med repræsentantmødets fulde tilslutning.

Under *punkt 7* blev Markussen, Svendborg, valgt til revisor for et år i stedet for afdøde L. Engelstoft, Køge.

Under *Eventuelt* tog *Riismøller* ordet og ankede over, at en indsamling i provinsen til Frihedsmuseet blev foretaget uden om eller endnu værre i modsætningsforhold til de stedlige museer. Han ville i den forbindelse gerne vide, hvad Frihedsmuseet var, hvor det holdt til o.s.v.

Ellen Andersen, Nationalmuseet, der er medlem af Frihedsmuseets præsidium, redegjorde kort herfor.

Under *punkt 10* gav *Halkjær Kristensen* en orientering om museernes indretning i Norge og Sverige. Foredraget ledsagedes af lysbilleder. Konservator *Aksel Christensen,* Nationalmuseet, fortalte kort om konserveringen i de to lande, og i tilslutning hertil udspandt sig en mindre diskussion om konserveringen ved de danske museer. *Andrup* slog herunder et stort slag for at få oprettet en virkelig tidssvarende konserveringsanstalt.

Årsmødet sluttede med en middag i »Karnappen«.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB FOR 1948.

INDTÆGT.

Kassebeholdning marts 1948	16772,36
Kontingenter: A. Foreninger	1421,39
B. Byråd	520,00
C. Institutioner	1615,00
Statstilskud	1000,00
Tilskud fra Dansk historisk fællesfond	480,00
Renter	401,96
»Fortid og Nutid«	988,24
Salg af skrifter	287,64
Undervisningsministeriets tilskud til Lokalhist. Håndb.	3750,00
I alt kr.	27236,59

UDGIFT.

Sekretærens honorar	500,00
Trykkeriudgifter	3979,60
Styrelsens rejseudgifter	285,60
Årsmødet	298,75
Ekspedition af »Fortid og Nutid«	369,83
»Fortid og Nutid«, honorarer	802,50
Porto og diverse	401,27
Præstegårdsværket	218,33
Lokalhistorisk Håndbog	1600,00
Kassebeholdning pr. 31. marts 1949	18780,71
I alt kr.	27236,59

Af kassebeholdningen udgør:

Bevilling til præstegårdsværket	7334,07
Bevilling til Lokalhistorisk Håndbog	10180,99
Foreningens øvrige midler	1265,65
kr.	18780,71

Krogerup, den 31. marts 1949.

Roar Skovmand.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

Knud Klem. *Georg Galster.*

Fra Rigsarkivets første Halvsekel.

Af † *E. Marquard.*

Der er et gammelt Ord, der siger: De Døde rider hurtigt. Man behøver ikke at gaa til de Døde for at konstatere Rigtigheden heraf. Hvis man bliver tilstrækkelig gammel, saa gammel, at man fra de Aktives Række gaar over til Pensionisternes Brigade, vil man Tid efter anden faa Lejlighed til at konstatere, hvor fjærne de Tider, da man selv var ung, ligger for den nuværende Generation, og hvor ukendte Datidens Begivenheder og Mennesker er for dem. Selv har man jo forlængst opdaget, at man ved ligesaa lidt om de Tider, der ligger forud for ens egen Tiltrædelse. Ikke blot Fremtiden, men ogsaa Fortiden skjuler sig bag et Slør, og hvis ikke afdøde Arkivar A. Thiset havde udgivet sit levende og oplysende Foredrag: »For 40 Aar siden. Minder fra det gamle Geheimearkiv« (trykt i »Fra Arkiv og Museum«, Serie 2, Bind 1), vilde vi i Virkeligheden være næsten uden Erindring om det gamle Arkiv. Sløret for Fremtiden kan ingen løfte, men maaske kan de Smaatræk, som jeg her skal meddele, i nogen Grad bidrage til at bevare Mindet om Rigsarkivet, som det var i dets første halvthundrede Aar.

I September 1893, da jeg første Gang satte min Fod i Rigsarkivet, saa Slotsholmen og Rigsarkivets Omgivelser ganske anderledes ud end nu. Kom man fra Højbro, havde man paa højre Haand Slotskirken og derefter den mægtige Slotsruin med gabende, røgsværtede Vinduesaabninger. I de nederste af disse og ind over Ruinens Indre var der over Kælderetagen lagt Tagpap for at beskytte det underliggende Murværk mod alt for stærk Ødelæggelse, men hele det mægtige Ruinkompleks oven over stod og smuldrede langsomt bort, medens vilde Blomster og Græs hist og her voksede frem i Revnerne. Zahlkammerporten var ikke nær saa høj eller bred som nu, da Færdslen har krævet den udvidet, men derimod var Ministerialbygningen den samme. Indeklemt mellem denne og Zahlkammerbygningens tværgaaende graa Cementfaçade laa en ret smal, rød Murstensbygning med ét fire Fags Vindue i hver af de 3 Etager, og paa den anden Side af Zahlkammerbygningen, inde i den nuværende Rigsdagsgaard, havde man ogsaa her, paa højre Haand, Slottets trøstesløse Brandtomt, og paa venstre Haand Det Store Kgl. Biblioteks lange, ensformige, cementgraa Façade. Mellem denne og Zahlkammerbygningen

laa en uanselig rød Murstensbygning som den i Hjørnet paa Slotspladsen, blot bredere, idet denne Del havde 3 store Vinduer i hver Etage, og over den øverste en smallere Opbygning, en Slags Kvist, med en Frontespice. Disse indeklemte Murstensbygninger var Rigsarkivets daværende Ansigt ud imod Omverdenen.

Indgangen til Rigsarkivets 1. Afdeling med Læsesalen var dengang ad en lille Dør i Hjørnet af den nuværende Rigsdagsgaard. Paa ens Ringning blev Døren aabnet af den strængt udseende, flittige og meget propre Portnerkone, Fru Jørgensen, der var gift med det i Thisets Minder omtalte Bud Jørgensen. Dermed gik man lige ind i Gehejmearkivets historiske Atmosfære. Gennem en kold Gang, hvis Stengulv altid var fugtigt og hvis Luft føltes raa, kom man op ad en Stentrappe, fra hvilken Indgangen til Læsesalen var paa 1. Sal. Muren, i hvilken Indgangen til Læsesalen fandtes — og endnu findes — er, som alle Murene i denne Del af Rigsarkivet, af en mægtig Tykkelse. De er bygget af to Mure af mægtige Mursten, mellem hvilke der er fyldt Kalk og Brokker, der danner en saa haard Masse, at det næsten er umuligt at hugge sig igennem dem. Vinduesfordybningerne er saa store, at man kunde bruge dem som Kontorer, da det gamle Læsesalslokale for nogle Aar siden gennemgik en Hovedreparation, saa Personalet ikke kunde opholde sig der. I en af dem stod saaledes et stort Skrivebord, en lille Reol og flere Stole. Hele dette mægtige Bygningsværk stammer fra Christian IV's Tid og er saa solidt, at det under Besættelsen blev betegnet som Hovedstadens mest bombesikre. For Vinduerne er der Jernskodder, hvis 2 Fløje ligesom de gamle Jerndøre er haandsmedede.

Traadte man fra den raakolde Trappegang ind i Læsesalen, var det som at komme ind i en lys og lykkelig Verden. Solen straalede ind ad de høje og brede Vinduer med Udsigten over de gamle, skønne Bygninger, Bøssemagerens Bolig og Geværfabrikken til Højre, det kantede Trappetaarn og Rigsarkivets høje Bygning med Generalstabsbygningen som Fortsættelse til Venstre. Længere ude saas Havnen og bag denne Burmeister og Wains Skibsværft med sin levende Travlhed og Larm. Hvor historisk alt dette virkede, fik vi et Bevis paa, da et Filmsselskab i Stumfilmstiden optog en Del af en Tordenskjoldsfilm dér. I Bøssemagerens Vindue saas først en skøn Dame, som Tordenskjold hilste op til og talte med, og lidt efter saas her den svenske Kommandant, medens Tordenskjold efterfulgt af en Baadsmand med dragen Huggert, øjensynlig raabte de berømmelige Ord op til ham: Hvad Dælen nøler I efter!

Men inde i Læsesalen herskede der dyb Stilhed. Al Samtale skete i en sagte Tone, og ved Bordene sad lærde Granskere af Historien bøjede over store Folianter og gulnede Dokumenter. Man indaandede den svage, ejendommelige Duft af muldnede Papirer, som dengang virkelig fandtes dér, og man følte en inderlig Respekt og Ærbødighed for disse Rum, der var Gemmestedet for saa mange af den danske Histories ærværdigste Doku-

menter, lige fra de ældste, Aarhundreder gamle Pergamenter og til Ministrenes Betænkninger, det Grundlag, som al dansk Historieforskning maa bygge paa. Jeg glemmer aldrig den mærkelige, betagende Følelse, der greb mig, da jeg første Gang bragte Unionsbrevet fra Kalmar ind til en Besøgende, dette gamle, fine Papir, som Dronning Margrete havde holdt i sine Hænder.

Selve Læsesalen havde en lignende Virkning paa en. Rummet bestod af 9 hvidkalkede Hvælvinger. Det første til Venstre for den Indtrædende var skilt fra til Garderobe, det første til Højre var Taleværelse. De var adskilt fra Indgangsrummet og fra Læsesalen ved Trævægge, men Træværket naaede kun op til Begyndelsen af Hvælvingskapperne. Fremmede lagde ikke altid Mærke hertil, og det kunde derfor godt ske, at de, naar Døren var lukket efter dem, begyndte at tale højt, saa hele Læsesalen kunde følge med i Samtalen, til den blev dæmpet ned. De to midterste Hvælvinger i selve Salen var naturligvis ikke optaget, men i Hvælvingerne ud mod Slotsgaarden og mod Proviantgaarden var der opstillet et Bord i hver, ialt 4 Borde med 4 Pladser paa hver Side, tilsammen 32 Pladser. Deraf optoges 8 Pladser af 1 Arkivar, Chefen for Afdelingen, 2 Arkivsekretærer, alle 3 kgl. Embedsmænd, og 4 Assistenter samt 1 Skriver, der alle lønnedes af Kontorholdet. Tilbage var der saa 24 Pladser til de Besøgende, hvilket dengang var tilstrækkeligt. For Publikum var der Adgang i Tiden fra Kl. 10—2, medens det fastansatte Personale baade før og efter denne Tid havde Lov til at opholde sig der og drive sine egne Studier. Hvor stærkt Forholdene dengang endnu var præget af Gehejmearkivets Eksklusivitet, fik jeg at mærke, da jeg paa en Tid, da jeg arbejdede som en Slags løs Medhjælper i Arkivet og ogsaa ekspederede de Besøgende paa Læsesalen, altsaa havde fri Adgang til alle Hvælvingerne i *Arkivtiden*, bad om Tilladelse til at komme Kl. 9 for selv at drive Studier. Efter lange Overvejelser meddelte den iøvrigt altid elskværdige Arkivar mig, at det ikke kunde tillades, da det ikke var sikkert, at der altid var en af det faste Personale til Stede, og selv da jeg tilbød i saa Tilfælde ikke at gaa ind, før en af dem kom, blev Afslaget fastholdt, da man paa den anden Side ikke vilde have, at jeg skulde spilde min Tid ved at gaa forgæves. Saa mærkeligt dette end ser ud, maa man ikke glemme, at der laa noget reelt til Grund for Afslaget: Den stærke Ansvarsfølelse overfor de historiske Aktstykker og deres Bevarelse for Nutiden og Eftertiden. Denne til det yderste gennemførte Følelse af, at man havde en absolut Forpligtelse til at vogte og skærme dem, forstod jeg. I mit stille Sind bøjede jeg mig for den, selv om jeg var ked af at være afskaaret fra eget Arbejde; thi i Arkivtiden kunde og maatte der selvfølgelig ikke foretages privat Arbejde. Jeg har ikke saa sjældent truffet Folk, som mente, at de Arbejder, som Medlemmer af Personalet udgav, det være sig specielle Afhandlinger, Bøger eller de Kildepublikationer, der blev udgivet af Arkivet, blev udarbejdet i

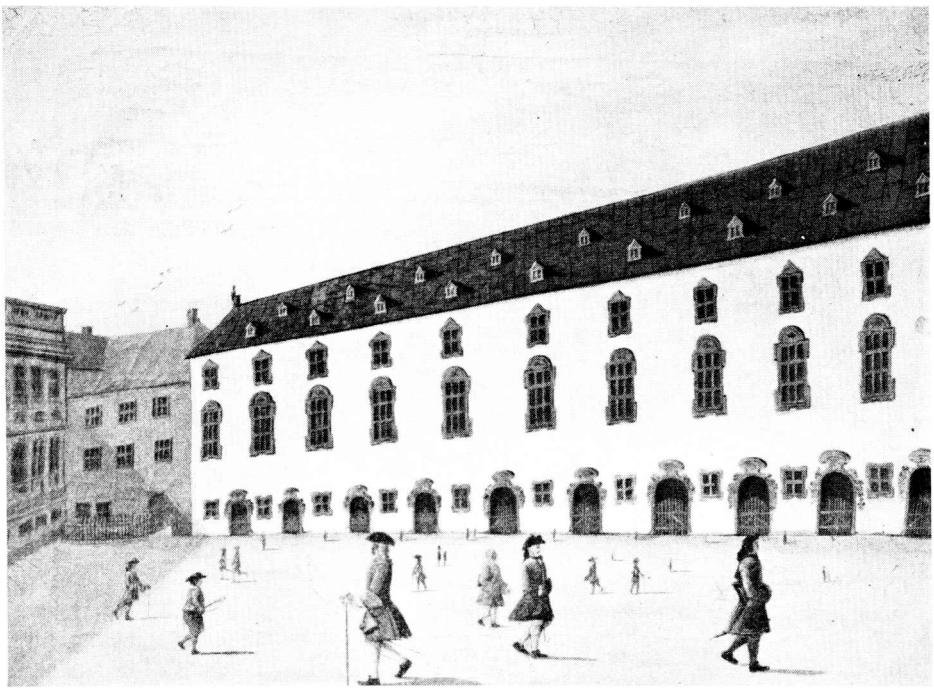

J. Rachs og H. Eegbergs Billede af Geheimearkivet og Det kgl. Bibliotek fra 1749 (Dansk Folkemuseum).

Tjenestetiden. Det er ganske urigtigt. I Tjenestetiden havde der simpelthen ikke været Tid til det, og selvfølgelig var det heller ikke tilladt.

Medens 1. Afdeling, den historiske, i det væsentlige faldt sammen med det tidligere Gehejmearkiv, var 2. Afdeling faktisk identisk med det tidligere »Kongerigets Arkiv«, der omfattede Centraladministrationens Arkivalier, væsentlig efter 1660. Indgangen til denne Afdeling var fra Slotspladsen ad Kancellitrappen, og Lokalerne, der laa paa 2. Sal, var to lavloftede, hyggelige, men gammeldags Kontorer. Hvor gammeldags alting var endnu dengang, kan ses af, at Indfyringen i Kontorernes Kakkelovne skete fra Gangen udenfor. Gennem Indfyringsdørene fyldte ministerielle Bude Ovnene med store dejlige Brændeknuder, der gav en glimrende Varme. Dette gjaldt for alle de ministerielle Kontorer paa Slotsholmen. Brændet blev kørt ind fra Statens Skove og stablet op i Kældrene, hvorfra nogle Arbejdsfolk hentede det op, savede det i store Brændeknuder og i store Kurve bar det op i Bygningerne til Indfyringsstederne.

Fra disse to Kontorer foregik Ekspeditionerne til Ministerierne. Her mødte de ministerielle Embeds- og Bestillingsmænd med deres skriftlige Rekvisitioner af Sager. Det var som Regel Assistenterne, ofte Fuldmægtigene, men kun sjældnere Kontorcheferne. Det gav navnlig de vordende Embedsmænd en ikke ringe Indsigt i og Kendskab til Arkivaliernes Hen-

Rigsarkivets nuværende Hovedfløj før Ombygningen.

læggelsessystem. Dengang fandtes jo ikke Kontoristklassen, som nu næsten helt besørger dette Arbejde.

Forbindelsen mellem 1. og 2. Afdeling var ret besværlig. Fra Gehejmearkivtrappen skulde man ind igennem 2. Afdelings Magasiner op ad en Trætrappe i disse og gennem et Par Gange, før man naaede ind i Kontorerne. Man havde en Fornemmelse af, at Afstandene mellem Afdelingerne var meget stor.

Der var i det hele taget langt mellem Arkivets forskellige Magasiner eller — som de dengang endnu med god Grund kaldtes — Hvælvinger. Det var en Følge af, at Sammensmeltningen mellem Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv var rent formel, kun gennemført paa Papiret. Den havde ikke medført en lokalemæssig Samling af de to Arkiver, de var ikke blevet en organisk Helhed. Arkivalierne blev jo liggende, hvor de laa, og en Flytning til samlede Rum lod sig ikke gennemføre dengang. Dette skete først ved Ombygningen, som sluttede i Aaret 1912. Derved blev Det Store Kgl. Biblioteks gamle Bygning ombygget til Rigsarkivet, hvis Magasiner derved samledes til en retvinklet Bygning med to Fløje, den største ud til Rigsdagsgaarden og den kortere, der støder op til Generalstabsbygningen. Den nye Bygning er selvfølgelig langt mere praktisk end de gamle Rum, men disse havde en Patina og en historisk Kolorit over sig, som kun den gamle, hvælvede Del af Arkivet har tilbage, men som den moderne Del af Bygningen med sine Jernbetongulve, sine

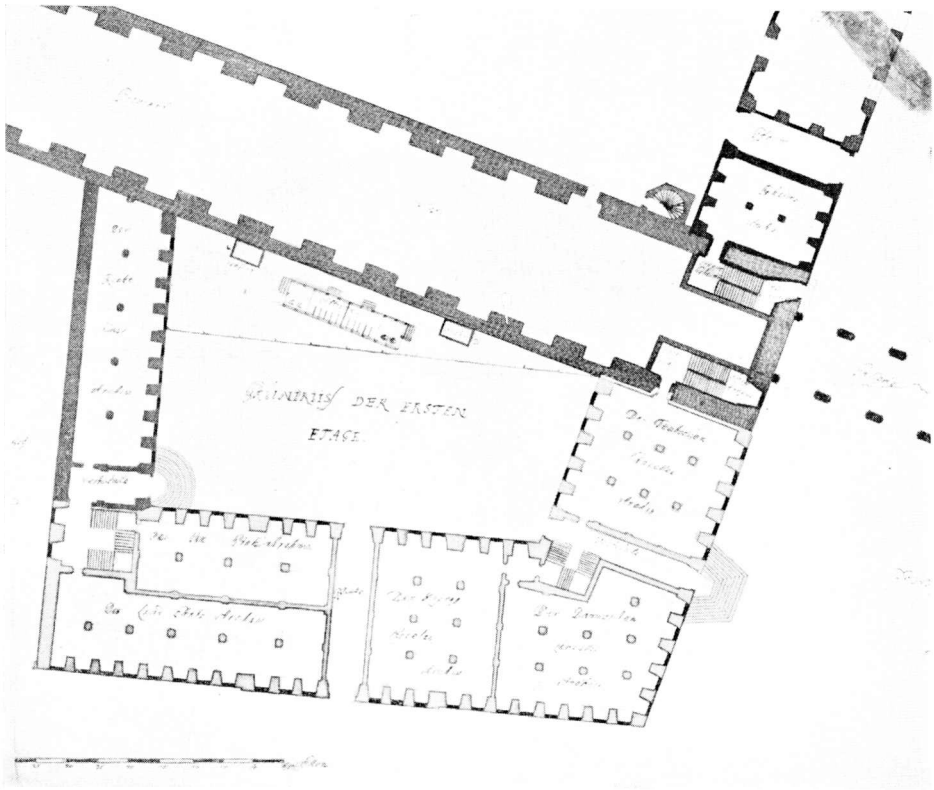

I. C. Ernsts Tegning af Kancellibygningens første Etage.

Ristegulve mellem hver anden Etage og sin hele moderne Udformning vanskeligt kan faa. Dog maa det siges, at Udstyret gennem Døraabningerne i den nye Fløjs 8 store Rum er smukt og særpræget.

Maaden, hvorpaa Sammenslutningen af Arkivhvælvingerne til Rigsarkivet var sket, havde medført en Overdragelse til dette af en Række gamle og særprægede Bygningsrum, spredt over et stort Omraade. Ved Gehejmearkivtrapperne — den Stentrappe, ad hvilken man fra Indgangen kom op til Læsesalen — laa øverst oppe et lille Rum, der aldrig benyttedes. Der fandtes nogle Reoler med gamle, tildels skønt indbundne Bøger, et Bord og et Par gamle, skindbetrukne Stole. Vinduet var saa stort, at det næsten virkede som et Ateliervindue. Det hele lignede et gammelt Rum paa en historisk Gaard, støvet, hengemt, forglemt, og med sin smukke Udsigt over Proviantgaarden, Havnen og Christianshavns grønne Volde og Voldtræer vilde det have været et fortryllende Studerekammer for en lærd Forsker, hvis det ikke om Sommeren havde været saa hedt heroppe, at man var ved at tabe Vejret i Løbet af faa Minutter, og Sveden sprang ud af alle Porer. Det gamle Rum sov derfor uforstyrret sin Tornerosesøvn.

I Etagen nedenunder fandtes der et hvælvet Arkivrum med et bredt

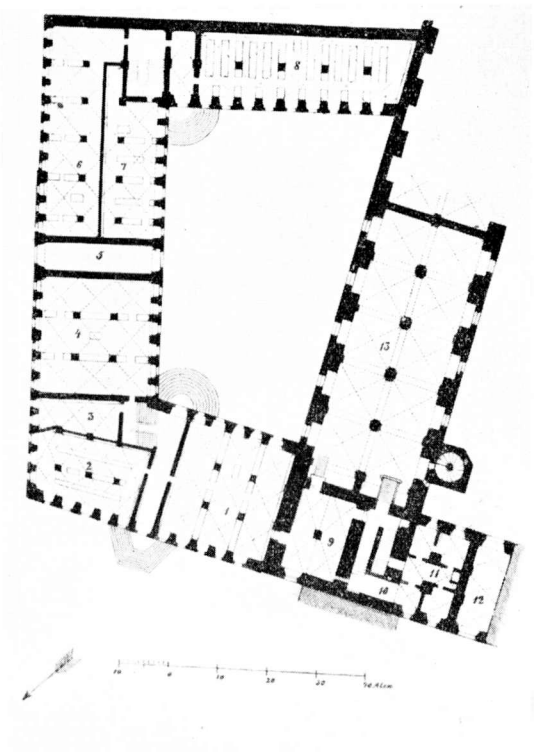

Plan af Kancellibygningen efter Thurah 1746 og af Gehejmearkivet og Provianthuset 1884. Nr. 1—8 omfatter Kancellibygningen, Nr. 9—12 Gehejmearkivet og Nr. 13 Provianthuset. *Tegnforklaring:* 1. Danske Kancellis Arkivhvælving, 2. Rentekammerets »Slotsplads Arkiv«, 3. Hofrettens Arkiv, 4. Tyske Kancellis Arkiv, senere Finanshovedkasse, 5. Porthvælving, 6. Krigskancelliets Arkiv, 7. Rentekammerets »gamle Arkiv«, 8. Rentekammerets »store Arkiv«, 9. Arkivhvælving, 10. Arkivets Trappe, 11. Oprindelig Arkivhvælving, senere Lejlighed for Arkivets Bud, 12. Porthvælving til Proviantgaarden, 13. Christian IV.s Hvælving (efter A. D. Jørgensen: De danske Rigsarkivers Historie S. 328 f.).

Vindue ud mod Slotspladsen. Rummet, der bl. a. indeholdt Arkivalier vedrørende Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, var ikke særligt paafaldende. Men lige overfor Indgangsdøren fandtes der paa den anden Side af Afsatsen en mystisk Dør med et Par Trappetrin. Det første Indtryk af Mystik fik man, naar man saa paa Laasen under Dørhaandtaget: Nøglehullet var dækket af en rund, forsiret Plade, der ikke var til at flytte fra Stedet. Tilfældigvis opdagede jeg en Dag, at der i denne Plade fandtes en næsten usynlig Stift: naar man trykkede den ind, kunde man dreje Pladen bort fra Nøglehullet, slap man Pladen for igen, blev Stiften af en skjult Fjeder trykket ind igen, og Pladen sad igen fast. Men nogen Nøgle, der kunde aabne denne hemmelighedsfulde Dør, havde man ikke. Først mange Aar senere, da jeg viste Slotsforvalteren Døren, lykkedes det ham at aabne den og afsløre Hemmeligheden: Trappetrinene fortsattes opad til en nu tilmuret Indgang til Zahlkammerbygningen, men hvorfor der havde været denne Gang og hemmelighedsfulde Dør, er aldrig blevet opklaret.

Det var ikke den eneste hemmelige Gang, der fandtes i de gamle Arkivrum. Lige nedenunder dette fandtes et andet Rum: Udenrigske Hvælving, der var Opbevaringsstedet for de udenrigske Arkivalier indtil Aaret 1750. Her fandtes der en virkelig »hemmelig« Gang. Det var mærkeligt, at den sidste Reol ved Sidevæggen ind til Ministerialbygningen var rykket ud fra Væggen i en Bredde af en 1½—2 Alen. Den øverste Aabning mellem Reolen og Væggen var lukket med Brædder, og under denne var der bygget en Bræddevæg med Træloft, der naaede over den nederste Tredjedel af Vinduet, der gav Lys til den Gang, der var skabt her. Ved Ombygningen af Rigsarkivet blev denne Gang og Reolen revet ned, og det viste sig da, at der her fandtes en Jerndør fra Ministerialbygningen, og at man fra denne gennem Trægangen kom hen til en snæver Murstenstrappe, fra hvis Fod en Gang førte videre gennem Zahlkammerbygningen over til Christiansborg Slot, d.v.s. før Slottets Genopførelse til Kontorerne i Zahlkammerbygningen. Nu foregaar Forbindelsen mellem Ministerialbygningen og Slottets Rigsdagsfløj gennem det tidligere Arkivrum i øverste Etage, medens Murstenstrappen her er tilmuret. Mystisk saa det hele imidlertid ud, og Mystikken forhøjedes, naar man fik at vide, at Gangen blev kaldt for Struensees Gang. Ad denne Gang havde Struensee fra Bygningerne overfor Børsen om Natten begivet sig over til Slottet til Stævnemøde med Dronning Caroline Mathilde. Senere har jeg hørt fortælle, at Struensee skulde have haft nogle Værelser i Forbindelsesbygningen mellem Slottet og Slotskirken og skulde have benyttet Gangen, naar han begav sig over til disse. Om noget af alt dette er sandt, ved jeg ikke, men det er jo ikke unaturligt, at saadanne Fortællinger vokser op om og knytter sig til hemmelighedsfulde Gange i gamle Bygninger. Maaske er det hele et Eventyr, Dronning Caroline Mathilde og Struensee faar jo Skyld for at have holdt Stævnemøder saa mange Steder, men man behøvede jo heller ikke at tro paa dette Eventyr for at føle den historiske Tone, der hvilede over disse og andre af Rigsarkivets Hvælvinger[1]).

I Stueetagen kom man fra Stengangen ind i et højthvælvet Rum, lige under de to fornævnte. Her var Danske Kancellis ældste Arkivalier indtil Aaret 1660 opbevaret. Herfra naaede man ind i Kancelliarkivet fra 1660—1848. Det havde oprindelig været et fint udstyret Rum. Paa tværs af det var der opstillet en Række dybe, bruntmalede Skabe, der naaede op til Begyndelsen af Hvælvingskapperne. De havde oprindelig været forsynet med store Døre, saa de kunde lukkes. I Reolerne var der Gennemgangsaabninger og oven paa dem i Hvælvingsbuerne var der anbragt

---

[1]) I Hofkronik s. 138 ff. har Chr. Elling påvist, at Struensees værelser lå i »Løngangen til Kancelliets nederste Mezzanin«, altså i løngangsfløjen, der fører fra ministerialbygningen til slottet. Struensee havde dog også en aftrædelseslejighed i et af de to nederste stokværker af løngangen fra slottet til kirken, lige under dronningens gemakker (anf. sted. s. 146).
Red.

de skønne udskaarne, farvede og forgyldte Dekorationer, der senere er flyttet over til Rigsarkivets nuværende Lokaler. Hovedskjoldet, der viser Danmarks gamle Rigsvaaben med Vildmændene og Hermelinskaaben, er nu opsat i Rigsarkivets Forhal mellem Læsesalen og 2. Afdelings Kontorer, medens de andre Skjolde, der hver viser et enkelt Felt af Rigsvaabenet, findes i Forhallen, i Læsesalen og i de nævnte Kontorer. I disse sidste er de anbragt i Hvælvingsbuerne over Reolerne, men skønt de her tager sig udmærket ud, kan man dog vanskelig gøre sig Begreb om, hvor virkningsfulde de var paa deres oprindelige Plads i Kancellihvælvingen over de store Arkivskabe. Rummet var forlængst blevet ødelagt ved, at der mellem de gamle Arkivskabe var opstillede mægtige, umalede Reoler, der gik helt op til Loftet. Det var den i Arkiver stadig tilbagevendende Pladsmangel, der havde foraarsaget denne Vandalisme, men man kunde dog endnu faa et Indtryk af, hvor fornemt og fint dette Arkivrum havde virket, da det blev taget i Brug i 1720.

Flere af de andre Arkivrum, saaledes »Store Arkiv« og Krigsministeriets Arkivrum, i hvilket vi dog kun havde en lille Del Arkivalier anbragt, var ligeledes store, hvidkalkede, hvælvede Rum og virkede ogsaa smukt, men her var der opstillet simple Træreoler, der i alt Fald ikke fremhævede Rummenes Skønhed. Skønhed i Forbindelse med et Præg af historisk Ælde var derimod ejendommeligt for det store Arkivrum, der laa paa venstre Side af Grønnegaarden, og som kaldtes »Gamle Arkiv«, og som sikkert har været det oprindelige Rentekammerarkiv. Kom man ind igennem den gamle, haandsmedede Jerndør, stod man i et stort Rum, bestaaende af hvidkalkede Hvælvinger med en Række brunmalede Reoler. Paa Enden af hver af disse var der malet et Landsdelsvaaben, men Malingen var haandværksmæssig, ejendommelig uden at være klodset, men karakteristisk for det jævne Haandværk i Begyndelsen af 1700-Tallet. Gik man langs den første Reol til Højre mellem denne og Væggen, kom man til en flere Meter dyb, bælgmørk Krog, hvis Hensigt var ganske uforstaaelig; rimeligvis var den opstaaet ved Fraskillelse af et Rum til Kontorbrug el. lign. Mærkeligst var dog Lyset herinde. Vinduerne var Dobbeltvinduer, de yderste var moderne, klare Ruder af almindelig Størrelse, men de inderste var gammeldags, smaa og helt grønne af Ælde, saa hele Rummet var fyldt med et grønligt Skær, omtrent som man i Eventyrene tænker sig Lyset paa Bunden af Havet. Men aabnede man et af de inderste Vinduer, strømmede det klare Dagslys ind fra Grønnegaarden med den grønne Græsplæne og det grønne Træ midt i. De laa badet i det stærke Sollys, der ogsaa fik Proviantgaardens gamle røde Mursten til at skinne. Det var et betagende Syn, og jeg maa tilstaa, at jeg flere Gange uden egentligt Ærinde er gaaet herover for i nogle Minutter at nyde den mærkelige Følelse af svunden Historie, som her greb den, der ikke blot levede i Nutiden, men ogsaa i Fortiden.

Nu er alle disse Rum ændret og nogle af dem delt. Der er nu Kontorer

i dem, moderne Kontorer, Finanshovedkassen i »Gamle Arkiv«, Statsgældskontoret i Kancelliarkivet, ogsaa Hvælvingen mod Hjørnet af Slotspladsen overfor Børsen er afstaaet til Kontorer. Der er intet at sige dertil, og Rigsarkivet har dog endnu en Del af Gehejmearkivets Rum tilbage. Man kan jo ikke lave alting om til Museumsrum, men jeg er glad ved at have set og arbejdet i disse gamle fortryllende Rum, medens de endnu havde deres gamle Udseende.

Uforandret er derimod en anden Hvælving, den saakaldte Christian IV's Hvælving, som endnu eksisterer uforandret, men som ved Ombygningen blev afstaaet til Krigsministeriet, og hvor bl. a. Hærens Arkiv nu har hjemme. Det er saa meget mere mærkeligt, at den daværende Rigsarkivar afstod det, som man lod Rigsarkivet beholde de tre Etager ovenpaa denne Hvælving. Her havde 2. Afdeling haft en stor Del af sine Arkivalier, og den har dem endnu. Etagerne her var adskilte med Bræddegulv, der hvilede paa mægtige, gamle Egebjælker; de var brandfarlige nok, og Støv, Snavs og Kalk fra Tagstenene sivede ned gennem de utætte Gulve og dækkede Arkivpakker og Gulve, ja det er endogsaa hændt, at Vandet fra den smeltende Sne paa det altid utætte Tag er løbet ned paa Gulvet for ved pludseligt Omslag til Frost at fryse til den yndigste Glidebane. Disse Etager blev afløst af Jernbetonkonstruktioner og Taget dækket med brandsikkert Materiale, hvilende paa Betonlægter og i Spær. Selvom der aldrig har været nogen direkte Forbindelse mellem disse Etager og Christian IV's Hvælving, synes man alligevel, de hører sammen, og at det var Synd, at denne Hvælving blev afgivet fra Rigsarkivet. De to mægtige Hvælvingsrækker, der fra Pillerne og hen over Hvælvingerne og ned ad den modsatte Murside havde brede Murstensbaand, der pyntede svært op i det hvidkalkede Rum. Hvælvingen havde været brugt som Arkivrum i Menneskealdre, bl. a. for de landmilitære Arkivalier, ligesom dens Fortsættelse, Hvælvingen med Marinens Arkivalier. Den kunde bruges — som den endnu bruges — til Arkivrum, og dens Skønhed vilde have passet godt ind i den gamle Del af det nuværende Rigsarkiv.

Den daværende Rigsarkivar stræbte særlig efter at faa forholdsvis lave, praktiske Arkivrum, og det fik han ogsaa overalt, hvor Forholdene gjorde det nødvendigt, i 2. Afdelings brandfarlige Fløj og i det gamle kgl. Biblioteks Fløj, alt det, der nu udgør Hovedparten af Arkivmagasinerne. Maaske havde han ikke rigtig Sans for Skønheden i de gamle historiske Rum og for, hvor passende en Ramme de danner om de gamle Arkiver. Hvor smukt præsenterede ikke det gamle Rum paa den anden Side af Gehejmearkivtrappen og ovenover 2. Afdelings Kontorer sig, da de gennemgik en Hovedistandsættelse for faa Aar siden. I Rummet stod opstillet de gamle mægtige Egeskabe, der er forsynet med store, haandsmedede Jernhanke. De ældste var lavet i 1680'erne og stod i Kælderen paa Rosenborg. Herfra blev de af Baadsmænd fra Holmen i Aaret 1720—

Proviantgaarden med Gehejmearkivet i Baggrunden. Farvetegning af Chr. Hetsch paa en Skærm i Rigsarkivet. Ca. 1860.

21 baaret over til Slotsholmen og anbragt i denne Hvælving. De indeholdt dels Kongehusets Arkiv, dels Samlingerne af Pergamenter m. m., og morsomt er det, at de gamle, oprindelige, haandsmedede Laase med deres Fjedre den Dag i Dag virker, som var de lavet igaar. Da disse Skabe for en Tid blev flyttet ud, virkede det tomme Rum med sine store Vinduer og de gamle Jernskodder og med det sort- og hvidtavlede Guld som en skøn Helhed, et betagende fint Rum. Da Skabene atter blev flyttet ind, havde Arkitekten udarbejdet en anden Plan for deres Opstilling, saa Rummet nu kommer langt bedre til sin Ret end i tidligere Tider.

Der var ogsaa en anden Ting, der havde gjort sit til at skæmme dette Rum indtil Ombygningen. De tre yderste Hvælvinger mod Gaardsiden havde nemlig ved Hjælp af Bræddevægge været skilt fra som to Rum, i hvilke Egeskabene med Kongehusets Arkivalier var stillet op langs Væggene. Her sad Konferensraad Wegener den brave og førte sine af A. Thiset omtalte Konversationer om »Familjen paa Lolland«. Det forreste benyttede i min Tid Rigsarkivarerne A. D. Jørgensen, C. F. Bricka og V. A. Secher som Kontor. Sidstnævnte flyttede dog snart ind i det inder-

Egeskabshvælvingen før Ombygningen i 1939.

ste af disse. Da de tynde Bræddevægge med Rørpuds faldt, fik den gamle Arkivsal en Størrelse og et Lys, som vi aldrig havde kendt før. I de to sidstnævnte Kontorer var de gamle sorte og hvide Marmortavl blevet fjernet, og der var blevet lagt Trægulv i Stedet. Heldigvis lykkedes det Arkitekten trods store Vanskeligheder at skaffe nye, saa Salen nu fremtræder i sin oprindelige Skikkelse.

Man vil forstaa, at alle disse spredt liggende Rum kunde kræve megen Tid til Ekspeditionerne. Skulde man hente Pakker i Store Arkiv, maatte man først gennem nederste Hvælving med Danske Kancellis ældste Arkivalier; man lukkede sig ind ad en almindelig Trædør fra Stengangen. Saa gik Turen gennem Kancellihvælvingen. Med en gammel, haandsmedet stor Nøgle laasede man sig ind ad en gammel Jerndør, gik gennem det reolfyldte Rum og laasede sig ud ad endnu en gammel Jerndør. Saa fra Kancelligangen ned i Grønnegaarden, op ad en anden Stentrappe og ind i Gangen, hvor man igen aabnede en gammel Jerndør med en stor, gammel Nøgle. Saa stod man i Store Arkiv. Derefter skulde man tilbage med Pakkerne eller Protokollerne gennem alle de samme Døre, som alle igen skulde laases op og i. Skulde der hentes mange Arkivalier, maatte man gaa flere Gange. Det kunde tit være et Slæbearbejde. Som f. Eks. dengang, da en Postassistent, der var begyndende Lokalhistoriker og vilde skrive Amagerlands Historie, havde forlangt alle de Sjællandske Registre og Tegnelser indtil 1660, en lang Række tykke Protokoller i Folioformat, og efter at have afleveret dem igen, sagde: Ja, nu har jeg gennemgaaet dem paa Stikordet Amager, men jeg glemte at se efter under Dragør, saa nu maa jeg have dem igen. Arkivassistenterne og Arkivsekretærerne, først og fremmest naturligvis Assistenterne, maatte selv bære alle Arkivalierne op og ned, ogsaa fra 2. Afdelings langstrakte Arkivrum i 3 Etager, og enhver skulde igen sætte de Ting paa Plads, som han havde taget frem. Det højeste, Budene maatte benyttes til, naar der var særlig store Masser, var at bære Arkivalierne i store, fyldte Bærekurve op og anbringe dem lige indenfor Indgangen til hvert Rum, men saa maatte man selv bære dem paa Plads. Ingen tænkte dengang paa, at der var noget urimeligt i at benytte videnskabeligt uddannede Mennesker dertil. Det var først mange Aar senere, at en Dr. phil. fandt det urimeligt, at han skulde bruges til at slæbe Folketællinger ind til de mange Slægtsforskere. Først i de senere Aar er dette blevet anderledes, først fra Aaret 1912 af har man faaet Elevatorer og Vogne, som Arkivbetjentene bruger til dette besværlige Arbejde.

Nu behøver man heller ikke mere at vandre den lange Vej fra den ene Hvælving til den anden. Alle Magasinerne er samlet i en retvinklet, brandsikret Bygning med to Fløje, der begge udgaar fra Midterpartiet, den korteste langs med Proviantgaarden hen til den gamle Generalstabsbygning med 3 Etager, den anden, væsentlig det tidligere Store kgl. Bibliotek, langs Rigsdagsporten forbi Slottets næste Tværbygning, paa 8 Etager. Undertiden er jeg ved Omvisninger blevet spurgt, hvor stort Rigsarkivet egentlig er. Jeg har da fortalt, at hele Bygningen fra Brandmuren mod Tøjhuset og til Brandmuren mod Generalstaben har en Længde af 200 Skridt, at Hovedelevatoren er næsten et Minut (57 Sek.) om at hæve sig fra Stueetagen til næstøverste Etage, at vi efter Ombygningen ved at lægge Arkivalierne i Hyldehøjde kunde lægge en Stribe fra København til Korsør. Nu er der langt flere.

Men stærkest virkede det vistnok paa Forstaaelsen, naar man oplyste, at den længste Magasinfløj bestod af 8 Etager, hver Etage med 8 Rum, hvert Rum med 8 Reoler, hver Reol med 8 Piller, hver Pille med 8 Hylder og hver Hylde af en Længde paa 1 til 1,25 Meter. Og hele dette Rum, hver Reol og hver Hylde, var fyldt med Arkivalier. Jeg har altid foreslaaet Tilhørerne at regne Antallet af Meter ud. At regne de første 2—3 Tal ud, var nemt, det 4. lidt vanskeligere, men allerede ved det femte stoppede de op.

Sammenlægningen af Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv til et samlet Rigsarkiv var, da jeg begyndte at arbejde her, kun en halv Snes Aar gammel og havde naturligvis ikke ændret noget i de ydre Former. De enkelte Arkiver, ogsaa de, der fra forskellige Ministerier overgik dertil, laa i alt væsentligt i de samme Rum, hvilket naturligvis var saare upraktisk, ogsaa fordi Rummene ved Afleveringerne fra Ministerierne, som foregik flere Gange om Aaret, stadig fyldtes mere og mere. Ret hurtigt begyndte man derfor med stor Iver at arbejde for at faa Rigsarkivets Bygning udvidet eller faa bygget en helt ny Bygning paa Slotsholmen. Det mislykkedes dog Gang efter Gang. Det var først Rigsarkivar Dr. V. A. Secher, som fik gennemført den store Overbygning, hvorved alle de forskellige Dele af Arkivet blev samlet til en Helhed. Dr. Secher interesserede sig ikke for at beholde de gamle hvælvede Arkivrum, naturligvis bortset fra selve Kærnen, det gamle Gehejmearkivs Hvælvinger. De var upraktiske, fordi man altid skulde anvende Stiger for at naa op til de øverste Hylder, og Lyset i dem var meget daarligt. Man havde ikke elektrisk Lys, og paa Grund af Brandfaren, som man altid var ængstelig for, ikke mindst siden Slotsbranden, maatte der heller ikke anvendes aabent Lys i Hvælvingerne. I Efteraars- og Vintermaanederne benyttede vi derfor Lygter med Stearinlys. De almindelige firkantede Staldlygter var de mindst generende, men de egentlig hertil bestemte Lygter var nogle klodsede, henved 30 cm høje og vel ca. 20 cm brede brunlakerede Haandlygter, der i Forsiden havde et plant Glas, medens Bagsiden var buet. Her var der anbragt et Par tynde Haandtag. Med dette tunge Monstrum i den ene Haand maatte man gaa op ad de høje Stiger og ved det ikke særligt gode Lys finde frem, hvad der skulde bruges, forsigtigt pille det ud med én Haand og saa varsomt liste sig ned ad Stigen med Lygte og Pakker i hver sin Haand. Det var vel nok noget risikabelt, men det var vi ikke bange for. Vi indlod os oftere på risikable Ekspeditioner. Paa de fleste Reoler var der paa Træskillerummene mellem Rillerne anbragt lodrette Haandtag. Naar vi syntes, at det var for besværligt at flytte de høje, tunge Stiger, kravlede vi, ved at holde fast i disse Haandtag og sætte Taaspidserne paa Kanten af Hylderne, op til de øverste Hylder og lirkede her Arkivpakkerne frem. Det mest risikable, jeg mødte, og som i nogen Grad skyldtes min ringe Højde (161 cm), var dog i Store Arkiv, hvorfra jeg skulde hente Zahlkasseregnskaberne til en Besøgende,

der gennemgik dem for Musikforlæggeren, Komponisten Hagen. Her maatte jeg kravle helt op paa den stejlt staaende Stiges øverste Trin, holde i Reolkanten og langsomt og forsigtigt liste Pakkerne ud og lade dem falde ned paa Stengulvet. Baade Pakkerne og jeg slap uskadt fra Vovestykket.

Alt dette blev ganske anderledes, da vi fik den nye Bygning. Dr. Secher vilde have nye, lyse Rum med godt Lys i Reolernes hele Længde, saa godt som det kunde opnaas indenfor de gamle Mure med de store, men upraktisk anbragte Vinduer, og det fik han gennemført. De Magasiner, vi nu har i Rigsarkivet, er saa lave, at selv jeg kan nøjes med 2-Trins Trappestiger for at naa op til de øverste Hylder, og ved Hjælp af Ristegulve i hver anden Etage lykkedes det at skaffe godt Lys over Reolerne.

Dr. Secher var ikke blot en fremragende Arkivmand, der bl. a. gennemførte det af A. D. Jørgensen først optagne Proveniens- eller Hjemmehørsprincip ved Ordningen af Arkivalier. Han var ogsaa en praktisk Mand, der havde sine egne Ideer om Udformningen af Lokalerne til dette specielle Brug. Han fulgte med i hele Byggevirksomheden, kontrollerede og lod alt kontrollere, gik rundt paa Løbebroer o. lign., sparede, hvor han kunde, og krævede, at Haandværkerne udførte Arbejdet paa den fastsatte Tid. Naar dette ikke skete, forlangte han, at de aftalte Dagbøder skulde erlægges, skønt Haandværkerne hævdede, at Indsættelsen af disse Dagbøder var en ren Formalitet. Kun ved Henvendelse til Ministeriet lykkedes det dem at slippe for Betalingen af Bøderne. Blid var Dr. Secher ikke, og hans voldsomme Sammenstød med Arkitekterne er velkendt.

Det vil altid være vanskeligt at gennemføre en Sammenslutning af to Institutioner, uden at der opstaar Vanskeligheder og Gnidninger. For Personalet kan det være svært at falde til Ro under de nye Forhold. Hvor rare og venlige end de enkelte Personer er, saa har hver af os dog sine »Nemheder«, der kan paavirke Omgivelserne ugunstigt, og inden man ved et Ord af det, er der skabt Modsætninger, der ikke altid er lige lette at faa udjævnet.

En af disse Smaating omtalte Arkivar Thiset engang overfor mig. Han havde, sagde han, i sin Tid straks protesteret, da der var Tale om at betegne de to Afdelinger som 1. og 2. Afdeling i Stedet for som t. Eks. den historiske og den administrative; for Betegnelsen 1. og 2. vilde hos den sidstnævnte let fremkalde en Følelse af, at den blev betragtet som den lavere, den underordnede, hvilket atter vilde fremkalde Modsætningsforhold, som kunde blive alvorligt nok. Desværre fik han Ret. Om der i denne Afdeling kan have været nogen, der kunde komme til at lide af det, vi nu kalder for et Mindreværdskompleks — det farlige Ord fandtes ikke dengang, men Mentaliteten var naturligvis en Realitet — eller om nogen i 1. Afdeling ved sit Væsen kan have virket overlegen ved en eller anden Lejlighed, ved jeg ikke, og jeg har aldrig kunnet faa den dybeste Grund til Uoverensstemmelserne opklaret. Det blev saaledes for-

talt mig, at der engang paa en fælles Skovtur blev holdt en morsom Tale af en Embedsmand i 1. Afdeling, i hvilken Taleren sammenlignede Embedsmændene i Arkivet med den kongelige Familjes daværende Medlemmer. Efter at have placeret dem alle paa nær den sidste, Arkivsekretær i 2. Afdeling, B., fortsatte han: »Og hvem skal saa B. være? Ja, det er da ganske klart, den eneste vi har tilovers, han maa være Prins Ferdinand!« B. blev aldeles rasende og vilde forlade Selskabet. Ingen bryder sig om at være Skive for en Vittighed i en morsom Selskabstale. Den Misstemning, der opstod ved denne Lejlighed, fik yderligere Næring ved den Stilling, som 1. Afdelings Ledelse paa et andet Omraade indtog overfor 2. Afdelings Personale. Fra Gehejmearkivets Tid søgte man at overføre den gamle Regel, at Personalet i 2. Afdeling ikke havde Adgang til at opholde sig i 1. Afdelings Hvælvinger og fremtage Arkiver til eget Brug her. Man motiverede dette med, at de som Følge af deres Ukendskab til disse Arkiver muligvis kunde bringe Uorden i Arkivalierne. Skønt de nu hørte til det samlede Rigsarkiv, vilde man nægte dem denne Ret. Det var urimeligt, og det satte naturligvis ondt Blod.

Alligevel kunde disse Misstemninger efterhaanden nok være blevet udjævnet, hvis ikke der var indtraadt andre Begivenheder. Den fine og elskelige Rigsarkivar C. F. Bricka, der efter A. D. Jørgensens Død var blevet dennes Efterfølger, døde efter faa Aars Forløb. Som de Kandidater, der maatte antages at være nærmest til Embedet, betragtede man, i alt Fald i Arkivkredse, Arkivar A. Thiset, den fremtrædende Adelshistoriker, der var Chef for 1. Afdeling, og Arkivaren i 2. Afdeling G. N. Kringelbach. Begge var Ansøgere og begge ønskede sikkert at faa Stillingen, navnlig vistnok Thiset. Jeg havde ikke noget afgjort Indtryk af, at dette Konkurrenceforhold i og for sig skærpede Forholdet mellem dem. Men noget uheldigere stillede Forholdet sig mellem det øvrige Personale i de to Afdelinger. Og saa indtraf der en Begivenhed, der forøgede Modsætningen ganske betydeligt.

Ved Rigsarkivar Brickas Jordefærd mødte det samlede Personale i Frederiksberg Kirke i Gala for at bære deres afdøde Chef til Graven. Da man tog Opstilling paa begge Sider af Kisten, kom der en eller to for mange over paa Kistens højre Side, og der skal da, som det bagefter blev paastaaet, af 1. Afdelings Chef være blevet sagt, at de skulde over paa Kistens anden Side. 1. Afdeling skulde staa paa højre Side, 2. Afdeling paa dens venstre Side. Ved en almindelig Jordefærd vilde ingen have tænkt over dette, og skønt det foregik næsten ubemærket, blev det alligevel fra 2. Afdelings Side opfattet, som om 1. Afdeling vilde tiltage sig den finere Plads. Dermed havde Mindreværdskomplekset faaet et stærkt Skub fremad, og Uenigheden var i saa stærk en Udvikling, at den Plan om en samlet Henvendelse til Kultusministeriet om Udnævnelsen af en fælles Kandidat til Posten blev bragt i Fare.

Saa skete der endnu en Ting, der kom til at gribe afgørende ind i

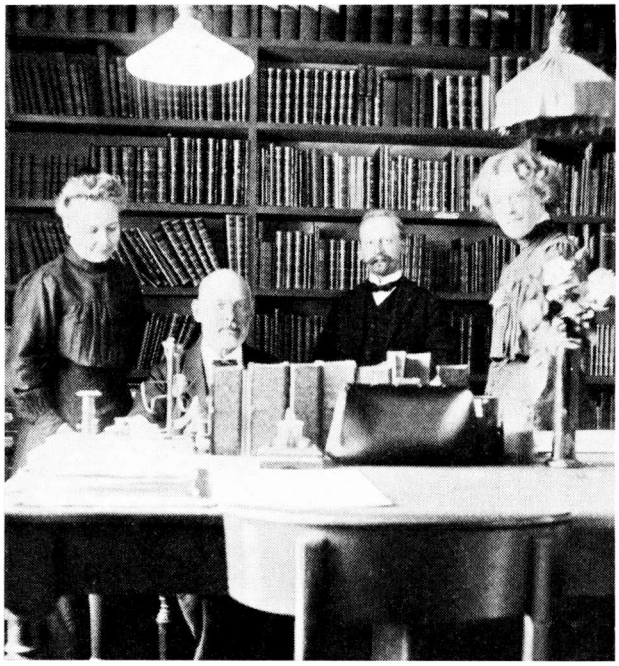

Ovenstaaende Fotografi fandtes 1950 blandt Arkivar Christiansens Efterladenskaber. Det er efter Meddelelse af Frk. Elna Kringelbach taget ca. 1908 paa 2. Afdelings Kontor. Personerne er fra venstre til højre: Frk. Kringelbach, Arkivar Thiset, Arkivar Marquard og Frk. Ida Smidth (senere g. Sølling Jørgensen).

Begivenhedernes Udvikling. Dr. Secher var ved Oprettelsen af Landsarkivet for Sjælland af A. D. Jørgensen blevet indstillet og af Kultusministeriet udnævnt til Landsarkivar for dette Landsarkiv.

Som Landsarkivar viste Dr. Secher sin fremragende Dygtighed som Arkivmand og Organisator ved Arkivaliernes Indkaldelse, Opstilling og Ordning. Men i Løbet af forholdsvis faa Aar kom han i et stærkt Modsætningsforhold til A. D. Jørgensen, idet han stadig søgte at udvide sin Stillings Kompetence, bl. a. ved i mange Spørgsmaal at gaa direkte til Ministeriet uden om Rigsarkivaren, der var Chef for baade Rigsarkivet og Landsarkiverne, og da A. D. Jørgensen med Rette modsatte sig dette, voksede Uenigheden stadig. Det endte med, at Dr. Secher, der var Dr. jur., søgte bort fra Arkivvæsenet og fik Herredsfogedembede paa Lolland. Dermed syntes Striden endt.

Men kun tilsyneladende. Den blussede voldsomt op, da Rigsarkivarembedet efter Brickas Død igen skulde besættes.

Secher meldte sig da som Ansøger, og det kom som en Bombe, især for 1. Afdeling, hvor han, trods sin ubestridelige Dygtighed som Arkivmand, ikke var altfor yndet. Han var i den Tid, da han var Herredsfoged, jævnlig kommet paa Læsesalen for at drive Studier, og havde, ved at tiltage sig visse Friheder, som f. Eks. ved at lade sig lukke ind igen efter

Salens Lukning Kl. 2 og fortsætte sit Arbejde, vakt nogen Irritation blandt sine tidligere Kollegaer. Da hans Genindtræden desuden vilde forhindre det ved Brickas Død forventede Avancement — et saadant saavelsom en Oprykning til næste Lønningstrin skete dengang kun ved Afgang — og da man desuden frygtede Secher, gjorde man Forsøg paa at tilvejebringe Enighed om Kandidatspørgsmaalet. Det lykkedes ikke. Det var naturligt, at Landsarkiverne gerne saa Secher udnævnt, og ogsaa i Hovedarkivet var nogle stemt for ham, og selv om de øvrige var enige om at modarbejde ham, saa kunde man ikke enes om en Kandidat. Den endelige Henvendelse til Ministeriet udtalte kun Ønsket om at faa en af de to Arkivarer til Chef. Alle disse forskellige Henvendelser har vel nok voldt Ministeriet noget Besvær, men da Secher var en virkelig dygtig Arkivmand og tillige havde en stor Udgiver- og Forfattervirksomhed bag sig, kan det ikke undre, at Vægtskaalen hældede til hans Side. Ganske vist meddelte Kringelbach efter nogen Tids Forløb, at han trak sig tilbage, men da var det for sent: Secher var indstillet, og kort efter kom Udnævnelsen.

Secher, der havde taget det meget ilde op, at de to Afdelinger havde henvendt sig til Ministeriet med en Adresse om at faa en anden end ham til Chef, triumferede, og i 1. Afdeling gik der vilde Rygter om, at han havde truet med at rydde hele Afdelingen. Det er maaske overdrevet, men i alt Fald sendte han Thiset et Brev, i hvilket han udtalte, at i hans, Thisets, Tid var der ikke blevet bestilt noget, men nu skulde det blive anderledes, og »saadanne to grønne Drenge« som mig, den yngste, og den næstyngste Assistent lod man ikke arbejde paa egen Haand. Brevet var af en saadan Art, at Thiset omgaaende indgav sin Afskedsbegæring. Det var ikke Meningen. Der blev indledet en Mæglingsaktion af Professor Kr. Erslev, som havde arbejdet stærkt for Sechers Udnævnelse og derfor nødig vilde se Sagen ende paa den Maade. Thiset forlangte som Betingelse for at tage sin Afskedsbegæring tilbage, at hans Modpart skulde sende ham en Undskyldningsskrivelse. Det fik han ogsaa efter nogen Forhandling, men den syntes mig rigtignok at være saaledes affattet, at det var vanskeligt at faa Øje paa Undskyldningen. Det sagde jeg til Thiset, da han viste mig den, men det var dog en Slags Undskyldning, mente han, og han vilde meget nødig forlade Arkivet og sit Arbejde dér, som for ham næsten var en Livsbetingelse. Han var saaledes situeret, at han godt kunde have gjort det. De Aar, der fulgte efter, blev meget svære for ham. Han var fuld af den gamle Embedsmandsrespekt for de overordnede, der gjorde det næsten umuligt at sætte sig til Modværge mod en Overordnet; Secher var drøj og tit voldsom i sin Udtryksmaade og anede vistnok ofte ikke, hvilken Virkning hans Ord havde paa andre. Paa den anden Side var han heller ikke selv sensibel for stærke Svar. Da han engang paa Læsesalen bebrejdede mig, at jeg ikke havde rettet mig efter en vejledende Besked, som han faktisk ikke havde givet mig,

skældte han ligefrem ud, og da jeg troede, at nu var min Time slaaet, nu skulde jeg som en af Underskriverne paa Adressen smides ud fra Arkivet, hvad jeg ikke havde Raad til og derfor ikke godvilligt vilde finde mig i, svarede jeg igen, skønt jeg var forfærdelig angst. Han svarede hæftigt tilbage, og jeg gjorde det samme. Da han stampede i Gulvet, gjorde jeg ligesaa, hvorefter han røg ud af Salen og op i sit Kontor. Jeg gik lidt efter hjem, dybt nedtrykt, for en saadan Respektløshed overfor min øverste Chef maatte da absolut medføre, at jeg blev afskediget — jeg var som Assistent jo kun ansat paa Kontorholdsgodtgørelse og ikke af Ministeriet. Næste Dag kom han ned paa Salen igen og lod som ingenting. Saadan noget kunde han ta'e, men derimod ikke forsigtig Tilbagevigen eller Forsagthed. Man maatte blot ikke vise Angst for ham. Det irriterede ham.

Hvor alvorlige Forholdene var, ses maaske bedst af, at i Løbet af de nærmeste Aar lod først Arkivsekretær Grove sig forflytte til Landsarkivet, dernæst søgte Frk. Anna Hude Sygeorlov, først i 3 Maaneder, saa i et halvt Aar, hvorefter hun tog sin Afsked. Arkivassistent L. Bobé, den senere Dr. phil. og Kgl. Ordenshistoriograf, forlod Arkivet efter mange og alvorlige Sammenstød med Dr. Secher, og ogsaa Arkivsekretær Dr. phil William Christensen søgte bort. Han vendte dog senere tilbage til Arkivet. For Thiset blev det drøje Aar, i hans Afdeling var der af dem, han havde samarbejdet med, kun de yngste Assistenter tilbage, og skønt han taalmodigt udførte det Arbejde, der blev paalagt ham — saaledes flyttede han hele Marinearkivet med egne Hænder og bar alle de ca. 400 Meter Arkivalier fra deres gamle Plads til deres nye, noget, hvortil man selvfølgelig burde have brugt Bude og ikke en Embedsmand med Kontorchefsrang og rig Viden. Men hans Taalsomhed hjalp ikke. Forholdet mellem ham og Secher bedredes aldrig. Overfor os yngre kom der i hans Væsen noget mildt og venligt, som virkede meget sympatisk. Han er vist den eneste Afdelingschef, der ved sin Tilbagetræden fik en fælles Gave af sit Personale, et Sølvbæger med Inskription. Man mærkede, at det rørte ham dybt.

Det var væsentlig 1. Afdeling, Striden gik ud over. Chefen for 2. Afdeling, den elskværdige og fornøjelige Arkivar Kringelbach, der altid havde en morsom Historie at fortælle, virkede altid i god Forstaaelse med Dr. Secher, men forstod ogsaa at afparere mulige Forsøg paa at ændre Forholdene i hans Afdeling. Han skulde nok værne om sine Folk.

Mange Tider er forløbet, siden jeg første Gang traadte ind paa Læsesalen og begyndte at arbejde for Arkivet. Mange forskellige Mennesker har jeg truffet, baade blandt Kollegaerne og blandt de Besøgende. Jeg husker det gamle Bud Jørgensen, der blev ansat af Konferensraad Wegener. Han skal i sine yngre Dage have lignet en rigtig Landsoldat, men var faldet svært af. Han kunde mange Historier om Konferensraaden. Nogle af dem har Thiset meddelt. Mig fortalte han engang, at det var Wegeners

Vane, naar han havde skrevet et Brev, at sende Jørgensen afsted med det. Ved sin Tilbagekomst fik han et nyt, og saa fremdeles. Han maatte kun besørge et ad Gangen. Men Jørgensen lurede ham. Med det første Brev gik han ned i sine egne Stuer, gik efter en passende Tid op og fik det næste Brev og saaledes videre, til han havde faaet det sidste. Saa besørgede han dem alle paa een Gang. Han havde mange Gange set Wegener skrive Breve. De blev tilsidst helt dækket af Snus og saa nærmest beskidte ud, men naar han var færdig, blæste han Snuset bort, og Brevet var rent og fint, ikke den mindste Plet paa det hvide Papir med den sirlige Skrift.

Budet i 2. Afdeling, Thoerkildsen, var ogsaa ret ejendommelig. Hans Hobby var Personalhistorie, navnlig Pensionssager (han udtalte Ordet bogstavret), og han havde skaffet sig et stort Kendskab til de herhen hørende Sager. Vilde man have en saadan Oplysning, kunde man altid faa ham til at skaffe den. Jeg har set ham fra den mørkeste Krog under en Trappe fremskaffe Oplysning om Dupuys Døtre i Løbet af mindre end 10 Minutter. Men det gjaldt om at finde ham. I nederste Etage havde han af Brædder og gamle Papplader bygget sig en lille Hytte, hvori der var en Bænk, en Slags Bordplade og en Hylde med nogle store Flasker Vand — han drak meget Vand og var ret fyldig —. Her residerede han, især om Vinteren, der jo altid var kold indenfor Magasinernes Mure. Her kunde man træffe den altid hjælpsomme Mand, hvis det passede ham. Ellers forsvandt han sporløst. Han havde i de dybe Viduesnischer, der gik op igennem alle 3 Etager, opstillet høje Stiger, og passede det ham ikke at tale med nogen, forsvandt han op eller ned ad Stigerne, og ingen fandt ham, før han selv vilde. Men spurgte man ham om noget, som han kendte til, var han den flinkeste og mest hjælpsomme Mand.

Et af de ejendommeligste Mennesker, jeg har mødt i de snart 57 Aar, jeg har arbejdet i Arkivet, var F. R. Friis, Sorte Friis, som han kaldtes efter sin mægtige kulsorte Haarfylde, der forøvrigt i min Tid var blevet hvid. Han havde et stort, groft og plumpt Ansigt, men det lyste af Intelligens og Forskerglæde. Jeg har truffet Malere, der var begejstrede over hans Fysiognomi, og i lang Tid var der hos en Fotograf i St. Kongensgade udstillet et Portræt af ham, et Hoved i naturlig Størrelse. Han elskede sit Forskningsarbejde, og naar han fik Pakkerne bragt ind, kastede han sig over dem med Begejstringen lysende ud af Øjnene, medens hans Tænder bogstavelig talt løb i Vand. Han saa ud, var der engang en, der sagde, som om han vilde voldtage Pakkerne. Denne Mand ofrede alt for sit Arbejde. Han gik altid i et blankslidt, plettet Diplomatsæt og havde det i mange Aar saa smaat, at han ikke havde Raad til at spise ude, men selv lavede sin Middagsmad paa et lille Petroleumsapparat, der stod i Vindueskarmen i hans Kvistværelse paa Gammelholm. Værelset var fyldt med Bøger, og ude paa den smalle Loftsgang foran hans Dør laa Bøgerne i store Dynger. Det maa ikke glemmes, at

det var ham, der for sine fattige Penge rejste til Prag og her i Tejnkirken fandt Tycho Brahes Grav. Han var en af den historiske Forsknings mest uselviske Tjenere. Først i sine allersidste Aar fik han tildelt Renterne af en lille Kapital, saa han kunde leve nogenlunde sorgfrit.

Selvfølgelig er der i Tidens Løb hændt adskillige pudsige Historier paa Læsesalen, men de fleste af dem er af den Slags, der nok kan more, naar de bliver fortalt, men som virker ubetydelige, naar de bliver skrevet ned. Men der indtraf dog engang en fornøjelig, omend noget dyster Historie, som nok kan fortjene at bevares for Eftertiden. I August 1923, medens jeg var Inspector paa Læsesalen, troppede der en Slags Deputation op, fire Mand stærk, medbringende nogle Dokumenter vedrørende den da meget omtalte Boas Larsens Sag. Boas Larsen havde været Købmand i Roskilde i den sidste Del af det 18. Aarhundrede. Han og hans Hustru Barbara Hansdatter Smith havde i Henhold til en af Danske Kancelli 22/2 1782 udfærdiget Facultas testandi faa Dage efter oprettet Testamente vedrørende deres Fællesbo, hvis samlede Beløb var paa godt 10,000 Rdlr., som de i Testamentet havde disponeret over til Fordel for deres Arvinger. Imidlertid var der i Nutiden paa Køgeegnen opstaaet Rygter om, at det meste af Arven, som efterhaanden var svulmet op til 260,000 Rdlr., var blevet taget af Vallø Stift, og ligeledes voksede Antallet af de formentlige Arvinger saa stærkt, at disse kunde oprette en »Forening Boas Larsen« til Varetagelse af deres Interesser. Forøgelsen af Arvingernes Antal var i høj Grad sket ved, at en Brændehandler J. Hemmingsen (71 Aar) i København rejste rundt og ved falske Stamtavler fik Folk bildt ind, at de hørte til Boas Larsens Efterkommere. Ved Salg af saadanne Stamtavler havde han efterhaanden tjent en Snes Tusind Kroner. Han var Delegationens vigtigste Mand. Med ham fulgte en Gaardejer Peder Hansen fra Hvalsøegnen og dennes Søn Oluf Hansen, der boede hos Hemmingsen i København og foretog Arkivstudier i Sagen, og endelig Formanden for »Foreningen Boas Larsen«, formodentlig den, der havde foranlediget Henvendelsen til Rigsarkivet.

En 14 Dages Tid før havde de to Brændehandlere været oppe i Arkivet og fremvist et Par beskrevne Ark og spurgt mig om disses Ægthed. Jeg svarede, at Papiret var ægte nok og vel ca. 100 Aar gammelt, men at Skriften og Blækket var nyt, og paa deres Forespørgsel om, hvorpaa det kunde ses, oplyste jeg bl. a., at Blækket i gamle Dokumenter blev bleget med Tiden. Nu kom de altsaa igen, og denne Gang medbragte de Aktstykker paa en halv Snes Folioark omfattende et af Boas Larsen og Hustru udfærdiget Testamente, Gavebreve, et Tillæg til Testamentet, en Liste over Obligationer, som Vallø Stift skulde have tilegnet sig, og som man vilde forlange tilbage eller kræve Erstatning for, og endelig en ad mandatum, udfærdiget Facultas testandi. Nu vilde disse Mænd have en Erklæring fra Rigsarkivet til Bekræftelse af Dokumenternes Ægthed og 3 af Rigsarkivet bekræftede Afskrifter af Dokumenterne. I Doku-

menterne fandtes nogle Snore, og baade om disse og om Papiret havde Statsprøveanstalten, efter hvad de sagde, afgivet en Erklæring om, at de stammede fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, men at Blækket ikke var ældre end højst 1894. Gaardejeren fortalte, at han havde fundet Papirerne i Læddiken (et hemmeligt Rum med dobbelt Bund) i en gammel Standkiste, der stod paa hans Loft, og at det var Boas Larsens originale Testamente og Gavebreve.

Det var et af de mærkeligste Dokumenter, der nogensinde er blevet fremlagt i Arkivet, en Blanding af frækt Falskneri og enorm Dumhed. Skriften, gotiske Bogtaver, var ubehjælpsom, undertiden var et latinsk Bogstav smuttet med ind, det store S var skrevet omvendt, fra Højre til Venstre osv. osv. Men værst var dog det, der skulde gøre Falskneriet troværdigt. Det egentlige Testamente, 3 Folioark, blev holdt sammen af Snore af samme Ælde, men det var ikke løse Ark, der var syet sammen, men øjensynlig 3 Ark, der var pillet ud af en Protokol uden at være revet fra hverandre. Disse Snore var samlede med en Klat Lak af den mærkeligste lyseblaa-lyserøde Farve, og i dette Lak stod med fordybede Bogstaver Ordet: »Bols« i en firekantet Indramning med skraat afskaarne Hjørner. Gaardejeren erklærede, at det betød *Bo*as *L*arsen. Jeg svarede, at en Forkortelse af dette Navn i Datiden vilde være BLS, men at dette Segl iøvrigt meget stærkt lignede et Mærke, som fandtes støbt i Nutidens Flasker til Bols-Likør, og at et Aftryk af et saadant Lak netop vilde give fordybede Bogstaver. Dette »Bols«-Segl var anvendt to Gange. Dokumentet lod til at være overhældt med en eller anden Vædske, og efter hans Mening kunde det være blevet vaadt ved, at Vand var trængt ind i Læddiken, hvortil jeg svarede med at holde det hen under Næsen paa ham og de andre med Bemærkningen: »Det er bare ikke Vand; det lugter af Klor«. Dette saavel som at noget af Blækket maatte være fortyndet med Vand, var øjensynlig et Forsøg paa at give Blækket den gulnede Farve, som jeg ved deres tidligere Besøg havde nævnt.

I Testamentet var der under hver af de 17 første Artikler skrevet Ordet »Constanti«. Oluf Hansen erklærede, at det var Latin og skulde betyde »Det staar fast« eller »Det skal staa fast«, og da jeg paaviste det urigtige heri, erklærede baade han og Henningsen, at saadan havde de set det i Testamentet i Landsarkivet.

Men mærkeligst, dummest og frækkest var dog deres Forsøg paa at forfalske ad mandatum-Bevillingen, der gav Ret til at oprette Testamente uden at indsende det til kgl. Konfirmation (Facultas testandi). Disse kgl. Bevillinger blev, ligesom alle andre ad mandatum-Bevillinger, udfærdiget i Kongens Navn af Kancelliet, underskrevet af et Par Medlemmer af Kancelliets Stab, i dette Tilfælde Luxdorph og P. Aagaard, og under Dateringen forsynet med det kgl. Segl, paatrykt i Papir paa Voks. I denne forfalskede Bevilling var imidlertid dette Segl erstattet med en 9—10 cm høj, 6 cm bred forsølvet Messingplade, der foroven var forsynet med en

Krone, ganske som de gamle Skilte, som Vægtere og lignende Folk bar paa det ene Ærme. Midt paa Pladen var der indgraveret C 7, temmelig bredt og med Tværstreger i Tegnene, og hvor Konturerne og Tværstregerne i dem var skaaret ud, skinnede det gule Messing igennem Forsølvningen. Pladen var limet fast paa Papiret med Fiskelim! Det havde Gaardejeren gjort, erklærede han, det var Kongens Segl, og det havde tidligere været fastholdt til Papiret ved nogle smaa spidse Hager, men var faldet af. Papiret bar intet Spor af Hagerne, og da jeg spurgte, hvorledes dette C 7 var blevet anbragt, mente han, at Kongen vel nok havde haft et Segl til at trykke sit Navnetræk ned i Metallet med!

Naturligvis forelagde jeg efter deres Ønske Sagen for Rigsarkivar Dr. Kr. Erslev, som selvfølgelig afviste deres Anmodning om Rigsarkivets Bekræftelse paa Dokumenternes Ægthed og om bekræftede Afskrifter.

Da jeg meddelte de fire Herrer Rigsarkivarens Svar og atter gjorde opmærksom paa, at der forelaa et oplagt Falskneri, sagde Gaardejeren: »Hvem mon der nu kan have gjort det?« Hemmingsen faldt straks ind: »De er saamænd nok døde forlængst«. »Ja mon«, sluttede jeg og saa paa de tre Galgenfugle. Repræsentanten saa meget betænkelig ud, for han var vel nok blevet klar over, at disse Papirer ikke kunde benyttes af »Foreningen Boas Larsen«.

Melde Sagen til Politiet kunde Rigsarkivet ikke, da der endnu ikke var begaaet noget Bedrageri med Dokumenterne, men de Herrer undgik alligevel ikke deres Straf. Der var givet Meddelelse om Sagen til Vallø Stifts Kurator Grev Moltke, og da Sagen indeholdt en Beskyldning mod Stiftet, meldte han den til Politiet, der bl. a. henvendte sig til Rigsarkivet og fik en meget udførlig Erklæring fra dette; alle tre »Gaudiebe« blev straffet. Jeg kalder dem saadan, fordi de, da de stod overfor mig, uvilkaarligt fik mig til at tænke paa Holbergs 3 Gaudiebe. Den dumfiffige Brændehandler Hemmingsen, der »hverken kunde læse eller skrive«, efter hvad han sagde, men som alligevel lokkede det ene Tusind Kroner efter det andet ud af sine godtroende Ofre, den høje, ranke, lidt militært udseende Gaardejer, der var den lykkelige Finder i sin Standkistes Læddike af dette vigtige Dokument, og den nærmest smaat begavede Oluf Hansen, som fik sine mange Maaneders trælsomme Studier, sine Læse- og Skriveøvelser i Landsarkivet og i Rigsarkivet, og sit store Besvær med at skrive det »originale« Testamente med de ham uvante gotiske Bogstaver belønnet med flere Maaneders Ensomhed, hvor han kunde meditere over sin Dumhed. Foreningen Boas Larsen maa vel være blevet opløst, og dermed sluktes for Medlemmerne et Haab om en Gevinst, som saa mange Gange før og senere.

Jeg skal endnu kun fortælle en lille, rørende Oplevelse, som vi oplevede i Rigsarkivet. Den gamle, hvidhaarede, men i enhver Henseende friske og livlige Professor i Historie Edvard Holm, kom til Stadighed i Arkivet. Her mødte han ofte sin gamle Ven, den kendte Kirkehistoriker,

Sognepræst i Kongens Lyngby H. F. Rørdam, der ogsaa var en flittig Arkivgæst. Naar de traf hinanden i Garderoben, skete det, at de med hinanden drøftede Ærnner, der laa dem paa Hjærtet. De var begge stærkt troende Kristne, og en af deres Samtaler virkede saa rørende paa mig, at jeg ikke kan lade være at gengive den. Medens de var ved at tage Overtøjet paa, kom de ind paa Spørgsmaalet om Livet efter Døden. Efter nogle Forklaringer af Rørdam sagde Professor Holm: »Ja, alt det kan jeg godt forstaa, men der er én Ting, som jeg ikke kan forstaa, og som Du maa forklare mig: Naar vi nu efter Opstandelsen bliver iklædt de forklarede Legemer, saa bliver vi jo faktisk forandrede. Hvorpaa kan vi saa kende vore Kære?« »Ja, men det er da ganske simpelt, kære Ven«, svarede Rørdam, »paa Stemmen«. »Ja, naturligvis«, svarede Holm, »paa Stemmen, naturligvis paa Stemmen«.

Jeg kunde have omfavnet de to søde gamle Mænd. De fremkaldte i mig Mindet om Malerierne af de kloge Oldinge i den italienske Middelalderkunst.

Byhistoriske Arkiver.

Af *Hans Brandt.*

Arbejder man med Personal- og Lokalhistorie, er det især Bibliotekerne og Arkiverne, man tyer til for at finde Oplysninger, men meget historisk Materiale er dog ogsaa i Privateje. Medens Bibliotekernes og Arkivernes Akter og Manuskripter opbevares under betryggende Forhold, er dette langt fra Tilfældet med det, der findes hos private. Mangen en Forsker har sikkert, naar han henvendte sig til Privatpersoner om Oplysninger, faaet det Svar: »Ja, jeg har ligget inde med forskellige Ting i Form af Dagbøger, Breve og Billeder, men det har jeg forlængst brændt. Der maa jo engang imellem ryddes op, jeg mente ikke, det gamle Stads havde nogen Interesse«.

For at undgaa, at Arkivalier, Billeder, Smaatryk m. m. paa den Maade gaar tilgrunde, er der i Løbet af de sidste halve Snes Aar i en Del Byer bleven oprettet byhistoriske Arkiver. Disses Opgave er at faa Folk til at forstaa, at de gamle Breve, Akter, Protokoller og Billeder, som de ligger inde med, har historisk Værdi, og at de bør aflevere alt det Materiale, der maatte være i deres Eje, og som kan tjene til Belysning af Byens og de enkelte Borgeres Historie. Der er især Grund til at være agtpaagivende overfor Oprydninger efter Dødsfald. Ved en saadan Lejlighed afleveres der ofte Ting af kulturhistorisk Værdi til Museerne, mens Breve, Dokumenter, Billeder m. m. altfor tit ender i Kakkelovnen.

I det følgende skal der kort redegøres for, hvorledes et saadant byhistorisk Arkiv eventuelt kan startes, hvilke Formaal det har, hvorledes det indrettes, og hvilke Arbejder der her bør udføres. Redegørelsen er især bygget paa de Erfaringer, der er høstet under Arbejdet med det byhistoriske Arkiv i Faaborg.

I næsten hver By findes der en Kreds af Borgere, der er lokalhistorisk interesserede. Nogle af disse maa søge at faa Byraadet og private til at interessere sig for Oprettelse af et Arkiv, saa der kan skaffes Penge til Leje af Lokale. Maaske har Kommunen et saadant, der midlertidigt kan stilles til Raadighed. Det koster ogsaa at anskaffe Reoler og Kasetter til Opbevaring af det indsamlede Stof. En Udstilling af de indsamlede Sager, eventuelt i et større Butiksvindue, vil sikkert give godt Udbytte for

den videre Indsamling, idet Byens Borgere herigennem kan faa at se, hvad det er, Arkivet søger at redde fra Tilintetgørelse.

Til at forestaa Arbejdet i Arkivet vil en Bestyrelse eller et Udvalg paa 4—5 Personer være passende. Hvert af Medlemmerne bør paatage sig et specielt Arbejde, og en Gang om Maaneden, eller oftere, samles de for at drøfte, hvad der er udrettet, og overveje, hvorledes det fremtidige Arbejde bør lægges an.

Hvis det er muligt, vil det være mest praktisk at faa indrettet Lokaler i Forbindelse med Byens Bibliotek, saa dettes Haandbogssamling kan benyttes af dem, der arbejder i Arkivet. Maaske kan der gives Tilladelse til, at en mindre Montre anbringes i Udlaanssalen. I denne Montre kan der udstilles aktuelt Materiale. Lad os tænke os, at en eller anden Institution eller Forening har Jubilæum, da vil det sikkert interessere de bibliotekssøgende, om Arkivet i denne Montre udstiller, hvad det ligger inde med vedrørende Jubilaren. En saadan Udstilling vil ogsaa komme Arkivet tilgode, idet de besøgende maaske opdager, at de har Ting, der mangler i Arkivets Samling, og som de bør aflevere hertil. Saafremt Arkivet er i Besiddelse af ukendte Billeder, kan disse lejlighedsvis udstilles i Montren, med Forespørgsel til de bibliotekssøgende om Oplysninger. Paa denne Maade vil sikkert en Del Billeder kunne identificeres.

Arkivets Lokaler skal være godt ventilerede og maa helst have brandsikkert Loft. Af særlig Betydning er det, at de er helt tørre, thi Fugt er Arkivaliernes værste Fjende. Det vil være praktisk at have tre Rum, Arkivlokalet, et Værelse, hvor det indsamlede Materiale opbevares, til det er registreret og bragt paa Plads, og et Arbejdsværelse eller Kontor. Det indsamlede Materiale inddeles i tre Grupper, og det vil derfor være hensigtsmæssigt at anbringe tre fritstaaende Dobbeltreoler i Arkivlokalet. I Kontoret bør der være en Bogreol til Arkivets egne Bøger. Reolen skal være saaledes indrettet, at der bliver Hylder til de forskellige Kartoteker.

Det indsamlede Materiale anbringes i tre Hovedgrupper, idet Sagerne fordeles enten efter: *Sted, Person eller Sag.*

I *den stedlige (eller topografiske) Afdeling* anbringes alt, hvad der har med selve Byen at gøre, saasom Optegnelser vedrørende dens Historie, Ejendomspapirer, Billeder af Byen og de enkelte Ejendomme, fotografiske Negativer af samme, Bykort og Matrikelskort. Kortene anbringes bedst i store, flade Skuffer, indbygget i Reoler. Papirer og Dokumenter samt Billeder lægges i Kassetter, mens de fotografiske Negativer, der jo vejer godt til, stilles paa Højkant i Trækasser af passende Størrelse. Hvert Negativ kommes i en Papirpose, hvorpaa der noteres, hvad Billedet forestiller. Det er vigtigt at faa nedskrevet alt, hvad man ved. Om nogle Aar er det maaske umuligt at skaffe de nødvendige Oplysninger. Det samme gælder selvfølgelig ogsaa Billederne, der anbringes i Pergamynkuverter, som atter samles i en gul Konvolut. Ejendomspapirer lægges i et Omslag for hver enkelt Ejendom. Udenpaa noteres Ejendommens

Matrikels- og Husnummer, Gade samt Henvisning til Tingbog og Realregister. Paa Indersiden opføres Navnene paa Ejendommens Indehavere ned gennem Tiderne. Omslagene anbringes i Kasetter efter Matrikelsnummer.

Den *personalhistoriske Afdeling* indeholder Oplysninger vedrørende Byens enkelte Borgere og Slægter, Dagbøger, Breve, personlige Papirer (Borgerbreve, Svendebreve, Eksamensbeviser o. l.), Stamtavler, Afskrifter af Folketællings- og Borgerskabslister, Billeder og fotogafiske Negativer. Materialet opbevares paa samme Maade som det topografiske Materiale.

I den *saglige Afdeling* anbringes Foreningsarkivalier, Forhandlingsprotokoller, Regnskaber, Korrespondance. Her findes der ogsaa Arkivmateriale vedrørende Handel, Haandværk og Industri samt andet Materiale angaaende forskellige Emner. Ogsaa til denne Afdeling er der knyttet en Billed- og Negativsamling.

Det vil være praktisk, at de Omslag, der anvendes i de tre Afdelinger, har hver sin Farve, saa Farverne hurtigt kan oplyse om, hvor Sagerne hører hjemme. Paa denne Maade sker det ikke saa let, at et Omslag bliver anbragt paa forkert Plads.

Vil man gøre det byhistoriske Arkiv til andet end et tilfældigt Pulterkammer, er der nok at tage vare paa. Det vigtigste er og bliver Indsamlingen af Materialer. Gruekedlerne og Kakkelovnene har været graadige, men der er endnu meget rundt om, der kan og bør reddes. Særlig bør man have Opmærksomheden henvendt paa Foreningsarkivalierne. Foreningerne skifter hyppigt Formænd, og det er ikke altid, at den afgaaede Formand faar afleveret hele Foreningens Arkiv til Efterfølgeren. Skrivebordsskuffen er blevet fuld og for at faa Plads til nye Breve og Regnskaber, kommer ældre Dele af Arkivet op paa Loftet for saa senere at ende som Optændingsmateriale. Arbejder man med de forskellige Foreningers Historie, gør man ofte den bitre Erfaring, at det ældste Materiale mangler, eller at der i hvert Fald er store Huller i Arkivet. Fra det byhistoriske Arkiv bør der derfor rettes Henvendelse til de forskellige Foreninger med Opfordring til at aflevere, hvad de ligger inde med af Arkivalier og Billedstof, der ikke mere benyttes. For at være sikker paa, at intet gaar tabt i Fremtiden, burde Foreningerne i deres Love indføre en Paragraf, der paabød, at Arkivalier, der ikke mere har praktisk Betydning, skal afleveres til det byhistoriske Arkiv.

Mange ældre Mennesker ligger inde med Fotografialbum, der indeholder Billeder af Personer, som har spillet en Rolle i Byens Historie. Saafremt Indehaveren nødig vil aflevere Billederne til Arkivet, bør dets Ledere sørge for at faa Tilladelse til at skrive Navn paa Billederne og faa Ejeren til at testamentere dem til Arkivet. Hvad hjælper det, at Arkivet senere faar afleveret et Album med en hel Del Billeder, naar der ikke er nogen der ved, hvem de forestiller? Er der Tale om meget værdifulde

Billeder, maaske Tegninger eller Malerier, kan man eventuelt lade Arkivet tage et Fotografi deraf.

Der bør ogsaa gøres et Arbejde for at komme i Forbindelse med Byens Fotografer for at faa dem til at aflevere, hvad de ligger inde med af Billeder. Ligeledes bør der træffes Aftale med Fotograferne om ikke at tilintetgøre fotografiske Negativer, før Arkivet har haft Lejlighed til at gennemgaa disse og tage dem ud, der bør bevares.

Næst efter Indsamlingen af det historiske Materiale er det Bearbejdelsen og Ordningen af Stoffet, som er det største og vigtigste Arbejde. Alt, hvad der kommer ind, indføres i en Protokol, hvor Giverens Navn ogsaa noteres. Derefter registreres Materialet paa Kartotekskort og anbringes i den Afdeling, hvor det hører hjemme. Der føres tre Kartoteker, et for hver af de tre Afdelinger. Det vil være praktisk, at Kortene i hvert af Kartotekerne har sin særlige Farve, svarende til Farverne paa Omslagene, og de bør altid indeholde saa fyldige Oplysninger som muligt om alt, hvad Arkivet ligger inde med.

Paa Forsiden af Kortene i den topografiske Afdeling findes Angivelse af Ejendommens Matrikelsnummer, Gade og Husnummer samt en Oversigt over, hvad Arkivet har af Arkivalier, Matrikelskort, Billeder, Negativer m. m. vedrørende Ejendommen. Paa Bagsiden anføres Henvisninger til Oplysninger i Dagbladene og den trykte Litteratur.

Kortene i Person-Afdelingen paaføres paa Forsiden Personens fulde Navn (Efternavnet først) og Stilling, biografiske Data og Forældrenes Navne; for Ægtefællens Vedkommende gives de samme Oplysninger. Derefter følger Oplysninger om, hvad Arkivet ligger inde med ang. Vedkommende. Bagsiden forbeholdes Kildehenvisninger og Oplysninger om Uddannelse, offentlige Hverv og borgerlige Ombud, Udmærkelser, Ordener og Titler. Der kan i en By have levet to Købmænd Jens Hansen paa samme Tid, og man maa da altid passe paa, at Materialet vedr. disse to Personer ikke bliver blandet sammen.

Kortene i den saglige Afdeling indrettes paa ganske tilsvarende Maade. Drejer det sig f. eks. om en Forening, maa der oplyses om, hvornaar den er stiftet.

For at faa fuldt Udbytte af de forskellige Kartoteker, vil det i høj Grad være nødvendigt at bruge Henvisninger fra den ene Afdeling til den anden. Findes der f. eks. i den personalhistoriske Afdeling et Kort paa en Forretningsmand, fra hvis Forretning der findes Protokoller i den saglige Afdeling, foretages Henvisninger mellem de to Kort.

Det er nævnt, at der paa Kartotekskortene anføres Henvisninger til Artikler i Dagblade og Tidsskrifter. For at kunne gennemføre dette, er det imidlertid nødvendigt, at Byens Aviser, fra de blev grundlagt og til Nutiden, gennemgaas og registreres. Men da Aviserne rummer et ganske enestaaende lokal- og personalhistorisk Stof, er det en nærliggende, ja næsten selvfølgelig, Opgave for et byhistorisk Arkiv at foretage en Regi-

strering af dem. Det tager Tid, men der er ikke andet for end at prøve paa at faa nogle historisk interesserede til at hjælpe med. Ved Registreringen medtages selvfølgelig ikke blot Artikler, men ogsaa Smaastykker af historisk Interesse, Nekrologer over kendte Mænd, evt. ogsaa visse Annoncer, der ofte kan have betydelig kulturhistorisk Interesse. Fra Avis-Registratursedlerne overføres Henvisninger paa Kartotekskort i den Afdeling, hvor Stoffet hører hjemme. Der kan jo ogsaa findes Artikler af Interesse i Aviser fra andre Byer. Det naturligste vil være, at klippe disse Artikler ud og klæbe dem op i en Scrapbog, til hvilken der kan henvises paa Kartotekskortene.

For at have saa mange Hjælpekilder ved Haanden som muligt, vil det være til stor Nytte at foretage Afskrivninger, f. Eks. af Borgerskabsregistre, Byens Grundtakster og Skattelister, af Folketællinger og Kirkebøger. Saadanne Afskrivninger kræver imidlertid megen Tid og er kostbare, hvorfor det mest praktiske vil være at lade Sagerne mikrofotografere. Ganske vist maa der saa anskaffes et Apparat til at forstørre disse Optagelser, men det er dog kun en Udgift een Gang for alle. Da Arkiverne i de sidste Aar har mikrofilmet alle ældre Folketællinger, Kirkebøger, Lægdsruller og Skifteprotokoller, vil det, naar det drejer sig om et større Antal Optagelser, være muligt at faa Kopier af de allerede foreliggende Film, saa Fotograferingen paa den Maade bliver billigere.

Til Støtte for Personalhistorikeren er der et andet Arbejde, de byhistoriske Arkiver bør tage op, nemlig Udsendelse af Spørgeskemaer til Personer, der betyder eller har betydet noget for Byen. Disse Skemaer skal helst være i Folioformat. Paa den forreste Side skriver Vedkommende sine biografiske Data, paa de tre andre en Selvbiografi. Det er hævet over enhver Tvivl, at saadanne Skemaer vil faa overmaade stor Værdi for en senere Tids Byhistoriker. Flere Arkiver, f. Eks. i Rudkøbing, Viborg og Odder, har taget Opgaven op med et tilfredsstillende Resultat.

Det er de byhistoriske Arkivers Opgave at arbejde for Bevarelsen af det historiske Materiale, der ikke kommer til de store Statsarkiver. Der er derfor ikke Tale om nogen Konkurrence med Rigsarkivet eller Landsarkiverne. Faar de byhistoriske Arkiver fat i Materiale, der rettelig hører hjemme i de offentlige Arkiver, afleveres det selvfølgeligt hertil. Skulde der opstaa Tvivlsspørgsmaal, vil det være rimeligt, at Materialet afleveres til de store Arkiver, der har faguddannet Personale, og hvor Arkivalierne opbevares under de bedst mulige Forhold. Til Gengæld kunde de byhistoiske Arkiver eventuelt faa en fotografisk Gengivelse af det afleverede. Der kan ikke være Tvivl om, at de store Arkiver vil kunne faa megen Nytte af de byhistoriske Arkiver, idet de kan virke som en Slags Indsamlingscentral. Ude i de enkelte Byer har man langt større Kontakt med By og Opland, end man kan have i et enkelt Centralarkiv, og man har derfor ogsaa Mulighed for at redde meget Materiale, der ellers vilde gaa tabt.

Ogsaa mellem Museerne og de byhistoriske Arkiver bør der være et nært Samarbejde. Det vil være ganske naturligt, at disse Institutioner, der begge har lokalhistoriske Interesser at varetage, udveksler Materiale og støtter hinanden paa bedste Maade. Maaske ligger Museet inde med Protokoller o. l., som kan udfylde Huller i Arkivets Samling, eller Arkivet kan være i Besiddelse af Skibsbilleder, hvoraf Museet i Forvejen har en betydelig Samling. Hvad vil da være mere naturligt end at foretage en Udveksling? Materialet bliver jo alligevel i Byen. Afleverer Arkivet saaledes Skibsbilleder til Museet, kunde dette evt. lade Billedet fotografere og overlade et Aftryk til Arkivet. Det vil jo have Betydning, om Arkivet har et saadant Fotografi, saafremt Originalen i Museet skulde gaa tabt.

Ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i Maribo i September 1948 drøftedes Emnet »byhistoriske Arkiver« indenfor en snævrere Kreds. Man enedes om, at de byhistoriske Arkiver, der da var oprettet i Faaborg, Odder, Rudkøbing, Ebeltoft, Viborg, Haderslev, Køge og Nakskov, skulde søge at vække Interesse for Oprettelse af Arkiver i andre Byer, ligesom man ogsaa haabede at faa dannet en Sammenslutning.

For at faa denne Tanke realiseret samledes den 11. September 1949 i Faaborg Repræsentanter fra Arkiverne i Viborg, Odder, Haderslev, Nykøbing F. og Faaborg. Paa Mødet, der afholdtes i Faaborg byhistoriske Arkivs Lokaler, drøftedes Sammenslutningen og dennes Forhold til Dansk historisk Fællesforening, ligesom der blev udformet Udkast til Love for Foreningen.

Lørdag den 22. Oktober blev Sammenslutningen en Kendsgerning, idet en Kreds af Repræsentanter fra de historiske Samfund, Museer og Arkiver, der var Deltagere i Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i København, samledes i Restaurant »Vartov«. Der blev gjort rede for de byhistoriske Arkivers Formaal og Arbejde, og efter en længere Diskussion blev det vedtaget at danne en Sammenslutning under Navnet »Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver«, ligesom der blev vedtaget Love og valgt Styrelse.

Det vil være ønskeligt, om samtlige lokalhistoriske Arkiver indmelder sig i Sammenslutningen, idet Arkiverne herigennem kommer i nærmere Kontakt med hinanden, kan udveksle Materiale og give hinanden Raad og Vejledning.

Tegskiftet i Finland. Några tillägg i diskussionen om den gamla skiftesformens uppkomst.

Af *Eino Jutikkala.*

Före storskiftet voro gårdarna i sydvästra Finland på få undantag när belägna i byalag, vilkas åkrar voro ingärdade i två gemensamma åkerhägnader, *gärden*[1]), och i varje gärde innehade varje gård ett stort antal tämligen rektangulära jordstycken, »tegar«. Fäster man icke avseende vid den ordningsföljd av tegarna, som karakteriserar det danska *bolskiftet* resp. *solskiftet*, kunde dessa termer ge någon uppfattning om besittningsförhållandena i de finska byarna; men det enda riktiga ordet är det även i Sverige brukliga uttrycket *tegskifte* (den finskspråkiga termen *sarkajako* har precis samma betydelse).

Tegskiftet infördes i Egentliga Finland på 1300-talet, men dess verkställande fortskred mycket långsamt, så att det först på 1500-talet slog igenom i Tavastland, det östligaste landskap dit det framträngde. Källmaterialet, som belyser skiftesförhållandena i byarna, flyter rikligt redan i slutet av det följande århundradet, och den finska agrarhistoriska forskningen är således i en förmånligare ställning än t. ex. den danska då det gäller att utreda tegskiftets uppkomst och dess ursprungliga form[2]). Medan i de danska byarna kanske ett halvt årtusende hade förflutit mellan det första bolskiftet och de äldsta ägokartornas tillkomst, torde man i Nyland, Tavastland og Satakunta kunna läsa tegskiftets oförvanskade drag direkte i handlingarna.

Vad de finska källorna berätta, kan därför vara av intresse även i utlandet och i synnerhet i Danmark, som inom den agrarhistoriska forskningen kan anses vara ett av de ledande länderna i världen. Sagda källor bestå dels av tingsprotokoll, dels av lantmäterikartor jämte bifogade förklaringar. Åker- och ängsdelningar verkställdes ända till år

---

1) Den danska termen *vang* motsvaras i svenskan av *gärde* (eller *åker*), termen *aas* (eller agerskifte) av *skifte* (eller *fall*) och termen *ager* av *teg*.

2) Detta gäller mutatis mutandis även jordfördelningen före tegskiftet, det tillstånd, som de svenska medeltidslagarna kalla för fornskifte eller hammarskifte. Denna fråga har förf. ur finsk synpunkt behandlat på svenska i tidskriften Rig 1946 (Besittningen av åkerjord i Finland före tegskiftets införande).

1725 av bönderna själva, men ett nytt skifte ägde rum endast i stöd av häradrättens dom, och domen kan innehålla detaljerade uppgifter om huru delningen var avsedd att utföras eller huru den hade verkställts vid en tidigare förrättning, som sedermera blivit tvist underkastad. Med nöjaktig text försedda lantmäterikartor, där varje teg är särskilt antecknad, är det icke så gott om. De kartor, som härstamma från tiden före 1725, tjänade nämligen skattäggningsändamål, och i motsats til Danmark, där det var nödvändigt att ange varje liten agers storlek, var det i Finland nog med att åkerarealen i hela byn, dess fördelning mellan olika boniteter och varje gårds ideella andel därav angavs. Efter 1725 förrättade lantmätarna visserligen även tegskiften i byar, där t. ex. på grund av en ödegårds utbrytning ett nytt skifte hade påbjudits, men det var icke så ofta som man hade anledning till en så omfattande åtgärd. Redan år 1755 begynte storskiftet; storskifteshandlingarna innehålla någon gång värdefulla upplysningar om det system, som i kraft av samma protokoll blev avskaffat[1]).

* * *

Slår man upp en historisk lärobok eller en agrarhistorisk studie och ser efter, vad dessa säga om uppkomsten av tegskiftet, så möter oss nästan genomgående samma förklaring: eftersom graderingen var obekant, måste varje delägare i byn erhålla såväl svag som bördig jord, såväl frostiga dälder som soligo sluttningar, såväl sanka starrängar, som ofta stodo under vatten ända till höbärgningstiden, som torra hårdvallsängar[2]). Det borde dock vara lätt att inse, at enbart denne grova grading, som bönderna uttryckte i färgrika termer och icke i exakta siffror, ej kunde leda till den för tegskiftet typiska splittringen av åker- och ängsmark i hundrade små lotter. I en mindre, på lerslätten belägen by fanns det kanske icke alls behov av gradering, och varje gård kunde i så fall ha fått sin andel i åkergärdet i ett enda stycke; i de flesta byarna hade möjligtvis gärdenas delning i tre eller fyra till jordmånen olikartade skiften varit nog för att tillfredsställa alla grannars krav på den bästa jordmånen. Ifall en tegskifteskarta innehåller uppgifter om åkerns bördighet, gör man dessutom den iakttagelsen, att skiftena ingenting ha att göra med jordmånen och att en enda lång teg kan innehålla både högre och lägre uppskattad jord[3]).

I Danmarks kuperade terräng har jordens lutningsriktning gett upp-

---

[1]) Problemet har av undertecknad dryftats på finska i Suomen talonpojan historia, 1942, ss. 263—270, samt Längelmäveden seudun historia I, 1949, ss. 218—226.

[2]) Som exempel må anföras Svenska lantmäteriet 1628—1928 II, 1928, s. 13. — En avvikande uppfattning hyser *K. Haff* (Die dänischen Gemeinderechte II, 1909, s. 41).

[3]) T. ex. de långa tegarna i nedre vänstra hörnet av den tegskifteskarta, som förf. publicerat i Atlas of Finnish History N:o 44. — Även en dansk ager kunde höra delvis till en och delvis till en annan bonitetsklasse, jfs. Fortid og Nutid 1944, s. 286.

hov till aasenes varierande former och gränserna mellan dem ha dragits där denna riktning ändras; ehuru åkern icke var dikad, var det ju praktiskt att rikta fårorna parallellt med markens lutning. Men i Finlands forna byområden var — och är — den brukade jorden jämn, ofta jämn som ett golv; i de östra landskapen, där man kan se åkerlappar på backsluttningar, har bybosättning med tegskiftade hägnader aldrig uppstått. Sådana utomordentligt besvärliga avvägningar, som verkställts i somliga danska byar för att utreda sammanhanget mellan markens lutning och aasfordelingen, skulle i Finland lända till föga nytta. Med större skäl kunde man tänka sig, at åkergärdenas f o r m hade förmått bönderna att indela dem i skiften. Ännu på 1600- och 1700-talen var ju den odlade arealen i Finland försvinnande liten, och byarnas åkerhägnader bestodo icke av vida och sammanhängande rektanglar, utan av långsträckta och av sicksacklinjer begränsade polygoner. Det antagandet ligger nära till, att en vinkelspets i åkergärdets rand blev utgångspunkt för en gräns mellan två skiften; ty på andrå sidan av denna bukt blevo ju alla tegar längre resp. kortare än de tegar som löpte före denna bukt, och då enbart tegarnas bredd mättes, förutsatte man ju att alla tegar i samme skifte voro av samma längd. Men verkligheten driver gäck också med denna kammarteori. En liten blick på de bevarade kartorna, t. ex. på dem som avbildats i denna uppsats, visar, att skiftenas gränser icke bestämdes av åkergärdets geometriska form.

I de dokument, som på ett eller annat sätt behandla tegskiftet, har jag icke påträffat en enda häntydning på att de finska skiftena hade liksom de danska aasene haft sina särskilda namn. Ock då dessa skiften varken ha något samband med jordmånen eller äro betingade av terrängens varierande lutningsriktning eller bukterna i gärdets omkretsrå, finns det intet stöd för antagandet att de finska byarnas åkrar hade först indelats i skiften och sedan varje skifte i tegar för varje hemman. Men det återstår en möjlighet att förklara skiftenas och sålunda hela tegskiftets uppkomst: de kunna ha uppkommit vid själva mätningsförrättningen. Vi kunna sålunda icke undgå att dryfta det viktiga problemet om mätningstekniken.

Då banbrytaren för den finska agrarhistoriska forskningen, *Voionmaa*, uppdagade sambandet mellan tegskiftets införande och beskattningen, redogjorde han för en behändig teknik, vilken skulle ha möjliggjort för bönderna att skifta en rektangel, d. v. s. en på förhand avgränsad aas, så att proportionerna mellan de arealer som varje granne erhöll blevo noggrannt desamma som proportionerna mellan deras grundräntor[1]), och denna redogörelse har ofta citerats i litteraturen. Men även utan avseende på de svårigheter, som räkneoperationerna måste ha vållat de olärda bönderna, och det faktum att det s. k. stångtalet

[1]) V. *Voionmaa*, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, 1912, ss. 202—210.

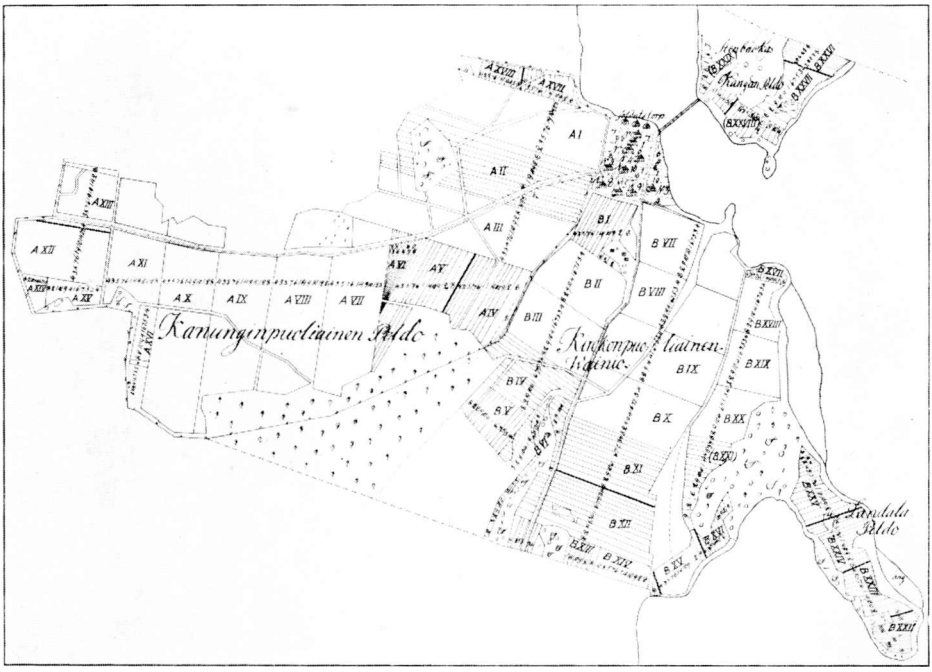

1. Mierola bys bolåkrar år 1749. De arabiska siffrorna beteckna gårdar och dessas tegar (agre) på åkern; i de flesta skiftena (aase) har lantmätaren låtit bli att rita gränserna mellan tegarna. De romerska siffrorna, som beteckna skiften, finnes icke på originalkartan. Tre helt oregelbundna skiften stå i parentes (B XXI, B XXIX och B XXX). Då skiftesgränserna i originalet icke äro ritade med tjockare streck än teggränserna, ha några av dem här blivit förtjockade för att göra kartan åskådligare.

och likaså stångens längd varierade från by till by — *Voionmaa* förutsätter, att stångtalet alltid var 24 och stångens längd 6 alnar — måste hans teori förkastas på grund av att man icke i en enda handling, som berättar om tegskiftet, hittils har sett den av honom beskrivna mätningstekniken tillämpad i praktiken. I själva verket torde den härstamma från de lärda och sentida lantmäteriböckerna.

* * *

I Orivesi kyrkoby (Övre Satakunta), som omfattade 11 gårdar, berättar den lantmätare, som på 1770-talet där verkställde storskiftet, om det försvinnande tegskiftet med följande ord: »Byamålet utgjordes uti Orivesi By af en $5^5/_8$ aln lång stång, hvarmedelst de hade sine Bohlåkrar och där inom belägne slåtterländer jämte 14 andra ängsstycken sinsemellan sålunda fördelte, at de större hemmanen som bestå af $2^1/_2$ öreland hade sine tegar $2^1/_2$ sådan stång, samt de mindre af 2 öreland 2 stänger breda: och var således omrörde Byamål alldeles öfverensstämmande med hemmanens öretal. Dylika tegar ägde hvarje hemman uti bohlåkern inemot 50 och ungefärligen 100de af stångfalls ängarne.« Med *stång* förstår man den långa staven, som omsorgsfullt bevarades i varje by och som för detta lilla samhälle var av nästan

likartad betydelse som platinametern i Paris är för hela världen. Såframt tvist uppkom över delningens rättmätighet eller såframt denna t. ex. på grund av en ödegårds utbrytning måste förrättas på nytt, höll man sig till detta uråldriga och laggilla mått. I olika byar voro stängerna av olika längd, och ehuru antingen 6 eller 9 alnars stänger voro de allmännaste, sågo vi redan i vårt första exempel, att stångens längd icke ens nödvändigtvis utgjorde ett jämnt alntal. Endast det var angeläget att samma by alltid »stångfälldes« med samma stång. Varje gård hade sitt skattetal, efter vilket den betalade grundränta till kronan; huru dessa enheter, som varierade från landskap till landskap, uppkommit, är en fråga som här måste förbigås, och för att kommentera den citerade källan anföres endast, att i Övre Satakunta öre(s)landet var den viktigaste och för jordbesittningen avgörande skatteenheten. I Orivesi by hade alltså varje gård lika många (med byns egen stång mätta) stänger breda tegar i åkern som den hade ören i kronans jordebok, och det utgör sålunda ett exempel på den enklaste proportionen mellan skattetalet och stångtalet. Rätt ofta avveko stångtalen från skattetalen så att de förstnämnda erhöllos genom att de sistnämnda antingen multiplicerades eller dividerades med något tal. I en del byar var stångtalet vid ängsdelningen dubbelt så högt som vid åkerdelningen (se fig. 2). Men inom åkrarna måste — frånsett vissa undantag, varom nedan — varje skifte i samma by vara lika brett och alla de tegar, som i de olika skiftena hörde till en viss gård, vara sinsemellan lika breda[1]).

Ett skiftes bredd i alnar var helt enkelt den använda stångens längd multiplicerad med byns sammanlagda stångtal, och denna distans var avgörande för huru gränserna mellan skiftena skulle löpa. T. ex. i Mierola by (Tavastland, fig. 1) äro 38 av de 48 skiftena 154 alnar breda. Icke ens sådana naturhinder som vägar eller genom åkern löpande bäckar tillätos att avbryta den schematiska delningens jämna gång; om nödvändigt, fortsätter samma skifte på andra sidan av vägen eller bäcken (se t. ex. i Mierola sådana skiften som A II, A III o. s. v. ända till A XI eller gränsen mellan A XII och A XIII). Men skiftenas läge berodde även på var delningen begyntes. Gärdets sammanlagda bredd kunde ju aldrig vara jämnt divisibel med den på ett rent matematiskt sätt uppkomna bredden av ett skifte, och därför återstod alltid i den ända, mot vilken delningen fortskred, ett smalt jordstycke, som icke kunde skiftas efter samma enkla metod som den övriga åkern. Huru gick man till väga med denna åkerlapp?

Tingsprotokollen och kartorna berätta om tre möjligheter. Ifall divisionsresten var liten och blockformig, förklarades den vara vad danskarna skulle kalla en hump, d.v.s. den lämnades odelad åt en av grannarna;

---

[1]) Samme strängt geometriska delningssystem har *D. Hannerberg* påträffat i mellersta Sverige (Tunnland, öresland, utsäde och tegskifte, 1946).

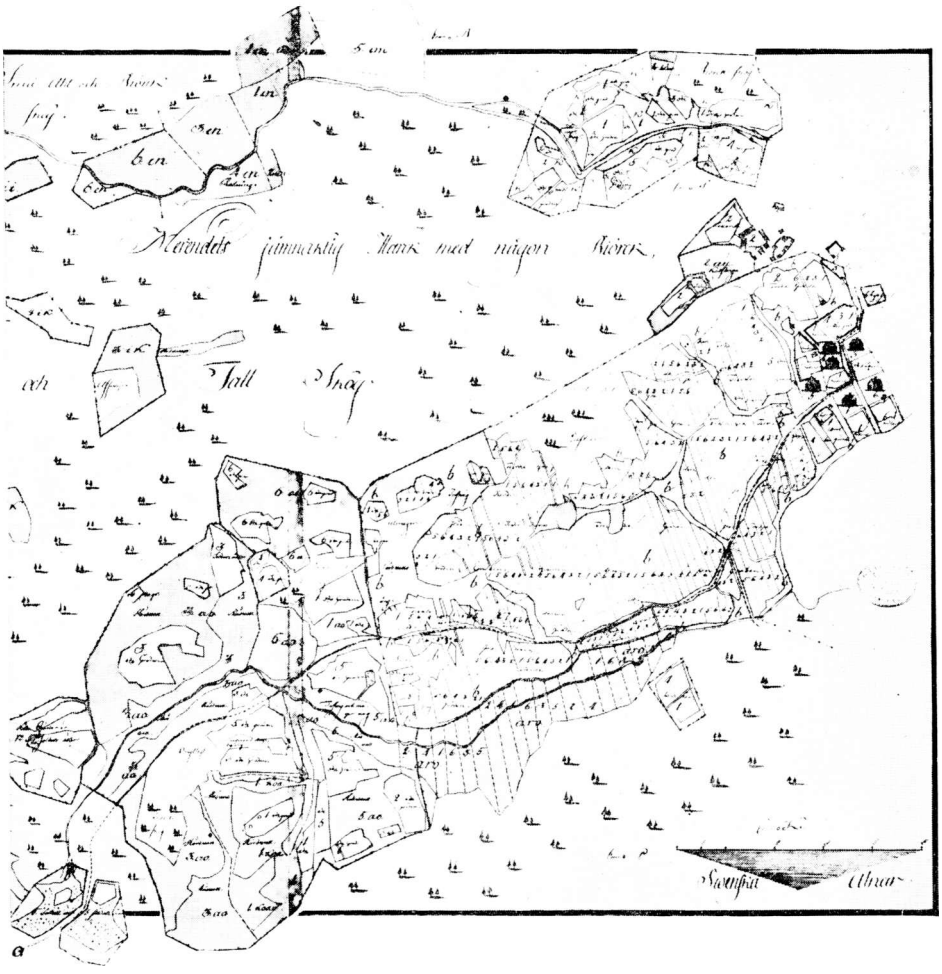

2. Haviseva bys åkrar och ängar år 1761. De arabiska siffrorna beteckna gårdar; vilka i denna by alla voro lika stora, och dessas tegar på åkern och ängen. Den ljusare färgen markerar åkrar, den mörkare ängar.

de övriga bönderna erhöllo i vederlag små och icke noggrannare avmätta åkerlappar på något annat håll. Om åter divisionsresten var tämligen rektangulär och mycket lång, delades den i tvärriktningen, så att ett antal korta tvärtegar uppkommo (t. ex. i Mierola skiftena A XIV—XVIII, B XIII—XIV samt skiftet utan nummer bredvid det ofullständiga skiftet A XVI); en ny divisionsrest kunde visserligen sällan undvikas, men den omfattade endast en obetydlig del av den areal, som utan tvärdelningen hade blivit oskiftad. Ifall divisionsresten var så stor, att dess bredd icke avsevärt avvek ifrån normalskiftets bredd, kunde man dela det efter stångtalet, om man på måfå jämkade tegar så att de blevo något smalare än i de övriga skiftena. När ett gärde i Söderveckoski by (Nyland) år 1726 stångfälldes, erhöll envar av de 15 gårdarna i Storåkern fyra gånger jord

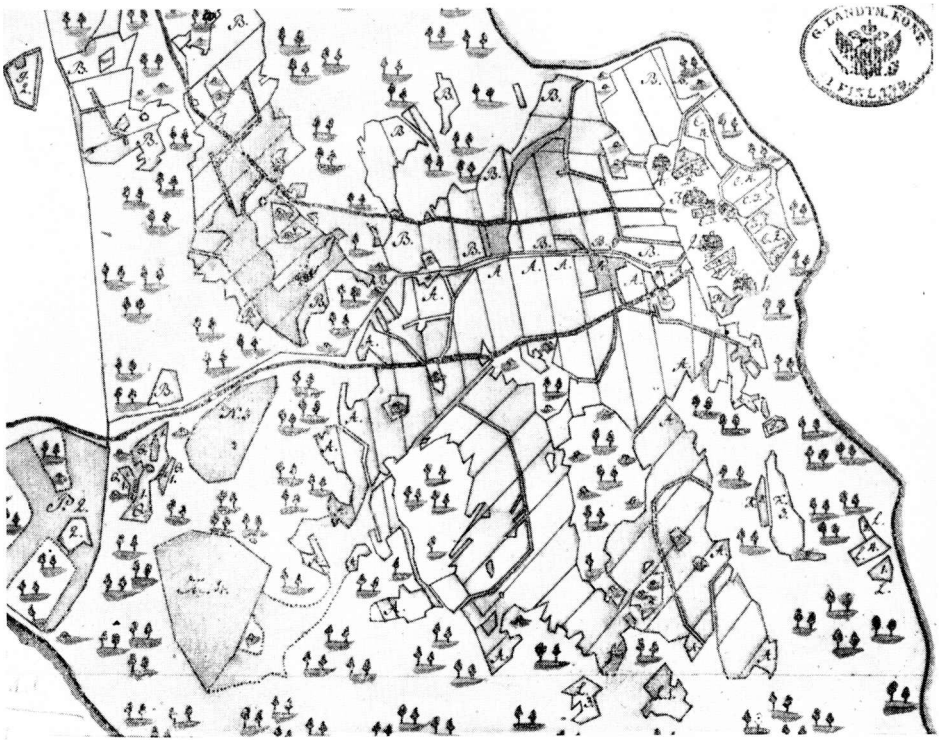

3. Haapaniemi bys åkrar år 1749. Litt. A och B beteckna de två åkergärdena; i byn funnos endast två gårdar, vilka turvis erhöllo var sin teg.

»till fullo«, d. v. s. efter vars och ens stångtal. Dessa normalskiften blevo sålunda 171 alnar breda, men efter den fjärde delningen återstod ett 158 alnar brett åkerstycke. Det kunde dock lyckligtvis skiftas sålunda, att »efter som åkern i ändan var smalare än i början« man gav de gårdar som i ordningen voro de sista, deras fulla alntal, medan de som kommo först fingo smalare tegar än vad deras stångtal hade berättigat dem till.

Åkern var i ändan längre än i början, hette det i Söderveckoski. Som vi ha sett, utgjorde åkerranden en sicksacklinje. Det fanns rätt få regelbundet rektangulära aase i sydvästra Finlands samtliga byar. Tegarna i samma aas voro icke lika långa, vilket dock borde ha utgjort en förutsättning för hela mätningssystemet. Dessutom kunde sanka gropar, jordfasta stenar, ja t. o. m. små naturdiken eller bäckar avbryta en teg; ytterligare hör man i undantagsfall talas om tegar, vilka »smalnade mot nedre ändan« (Heponiemi by i Övre Satakunta, se nedan; jfr även skiftet A VI i Mierola). Rättmätigheten syntes kräva gottgörelse åt de grannar som på så sätt blevo svårt förfördelade. Ofta överläts dem en hump i vederlag. I Söderveckoski iakttogo vi, att i det sista och undermåliga skiftet de gårdar som erhöllo kortare tegar fingo den normala bredden, medan de som erhöllo längre tegar ledo förlust i bredden. Från den

ytterst detaljrika skildringen, som behandlar Heponiemi bys tegskiftesförrättning åren 1687—89, få vi veta, att även i de skiften som lågo mitt i gärdet en kortare eller annars oförmånligare teg mättes ett par stänger bredare än vad ägarens stångtal hade förutsatt. På så sätt blev även hela aasen bredare än de övriga. I otaliga fall har dock intet vederlag för tegens bristande längd eller för stenar och diken utdelats. Handlingarna tyckas någon gång antyda, att bönderna instinktivt höllo sig till de stora talens lag: då skiftenas antal räknades i tiotal, kunde man lita på, att den som i ett skifte blev förfördelad, i ett annat skifte lyckades få en av de bästa lotterna[1]). I Haapaniemi lilla by (fig. 3), som omfattade bara två gårdar, varierar tegarnas längd ovanligt mycket. Men i stället för att i varje fall gottgöra den granne som erhöll den kortara tegen, tyckes man ha resonerat, att han i näste skifte möjligtvis hade all anledning till skadeglädje.

Av det sagda framgår, att en gård hade endast en teg i varje skifte. På Mierola bys åkrar innehade hemmanet nr. 4 visserligen två tegar i varje skifte, en mellan gårdarna nr. 10 och 1 och en i den ena ändan, men detta undantag torde bero på att två gårdar sammanslagits innan hemmansnumren i slutet av 1600-talet hade uppkommit och att bådas tegar således på kartan markeras av samma siffra. I de kartor, som ingå i denna uppsats, följa de olika gårdarnas tegar varandra i samma ordning i varje eller nästan varje skifte, och dette förhållande är icke en tillfällighet, utan utgjorde faktiskt regeln. Ordningsföljden bestämdes dock icke av tomternas läge i byn; det finska tegskiftet var ytterst sällan ortodoxt solskifte. Om lottkastning under delningsförrättningens lopp tala de bevarade källorna icke, utan vi få av dem det intrycket, att varje by hade sin hävdvunna ordningsföljd. Huru hade den uppkommit? Ett omtvistat lagrum i Byggningabalken, »laeghre raadha«[2]) har av de gamla lagöversättarna blivit tolkat på finska med de lättare begripliga uttrycken »utvälja först«, »utvälja skiftets början«, »utvälja stället«. Det var en rättighet som åtnjöts av den »som mest äger i byn«. Men lagen stadgar ingenting om de övriga lotterna.

Det material som utgör underlaget för ovanstående skildring av det finska tegskiftet, härrör från Tavastland, Övre Satakunta och Nyland. I Egentliga Finland tyckas byar, vilkas åkergärden omfattade skiften av varieranda bredd, allmännare. Där åtskilja trehundra år kartornas och domböckernas tillkomst från den period då tegskiftet infördes, och under tre sekel hade den enkla regelbundenheten trasslats till. Men de medeltida köpebreven, som det finns gott om från detta landskap, ange den sålda gårdens storlek i uttryck, vilka enligt förf:s mening mest otvun-

---

1) Beträffande Danmark se *Tr. Finks* Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, s. 40: »men man regnede med, at ulighederne for landsbymarken som helhed udlignedes».

2) I Magnus Erikssons Landslag, BB kap. 3, i Kristoffers Landslag, BB kap. 4.

get låta sig förklara, om man förutsätter, att åkerdelningen förättats på det ovan beskrivna sättet: uppgiften att gården ägde *n* stänger »i allom teeghskifftom«, »offuer allan by«, »i hvarie gierde« betecknar då att gården varje gång då turen kom till den, d. v. s. i varje aas, erhöll en *n* stänger bred teg.

* * *

Det anses numera allmänt, att den gamla skiftesformen — det danska solskiftet och de motsvarande företeelserna i övriga europeiska länder — icke uppkom spontant inom bondesamfundet, utan var resultatet av en omfattande reglering ovanifrån[1]). I Finland, där feodalherrarna ingen roll spelade, har tegskiftet genomförts på anstiftan av kronan, som i egenskap av räntetagare drog omsorg om att varje bondes jordinnehav stod i proportion till den grundskatt han hade att erlägga. Men verkställandet av skiftet var överlämnat åt bönderna och deras självstyrelse, och man måste utgå ifrån att de i detta uppdrag voro bundna vid det forna bondesamfundets sedvänjor. Och dessa sedvänjor äro kända från de samfällda näringsfångens område.

Det primitiva tänkandet föredrar en konkret delningsmetod framom de abstrakta. Då det gemensamt bärgade höet på en samfällighetsäng skulle skiftas, begynte man icke med att mäta hela avkastningen och räkna ut huru många parmar som tillkommo var delägare, nej, man skred utan vidare till den konkreta delningen: varje bonde tog turvis en såte, och om någon granne hade dubbelt så stora rättigheter till avkastningen som de övriga, tog han på en gång två såtar. Icke heller då strömmingen i ett samfällt notvarp skiftades, mätte man hela fiskafånget för att sedan kalkylera huru många lispund var granne skulle erhålla, utan gav varje notdragare i tur och ordning en släde full och styrmannen två slädar, medan divisionsresten skiftades genom att mindre mått användes, så som ämbar, spadar eller fjärdingskärl. Tullintraderna i de mjölkvarnar som bönderna innehade i kvarnlag, skiftades på så sätt, att varje delägare turvis fick en skäppe, eller om han ägde flere andelar, flere skäppor på en gång; all spannmål delades så att ingen divisionsrest uppkom, och vid nästa delningsförrättning begyntes från den bonde, som stått närmast i turen då spannmålen förra gången tagit slut. Utan att ha till förfogande det källornas vittnesbörd, för vilket ovan redogjorts, kunde man ex analogia dra den slutsatsen, att man även vid åkerdelningen förfor så att var bonde turvis erhöll sina stångmått och att man icke på förhand indelade åkergärdet i bestämda aase och sedan verkställde komplicerade räkningar och mätningar för att dela

---

[1]) Litteraturhänvisningar i nämnda uppsats i Rig 1946. För Danmarks vidkommande har detta betonats av *H. Larsen* (Nogle Oplysninger och Bemærkninger om danske Landsbyer, Aarb. for nord. Oldkyndighed 1918) och för Sveriges vidkommande sedermera av *F. Dovring* (Attung och markland, 1947).

ett skifte i en viss proportion mellan delägarna. Icke obekantskap med graderingen, utan den outvecklade mätningstekniken gav upphov till åkerjordens splittrande i hundrade små tegar.

Förfarandet vid tegskiftets avskaffande har visserligen ingen beviskraft beträffande dess uppkomst, men är dock ur en viss synpunkt sett belysande. Storskiftet verkställdes av lantmätarna, som behärskade mätningstekniken och voro i stånd att fördela ett visst åkerstycke i givna proportioner mellan grannarna, och följden blev i Finland att bönderna erhöllo sin åkerjord i flere, men icke mera i tiotals lotter. Den enorma splittring, som uppkommit på grund af mätningsteknikens primitivitet och motviljan mot abstrakta delningsmetoder, avskaffades, medan den måttliga splittring som uppkommit genom avsaknad av all gradering och som historikerna ansett vara det grundläggande draget i den gamla skiftesformen, gick över i den nya, ärvdes alltså av storskiftet. Lantmätarna behärskade visseligen även graderingstekniken, men bönderna litade icke på den utan önskade, att var och en fortfarande skulle få såväl dålig som god jord, och först det senare verkställda nyskiftet (enskiftet) har småningom avlägsnat denna splittring.

Nekrologer.

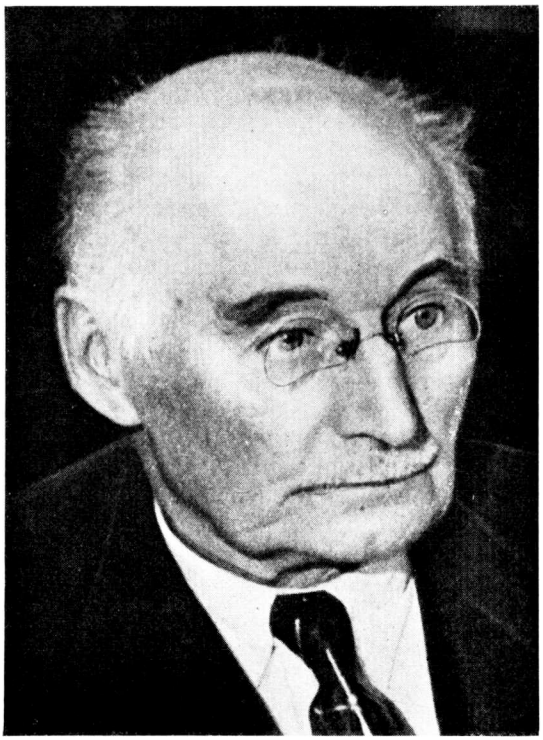

J. S. Møller

7. Nov. 1865 — 27. Febr. 1950

Kredslægen, som Jens Schou Møller også kaldtes af os, var i sine sidste år æresmedlem ikke blot i DHF og i DKMF, men også i Holbæk Amts historiske Samfund, i Nordvestsjællands Lægeforening og i Medicinskhistorisk Selskab. Det vidner om, hvor vidt hans interesser spændte, og hvor meget han i sit lange liv nåede at få udrettet. Gennem 43 år praktiserede han i Kalundborg, 20 af disse virkede han også som kredslæge; i mere end en menneskealder var han formand for byens folkeuniversitetsforening og folkebibliotek (hvor hans portrætmaleri nu hænger). Han var stærkt interesseret i skolehygiejniske og socialmedicinske spørgsmål, redigerede i godt et tiår Sygekassebladet og tog virksom del i faglige lægesammenslutninger.

Alligevel blev han også museumsmand med liv og sjæl. Det var barndomsminderne fra fædrenegården i Hedeby ved Ringgive, der dannede grundlaget for hans sympatiske forståelse af landalmuen og dens gammeldags kultur. De fik ham til at tage fat, da Kalundborg og Omegns Museum startede 1908, og de lod ham ikke slippe dette arbejde, før døden kaldte

ham. Han så straks og klart, at museets hovedopgave måtte være at samle minderne fra den særprægede kulturenklave Refsnæs, og med udnyttelse af de fordele, som hans landpraksis gav ham, skabte han trods små og beskedne pengemidler den uerstattelige samling af stuer og dragter fra Refsnæs, der nu foruden meget andet fylder Lindegaarden. Han ofrede museet de sidste rester af sin fritid og var ikke bange for at arbejde kolde vinterdage i dets uopvarmede lokaler.

Ud af museumsarbejdet voksede endvidere hans kulturhistoriske forfatterskab. Det begyndte beskedent med småopsatser, deriblandt en fin afhandling om egnens boligskik (Fra Holbæk Amt 1916), men siden fulgte det monumentale værk om vestsjællandske folkedragter (1926) og de to store folkloristiske værker: Fester og Højtider (1929—33) og Moder og Barn (1940), skrifter, som forener detailfordybelse med vidtspændende udsyn, og som præges af mandens og lægens dybe forståelse af den gamle almuekultur; hans moderne, radikale indstilling hindrede ham ikke i at tage den til sit hjærte, netop på grund af hans mangesidede virksomhed var hans blik åbent for livet bag museumssagerne, og han havde myndighed nok til at sige fagets specialister visse sandheder herom.

Samtidig med alt dette var han i 10 år formand for Holbæk Amts historiske Samfund, og da DKMF stiftedes 1929, var det næsten en selvfølge, at han som primus inter pares blandt provinsens museumsmænd valgtes til dens formand og dermed også blev medlem af DHF's bestyrelse. Så lidt som alle hans kulturhistoriske afhandlinger, hvis række fortsattes i hans sidste leveår, kan nævnes i disse korte mindeord, lige så lidt kan hans indsats i vore foreninger gennemgås i enkeltheder, hvilket også turde være overflødigt; hvert mødereferat i F.o.N. viser dens betydning. Når de danske egnsmuseer i hans formandstid opnåede at få ordnet deres forhold og forbedret deres økonomi veed enhver af os, at disse væsentlige fremskridt i første række skyldtes Kredslægen. Hans organisatoriske evner, utrættelige energi og sejge jydske udholdenhed skabte et grundlag, hvorpå der kan bygges videre. Da han fyldte de 80 og ønskede at nedlægge sine hverv, gav vi nødigt slip på ham.

Vi vil mindes ham som den myndige leder og den gode kollega, der forstod samarbejdets kunst, og for al eftertid vil hans navn være indskrevet i dansk museumsvæsens og dansk kulturforsknings historie.

Chr. Axel Jensen.

Peter Holm.

14.5.1873 — 1.2.1950

Ved Peter Holms død har den danske museumsverden mistet en af sine mest særprægede personligheder. I en usædvanlig grad var han og hans museum eet, og når engang de danske museers historie i vort århundredes første halvdel skal skrives, vil han få sin fremtrædende plads. Peter Holm var udgået fra et solidt borgerligt milieu, og selv om hans virksomhed som lærer og translatør i engelsk måtte ændre hans indstilling, bevarede han sin interesse for fortidens bykultur, der yderligere blev styrket ved en stærk forståelse af lokalhistoriens betydning. Det var derfor naturligt, at han kom til at rejse Borgmestergården på landsudstillingen i Århus 1909, og at den kom til at vise borgerskabets kultur og byens lokale historie.

Allerede på dette tidspunkt havde Peter Holm større mål for øje; i stedet for en bygning, der både i sin ydre skikkelse og i sit indhold var præget af, at den blot skulle stå en udstillingssommer, søgte han at skabe en fast institution, der kunne være det samme for vore købstæder, som frilandsmuseet var det for landsbyerne. Peter Holm besad i sin personlighed værdifulde egenskaber til løsningen af denne opgave.

Det lykkedes i 1941 at rejse Bormestergården på det sted, hvor den nu står, og tålmodig udholdenhed i forbindelse med en enestående forhandlingsvilje og en fast tro på, at målet kunne nås, bragte bygning efter bygning til museet, så det i 1945 talte 47 forskellige huse. Fra blot at være en lokal seværdighed voksede samlingen i ydre og indre værdi og blev et museum med minder fra hele Danmark. Den lokalhistoriske afdeling for Århus udgør nu kun en ringe del af museet.

»Den gamle By« var oprindeligt anlagt som en samling af borgerlige interiører, men efterhånden kom andre afdelinger til, og særligt skal det fremhæves, at Peter Holm ved at skabe et håndværksmuseum indførte noget helt nyt i den danske museumsverden. Det lykkedes at gøre det ene fag efter det andet interesseret i at rejse en bygning, hvor dets værksted fra fortiden blev indrettet, og der er på denne måde samlet et stort materiale, som nu vanskeligt vil kunne tilvejebringes.

Da museet havde taget form, kunne alle se dets værdi og betydning, men i de første år, da arbejdet endnu syntes planløst, var der megen modstand at kæmpe med, og Peter Holm havde brug for hele sin optimisme og udholdenhed. Efterhånden måtte dog selv den mest skeptiske bøje sig, og i de sidste år viste talrige udmærkelser, kulminerende i æresdoktorgraden ved Århus Universitet, at man forstod og vurderede hans arbejde.

Peter Holm hørte til de personligheder, der uden forudgående faglig skoling blev draget ind i museumslivet, til hvilket de ligesom er bestemt ved styrken af deres følelser. Han var en åndsfrænde af tandlæge Anders Sandvig, skaberen af de store samlinger i Lillehammer og var forbundet med ham i et nært venskab. Begge forstod gennem fortidens interiører at tale til kredse, for hvem kulturhistoriske museer ellers var utilnærmelige steder, og Peter Holm havde som foreviser sin egen uefterlignelige stil, med hvilken han yderligere skabte interesse om sin samling. Med uendelig flid byggede han sit museum op, og det var stedse i hans tanker.

Helge Søgaard.

Vore videnskabelige institutioners arbejde i det forløbne år.

Redaktionen har ment, at det ville være af interesse for Fortid og Nutids læsere, om der hvert år kunne bringes en oversigt over de videnskabelige institutioners arbejde. Redegørelsen udarbejdes af redaktionen på grundlag af beretninger, der modtages fra institutionerne. Redaktionen vil være glad for at få oplysninger om alt arbejde, som naturligt hører hjemme under disse meddelelser, og redegørelser herfor er velkomne, selvom der ikke er sket henvendelse til de pågældende institutioner.

Institut for lokalhistorisk forskning.

I 1943 oprettedes på professor *Albert Olsens* initiativ »Institut for lokalhistorisk forskning«. og i de første år derefter udfoldede institutet nogen rådgivende virksomhed og planlagde forskellige arbejder. Vanskeligheder under og efter besættelsen, ikke mindst professor Albert Olsens tvungne Sverigesophold, standsede imidlertid arbejdet, og efter professor Olsens død har det ikke været muligt af skaffe økonomisk basis for virksomheden eller de nødvendige medarbejdere, og institutet er nu ophævet, idet dets aktiver og dets arkiv er overgået til Dansk historisk Fællesforening.

Nationalmuseet.

Nationalmuseet har i en årrække foretaget undersøgelser ved vore *herregårde* — særlig af det gamle indbo — men fra april 1950 er disse undersøgelser kommet i en fastere form, ved at der gives en statsbevilling på 30.000 kr. årlig hertil. Det er meningen dels at undersøge bygningshistorien, hvor det mange gange bliver nødvendigt at foretage afbankninger og udgravninger, dels at gennemgå indboet i den udstrækning, ejerne vil tillade det. Et stort antal af vore herregårde er fredede, men en mængde af dem er aldrig opmålt eller nærmere undersøgt, og i betragtning af den sociale udvikling, der på katastrofal måde truer de gamle herregårde, er det en opgave, som har den allerstørste hast. Nationalmuseet håber på, at ejerne af vore historiske gårde vil vise forståelse overfor disse undersøgelser, der har til formål at klarlægge et vigtigt afsnit af dansk kulturs historie. I indeværende år er Gammel Estrup og Bratskov blevet bygningshistorisk undersøgt, og der er for Nationalmuseets regning foretaget udgravninger ved Clausholm i tilslutning til de historiske undersøgelser, som lensbaron Berner Schilden Holsten lader foretage ved denne gård, der er et af vore finest bevarede herregårdsanlæg.

Af værket »*Danmarks Kirker*« er der i det forløbne år udsendt en række hefter om kirkerne i Maribo amt, og et stort dobbeltbind om Roskilde domkirke er blevet forberedt. Det vil være klart til udgivelse i begyndelsen af næste år.

Nationalmuseets 1. afdeling.

Fredningsberejsningerne er fortsat i Viborg og Ringkøbing amter. *Restaureringen* af de af tyskerne beskadigede oldtidshøje er afsluttet i Ålborg og Hjørring amter og er påbegyndt i Tisted amt. Med henblik på en *bebyggelseshistorisk undersøgelse* af Nordvestsjælland er 12 sogne i Merløse, Tudse, Løve og Alsted herreder blevet gennemgået. De mangeårige geologisk-arkæologiske undersøgelser af stenalderbopladser i *Åmosen,* der er blevet ledet af Moselaboratoriet, er fortsat og foreløbigt afsluttet.

Af andre *markundersøgelser* kan nævnes:

Ældre stenalder: Prøvegravning på to bopladser fra Brommekulturen (Therkel Mathiassen). Undersøiske bopladser fra ældre ertebøllekultur i Roskilde Fjord (P. Simonsen). Vegger, bolig gravet ind i en klint, fra ertebøllekultur (P. Simonsen). Binderup å, flintbrydning i kridtlag, ertebøllekultur (P. Simonsen).

Yngre stenalder: Knardrup, jættestuetidsboplads med hustomter (Knud A. Larsen). Nørre Sandegård, Bornholm, boplads (C. J. Becker). Rispebjerg, Bornholm, boplads (O. Klindt-Jensen). Rørkjær ved Esbjerg, høj med flere enkeltgrave (Harald Andersen). Hasseriis, flintgruber fra dolktid i kridtlag (C. J. Becker).

Jernalder: Baggård, Bornholm, gravplads med brandpletter (C. J. Becker). Regnemark, gravplads fra yngre romersk jernalder med rige fund (H. Norling-Christensen). Sorte Muld og Dalshøj, Bornholm, bopladser med rige kulturlag og hustomter fra germansk jernalder. Ved Dalshøj blev bl. a. fundet 17 romerske guldmønter (O. Klindt-Jensen). Rispebjerg, Bornholm, tilflugtsborg fra germansk jernalder, udgravet ved hjælp af fremmede studenter og Dansk frivillig arbejdstjeneste (O. Klindt-Jensen).

Vigtigere nyerhvervelser: Betydelig oldsagssamling, hovedsagelig fra Holstebroegnen, navnlig med en god repræsentation af gudenåkultur, skænket af stationsforstander H. C. Jørgensen, Holstebro.

Stort ravfund fra Hollensted, 1025 perler, deponeres i Vendsyssels historiske Museum. Kalhave, smukt fund fra den jydske enkeltgravskultur, skænket af Knud Jensen, Ildved. Tollund, velbevaret moselig. Anbringes efter konservering i Silkeborg Museum. Hesselager, guldhængesmykke, bestående af en lang halskæde af flettet guldsnor og en stor firkantet kapsel, indlagt med røde sten. Fremkommet ved stødsprængning. Store Stensig, sjælden sølvindlagt fibula fra germansk jernalder.

Den rige kvindegrav fra Himlingøje (yngre romersk jernalder) er færdig*konserveret* og udstillet.

Af større *publikationer* er udkommet: Margrethe Hald, Olddanske tekstiler, Nordiske Fortidsminder V, og Knud A. Larsen, Bornholm i ældre jernalder, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1949. Desuden en række mindre afhandlinger i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark og I Acta Archaeologica bd. XIX, desuden C. J. Becker: Die zeitliche Stellung des Hjortspring-Fundes innerhalb der vorrömischen Eisenzeit in Dänemark, H./C. Broholm: The Midskov Find, Olfert Voss & Mogens Ørsnes-Christensen: Der Dollerup-fund. I Årbøger 1949: Henny Harald Hansen: Egtvedpigens dragt.

Nationalmuseets 2. afdeling.

Udgravninger og undersøgelser. Arbejdet ved Aggersborg, der ledes af

arkitekt C. G. Schultz, er blevet fortsat. Tage E. Christiansen har forberedt undersøgelse af ringborgen ved Fyrkat mølle ved Hobro, og arbejdet ved Sdr. Jernløse gårdtomt, Holbæk amt, er blevet genoptaget. Arkitekt Ebbe Norn har afsluttet undersøgelsen af Silkeborg borgtomt. I Roskilde er der under ledelse af mag. Stiesdal foretaget grundundersøgelser i Algade og Støden for at klarlægge profilerne i fyldlagene. Ved Værebro i Ølstykke s. er der fremdraget rester af broens pilotering, der formentlig er fra tidlig middelalder. I samarbejde med ejeren af Urup i Århus a. har dr. Norn delvis udgravet Peder Skrams hovedbygning, og Farrebæksholm voldsted ved Køge er blevet undersøgt i samarbejde med Køge arkæologiske selskab.

Af *nyerhvervelserne* er danefæsagerne de vigtigste. Ved Aggersborg er der blevet fundet en armring af guld fra o. 1000, og fra Ringkøbing og Køge museer er der blevet indsendt guldfingerringe fra middelalderen. Fra Ørsted ved Haderslev er der kommet en sølvske og en renaissance knivskede af sølv med kæde.

Fredninger: Under ledelse af mag. Tage E. Christiansen er der foretaget fredningsrejser i Svendborg a. Af vigtige fredningssager kan nævnes: Mariager klostertomt: Arealet hvor klostrets nordfløj har ligget. Arealer ved Ørkilds mølle; om Aunsø gamle kirkes vedligeholdelse er der ført forhandlinger med menighedsrådet og godsejer Junker på Aunsøgård. St. Ib kirke og kirkegård i Roskilde søges som fredet mindelagt under Nationalmuseet.

Under restaureringer i Sdr. Jernløse kirke blev der fundet romanske *kalkmalerier* i apsis, på korets nordvæg og under korbuen. I Skibet kirke er der fremdraget rytterbilleder i apsis og i Ols kirke på Bornholm kalkmalerier på hvælvet. I Nøddebo kirke er der fundet senmiddelalderlige kalkmalerier. Kalkmalerierne i Faxe kirke er blevet genrestaureret, og kalkdekorationerne på den udvendige side af Sdr. Omme kirkes tårn er blevet nærmere undersøgt.

Der er ligeledes gennemført en del *inventarrestaureringer*, bl. a. af Grenå kirkes altertavle, en gotisk altertavle i Bjerreby på Tåsinge, et barok loft i Jannerup kirke og altertavle, prædikestol m. m. i Haderslev kirke. I Haderslev domkirke og på Gurre ruin er der foretaget forskellige restaureringsarbejder, sidstnævnte sted på ringmur og hjørnetårne.

2. afdeling har på Kalø slotstomt ladet opstille et *monument for arkitekt C. M. Schmidt.*

Nationalmuseets 3. afdeling.

Arbejdet i museet: I det forløbne år er der indrettet et gammelt københavnsk drejerværksted i samlingen. Fajancesamlingen er helt nyopstillet. I den borgerlige afdeling er åbnet en stue fra empiretiden o. 1820, et soveværelse fra o. 1840 og et stueinteriør fra o. 1860. Af *nyerhvervelser* kan fremhæves: En votivtavle fra Hals kirke på Læsø, sjældne redskaber til hjemmegarvning fra samme ø, et skakspil, der er udført som mesterstykke af en drejer, et knipleskrin og en kniplingshandlers kramkiste, rekvisitter tilhørende en omvandrende skrædder, et klunkemøblement, et empire-jalousiskab, en empire sølvterrin (gave fra Ny Carlsbergfondet), et malet, dekoreret loft, dateret 1788, fra Vesterhede på Rømø, panel og loft med malet dekoration fra sidst i 1700-årene fra Juvre på Rømø, to sønderjyske malede, marmorerede skabe fra 1680

og o. 1760, et skab med fladsnitsdekoration fra Hatting ved Odder 1770 samt to finerede empire-himmelsenge fra Salling.

Revisionen af det *blå genstandskartotek* er afsluttet, og revisionen af *stedregistret* er nærved at være tilendebragt. Den nære forbindelse med Tapetmuseet er fortsat ved mag. art. Hans Lassen og en tilsvarende kontakt optaget med Urmuseet ved D. Yde-Andersen. Af *udstillinger* må nævnes: »Der bor en bager«, som især magister Lassen tog sig af, og »Bord dæk dig«, arrangeret af museumsinspektør, fru Ellen Andersen; den sidste udstilling blev på en halv snes dage gæstet af ca. 50.000 mennesker. Mag. art. Svend Jespersen har som leder af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (NEU) foranstaltet udsendelse af *spørgeliste* nr. 11, »Gærder og Hegn«, samt som leder af bøndergårdsundersøgelsen fortsat bearbejdelsen og registreringen af det hjemførte materiale.

Undersøgelser i marken: Bondegårdsundersøgelsen fortsattes i Sønderjylland; desuden har magister Jespersen og arkitekt Ester Andersen været engageret ved undersøgelsen og restaureringen af den gamle gård i Toftum på Rømø samt foretaget en rekognosceringsrejse i Sydslesvig. Af dyberegående egnsundersøgelser må især fremhæves Ole Højrups og Lotte Feilbergs fællesundersøgelse af folkekulturen på Lyø, der endnu ikke er afsluttet. Bjarne Stoklund har påbegyndt lignende undersøgelser på Læsø. Inspektør Ellen Andersen har indledt en undersøgelse af gamle håndværkerdragter. Magister Rasmussen har med støtte af Færøernes lagting og den danske stat fortsat sine undersøgelser af den gamle folkekultur på Færøerne, og i fjor var han ledsaget af Ester Andersen og E. Laugsand, der opmålte gamle bygninger og gårdsanlæg i Saksen og på Kolter. Magister Rasmussen har iøvrigt undersøgt gamle fiskerimetoder og foretaget optegnelser rundt om i landet, især ved Gundsømagle sø, Bostedhoved, Vilsund og på Rømø. Magister Hans Lassen har været rundt i en række provinsbyer for at studere gamle bagerier. Tove Clemmensen ledede i efteråret 1949 undersøgelsen af inventaret på herregården Oreby. Fra sommeren 1950 er hun knyttet til den planmæssige undersøgelse af herregårde. Dr. Steensberg har i år sammen med J. L. Østergaard Christensen opmålt de senmiddelalderlige agre på Alstrup hede ved Hobro, som blev fredlyst under krigen.

I august 1949 genoptog Steensberg den *arkæologiske undersøgelse* af den i 1774 nedlagte landsby *Store Valby* ved Slagelse, denne gang med støtte af Carlsbergfondet. I efteråret afdækkedes et areal på ca. 1 td. land. I begyndelsen hjalp en snes internationale studenter med ved arbejdet. Iøvrigt deltog C. Bangert-Rasmussen, Axel Christensen, P. Michelsen, Helle Reedtz-Thott, Holger Rasmussen, P. Halkjær Kristensen og afdelingsgeolog Werner Christensen i gravningen, og i september og oktober var Mr. K. D. M. Dauncey, der er lektor i arkæologi ved universitetet i Birmingham, medarbejder ved undersøgelserne, der indstilledes hen i november. Straks efter påske tog man fat igen, denne gang med assistance af Østergaard Christensen. Tre gårde er blevet undersøgt til bunds; nogle af tomterne går tilbage til midten af middelalderen; desuden er der fritliggende ildsteder, kulturlag etc. fra tidlig middelalder, fra ældre romersk jernalder og fra yngre stenalder, uden at der dog har kunnet påvises kontinuitet mellem disse perioder.

Endelig bør nævnes, at 3. afdeling har indledt et nøje samarbejde med *Dansk Kulturfilm*. Resultatet heraf er foreløbig blevet fem film: Om julebagning i en bondegård på Fyen, høbjergning i marsken, seglhøstning på Fanø, kreaturdrift og påsætning af kvindehovedtøj sammesteds. Som

sagkyndige har medvirket: Magister Lassen, D. Yde-Andersen og fru Ellen Andersen.

Frilandsmuseet.

I eftersommeren 1949 afsluttedes opførelsen af en firelænget *hallandsk gård*, idet man flyttede museets hallandske stuehus til en ny plads og supplerede det med et trelænget ladegårdsanlæg fra Frilleår. I efteråret 1949 afsluttede man nedbrydningen af den ret omfattende vandmølle af bindingsværk, Nymølle ved herregården Lykkesholm, skænket af afdøde hofjægermester Ove Sehested Juul. Det meste af det gamle indbo og de gamle redskaber fulgte med.

I 1950 har man påbegyndt genopførelsen af en bindingsværk*landarbejderbolig* fra Englerup vest for Roskilde, skænket af grev Scheel, Rygård. Samtidig har man begyndt at genopføre et sjællandsk *sprojtehus* fra Kirke Såby. Fra Tjustrup på Sjælland er der købt et enlænget *husmandshus*, og fra Dannemare på Lolland et vinkelformet husmandshus. Med begge fulgte et usædvanligt komplet indbo og udstyr. Der er foretaget en særlig undersøgelsesrejse i Sydslesvig, og i det nordlige Skåne er der købt en del sager til supplering af indboet i museets Næsgård fra Göinge h.

Tøjhusmuseet.

Videnskabelige undersøgelser: Kanonerne på Christiansø: 29 gamle kanoner af forskellig størrelse og alder, den ældste fra 1694. Middelalderdolkene i »Den gamle by« i Aarhus: 13 dolke, i det væsentligste jordfund fra Aarhus by og omegn. Våbnene i Tønder museum: O. 25 skydevåben og 20 blank- og stagevåben.

Arkivundersøgelser: Museets embedsmænd har fortsat de allerede tidligere begyndte indsamlinger og biografier om danske våbenhåndværkere, først og fremmest bøssemagere og sværdfegere.

Vigtigere fund: Engelsk skibskanon, såkaldt »finbanker« fra o. 1700, opfisket af havet ved Anholt.

Museet har *konserveret* våbnene i Føroya Forngripasavn, Thorshavn samt i Krudttårnsmuseet i Frederikshavn. Den planlagte konservering af faner har endnu ikke kunnet påbegyndes af mangel på egnede lokaler.

Fra oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser har museets bibliotek modtaget et stort manuskript, omhandlende de i Sverige opbevarede erobrede danske faner.

Kunstindustrimuseet.

Så godt som al museets arbejdskraft har været samlet om gennemførelsen af den store udstilling Kinas Kunst, der blev afholdt i april-maj måned.

Handels- og Sofartsmuseet på Kronborg.

Af betydeligere nyerhvervelser kan nævnes modeller af M/S »Umanak« (Grøndals Styrelse) og S/S »Viola« (Torm), farvelagte tegninger og malerier af ældre skibstyper samt adskillige konstruktionstegninger og fotografier. Til illustration af Asiatisk Kompagnis historie er indkøbt skibspræsten Huusmanns beretning om fregatten »Cronprins Christian«s kinatogt 1729—30; desuden er der købt en samling tegninger af gallionsfigurer og agterspejle. Museets opmåler har fortsat sit opmålingsarbejde

på Bornholm og i det sydlige Danmark, hvor ialt 12 ældre småskibstyper er opmålt. Museet har ladet udføre en model af en kåg fra Gudenåen, ligesom modeller af en elbevert, en kuf fra Haderslev samt den af fabrikmester Henrik Gerner konstruerede fregat »Disco« 1777 er i arbejde. I årets løb er katalogiseret 2739 museumsnumre samt 2283 numre til museets arkiv (søhistorisk registratur). Museet har med et større antal genstande deltaget i udstillingen »Skibet« i Forum i København 19. august—4. september 1949.

Forhistorisk Museum, Århus.

Af større *udgravninger* har museet gennemført følgende: Maj 1950. Undersøgelse af flintværksted ved Fornæs på Djursland, hvor man i stenalderens slutningsperiode har ophugget en strandvold af flint fra Sangstrup Klint, opkastet i sen litorinatid. Her er først og fremmest tilhugget dolke og kornsegle samt ildsten, vel for en stor del beregnet på eksport. De fleste stykker ser ud til at have været halvfabrikata.

Sept.-okt. 1950. Undersøgelse af stenalderlandsby fra mellemneolitisk tid ved Ålstrup. En bebyggelse af langhuse har her ligget på et næs og omkring en sænkning, der fører ned til en lille anløbsplads (havn) i den vig, der fra Horsens fjord i stenalderen skar sig ind mod Åkjær. Rigt fund af jættestuekultur.

Sept.-okt. 1950. Undersøgelse af offerfund fra jernalderens 5. årh. e. kr. ved Illerup Å. Fundet består af våben: Sværd, spydspidser, pilespidser, skjoldbuler og knive, samt lueforgyldte beslag, der som offer er blevet nedsænket omkring et lille næs på søbunden. Sværdene er sammenbøjede, og fundet svarer i hele sin karakter til de tidligere kendte store offerfund fra jernalderen.

Den gamle by, Århus.

Den tidligere erhvervede *gartnerbolig* fra *Stenalt* er blevet opmålt og nedtaget. Materialerne er ført til museet med genopførelse for øje. Også det gamle *gavlhus* fra Storegade 21 i *Åbenrå* er blevet opmålt, nedtaget og ført til Århus. Der er på museet blevet holdt *studiekredse* over hjemmets udstyr og stilarter. Tilslutningen har været meget stor. Museets direktør, dr. Helge Søgård har i De Sandvigske Samlinger på Maihaugen holdt foredrag om håndværkets historie (uddrag trykt i Norges Håndværk 1949, s. 115—117).

Den gamle By har som sædvanlig modtaget et stort antal *gaver*, dels fra »Den gamle By«s venner, dels fra private. Bl. a. kan nævnes et skuffemøbel i lakarbejde, Christian Nielsen Friis' epitafium fra Århus, Vor Frue Kirke. Samlingen af ure er blevet udvidet med et standur, forfærdiget af Jens Villadsen Bundgård, og et Københavns lommeur i to guldkasser. Af den særprægede jyske keramik har museet fået flere stykker, en stor gryde af den type jydepotter, der blev tilvirket i Vorup ved Randers, og et rødbrændt lertøj-fiskefad fra 1801.

Dansk Folkemindesamling.

Folkemindesamlingen har fortsat arbejdet på den tidligere påbegyndte *registrant* over *Evald Tang Kristensens meddelere* og deres biografiske data og forbindelser. Desuden har man arbejdet videre på en *»sogneregistrant«*, en fortegnelse over trykt og utrykt stof, især sagn, vedr.

det enkelte sogn. Registranten giver også meddelelse om hjemmelsmænd, til hvem man eventuelt kan henvende sig for at få lokale oplysninger.

Stednavneudvalget.

Publikationerne er fortsat med Danmarks Stednavne nr. 10, 1. levering: Bornholms Stednavne, som tillige er udsendt til medlemmerne af Hist. Samfund for Bornholms amt. 2. levering, der vil afslutte værket, ventes udsendt i 1951. Det følgende bind i serien bliver nr. 11: Maribo Amts Stednavne, der udarbejdes efter samme skema som Vejle og Viborg amter, d. v. s. at kun landsbyer og andre bebyggelser, større gårde og de vigtigste naturnavne medtages. Efter den udførlige plan forberedes endvidere publikationer om Svendborg og Randers amter. I flere år har der været optaget fonetiske optagelser i disse amter. I 1950 er der optegnet i Mols h., på Svendborgegnen og i Vendsyssel.

Af nyerhvervelser til udvalgets samlinger må især nævnes *fotografierne af matrikelskortene*, ialt 5—6000 kort, som blev fotograferet under krigen[1]).

Det kongelige Biblioteks manuskriptsamling:

Af *nyerhvervelser* må især nævnes: H. Friis-Petersen: Studenter ved Københavns universitet 1740—1828 bd. II-III. Værket er hermed komplet for tiden 1479—1828[2]). Thomas Otto Achelis: Studentermatrikel for hertugdømmet Slesvig 1517—1777. Værket er foreløbig ikke almindeligt tilgængeligt, men der kan meddeles oplysninger herfra.

Af O. H. Mollers håndskrevne stamtavler, der opbevares i Flensborg byarkiv, har håndskriftsamlingen erhvervet en afskrift, foretaget af Hauch-Faussbøll. Der er modtaget en stambog fra Nicolaus Gottfr. Sass, 1675—1755, præst i Haderslev. Stambogen er påbegyndt 1697. Afdøde kontorchef H. G. Olriks papirer er erhvervet af biblioteket, men er foreløbig utilgængelige.

Rigsarkivet.

I anledning af rigsdagens 100-års jubilæum i 1949 blev den såkaldte *Harsdorff-sal* mellem Rigsarkivet og Tøjhuset restaureret for en sum af 300.000 kr. Den smukke sal blev benyttet til en *udstilling*, der belyste *rigsdagens virke* gennem de 100 år. Det er meningen, at salen skal anvendes til en permanent udstilling af Rigsarkivets fornemste arkivalier samt til opbevaring af arkivets tryksagssamling og en del af dets bibliotek.

Straks efter besættelsens ophør drog Rigsarkivet omsorg for, at en række *arkivalier fra frihedskampens organisationer* blev afleveret. Det var bl. a. arkivet fra Det danske råd i London (med Christmas Møllers korrespondance) og den dansk-svenske flygtningetjenestes arkivalier. Fra efteråret 1947 indledtes derpå et samarbejde med adjunkt *Jørgen Hæstrup*, Odense, der tog initiativet til at indsamle arkivalier vedrørende frihedskampen. Det lykkedes at finde ikke så få betydningsfulde arkiver, som adjunkt Hæstrup har ordnet og afleveret til Rigsarkivet, deriblandt Frihedsrådets, Flemming Muus' og Ebbe Muncks arkiver. Et kartotek over de i disse anvendte dæknavne er udarbejdet af adjunkt Hæstrup, som ligeledes har fået en række af modstandsbevægelsens mest fremtræ-

[1]) Der er ialt taget fire aftryk af disse fotografier, de tre andre findes på Det kgl. Bibliotek, i Geodætisk Institut og i Landsarkiverne.

[2]) Et eksemplar af dette værk findes også i landsarkivet i Viborg.

dende skikkelser til at skrive en beretning om deres virksomhed under besættelsen. Hele dette materiale vil efter 1970 være tilgængeligt for forskningen.

Den i dagspressen ofte omtalte fotografering af *dokumenter fra det tyske udenrigsministerium* er nu omtrent afsluttet, og hovedmassen af de omtrent 100.000 fotografier er ankommet. Rigsarkivet er herved kommet i besiddelse af et enestående kildemateriale til belysning af forholdet mellem Danmark og Tyskland 1863—1949.

I årets løb har Rigsarkivet fra matrikelsarkivet modtaget *fotografiske* kopier (i målestok 1:20.000) af de ældste matrikelskort. Det drejer sig om ca. 5.000 kort, der fordeles til landsarkiverne.

På Rigsarkivets læsesal er opstillet en fotografisk gengivelse af det på Det kongelige Bibliotek beroende håndskrevne værk: *Fortegnelse over danske og norske Officerer* m. fl. fra 1648—1814, samlet af J. C. Hirsch og K. Hirsch.

Seddelregistre er udarbejdet over petita i konsistoriums arkiv og over embedsansøgninger i Slesvigsk Ministeriums arkiv 1851—64; en registratur i folio over indkomne breve til Tyske Kancellis indenlandske afdeling indtil 1670 er opstillet på læsesalen.

I løbet af de sidste år er der foretaget omfattende *kassationer* i Finansministeriets ældre sager, navnlig anvisningskontorets slesv. og holst.-lauenb. sager samt skattesager og statsgældskontorets sager. Også folketællingen fra 1935 er blevet tilintetgjort.

I landsarkiverne er der blevet udarbejdet kronologiske *fortegnelser over* disse arkivers *breve m. m. fra tiden før 1559*. Et eksemplar af fortegnelserne er opstillet på hovedarkivets læsesal.

Arbejdet med udgivelsen af »*Kronens Skoder*« og »*Kancelliets Brevbøger*« er blevet fortsat, og der vil i løbet af kort tid foreligge nye bind af de to publikationer.

Landsarkivet for Sjælland.

Landsarkivet har i de sidste år modtaget ret store *afleveringer* (i 1949 således 1600 bd. og 2400 pk.), først og fremmest fra Præstø amt (bl. a. kopibøger og journaler til 1909, landvæsenskommissionsprotokoller 1776—1878, matrikler 1844) og fra en række dommer- og politikontorer. Direktoratet for Statsskovbruget har afleveret en del sager fra 1830—1935, især vedr. Sorø akademis skove, og Roskilde domkirkes værge har indsendt den resterende del af Sjællands stiftsskriverembedes arkiv 1716—1938. Desuden er der modtaget en del arkivalier fra de tyske krigsfangelejre. Oremandsgårds og Høvdingsgårds godsarkiver er blevet afleveret til landsarkivet. Af mindre afleveringer kan nævnes biskop Ludvig Harboes visitatsbøger 1749—50.

Der er udarbejdet *personregistre* til en del skifte- og fæsteprotokoller, og arbejdet med udarbejdelse af borgerskabsregistre er blevet fortsat. Følgende arkiver er blevet *færdigtregistrerede:* Classenske fideikommis, Næstved og Roskilde byfogedarkiver, Tybjerg og Ramsø-Tune herredsfogedarkiver.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Landsarkivets magasiner har i mere end 50 år været fyldte, og der har i de sidste år været arbejdet på at få bygget en ny bygning, der skal kunne rumme o. 10.000 hyldemeter arkivalier. Der er blevet gennemført

et større mageskifte med Viborg kommune, hvorved Landsarkivet dels har fået en del jord mod øst og nord, dels har fået sikkerhed for, at der vil være plads til fremtidige udvidelser.

Arkivet har i det sidste år modtage mange store afleveringer fra dommerembederne, især skiftearkivalier samt skøde og panteprotokoller til o. 1870. Også politimestrene har afleveret en del arkivalier, bl. a. lægdsruller og strafferegistre, fra Skagen, Nibe, Holstebro og Ringkøbing også de nyere rådstueprotokoller. Store afleveringer har desuden fundet sted fra amtsforvalteren i Viborg, statsfængslet i Horsens, 5. udskrivningskreds (lægdsruller) og Ranum seminarium. Kolding gymnasium har afleveret sit arkiv til o. 1855 og Horsens statsskole har indsendt det nyere arkiv indtil o. 1900 samt den i skolens bibliotek opbevarede manuskriptsamling. Fra amtsforvalteren i Vejle er der modtaget en fæsteprotokol fra Koldinghus amt 1700—1705. En del arkivalier er også afleveret fra bykommunerne, især Ærøltoft, Skagen og Frederikshavn (Frederikshavn fæstnings arkiv). Foruden Bramminge Hovedgårds arkiv er der modtaget enkelte andre godsarkivalier, bl. a. vedrørende Laage og Fussingø. Fra biblioteket i Vejle har arkivet fået en lavsprotokol for vognmandslavet. Også fra enkelte andre museer har der fundet afleveringer sted, bl. a. fra Horsens, Thisted og Hjørring. Fra grosserer Friis Petersen i Århus har arkivet modtaget en alfabetisk ordnet fortegnelse over studenterne fra Københavns Universitet 1740—1828, der slutter sig til en tidligere modtaget fortegnelse fra 1479—1739[1]). Lærer August Dam, Storring har afleveret lærer Weiersøes omfattende brev- og manuskriptsamling, Hjørring bibliotek en del af lærer Rørsigs store historiske samling vedrørende Vendsyssel og Viborg amt og adjunkt Henning Poulsen Per Nielsen Skrivers optegnelsesbog (1534)—1638.

Landsarkivet har udarbejdet en fortegnelse over arkivalier og manuskripter, som findes i nørrejyske museer, biblioteker, skoler m. m. Fortegnelsen indeholder også optegnelser om godsarkivalier, der endnu ikke er kommet til landsarkivet.

Gennem mange år har landsarkivet i statsfængslet i Horsens fået udarbejdet alfabetiske personregistre til skifte- og fæsteprotokoller. Dette arbejde er nu nogenlunde afsluttet, og der er taget fat på registre til de ældre skøde- og panteprotokoller samt til kirkebøgerne.

Arkivalier vedrørende de 8 sogne syd for Kolding, forsåvidt angår tiden indtil ca. 1864, er blevet afleveret til Landsarkivet i Åbenrå, hvortil også en del ældre akter ang. Solvig er blevet overført. Katedralskolen i Ribe har i 1948 deponeret den del af skolens manuskriptsamling, som stammer fra offentlige arkiver. En stor del af disse arkivalier angik områder, der hørte under de andre landsarkiver, og er derfor overført til disse; enkelte er kommet til Rigsarkivet.

Landsarkivet for Fyn.

Foruden enkelte mindre *afleveringer*, bl. a. fra politimesteren i Nyborg, har Landsarkivet modtaget Juelsberg godsarkiv, en del af Lammehave godsarkiv, Vends herreds og Wedellsborg birks landboforenings arkiv

[1]) Se Side 171.

[2]) I 1944 udkom: Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. En Oversigt ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. I nærværende oversigt er de vigtigste afleveringer m. m. siden 1944 taget med, så det er muligt at få et indtryk af, hvad der er sket, siden den trykte arkivregistratur udkom.

1841—1926, Middelfart branddirektorats arkiv. Arbejdet med *registre* til fæste- og lavprotokoller er blevet fortsat.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele[2]).

Landsarkivet har i de forløbne år modtaget en del større *afleveringer:* Grundbøger og grundakter fra Rødding retskreds og grundakter fra Toftlund retskreds. Tønder bys ældre arkiv. Højer flækkearkiv til 1920 og supplerende aflevering af Nordborg flækkearkiv. Provstearkivalier fra Åbenrå provsti, Sønderborg skovriderdistrikts og Åbenrå amts landinspektørarkiver. Afdøde folketingsmand Chr. Ernst Christensens og afdøde redaktør Christiansens arkiver samt Region III.s arkiver (disse tre arkiver er foreløbig utilgængelige). »Fladstenbogen«, arkivalier fra Fælleslandboforeningen for Nordslesvig og fra Roager-Spandet-Vodder landboforening, fra Nordslesvigsk fællesidrætsforening og Sønderjysk idrætsforening, »Mindeblade for Klassefællerne fra 1876—79 paa Tønder Seminariums danske Afdeling« 1884—89, »Bidrag til Løjt Sogns Historie« af J. H. Ries og afskrift af Chr. Knudsens optegnelser om Hørup s.

Sønderborg og Nordborgs arkiver fra tiden før 1777 er blevet *nyordnet.* Gennemgået og registreret er også: Tønder byarkiv, Højer flækkearkiv, Søgård og Trøjborg godsarkiver, Møgeltønder kogsarkiv samt en del privatarkiver, hvortil der desuden er blevet udarbejdet brevskriverregistrant. Der er udarbejdet *alfabetisk* register til Åbenrå kirkebøger 1763—1874 og til en del af kirkebøgerne fra Tønder, endvidere til fæstebreve i Trøjborg godsarkiv 1661—1858, til nekrologerne i Sprogforeningens almanakker og i Deutscher Volkskalender Nordschlesvig.

Fra lærer *Maiboll, Jejsing* har landsarkivet modtaget en *alfabetisk fortegnelse* over viede og døde i Hørup sogn 1690—1850 med bemærkninger om fødselsdata og børn, alfabetiske fortegnelser til Ulkebøl kirkebøgers dødsregistre 1691—1820 og vielsesregistre 1691—1850, til Lysabild kirkebøger 1701—180 samt kirkebogsuddrag fra Sønderborg 1711—80 og uddrag af Sønderborg bys skyld- og panteprotokol 1735—1780.

Erhvervsarkivet i Århus.

Erhvervsarkivet er i 1950 overflyttet til *nye lokaler* på Universitetet. Takket være en særlig bevilling fra Otto Mønsted-fondet har det været muligt her at indrette en *læsestue,* der er åben fra 10—15, lørdag 10—14.

De offentlige arkiver havde tidligere modtaget en del arkiver fra *private erhvervsvirksomheder,* og disse bliver nu efterhånden afleveret til Erhvervsarkivet. Blandt de større og mere betydningsfulde arkiver, der er ingået på den måde, må nævnes arkiverne fra de københavnske virksomheder: Jacob Molm og Sønner, der spænder over tidsrummet 1794—1890, bankierfirmaet D. B. Adler 1856—1875, I. P. Suhr og Søn 1785—1899, Thøger From 1870—1908, fra Helsingør toldklarerer og skibsproviantør N. P. Kirck 1824—1925 fra Stege, Vordingborg og Næstved C. Hage & Søn 1817—1896. Det er alle store, velhavende og værdifulde arkiver, hvis indhold også er af den største værdi for den personal- og lokalhistoriske forskning, bl. a. på grund af de mange indkomne breve fra forbindelser i de enkelte provinsbyer.

Det samme gælder de sidst indkomne arkiver fra de større erhvervsorganisationer: De danske Handelsforeningers Fællesorganisation fra årene 1890—1939, Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation 1883—1907, Grosserer-Societetet 1742—1924 og Dansk Dampskibsrederi-

forening 1884—1919. Hertil kommer et betydeligt antal mindre arkiver, der stammer fra konkurs- og dødsboer, og som af landsarkiverne er deponeret i Erhvervsarkivet.

Om Erhvervsarkivets arbejde, herunder også indgåede og ordnede arkiver, meddeles der nu årligt oplysninger i »*Erhvervshistorisk årbog. Meddelelser fra Erhvervsarkivet*«. Årbogen, der begyndte at udkomme i 1949, bringer iøvrigt afhandlinger og artikler om handels- og industrihistorie m. m. og gver desuden enkelte bidrag til drøftelser af arkivtekniske problemer.

Litteratur om Danmarks forhistorie 1945-1948*.

Af *C. J. Becker.*

Det opsving, som udforskningen af Danmarks oldtid tog i midten af 30'erne, har efterhånden vist sig at have en så varig karakter, at man kan tale om et virkeligt skel i dansk arkæologis historie ved den tid. De forløbne ca. 15 år har været een række af gode, frugtbare arbejdsår, begunstiget af mange fund og store udgravninger. Den linie i forskningen, som har kunnet følges gennem de senere års oversigter i dette tidsskrift (bind XIV, s. 39 og XVI, s. 344), svarer da til, hvad der har præget ogsaa perioden 1945—1948. Disse fire år har måske knap været så rige på fund og gravninger som de nærmest foregående, men i mængden og vægten af forskningsresultater er der ingen nedgang at spore. Tempoet er stadig så hårdt, at det kan knibe selv for fagfolk at følge med i det hele. Det kan derfor have sin værdi at stoppe op af og til, se sig tilbage og forsøge at finde de væsentlige linier frem, således at der kan gøres opmærksom på de felter, hvor nye arbejder virkelig har bragt kendskabet til vor forhistorie fremad. Det vil være naturligt at tage oldtidens hovedafsnit hver for sig.

Allerede inden for ældre stenalder har vi periodens vel nok vigtigste landvinding, opdagelsen af den første danske boplads fra senglacial tid, adskillige årtusinder ældre end den hidtil ældste, som blev udgravet for godt en halv snes år siden ved Klosterlund i Midtjylland. Med opdagelsen af stenalderbopladsen ved Bromme på Sorø-kanten afslørede Erik Westerby (107)[1]) faktisk en ny fase af vort lands bebyggelseshistorie. Ganske vist kendte man fra forskellige egne spredt fundne oldsager af flint og rentak (det seneste er nylig publiceret (72)), der almindeligvis blev anset for ældre end den regulære bosættelse, som man havde kendskab til gennem forskellige fund fra den første skovtid. Og med kendskabet til de vigtige holstenske bopladser (Stellmoor, Meiendorf, Pinnberg etc.) kunde man slutte, at det ikke skulde være helt forgæves at lede efter rester af en regulær bosættelse fra selve afsmeltningsperioden efter sidste istid. Vi manglede bare fundet.

---

[1]) Tal i parentes henviser til den efterfølgende litteraturliste, som forøvrigt er ordnet efter de samme principper som i oversigten 1941—44.

*) Dr. Beckers oversigt er den første i en af redaktionen planlagt række af redegørelser for litteraturen vedr. de forskellige sider af dansk indre historie.

Bopladsen ved Bromme blev udgravet 1945—46 af Therkel Mathiassen, der også har publiceret den (63, jfr. 65) i forbindelse med Johs. Iversen. På et lille næs, der skrånede jævnt ned mod en bæk, havde en lille flok jægere engang for godt og vel 12.000 år siden haft deres tilhold. Der var intet tilbage af deres boliger, og selv redskaber af ben og hjortetak var gået til i tidens løb, så alt, hvad der nu fandtes, bestod i genstande af flint. Og netop i dette stof viser de en tilsyneladende fattig og primitiv kultur. Deres typiske våben er svære pilespidser med skafttunge — af den art, som tidligere kaldtes Lyngby-pile —, skrabere og såkaldte stikler, d. v. s. redskaber med kort tværæg, der er særlig velegnet til arbejde i ben og hjortetak. Netop det forhold, at der forekommer et så uforholdsmæssigt stort antal stikler på pladsen, må betyde, at fangstdyrenes knogler og takker har været yderst vigtige redskabsmaterialer. Så meget mere beklageligt, at der ikke er bevaret noget heraf. For som vi ved fra andre af vort lands gamle fangstkulturer, kan man først rigtig danne sig et billede af dem, når man kender alle deres forskellige redskaber. Det er — for blot at holde sig inden for de sidste fire års litteratur — tilstrækkeligt at pege på, hvad det har betydet for forståelsen af Maglemosekulturen, at man i Holmegaards Mose fandt så mange af dens oldsagstyper i træ (se 7); og med den gruppe havde man dog i adskillige år troet, at man var særdeles vel underrettet, fordi der fra så mange sjællandske bopladser var bevaret sager af både ben og hjortetak.

Men for at vende tilbage til vore jægere i Bromme-fundet. Gennem et studium af de fåtallige dyreknogler, som fandtes i den bedst bevarede del af kulturlaget, og gennem omhyggelige geologiske og pollenbotaniske undersøgelser blev det fastslået, at bebyggelsen faldt i den korte periode med noget gunstigere klima, som skyder sig ind i selve den arktiske afsmeltningstid. Geologisk kaldes dette afsnit for Allerødtid; klimaet blev nu så meget mildere, at de første skovtræer, navnlig birken, kunde trives, og i det endnu halvt tundraagtige landskab færdedes bl. a. elsdyr, rensdyr, vildhest og jærv.

Selv om der som nævnt kun blev fundet ganske få oldsagstyper, kunde Therkel Mathiassen også på rent arkæologisk basis placere fundet som ældre end de hidtil kendte. Især er skafttungepilene vigtige. De findes i en række beslægtede kulturgrupper fra navnlig Mellem- og Østeuropa, som her udgør de yngste palæolitiske kulturer. Det er første gang, en palæolitisk kulturgruppe påvises herhjemme. Men fundet er trods alt ikke helt isoleret; Mathiassen kan opregne næsten et halvt hundrede enkeltfund, navnlig af pilespidser, der antagelig er af samme alder som Bromme-bopladsen, og som i hvert fald synes at være fra den senglaciale tid. Fundene fordeler sig jævnt over næsten hele landet, og det kan tilføjes, at der nu fra Sjælland kendes yderligere 3—4 bopladser af samme art. Som det ofte går: når vejen først er vist, kan flere finde den.

Som allerede nævnt er der også fremkommet vigtigt nyt om Maglemosekulturen, der som bekendt er samtidig med fyrreskovenes tid eller den store fastlandsperiode. Ganske vist foreligger der kun en foreløbig redegørelse for et af krigsårenes vigtige tørvegravningsfund, den nye (og fjerde) større boplads i Holmegaards Mose i Sydsjælland (7). Men her er nogle af udgravningens væsentligste resultater nævnt, således påvisningen af jægerstammens omtrentlige størrelse; Maglemosekulturens karakteristiske sommerbopladser har næppe været beboet af flere folk, end der kunde rummes i en af de hytter eller telte, hvis gulv — lagt af brede barkflager i flere lag — også påvistes. Når nogle af tidens bopladser, f. eks. Sværdborg, er så store, må det blot betyde, at de år efter år har været tilholdssted for sådanne ganske små stammer. Vigtigt var også fundet af talrige redskaber og våben af træ, først og fremmest en komplet bue af elmetræ, af en kompliceret og ganske effektiv type, som i visse egne af Nordasien og Nordamerika har holdt sig til vore dage. Videre pile og lette træspyd, hvis ægge har været dannet af skarpe flintfliser, eller som har været forsynet med modhager af mikroliter, d. v. s. små trekantede eller bladformede flintspidser.

Vigtig er også et mindre fund fra Borup Sø nær København (58), bestående af en række smukke oldsager af ben og hjortetak, som blev fundet ved tørveskæring under krigen. Fundet er tidligt inden for Maglemosekulturen (fintandede benspidser); desværre blev det ikke undersøgt på fagmæssig måde, så kun de mere iøjnefaldende ting er reddet.

Fra lidt yngre tid, overgangen til stenalderhavets tid og dermed den sidste store kulturgruppe fra ældre stenalder, stammer to ret betydelige bopladser, hvoraf navnlig den fra Vedbæk boldbaner i Nordsjælland (62) har interesse gennem sit rige oldsagsmateriale. Den kultur, man ser her, er i virkeligheden det ældste stadium af køkkenmøddingernes Ertebøllekultur og har været kendt gennem en snes år, siden Westerbys publikation af Bloksbjerg-bopladsen, hvis nedre dele rækker omtrent lige så langt tilbage. Denne gruppe, hvis mest karakteristiske type er den specielle pilespids, som kaldes skævpilen, kan gøre krav på særlig interesse, fordi så vigtige spørgsmål som Ertebøllekulturens oprindelse og forholdet mellem kyst- og indlandskulturer i ældre stenalder bedst kan løses her. Sådanne spørgsmål diskuteres da også i såvel Vedbækredegørelsen som afhandlingen om det andet fund, der stammer fra Gislinge i Vestsjælland (90). Det er dog næppe gørligt uden videre at aflede denne gamle kystkultur fra Maglemosekulturen, idet man, som bl. a. Therkel Mathiassen anfører (62, s. 35), i høj grad må have opmærksomheden henvendt på, at der antagelig samtidig med Maglemosekulturen har eksisteret kystkulturer, hvis bopladser takket være den stedfundne landsænkning nu ligger så langt under havets overflade, at det er et spørgsmål, om man nogensinde får fat på dem.

Der er også omtalt et par mindre fund fra samme tid som Vedbæk-pladsen, fra Roskilde Fjord (46), hvor man nu finder bopladserne på lavt vand, og fra Korsør Nor (77), hvor et ingeniørarbejde muliggjorde tørlægning af en del af havbunden. Fra sidstnævnte sted stammer en regulær gravlægning, den første helt sikre grav, der er ældre end begyndelsen af yngre stenalder. Graven var anlagt i en grube i undergrunden, og den døde lå på en slags båre, dækket af barkflager. Som gravgods var medgivet en lang, tilspidset flække, der antagelig har tjent som dolk. Mærkeligt nok dukkede det næste fund allerede op året efter, på den lige omtalte boplads i Vedbæk (62). Også her bestod graven af en simpel nedgravning, hvor den døde hvilede udstrakt på ryggen. Her fandtes intet gravgods, men alderen er sikker nok, da der lå uforstyrret kulturlag med tidligste Ertebølle-sager hen over den. Med disse fund er der givet et væsentligt bidrag til den snart gamle strid om fund af grave fra ældre stenalder. Det må nemlig indrømmes, at langt de fleste sådanne fund fra ældre tid ikke kan stå for en kritisk betragtning. I de fleste tilfælde er der tale om nedgravninger i gamle kulturlag. Men de to nye fund er der som sagt ingen tvivl om.

Om den egentlige Ertebøllekultur er der ikke så forfærdelig meget nyt at berette. I det andetsteds omtalte værk om Vestjyllands bebyggelse (67) fremlægger Mathiassen en del nye fund fra disse kanter, og Klindt-Jensen skriver om den arkæologiske side af Aarhus Museums nye udgravninger på den gammelkendte Brabrand-boplads (44), som i parentes bemærket er døbt om til Rugholm-pladsen. Da en sådan forandring af et både i dansk og udenlandsk litteratur velkendt navn uvægerlig vil skabe forvirring, bør den gamle betegnelse foretrækkes, selv om den af lokale hensyn kan synes mindre rigtig end en ny. De nye udgravninger må i alt fald ses i direkte sammenhæng med de 40 år ældre. Det er vigtigt, at man nu fandt den boplads, hvorfra alle tidligere fundne sager antagelig er kastet ud i den fordums strandkant. Desværre har publikationen af det nye stof en så foreløbig karakter, at den ikke giver noget arkæologisk bidrag til den diskussion, som netop i de senere år er rejst omkring fundet og bopladsen. Man kan blot notere et antal pæne oldsager, heriblandt et stort, svajet lerkar af sædvanlig Ertebølle-type, men — helt enestående — ornamenteret med et groft rudemønster ned over karsiden (afbildet 44, s. 21). Et mindre vigtigt fund, fra Frederiksholm inden for Københavns byområde (57), er beskrevet med stor omhu.

Inden ældre stenalder forlades, må omtales første bind af det stort anlagte »Danske Oldsager« (68), hvor Therkel Mathiassen behandler hele denne periode, afbilder og omtaler alle dens (foreløbig) 233 oldsagstyper. I indledningen gives der en kort oversigt over de forskellige kulturgrupper. Værket skal dog blot nævnes, da det allerede er gjort til genstand for udførligere omtale i dette tidsskrift (XVIII, s. 48).

Også yngre stenalder kan være med denne gang. Med udgangspunkt i en hel række mosefund med keramik bliver de stærkt omstridte problemer omkring yngre stenalders begyndelse og første udvikling her såvel som i vore nabolande taget op til drøftelse (14). Ud fra en analyse af den almindeligst forekommende kartype, tragtbægeret (heraf navnet tragtbægerkultur for hele gruppen) søges det første hovedafsnit af yngre stenalder delt i tre perioder, hvoraf den ældste, men rigtignok også usikreste, karakteriseres af lerkarformer, som hidtil ikke er bemærket herhjemme. I den yngste af perioderne — svarende til, hvad flere forskere tidligere kaldte dyssetid — er det lykkedes at påvise fire lokalgrupper, således at det er klart, at fremtidig diskussion om kulturforholdene i hele denne tid må føres på ny basis. Da det har vist sig, at vore ældste stengrave, dysserne, først optræder i en enkelt af den sidste periodes lokalgrupper, men er ukendt i de andre, fremsættes en ny teori om deres oprindelse; de tænkes afledt af visse mellemeuropæiske stenkister og altså ikke som tidligere antaget fra Vesteuropas megalitgrave. For øvrigt må der også for denne bog henvises til et mere udførligt referat her i tidsskriftet (XVIII, s. 52).

På en række enkeltpunkter inden for yngre stenalder er der gjort vigtige iagttagelser. Således i Thorvildsens beskrivelse af udgravningen af jættestuen Grønhøj ved Horsens (98). Dels i og dels uden for kamret fandtes et stort keramisk materiale (ca. 7000 skår), hvoraf det lykkedes at samle et antal af denne tids smukke og karakteristiske lerkar foruden et par store og smagfuldt prydede ler-skeer (de bedste, der hidtil kendes). Vigtigere end selve stoffet er næsten de iagttagelser, der blev gjort under udgravningen. Største delen af fundmaterialet fandtes uden for kamrets indgang, i et lag grus, der strakte sig ca. 3 m til begge sider af gangmundingen, og som var tættest op mod højens randsten. Altså ganske tilsvarende de fund, som nu efterhånden er gjort ved et ikke helt ringe antal store stengrave. Tydningen af dem har imidlertid voldt visse vanskeligheder, og man har nærmest været tilbøjelig til at opfatte sådanne fund som rester af ældre begravelser, der blev rømmet ud, efterhånden som kamret fyldtes ved nye gravlæggelser. På dette punkt har Grønhøj-udgravningen stor værdi, fordi den viser, at største parten af skårene uden for kamret stammer fra lerkar, som man oprindelig har anbragt her, ofte oven på højens store randsten, hvorfra de så senere er væltet ned. Der synes at være tale om offergaver, der er bragt de døde efter gravlæggelsen. Selvfølgelig udelukker en sådan iagttagelse ikke, at man i enkelte andre tilfælde også må regne med udrømninger fra kamret.

Ny er også en række skæftede stenalderøkser (6 og 11), der kommer fra moser og lignende aflejringer. For første gang fremlægges danske fund af tyknakkede økser med skaft. Som man kunde vente det, og som det forøvrigt var forudsagt for 50 år siden ud fra et studium af selve

øksebladene, er sådanne stykker skæftet på en lidt anden måde end de tyndnakkede, idet bladets nakke ikke som ved disse rager bag ud af skaftet. Den ene af de nye økser synes ikke at være et dagligdags redskab, men forfærdiget til offerbrug; øksen var som bekendt hellig i stenalderen og dyrkedes som symbol eller guddom i sig selv. Forøvrigt vises det, at det bekendte fund fra Sigerslev ikke er så gammelt som hidtil antaget, men repræsenterer en økse- og skafttype, som først kommer i brug i mellem-neolitisk tid. De ældre, tyndnakkede flintøkser har langt enklere skafter, således som de seneste af fundene viser det (11, fig. 2—3).

Et lille, men vigtigt arbejde er Troels-Smiths foreløbige redegørelse for fund af stammebåde (eger eller knubskibe — kært barn har mange navne —) fra Aamosen (101). I en række tilfælde har det her vist sig, at sådanne enkle fartøjer, som blot er udhulet af en svær træstamme, går tilbage til yngre stenalder. Det er interessant, at man hidtil ikke har fundet ældre stykker, som kan have været anvendt af mesolitiske fangstfolk. Antagelig har deres både været af anden art. På den anden side må man ikke lade sig forlede til at tro, at alle sådanne stammebåde er fra stenalderen. Typen har været i brug i meget lang tid, herhjemme helt op til forrige århundrede (26 og 95), og største parten af de fartøjer, der er dukket frem ved de sidste års tørveskæring (f. eks. 31), er næppe særlig gamle.

Af enkelte fund kan der fra de sidste fire års litteratur nævnes en del bopladser, hvoraf den vigtigste er fra Trelleborg, neden under vikingeborgen (70); den er dog nævnt allerede i sidste oversigt (9, s. 349). Nye er derimod en række fund, som indgår i det store værk om Vestjyllands oldtidsbebyggelse (67) samt i den ovenfor nævnte artikel om Frederiksholm-bopladsen (57). Tilsvarende publiceres i Vestjyllandsarbejdet en række gravfund, heriblandt en af de hidtil rigeste, tidligneolitiske jordgrave — fra Krusager — med stridsøkse, fem flintøkser og ca. 1400 ravperler (67, s. 53). En af de yngre og endnu ret gådefulde jordgrave med tyknakkede økser er omtalt i sognehistorien for Torslev i Ringkøbing amt (50), forøvrigt et arbejde, der må fremhæves i denne forbindelse, da det i modsætning til de fleste tilsvarende publikationer omtaler og afbilder en hel del primært fundstof fra sognet. — Endelig må nævnes en ny, men desværre næsten fundtom dysse fra Sydvestjylland (52 og 103), hvor der som bekendt kun findes få store stengrave.

Inden for bronzealderen er den vigtigste begivenhed 3. bind af H. C. Broholms store værk om Danmarks Bronzealder (22). Da det imidlertid blot er et katalog — bevares, stort og rigt illustreret — over både grav- og depotfund fra hele yngre bronzealder, og da den arkæologiske gennemgang og bearbejdning af stoffet først vil fremkomme med vær-

kets fjerde bind, er det rimeligst at gemme en nærmere omtale, til man har også dette foran sig.

Der er for øvrigt skrevet mere end sædvanligt om bronzealderen herhjemme. Fra Norling-Christensen stammer den egentlige publikation af det mærkelige fund af to hornede bronzehjelme fra Viksø ved København (76), vel krigsårenes værdifuldeste enkeltfund. I modsætning til den forløbige redegørelse for fundet (se 9, s. 350) møder forf. nu med en mere bestemt udformet opfattelse af hjelmenes tid og fremstillingssted. Det må indrømmes, at problemerne ikke er så ligetil, da de to hjelme står helt uden sidestykker både i nordisk og europæisk materiale, og man kan ikke vente, at der skal være enighed om dem. I hvert fald vil Norling-Christensens antagelse, at der er tale om italiske arbejder (knyttet til Villanova-kulturen) og fra en tid, der her i landet svarer til slutningen af periode V (efter Montelius) eller til periode VI, næppe komme til at stå uimodsagt. Hjelmene hører til en gruppe af drevne bronzearbejder, såsom skåle, spande og skjolde, som af adskillige forskere anses for at være af mellemeuropæisk herkomst og for i det væsentlige at tilhøre IV og en tidlig del af V bronzealderperiode. Netop et sådant skjold hører til Nationalmuseets nyerhvervelser (12); det sammenlignes også af Norling-Christensen med Viksø-hjelmene, men henføres ligesom disse til Villanova-kulturen.

Desuden må der gøres opmærksom på et værdifuldt depotfund af støbeforme fra yngre bronzealder (79), et mærkeligt lerkar i form af en fugl (23) og en af de primitive statuetter fra slutningen af yngre bronzealder (24); sidstnævnte behandles forøvrigt i sammenhæng med bronzealderens øvrige småskulpturer. Interessant er også et gravfund fra Sydjylland, hvis urne af Vebæk tydes som en slags forstadium til de mærkelige ansigtsurner (104).

Også et par mindesmærker har været omtalt. Således skriver Therkel Mathiassen om to høje med bronzealdergrave fra Holbæk amt (69), og i en foreløbig meddelelse gør Becker rede for nogle store høj-udgravninger ved Skrydstrup i Sønderjylland (10). Her blev bl. a. en 4,5 m høj og 28 m bred gravhøj helt bortgravet. Centralgraven indeholdt et smukt kvindeudstyr fra ældre bronzealder, og undersøgelsen gav anledning til studier over højens opbygning, hvorved der blev kastet nyt lys over de forhold, som i visse høje bevirker, at gravens egekiste og den dødes dragt kan bevares til vore dage. I den nye Skrydstrup-høj var selve kisten opløst, men højen indeholdt en kerne af uomdannet, stærkt vandholdig højfyld, som havde bevaret trærester, lyng etc. fuldstændig som i en mose.

Af større omfang var udgravningen af »Galgehøj« ved Slotsbjergby nær Slagelse (37), hvis nedre del var en ret kompliceret opbygget bronzealderhøj med flere grave og stenkredse. Over den var i yngre jernalder lagt en vældig stendynge og et par meter jord; det lykkedes ikke

at afsløre, hvilket formål dette sidste, virkeligt imponerende mindesmærke havde haft.

Ogsaa Globs foreløbige meddelelse om helleristningerne paa Bornholm (38) er værd at stifte bekendtskab med. Øen er jo vort eneste egentlige helleristningsområde, og selv om disse mindesmærker staar tilbage for, hvad der er fundet andetsteds på den skandinaviske halvø, er de alligevel så mærkelige, at de nok kan fortjene en moderne behandling. Det er det, Glob er i gang med, og de allerede publicerede billeder er af en sådan kvalitet, at man må imødese selve publikationen med største interesse. Det må i den forbindelse omtales, at Skånes helleristninger har fået deres tidssvarende, videnskabelige behandling (C.-A. Althin, *Studien zu den bronzezeitlichen Felszeichnungen von Skåne*. Lund 1945). I et stort anlagt værk med bl. a. et illustrationsmateriale på 85 tavler fremlægges og diskuteres Skånes hidtil næsten ukendte helleristninger. Det er af særlig interesse for vore hjemlige problemer, dels fordi Bornholms klippebilleder ikke kan forstås uden kendskab til de nærtbeslægtede skånske, og dels fordi vi i Skåne har et bedre sammenligningsmateriale for de fåtallige ristninger fra det øvrige Danmark, som står de kendte og altid afbildede fra Bohuslen og andre dele af den skandinaviske halvø noget fjernere. Men desuden er Althins bog en nyttig oversigt over mange af de problemer, der som helhed er knyttet til helleristningerne, dertil fuld af morsomme — omend ikke altid lige holdbare teorier.

Mens vi, forfattermæssigt set, er på den anden side af Sundet, må der ganske kort gøres opmærksom på to arbejder, der for en del beskæftiger sig med dansk bronzealdermateriale, og som i hvert fald har interesse for alle, der vil gå noget dybere ind på dansk forhistories problemer. Det er først A. Oldebergs store artikel i *Acta Archaeologica* (bind XVIII, 1947) om skandinaviske bronzelurer. Den koncentrerer sig om en detailleret behandling af svenske og norske fund med særligt hensyn til støbe-tekniske enkeltheder, men tager samtidig en række fællesproblemer for hele denne mærkelige gruppe af oldsager op til drøftelse. Den anden bog (S. Hommerberg, *Hallstattidens relative kronologi*, del I. Lund 1946) er en mere speciel behandling af de kronologiske problemer, der er knyttet til de første perioder af yngre bronzealder, og som søges belyst på bred europæisk basis.

Om Danmarks jernalder foreligger denne gang en hel række arbejder, selv om de fleste er ret snævert begrænsede eller blot behandler enkelte fund. Der kan dog peges på et stort og særlig vigtigt bidrag. Poul Nørlunds statelige Trelleborg-monografi (78), der udgør et af de vægtigste bind af Nordiske Fortidsminder, der endnu har set dagen. Det imponerede anlæg, som kom frem gennem otte års udgravning, er vel i hovedtrækkene kendt fra foreløbige beretninger, men først nu

får man samlet alt til en helhed, og først nu er der blevet lejlighed til at studere fundets talrige enkeltheder. I en oversigt som den foreliggende vil det selvsagt være umuligt at komme ind på alt det nye, som denne undersøgelse har bragt os om vikingetidens kultur. Stærkest virker måske det indtryk af organisation og teknisk dygtighed, som ligger bag et foretagende af så vældige dimensioner, selv om det for den, der har haft lejlighed til at sætte sig ind i anlæggene ved Danevirke og Hedeby og til at følge udgravningerne af Jelling kongshøje (jfr. 30) ikke kommer som nogen overraskelse. Selve hovedanlægget består som bekendt af en 17 m svær ringvold, der har en ydre diameter af ca. 172 m, og som indeslutter 16 huse på hver knap 30 m's længde, ordnet i fire kvadratiske karréer. Mellem disse sidste er påvist to træbelagte hovedgader, der udmunder i fire portåbninger. Uden for hovedvolden ligger 15 lignende huse, beskyttet af en ydervold med grav, som tillige omslutter stedets gravplads.

Trelleborg var en træborg; husene var helt og holdent opført af svære egeplanker og hovedvolden på begge sider beklædt med palisader samt styrket med svære, indvendige trækonstruktioner. Efter Knud Jessens beregninger, der findes i et særligt afsnit i bogen, er der gået mere end 8000 fuldvoksne ege alene til borgens anlæg, d. v. s. antagelig alle brugbare træer i mere end 150 ha skov.

Ud fra småfundene mener dr. Nørlund, at Trelleborg i dens endelige skikkelse er blevet til i årene 980—1000, snarest i Sven Tveskægs første regeringstid. Kun kongen selv kan tænkes at stå bag et sådant foretagende. I lighed med det senere fundne Aggersborg må Trelleborg have været et militært støttepunkt, et led i den organisation, der måtte bygges op for at løse sådanne opgaver som de store fremstød vestpå, togter, som resulterede i Englands erobring.

Vigtige er også de kapitler, der handler om alle småsagerne; inden for det nuværende danske område har vi praktisk talt ikke tidligere haft noget materiale af den art. Derfor er de talrige fund af keramik, redskaber, smykker etc. fra slutningen af 900-tallet og første halvdel af det følgende århundrede så betydningsfulde. Men til alt uheld for et nærmere studium af stoffet har der på selve borgens plads været en ældre bebyggelse med bl. a. rester af et stort hus og en række brønde, der er tydet som offerbrønde. Denne bosættelse, som stammer fra en tidligere del af 900-årene, har efterladt sig talrige spor, og man er derfor aldrig sikker på, at sagerne i de yngre gruber fra borgtiden ikke kan være blandet med dem.

Og to gange før vikingetid har der boet mennesker på samme sted. Første gang i yngre stenalder (70), dernæst i ældre jernalder (16). Om den sidstnævnte bebyggelse kan der være grund til at nævne, at fundstoffet, selv om det blot stammer fra et antal større og mindre affaldsgruber, har givet anledning til en finere inddeling af den før-

romerske (eller keltiske) jernalder, end man ellers har regnet med herhjemme. Det er lykkedes at opdele keramikken fra den periode i tre hovedgrupper, som genfindes over hele landet. En sådan iagttagelse synes at skulle få betydning for hele studiet af de ellers så dunkle første jernalders-tider i Danmark.

I det hele taget er det på bopladsernes område, at de vigtigste fremskridt kan noteres i de sidste fire års jernalderforskning. Således bringer også E. Albrectsens studier over Fyns bebyggelse i ældre jernalder (3) adskilligt nyt. Vigtigst er fremlæggelsen af bopladsen ved Lundsgård, hvor Fyns Stiftsmuseum har fremgravet ialt seks hustomter med tilhørende brønd. Husene stammer fra de første tre århundreder af vor tidsregning, men fund af såvel ældre som yngre sager ude i bopladslaget viser, at stedet har været beboet gennem største delen af ældre jernalder. Alle husene har haft lerklinede, stolpebårne vægge, og i et par er påvist midtsuler til støtte for taget. Fem af dem er forholdsvis korte og brede, således at der alt i alt kan påvises afvigelser fra de samtidige jyske huse, som jo efterhånden er kendt i betydeligt tal. Med støtte i et senere tilkommet sjællandsk fund peger Albrectsen med rette på, at den stammeopdeling af datidens befolkning, som kan spores på adskillige punkter inden for den materielle kultur, også har givet sig udtryk i forskellige husformer øst og vest for Lillebælt. Det vil unægtelig være interessant at se, om fremtidige fund kan uddybe dette punkt.

To af Lundsgård-bopladsens huse viste forøvrigt en dobbeltrække af svære vægstolper. Desværre kunde man ikke følge hele husomridset i noget af de to tilfælde, således at det ikke kunde afgøres med fuld sikkerhed, om begge rækker hørte til samme hus — hvad udgraveren mener — eller om væggen er flyttet ved reparation eller genopbygning. Mærkelige er nogle runde, lerforede kogeovne af en type, som ikke før er bemærket herhjemme, men som synes kendt fra Mellemeuropa. Endelig må det nævnes, at det blandt det for en boplads usædvanligt store antal oldsager blev fundet skår af et importeret, provinsialromersk lerkar (såkaldt terra sigillata), det fjerde fund i sin art i Danmark.

I en lille, men særdeles vigtig artikel publicerer Gudmund Hatt (45) de første hustomter fra germansk jernalder, nemlig tre fund fra Oksbøl i Sydvestjylland. Efter fundene tilhører de 6. årh. e. Kr. To af dem lå nær hinanden, den tredie tomt noget længere væk. Den bedst bevarede var ikke mindre end 36 m lang og 4,5 m bred; den har haft svære vægstolper og to rækker indvendige, tagbærende stolper. Ved skillerum var den delt i tre dele, hvoraf den vestligste var til beboelse, resten til stald og forråd. Efter sin størrelse har stalden kunnet rumme op til 30 dyr, d. v. s. mere end noget tidligere udgravet hus fra ældre jernalder. Hustomten, der lå tæt ved denne storgård, har kun været godt 8 m lang og uden stald, men var iøvrigt bygget på samme vis.

Et enkelt fund af den »sædvanlige« jyske hustype fra ældre jernalder er også publiceret (86); desværre var tomten stærkt beskadiget før undersøgelsen, og da der tilmed ikke fremkom nye enkeltheder, vilde der ikke have været særlig grund til at gøre opmærksom på arbejdet, hvis ikke forf. havde knyttet nogle afsluttende betragtninger til den egentlige fremlæggelse. Disse kritiske bemærkninger berører bl. a. forhold, som uden tilstrækkelig forsigtighed har været fremført i de ovenfor anførte arbejder om husformens sammenhæng med tilsvarende europæiske fund.

Til alle disse nyheder fra huse og bopladser kan kun føjes lidt fra gravene, som ellers udgør så vigtige kilder til jernalderens kulturhistorie. Bortset fra Trelleborgs store gravplads (78), som jo indtager en særstilling, er der blot to vigtigere fund, begge fra Jylland og begge fra ældre romersk tid. Det første er en usædvanlig rigt udstyret dobbeltgrav fra Dollerup (108), som det lykkedes at udgrave på kyndig vis, idet man var blevet opmærksom på den i kanten af en grusgrav. Takket være den dygtigt gennemførte undersøgelse lykkedes det at få en mængde små oplysninger om gravanlægget. Efter jyske forhold var udstyret meget rigt. Her skal blot nævnes: fra den ene to guldbelagte sølvdrikkeskåle af vistnok provinsialromersk arbejde, to store, ligeledes importerede bronzespande samt sølvbelagte sporer, og fra den anden to store drikkehorn med bronzebeslag, der ved spidserne afsluttedes i morsomme dyrehoveder; fra begge desuden et rigt udstyr af lerkar, bøjlenåle, guldfingerringe og andre småsager.

Trods alt er det andet fund på sin vis mere interessant. Ved Vinding nær Holstebro fandt man for første gang selve den plankekiste, som man så mange gange ved jyske fund har kunnet slutte sig til ud fra de sidste, næsten helt opløste spor. Her stod den altså, idet to grave var anlagt så usædvanligt i terrænet, at grundvandet havde holdt kisternes træ fugtigt og derved konserveret det. Foreløbig er der blot givet en kort redegørelse (48) for fundet af den første og bedst bevarede, som blev udgravet af lokale museumsfolk på en noget hårdhændet måde. Efter fund af en sølvfibula i den blev Nationalmuseet underrettet, og den anden blev så udgravet på videnskabeligt fuld forsvarlig måde. Man kan ikke tilbageholde et beskedent ønske om, at de interesserede udgravere, som i bedste mening og med så megen begejstring gav sig i lag med deres undersøgelse, havde haft forståelse nok til at søge sagkyndig bistand, allerede da de så trækisten dukke frem, i stedet for at vente, til de sørgelige rester af sølvsmykket viste sig. Der kunde have været reddet mere her, og det er ikke sikkert, at en sådan chance kommer igen med det første.

Også moserne har givet deres bidrag til jernalderforskningen. En kulturhistorisk ganske morsom iagttagelse er gjort ved studium af et fund fra Nørre Smedeby i Sønderjylland (15). Det er her lykkedes at påvise,

at man i førromersk jernalder (ca. 300—200 f. Kr.) gravede tørv; der fandtes ved den moderne opskæring af mosen et stort antal runde gruber som vidnesbyrd om stedets fortidige udnyttelse. På bunden af sådanne gruber, der hurtigt var groet til igen, fandtes forskellige tabte eller bortkastede sager fra ældre jernalder, heriblandt nogle tørrede, færdige tørv, der bar tydelige spor af at være formet med hånden. Endvidere lå her nogle sager, som kan have været anvendt under arbejdet, bl. a. to ca. 1,5 m lange, mesterligt udskårne trug eller fade af træ.

I forbindelse med fundet af et af de såkaldte moselig gør Knud Thorvildsen (99) kort rede både for hele denne ejendommelige gruppe af mosefund og særligt for det nyeste tilfælde, som det takket være årvågne tørvearbejdere lykkedes at undersøge fuldstændigt på Nationalmuseet. Det var i Borremose ved Aars, at det mærkeligt velbevarede lig af en ung mand blev gravet frem; engang i ældre jernalder er han blevet kastet i en gammel nedgravning i mosen — måske en af datidens tørvegrave. Men forinden havde han været genstand for hård medfart. En stramt knyttet rebløkke omkring halsen tydede på, at han var blevet hængt, og kraftige læssioner af baghovedet på, at dette var blevet knust enten før eller umiddelbart efter hængningen. Borremose-manden var lagt nøgen ned i mosen, men i en bylt oven på ham fandtes to kunstfærdigt sammensyede skindkapper, antagelig hans klæder. I dette tilfælde synes der at være tale om en henrettet person, ligesom forøvrigt ved et flertal af de tidligere kendte fund. Man har flere gange sammenlignet sådanne kendsgerninger med den romerske forfatter Tacitus' oplysning, at Germanerne druknede visse kategorier af forbrydere i moser eller sumpe. Skikken synes at have været ret almindelig, og man må endda huske på, at der kun i visse moser er betingelser for, at ligene kan bevares i sådan halvt balsameret tilstand, ligesom skindkapper og andre klæder kun undtagelsesvis kan holde sig til vore dage. På den anden side bør man være varsom med at tolke alle mosefundne lig fra jernalderen på een og samme måde. Givet er det imidlertid, at krigsårenes materiale også på dette punkt har bragt forskningen fremad.

I forbindelse med mosefundene skal der gøres opmærksom på publikationen af en svensk offermose fra ældre jernalder (Holger Arbman, *Käringsjön. Studier i halländsk jernålder.* Stockholm 1945). Langs bredderne af en lille mose, der var vel gemt mellem bakker, fandtes omkring 100 lerkar og enkelte træsager, som var udlagt enten mellem eller uden for uregelmæssige anlæg af planker og stammestykker; disse var anbragt langs med bredderne i den åbenbare hensigt at gøre overfladen farbar for mennesker. I flere af krukkerne var der nu dele af en fedtet masse, der er bestemt som rester af dyrisk fedt, muligt fra indvolde. Keramikken viser, at pladsen har været i brug i 2—300 år med de ældste fund i 2. årh. e. Kr. Fundet er af ganske samme karakter som de talrige lerkar-nedsættelser i danske moser; det har derfor stor

værdi for forståelsen af den. Det danske jernaldersmateriale af den art er endnu ikke bearbejdet, medens en tilsvarende fundgruppe fra yngre stenalder allerede er omtalt (14). Sammen med det sidstnævnte er professor Arbmans bog aktuel også for den i øjeblikket løbende diskussion om mosefundenes karakter (42, 43, 4, jfr. 2).

Blandt jernalderens mange enkeltfund kunde adskillige nok fortjene nærmere omtale; men af pladshensyn skal der blot gøres opmærksom på nogle vigtigere. Hele to runeindskrifter af ældre type er kommet frem, først (et navn) på en 3. årh.'s fibula fra en sjællandsk grav (27 og 102) og dernæst på en enkel trææske fra en mose ved Stenmagle i Midtsjælland (28 og 106). Navnlig sidstnævnte er vigtig, fordi indskriften med det samme verbum som på det lille guldhorn fortæller, at »Hagraad gjorde (den)«. Der er mange andre fund: svære guldringe (60), hvoraf navnlig et stykke, der afsluttes i stiliserede dyrehoveder, er vigtigt, samt plove (34, 35, 94 jfr. 49), der sammen med de i den foregående oversigt omtalte (9, s. 358) betegner værdifulde forøgelser af vort i forvejen fine materiale. Af mindre fund må nævnes nogle spænder med dyreornamentik fra yngre jernalder (84) og en guldsmede-matrice fra vikingetid (29); sammen med sidstnævnte afbildes forøvrigt det første irske bronzesmykke, som er fundet i en dansk vikingegrav — ved Vejleby på Lolland.

I forbindelse med jernalderfundene må der gøres opmærksom på et lille, men meget vigtigt bidrag i Uppsala-museets årsskrift *Tor*. I det første bind (for 1948) skriver Holger Arbman om Gundestrup-karret og dets lidt enklere slægtning, den store keddel fra Rynkeby på Fyn. Det gælder spørgsmålet om deres hjemsted. Som bekendt antog Sophus Müller ved publikationen af Gundestrup-stykket, at det var gjort i Vesteuropa; men senere har man med den tyske forsker Drexel været mere tilbøjelig til at anse det for et østkeltisk værk, der var blevet til ved egnene omkring nedre Donau. På grund af nye franske fund af keltiske skulpturer tager Arbman atter spørgsmålet op og kommer til den interessante slutning, at den store sølvkeddel trods alt må anses for vestkeltisk og antagelig er fremstillet i det østlige Gallien.

Foruden de arbejder, som således lader sig rubricere inden for oldtidens hovedafsnit, er der i de sidste fire år fremkommet ikke helt få, som i oversigtlig form behandler enten større tidsrum — lokalt eller i hele landet — eller også følger enkelte erhverv og kulturtræk ned gennem tiderne. Her står Therkel Mathiassens værk om Vestjyllands oldtidsbebyggelse i særklasse (67); der har allerede i dette tidsskrift (bind XVIII, s. 49) været lejlighed til udførligere omtale. Det skal derfor blot nævnes, at en enkelt egns forhistorie her er søgt belyst ud fra samtlige oldtidsminder, altså både mindesmærker, bopladser og enkelte fund. Det er første gang, man herhjemme prøver noget sådant, men resultaterne

opfordrer afgjort til en gentagelse. Man har nemlig ikke blot fået de bebyggelseshistoriske lokalresultater frem og set, hvorledes de enkelte kulturgrupper er knyttet hver til deres natur- og jordbundsforhold. Der er også kommet ting frem, som har den største interesse for hele landets oldtid. Inden for omtalte egn er nemlig de fleste danske oldtidskulturer repræsenteret, således at resultaterne her naturligt kan overføres på større dele af landet. Dette gælder navnlig områder som forholdet mellem de forskellige mesolitiske fangstkulturer og deres forhold igen til de første bondekulturer, som møder med den neolitiske kulturform. Endvidere berøres det interessante, men komplicerede kulturforløb omkring stengravs- og enkeltgravsfolk i neolitisk tid samt ældre bronzealders folk og bopladser.

De mere almindelige oversigtsarbejder med hele Danmarks forhistorie som emne (32 og 39) er der ikke grund til igen at komme ind på; der må også her henvises til særlig omtale andetsteds (bind XVIII, s. 46). Og de tilsvarende lokale arbejder taler jo for sig selv (således 5, 36, 40, 50, 85, 87, 89 og 91). Blandt oversigter med enkelte specialområder må nævnes Therkel Mathiassens kortere oversigter henholdsvis over dansk oldtidskeramik (64) og jagtens historie og metoder (66) samt Johannes Brøndsteds også for fagfolk meget nyttige gennemgang af de første fartøjer, bådenes ældste historie indtil vikingetid (26); her er samlet en masse stof fra hele Nordeuropa, overskueligt behandlet og forsynet med illustrationer i rigt mål.

Lige så værdifulde er den engelske forskers J. G. D. Clarks fire nye specialarbejder om enkelte felter inden for fangstkulturerne i hele Europa, omhandlende henholdsvis sæljagt (*Seal-Hunting in the Stone Age of North-Western Europe: A Study in Economic Prehistory.* Proceedings of the Prehistoric Society for 1946, s. 12—48), hvalfangst og udnyttelse af hvaler (*Whales as an Economic Factor in Prehistoric Europe.* Antiquity 1947, s. 84—104), fiskeri og fiskemetoder (*The Development of Fishing in Prehistoric Europe.* The Antiquaries Journal XXVIII, 1948, s. 45—85) og endelig fuglejagt (*Fowling in Prehistoric Europe* Antiquity 1948, s. 116—130). I dem alle er inddraget en mængde dansk stof, og de er desuden værd at stifte bekendtskab med som udmærkede eksempler på metoder og resultater inden for den mere etnologisk orienterede retning i moderne arkæologi.

LITTERATURLISTE

Forkortelser: Årb. = Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, Acta A. = Acta Archaeologica, NM Arbm. = Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.

1. Andersen, S. A.: Guldhornene fra Gallehus. København 1945.
2. Albrectsen, Erling: Bukkerupfundet. En Tilføjelse. Fynske Årbøger 1945, s. 448—450.
3. — Fyns Bebyggelse i den ældre Jernalder. Årb. 1946, s. 1—71.
4. — Kan mosefund være ofre? Sprog og Kultur XVI, 1948, s. 11—25.
5. Avnholt, A.: Oldtidsminder og Oldtidsfund i Søllerød Kommune. Søllerødbogen 1944, s. 41—72 og 1945, s. 38—75.
6. Becker, C. J.: New Finds of Hafted Neolithic Celts. Acta A. 1945, s. 155—175.
7. — En 8000-årig stenalderboplads i Holmegaards Mose. NM Arbm. 1945, s. 61—72.
8. — To nordsjællandske offerfund fra yngre stenalder. Fra det gamle Gilleleje 1945, s. 41—59.
9. — Litteratur om Danmarks Forhistorie 1941—1944. Fortid og Nutid XVI, 1946, s. 344—361.
10. — Bronzealderhøje ved Skrydstrup. NM Arbm. 1946, s. 30—38.
11. — Skæftede Stenalder-Økser. NM Arbm. 1947, s. 21—28.
12. — Et Pragtskjold fra Yngre Bronzealder. NM Arbm. 1947, s. 91—95.
13. — Prehistoric Archaeology. I The Humanities and the Sciences in Denmark during the Second World War. København 1948, s. 64—70.
14. — Mosefundne Lerkar fra Yngre Stenalder. Studier over Tragtbægerkulturen i Danmark. Årb. 1947, s. 1—318.
15. — Tørvegravning i ældre Jernalder. NM Arbm. 1948, s. 92—100.
16. — Den tidlige jernalder-bebyggelse på Trelleborg. Nordiske Fortidsminder IV, 1948, s. 223—240.
17. Bjernum, J. P.: Vikingetidens handel og dens betydning for Nordens folk. Årb. 1948, s. 294—302.
18. — og Ramskou, Th.: Danmarks Sydgrænse i Vikingetid og tidlig Middelalder. København 1948.
19. Breitenstein, Niels: De romerske møntfund fra Bornholm. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1944, s. 1—85.
20. — De romerske møntfund fra den sjællandske ogruppe. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1946, s. 1—34.
21. — Fund af Oldtidsmønter i dansk Jord. NM Arbm. 1946, s. 47—54.
22. Broholm, H. C.: Danmarks Bronzealder III. København 1946.
23. — To Smaafund fra den yngre Bronzealder. NM Arbm. 1947, s. 68—72.
24. — Anthropomorphic Bronze Age Figures in Denmark. Acta A. 1947, s. 196—202.
25. Brondsted, Johannes: Archaeological News: Scandinavia. American Journal of Archaeology 51,1 (1948), s. 221—228 og 462—67.

26. — Det ældste Fartøj. I Havet omkring Danmark, red. af Hans Hartvig Seedorf Pedersen. Odense 1948, s. 19—70.
27. Bæksted, Anders: Værløse Runefibula. Årb. 1945, s. 84—91.
28. — The Stenmagle Rune Box and the Golden Horn Inscription. Acta A. 1947, s. 202—210.
29. Christiansen, Tage E.: En Guldsmede-Matrice fra Vejleby. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsberetning 1948, s. 6—12.
30. Dyggve, Ejnar: Jelling. Udgravninger og Resultater 1941—42. Tidsskriftet Danmark 1945, s. 49—55.
31. F(rost, J.): Oldtidsbaaden fra Julsø. Sønderjydsk Månedsskrift 24, 1948, s. 65—66.
32. Gabrielsen, Sven: De forhistoriske Tider i Danmark. København 1948.
33. Galster, Georg: Forordningerne af 1737 og 1752 om Danefæ. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1946, s. 105—115.
34. Glob, P. V.: Ploughs of the Døstrup Type Found in Denmark. Acta A. 1945, s. 93—111.
35. — Nordiske Oldtidsplove. NM Arbm. 1946, s. 65—72.
36. — Sydslesvigs Oldtid. I Sydslesvig gennem Tiderne, red. af Morten Kamphøvener. København 1946, s. 13—40.
37. — Slots Bjærgby Høje. NM Arbm. 1947, s. 38—48.
38. — Bornholms Helleristninger. NM Arbm. 1948, s. 83—91.
39. — Danske Oldtidsminder. II udgave. København 1948.
40. — Oldtidsminder i Kongens Lyngby og Dyrehaven. Lyngbybogen 1948, s. 1—95.
41. Hald, Margrethe: Ancient Textile Techniques in Egypt and Scandinavia. Acta A. XVII, 1946, s. 49—98.
42. Hansen, H. P.: Mosefund-Offerfund, tabt eller gemt og glemt. Sprog og Kultur XV, 1947, s. 44—65.
43. — Mosefund-Offerfund II. Sprog og Kultur XVI, 1948, s. 1—10.
44. Haugsted, Ejler: Bopladsen paa Rugholm. Aarhus Museums Undersøgelser ved Østenden af Brabrand Sø 1944—1945. Med bidrag af V. Nordmann, O. Klindt-Jensen, S. Gabrielsen og Alfr. Andersen. Udgivet af Aarhus Byråd. Aarhus 1947.
45. Hatt, Gudmund: En Boplads fra Germansk Jernalder i Oksbøl. Fra Ribe Amt XII, 1948, s. 36—59.
46. Højrup, Ole: Bopladser med Haandkiler fra Roskilde Fjord. Årb. 1946, s. 95—102.
47. Israelsen, N. J.: En Stenalderboplads i Vejlby Sogn. Årbøger udgivet af historisk Samfund for Aarhus Stift XXXVIII, 1945, s. 42—48.
48. Jespersen, E.: Danmarks første Plankekiste fremdraget i Vinding. Hardsyssels Årbog 42, 1948, s. 123—130.
49. Jessen, Knud: The Environment and Dating of the Vebbestrup Plough. With Observations on the Age of the Walle Plough. Acta A. XVI, 1945, s. 67—91.
50. Kaae, Alfred: Torsted, Hind herred, Ringkøbing amt (afsnittet Oldtidslevn, s. 33—53). Kronhede pr. Ulfborg 1945 (eget forlag).
51. Kring, L.: Oldtidsfund paa Lolland-Falster i de senere Aar. Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog 1944, s. 223—227.
52. Kristensen, H. K.: En Dysse paa Strandby Kirkevej. Fra Ribe Amt XI, 1944, s. 125—132.
53. — Ildbuk — Afgudsalter. Fra Ribe Amt XI, 1947, s. 632—639.
54. — En nyfunden Runebraktal. Fra Ribe Amt XI, 1946, s. 487—489.

55. Kroman, Erik: Musikalsk Akcent i Dansk. Med Tillæg: Svenske Indvandringer i Danmark i Oldtiden. København 1947.
56. Kunwald, G.: Oldtidsvejen over Tibirke Ellemose. Fra Frederiksborg Amt 1945, s. 3—17.
57. Larsen, Knud A.: Bopladsfund fra Stenalderen paa Frederiksholm. Historiske Meddelelser om København, 4. R., I. bd., 1947, s. 137—175.
58. — En Jægerboplads ved Borup Sø. Ballerup og Omegns Museumsforening. Årshæfte 2, 1947—1948, s. 3—10.
59. Lauersen, J. Chr.: Den store Langdysse i Varnæs Tyk-Skov. Sønderjydsk Månedsskrift 21, 1945, s. 162—165.
60. Mackeprang, Mogens B.: Nyfundne Guldringe fra Jernalderen. NM Arbm. 1945, s. 25—34.
61. Mathiassen, Therkel: Prehistory in Denmark 1939—1945. Proceedings of the Prehistoric Society for 1945, s. 61—65.
62. — En Boplads fra ældre Stenalder ved Vedbæk Boldbaner. Søllerødbogen 1946, s. 19—35.
63. — En senglacial Boplads ved Bromme. Årb. 1946, s. 121—197.
64. — Den danske Oldtids Keramik. I Keramik, — Keramisk Teknik — Keramisk Kunst, red. af Johs. Andersen og Viggo Sten Møller. København 1946, s. 229—249.
65. — En palæolitisk Boplads ved Bromme. NM Arbm. 1947, s. 5—10.
66. — Jagtvaaben og Jagtmetoder i forhistorisk Tid. I Den danske Jagt i Fortid og Nutid, red. af Henning Scheel. København 1947, s. 53—68.
67. — Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Nationalmuseets Skrifter, ark.-hist. række II, 1948, s. 1—221.
68. — Danske Oldsager. I. bind: Ældre Stenalder. København 1948.
69. — To Bronzealderhøje i Holbæk Amt. Fra Holbæk Amt 1948, s. 44—63.
70. — Stenalderbebyggelsen paa Trelleborg. Nordiske Fortidsminder IV, 1948, s. 215—222.
71. Milthers, Gunnar: Guldhornsfundet 1639. Årb. 1945, s. 167—186.
72. Nielsen, Viggo: Another Blade Handle of Reindeer Antler. Acta A. XVII, 1946, s. 135—139.
73. — Hvilke oldsager er danefæ? Juristen, 9, 1949, s. 65—76.
74. Norling-Christensen, Hans: Runedopskoen fra Torsbjerg Mosefund. Årb. 1945, s. 187—194.
75. — Kammen fra Huldremose. NM Arbm. 1946, s. 83—86.
76. — The Viksø Helmets. Acta A. XVII, 1946, s. 99—115.
77. — og Brøste, Kurt: Skeletgraven fra Korsør Nor. NM Arbm. 1945, s. 5—17.
78. Nørlund, Poul: Trelleborg. Nordiske Fortidsminder IV, 1948, s. 1—162.
79. Pedersen R.: Et vigtigt Fund af Støbeforme i V. Doense. Fra Himmerland og Kjær Herred XXXVII, 1948, s. 239—250.
80. Raben, J.: Oldtidsmindesmærker i Rumohrgaards Dyrehave. Sønderjydsk Månedsskift 22, 1946, s. 57—62.
81. — Restaurering af Oldtidsmindesmærker i Nørreskoven paa Als. Sønderjydsk Månedsskrift 22, 1946, s. 146—150.
82. — Skibssætninger. Sønderjydsk Månedsskrift 24, 1948, s. 75—77.
83. Ramskou, Th.: Kovirke og Danevirke. Årb. 1946, s. 276—282.
84. — Some Scandinavian Iron Age Bronze Brooches. Acta A. XVII, 1946, s. 126—135.
85. — Himmerlands Oltidsminder. I Serien Danmarks Herligheder, red. af Aa. Roussel. København 1947.

86. — En Jernalderboplads i Holstebro. Hardsyssels Årbog 42, 1948, s. 5—18.
87. Riismøller, P.: Om Vildmosens Arkæologi og Historie. I Vildmosearbejdet, red. af M. K. Kristensen. København 1945, s. 29—53.
88. Schmidt, Aug. F.: W. Dreyer, Vesthimmerlands Arkæolog. Fra Himmerland og Kjær Herred XXXIV, 1945, s. 88—96.
89. Sidenius, V.: Oldtidsminder i Frejlev Skove. I Frejlev Skoves Historie ved W. v. Antoniewitz. København 1944, s. 13—52.
90. Simonsen, P.: Stenalderbopladsen i Gislinge Lammefjord. Fra Holbæk Amt 1946, s. 38—61.
91. Skovmand, Roar: Vikingetiden. I Sydslesvig gennem Tiderne, red. af Morten Kamphøvener. København 1946.
92. — Et tusindaarigt Kvindesmykke fundet i Vorbasse. Fra Ribe Amt XI, 1944, s. 123—125.
93. Spreckelsen, P. v.: En begravelsesplads fra romersk jernalder ved Mejlby. Fra Randers Amt 1948, s. 141—144.
94. Steensberg, Axel: The Vebbestrup Plough. An Iron Age Plough of the Crock-Ard Type from a Jutland Bog. Acta A. XVI, 1945, s. 57—66.
95. Søgaard, Helge: Overleveringen om de danske Knubskibe. Sprog og Kultur 13, 1944, s. 53—63.
96. Sølver, Carl V.: The Ladby Ship Anchor. Acta A. XVII, 1946, s. 117—126.
97. Thomsen, N.: Hvad Tankgravene kan afsløre. Fra Ribe Amt XI, 1946, s. 431—440.
98. Thorvildsen, Knud: Grønhøj ved Horsens. En Jættestue med Offerplads. Årb. 1946, s. 73—94.
99. — Moseliget fra Borremose i Himmerland. NM Arbm. 1947, s. 57—67.
100. Troels-Smith, J.: Nationalmuseets Moselaboratorium. NM Arbm. 1945, s. 48—53.
101. — Stammebaade fra Aamosen. NM Arbm. 1946, s. 15—23.
102. Vebæk, C. L.: En sjællandsk Kvindegrav fra 3. Aarh. e. Kr. Årb. 1945, s. 74—83.
103. — En Dysse i Sydvestjylland. Fra Ribe Amt XI, 1945, s. 310—321.
104. — Danmarks ældste Ansigtsurne. Vejle Amts Årbøger 1945, s. 141—147.
105. — Smederup. An Early Iron Age Sacrificial Bog in East Jutland. Acta A. XVI, 1945, s. 195—211.
106. — En Trææske med Runeindskrift fra en sjællandsk Mose. NM Arbm. 1948, s. 53—56.
107. Westerby, Erik: Da Danmarks ældste Stenalderboplads blev fundet. Udsendt som manuskript 1946. I uddrag som kronik i Berlingske Aftenavis den 22. og 23. oktober 1946.
108. Ørsnes Christensen, Mogens, og Voss, Olfert: En jysk Høvdingegrav fra Jernalderen. NM. Arbm. 1948, s. 37—46.

Anmeldelser

Guldhornene.

Hans Brix: Guldhornene fra Gallehus. Med et Tillæg om Gundestrup-Karret. Gyldendal.

Kort tid efter, at Hans Brix's bog om guldhornene havde set dagens lys, fremkom en afhandling på svensk: »Gallehushornenes bilder« af den finske professor Lars-Ivar Ringbom. Det er interessant og lærerigt med hensyn til emnets vanskelighed at sammenligne de to forskeres vidt forskellige, ja modsatte anskuelser om de to berømte horns billedtolkning og indbyrdes alder. Forøger disse to afhandlinger nu det læs af litteratur, der er udgivet om hornenes udsmykning, uden at føre fortolkningen ind på nye og rigtigere baner, eller giver een af dem eller de begge et bidrag, man kan bygge videre på, det vil sige, er deres præmisser af en sådan art, at konklusionerne får sandsynlighed? Thi det er givet, at tolkningen af disse germanske billeder fra o. 400 e. Chr., en tid hvor sammenligningsmaterialet er spredt og meget sparsomt, ikke nås med eet slag; men kommer der blot et bidrag, der peger i den rigtige retning, må man være taknemmelig.

Vi begynder med bogen af vor litteraturkritiks mester, den evigunge professor emeritus, dr. Brix, idet vi dog strax meddeler, at begge forskere med rette slår fast, at de to guldhorn ifølge billedernes stil og enkeltheder er udført af to forskellige mestre; men medens Brix hævder, at runehornet er det yngste, argumenterer Ringbom for, at det er det ældste, og mens Brix søger billedforklaringen i gallisk og gallogermansk mytologi med romersk og orientalsk indslag, finder Ringbom grundlaget for sin forklaring i senere tiders fastelavnsoptog.

Indholdet af Brix's bog er følgende: Efter en redegørelse for hornenes fundhistorie og de overleverede afbildninger af de forsvundne horn, hvor forfatteren viser sig overordentlig uretfærdig mod J. R. Paullis fortræffelige tegning af runehornet (1734), — jfr. iøvr. ndf. — slås det fast, at det først (1639) fundne horn er det ældste, medens runehornet (med indskriften: jeg Lægæst fra skovene — silvanus — gjorde hornet) er »gjort i sammes Lignelse«. Det afgørende bevis (p. 34) findes i de to korslagte figurer, der er fælles for begge horn. Her fremstilles på det runeløse horn en menneskeofring, den vandrette skikkelse, der ligger foran den lodrette, har fået sin bug ristet op af den brede, enæggede offerkniv, som den stående præst holder i hånden. Dette billede har runehornets mester, Lægæst, kopieret, men misforstået, idet den vandrette figur her ligger *bag* den stående, og de fire stygge, lange sår i hans mave er blevet til den stående figurs kunstfulde bælte, »hvoraf han indsnævres helt usandsynligt«. At figurerne her tolkes som krigsguden Ty og en fældet soldat, er en anden sag. Begge horn

er blevet til i det østlige Gallien, snarest Rhinegnene, det ældste o. 400, Lægæsts i slutningen af dette århundrede, muligvis på foranledning af frankerkongen Clodovech. Hornenes billeder danner gruppevis opdelte skildringer, der viser, at det ældste horn var sakralt — begge antages med overbevisende grunde for at være drikke-, og ikke blæsehorn — det yngste et jagthorn. *Det ældste horns* billeder synes at udtrykke en kult-højtid. Første ring viser folket, der samler sig til festen »fornøjende sig over den slags artister, der spiller bold eller dresserer slanger«. »Han der griber Kastekæppen kunde forestille en dresseret Bjørn«. Man ser fiskefangst og hjortejagt. Høvdingen kommer til stede og modtages af druiden med et velkomsthorn. Højtideligheden indledes med ofring af en fange (de korslagte figurer). På fjerde ring er vi pàny hos »det almindelige Folk«. Kvægavl og fiskefangst florerer. Derfra føres vi til et sted, hvor solbilledet og fallosstøtten (den lillieagtige figur) danner alter for sommer og frugtbarhed, og kommer endelig ad dødsgudinden Hels port til den store flod, fra hvilken blide elementarånder stiger op og blander sig mellem scenerierne. Over for ringenes ornamentrande går forf. meget grundigt til værks; han tæller hver tak og prik og får, at der ialt har været 24×24 takker, hvilket er et meget magisk tal.

Lægæst hædrer på *sit horn* i øverste ring jagtherren Wotan (Odin). På anden ring fremstilles hjortejagten (»den prægtige Himmelhjort«), den trehovedede, øxebærende gud, der holder en stejlende gedebuk, er Thonar (Thor), som adskilles fra hjortejægeren af en slange med to unger, der symboliserer Rhinen og et par bifloder. På tredie ring finder vi germanernes tredie hovedgud Ty — det er den stående af de korslagte figurer —; en sammenrullet slange, der på sine opspilede kæber bærer en lillieagtig figur — af samme art som det andet horns fallos — er ormen Nidhug og træet Yggdrasil, mens kentauren og det savtakkede dyr med hoved i begge ender er ræddelige uhyrer; som midtmotiv på denne ring ses den styrtende hjort med tungen ud af halsen og jægeren med løftet spyd. Næstsidste ring viser Wotans jagtmester (d. e. Loke) trækkende hans hest frem. Sidste ring indeholder en overraskelse, her ser Brix et billede af Kristus, »den ofrede Gud, set med forbavsede Krigerøjne« og hans tre modstandere: en bueskytte, en mand med to knive samt en løbende mand, der dog iflg. forf. må være en misforståelse af tegneren (Paulli) for en mand med en svøbe.

Runeindskriften regnes af Brix for vestgermansk (almindeligvis anses den for nordgermansk) og læses ikke med *ek*, jeg, som begyndelsesord, men *horna*. Lige fra Paullis dage har man ellers regnet ordet med de tynde runer (*tawido*, gjorde) for det sidste, fordi man mente, at Lægæst havde forregnet sig med hensyn til pladsen og derfor af nød og trang havde ristet de sidste runer tyndere; men forf. hævder, at »det maa ventes, at Indskriften begynder fra Averslinjen og løber mod højre«. Iøvrigt er den i overensstemmelse med forf.'s tidligere talmagiske systemer ladet med talmagi, idet der er 32 runer og fire skilletegn med fire prikker = 48 tegn (2×24).

Det har været svært for anmelderen at lade være med at overstrø dette kortfattede referat med spørgsmåls- og udråbstegn, selv om han er næsegrus af beundring over forf.'s fantasi og kombinationsevne, samtidig med at han har følt en stedse stigende rædsel over forf.'s også stedse stigende dristighed. Hvad vil Saul mellem profeterne er Brix's motto på bogens titelblad. Han slutter med at mene, at en del, måske ikke så få iagttagelser »er blevet fremsat, der ikke har været gjort før, og som er af

Holdbarhed. Hvilket bør kunne bevæge Tempeltjenerne til at bære over med en ubuden Tolder«. Men enhver ærlig forsker, som har de rette forudsætninger, er en tempeltjener; ganske vist er Brix ikke arkæolog eller kulturhistoriker i snævrere forstand, men han er ubestrideligt en af vor veltrænede videnskabs skarpeste hjerner, opøvet gennem et langt liv i at dissekere digtere og deres arbejder. Det skal da også strax siges, at adskillige af hans iagttagelser vil blive stående som landvindinger, men hovedsynspunkterne er uhyggelig svagt begrundede — snarere en digters drøm end en videnskabsmands arbejde. Men vi skal ikke gå i enkeltheder, kun sætte ind på to punkter, der vil vise, hvor svagt fundamentet for den stolte og, det skal erkendes, smukke bygning er: grundlaget for 1) hornenes indbyrdes aldersbestemmelse samt 2) runeindskriften.

For at vise, at Brix's bestemmelse af runehornet som det yngste, ikke blot hviler på et spinkelt, men på et forkert grundlag, nødes vi til at citere udvalgte stykker af dette horns udmærkede tegner, J. R. Paulli, der vil være egnede til at overbevise, om ikke forfatteren, så dog den raisonable, neutrale læser, at Paulli så langt fra at tilstå, at han har tegnet sjusket — hvad forf. påstår — tværtimod har lagt de sundeste synspunkter til grund for sin tegning. Skal jeg fortælle noget om min fremgangsmåde, siger Paulli i sin lille bog: Tilforladelig Tegning etc. af Guldhornet, »saa skal det bestaae deri . . . jeg da forud siiger Læseren, hvorvidt min Accuratesse eller min Efterladenhed strækker sig. Denne Tegning legges frem for hver Mands Øyen, saa maa jeg billig forestille mig, at, iblant saa mange, som beskuer dette Verk, letteligen maatte findes nogle, som kunde være forelsket i Antiqvitetens smerste Punctiller, og derudover æske, at man, ved at afcopiere dette Horn lige saa lidet burde forbigaa een Prik, som om man afskrev den Hebreiske Bibel. Det Slags Folk til Behag kalder jeg det een Efterladenhed af mig, at jeg ey har opholdt mig ved at eftertælle eenhver Streeg og Prik, hvoraf *Randene*[1]) paa Hornet bestaar, fordi jeg ey har anseet det for noget essentiel, men antaget det for een Bord alleene til Ziirlighed saaledes anbragt, og herudi venter at nyde den raisonable Verdens Bifald. De, som ey maatte være af min Meening, kunde af denne min aabenhiertige Bekiendelse skiønne, hvad Efterretning dennem fattes, til at fyldestgiøre deres Begierlighed, og ere, ved min Efterladenhed, ey udsluttede, at indhændte nærmere Efterretning om det, som jeg haver forbigaaet; saa faaer vi begge vor villje frem, de deri, at de kunde fornøye deres dybsindige Attraa, og jeg undgaa at giøre mig ridicul for dem, der maatte være anderledes til Sinds. Derimod forhaaber jeg, at ingen med skiellig Aarsag, skal kunde beskylde mig, ligesom [ɔ: at] jeg i Billedernes Stelling, Tegning og Proportion, eller i noget andet Stykke (i den tyske udgave: oder sonst im geringsten Stücke) skulde have forseet mig, hvilket man ellers med stoor Ræt kand forkaste dem, som i Kaaber- og Træ-Tyk have ladet udgaae det udi Aaret 1639 fundene Horn.« Længere henne forsikrer han læseren om, at grunden til, at »Billederne ere saa slet tegnede, som de her forestilles« ikke skyldes, at han, Paulli, ikke kan tegne bedre og »konstigere«, men det er »fordi man ey vilde viige fra Originalen herudinden, paa det man ey skulde forleede Antiqvitetens Kiendere paa de u-rigtige Tanker, ligesom [ɔ: at] dette Horn maatte være fabriqveret paa saadan Tiid og Sted, da Konsten haver været i Floor.« Endelig gør

[1]) Fremhævet af anmelderen.

Paulli opmærksom på at han, idet han overalt har set på Billedernes Conservation« har forrykket »Omkredsenes Stelling lidet ud af den Orden, som de sidde udi oven over hverandre« samt tilføjer, at han et enkelt sted har tegnet en vis afstand mellem et hoved og en dyrekrop (Brix's Kristusfigur), for at læseren ikke skulde gå hen og regne dette dyr for et menneske. Kan man med skellig grund beskylde en tegner med sådanne synspunkter for unøjagtig, så meget mere som Paullis tegning ubestrideligt er den eneste, der er i besiddelse af et vist stilpræg? Hvis Brix nu havde studeret, hvad denne kritisk indstillede mand sagde om de korslagte figurer, vilde han have undgået den skrækkelige grube, han er faldet i. Med rene ord meddeler Paulli nemlig, at den eneste forskel mellem de korslagte figurer på de to horn i virkeligheden er den, at de er spejlvendte i forhold til hinanden, men at knivene er ens, og at anbringelsen af den liggende figur på det runeløse horn (Brix's ældste) *foran* den stående og med opsprættet mave er forkert: »Paa Fig. IV ere ogsaa to Billeder til siune, hvilke ligeledes findes paa det forrige Horn. Det eene er et Menniske med een stoor Kniv i Haanden, og et andet Menniske tvers over sig ..... paa begge Steder af forhoven Arbeyd, og anbragt i den fierde Afdeeling. Men deri differere de med hverandre, at Mennisket paa tvers vender Hovedet der hen, paa det eene Sted, hvor den paa det andet Sted holder fødderne. Ellers komme de overeens i alting, og ved den Observation opdages, at de forrige Tegninger paa det gamle Guld-Horn have givet os een u-rigtig Idée, i det de have forestillet Kniven af een anden Facon, det Menniske paa tvers med een opskaaren Bug, saa og at staa fremmest, som den ikke giør.«

Mens tolkningen af billederne er et noget svævende emne, idet enhver kan påstå, at den trehovede gud er Thonar, fordi han står sammen med en gedebuk, eller at Loke er Odins følgesvend og hestepasser, så er runerne noget mere håndgribeligt. Om billederne kan man højst sige, at det tror man ikke, og at der ikke foreligger noget om, at Thors far havde tre hoveder etc.; men om runerne ved vi ikke så lidt, ialfald nok til at tilbagevise Brix's beviser for den vestgermanske proveniens. Det eneste argument for at antage indskriften for nordgermansk — eller nordisk, om man vil — som Brix regner for at være af betydning, er, hvad der er sagt om H-runen. I nordgermansk havde denne rune nemlig kun een tværstreg, mens den i vestgermanske indskrifter havde to. Brix gør nu opmærksom på, at runerne i indskriften på Georg Krysings tegning, hvor de er aftegnet *ved siden af hornet*, er gengivet med dobbeltstreger med skravering imellem, men af de tre H-runer har kun den ene skraveret tværstreg, de andre to tværstreger mangler skraveringen og H-runen har således her dobbelt tværstreg. Argumentet er ikke forf. værdigt, dels når man ser hen til, at Krysings gengivelse af indskriften *på selve hornet* har tre H-runer, hver med een skraveret tværstreg (og ingen uskraverede) dels når man sammenligner med Paullis aftegning, der også kun har skraverede tværstreger. Hertil kommer, at en H-rune, der er ristet med dobbeltkonturer ifølge sagens natur måtte have to dobbeltstregede tværstreger for med ræson at kunne antages for dobbeltstreget. Endelig er der at gøre opmærksom på det ikke uvæsentlige faktum, at man slet ikke kender vestgermanske runeindskrifter fra så tidligt et tidspunkt som o. 400; de er mindst 100 år yngre; men dette kommer Brix over ved — på hvilket grundlag? — at datere runehornet til kong Clodevechs tid. Nej, hvis Brix ikke kan finde bedre argumenter, så står det fast, at Lægæst var nordgermaner, og da vi nu efter fremkomsten af

Stenmagle-æsken kan sige med usvigelig sikkerhed, at *taujan* betyder gjorde, så er det hermed givet, at nordgermaneren Lægæst gjorde dette horn; d. v. s. det er fabrikeret i eller omkring Gallehus — der noget nær betegner nordgermanernes sydgrænse — eller nordligere — og ialfald ikke i Gallien.

Hvad angår Brix's argumenter for at begynde indskriften med *horna* (og ikke med *ek*, som man plejer), da hviler også de på kviksand. Man behøver blot at blade i Krauses: Runeninschriften im älteren futhark løseligt igennem for at opdage, at risterne eller guldsmedene langtfra altid bruger passer og lineal, men ristede på lurenkig. Hvad mener Brix om Barmenindskriften eller Opedalstenen, ja, selv om så smuk en sten som Möjebro; og for at tage nogle metalsager: Himlingøjespændet — eller nogle rigtige vestgermanske indskrifter som på Bülachfibulaen, det store Nordendorfspænde etc. etc.

Skønt pladsen vel allerede forlængst er overskredet, er det umuligt at forholde læseren en kort omtale af Ringboms teorier om guldhornsbillederne. Det er almindeligvis sådan, at når en mand får, hvad man kan kalde en knippelgod idé, så driver han den ofte ud i de yderste konsekvenser og ud over bæreevne. Således er det også efter anmelderens mening gået den udmærkede finske forsker, og næppe alle de konkrete tilfælde, han anfører vil kunne stå for kritik; men der kan vistnok ikke være tvivl om, at Ringbom har fået fat i den rigtige ende, og at han har anvist den nye vej, udforskningen af guldhornsbillederne med varsomhed og omsigt bør betræde. Thi kultdansene med de maskerede figurer synes at være billedernes indhold.

Interessant er Ringboms påvisning af, at det runeløse horn først kun har været udsmykket med de indpunslede figurer og først senere er blevet prydet med de påloddede, der delvis dækker de punkterede figurer[1]). Æren for denne 'opdagelse' maa han imidlertid dele med den danske kunstner, tegneren Ernst Hansen, der i dagbladet Politiken's Magasin 22. maj 1949 offentliggjorde en tegning af det runeløse horn, som det efter hans mening først havde set ud, blot udsmykket med de indpunslede figurer. Og at hornet først kun har haft denne dekoration, er klart som dagen; men om de påloddede figurer er kommet på strax eller senere, må stå hen. Anmelderen hælder her til den anskuelse, at den overlapning, der er mellem de indpunslede og de påloddede figurer, i virkeligheden har været ringe, at der blot har været tale om en fejlberegning af guldsmeden. Spørgsmålet vil muligvis løse sig, når man tager fat på arbejderne med de nye guldhornsrekonstruktioner til Nationalmuseet.

Ringboms stilkritiske argumenter for at gøre runehornet til det ældste forekommer ikke overbevisende (så meget mere som eet af argumenterne også her er forskellene mellem de korslagte mænd), idet forf. åbenbart slet ikke er klar over, hvor uendelig lidt man tør bygge på den overordentlig slette, 1600talsprægede tegning i Worms værk; det er helt umuligt at tale om, at figurerne her er 'svagere i form' og 'mere agerende'; det kan altsammen skyldes — og skyldes sikkert — kobberstikkeren. Den eneste stilkritiske analyse, man tør anvende, er den

[1]) Dog ikke i så høj grad som Worms afbildning angiver, idet Worms udfoldning er altfor 'snæver'; denne påvisning skyldes S. A. Andersen og er formentlig det eneste værdifulde i hans bog om guldhornene fra 1945, hvor det bl. a. lykkes ham ved sammenblanding af urene kilder at bringe en fuldkommen forvirret fundhistorie, og hvor han på ufyldestgørende grundlag vil vise, at guldhornene har været snoede.

grovest mulige: symmetrien, frontaliteten og silhouetten. Og her viser runehornet så ganske afgjort et primitivere trin med anvendelse af frontaliteten og den rene profil, således at et dyr, der ses fra siden, aldrig vises med mere end to ben eller en mand med mere end een arm; denne rene silhouetvirkning finder også i udstrakt grad anvendelse på det runeløse horn, men er langtfra gennemført; og netop det, at begge fremstillingsmåder forekommer, skulde være borgen for, at det ikke er Worms kobberstikker, der har givet enkelte silhouetdyr fire ben.

Pladsen tillader os ikke at fordybe os i Ringboms interessante udredninger, men det er forf.'s mening, at det sted, hvor gamle, tildels kultiske skikke længst har holdt sig, er i fastelavnsoptogene og de iøvrigt med fastelavn forbundne skikke. Han opdeler derfor de forskellige fremstillinger i grupper — således som også Brix gjorde; men de to forskeres opdelinger falder sjældent sammen — og viser fx., at de to skjoldbærende figurer på runehornets øverste ring hører sammen med og flankeres af de to hornede; hele scenen forestiller en våbendans. Med morsomme billeder af fastelavnsoptog, hvor karlene har formummet sig i dyreforklædninger, således at man fx. ser en skikkelse, der er halvt mand og halvt fugl, fører forf. læseren hen i nærheden af guldhornenes billedatmosfære. Det er værd at gøre opmærksom på, at Brix også tydede øverste ring på det runeløse horn som artistnumre. Men Ringbom tager ikke sit materiale fra fastelavnsoptogene alene; han fremdrager desuden et interessant russisk parallelstof. Der er ingen tvivl om, at det er en idé med grøde i, og arkæologer, kunst- og kulturhistorikere bør samles om at af- eller bekræfte den. Kun eet endnu: Ringbom udtaler, at der efter Gotfred Skjernes guldhornsbog 1939 ikke er grund til at diskutere, hvorvidt hornene er blæse- eller drikkehorn, da Skjerne har bevist, at de er blæsehorn. Deri tager forf. dog fejl; mig bekendt har Skjernes teori ikke særlig mange tilhængere blandt arkæologerne, og Brix siger om den ting nogle kloge ord, der bekræfter, hvad der også er anmelderens mening, at hornene har været drikkehorn[1]).

Erik Moltke.

Agre fra jernalderen.

Gudmund Hatt: Oldtidsagre. Det kgl. danske videnskabernes selskabs Arkæologisk-kunsthistoriske skrifter bd. II, 1. Munksgaards forlag 1949. 182 sider.

Nu foreligger endelig professor Gudmund Hatts samlede offentliggørelse af de agerforekomster fra jernalderen, som i hovedsagen blev opmålt og undersøgt i løbet af 1930'erne. Først giver han en fortegnelse over de 119 forekomster, han kender. Listen er ikke ganske komplet, idet der både på Sjælland og i Jylland kan påvises endnu nogle lokaliteter. Af principielt vigtige forekomster mangler dog vist kun Gørding Hede med tilhørende hustomter af en landsby, som for tiden undersøges af

[1]) I de sidste år er der desuden kommet to afhandlinger om guldhornsbillederne, Axel Nielsen: Guldhornsbillederne, i Danske Studier, 1940, p. 96 ff., og Svend Aage Bay: Nogle Bemærkninger om guldhornenes billeder; men ingen af dem tilfører forskningen noget nyt. Den første søger med udgangspunkt i Axel Olriks helt antikverede fantasier over dette emne en sammenhængende mening i guldhornsbillederne og har derfor fra første færd været forældet. Bay søger at fremdrage paralleler til enkelte billeder og motiver; men der kommer intet positivt ud af det, fordi det dels skorter forf. en del på metode, dels synes han ikke at beherske det omfattende materiale, hvortil hans talrige og lærde noter henviser.

konservator Knud Thorvildsen fra Nationalmuseet. Mærkeligt er det, at han helt undlader at omtale agrene på Kungsmarken ved Lund i det gamle danske land Skåne.

Beskrivelsen af undersøgte og opmålte forekomster ledsages af ikke mindre end 33 opmålingsplaner, hvoraf 11 i plancheformat. Hatts stil er overmåde knap og klar. Kun en mand, der forener naturforskerens sans for eksakt beskrivelse med arkæologens kulturhistoriske udsyn ville være i stand til at skrive en bog som denne. Dertil kommer, at Gudmund Hatt er en af vore ypperste »gravere«. Selvom en stor part af arbejdet er udført ved assistenter, er ånden og inspirationen Hatts; hans assistenter vil altid mindes den til besættelse grænsende energi, hvormed han gik i spidsen ved undersøgelsernes gennemførelse.

Efter beskrivelserne følger diskussion af dateringen, agrenes form, udenlandske paraleller og forskellige plovtypers indflydelse. Desværre har han ikke her nået at tage stilling til Paynes vigtige afhandling om oldtidsplove og dyrkningsmetoder i »Archaeological Journal«. Hatt har samlet og i nogen grad revideret sine synspunkter, men giver ikke overraskende ny forklaringer.

Der er ingen tvivl om, at arkæologer og kulturhistorikere vil studere værket om oldtidsagrene med den største interesse. Her foreligger for en gangs skyld nyt konkret stof til belysning af forholdene i de germanske områder omkring den kristne tidsregnings begyndelse. Og det bygger ikke som Cæsar og Tacitus på fortællinger, men på eksakte opmålinger. Bogen vil betyde en revision af gængse forestillinger ikke mindst i vort sydlige naboland. Og dens kortmateriale synes at vise, at landsbyfællesskabet er mange hundrede år ældre i Danmark, end man hidtil har troet.

Hatt tager ikke selv stilling til spørgsmålet om jordfordelingen eller landskiftet i den ældre jernalders landsbyer. Han refererer, at den engelske arkæolog Stevens har formodet, at oldtidsagrene i Vogeserne skyldtes en vag og arkaisk form for landsbyfællesskab. Han nævner også, at der på Skørbæk hede kunne spores en firedeling af agerfelterne. Men han kombinerer ikke denne firedeling med de fire hustomter, som landsbyen bestod af, da den blev opgivet kort efter den kristne tidsregnings begyndelse. Studerer man kortet pl. I nøjere, viser firedelingen sig tydeligt som agerfald med forskellig længderetning syd for bopladsen og Savhøje. Her kan iagttages tre fire-agres fald eller »åse«, som øjensynligt er opstaaet af to-agres fald ved deling (arv?). Også nord for højene VII—VIII ligger der et fireagers fald, medens flere tilsvarende skimtes i områdets vestlige del. Man må naturligvis ikke vente, at alle fire gårde skulle have en ager i alle bymarkens fald. Men regelmæssigheden er, som man skulle vente, størst i de yderste og mest regelmæssige dele af bymarken. Endelig må man huske på, at der kan være voldinger, som jeg ikke kunne konstatere med sikkerhed, da jeg opmålte arealet i august måned 1937 — så at sige med traktoren i hælene. Kun hvad der fuldkomment sikkert kunne måles med højde- og breddemål er tegnet med »tusindben«s signatur, medens de ødelagte og overpløjede er tegnet med stiplet signatur. Men der kan have været svagere voldinger, som ikke kunne kortlægges med nogenlunde sikkerhed. Nogle steder forekommer det sandsynligt, at en ager, der ligger parallelt med to andre, kun halvt så brede agre, har været delt i to, så der i virkeligheden har været et fald eller en ås bestående af fire agre, svarende til de fire gårdbrug i landsbyen.

Det er vel sandsynligt, at Skørbæk bopladsens bymark har strakt sig

helt ud til Trenddalen mod nord, medens agrene på nordsiden af dalen har hørt til den boplads, som konservator Rosenberg undersøgte øst for vejen fra Ejdrup til Koppes Mølle. Da heden blev pløjet op, viste der sig i hvert fald ikke spor af andre bopladser mellem den af Hatt undersøgte landsby og Trenddalen. Det er et karakteristisk træk ved Skørbæk agrene, at man åbenbart har taget hver en stump dyrkbar jord i brug; selv en lille holm omgivet af sid og sumpet jord mod nordvest tæt ved Vidkæråens dal er blevet dyrket. Det vidner om, at der til trods for byens lidenhed, er tale om en »moden« landsby, en by, der har gennemløbet en forholdsvis lang udvikling med fremadskridende nyopdyrkning og en vis gårdkløvning. Der er ingen dyrkbar overdrev tilbage, kun side eng- og mosestrækninger. Under og imellem de fire gårdtomter fandtes ældre gulvlag fra før kristen tidsregning, og i undergrunden var der gruber med affaldslag fra bronzealderens slutning. Også mangelen af tydeligt afgrænsede tofter ved landsbyens gårde tyder på, at den har gennemløbet en lang udvikling, hvorved de oprindelige toftegrænser er blevet udslettet. Kun eet sted i bymarken er der spor af et gennemgående skel eller måske en gammel vejlinje. Det er i NV delen, hvor også i nutiden en markvej kommer fra Trenddalen syd for høj XI og løber langs en terrassekant i retning af en lille granplantage nær Vidkærå.

På Byrsted hede fører en bred »driftvej« gennem det vestlige regelmæssige agerparti i Ø—V. Den har formentlig forbundet den udyrkede, flade lavning ved høj IV med den for længere tid siden ødelagte boplads i vest nær den nuværende landsby Byrsted. Man må vel formode, at agrene har været omgivet af fælles hegn, der da også måtte følge driftvejen. Det ville have været interessant at undersøge, om der kunne påvises stolpehuller i eller langs med de lange voldinger, der omgiver driftvejen. I det hele taget kunne man have ønsket flere fladeundersøgelser af voldingerne for at konstatere udstrækningen af grøfter, forekomsten af stolpehuller etc. I Byrstedagrene har det forøvrigt ikke været mig muligt at skelne noget bestemt system. Man mangler også her nøglen til forståelsen, selve landsbyen med dens gårde.

På heden ved Skørsø iagttog jeg ved opmålingen i 1935, at en ældre dyrkningsterrasse mod den store dal langs nordsiden af området skæres af fire åbenbart yngre agervoldinger, som løber oppe fra skrænten rand nedad mod dalbunden. Det tyder på, at et ældre agersystem med terrasser på dette sted er afløst af et yngre, hvor regelmæssige agre følger terrænets faldretning på lignende måde som agrene i den nyere tids landsbyer. Ageromlægningen må, hvis landsbymarken var delt efter fællesskabssystemet, sandsynligvis også være ledsaget af en omfordeling af jorden.

Også på Øster Lem hede (pl. X) spores der ovre i nærheden af Løvstrup plantage (ikke Lønstrup, som der fejlagtigt står i teksten) en lignende vej som på Skørbæk agrene. Det ville have været interessant, om hele landsbyen ved »Kalgårdhyv« var blevet afdækket og undersøgt. Selvom Hatt i første omgang er veget tilbage for bekostningen, bør der dog ved lejlighed gøres et forsøg. Thi kun hvor man har både bopladsens hustomter og bymarkens agerfelter, kan man gøre sig håb om at finde ud af jordfordelingens princip. Også ved undersøgelsen af bopladsen og agrene på Gørding Hede har man en mulighed for at parre de to ting sammen.

Det sidste ord er vel næppe sagt med Gudmund Hatts store publikation af de danske jernalderagre. Der vil kunne udføres adskillige supplerende

undersøgelser endnu — også i marken. Men man må være professor Hatt taknemmelig for, at han ikke ventede længere med at fremlægge sine resultater. Han har med sit værk skaffet os en enestående ny kilde til forståelsen af vore forfædres liv i jernalderen.

Axel Steensberg.

Asiatisk kompagni.

Aa. Rasch og *P. P. Sveistrup: Asiatisk kompagni i den florissante periode 1772—1792.* Gyldendal 1948. 347 sider.

Arkivar Aa. Rasch og kontorchef, lektor P. P. Sveistrups arbejde, der er udgivet af »Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi«, er tidligere blevet anmeldt i andre fagtidsskrifter*). Mag. art. Kamma Struwe og arkivar Sune Dalgård har, takket være grundigt kendskab til det arkivalske materiale til kompagniets historie været i stand til at korrigere arbejdet på dette område, medens lektor Sophie Petersen kritiserer forfatternes letfærdige omgang med foreteelser som monsun og passat. Ikke på grundlag af fortrolighed med emnet, men udfra en almindelig syslen med økonomisk historie, skal der i det følgende gøres nogle bemærkninger om dette bidrag til en fremstilling af det betydningsfulde handelsforetagendes historie.

Aa. Rasch er historiker og P. P. Sveistrup driftsøkonom. Begge er velskolede forskere, hvad også bogen bærer tydeligt vidnesbyrd om: lærd i indhold, men let tilgængelig i form. Til dette kommer imidlertid, at den af metodiske grunde henvender sig til en videre kreds end den sikkert ret begrænsede, der vil føle sig lokket af selve emnet.

Med rigtig sans for, at statistik er et uundværligt grundlag for al handelshistorie, har forfatterne ikke skyet nogen ulejlighed for at tilvejebringe et fyldigt tabelmateriale. Det ser man også i talrige andre erhvervshistoriske arbejder, men der hersker en tilbøjelighed til at blive stående herved. Det er naturligvis væsentligt, at der bringes tabeller, dog må man gøre sig klart, at de kræver en behandling, og her vil bogen i mange henseender kunne tjene som et skoleeksempel i retning af en fyldig kommentar til og ræssonneren over tallene.

Betydningsfuld og lærerig er også det kritiske studium af kompagniets regnskabsvæsen. Ikke blot ser man, at regnskabsvæsenet — selv om det har brist — ligger langt forud for de systemer, som blev anvendt i private virksomheder, selv i det 19. århundrede (dette fortæller bogen dog ikke), men bearbejdningen af bogholderiet bringer også gode og fuldgyldige forklaringer på begivenheder i kompagniets historie. På dette punkt savner man imidlertid en sammenligning med andet samtidigt bogholderi; tilsvarende sammenligninger savnes iøvrigt også på andre punkter.

Bogens resultater vil sikkert i det væsentlige stå urokket, og placeringen af kompagniet i datidens danske erhvervsliv forekommer rigtig, selv om den er foretaget ret skønsmæssigt. Derimod er der grund til at undres over, at der i selve fremstillingen er lagt så lidt vægt på at skildre arbejdet ved hovedsædet i København. Der gives detaillerede udredninger af forholdene i Kina og Indien, hvorimod der savnes tilsvarende skildringer

*) Kamma Struwe i Jyske Samlinger, Ny, række I, s. 87, Sune Dalgård i Historisk Tidsskrift, 11. række, II, 514 ff. og Sophie Petersen i Geografisk Tidsskrift, 49. bd., s. 160 f.

af de hjemlige forhold i kompagniet, her holder man sig fortrinsvis til direktionens finanspolitik og forholdet til regeringen, medens handelsformerne og skibsværftet er relativ sparsomt behandlet.

Indvendingerne rammer imidlertid ikke hårdere, end at bogen, som nævnt, vil være en nyttig introduktion for enhver, der vil studere handelshistorie. Dette gælder også, selv om den i for høj grad har negligeret skildringer af kompagniets mænd, og det skønt de dog kunne være lige så interessante at få karakteriserede som de skibe, der sejlede på havene. Til bogens metodiske værdi kommer dens betydning som et vægtigt bidrag til tidens handelshistorie.

Vagn Dybdahl.

Frederik VI's Hær.

Jens Johansen: Frederik VI's Hær 1784—1814. Udgivet af Generalstaben. N. Olaf Møller 1948. 276 sider.

Forfatteren er kendt for sine grundige og kritiske krigshistoriske værker om Den store nordiske krig, Treårskrigen og 1864; men medens disse så godt som udelukkende beskæftiger sig med krigshistorien, omhandler denne bog hovedsageligt hærens store organisatoriske udvikling i den nævnte periode.

Da kronprinsen overtog regeringen bestod vore regimenter af en mindre kerne professionelle, hvervede soldater, medens resten, Landsoldaterne, skaffedes ved udskrivning og uddannelsesmæssigt lod meget tilbage at ønske. De hvervede soldater søgte man at skaffe her i landet, men da det ikke slog til, måtte man hverve et stort tal i udlandet. Selv om man så vidt muligt ønskede at få gifte håndværkere, der havde visse muligheder for at skaffe sig ekstrafortjeneste ved fritidsarbejde, blev man dog nødt til at tage en del løse fugle, der i øjeblikket udfyldte et hul, men i det lange løb var til skade for hærens omdømme og pålidelighed. Lønningerne var små, og dette forledte ofte soldaterne, deres koner og børn til at tigge og rapse, hvorved de blev en plage for garnisonerne og for byerne, så det blev nødvendigt at holde dem i ave ved hårde straffe. Af økonomiske grunde måtte staten give et stort antal folk orlov uden løn, så de frit kunne arbejde hos byens mestre eller på landet og kun møde i eksercertiden, eller når situationen krævede det. Men ordningen var ikke tilfredsstillende for nogen af parterne, og de dårlige forhold førte til et meget stort antal desertioner. Da man ved stavnsbåndets ophævelse gik over til en anden form for udskrivning, var det derfor naturligt, at man 1803 gik bort fra hvervningen og over til udelukkende at rekrutere hæren ved udskrivning.

Så længe hæren var hvervet, var underofficererne kun en bedre del af mandskabet, selv om man søgte at få udsøgte folk ved at forbedre deres kår. Da hvervningen ophørte, og mandskabet kun var tjenstgørende i en kortere tid, blev de i højere grad end tidligere det faste støttepunkt i regimenterne, og hermed begyndte udviklingen af det underofficerskorps, der ved sin pligtopfyldelse og nøjsomhed blev en pryd for hæren.

Officerernes oprindelse var meget uensartet. En del af dem var udgået fra Kadetkompagniet eller Artillerikadet-Instituttet, hvor nogle fik gratis uddannelse, medens resten måtte betale for sig. En anden del stammede fra regimenterne, hvor de med det formål for øje var blevet hvervet som underofficerer »par avantage«, men denne uddannelse var selvsagt meget uensartet. Ved mobiliseringen 1788 måtte man udnævne

en hel del underofficerer til officerer, og for at undgå dette i fremtiden, ansattes en del »frikorporaler« ved regimenterne, hvor de fik en særlig uddannelse. Dette var imidlertid heller ikke tilfredsstillende, og man samlede derfor frikorporalerne i særlige skoler, som endelig 1812 gik op i landkadetakademiet.

Medens hærene tidligere havde kæmpet i fast sammentømrede formationer, begyndte de nu at optræde i mere selvstændige grupper, og føringen af hæren og dens enkelte led blev derved mere kompliceret, så det blev nødvendigt at forsyne generalerne med særligt uddannede hjælpere. Allerede kort efter at kronprinsen havde overtaget magten, begyndte den første stabsuddannelse, som snart nåede fortrinlige resultater.

Indtil århundredeskiftet var det lykkedes at holde landet neutralt, men derefter blev vi hvirvlet ind i begivenhedernes malstrøm. Revet med af den stærke nationale bevægelse oprettede kronprinsen 1801 Landværnet dels på frivillig, dels på udskrevet basis, men uddannelsen og disciplinen var for ringe, organisationen for løs, officererne for udygtige, og da det 1807 kom til at stå over for det engelske landgangskorps, måtte disse mangler føre til nederlaget ved Køge. Året efter blev det derfor opløst, mandskabet fordelt til særlige, »annekterede« batailloner ved de gamle regimenter, officerskorpset reorganiseret, og i kampene ved vor sydgrænse viste disse batailloner sig lige så gode som liniens.

Efter tabet af flåden blev det nødvendigt at sikre kysterne ved en særlig Kystmilice, der sammen med artillerister og borgervæbninger skulle hjælpe skibe, der søgte tilflugt under land, og vanskeliggøre strandhugst, indtil hjælp kunne komme fra de batailloner, der med dette formål for øje var fordelt rundt om i landet.

Perioden 1784—1814 er en af de mest betydningsfulde for vor landkrigsmagt, idet denne ændredes fra en gammeldags, tildels hvervet hær, hvoraf en meget stor del var udlændinge, til et folk i våben omfattende alt våbenført mandskab. Samtidig fandt der en kraftig udvikling og modernisering sted under påvirkning af begivenhederne ude i verden, først under den nordamerikanske frihedskrig, senere under den franske revolutions og Napoleons krige, blandt andet ved indførelsen af lette tropper. Vor hær kom derved fuldt på højde med de bedste i Europa, og slaget ved Sehested den 10. decbr. 1813 kan med rette betegnes som en af vore smukkeste sejre.

Gordon Norrie.

Den ideale by.

Vilhelm Lorenzen: Drommen om den ideale by. Rosenkilde og Bagger 1947. 166 sider.

Gennem årene har Vilhelm Lorenzen med en aldrig svigtende energi og en begejstring, der stedse har virket inciterende, i vide kredse skabt interesse for vore ældre bygningsmindesmærker. Ikke mindst i sin egenskab af sekretær i Foreningen til gamle bygningers bevaring har han i skrift og tale udført et stort arbejde. Men det er kun den ene side af hans virksomhed. For de mange problemer i nutidens bygningskunst har han altid haft et åbent blik. Derfor deltog han 1915 i dannelsen af landsforeningen Bedre byggeskik, hvis formand han var fra 1926—1933, og delvis på hans initiativ oprettedes 1921 Dansk byplanlaboratorium. Adskillige af hans tanker fandt udtryk i den nye byplanlov 1938, i hvil-

ken det blev pålagt enhver by på over 1000 indbyggere at udarbejde en byplan, efter hvilken dens fremtidige vækst skulde foregå, således at man undgik den »kaotiske« bebyggelse, som nu præger talrige danske provinsbyer.

Det er på denne baggrund, hans bog »Drømmen om den ideale by« skal ses. Den består af en række tidligere publicerede artikler og afhandlinger, der spænder fra den græske oldtid over middelalderen til nutidens forsøg på at bringe byggeriet ind under ordnede forhold. For at give dem, siger Lorenzen i forordet, »en fyldigere baggrund med videre perspektiver og sætte dem på plads indenfor den almindelige udvikling, har jeg ment det rigtigt at indramme dem i kortere oversigter over de synspunkter for byen, som den mentes at burde være, der til de forskellige verdenshistoriske perioder har været gældende.«

På grund af de mange interessante iagttagelser, han har gjort, og de tankevækkende hypoteser, der er fremsat, er det glædeligt, at disse artikler er blevet samlet på et let tilgængeligt sted. Naturligvis er emnet ikke udtømt med dem, men de kan danne grundlag for videre undersøgelser, og deri ligger en væsentlig del af deres betydning.

Bogen er inddelt i fire hovedafsnit: Oldtiden, middelalderen, fra middelalderen til 19. århundrede — den klassiske periode, og som det fjerde: Industrialismens tidsalder — gennem kaos til orden. Hvert afsnit indledes med bydannelsernes historiske, kulturelle, sociale, forsvars- og terrænmæssige forudsætninger og en redegørelse for de idealplaner, de forskellige tidsperioder har stræbt efter. I de to afsnit, middelalderen og den klassiske periode, behandles udelukkende danske anlæg, i afsnittet om oldtiden drømmen om den ideale by og det himmelske Jerusalem og i det sidste de engelske havebyers indflydelse på moderne danske byanlæg i forbindelse med en oversigt over byplanlovgivningens og fredningens udvikling i Danmark.

I en bog af denne art kan gentagelser naturligvis ikke undgås. Uden tvivl vilde den have fået en mere homogen karakter, hvis der i det første kapitel var blevet givet en samlet redegørelse for byplanernes udvikling i de forskellige lande gennem tiderne, og de danske anlæg var blevet behandlet på denne baggrund. I det første kapitel vilde den interessante afhandling om det himmelske Jerusalem — idealstaden i Johannes åbenbaring — naturligt have kunnet indgå. Men når dette er sagt, skal der ikke rettes flere indvendinger mod bogens form.

Efter Lorenzens mening er forudsætningerne for en idealstads opståen »en bykultur, der allerede har nået en vis udvikling og forfinelse« i forbindelse med en strammere ordning af statslivet, en stærk militær organisation, religiøse forestillinger, hygiejniske krav og sans for orden i det enkelte bygningsanlæg. Dette uddybes nærmere i bogens enkelte afhandlinger, i hvilke han undersøger en række byplananlæg. Her skal dog kun omtales de danske.

Blandt disse indtager kapitlet om Tønder en meget væsentlig plads. Ganske vist har denne by en interessant byplan, men da den imidlertid ikke er meget forskellig fra adskillige andre danske købstæders, spørger man uvilkårlig sig selv, hvorfor netop den er blevet særlig fremhævet. En ordnet byplan fik den henimod midten af det 13. århundrede, da den ældre by ved havnen, der oprindelig var havneby for Møgeltønder, udvidedes og grundene reguleredes. Uden tvivl har Lorenzen ret, når han hævder, at man for at undersøge denne proces må støtte sig til den nuværende byplan, men det er næppe helt rigtigt, at en videnskabelig

undersøgelse af kulturlagene ikke skulde kunne oplyse noget væsentligt om det ældre vejanlæg. Ved reguleringen fik byen et torv, men at småhusene nord for Storegade og randbebyggelsen omkring kirken skulde være af senere dato er tvivlsomt. Større huse har der dog næppe ligget her, derimod boder, hvad også grundenes ringe udstrækning tyder på. Det er vel forøvrigt heller ikke tænkeligt, at en by på Tønders størrelse skulde have haft et så kæmpemæssigt torv, som antaget af Lorenzen, der mener, at det oprindelig skal have optaget hele karreen bag rådhuset mellem Richtsengade og Smedegade. Den torveplads, der endnu ligger syd for rådhuset, må vel have været tilstrækkelig.

I fald disse betragtninger er rigtige, får vi en byplan, der opviser flere lighedspunkter med Frue Plads i København. Begge steder var kirken omgivet af en randbebyggelse, og begge steder lå den som et monumentalt point de vue for en gade — i København for Studiestræde, i Tønder for Mellemgade, der sikkert oprindelig har været ført igennem til Smedegade netop ud for kirkens vestlige side. Derpå tyder ikke blot denne gades øst—vestlige orientering, men tillige de nuværende matrikelskel mellem Richtsengade og Smedegade, således som det fremgår af det publicerede matrikelkort.

I de følgende afhandlinger behandles Borre på Møen, i hvis plan det middelalderlige trekantede torv foran kirken forekommer, og nogle anlæg fra det 17. og 18. århundrede, således planerne til Christianshavn fra 1617 og til hovedstadens udvidelse 1670—74, planerne til et nyt Nyborg og kastel ved Slipshavn og Eigtveds projekt til Hørsholm, hvis »egentlige værdi ligger i«, som Lorenzen med rette gør opmærksom på, »at den lille bys funktioner er samlede mod midten om torv og rådhus«. Mindre kendt end disse er projektet til fæstningsbyen Christiansburg i Oldenburg, som blev grundlagt 1681. Ligesom Palma Nuova i Italien, der skyldes Scamozzi, var den anlagt som »et centralanlæg af polygonform, med radial- og ringgader og en stor centralplads — våben- og paradeplads — i midten, hvorfra radialgader udgik mod bastionerne og mod midten af curtinerne«. Dette storstilede anlæg blev imidlertid opgivet efter 12 års forløb.

Det sidste kapitel: Industrialismens tidsalder indledes med en omtale af den mangel på interesse for byplanlægning, der kendetegnede forrige århundredes boligbyggeri, men derefter påviser Lorenzen, hvorledes byggeriet gradvis atter er kommet ind under ordnede forhold. I tilknytning hertil nævnes den indflydelse, de engelske havebyer har øvet, og byplanlovgivningens betydning for byggeriet.

Bogen afsluttes med en bibliografi over Lorenzens publikationer fra 1896 til 1946, ialt 230 bøger, artikler, foredrag og anmeldelser, et imponerende vidnesbyrd om hans store flid og forskerglæde.

Steffen Linvald.

Vor Frelsers Kirke i Horsens.

Vor Frelsers Kirke i Horsens. Opmålinger af *V. Norn* og *H. F. Estrup.* Tekst ved *Otto Norn.* Ældre dansk Arkitektur 2. Udgivet af *Aage Roussell.* 1948. Gyldendalske Boghandel.

Det er sjældent, der i vore dage gøres så store nyopdagelser i vore kirker, at det tilvante billede væsentlig forrykkes. Før 1934 var Vor Frelsers kirke i Horsens en treskibet basilika med højkirkevinduer mod syd. Under en restaurering af det indre (1934—35) foretaget af kongelig

bygningsinspektør V. Norn fremkom imidlertid betydelige rester af en række triforieåbninger på højkirkevinduernes plads — og i overensstemmelse hermed fremtræder den gamle kirke idag med alle tre skibe under éi tag (hvilket er en betydelig æstetisk vinding), og midtskibet får nu udelukkende sit lys fra sideskibene og fra et stort vindue i vestgavlen.

Denne monografi skal først og fremmest opfattes som en beretning — resultatet af en bygningshistorisk undersøgelse, skriver museumsinspektør dr. phil. Otto Norn beskedent i sin indledning til den klare og udmærkede tekst. Efter indledningen følger et kort afsnit omhandlende kirkens historie, en dybtgående beskrivelse af den senromanske kirke og til slut et interessant kapitel om kirkens kunsthistoriske placering. Heri påviser Otto Norn et vist slægtskab — hvad angår detailudformningen — med Aarhus domkirkes østparti, der som bekendt knytter sig til den store sjællandske arkitekturskole. For vestportalens vedkommende henviser Norn til Ribe domkirkes vestportal, og dette virker meget overbevisende især med hensyn til helhedsvirkningen. Forfatteren kommer også ganske kort ind på diskussionen om nordtysk (lybsk) indflydelse i dansk kirkebyggeri i 1200-tallets første fjerdedel, og han fremhæver, at Horsens kirken, hvis danske afstamning er sikker, i alle tilfælde ikke kan tages til indtægt for den hævdede anskuelse, at Valdemar Sejr skulle være banebryderen for nordtysk indflydelse i Danmark på bygningskunstens område — så meget mere som det vides, at denne konge har grundlagt Vor Frelsers Kirke.

For en ordens skyld skal der gøres opmærksom på en modsigelse i teksten. På side 13 skriver dr. Norn således: »Trods Trekvartsøjlerne paa Højkirkemurene har man dog næppe ved Opførelsen dristet sig til at projektere Hvælv i Midterskibet. Søjlerne kan have baaret Bjælker eller murede Buer til Støtte for Tagværket«. På side 15 synes forfatteren imidlertid at have skiftet mening, idet han her begynder et nyt afsnit med: »Midterskibet, som sikkert fra Begyndelsen har været planlagt overhvælvet, dækkes nu af fem spidsbuede Ribbehvælv«. Uden iøvrigt at være kompetent til at afgøre denne lille indre strid forekommer det sidste standpunkt mig dog at være det mest sandsynlige. Til slut skal fremhæves det ualmindeligt smukke og bygningsarkæologisk værdifulde billedmateriale, der viser forfatteren som en fin arkitekturfotograf. Heftets tavler gengiver dels V. Norns pæne og nøgterne opmålinger af kirken efter restaureringen i 1934—35 og dels H. F. Estrups opmåling af vestfacaden efter restaureringen 1879—81 samt forskellige enkeltheder.

Hans Henrik Engqvist.

Skuespilleren i 1700-årene.

Torben Krogh: Skuespilleren i det 18de Aarhundrede. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning nr. 205. Branner. 1948. 116 sider.

I 200-året for Det kongelige Theaters oprindelse udgav professor, dr. phil. Torben Krogh dette nyttige skrift, hvori megen viden er sammentrængt. På omslaget står som undertitel, at emnet er »belyst gennem danske kilder«, skønt værker af Riccoboni, Diderot, Goethe, Iffland og andre fremmede skribenter hyppigt citeres. Ved studiet af deres opfattelser fik dramaturgiens førstemand herhjemme, K. L. Rahbek, sine

meninger, medens hans samtidige, lægen Clemens Tode, var langt mere original og selvstændig i sine betragtninger.

Professor Kroghs bog er lærerig for den læser, der ikke har gennempløjet den litteratur, hvorpå den er bygget. Den drejer sig ikke om skuespillerens sociale stilling i samfundet, og den giver kun glimtvis en karakteristik, men bringer en kort redegørelse for scenens indretning, prøverne og spillets udvikling på vort lille residenstheater, hvis ånd oprindelig var franskpåvirket, men som i det praktiske støttede sig til tyske reglementer. Fra det primitive og naive gik udviklingen over det håndværksmæssige til det frigjorte og åndfulde. Tilfældet ville, at der omtrent samtidigt med theatrets åbning udkom to hovedværker om skuespilkunsten, der begge satte spor. Det var Sainte-Albines »Le comédien« (1747) og Francesco Riccobonis »L'art du théâtre« (1750). For begge forfattere var efterligning af naturen det væsentligste, selvom deres veje var højst forskellige. Men de blev begge, især Riccoboni, autoritative monstre.

Desværre ved vi meget lidt om Holbergs personlige indsats ved komediernes opførelse, og prof. Krogh undgår lykkeligt at fremsætte formodninger. Han fabulerer ikke, men holder sig til kendsgerningerne, hvilket netop giver hans skrift værdi. Mangel på kilder betinger, at det især er tiden efter 1770, han beskæftiger sig med, da Rosenstand-Goiske begyndte sin Dramatiske Journal, og Fr. Schwarz på forskellig måde prægede theatrets indre liv, hvorom han mere end 50 år senere fortalte Th. Overskou. Derved blev vor viden om tiden efter Holberg så fyldig, og interessant er det at se, hvorledes Overskou som kilde kommer til ære igen. Edvard Brandes kaldte ham »en stakkels autodidakt«, og Eiler Nystrøm var urimelig hård mod ham i sin disputats om komediens oprindelse. Det blev Overskous skæbne at få den strengeste kritik af forfattere, der hovedsagelig skyldte hans hovedværk »Den danske Skueplads« deres viden. En tid var det ligefrem mode at slå sig til ridder på ham.

Anderledes med en forsker som prof. Krogh. Han citerer hyppigt Overskou, han ved, hvad hans livsværk er værd, og han forstår, at når eet menneske fra bar bund skal rejse en så stor bygning, bliver fejl og mangler uundgåelige. Prof. Krogh anvender et sted det vittige udtryk »kogebogsmetode« om den sceniske faginddeling, det skabelonmæssige i spillet, som en senere tid kaldte »skuffedarium«, det håndværksmæssige, hvor den ene efterligner den anden. Det var vanskeligt at komme til livs, fordi der ingen elevskole fandtes, hvor det individuelle kunne plejes og komme til sin ret. Clemens Tode gav et klassisk eksempel, da han skildrede skuespilleren la Tour (det var ham, der sufflerede Christian den Syvende under kongens optræden i »Zaïre«), når han stod i tragisk aktion: Han lignede en savskærer eller rettere den romerske gladiator i Kongens Have. »Den øverste Del af Kroppen og det venstre Ben havde en vertikaldirektion, det højre Ben en perpendikulær; hans person forestillede altsaa i visse Maader, helst naar hænderne laa paa Kors over Brystet, en brønd paa landet eller en Slagbom, naar den staar aaben«. Man begriber, at Wessel lod sig inspirere til »Kærlighed uden Strømper« ved at se al denne unatur. Men efterhånden sejrede det danske lune, den smittende replik, f. eks. gennem A. G. Gielstrup, der ikke alene var dialektkunstner, men som forsynede sine roller med personlige iagttagelser. Prof. Krogh beklager, at hans rollehefter er forsvundet, og det er rigtigt; han kunne have tilføjet, at Gielstrup selv tilintetgjorde dem, fordi han ikke ønskede at blive kopieret; enhver måtte i kunstens verden begynde forfra, mente han, og selv iagttage og hitte på.

Prof. Krogh belyser sit emne fra alle sider; han fortæller om ballet-

opdragelsens farlige indflydelse på komediespillet, der gav Tode lejlighed til vittigt at bemærke, at han ikke fandt behag i at se to skuespillere »declamere en »Pas de deux««. Det var, hvad man i en senere tid kritiserede hos fru Hennings, som kom fra balletskolen, at hun undertiden ligesom »dansede sine roller«. Alting gentager sig under andre former: Når man læser om skuespilleren C. P. Roses påtrængende efterabere, mindes man, at Emil Poulsens elever endog trak på det ene ben, en ejendommelighed hos kunstneren, der ikke var opstået af dårlig vane, men af sygdom.

Billeder af Harsdorffs theater fra 1774 er hyggelige, men de hygiejniske forhold inde i huset var rædselsfulde; ulidelig træk og kulde på scenen og gloende hede i påklædningsværelserne forårsagede, som Torben Krogh bemærker, at Michael Rosing blev invalid. Samme skæbne fik hans elev Peter Foersom; ikke fyrre år gammel døde den fortjente mand af gigt. Prøveforholdene var også slemme; skuespillerne måtte nøjes med stykkets oplæsning og fra to til fem prøver, hvilket naturligvis medførte, at forestillingerne blev løse i alle kanter og suffløren altfor hørlig. Man hittede på »jeu de théâtre«, alskens løjer, for at få de »døde« steder i komedien til at glide. Nogle af indfaldene blev tradition og anvendes endnu, f. eks. i »Den Gerrige«, hvor Harpagon af nærighed slukker lyset og putter det i lommen med tanen stikkende ud, hvorefter Mester Jacob tænder det pâny, så at Harpagon brænder sig. Oplysende er Clemens Todes klage over, at scenen altid var unaturlig tom, f. eks. når den pantsatte bondedreng vandrede over Gammeltorv og gloede på Raadhuset uden at møde et eneste menneske. Også Rahbeks råd til en skuespillerinde om ikke at sige Pernilles berømte åbnings-monolog i »Den Stundesløse« lige i synet på publikum, er tankevækkende; han ville, at hun skulle foretage sig noget, der karakteriserede tjenestepigen, mens hun talte, f. eks. rydde op eller lign. Sådanne kritiske råd virker som tidlige forløbere for William Blochs naturalistiske instruktion, hvorom man i det 18de årh. ikke gjorde sig noget begreb. Man fristes til at tro, at end ikke Holberg stillede krav om et levende og karakteriserende scenebillede; han ville, skriver han selv, helst have, at hans komedier skulle virke ved deres egen »indvortes Valeur«.

Prof. Kroghs bog udmærker sig mere ved lærdom, fremsat i en let tilgængelig form, end ved nye synspunkter. Den slutter sig smukt til hans hovedværk »Danske Theaterbilleder fra det 18de Aarhundrede«.

Robert Neiiendam.

Kongelig porcelæn.

Bredo L. Grandjean: Kongelig dansk Porcellain 1775—1884. Thaning og Appel 1948. 98 sider.

Som et bind i Thaning og Appels serie af små kunsthåndværksbøger er også porcellainsbogen lille og knap. Men som fabrikens arkivar har forf. de bedste forudsætninger for at udnytte dens rige arkiv, og det mærkes både i den korte oversigt over fabrikens historie og i redegørelsen for dens produktion og kunstnere. Ved siden af de særligt påskønnede værker fra fabrikens ældste tid lader han også det 19. århundrede komme til sin ret. Et slutningsafsnit, »Lidt om Bedømmelsen af københavnsk Porcellain«, er særdeles instruktivt, og til billederne er føjet gengivelser af de vekslende former af fabriksmærket, de landskendte tre bølgelinier, og af en række kunstnersignaturer.

C. A. J.

Berlingske Tidende.

T. Vogel-Jørgensen: Berlingske Tidende gennem to hundrede Aar 1749—1949. I—III. Berlingske Forlag 1949. 1210 sider.

Danmarks ældste og største bladforetagende Berlingske Tidende fejrede 1949 sit 200 års jubilæum ved udsendelsen af et pompøst, men også fornemt skrift af T. Vogel-Jørgensen: Berlingske Tidende gennem 200 Aar, tre store kvartbind, hvoraf det sidste i to dele. Bladets historie har tidligere været behandlet, den ældste tid mest dybtgående (F. Jürgensen West og William Norvin: Berlingske Tidende 1749—1838, Kbh. 1924), men Vogel-Jørgensen har set bort fra disse arbejder og er selv overalt gået til de originale kilder. Det tør siges, at han har gravet grunden effektivt både i bredden og dybden. Hans flid og sporsans har været imponerende, og resultatet er blevet en virkelig udtømmende og på solid videnskabelig basis hvilende fremstilling, et værdifuldt bidrag til den ellers ikke synderlig righoldige danske pressehistorie.

Vogel-Jørgensen har først og fremmest skrevet Berlingske Tidendes indre historie. Han har gjort rede for bladets administrative og tekniske udvikling, omtalt dets privilegier og dets forhold til myndighederne — og netop på dette sidste punkt havde Berlingske Tidende jo helt op mod vore dage en særstilling som de skiftende regeringers officielle organ. Forholdet til magthaverne var ofte spændt og førte endogså med sig, at regeringen en årrække i Frederik den Sjettes tid havde placeret en slags over-redaktør, der skulle påse, at de rigtige meninger fandt udtryk. At han samtidig virkede som journalistisk lyseslukker var uundgåeligt. Dernæst skildres mændene, som skabte Berlingske Tidende, først og fremmest familien Berling, fra grundlæggeren *Ernst Henrich Berling* til Frederik den Syvendes og grevinde Danners specielle ven kammerherre *Carl Berling* og dennes sønner. Men det centrale i værket er omtalen af de redaktører og skribenter, som gennem de mange år virkede ved bladet og gav det præg. Vogel-Jørgensen har kulegravet alt tænkeligt materiale, ikke blot selve avisen, men en rigdom af trykte og utrykte kilder, og hans karakteristikker er sobre og fordomsfri uden tilløb til jubilæumsapoteose. Blandt de mange skikkelser træder særlig tre frem, nemlig Berlingske Tidendes grundlægger, den initiativrige *Ernst Henrich Berling,* der døde alt for tidligt, *M. L. Nathanson,* som midt i forrige århundrede gjorde bladet til noget i retning af det, vi i vore dage forstår ved en avis, og *Chr. Gulmann,* som i årene omkring den første verdenskrig igen førte avisen frem i forreste række efter en langvarig nedgangsperiode. Billedet af den første er måske lidt problematisk. Materialet har her været sparsomt, og forfatteren har da af og til tyet til friere betragtninger, f. eks. over Berlings tanker ved udsendelsen af avisens første nummer o. l. Fortræffelig er derimod skildringen af Nathanson, både mennesket og bladmanden, ligesom hans forhold til datidens øvrige presse og dens mænd er ypperligt belyst. Vogel-Jørgensen har for al fremtid sikret Nathanson en fremskudt plads i dansk journalistik. Endelig er der megen varme i portrættet af Gulmann. Hans skikkelse står klart og fint, og hans udmærkede egenskaber som bladleder kan ingen være i tvivl om. Men måske overvurderes hans betydning for bladet dog noget. Nathansons ihærdige arbejde forekommer egentlig mere beundringsværdigt. Her var tale om en virkelig pionergerning, mens Gulmann dog havde en baggrund for sit fremstød i den foregående og samtidige presseudvikling.

Analysen af bladets indhold foretages bestandig ud fra et journalistisk synspunkt. Det er ikke mindst bladet som nyhedskilde, forfatteren har for øje, og han undlader ikke at påtale de i denne henseende sløje perioder. Historikere af faget kunne muligvis have ønsket en mere indgående redegørelse for det politiske stof. *D. G. Monrads* berømte tirsdags-artikler i 1869 omtales rigtignok udførligt, deres stil karakteriseres, og deres virkning i datiden skildres. Men forfatteren går ikke nærmere ind på deres indhold. På samme måde behandles de i mange år meget omtalte Z-artikler (af højesteretsadvokat *A. Hindenburg*) fra provisorietiden. Her er dog et par af artiklerne anført som prøve i aktstykkerne. Som værket er anlagt, kan dette ikke være anderledes. Det er bidrag til dansk pressehistorie, som tilsigtes, ikke til Danmarks politiske historie. Læseren har desuden intet at beklage sig over. Han får i tilgift en rigdom af oplysninger, betydningsfulde og mere perifere, til dansk ånds- og kulturhistorie foruden de mangfoldige personalhistoriske bidrag.

Fremstillingen er meget bred, men ingenlunde snakkesalig, tværtimod uhyre substantiel, spækket med kendsgerninger og dog ofte med »atmosfære«. Bogen er let og behagelig at læse. Sit tunge skyts — og hvad har han ikke samlet af stof — har forfatteren placeret i 3. bind, der bringer en mængde meget oplysende aktstykker og fyldige kilde-henvisninger og noter, fortræffelige noter, der vil være en guldgrube for alle senere forskere, som skal beskæftige sig med beslægtede emner.

Til værkets fortjenester må også regnes billedstoffet. Det omfatter ikke blot de for et sådant værk naturlige reproduktioner af karakteristiske avissider, artikler og notitser, men også en mængde portrætter, der er valgt med sjælden omhu. Mange mindre kendte personer er det lykkedes at opspore karakteristiske billeder af, og hvad de mere prominente angår, har forfatteren aldrig ladet sig nøje med de lettest tilgængelige, men bestemt søgt at finde frem til det billede, som var mest typisk og stammede fra det pågældende tidsrum. Endvidere er alle billeder forsynet med meget fyldige tekster. Forfatteren har åbenbart ikke villet svigte de læsere, som kun ser billederne. Også i dette træk sporer man den erfarne journalist.

Sidebredden er så stor, at man har foretrukket tospaltet sats. Det er måske nok et æstetisk minus, men gør afgjort bogen mere letlæselig. I øvrigt siger det næsten sig selv, at Det Berlingske Bogtrykkeri og Berlingske Forlag har kælet for det typografiske udstyr. Det er også blevet et smukt værk.

Emanuel Sejr.

Arbejderoplysningens historie.

Roar Skovmand: Lys over landet. Træk af arbejderoplysningens historie i Danmark. Arbejdernes Oplysningsforbund 1949. 256 sider.

»Nu kommer jeg til Husmændene, og til dem, der sad bag i Vognen eller gik paa deres Fod til Køge for at stemme paa Hørup. Det hændte vel nogen Gang, at et og andet Ord gik over deres Hoved, fordi det havde Ærinde længere borte, men Tak, fordi De aldrig tog fejl af Meningen!« Disse ord af Hørups afskedstale i Havdrup 1894 får nutidslæsere til at studse; sådan turde ingen moderne politiker tale til sine vælgere. Den, der har snakket med menige socialdemokrater af den første generation, vil have mødt en lignende almueagtig ærbødighed for lærdommen. Almuefølelsens forsvinden er et væsentligt, men ofte overset træk i det

sidste halve århundredes historie. Hvordan er det gået sådan? Vi kan pege på de økonomiske og politiske forudsætninger og fremdrage højskolens, folkeskolens, bibliotekernes og arbejderoplysningens indsats, men fyldig viden om, hvordan det er sket, har vi alt for lidt af. Her afhjælper dr. Skovmands bog et stort savn.

Den er fremkommet i anledning af Arbejdernes Oplysningsforbunds 25 års jubilæum 9. januar 1949. AOF har ønsket, at dets virke skulde fremtræde som et led i det århundredgamle arbejde for oplysningens fremme blandt arbejderne. »Og man bad da dr. phil. Roar Skovmand, Krogerup højskole, om at behandle dette stof, i forvisningen om, at han med samme uvildighed, som har præget hans værker om den danske folkehøjskole, ville skildre det folkelige vækkelses- og oplysningsarbejde, der henvendte sig til eller udgik fra arbejderne«.

Skovmand har løst sin opgave med fin indlevelse i stoffet. Han lader tidens egne mænd tale til os gennem hyppige, korte citater. Undertiden kan man trættes af de mange pæne udtryk for smukke bestræbelser. Morsommere er kritikken, som da repræsentanten for den socialdemokratiske forening i 13. kreds, Schrøder, i 1907 var utilfreds med de foredrag, Harald Westergaard havde holdt om Karl Marx for Folkeuniversitetsforeningen. Det var nødvendigt, sagde han, at læreren selv var tilhænger af den teori, han skulde behandle i foredraget. Vilh. Rasmussen protesterede: Tilhørerne har kun godt af at møde en anden opfattelse end deres egen, det giver dem evne til at argumentere bedre end læreren. — Schrøder: Hr. Rasmussen går ud fra, at læreren og eleverne er jævnbyrdige. Det er ikke en »kritik«, men en forklaring af Marx, vi vil have!

Denne historie er oplysende. Den blotter uklarheden i vor anvendelse af selve ordet »oplysning«. Man får gennem Skovmands skildring en fornemmelse af, at de ældre socialdemokrater og endnu Stauning tog det i en meget snæver betydning. Det er vel forklaringen på, at AOF kom så meget senere her end f. eks. i Sverige. Netop som udenforstående har forfatteren følt sig tilskyndet til elskværdig forsigtighed i sine domme, og det er svært at sige, om han har grebet fejl.

Meget værdifulde er under alle omstændigheder de skildringer, han har givet os: af Drejer og Rimestad, af Pios generation og de helt eller næsten mislykkede grundtvigske forsøg, af Studentersamfundets betydelige indsats og Linderbergs mærkelige fremtoning, videre af Karl Marx klubben og de unge omkring Socialisten, af arbejderhøjskolerne og endelig af AOF selv og dets udstrakte virksomhed. Intet af betydning synes forbigået. Det er en bog, man mange gange vil vende tilbage til for at få svar på sine spørgsmål.

Erik Rasmussen.

To festskrifter.

Festskrift til Museumsforstander *H. P. Hansen*, Herning. På 70-årsdagen 2. oktober 1949. Rosenkilde og Bagger 1949. 406 sider.

Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950, tilegnet dr. *M. Mackeprang* til 80-årsdagen 28. december 1949. Gyldendal 1950. 188 sider.

Begge disse festskrifter er så indholdsrige, at det her kun er muligt at give en kort karakteristik af deres indhold.

Det digre værk til *H. P. Hansens* 70-årsdag indeholder 36 afhandlinger og i tilgift et meget velkomment »Bidrag til en H. P. Hansen Bibliografi« på ikke mindre end 574 numre. Så jydsk, som den Herning mu-

seumsmand er, må bogen selvsagt i overvejende grad være præget af jydske emner og jydske forfattere. Men i den dominerende tone blander sig adskillige skandinaviske røster; norske bidrag af Sigurd Grieg og Reidar Th. Christiansen, svenske af Gösta Berg, Sigurd Erixon, Pehr Johnsen og Albert Sandklef vidner om, at H. P. Hansens forskerarbejde har vundet interesse i broderlandene. — Bidragene er ordnet i tre hovedgrupper: kulturhistorie, folkeminder og sprog, en deling, der ikke bliver helt konsekvent og i grunden synes foretaget efter forfatternes fag. Ganske bortset fra, at topografien er placeret i første gruppe, kunde et par folkepsykologiske afhandlinger med lige så stor ret have været henviste til den anden gruppe. Og når sprogmænd som Poul Andersen og Peter Skautrup skriver henholdsvis om »Væv og Vævild« og om »Kostaldens navne i danske dialekter«, har begge disse med instruktive kort forsynede afhandlinger naturligvis ikke blot sproghistorisk interesse, men hører lige så godt med til kulturhistoriens såre rummelige begreb. Hovedsagen er imidlertid, at bogen indeholder vægtige bidrag, hvis forskelligartethed genspejler H. P. Hansens så sikkert valgte og samtidigt så vidtspændende forskerarbejde.

Når det danske museumsvæsens nestor, dr. *M. Mackeprang* måtte nå de 80 år, inden han fik sit velfortjente hyldestskrift, er årsagen vel simpelthen den, at de danske museumsmænd endnu for ti år siden ikke ret havde knæsat den skandinaviske festskriftform. Siden da er isen blevet brudt, og det var nu en selvfølge at hædre Nationalmuseets leder på denne måde. — Skriftet fremtræder som en årgang af Nationalmuseets »Arbejdsmark«, og det indeholder udelukkende bidrag af museets embedsstab; til jubilarens historiske forfatterskab har det kun kunnet tage hensyn indenfor gratulantlistens navne. Men det stemmer godt med den afgørende betydning, som Mackeprang har haft for hele museet ved at føre dets byggesag til en lykkelig løsning, at alle Nationalmuseets afdelinger er repræsenterede, fra den ældste stenalder til empiretiden og fra klassisk-antik til eskimoisk kultur. Lige så naturligt falder det dog, at flertallet af bidragene har danske emner og nøjagtigt halvdelen er skrevet af medarbejdere på museets 2. afdeling. Mest overraskende blandt disse virker vel redegørelsen for en hidtil ganske ukendt rundkirketomt, Allehelgens i Roskilde. Iøvrigt skal der her ikke nævnes enkeltheder, den på en gang populære og videnskabelige »Arbejdsmark« er jo velkendt. Her i festskriftet ligesom i de foregående årgange virker den blanding af nye opdagelser og fine iagttagelser dobbelt broget og righoldigt, fordi der ikke er gjort det ringeste tilløb til en ordning af bidragene.

Netop dette forhold frister til at slutte med et fromt ønske om, at der måtte blive råd til et generalregister over artiklerne i dette årsskrift, der snart fylder 25 år. Det vilde blive til gavn og glæde for mange!

Chr. Axel Jensen.

Danske bondemøbler.

Axel Steensberg: Danske Bondemøbler. Alfr. G. Hassing 1949. 266 sider.

Fremkomsten af dette store, smukke værk med dets mere end 450 illustrationer, der i format og udstyr svarer til Boesen og Bojes sølvtøj (se F. og N. XVIII, s. 62—63), skyldes et initiativ af Hassings forlag. Talrige udenlandske exempler viser, at slige spekulationer kan være farlige, når den rette forfatter mangler. Men i de nævnte tilfælde har forlæggeren

fundet de kyndige fagmænd, og hvad det nye møbelværk angår, er der næppe nogen herhjemme, der har bedre forudsætninger for at løse opgaven end Dansk Folkemuseums leder.

Man mærker, at bogen er tilrettelagt og gennemført af en kulturhistorisk museumsmand. Både text og billeder følger det system, der udformedes af Sigurd Erixon i hans grundlæggende værk om svenske landsbygdsmøbler. Vi får først besked om stuerne som helheder og om møbleringsplaner (hvad Erixon ikke har med), og så gennemgås de enkelte møbeltyper, borde, bænke, stole, senge og vugger, kister, skrin, skabe, dragkister og chatoller, hylder, spejle, ure og i tilgift nogle få ord om mangletræer og andre småsager.

Naturligvis kan dette oversigtsværk ikke udtømme sit store emne, og der har kun kunnet gives exempler på det rige skriftlige kildestof, som findes i skifteprotokollerne. Men netop de klogt begrænsede stikprøver giver texten en særlig værdi, medens forf.'s kendskab til museerne og deres indsamlingsarbejde har sikret et typisk billedvalg. På dette punkt er der ikke meget at gøre for en kritiker. En enkelt gang kan man selv uden kendskab til originalen nære tvivl om et afbildet møbels ægthed (fig. 43, der minder vel meget om Roms husflidsbog). Mellem stolebillederne savner man den internationale (frisiske) vesterhavstype, der var yndet på Fanø og kendes i gode, gamle exemplarer, der siges at stamme fra Manø. Man kunde også ønske at have set et bedre, mere gotisk præget exempel på de fynske fodplankekister end fig.222 og en exactere redegørelse for deres mærkelige bulkontruktion (antydet i F. o. N. XIII, s. 144). Men her rører vi ved et af emnets problemer, at skelne mellem virkelige bondemøbler og bohave, der er »sunket ned« til bondeeje fra herremænd og borgere. Dr. Steensberg nævner ikke, at flertallet af vore fine renaissancemøbler på deres vej til museerne har passeret bøndergårdene, men han fremhæver atter og atter, at grænserne er vanskelige eller umulige at drage. I sin stræben efter at få alle hovedtyper med har han afbildet ret mange tvivlstilfælde, ligesom det kan forekomme en ældre kollega, at han hist og her har medtaget for simple og nye former — vel sagtens, fordi man har set dem for ofte og ikke betænker, at de nu er ved at uddø!

Men noget hænger dette også sammen med, at Steensberg som kulturhistoriker nødigt vil indlade sig på æstetiske spørgsmål. Hans billedbeskrivelser er strengt saglige, og trods slutningsafsnittet om bondemøblernes stilproblemer, røber han kun sparsomt sin glæde over deres kunstneriske kvaliteter. En stærkere fremhævelse af skønheden i Sydvestjyllands gotik-renaissance (den ældste store og uomtvistelige gruppe af landsbysnedkerarbejder), af elegancen i de bedste sydfynske stole eller af fastheden i de nordsjællandske vilde næppe have formindsket værkets videnskabelige lødighed. Selvom vi heldigvis er kommet ud over stilkopieringens tidsalder, kan landsbymøblerne vel endnu blive inspirationskilder, ikke mindst ved deres farver, hvad Steensberg selv andetsteds har fremhævet, og hvad bogens farvetryk illustrerer.

Anm. er forf. taknemlig for en alt for smigrende omtale, men vigtigere er det til slut at fremhæve, at værket takket være forlaget bringer en lang række billeder af provinsmuseernes alt for lidt påagtede skatte, og at det som den første store oversigt om sit emne betyder en landvinding for dansk kulturforskning. *C. A. J.*

Sønderjyske minder.

M. Refslund Poulsen: Minder § 5. Person- og Folkelivsskildringer fra Nordslesvig. Det danske Forlag 1949. 288 sider.

Den bog, Marten Refslund Poulsen har udgivet under titlen Minder, er ikke noget egentligt memoireværk. Den handler om mange forskellige mennesker, kun ikke om forfatteren, der er født i Bovlund, Agerskov sogn i 1874. Hans hjemegn og dens mennesker har været skildret før af den noget ældre Peter Lautrup i Sdj. Aarbøger 1944. Det var et mærkeligt lille samfund af bønder, der levede her, og det er derfor nok værd at få mere at vide om det. Da Lautrups skildring kun går op til 1864, bliver det jo også to forskellige slægtled, der behandles i de to værker.

Refslund Poulsen er søn af den kendte frimenighedspræst L. B. Poulsen. Ligesom faderen kom han til at få stor betydning i Sønderjyllands nationale kamp, ikke mindst som direktør for Nordslesvigs Kreditforening fra 1909—1921. Refslund Poulsen kan dog andet end tumle med økonomiske og landbrugsfaglige problemer. Han kan bl. a. føre en pen. Sproget former sig let og naturligt for ham, og fremstillingen er ikke blot båret af en bunden varme og medleven med de menneskers skæbne, han skildrer, men også af et rigt lune og en dyb menneskelig forståelse. Når hertil kommer, at han er udrustet med en hukommelse, der er usædvanlig, ja næsten uhyggelig, vil man forstå, at han har forudsætninger for at skrive en bog både af menneskelig og historisk værdi. Og Minder er virkelig blevet et sådant værk. Har man læst bogen, synes man næsten, man kender hvert menneske på den egn. Det er, som om man selv havde levet der i mange år. Først passerer familiens medlemmer revy for en, så kommer gæsterne og derefter præsenteres naboer og nærmere og fjernere boende venner og bekendte. Blandt dem var der mange, hvis navn altid vil blive bevaret i Sønderjyllands saga: Bunde Refslund, Laust Arnum, Jørgen Fausbøl og Anders Hørlyck for at nævne nogle. Refslund Poulsens små biografier er ikke — og skal ikke være — blændende litterære biografier. Stille og jævnt beretter han om sine gamle venner, ved at knytte en række små træk sammen giver han et levende billede af dem. Sommetider kan man måske synes, at der næsten har været for mange gode mennesker på Bovlund egnen. På samtidens vegne kan man i hvert fald være misundelig på den generation, der kunne skabe et sådant kuld af åndeligt vågne mænd og kvinder. Og det er ikke langt fra, at man glæder sig, når man hører om en mand, der måtte gå fra sin gård på grund af gæsteri, eller når der berettes om Christian Slagter, der både var fordrukken og brutal. Nu kan man vel gå ud fra, at de Bovlunder også har haft deres fejl, selvom de ikke kommer meget frem i bogen.

Minder er ikke blot en skildring af mændene i og ved Bovlund, det er samtidig en udmærket folkelivsskildring. Man vil ikke finde noget kapitel, der handler om fortidens levemåde, om dens sæd og skik, men en masse små træk er på en fin og tiltalende måde vævet ind i den almindelige fremstilling, så de virker levende. Alt i alt er R. P.s bog bleven et værk, som kan læses med udbytte af enhver, der interesserer sig for sønderjyske forhold, for kulturhistorie og først og fremmest for mennesker.

Johan Hvidtfeldt.

Hjemstavnslære.

Sigvard Sigvardsen og *Møller Østergaard: Mit Sogn — min Hjemstavn.* Det danske Forlag 1948. 52 sider.

Det lille arbejdshefte i dansk og hjemstavnslære, som Sigvard Sigvardsen og Møller Østergaard har udgivet, er beregnet for aften- og ungdomsskolen. Der er ialt 24 opgaver: hjem, sogn, kirke, skole, smedie, mølle o. s. v. Hver opgave består af en 10—15 spørgsmål. Man undrer sig — nu og da — over spørgsmålenes form og indhold. F. eks. 18^5: Hvorfra har bonden i ældre tid hentet forbilledet for sin byggemåde?, 19^3: Er det en almindelig herregård eller en adelsgård?, 19^{10}: Hvor stort areal hører til herregården? Har det været det samme gennem tiderne? 22.III.2: Hvem i sognet forvalter de politimæssige forpligtelser, som kræves af offentligheden? Sådanne spørgsmål viser, at forfatterne ikke behersker det danske sprog til fuldkommenhed, og at de mangler det kendskab til historie, som er nødvendigt for at kunne udarbejde et sådant arbejdshefte. Man må dog forlange, at spørgsmålene er således formuleret, at eleverne virkelig har mulighed for at kunne besvare dem.

Gennemgår man heftets talrige spørgsmål, undrer man sig først og fremmest over, hvor lidet historisk hjemstavnsundervisningen efter forfatternes opfattelse bør være. Man vil især have de unge til at beskrive sognet — videre når man som regel ikke ud — som det ser ud i dag. Det er udmærket, men er det dog ikke også tanken med denne undervisning i ungdomsskolen, at de unge skal prøve at se det moderne samfund i historisk perspektiv, at de skal have et indtryk af forbindelsen mellem fortid og nutid. Den historiske tilblivelsesproces, som de har lært om i skoletimernes historieundervisning, skal forklares, om man så må sige, på grundlag af sognets egen udvikling, så eleverne får et konkret stof at tumle med i stedet for lærebøgernes abstrakte oplysninger. Det er også al pædagogiks gyldne regel at gå fra det kendte til det ukendte. Men mit Sogn — min Hjemstavn kan ikke bruges til en sådan undervisning. Man må håbe, at det inden alt for længe vil kunne lykkes at lave det rigtige arbejdshefte til brug ved hjemstavnsundervisningen i ungdomsskolen.

Johan Hvidtfeldt.

Hillerødbogen.

Hillerødbogen. Udgivet af Hillerød byråd under redaktion af Anders Uhrskov. Ditzels boghandel. 1948. 550 sider.

De danske købstadhistorier møder med forskellige hensigter. De fleste vender ansigtet indad mod købstaden selv; deres opgave er først og fremmest at give byens egne borgere besked om deres by, at lære dem den grund, de står på, at kende. Andre er mere udadvendte, de forsøger at placere byen i en større sammenhæng, at give den en plads i danmarkshistorien, at se den som et led i den almindelige politiske, sociale og kulturelle udvikling.

Hillerødbogen hører til den første type; den beskæftiger sig næsten udelukkende med Hillerød selv uden at tage større hensyn til andre købstæder, til dens opland eller til den almindelige udvikling.

Bogen har en forgænger, Hillerød By, fra 1925. Et enkelt af dennes afsnit, V. Hermansens skildring af Hillerøds historie til 1864 er med få

ændringer gået over i Hillerødbogen, men den bringer iøvrigt så mange nye afsnit og så meget nyt stof, at den i højere grad har karakteren af et selvstændigt værk end af en ny udgave.

Hillerød har som købstad altid haft Frederiksborg slot som baggrund. For at forstå Hillerøds historie, må man nødvendigvis kende slottets, og denne fortælles klart og instruktivt af O. Andrup, som desuden skriver om det nationalhistoriske musæum. Slottets udenværker, haver og lystanlæg, samt det frederiksborgske stutteri skildres indgående af Jørgen Paulsen.

V. Hermansen skriver som meldt om byen indtil 1864. Den har just ikke været præget af de store begivenheder, kun hoffets besøg på slottet kastede nu og da en vis glans over den. Først med jernbanens åbning i 1864 blev dørene til den store verden for alvor åbnet for byen — og her slutter skildringen.

I Vange, Veje og Huse giver Jan Steenberg et værdifuldt topografisk bidrag til værket. Med stor skarpsindighed bliver der gjort rede for byens og dens nærmeste omgivelsers udvikling fra dens første dag og fremover. Selv læsere, der mangler det nødvendige lokalkendskab til fuldtud at kunne værdsætte de topografiske detailler, vil glæde sig over afsnittet, fordi det giver et smukt eksempel på, hvor sikkert en sådan undersøgelse kan gennemføres, og hvor anskueligt dens resultater kan fremstilles.

Hillerødbogen er lige så meget lagt an på at give et billede af byen nu som af byen før. Anders Uhrskov har løst det meste af denne opgave i By og Bystyre og i nogle andre afsnit om folkemusæet og højskolerne. Han har fået bistand af Harald Jensen, der skriver om statens forsøgsmejeri, og af P. Balslev, som behandler den sociale forsorg. Disse afsnit gør værket til en værdifuld håndbog i alt, hvad der vedrører Hillerød i dag. Nu og da kan man dog savne et helhedsbillede af byen, det er, som om den opløses i denne vrimmel af institutioner og foreninger.

Mange af de spredte tråde, samles dog i Peter Bredsdorffs og Mygind Sørensens afsnit om Hillerøds fremtid. I klare linier trækkes byens hidtidige udvikling op; der gøres rede for dens erhvervsmæssige placering i dag: Hillerød er en oplandsby, en turistby, en udflytterby fra København og til en vis grad en skoleby. Ligeledes behandles byplanen; som den har udviklet sig hidtil, som den er i dag, og som man vil søge at forme den i fremtiden.

Gunnar Olsen.

Sognehistorier.

S. D. Kristensen: Svostrup sogns historie. Silkeborg 1948. 84 sider. — *Knud M. Hove: Hvejsel Sogn.* Forfatterens forlag, Sandvad pr. Jelling, 1949. 368 sider. — *Marius Hansen: Hornstrup Sogn.* Udg. af Hornstrup kommune 1949. 502 sider. — *August F. Schmidt: Brørup Sogns Historie.* Brørup boghandel 1949. 540 sider. — *August F. Schmidt: Viby Sogns Historie.* I. Udg. af Viby kommune 1942. 288 sider. — *Poul Rasmussen og August F. Schmidt: Viby Sogns Historie.* II. Udg. af Viby kommune 1949. 310 sider. — *C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Frydenlund.* Gyldendal 1950. 120 sider.

Det er ikke små fordringer, der stilles til en god lokalhistorisk forfatter. Først og fremmest skal han kende den lokalitet, han vil skrive om, både ud og ind, som den er i nutiden. Men dernæst gælder det at gøre

fortiden levende. Han må vide, hvad spaden og ploven såvel som gamle mennesker har fortalt om sognets fortid. Han må kunne tyde gotisk skrift, han må kunne arbejde med udbytte i et arkiv, både landsarkivet, rigsarkivet og det lokale sognerådsarkiv. Han skal være inde i den historiske litteratur og må være specialist i kirke-, kunst-, skole- og landbrugshistorie. Han skal kende den almindelige historiske udvikling og skildre sognets historie på baggrund heraf. Og sidst, men ikke mindst, skal han kunne skrive, således at det døde stof bliver levende.

Det er ikke underligt, at man sjældent træffer en forfatter, der mestrer det hele. Men på den anden side er det glædeligt at se den store interesse, der er vakt for lokalhistorien, og de mange gode bidrag til landets lokale historie, der udgives mellem år og dag, selv om også et og andet kunne have været anderledes og bedre.

Mangeårig sognerådsformand *S. D. Kristensen* i Dalsgaard, der tidligere har gjort sig fortjent ved udsendelsen af et personalhistorisk arbejde om sin slægts historie »Daniel-Slægten«, har udgivet en bog om »*Svostrup sogns historie*«. Udenomssnak er der ikke noget af i den lille bog. Kort og knapt fortæller forfatteren om sit sogn, hovedsagelig om matrikuleringen, udskiftningen og udstykningen, støttet af et fortræffeligt kortmateriale. Bogen har fået en lovlig fordringsfuld titel. Den giver kun *bidrag* til visse sider af sognets historie, medens andet er næsten helt forbigået. Kirken må således nøjes med ¾ side. Men som bogen nu engang foreligger, er den dog al ære værd.

Betydeligt større i omfang er gartner *Knud M. Hoves* bog om *Hvejsel sogn*. Forfatteren har arbejdet på bogen i en snes år. Kærligheden til sognets historie har drevet værket og sat sit mærke på bogen. Forfatterens indsigt i jordens dyrkning kendes i kapitlerne om landbrug, mejeribrug og havebrug, og ligeledes er afsnittet om menighedsliv og åndelige rørelser af værdi. Et kapitel om sognets geologiske forhold af fhv. statsgeolog V. Nordmann hører ikke hjemme i en historisk bog. Hovedvægten må ligge på den historiske tid. Men over for tiden mellem ca. 1000 og folketællingen 1787 har forfatteren næsten helt givet op og tilstår det selv i forordet. Hovedsagelig handler bogen om Hvejsel sogn efter 1787. Et ganske fortræffeligt kort afslutter bogen.

Nylig afdøde førstelærer *Marius Hansens* bog om *Hornstrup sogn* er et stateligt værk med gode billeder og i smukt udstyr. Forfatteren forstår at fortælle, og ganske særligt læses et afsnit om fiskeriet, dets mænd og kvinder med fornøjelse. Meget prisværdigt har forfatteren indskrænket geologien til kun at omfatte een side. Til gengæld har folketællingerne 1787 og 1801 fået lov at brede sig over 20 sider. Folketællingslisterne har betydning for personalhistorikere; men det er en misforståelse at medtage dem i deres helhed i et lokalhistorisk værk. En proces fra ca. 1500 burde have været kommenteret. Det er ikke nok simpelthen at aftrykke akterne, som ikke kan forstås af nutidens mennesker uden forklaring. De latinske dateringer i disse dokumenter er helt misforstået. At menighedsrådet er medtaget under omtalen af sognets foreninger, vækker nogen undren. Men disse småindvendinger må ikke tilsløre, at Marius Hansens bog er et både dygtigt og interessant arbejde.

Det samme gælder om *August F. Schmidts Brørup Sogns Historie*. Mange kokke fordærver maden, plejer man at sige; men det passer ikke her. Det var oprindelig meningen, at Søren Alkærsig skulle skrive sognets historie. Hans død i 1943 afbrød dog arbejdet. Det blev derefter taget op af førstelærer H. C. Frydendahl i Krarup på Fyn, der var født i Brørup

sogn. Hans arbejde fik dog en hurtig afslutning ved hans død i 1947, og det blev August F. Schmidts flittige pen, der måtte gøre sognets historie færdig. Ved arbejdet har han fået god hjælp af bankrevisor M. P. Brorsen i Brørup, og også forfatteren Poul Rasmussen har skrevet et enkelt afsnit i bogen. Desuden er der i bogen optaget enkelte stykker, som Alkærsig havde nået at få udarbejdet. Det mærkes gennem disse afsnit, hvilket tab det er, at Alkærsig ikke nåede mere. Hans fremstilling er så levende, som kun få formår at gøre den. August F. Schmidt fører en rutineret pen. Men det fortællertalent, han er i besiddelse af, får ikke lov til frit at udfolde sig. Det drukner i navne og tal.

Den samme ophobning af navne og tal findes i *Viby Sogns Historie*. Forfatterne er *August F. Schmidt* og *Poul Rasmussen*. Emnet, et bondesogn, der forvandles til forstad for en storby, frembyder meget af interesse. Flere kendte mænd har haft hjemme i sognet, først og fremmest Lars Bjørnbak, af hvis liv og virke der gives en god skildring, væsentlig efter Hans Jensens bog. Også Larsen-Ledet har nær tilknytning til sognet, og Frederik Gotthold Müllers officershjem på Louisenhøj er blevet kendt gennem hans dattersøn Ernst Bodenhoffs yndefulde skildringer. Der er i og for sig meget godt i værket, ikke mindst har Poul Rasmussen lagt et mægtigt arbejde i de afsnit, han har skrevet. Men netop disse afsnit ægger til en kraftig protest. Poul Rasmussen skriver om landbrugsforhold indtil de store landboreformer, og han har gjort det med en grundighed som en tysk professor. F. eks. har han efter skifter fra sognet talt op, hvilken farve striberne på sengetøjet i bøndergårdene havde: »Af underdynerne havde to gule striber, medens atten havde blå striber eller var hvide med blå striber. En pude var grå med røde og blå striber, en hvid med blå og brune striber, fem hvide med røde og blå striber, seks havde blå og gule striber, og seksten havde blå striber eller var hvide med blå striber« o. s. v. o. s. v. Det hele minder betænkeligt om Poul Martin Møllers skildring af lægdsgården i Ølsebymagle. En uendelighed af tabeller, som ingen ud over et par landbrugshistorikere vil gå i gang med, optager en mængde plads. Forfatteren har helt misforstået sin opgave. Han har glemt, at der er forskel på historieforskning og historieskrivning. Poul Rasmussens landbrugshistoriske undersøgelser er historisk forskning, og deres værdi ufortalt hører de ikke hjemme i en bog, der skal være populær, og som henvender sig til et bredt publikum, men i et historisk tidsskrift. — Viby Sogns Historie er pauvert udstyret og trykket det kedsommeligste, der tænkes kan.

Helt anderledes er den lille bog om landstedet *Frydenlund* i Søllerød sogn. Emnet er af begrænset interesse. Bogen er skrevet af gehejmearkivar *C. F. Wegener* i nogle ledige timer i foråret 1876, men først udgivet nu med nogle rettelser og tilføjelser af Albert Fabritius. Den er ikke overfyldt med ligegyldige enkeltheder, trykket er godt, papiret fint, og der er et væld af gode og smukke billeder. —

Poul Rasmussen skriver i Viby Sogns Historie, at lokalhistorikeren »kun skal indsamle og tilrettelægge dele af det materiale, andre historikere skal bruge«. Intet kan være mere forkert. Lokalhistorien har sit mål i sig selv. Den skal ikke ængsteligt skele efter, om videnskaben kan bruge det stof, lokalhistorikeren fremlægger. Kan det bruges i videnskabens tjeneste, er det godt. Men lokalhistorikeren skriver først og fremmest for egnens befolkning. Fremstillingen skal derfor være livfuld, men ikke stoppet med enkeltheder. Det gør såmænd ikke noget, om man ikke skulle få alle striberne på sengetøjet eller alle bestyrelsesmedlem-

merne i den lokale gymnastikforening med. Og dernæst skal bogens udstyr være smukt, selv om det skulle gå lidt ud over omfanget. Bogen om Frydenlund viser, hvorledes et lokalhistorisk værk bør være udstyret. Hugo Matthiessens bøger er mønstre på ædel og åndfuld fremstilling.

Holder man ikke målet højt, ender man i den mest åndløse opremsning af kendsgerninger. De lokalhistoriske bøger bliver tryksager, ikke litteratur, og den forfatter får ret, der mener, at hvor lokalhistorien går ind, går Dante, Shakespeare og Goethe ud.

Carl Lindberg Nielsen.

Fra det nedlagte gamle S. Omme.

I. Karstofte: Fra det nedlagte gamle S. Omme — Hoven pastorat. Konrad Jørgensens bogtrykkeri, Kolding, 1948. 123 sider.

Gennem århundreder var de to sogne S. Omme og Hoven fælles om præst; først den nyere tids befolkningstilvækst på heden sprængte denne ordning, så nye kirker blev bygget og nye sogne oprettet. Til belysning af tiden, inden denne udvikling satte ind, har pens. sognepræst I. Karstoft villet give et bidrag. Det er blevet til en velskrevet lille bog, der især skildrer kirke- og skoleforhold. I et indledende kapitel beskrives dog bebyggelse og terræn, og der sluttes af med oplysninger om to slægtsgårde, som forfatterens slægt har ejet, og et lille afsnit med bemærkninger om sider af den gamle tids levemåde. Man kunne jo nok have ønsket, at der var blevet inddraget mere arkivmateriale i undersøgelsen, og også den trykte litteratur kunne være udnyttet bedre, således giver »Kronens Skøder« oplysninger om bortsalg af tiender fra de to sogne; disse oplysninger ville have ændret forfatterens fremstilling og burde have været medtaget. — Anne Grubbes dødsår er heller ikke så ubekendt, som forfatteren s. 51 mener; hun døde 1642 (jvf. Adelsårbogen 1927). Og det er urigtigt, når ekstraskattemandtallene fra slutningen af 1600-årene s. 29 f. sættes i forbindelse med udarbejdelsen af Christian 5.s matrikel. — Alt i alt er dette dog småtterier, der ikke bør skade dette beskedne skrifts gode omdømme.

C. Rise Hansen.

Museumslitteratur.

Kultur og Folkeminder I. Udg. af Nordsjællands Museumsforening. Red. af *Anders Urskov.* 1949. 48 sider. *Vejle Museum 1899—1949.* 1949. 26 sider. *Sigurd Schoubye: Om Kagmanden fra Tønder.* Tønder Museum 1950. 12 sider.

Nordsjællands museumsforening har besluttet at udsende et skrift med titlen Kultur og Folkeminder. »Foruden at være et Oplysningsmiddel i Almindelighed« skal det skabe en nærmere forbindelse mellem Nordsjællandsk folkemuseum og museumsforeningens medlemmer, og det er meningen heri at bringe personalhistoriske artikler, kulturhistoriske meddelelser og gengivelse af lokale folkeminder. Det største bidrag i hefte I er uddrag af lærer O. Larsens erindringer. Larsen har deri fortalt en del kulturhistoriske træk fra sine forfædres tid. Den største del af artiklen indeholder dog en skildring af årets arbejder og højtider i forfatterens egen barndom. H. Snegaard-Pedersen bringer uddrag af en skoleprotokol, der er anlagt i 1878. Den er dog ikke så mærkelig, som udgiveren synes at tro. Heller ikke en lille levnedsbeskrivelse fra Kæderup er særlig mærkværdig. Heftet slutter med forskellige oplysninger om folkemuseet, nogle folkeminder og en rubrik »Et og andet«.

Det er glædeligt at se, at en museumsforening er i stand til at begynde en egen publikationsrække. Meget af det stof, der findes her, kunne dog lige så godt være bragt i amtsårbogen. Man kan ikke helt frigøre sig fra den tanke, om det egentlig ikke er at spilde kræfterne, når man udsender sådanne mindre publikationer. Ville det ikke være bedre at bruge pengene til at udvide den bestående årbog. Så kunne man jo tage særtryk til museumsforeningens medlemmer. Vi trænger her i Danmark snarere til en koncentration af vore historiske tidsskrifter end til at oprette flere. Vi kunne her lære af svenskerne, der har mange foreninger, men forholdsvis få årbøger.

23. september 1899 blev der i *Vejle* stiftet en museumsforening med det formål at få oprettet et museum i byen. Allerede i 1901 blev tanken til virkelighed. Museet fik plads i det gamle sygehus på kirketorvet, og der skulle gå lang tid, inden Vejle fik sin egen museumsbygning. Det var først d. 17. juni 1923, at denne kunne åbnes for publikum. I anledning af 50-års jubilæet for museumsforeningens oprettelse har Vejle museum udsendt et lille hefte med en kort oversigt over museets historie m. m. Museet har længe ønsket en udvidelse, så man kunne få en særlig bygning til den kunsthistoriske afdeling. Det bliver fremtidens opgave at gøre de store byggeplaner til virkelighed.

Maleren *Victor Jensen*, der har skrevet jubilæumsskriftet, afgik pludselig ved døden i oktober 1950. Han har gennem mange år været Vejle museets dygtige og interesserede leder, og man kunne have undt ham at se den nye bygning rejse sig.

Den unge leder af *Tønder Museum*, mag. art. Sigurd Schouby, er en energisk museumsmand, der i 1950 har fortsat museets tidligere påbegyndte publikationsvirksomhed (se Fortid og Nutid XVIII, s. 81 f). Foruden en lille beretning om museets virksomhed og nyerhvervelser 1948—50 har magisteren udsendt et hefte om den såkaldte kagmand fra Tønder, en to m høj træfigur fra 1699, skåret som en gottorpsk profos i samtidig dragt. Den var anbragt på den offentlige skamstøtte, den frygtede kag, hvor så mange ulykkelige har måttet bøde for deres letsindigheder. Kagmanden fra Tønder er den eneste, der nu synes bevaret i Danmark. Derimod kendes en lignende figur fra Flensborg, den såkaldte »kammerherre«, fra Stockholm og fra Ingelstad i Sverige. Kagmanden har iøvrigt, som fremhævet af forfatteren, intet at gøre med de tyske Rolandsfigurer, der var et symbol på byernes frihedsrettigheder.

Johan Hvidtfeldt.

Belysning i museerne.

Belysning af Museer og Kunstsamlinger. Efter foredrag af *W. E. Rawson-Bottom.* Udg. af Lysteknisk Selskab, Kbh. 1949. 29 sider.

Det for alle museumsfolk så vigtige problem: at finde frem til den rigtige belysning af de udstillede museumsgenstande, behandler prof. Rawson-Bottom i dette hefte kort og klart på grundlag af nogle belysningsforsøg, som han har foretaget i engelske museer. Der gøres her rede for under hvilke forhold og på hvilken måde, man opnår de bedste resultater med de forskellige lyskilder: glødelamper og lysstofrør, både ved almen rumbelysning, ved montrebelysning og ved speciel belysning af enkelte udstillingsgenstande. En såre nyttig læsning for alle museumsfolk.

P. Halkjær Kristensen.

Et nyt historisk tidsskrift.

Nyt fra historien. 1. årg. 1.—2. hefte. Munksgaard 1950.

På Munksgaards forlag har tre unge historikere, arkivar Vagn Dybdahl, magister Erik Reske-Nielsen og museumsinspektør, dr. phil. Rudi Thomsen påbegyndt udsendelsen af et nyt historisk tidsskrift, Nyt fra historien, der udgives med fire hefter om året (pris 5 kr. årlig). Det er skrevet for skandinaviske historikere og historieinteresserede og indeholder udelukkende korte anmeldelser af dansk og udenlandsk litteratur vedrørende historien og dens bidiscipliner. Indholdet af de enkelte bøger refereres i få korte træk, og der gives en almindelig bedømmelse af værket, mens der ses bort fra en udførlig redegørelse for forskernes undersøgelser og videnskabelige resultater eller en virkelig kritisk gennemgang af bøgerne. Mærkeligt nok er kun få af anmeldelserne signerede.

De to foreliggende hefter lover godt for tidsskriftets fremtid. Indenfor de rammer, redaktionen selv har afstukket, gives der en god, foreløbig orientering, selvom man nok i og for sig kunne have ønsket nogle af anmeldelserne lidt udførligere. Men det vil enten medføre en udvidelse af tidsskriftet eller en indskrænkning af anmeldelsernes antal. Det første er vel ikke muligt, det sidste i hvert fald ikke ønskeligt. Et andet spørgsmål er, om redaktionen ikke i højere grad, end tilfældet er nu, bør bestræbe sig for at få så mange historikere som muligt knyttet til tidsskriftet. Foruden de tre redaktører er der nu fire faste medarbejdere, og desuden har man benyttet sig af enkelte andre anmeldere. Men en stab på 7 medarbejdere vil ikke, selv med hjælp fra enkelte fagfæller, kunne klare denne opgave i det lange løb. De vil ganske simpelt ikke kunne overkomme at læse denne stabel af værker, og de kan jo heller aldrig have den saglige indsigt, som er nødvendig for at skrive videnskabeligt forsvarlige anmeldelser af bøger, der dækker alle historiens vidtspredte områder. Men hermed er vi inde på et helt andet spørgsmål. Er det rigtigt at starte et helt nyt tidsskrift? Er det ikke både at sprede kræfterne og at gøre det vanskeligere for historikerne? Vi har jo i forvejen to historiske tidsskrifter, Historisk Tidsskrift og Fortid og Nutid, der prøver at orientere deres læsere om, hvad der kommer af ny litteratur. Måske er deres anmeldelser og oversigter ikke talrige nok. Måske bør hele denne side af tidsskrifternes virksomhed yderligere udbygges, ikke mindst m. h. t. orienteringen vedrørende den udenlandske litteratur. Men der kan næppe være tvivl om, at de to tidsskrifters redaktioner vil være mere end villige til at optage stof af denne art. Enhver redaktør vil jo gerne given en så alsidig orientering som mulig. Problemet er først og fremmest at finde forfattere, der vil påtage sig at skrive anmeldelserne og oversigterne. Det vil derfor være naturligt at spørge, om det ikke havde været naturligere, inden man gik i gang med det nye tidsskrift, at have undersøgt og prøvet muligheden af at få stoffet frem i de allerede bestående tidsskrifter, så man havde samlet kræfterne i stedet for at sprede dem.

Der kan vist ikke være tvivl om, at det er samarbejde, vi i øjeblikket trænger til, mere end nogensinde. I alt for mange år har der været strid og uenighed indenfor historikernes kreds. Vor anseelse, vor indflydelse og vore arbejdsmuligheder har lidt herunder. Derfor må vi prøve at arbejde sammen, unge og gamle, jyder og sjællændere. Og det er nu engang naturligt at udføre et samarbejde indenfor rammerne af det

bestående organisationsapparat, hvis det da er muligt. Og der er ingen grund til at tro, at det ikke skulle være muligt. Man forstår udmærket, at ungdommen er kritisk, ellers var det da en kedelig, ja en ringe ungdom, men selvom man vil reformere, hvorfor så dog ikke bygge videre på det, der er?

Johan Hvidtfeldt.

Svenske bondeboliger og havnearbejderkår.

Sigurd Erixon: Svensk byggnadskultur, udg. av Institut för folklivsforskning. AB. Bokverk, Stockholm 1947. 826 sider.

Sigurd Erixon: Stockholms hamnarbetare, Skrifter utg. av Samf. för svensk folklivsforskning 6, Liv och Folkkultur vol. II. Nordisk Rotogravyr, Sthlm. 1949. 156 sider.

De to foreliggende værker af svensk etnologis store mand, professor i nordisk og jævnførende folkekulturforskning, Sigurd Erixon, viser spændvidden i forfatterens arbejdsområde. Den første er en sammenfatning og fuldstændiggørelse af 30 års forskning indenfor svensk almuearkitektur, et jætteværk, der hovedsagelig giver bidrag til landbygningernes planudviklings historie. Gennem bred, men alt andet end snakkesalig diskussion giver forf. en meget værdifuld indføring i problemerne med vid hensyntagen ikke blot til udviklingen i Danmark, Norge, Finland og Island, men også med mange udviklingslinjer ført ud til de øvrige europæiske lande, hvis bygningshistorie næppe mange kender bedre end Sigurd Erixon.

Det andet værk er en lille usædvanlig livfuldt og tiltalende illustreret bog, hvori forf. viser sin evne til at skildre en samfundsklasses liv og arbejde. Hos professor Erixon har etnologien i det sidste tiår mere og mere fået et sociologisk præg. Det er ikke nok at undersøge redskabers og boligvaners geografiske udbredelse. Den historiske udvikling er i høj grad påvirket af brugernes sociale forbindelser og stilling i samfundet. Af indholdet skal nævnes: Hamnarbetarlag och funktionsgrupper, arbetsplatser och existensmöjligheter og et slutningsafsnit om kulturforhold i almindelighed, hvorunder tilnavne, slang, boligforhold, mad, klæder, selskabelighed og interesser beskrives. I bilag følger en fortegnelse over Stockholms havnepladser ved midten af 1880 årene, en tabel over havnearbejderboligernes beliggenhed 1895 samt et kort over Stockholms havneområde i 1860—70 årene.

Ax. S.

En norsk museumsmand og hans værk.

Anders Sandvig: I arbeid og fest. Oslo 1947. 206 sider.

De sandvigske samlinger. Årbok 1931—1946. Lillehammer 1948. 280 sider.

De sandvigske samlinger. Veileder til håndverksavdelingen. Lillehammer-Oslo 1949. 128 sider.

I 1943 udsendte grundlæggeren af »De sandvigske Samlinger« i Lillehammer, tandlæge Anders Sandvig første bind af sine erindringer »I praksis og på samlerferd«, hvori han skildrede opværksårene ude ved vestkysten og tiden som privatsamler, indtil han kunne åbne sit museum på Maihaugen.

Nu foreligger andet bind »I arbeid og fest«, der fører frem til sam-

lingens 50 års jubilæum i 1947. I velafrundede kapitler fortæller den 87 årige samler fængslende og humørfyldt om sine oplevelser som menneske og museumsmand. Hemmeligheden ved Anders Sandvigs store fremgang ligger nok i, at han både var en rig personlighed og en stor optimist. Han har været sejg i modgang som den, der er sin egen lykkes smed. Han har kunnet gå lige til ministre og indflydelsesrige personligheder uden at skulle følge et tungtvirkende embedsvæsens ofte svækkende krogveje. Det samme gjaldt Norsk Folkemuseums nylig afdøde grundlægger, Hans Aall. Der er noget forfriskende ved disse privatmuseer og deres skabere. Desværre har vi hos os kun fostret een personlighed af tilsvarende format, stifteren af »Den gamle By« i Århus, Peter Holm.

Anders Sandvigs efterfølger som direktør for samlingerne på Maihaugen, dr. phil. Sigurd Grieg har fortsat årsberetningerne, som udkom siden 1923, med et nyt bind for 1931—46. Forhåbentlig kan disse beretninger i fremtiden udsendes som en virkelig årbog. I år har Sigurd Grieg startet en ny serie »De Sandvigske Samlingers Skrifter« med et omfangsrigt værk af Thale Gjessing om Gudbrandsdalens folkedragter, et arbejde, der vil kræve en selvstændig og sagkyndig anmeldelse.

I den foreliggende årbog hæfter danske museumsmænd sig først ved Sigurd Griegs afhandling om samlingernes opgaver i kulturforskningens og håndværkets tjeneste. Han ønsker nær kontakt med folkeskolens lærere gennem kursus og instruktioner, publicering af korte oversigter over de enkelte håndværks historie etc. Også industriarbejderen og håndværkeren gælder det om at få i tale på en sådan måde, at traditionens betydning for dagens arbejde rigtig kan blive levende for dem. Desuden skal museet nu for alvor i gang med at fotografere og opmåle Gudbrandsdalens gårde og deres indbo, så et arkiv over landsdelens gamle bondekultur kan samles til gavn for forskning og popularisering i fremtiden. Det er Sigurd Griegs håb, at lærerseminarierne med tiden vil indføre en virkelig undervisning i kulturhistorie, og da vil museernes samlinger få endnu større betydning for folkeoplysningen, end de har i dag.

Sigurd Grieg har også skrevet en stor afhandling om »Hellig tre konger kannene fra Heringstad i Heidal«, hvor han fremlægger et betydeligt jævnførende materiale fra Norge, Sverige og det øvrige Europa. Ragne Bugge Schmidt skriver om kobberstikkeren Niels Truslew, der er født i Løkken i Vendsyssel, om hans forbindelse med Eckersberg og hans gengivelser af dennes billeder til forherligelse af kampene med englænderne i 1808.

I den nye vejleder til håndværksafdelingen har Sigurd Grieg skrevet indledningsafsnit om »Bygdehåndverket fra oldtiden til våre dager« og »Byhåndverket fra mellomalderen til 1894«, udmærkede oversigter, som også danske museumsfolk kan have nytte af. G. A. Norman har skrevet om de enkelte håndværk, som findes repræsenteret på »Maihaugen«, 36 ialt fra snedker til bogbinder og glaspuster.

Årbogen, vejlederen og den nye skriftrække viser, at Anders Sandvig har fået en energisk og initiativrig efterfølger.

Axel Steensberg.

På grund af manglende plads må en del anmeldelsesstof udgå til næste hefte.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Viborg den 8.—10. september 1950.

Til årsmødet havde følgende foreninger og institutioner sendt repræsentanter: De historiske samfund for Århus stift, Frederiksborg amt, Fyns stift, Hjørring, Holbæk og København amter, Lolland-Falster, Præstø, Ribe og Ringkøbing amter, Sønderjylland, Thisted, Vejle og Viborg amter, Matrikelsarkivet, Erhvervsarkivet, Københavns stadsarkiv, Rigsarkivet, Landsarkiverne i Åbenrå, København og Viborg, de byhistoriske arkiver i Fåborg, Haderslev og Viborg, Dansk folkemindesamling, Historisk samfund, Stednavneudvalget, Jysk selskab for historie, sprog og litteratur. Desuden de museer, der var repræsenteret på Museumsforeningens årsmøde.

Årsmødet begyndte fredag aften. Efter at der under adjunkt *Henning Paulsens* førerskab var blevet aflagt et besøg i Viborg domkirke, holdt museumsinspektør *Hugo Matthiessen* et foredrag om *Viborg og dens placering i historien.* Til dette møde var medlemmerne af Historisk samfund for Viborg amt og Folkelig universitetsforening også indbudt, og det var en stor forsamling, der takkede museumsinspektøren for den klare redegørelse for Viborgs fortid. Bagefter var der »sanpsting«, hvor formanden for Viborg byhistoriske arkiv revisor *von Spreckelsen* underholdt med en strålende operaparodi »Drot og Marsk«, udmærket akkompagneret af redaktør *Wellejus.*

Repræsentantmødet d. 9. september blev indledt af formanden, dr. *Nørlund,* der begyndte sin beretning med at mindes dem, der var døde i årets løb. Han udtalte:

Kredslæge *J. S. Møller,* et af foreningens æresmedlemmer og æresmedlem af vor bestyrelse, afgik ved døden i februar måned.

Han er i går blevet mindet indenfor den kreds, som han især tilhørte, museumsfolkene. Men det ville være at opfatte dr. Møller for snævert, hvis man i ham kun så den fremragende samler og den mangeårige myndige leder af museumsorganisationen. Han var en fortræffelig *kulturhistoriker,* vågen i sine iagttagelser, saglig og nøgtern i sin behandling af et stof, som nemt kunne friste til løs tale.Til trods for at han ikke var faghistoriker, kunne man efter hans hele åndelige type fristes til at sige, at han var af Kr. Erslevs skole.

Hans store kulturhistoriske arbejde om *de folkelige fester* og om *Kalundborgegnens folkedragter* er rige på vel indsamlet stof og gode iagttagelser. Personlig kender jeg bedst hans dragtbog, og den er utvivlsomt et kildeskrift

af meget stor værdi. Mønstergyldige er også de små redegørelser for *Lindegården* og for *Kalundborg kirkes historie*, de to bygninger, som vel stod hans hjerte nærmest.

Hans skrifter vil bevare deres værdi, og vi kan frit blive ved at glæde os over dem. Men den personlighed, som lyste i hans stærke, indtrængende blik, skal vi ikke mere opleve.

Han holdt længe ud. Han kæmpede i årevis tappert — og roligt — mod døden. Der var noget fast og trygt og trofast ved ham alle dage. Derfor var han også egnet til at stå i spidsen for en organisation. Man vidste, hvor man havde ham. Når en sag lå ham på sinde — menneskelig eller saglig — skånede han sig ikke. Han hørte til stødtropperne.

Lad os mindes ham med taknemmelighed. Æret være han, for hvad han har virket indenfor vore områder.

Jeg må også nævne et andet betydeligt navn, museumsdirektør *Peter Holm*, skaberen af Den gamle by i Århus. Hvis kredslæge Møller, som jeg sagde, hørte til stødtropperne, så hørte Peter Holm til kavalleriet. Han red langt ud i landskabet. Der var bevægelse over ham, fantasi, handlekraft og en ukuelig optimisme, som sprængte over alle forhindringer. Vi skylder ham et af vort lands interessanteste museumsanlæg. Han vandt stor anerkendelse i befolkningen og i sin by for den bedrift, han udførte, og vi var vist mange, der glædede os over, at han med æresdoktorgraden ved Århus universitet også fik videnskabens officielle anerkendelse for sit betydelige livsværk.

Arkivar *Emil Marquard* vil vi mindes for hans omhyggelige udgiverarbejder og for den venlige hjælpsomhed, han viste alle, der besøgte Rigsarkivets læsesal i de mange år, han var knyttet til læsesalstjenesten. I 15 år var det ham, der forestod udgivelsen af *Kancelliets brevbøger*, en af Rigsarkivets vigtigste publikationer. For Kildeskriftselskabet udgav han *Mogens Gyldenstjernes breve*. Jeg skal heller ikke glemme de *kongelige kammerregnskaber* fra sidste halvdel af det 17. århundrede, der er en så vigtig kilde til tidens kulturhistorie.

Endvidere er der en beskeden, men overmåde dygtig lokalhistoriker, hvis stilfærdige myndighed og venlige smil vi vil savne. Jeg tænker på førstelærer *Marius Hansen*, Bredballe, der indenfor Vejle amt igennem en årrække indtog en ledende stilling i det lokalhistoriske arbejde. Han var en mand med et fint lune og med megen menneskeforståelse, hvad der også præger hans arbejder. Hans hovedværk er vel bogen om Tirsbæk. Jeg ville ønske, at alle lokalhistorikere — og for den sags skyld alle historikere — forstod at skrive med så sundt et lune.

Æret være disse mænds minde.

Fællesforeningens *medlemstal* er nu: Æresmedlemmer 1, foreninger i København 5, amtssamfund 20, arkiver 13, byråd 28, museer i København 14, provinsmuseer 72, biblioteker og andre institutioner 11. Det er lykkedes at forøge antallet af abonnenter betydeligt, så vi nu har 360 abonnenter mod 174 sidste år. Når dette har været muligt, skyldes det, at vi har udsendt et stort antal »agitationskort«, som har vist sig at give godt udbytte. Vi er amtssamfundene taknemmelige for, at de har villet give os den håndsrækning at lade kortene følge med deres årbøger. Vi håber også, at det store abonnenttal er et vidnesbyrd om, at der ude omkring blandt historisk interesserede er forståelse for det arbejde, der udføres af Fællesforeningen.

Styrelsen har besluttet ikke at uddele nogen præmie i år, idet vi ikke mener, at der blandt årbøgerne for 1948 findes nogen afhandling, som er fuldt ud værdig til præmiering. I denne forbindelse kan det nævnes, at Fællesforeningen har udsat en præmie på 300 kr. for en værdifuld artikel om en bys eller egns forhold under besættelsen, fremkommet i en af de amtshistoriske årbøger inden udgangen af 1952.

Fortid og Nutid er nu udkommet i det nye format. Selvom arktallet er blevet noget mindre, er det faktiske omfang dog det samme, da siderne er betydeligt større. Vi håber iøvrigt inden alt for længe igen at kunne udsende 10 ark om året, fordelt på to hefter. Den store stigning i trykkeomkostninger har svækket Fællesforeningens økonomi, og vi har været nødt til at forhøje både medlemskontingent og abonnementspris. Forhåbentlig skulle det nu kunne lade sig gøre at fortsætte uden yderligere forhøjelser.

Magister Langberg er desværre ikke kommet synderligt længere i arbejdet med *præstegårdsværket*. Det skyldes især, at han ikke kan komme rundt, fordi han ikke kan få bevilget en bil. Det arbejde, der her skal gøres, er af meget stor værdi. Der er i de sidste år blevet reddet en del gamle præstegårde, men der er også mange, der går tabt. Og man må regne med, at der i fremtiden vil ske ret store ombygninger af de gamle præstegårde, og det er derfor nødvendigt, at undersøgelsen bliver gennemført snarest muligt.

Arbejdet med den *lokalhistoriske håndbog* er skredet godt frem, og næsten alle bidrag er nu indkommet, så opsætningen snart vil kunne tage sin begyndelse. Vi har fået en henvendelse fra et forlag, som eventuelt godt kunne tænke sig at udgive håndbogen. Vi optog forhandlinger med forlaget, men det viste sig hurtigt, at der ikke var noget grundlag for at nå frem til en overenskomst, og vi vil derfor holde fast ved den tidligere beslutning om selv at udgive værket. Det vil blive udsendt i hefter, og vi vil prøve at få så mange som muligt til at tegne subskription derpå. Vi håber her på hjælp fra amtssamfundene, idet vi vil bede dem indlægge en subskriptionsindbydelse i årbøgerne. Desværre er papir- og trykkeudgifterne jo steget en del i den sidste tid, så det er muligt, at det kan blive nødvendigt at få et tilskud for at få håndbogen sendt ud.

Vi har også forhandlet med et forlag om at overtage udgivelsen af den *bibliografi* over litteratur af betydning for de kulturhistoriske museer, som dr. Søgård har udarbejdet. Heller ikke disse forhandlinger har ført til noget resultat, og også bibliografien vil derfor blive udgivet »på eget forlag«. Da vi har fået et tilskud på 800 kr. fra ministeriet, og Museumsforeningen har lovet at støtte os med 400, er risikoen dog ikke særlig stor. Hertil kommer iøvrigt, at vi har overtaget aktiverne fra det opløste »Institut for lokalhistorisk forskning«, ialt 650 kr. Hvis det bliver

nødvendigt, kan vi bruge nogle af disse penge til udgivelsen af bibliografien.

Det lokalhistoriske institut blev oprettet i 1942. Det var afdøde professor Albert Olsen, der havde fået ideen til instituttet. Han blev også dets formand, men han kom aldrig rigtig i gang med arbejdet. Han måtte rejse til Sverige, og da han kom hjem efter befrielsen, var der så mange andre opgaver, der tog hans tid. Forretningsudvalget, hvoraf både Fællesforeningens formand og sekretær var medlemmer, har nu vedtaget at opløse instituttet, da det synes tvivlsomt, om det ville være muligt at skaffe de nødvendige pengemidler og at få historikere til at løse de store forskningsmæssige opgaver. Instituttet skulle ikke blot sætte videnskabelige undersøgelser i gang, men det skulle også hjælpe lokalhistorikerne med råd og dåd. Der er ingen tvivl om, at der er brug for en slags lokalhistorisk konsulentvirksomhed, og Fællesforeningen må før eller senere prøve at tage denne opgave op.

Det var meningen at afholde et *arkivkursus* i landsarkivet i Viborg i efterårsferien. På grund af forskellige forhold lader dette sig ikke gennemføre, men det vil i stedet finde sted lige efter nytår (2.—4. januar).

På et møde, der blev afholdt i tilslutning til sidste års repræsentantmøde, blev der oprettet en *sammenslutning af lokalhist. arkiver*. Der har været ført en del forhandlinger med den for at få fastlagt dens status indenfor DHF. Man er enedes om, at alle sammenslutningens medlemmer automatisk bliver medlemmer af DHF på samme måde som tilfældet er med Museumsforeningens medlemmer. Vi er klar over, at de byhist. arkiver har meget vanskelige økonomiske kår at arbejde under, og vi er derfor gået med til at foreslå repræsentantmødet, at der gennemføres en ændring af lovenes paragraf 5, så de byhist. arkiver kun skal betale 15 kr. årligt i kontingent.

Statstilskudet til DHF er blevet forhøjet med 50 pct. til 1500 kr., mens de amtshistoriske samfund har fået deres tilskud forhøjet med 100 pct. De får nu alle 500 kr. fra ministeriet. ...

Vi havde sidste år en stor drøftelse ang. en eller flere *lærestole i kulturhistorie* ved vore universiteter. Der blev senere med støtte fra Museumsforeningen foretaget en henvendelse til ministeriet, og i folketinget blev spørgsmålet fremdraget af Svend Jørgensen. Ministeriet har sendt sagen til universiteterne, hvor der er blevet nedsat et udvalg til at drøfte og undersøge problemet. Jeg er selv blevet opfordret til at indtræde i dette udvalg, som iøvrigt består af professorer fra de to universiteter. Nu er det således ved universiteterne, at der er mange lignende ønsker fra andre fagområder, og nye krav skubber ikke de ældre tilside, men der bevares en vis anciennitetsordning. Man skal derfor næppe vente nogen hurtig ordning.

Det har jo hidtil været således, at foreningerne under DHF fik et *gratis eksemplar af Fortid og Nutid* til hvert af deres styrelsesmedlem-

mer. Det er vort indtryk, at det ofte er et forholdsvis stort antal eksemplarer, de enkelte foreninger får tilsendt, og vi vil derfor gerne høre repræsentanternes mening om et forslag, der går ud på, at de historiske foreninger for fremtiden kun får tre frieksemplarer, til formand, kasserer og sekretær, mens byrådene får to og institutionerne eet.

P. Christensen, Try, indledede diskussionen. Når der ikke uddeles en præmie, er det en slags falliterklæring. Det kan jo da ikke være makulatur altsammen.

Nørlund: Det ligger der heller ikke i bestyrelsens afgørelse.

Calov, Kalundborg: Vi kan vist udmærket nøjes med eet eksemplar af Fortid og Nutid til museerne.

Fang: Behøver byrådene at få mere end eet?

Sekretæren: Det blev i sin tid, da byrådene meldte sig ind, lovet dem, at de skulle have to eksemplarer.

Gulddal, Viborg: De amtshistoriske samfund kan godt nøjes med tre frieksemplarer.

Berner Schilden Holsten, Langesø: Bør de medlemmer, som hidtil har fået et frieksemplar, ikke blive ved med at få Fortid og Nutid, indtil et bind er afsluttet?

Nørlund: De kan jo abonnere. Det håber vi absolut, de vil gøre.

Sekretæren lovede at sende styrelserne en skrivelse om beslutningen med oplysning om prisen på Fortid og Nutid.

Nørlund: Mon vi ikke trods de betænkeligheder, der er blevet fremført, tør regne med, at repræsentanterne er indeforstået med ændringen?

Forslaget om *lovændring,* gående ud på, at de byhist. arkiver kun skal betale 15 kr. i kontingent, blev vedtaget enstemmigt.

Brandt, Fåborg: Var det ikke muligt, at der kunne tegnes annoncer til Fortid og Nutid?

Nørlund: Vort oplag er vist for lille. Men vi bør måske alligevel igen undersøge, om der skulle være muligheder.

Tideman-Dal, Præstø. Måske kunne man få annoncer fra forlagene.

Kassereren aflagde derefter regnskabet, der balancerede med 30.428 kr. Han fremhævede, at stigningen i indtægterne fra de amtshistoriske samfund er meget ringe. Betalingen kan knap dække fremstillingsudgifterne, så der bliver ikke noget reelt tilskud til DHF. Kassereren så iøvrigt meget mørkt på fremtiden, idet der måtte regnes med et underskud, hvorved foreningens formue vil blive reduceret til nogle få kroner.

Vibæk, København: Bør regnskabet ikke stilles anderledes op, så der føres særlige konti for bevillingerne til præstegårdsværket og håndbogen?

Regnskabet blev derefter godkendt.

Jespersen, Sørvad: Kan man ikke sælge Fortid og Nutid til bibliotekerne?

Vibæk: Man kunne måske stille frieksemplarer til rådighed for ældre

studerende og yngre kandidater for på den måde at skabe interesse for Fortid og Nutid.

Troels Fink, Århus: Jeg stiller mig skeptisk overfor dette forslag. Vi har prøvet det i Jyske selskab, men har ikke haft stor glæde af forsøget.

Svend Åkjær: Tidligere inviterede vi nogle studenter til at deltage i møderne. Vi havde meget udbytte deraf.

Fink: Man kan jo kun indbyde dem til møder i København og i Århus.

Overlærer *Albert Thomsen* aflagde derefter beretning om de drøftelser, der var blevet ført på Museumsforeningens årsmøde (se referatet side 232.

Nørlund fremhævede betydningen af, at de større provinsmuseer efterhånden alle får fagligt uddannede ledere. Forhåbentlig vil Museumsforeningen nu tage hele dette spørgsmål op til indgående drøftelse. Men man må indenfor provinsmuseernes kreds lægge en bestemt kurs, en tilfældig løsning må undgåes, spørgsmålet må tages op til principiel behandling, og provinsmuseernes folk må gøre sig klart, hvad de vil stile hen imod. Fra Nationalmuseets side vil vi slutte op bag den plan, man bliver enig om fra provinsmuseernes side, men det må være en plan, man har udsigt til at kunne komme igennem med. Ellers bliver den bare standset i ministeriet. Det var grunden til, at jeg igår indtog den stilling, jeg gjorde. Det forslag, der var fremme, var der ingen mulighed for at få gennemført. Man kan tænke sig, at ministeriet nedsætter et udvalg, men det naturligste er, at museerne selv tager hele spørgsmålet op. De er jo interesseret i at bevare deres selvstyre. Jeg kan love, at vi fra Nationalmuseets side vil støtte et rimeligt forslag, som foreningens ledelse selv er enig om at gå ind for.

Formanden meddelte, at han ikke kunne få tid til at fortsætte som formand, fordi staten læssede så meget arbejde over på ham. *Sekretæren* så sig også nødsaget til at nedlægge sin post. Fra styrelsens side ville man gerne foreslå, at den hidtidige sekretær, *landsarkivar Hvidtfeldt*, blev valgt til *formand*, og at *museumsinspektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg slot*, nyvalgtes til *sekretær*. Der var ikke opstillet andre kandidater, og de af bestyrelsen foreslåede blev derefter enstemmigt valgt. De øvrige valg var genvalg.

Efter at repræsentantmødet var afsluttet, holdt redaktør af »Heimen«, *cand. philol. Andreas Holmsen, Oslo*, et interessant og inciterende foredrag om organisationen af det lokalhistoriske arbejde i Norge. Derefter var der byvandring under ledelse af museumsinspektør *Hugo Matthiessen*, revisor *von Spreckelsen* og sparekassebogholder *Ballund Jensen*. Den sluttede med besøg på *Byhistorisk arkiv, Stiftsmuseet* og *Landsarkivet*, der blev forevist af institutionernes ledere, *von Spreckelsen*, amtslæge *Kiær* og *Hvidtfeldt*.

Om aftenen var der middag på Hotel Preisler. Viborg byråd var vært, og *redaktør Wellejus* bød velkommen på byens vegne, mens dr. *Nørlund* takkede byrådet for dets gæstfrihed og fremhævede Viborg bys dejlige gamle historiske gader. Den *nye formand* takkede dr. Nørlund for det store arbejde, han havde udført for Dansk historisk Fællesforening.

Om søndagen var der udflugt til *Løvel bro*, *Lynderupgård* og *Hjarbæk*, hvor frokosten blev indtaget. *Andreas Holmsen* bragte en hilsen fra Landslaget for bygde- og byhistorie og udtalte sin glæde over at stifte bekendtskab med det danske kulturlandskab. Derefter fortsattes til *Kalkgruberne i Davbjerg*, *Davbjerg dås* og gennem *Dollerup bakker* til *Bækkelund restaurant*, hvor *Historisk samfund for Viborg amt* var vært ved en kop kaffe. Undervejs var der blevet fortalt om de historiske mindesmærker på turen af *Hugo Matthiessen*, *Henning Paulsen* og *teglværksejer Gulddal*. I Bækkelund bød Gulddal velkommen på Historisk samfunds vegne og fortalte om Niels Bugges Hald og om de senere herregårde af samme navn. Dr. *Nørlund* sluttede årsmødet med at bringe Historisk samfund en hjertelig tak.

I forbindelse med årsmødet blev der holdt et møde om *sammenslutningen af de byhistoriske arkiver*. Man drøftede især forholdet til Fællesforeningen, og der var enighed om at godkende den ordning, der var blevet skitseret ved forhandlingerne mellem sammenslutningen og DHF. Formanden, *cand. pharm H. Brandt*, *Fåborg*, meddelte, at man nu, efter at forholdet til DHF var blevet bragt i orden, ville gå i gang med at udsende indbydelser til at gå ind i sammenslutningen.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Årsmøde i Viborg den 8. september 1950

Mødet begyndte kl. 9 på Preislers hotel. Formanden, overlærer Albert Thomsen, Holbæk, bød velkommen og hilste Theaterhistorisk Museum og Læsø Hjemstavnsmuseum velkommen som nye medlemmer. Medlemstallet er nu 87.

Følgende 45 museer var repræsenteret: Nationalmuseet 1., 2., 3. og 7. afd., Københavns Bymuseum, Dansk Landbrugsmuseum, Frederiksborg, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Hørsholm, Frederiksværk, Roskilde, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Vordingborg, Stege, Maribo, Nykøbing F., Rønne, Odense, Bogense, Nyborg, Rudkøbing, Skagens Fortidsminder, Try, Thisted, Aalborg, Aars, Viborg, Randers, Hobro, Grenå, Oldsagssamlingen i Århus, Den gamle By, Horsens, Silkeborg, Odder, Kolding, Ringkøbing, Holstebro, Lemvig, Herning, Esbjerg og Haderslev.

Amtslæge V. Kjær, Viborg, og rektor C. L. Christensen, Herning, valgtes til dirigenter, hvorefter formanden aflagde følgende beretning:

»Vi vil indlede vort møde med at mindes tre fremragende museumsmænd, som er gået bort siden vort forrige årsmøde.

Den 2. februar i år døde skaberen af »Den gamle By« i Århus, direktør dr. phil. h. c. *Peter Holm* efter lang tids svagelighed. »Den gamle By« var hans livsværk. De fleste af os har vel engang haft den oplevelse at blive vist omkring af Holm i hans by og høre ham fortælle eventyret om, hvorledes han reddede alle disse dejlige huse og gårde, og hvorledes han skabte disse naturtro interiører og de værdifulde samlinger til dansk håndværks og handels historie. Dette levende museum vil stå som et stolt mindesmærke over gammel dansk købstadskultur, men det vil tillige være et prægtigt monument for den mand, der skabte det. Han havde utallige venner blandt museumsfolk over hele Norden, man kunne ikke lade være at holde af ham og beundre hans iderigdom, hans skabende fantasi og hans enestående evne til at fortælle kulturhistorie for folket gennem sit museum. Hans navn vil blive bevaret blandt de største inden for dansk museumsvæsen.

Et par dage efter Peter Holms begravelse kom meddelelse fra Lillehammer om *Anders Sandvigs* død den 11. februar. Der er mange lighedspunkter mellem disse to store museumsstifteres livsgerning, begge var de ufaglærte museumsmænd, begge store samlere med en brændende interesse for at redde

minderne om en svunden tids kultur, den ene skabte en gammel dansk købstad, den anden en bygd med huse, gårde, kirker og sæter. »Maihaugen« er et af de bedste frilandsmuseer i verden, bygningerne ligger så troværdigt i skønne, naturlige omgivelser, og interiører så livagtige og gennemarbejdede finder man sjældent i et museum. Norge har meget at takke Anders Sandvig for, men også vi danske er ham takskyldige; han gjorde Bjørnsons Norge lyslevende for os.

Et par uger senere, den 27. februar døde vor landsforenings første formand, kredslæge *J. S. Møller*. Som ung jysk læge kom han 1893 til Kalundborg, hvor han gennem 43 år fik sin livsgerning. Han overkom det utrolige, foruden at passe sin store lægepraksis deltog han aktivt i politisk arbejde, var den egentlige grundlægger af biblioteket, skabte byens museum, var med til at stifte Historisk Samfund for Holbæk Amt og fik også tid til at skrive en række bøger og utallige artikler, især omhandlende kulturhistoriske emner. Museet i Lindegaarden er Møllers værk, han var dets formand og leder fra 1910 til sin død; utallige timer af en sparsom fritid ofrede han på det, og hans er æren for, at det nu må regnes blandt de bedste danske provinsmuseer, i videnskabelig henseende hvilende på de indsamlinger, som han i sidste øjeblik foretog ude på Røsnæs til oplysning om halvøens ejendommelige dragt- og boligskikke, og på de publikationer, hvori han gjorde museets samlinger til genstand for videnskabelige undersøgelser, således i hans store bog om »Folkedragter i Nordvestsjælland«, der ligesom de senere bøger »Fester og Højtider i gamle Dage« og »Moder og Barn« hører til hovedværkerne indenfor nyere dansk kulturhistorie. I 1929 var dr. Møller med til at stifte vor museumsforening og blev dens første formand. I slutningen af 30'erne satte han al sin energi ind på de planer om en forbedring af museernes vilkår, der førte til nedsættelse af en ministeriel kommission og resulterede i de såkaldte ministerielle regler af 26. september 1941, som betød et meget stort fremskridt for museerne. Vi, der var hans medarbejdere, ved noget om, hvad det kostede ham af slid og besvær at opnå disse resultater. Da han i 1946 ønskede at udtræde af bestyrelsen, hædrede vi ham ved at gøre ham til æresmedlem. Dr. Møller var en mand med bestemte meninger, en oprigtig og energisk natur; provinsmuseerne kunne ikke få nogen mere trofast og varmhjertet forkæmper. Vi har meget at sige ham tak for.

Holm, Sandvig og Møller — tre store navne inden for museernes verden — er gået bort. Æret være deres minde!

Bestyrelsen har i det forløbne år holdt tre møder. To af de sager, der har optaget os mest: årbogen og spørgsmålet om museernes ledelse, vil jeg senere gøre nærmere rede for.

På Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i fjor vedtog man at rette en *henvendelse til regering og rigsdag* (se »Fortid og Nutid« XVIII, s. 107), hvori man ikke mindst af hensyn til det voksende behov for faglige ledere ved vore provinsmuseer udtalte ønsket om ved vore universiteter at få oprettet lærestole, dels i historisk arkæologi og kulturhistorie, dels i nordisk og sammenlignende etnologi (folkekultur).

Skrivelsen afsendtes 24. oktober, og folketingsmand Svend Jørgensen sørgede for, at den omdeltes i begge ting. Efter hans anmodning udarbejdede jeg en redegørelse til ham over provinsmuseernes forhold i øjeblikket og om vore planer med hensyn til deres fremtidige ledelse. Disse oplysninger benyttede han i sin tale den 4. november under finanslovdebatten, hvor han påviste det meningsløse i, at Danmark som det eneste nordiske land ikke har nogen lærestol i kulturhistorie. Han gjorde opmærksom på mangelen på kvalificerede folk til provinsmuseernes lederstillinger og sluttede med en kraftig appel til

undervisningsministeren og til universiteterne om at hjælpe museumsvidenskaben ved at åbne adgang for et studium i kulturhistorie og etnologi. Undervisningsminister Hartvig Frisch sagde i sin tale den 10. november, at han fuldtud anerkendte det store arbejde, der gøres i vore provinsmuseer, men mente, at kravet om lektoraterne burde komme fra universiteterne, dog var han glad for, at D.H.F. havde rettet henvendelse herom til regering og rigsdag, og »vi vil fra ministeriets side med udtryk for vor stærke anbefaling lade andragendet gå videre, høre videnskaben og afæske universiteterne deres mening derom«.

Sagen er altså nu i gang, og vi må håbe, at den giver et resultat. Ellers tager vi den op igen.

Den ulyksalige *krigsforsikring* spøger stadig. På foranledning af et provinsmuseum, der søgte tilskud til løsøreforsikringen, spurgte ministeriet, om vi mente, der ville blive brug for en fortsat bevilling ud over den treårige, som udløb i fjor. Vi skrev herom til forvaltningsnævnet, som svarede, at det f. t. var umuligt at angive de sidste bidrags størrelse, men det vil sandsynligvis dreje sig om 2—3 promille, og bidraget vil antagelig først kunne opkræves engang i 1951. Vi foreslår nu, at bestyrelsen får bemyndigelse til at søge ministeriet om en dispositionsbevilling, hvoraf museerne ligesom i treåret 1946—49 kan få halvdelen af det betalte bidrag.

På årsmødet i Maribo 1948 drøftede vi spørgsmålet om *kustodernes organisation* og de krav, som kunne ventes fra denne. Fuldmægtig Thrane var så venlig i maj at meddele os, at efter lønoverenskomsten i marts havde Vagtfunktionærernes Fagforening ønsket forhandling med ministeriet om forbedring af museumsbetjentenes løn og deres syge- og ferieordning. Sagen drejede sig kun om statens museer, men hr. Thrane gjorde opmærksom på, at en overenskomst kunne få konsekvenser for de øvrige museer, og han spurgte, om vi inden ministeriets forhandling med fagforeningen fandt sted, ønskede at fremkomme med en udtalelse. Vi sendte derefter fuldmægtig Thrane et svar, der i hovedtrækkene gik ud på, at vi fandt det rimeligt, at konjunkturbestemte lønforhøjelser også kom museernes fastansatte kustoder til gode, ligesom der må tilvejebringes en rimelig ferie- og sygeordning. Men i mange museer anvendes som opsynsbetjente en del pensionister, rentenydere o. l., folk, der har en lille biindtægt ved nogle timer daglig at føre tilsyn med de besøgende. De har ingen faglig uddannelse og kan derfor heller ikke gøre krav på en fagarbejders fulde timebetaling. Mange steder har opsynsmanden hel eller delvis beskæftigelse ved andet arbejde udenfor museet, og hans hustru passer så det daglige opsyn. Deres løn består ofte af fribolig, procenter af entreindtægten og dertil et mindre, fast honorar. I det hele taget er forholdene præget af stedlige og personlige hensyn, og en generel ordning vil derfor være umulig, sålænge hovedparten af museerne ikke tilhører offentlige myndigheder. Idet vi gjorde opmærksom på, at de fleste af statens museer var medlemmer af vor forening, anmodede vi om, at ministeriets forhandlinger med fagforeningen ikke afsluttedes, før vi havde haft lejlighed til at gøre os bekendt med, hvilke krav der blev stillet, så vi kunne fremkomme med en udtalelse. Imidlertid kom forhandlingerne ikke til at berøre provinsmuseernes forhold; personalet ved statens museer fik forhøjet deres timeløn lidt og opnåede enkelte andre forbedringer.

En ny forening, som hedder »Sammenslutningen af Tjenestemænd ved danske Provinsmuseer«, har i august 1948 udsendt spørgeskemaer til opsynsmænd og kustoder, og foreningens formål er i forslag til vedtægter udtrykt således: »at yde støtte i alle forhold, som falder ind under stillingen som kustode eller tilsvarende ved museer og samlinger, der ikke er stats- eller kommunalinstitutioner«. Denne nye fagforening har allerede sat et arbejde

ind på at få sine medlemmer til at forlange mindst 14 dages ferie samt en ugentlig fridag. En vis varsomhed med at tage stilling til krav af nævnte art må anbefales de enkelte museer af hensyn til konsekvensen for andre museer.

Så er der en sag af mere fredelig art, som bestyrelsen gerne vil høre repræsentanternes mening om. Det gælder *dragtsamlingerne* og de andre tekstiler ude i museerne. De fleste museumsledere tilhører det såkaldte stærke køn, og vort kendskab til tekstiler og håndarbejde er vistnok meget beskedent. Vi burde nok sørge for, at der i museumsbestyrelserne indvalgtes kvinder, som kunne tage sig af de dele. De såkaldte folkedragter er nu ved at blive så sjældne, at museernes eksemplarer er uerstattelige, og det er overordentlig vigtigt, at de opbevares så sikkert som muligt. Var det ikke en ide at bede Nationalmuseet sende museumsinspektør, fru Ellen Andersen rundt på museerne, så fruen kunne give os råd og oplysninger om vore tekstiler og deres opbevaring? Samtidig kunne Nationalmuseet få en oversigt over, hvad der fandtes af den slags i museerne. En sådan planmæssig registrering af de gamle folkedragter ville utvivlsomt have stor videnskabelig betydning.

Som formand får jeg hvert år fra museerne nogle *forespørgsler eller anmodning om råd* i en eller anden sag. I særlige tilfælde, hvor det drejer sig om tilskud til større udvidelser o. l. eller til ansættelse af en ny leder, var det vel rimeligt, at vi forsøgte at hjælpe det pågældende museum, hvis det ønskes.

Studiemøderne, som vi begyndte på i fjor, er blevet fortsat i år, stadig under ledelse af et udvalg bestående af Halkjær Kristensen, Gudmund Boesen og mig. Den 10. marts havde vi et møde på Kunstindustrimuseet om »Forfalskninger«, og den 20. august mødtes vi med de fynske museumsfolk i Odense og havde en interessant og nyttig diskussion om en mængde forskellige sager, som deltagerne havde medbragt.

Efter opfordring fra Dansk historisk Fællesforening har dr. phil. Helge Søgaard udarbejdet en ny udgave af C. A. Jensens *Litteraturvejledning for kulturhistoriske Museer.* Det bliver en særdeles nyttig bog, som vi glæder os meget til at få, og efter opfordring fra Fællesforeningen har vi ydet et tilskud på 400 kr. til bogen.

Provinsmuseumsnævnet har holdt møde 10. november og 11. april og behandlet 13 sager, som ministeriet har sendt os til erklæring. Dispositionsbevillingen på de 10.300 kr. søgtes af 26 museer med en samlet sum på 61.123 kr., og da Nationalmuseet havde bedt om forlods at få 1.745 kr. til de tilsynsførendes og konsulenternes rejseudgifter, var der kun 8.555 kr. til fordeling. Opgaven var håbløs; de fleste af de fremsatte ønsker forekom os rimelige, og det var svært at foretage den nødvendige nedskæring. Resultatet blev, at følgende museer fik til montre: Rudkøbing 700 kr., Stege 600 kr., Vejle 1000 kr., Gilleleje 1000 kr., Kerteminde 1000 kr., Aars 400 kr., Frederiksværk 400 kr., Kolding 1000 kr., Odder 700 kr., Vestfyns Hjemstavnsgaard 455 kr., Nordsjællands Folkemuseeum 400 kr., Hobro 500 kr. til omordning og montre, Holbæk 500 kr. til nyt lokale.

Kun halvdelen af ansøgerne fik en del af det søgte tilskud, resten fik ingenting. Nævnet skrev derfor til ministeriet, at bevillingen var helt utilstrækkelig og henstillede, at den søges forhøjet til 20.000 kr., og at der samtidig søges 2.000 kr. til dækning af underskuddet ved de tilsynsførendes rejser, så denne post ikke mere skal fragå dispositionsbevillingen.

Jeg må atter i år tilråde museerne at lægge nøje mærke til, hvad der kan søges på de to dispositionsbevillinger og f. eks. ikke søge tilskud til indkøb og til montre i samme ansøgning, da disse sager hører under hver sin dispositionsbevilling.

Jeg plejer at slutte min beretning med nogle bemærkninger om opgaver, som jeg kunne tænke mig, at vi tog op i vort fremtidige arbejde, og jeg vil i år pege på et overmåde vigtigt spørgsmål: *konserveringen.* Mon ikke det går de fleste at os ufaglærte museumsfolk således, at vi synes, det er morsomt at *samle,* vi glæder os over de mange kønne, gamle ting, vi erhverver til vore samlinger, det er også morsomt at *udstille* dem, at ordne og arrangere, så det ser smukt ud, men det er ikke nær så morsomt at *konservere,* de fleste af os har for lidt forstand på det, og så håber vi, at lykken er bedre end forstanden. Men vi må aldrig glemme, at når folk overlader et museum deres gode, gamle ting, så er det, fordi de går ud fra, at hos os bliver de bedst bevaret og værnet mod møl og orm, rust og ir, fugt og al den slags djævelskab, — lad os bare tage tyveri med! Vi skulle nødig gøre folks tillid til skamme. Mon vi ikke på næste årsmøde skulle tage en forhandling om, hvad vi kan gøre for at tilvejebringe bedre og sikrere konserveringsforhold i provinsmuseerne? Jeg kunne tænke mig noget i retning af konserveringsanstalter på de store museer, som også kunne betjene de mindre museer — for gode ord og betaling, og jeg kunne også tænke mig, at konservatorerne regelmæssigt besøgte museerne hver i sit distrikt og så på sagerne, henviste visse ting til indsendelse og vejledede vore kustoder i de arbejder, som lader sig udføre på stedet. Jeg foreslår, at vi beder en erfaren mand indlede en forhandling om konserveringsspørgsmålet på næste årsmøde.

Til slut en tak til ministeriet for den støtte, det yder museerne, en tak til Nationalmuseet for godt samarbejde og en tak til de tilsynsførende og vore to konsulenter for råd og vejledning.

Og lad os så arbejde videre rundt i vore museer og sætte al vor evne ind på at gøre dem så gode som muligt, så folk kan have udbytte og glæde af at besøge dem. Vor gerning er ikke uden bekymring og uro, arbejdet i samlingerne vokser stadig, det er svært at overkomme det, vi plages af økonomiske sorger på grund af tilskuddenes synkende pengeværdi, og vi ængstes over krigstrusler ude fra den store, ufredelige verden. Men vort arbejde skal gøres. Vi har påtaget os den store opgave at værne om vort folks, vor bys og vor egns kulturhistoriske minder!«

I tilslutning til formandens beretning meddelte *Halkjær Kristensen,* at han arbejder på håndbogen i museumsteknik, og at fotograferingen af tinstempler stadig fortsættes. Han fremlagde derefter den nye museumsprotokol og opfordrede museerne til at anskaffe den, mens tid er. Prisen er 50 kr., når den bestilles hos ham. Samtidig gjorde han opmærksom på, at museer, som har vanskelighed ved at skaffe bændelbånd til mærkning af tekstiler samt maling og pensler til nummerering, kan henvende sig til ham og få de ting.

Til formandens beretning knyttedes følgende diskussion:

Tidemand-Dal, Næstved, foreslog, at man gav bestyrelsen bemyndigelse til at søge en dispositionsbevilling, hvoraf halvdelen af museernes resterende krigsforsikringsbidrag for løsøre kunne betales. Angående bestyrelsens tilsagn om at ville yde de museer, der måtte ønske det, sin støtte ved ansøgninger om større tilskud fra kommunale myndigheder, ved ansættelse af faglige ledere o. l. vigtige spørgsmål, mente han, en sådan støtte ville have stor betydning, hvorfor man med tak burde modtage tilsagnet.

Forsamlingen gav sin tilslutning til begge dele.

Uldall henstillede til museerne at være meget forsigtige ved udstilling af tekstiler. Hellere magasinere dem end udstille dem i dagslys. Det vil være af stor betydning, om specialister kan komme rundt og tage sig af museernes tekstiler.

Fru *Overgaard*, Holstebro, foreslog ansættelse af en 3. konsulent, som kunne tage sig af tekstilerne.

Dr. *Steensberg* udtalte, at fru Andersen var meget optaget, men det måtte vel blive 3. afd., der i begrænset omfang stillede en specialist til rådighed for arbejdet. Museerne måtte dog selv betale diæterne.

Fru *Klem*, Kronborg, foreslog, at man ved et årsmøde fik et instruktionskursus i behandling af tekstiler.

Fuldm. *Thrane*, undervisningsministeriet, meddelte, at en dispositionsbevilling til delvis betaling af krigsforsikringsbidrag har mulighed for at gå igennem, men vi må først have den samlede sum frem. Der er næppe nogen mulighed for at få en 3. konsulent, men man kan måske begynde med at give en af Nationalmuseets eksperter orlov i 2—3 mdr. til dette arbejde. Det er der måske mulighed for at opnå.

Efter dirigentens forslag henstillede forsamlingen derefter til bestyrelsen at henvende sig til Nationalmuseet med anmodning om at få specialisthjælp til museernes tekstiler, idet museerne er indforstået med at skulle betale diæterne.

Punkt 2. Fællesbevillingen 1949—50. Dr. *Broholm* gav en oversigt over fordelingen af denne bevilling på 20.000 kr. Der var indgået andragender om tilskud på ialt 34.360 kr. Følgende fordeling har fundet sted:

Liselund: 2.000 kr., Gl. Estrup: 2.000 kr., Rudkøbing: konservering 1.000 kr., Hobro: broncefund m. m. 350 kr., Odense: maleri og bænk 2.425 kr., Aars: indkøb og konservering 1.203 kr., Roskilde: sølvbæger 800 kr., Den gamle By: skab og terrin 1.650 kr., Svendborg: chatol 1.500 kr., Hørsholm: stol og konservering 1.000 kr., Aalborg: sølvsamling 2.000 kr., Holbæk: krucifiks 400 kr., Odder: konservering 200 kr., Ribe: konservering 60 kr., Vejle: sukkerbøsse 1.000 kr., Viborg: konservering 352 kr., Nykøbing: konservering 45 kr., Haderslev: konservering 15 kr., Sønderborg: krucifiks 2.000 kr.

Dr. Broholm henstillede til museerne, at de selv afholdt småudgifterne, så man kunne bevare dispositionsbevillingen til større opgaver.

Punkt 3. Museumskonsulenternes virksomhed. Dr. *Broholm* oplyste, at konsulent Bæksted i det forløbne år havde aflagt kortere og længere besøg ved museerne i Grenå, Odder, Kalundborg, Næstved og Nykøbing F., det sidste sted sammen med Halkjær Kristensen. Desuden er der udført en del mindre arbejder, som f. eks. møntbestemmelser for flere museer. Arbejdet har været afbrudt af en studierejse til Island, hvor konsulenten har haft lejlighed til indgående at studere indretningen af det

nyopførte islandske Nationalmuseum. Ved samme lejlighed aflagdes et besøg på museet i Thorshavn.

Uldall redegjorde for Halkjær Kristensens arbejde. I Maribo er »Klosterhaven«s udstilling gennemgået og ændret en del, og en ny etikettering er gennemført. I Ribe er der foretaget en fuldstændig revision af museets samlinger fra historisk tid og påbegyndt en protokollering af en del ikke indførte genstande. En tilsvarende revision har fundet sted i Falsters Minder, hvor der tillige er udarbejdet en plan for en gennemgribende nyordning af museet. Endvidere er der aflagt kortere besøg af rådgivende eller orienterende art ved museerne i Sorø, Næstved, Vordingborg, Struer, Ringkøbing, Nykøbing M., Thisted, Skagen, Sæby, Hjørring, Aalborg, Aars, Kjellerup, Odder og Fredericia. Desuden har konsulenten deltaget ca. 14 dage i Nationalmuseets udgravninger i St. Valby ved Slagelse. I juni—juli var konsulenten på studierejse til svenske og norske museer.

Punkt 4. Regnskabsaflæggelse. Kassereren, museumsdirektør *Svend Larsen,* Odense, oplyste, at regnskabet for 1949 balancerede med 6.738,55 kr. Kontingentet for 84 museer har udgjort 2.525 kr., udgifterne har været ialt 2.607,47 kr. Der var derefter en kassebeholdning på 4.181,08 kr. at overføre. Regnskabet var revideret af J. Paulsen og O. Marcussen. Regnskabet godkendtes.

Punkt 5. Årbogen. Formanden aflagde beretning om udvalgets arbejde vedrørende museumsårbogen. Vi modtog i december sidste år et efter vor mening meget acceptabelt tilbud fra Alfred G. Hassings Forlag, som ville påtage sig udgivelsen af årbogen uden risiko for foreningen. Den skulle udkomme i efteråret 1950. Forlaget ville dog kun indgå på at lade tilbudet gælde for 1. årgang, hvorefter nye forhandlinger skulle optages. På et bestyrelsesmøde den 14. juni godkendte vi kontrakten, og prisen bliver 6.75 kr. for subskribenter, tegnet inden 1. oktober, og 8.75 kr. for andre. Formanden opfordrede museerne til kraftigt at støtte subskriptionstegningen.

Hermansen gav en oversigt over, hvilke afhandlinger 1. årgang af årbogen indeholder. Han opfordrede provinsmuseernes folk til at være flittige medarbejdere.

Vestergaard-Nielsen, Aars, savnede artikler om arkæologi i årbogen.

Uldall ønskede, at årbogen også måtte bringe noget af interesse for de mange private samlere.

Albert Thomsen svarede, at årbogen også gerne ville bringe arkæologiske artikler, dog ikke udgravningsberetninger, de hørte rettere hjemme i amtsårbøgerne. Årbogen skal ikke blot være for museumsmænd, men virke som en åben dør ud til det store publikum.

Punkt 6. Provinsmuseernes fremtidige ledelse. Albert Thomsen aflagde beretning fra det på årsmødet i fjor nedsatte udvalg på 5 medlemmer, som skulle foretage en undersøgelse af, hvad der kunne gøres til for-

bedring af forholdene vedrørende provinsmuseernes fremtidige ledelse (se »Fortid og Nutid« XVIII, s. 115 ff.). Udvalget havde valgt Thomsen til formand og Niels A. Christiansen til sekretær. I sin beretning udtalte formanden bl. a.:

»Den 27. november havde jeg en samtale med ministeriets konsulent for folkeskolen, Axel Andreassen, om muligheden for, at en lærer, der ville påtage sig ledelsen af et provinsmuseeum, fik en timereduktion til 24 timer. Han lovede at behandle sagen med velvilje, men mente ikke, at den kunne gennemføres for tiden på grund af lærermangel. Samme dag havde jeg sammen med magister Jensen og adjunkt Christiansen en samtale med undervisningsinspektøren for gymnasieskolen, dr. Højberg Christensen, om timereduktion for lektorer og adjunkter, der overtog lederposter ved provinsmuseer. Han mente ikke, man fra gymnasieskolens side ville have noget imod en sådan ordning, der på fordelagtig måde knyttede museerne og historieundervisningen nærmere sammen, men der ville blive en del detailspørgsmål at ordne.

Efter disse orienterende samtaler afholdt udvalget et møde den 6. december, hvor man foretog en almindelig gennemgang af forholdene ved de forskellige kategorier af museer og vedtog at forme en henvendelse til ministeriet og universiteterne om lærestole i kulturhistorie m. m. Denne skrivelse, der skulle støtte og nærmere motivere Fællesforeningens tidligere omtalte resolution, vedtoges af udvalget og sendtes til bestyrelsen, der ligeledes godkendte den efter nogle ændringer. Skrivelsen afsendtes den 26. februar til ministeriet og universiteterne i København og Århus.

Den giver først en orientering i forholdene, som de er nu, og som vi tænker os dem i fremtiden; derefter en redegørelse for hvilke lærestole i kulturhistorie, historisk arkæologi og etnologi, der findes ved de nordiske universiteter, og til sidst fremsættes vort ønske om, at universiteterne i København og Århus indfører en undervisning, hvor der ved uddannelsen af cand. mag.'er med historie som hovedfag tillige gives de af dem, der måtte ønske det, undervisning i historisk arkæologi og i nordisk og sammenlignende etnologi, evt. således at disse fag, om ønskes, kan læses som speciale eller bifag. En sådan uddannelse vil kvalificere ikke blot til stillinger ved provinsmuseerne, men tillige ved Nationalmuseets 2., 3. og 7. afd. samt ved adskillige af de større museer med specialsamlinger. Antallet af sådanne stillinger vil antagelig kunne anslås til ca. 70, hvoraf der i øjeblikket findes 45. Resten vil der blive brug for, efterhånden som lederposterne ved de større museer besættes med videnskabeligt uddannede museumsmænd; desuden vil der blive tale om halve stillinger, som kan indehaves af lærere, og antallet vil således blive endnu større.

Derefter udsendte udvalget i maj et spørgeskema til museerne for at få friske oplysninger om, hvem der leder dem, om lederens uddannelse, løn eller honorar, dækning for udgifter til repræsentation m. m. De indkomne besvarelser er nu opstillet skematisk af sekretæren, og de viser bl. a., at der findes 7 fastlønnede ledere med museumsuddannelse, alle ved centralmuseerne; af de øvrige ledere er 18 skolefolk og 17 fra andre erhverv, og af disse 35 får kun 12 et mindre honorar, mens resten intet får for deres arbejde ved museerne. Mange museumsledere alder ligger over 60, en hel del omkring 70 eller derover.

3. juli holdt udvalget igen møde, og efter indbydelse deltog dr. Broholm og Halkjær Kristensen i forhandlingerne. Efter en almindelig drøftelse af det indsamlede materiale og af lederforholdene ved museerne foreslog jeg,

at man sendte en henstilling til Provinsmuseumsnævnet om, at det ville anbefale ministeriet at tilvejebringe en dispositionsbevilling, hvoraf museerne kunne søge tilskud til løn eller honorar til en leder. Da udvalget ikke var fuldtalligt, skete der ingen vedtagelse på mødet, men i den følgende tid arbejdede sekretæren og jeg videre med sagen. Adjunkt Christiansen havde orienterende samtaler med gymnasiernes inspicient i historie, dr. Fussing, med Magisterforeningens formand og med Historielærerforeningens formand. Den 28. august havde vi orienterende samtaler, dels med dr. Højberg Christensen og dels med ekspeditionssekretær Koch i ministeriet, og vi fik det indtryk, at en ordning, hvorefter en lærer for en nærmere fastsat, kortere årrække afgiver nogle af sine timer mod at betale sin vikar, ikke ville gribe ind i pensions- og anciennitetsforhold, men der måtte i hvert enkelt tilfælde forhandles om det.

Udvalget vil nu foreslå repræsentanterne, at foreningen retter en henvendelse til Provinsmuseumsnævnet med anmodning om tilvejebringelse af en dispositionsbevilling til aflønning af museumsledere; ligeledes en henvendelse til Nationalmuseet, som opfordres til overfor undervisningsministeriet at gøre opmærksom på de særdeles utilfredsstillende vilkår, hovedparten af museerne arbejder under, og foreslå en forhøjelse af statstilskuddet til provinsmuseerne samt tilvejebringelse af en dispositionsbevilling til lederløn, og endelig en henvendelse til undervisningsministeriet om, at der ved et cirkulære meddeles tilladelse til, at en lærer ved de under statens tilsyn værende skoler kan opnå en nærmere fastsat timereduktion, såfremt han efter opfordring fra et af staten anerkendt eller understøttet provinsmuseum er villig til at overtage dets ledelse, mod at han af museet får dækket sine hermed forbundne vikarudgifter.

I samråd med adjunkt Christiansen har jeg udarbejdet et forslag til den nævnte henvendelse til Provinsmuseumsnævnet. Heri gives først en kort orientering i forholdene, som de er nu med hensyn til lederspørgsmålet, og det påpeges, at lederarbejdet ved de større provinsmuseer efterhånden er blevet så omfattende og krævende, at en privatmand ikke mere kan udføre det som fritidssyssel, ligesom man heller ikke fortsat kan vente eller forlange, at en mand skal ofre tid og kræfter på et sådant hverv uden løn eller honorar.

Dansk kulturhistorisk Museumsforening har derfor sat sig til opgave at arbejde for, at i hvert fald eet *centralmuseum* i hvert amt får en fastlønnet, videnskabeligt uddannet museumsinspektør til leder med en slutløn, der svarer til en overbibliotekars, og som udredes med halvdelen af staten og halvdelen af museet ved tilskud fra by og amt. I nogle tilfælde vil efter indbyrdes overenskomst to museer kunne ledes af samme inspektør.

De *statsunderstøttede og statsanerkendte museer*, hvor arbejdet ikke behøver at tage en mands fulde arbejdstid, vil kunne ledes af en historisk interesseret privatmand, f. eks. en historielærer fra en af byens skoler. Dersom vedkommende ikke allerede ved praktisk museumsarbejde har erhvervet sig erfaring og kundskaber på dette område, må han ved selvstudium og kursus på de større museer søge at dygtiggøre sig. Med hensyn til hans løn eller honorar foreslår vi, at man anvender samme princip som for centralmuseernes inspektører, men på grund af museernes meget forskellige størrelse må beløbet i hvert enkelt tilfælde fastsættes ved forhandling mellem ministeriet og museet. De *øvrige og mindre museer* bør, dersom de selv ønsker det, kunne søge råd og hjælp hos centralmuseernes inspektører, og nogle af disse museer vil efterhånden kunne rykke op blandt de førnævnte kategorier.

Når et museum søger tilskud af den nye dispositionsbevilling til aflønning

af en museumsleder, må det overfor ministeriet give fyldestgørende oplysninger over den pågældendes kvalifikationer, om arbejdets ordning og omfang og om tilvejebringelsen af det lokale tilskud til hans aflønning. I hvert enkelt tilfælde vil sagen formentlig gå til erklæring hos Nævnet og Nationalmuseet.

Sagen haster, idet adskillige af provinsmuseernes ledere er højt til års, og det bliver svært at finde afløsere for dem. Dispositionsbevillingens største betydning vil derfor ligge i, at ministeriet får mulighed for at hjælpe de museer, hvis leder i en overskuelig fremtid må trække sig tilbage, til at finde en afløser, som man kan byde en passende løn. For at få sagen i gang, og for at man kan vinde erfaringer, foreslår vi derfor, at der foreløbig søges om en årlig bevilling på ca. 35.000 kr., som ministeriet efter indhentede udtalelser fra Nævnet og Nationalmuseet fordeler blandt de museer, der søger tilskud til løn eller honorar til deres leder.

Dette forslag er tiltrådt af hele udvalget, dog med nogle betænkeligheder med hensyn til beløbets størrelse, som et enkelt medlem ønsker betydelig forøget. Bevillingens størrelse kan selvfølgelig diskuteres, men hvis denne skal omfatte ½ løn til blot halvdelen af centralmuseernes ledere og ½ honorar til f. eks. 10 ledere af andre museer, drejer det sig om ca. 100.000 kr., og et så stort beløb vil det være umuligt at skaffe for tiden. Derfor vil det sikkert være klogest at forsøge at få et mindre beløb for at få sagen i gang og så senere søge det forhøjet, efterhånden som forholdene nødvendiggør det.«

Til formandens beretning knyttedes følgende diskussion, afbrudt af en frokostpavse:

Riismøller måtte som medlem af udvalget afgive dissens med hensyn til størrelsen af det i forslaget søgte beløb. 35.000 kr. er alt for lidt, og beløbet bør ikke fikseres. De beløb, som museerne får bevilget, har en tilbøjelighed til at stivne og ikke ændre sig under skiftende konjunkturer. Slutningen af udvalgets forslag må ændres til: »at der foreløbig søges om en årlig bevilling på ca. 100.000 kr., som ... o. s. v. ... til løn eller honorar til deres faguddannede arbejdskraft.«

Uldall mente, at man næppe kunne vente, at staten ville være tilbøjelig til at gå ind på en konjunkturbestemt bevilling.

Sv. Larsen hævdede, at der først og fremmest måtte tænkes på de museer, hvis leder i en nær fremtid må gå af. Her er den største fare, og det er her, vi må sætte hjælpen ind, men vi må ikke stille for store krav i øjeblikket, det vil slå spillet over ende. De museer, der for tiden har uddannede ledere, bør ikke stille krav til staten i dette tilfælde, de må vente. Vi må også undgå, at beløbet deles ud i mange småtilskud. Foreslår derfor, at man følger indstillingen fra udvalgets flertal og begynder i det små, idet man sætter ind på de steder, hvor der virkelig er fare på færde.

Klem kunne tænke sig, at man ved at gå til ministeriet og sige, at der på det bestemte sted skulle en ny mand til, kunne gøre sig håb om at få en bevilling til en sådan mand.

Dr. *Nørlund* syntes, at formandens beretning var interessant og indeholdt et meget brændende problem. Det lød også besnærende, således

som Larsen og Klem fremstillede sagen. Men for at komme videre frem, bliver det sikkert nødvendigt at tage hele sagen op fra grunden. Foreningen bør derfor stile mod at bede ministeriet nedsætte et udvalg til undersøgelse af provinsmuseernes forhold.

Rosted, Hørsholm, foreslog at følge flertallets indstilling og anmode bestyrelsen om at arbejde videre med sagen.

Thomsen ville helst følge det foreliggende forslag, der angiver et bestemt beløb; de mindre museer måtte ikke udelukkes. Var lidt betænkelig ved dr. Nørlunds forslag om en kommission.

Riismøller trak sit forslag tilbage til fordel for Larsens.

Larsen fastholdt sit forslag og havde ikke noget imod nedsættelsen af en kommission.

Dr. *Broholm* sluttede sig til tanken om en kommission, idet han mente, at reglerne af 1941 trængte til en revision.

Rektor *Christensen,* Herning, gjorde opmærksom på, at lærerne ofte flyttede, og hyppige lederskifter var ikke til gavn for arbejdet på museerne. Det ville sikkert være mere rationelt at inddele landet i distrikter, og ved et af de større museer i hvert distrikt ansætte en museumsmand, som så også kunne tage sig af de mindre museer i distriktet. Man måtte vistnok søge at få en kommission nedsat til at løse hele problemet.

Thomsen ville gerne vide, om man kunne tænke sig at forene de to forslag ved at føje Nørlunds forslag om en kommission ind i udvalgets.

Norn, Horsens, mente, at det ville være klogest at overveje sagen endnu et år.

Nørlund opfordrede bestyrelsen til at møde frem med et forslag næste år. Det må heri nærmere begrundes, hvorledes man vil klare problemet med hensyn til de allerede fastansatte og de nye museumsledere.

Thomsen anså det for meget svært at give en samlet og for alle parter tilfredsstillende plan for hele landet. Han indså, at det sikkert blev nødvendigt at udsætte sagen.

Diskussionen sluttede derefter med, at forsamlingen henstillede til bestyrelsen at arbejde videre med sagen og fremkomme med et forslag næste år.

Punkt 7. Bestyrelsesvalg. De fire afgående, Sv. Larsen, H. Søgaard, K. Klem og P. Halkjær Kristensen, blev alle genvalgt.

Punkt 8. Eventuelt. Under henvisning til den usikre verdenssituation opfordrede *Albert Thomsen* museernes folk til at tænke alvorligt over, hvad der kan gøres for at sikre museumstingene i en katastrofesituation. Anbefalede at lave en fortegnelse over de uerstattelige ting, som først må søges evakueret og sikret.

Til næste årsmøde kunne han tænke sig som et særligt punkt på dagsordenen at sætte spørgsmålet om provinsmuseernes ret og pligt til at foretage udgravninger.

Under punkt 9 indledte *Albert Thomsen* en *forhandling om provinsmuseernes økonomiske forhold*. Han nævnte her de vigtigste årsager til de ulykkelige, økonomiske forhold, som de fleste af provinsmuseerne og adskillige andre museer lider under i disse år. Bl. a. kan man nævne de stadigt stigende priser på håndværksarbejde, stigende udgifter til bygningernes vedligeholdelse, til indkøb af museumssager og til personalets lønninger. Følgen heraf er, at vore indtægters pengeværdi er faldet meget stærkt. Men hvordan kan vi forøge vort museums indtægter? Vi kan søge statens tilskud forhøjet, også de lokale tilskud, fra by-, amts- og sogneråd, fra pengeinstitutioner o. l. må forhøjes; ligeledes medlemsbidragene, flere medlemmer må tegnes. Dan foreninger: »Museets Venner«, lav lotteri eller bortlodninger, det kan give gode indtægter, ligeledes friluftsspil med lokale kræfter. Hvor lejlighed gives, sørg så for at få part i overskuddet fra byfester o. l. Der er sikkert mange flere måder, hvorpå vi kan skaffe vort museum større indtægter, lad os høre nogle forslag.

Under den følgende forhandling nævnte *Linvald*, Bymuseet, muligheden af at søge legater. *Berg*, Rudkøbing, mente, det bedste var at få sognene og byerne til at give et bestemt beløb (10 øre) pr. indbygger.

Som sidste punkt på dagsordenen holdt museumsforstander *H. P. Hansen*, Herning, et causerende foredrag: *På samlerfærd*, hvori han fortalte træk fra sin lange virksomhed med indsamling af såvel museumsgenstande som traditionsstof. Han pointerede, at det vigtigste naturligvis er, at man får gode oplysninger om, *hvor*, *hvorledes og hvornår* de redskaber og genstande, man samler, har været brugt, og hvad man i egnens mål har kaldt redskaberne, deres enkelte dele og arbejdets forskellige faser. Han gjorde også opmærksom på, at man skulle være kritisk overfor såvel opkøbere og antikvitetshandleres oplysninger som overfor folkemindeoptegnelser. Der var med hensyn til sidstnævnte store muligheder for uheldige misforståelser og urigtigheder.

Årsmødet sluttede med en middag på Preislers Hotel og et derefter følgende foredrag af mag. art. Hugo Mathiesen om Viborgs placering i historien.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB FOR 1949.

INDTÆGT.

Kassebeholdning marts 1949	18780,71
Kontingenter: A. Foreninger	1531,64
B. Byråd	520,00
C. Institutioner	1782,50
Statstilskud til kursus i lokalhistorie	500,00
Undervisningsministeriets tilskud tl lokalhist. Håndbog	5000,00
Bidrag fra Dansk kulturhist. Museumsforening til årsmøde	50,00
Renter	441,02
»Fortid og Nutid«	1101,30
Salg af skrifter	721,64
I alt kr.	30428,81

UDGIFT.

Sekretærens honorar	500,00
Trykkeriudgifter	4552,96
Styrelsens rejseudgifter	245,95
Årsmødet	704,65
Lokalhistorisk kursus	450,00
Årbogspræmie	200,00
Ekspedition af »Fortid og Nutid«	343,97
»Fortid og Nutid«, honorarer	1101,50
Porto og diverse	927,27
Præstegårdsværket	74,00
Lokalhistorisk Håndbog	6410,48
Kassebeholdning pr. 30. marts 1950	14918,03
I alt kr.	30428,81

I ovenstående regnskab indgår ikke Undervisningsministeriets tilskud for 1949—50 på 1500 kr. og tilskud fra Dansk historisk Fællesfond på 485 kr., idet disse beløb først er indgået i foreningens kasse efter regnskabets afslutning. Medregnes disse poster, fordeles kassebeholdningen således: Bevilling til præstegårdsværket 7260,07. Til Lokalhistorisk Håndbog 8770,51. Foreningens øvrige midler 872,45. Tilsammen kr. 16903,03.

Krogerup, april 1950. *Roar Skovmand.*

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

Knud Klem. *Georg Galster.*

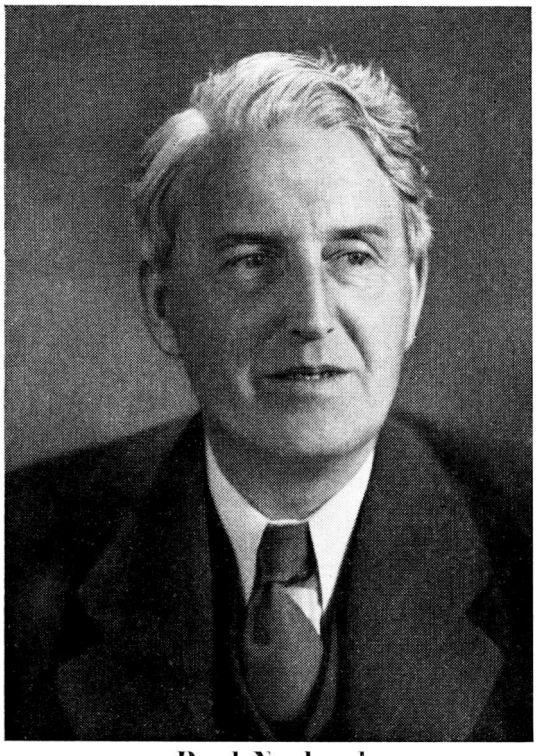

Poul Nørlund

4. Nov. 1888 — 26. Maj 1951

For dansk Museumsvæsen, for dansk Videnskab og for dansk Kultur betyder Poul Nørlunds altfor tidlige Bortgang et stort og alvorligt Tab. Fra første Færd var hans videnskabelige Bane strålende. Han tog sin Studentereksamen fra Sorø Akademi med Udmærkelse, han gjorde sig bemærket, allerede da han studerede Historie ved Universitetet, og hans Doktordisputats om »Det romerske Slavesamfund under Afvikling« (1920) var et vægtigt Forskerarbejde. Utvivlsomt kunde han være blevet en fremragende Universitetslærer, men han havde allerede forlængst valgt sin Livsgerning og knyttet sin Skæbne til Nationalmuseet, hvor hans Arbejde begyndte 1912. Vor Middelalders Arkæologi blev hans centrale Interessesfære. Også her stod Lykken ham bi, han fik Opgaver langt ud over det almindelige Mål og forstod både praktisk og videnskabeligt at løse dem. For en Årrække blev Sendelsen til Grønland 1921 afgørende for hans Liv. Efter Udgravningerne på Herjolfsnæs med de enestående Fund af Grave og Middelaldersdragter blev det muligt for ham at tegne et

nyt og gribende Billede af Nordboernes sidste, tragiske Tid i den fjerne Udbygd, og Publikationen herom (Buried Norsemen at H. i Meddelelser om Grønland 1924) gjorde hans Navn bekendt, ikke mindst i Amerika. De grønlandske Udgravninger fortsattes siden på Bispesædet Gardar og på selve Erik den Rødes Gård Brattahlid, og ind imellem kunde han endda i 1928—29 efter Indbydelse af det svenske Rigsantikvariat deltage i Undersøgelsen af Krigergravene i Visby, det ikke mindre gribende Minde om Valdemar Atterdags Erobringstog til Gotland.

Trods disse store Opgaver udenfor Danmarks snævre Grænser nåede han dog allerede 1926 at udsende den statelige Bog om vort Lands »Gyldne Altre« fra Valdemarernes Tid, hvis kunsthistoriske Stilling han analyserede så indgående, at både deres europæiske Betydning og deres hjemlige Herkomst blev klart belyst. I Forberedelserne til Værket om »Danmarks Kirker« tog han virksomt Del; selvom han her arbejdede om Kap med andre, var Planerne næppe blevet iværksat uden hans ihærdige Udholdenhed, og han redigerede selv det som det andet i Rækken udgivne Bind om Sorø Amts Kirker (1936—39). Her var det sine Barndomsegne, han kom til at studere, og samtidigt gav en lykkelig Skæbne ham en anden, endnu større Opgave, Udgravningerne af Trelleborg nær hans Fødeby Slagelse, der begyndte ganske småt 1934, fra første Færd for at forhindre en truende Ødelæggelse af den mærkelige Ringvold, hvis Gåder han ved sin fortrinlige Udgravningsteknik og sit fremragende Forskersnille løste så grundigt, at han kom til at kaste et nyt og hidtil uanet Lys over Vikingetiden, ikke mindre epokegørende end de grønlandske Resultater. Trelleborgpublikationen 1948 blev hans sidste videnskabelige Storværk, men kort forinden havde han i Samarbejde med Nationalmuseets Konservator Egmont Lind fuldendt den fine Bog om vore romanske Kalkmalerier (1945), et Sidestykke til de gyldne Altre.

De nu nævnte Arbejder og Værker, der kunde forøges med mange andre og mindre Afhandlinger, betegner Hovedpunkterne i Nørlunds videnskabelige Indsats. Men det er karakteristisk for ham både som Forsker og som Menneske, at han ikke vilde nøjes med Videnskaben alene; han ønskede også, at dens Resultater skulde populariseres. Det gjorde han i Bogen om de gamle Nordbobygder (1934, senere oversat til engelsk, tysk og grønlandsk), og det var ham, der fremfor nogen anden tog Initiativ til Udgivelsen af Nationalmuseets populærvidenskabelige Årsskrift, Arbejdsmarken, som begyndte at udkomme 1928 og siden er blevet et uundværligt Bindeled mellem Museet og Almenheden.

Også på anden Måde tog Nørlund virksom Del i den Agitation, der måtte føres for at nå frem til den store Nybygning, og da man flyttede ind i den, satte han sit Præg på Samlingerne fra den ældre Middelalder, der viser hans Evner og hans Smag som Museumsordner.

Der kunde efter alt dette ikke være megen Tvivl om, at Nørlund som primus inter pares blev Nationalmuseets Direktør, da Dr. Mackeprang

1938 trak sig tilbage. Der var ialfald ingen Tvivl derom mellem hans nærmeste Kolleger. Og trods de følgende Års Vanskeligheder, Besættelse og Verdenskrig, har hans Evne som Administrator og Organisator stået sin Prøve. Under hans Ledelse har Nationalmuseet vundet en Position som ingensinde før, og byggende på Forgængernes Arbejde har han ikke mindst formået at give dets populære Oplysningsarbejde en fast og sikker Form. Det vil blive tungt at tage Arven op efter ham.

Travlt optaget var Poul Nørlund i sine sidste År. Hans urokkeligt rolige Holdning overfor Besættelsesmagten, der viste sig i de »Seks Tværsnit af Danmarks Historie« (1941), knyttede ham til Frihedsbevægelsen, hans vidtspændende Interesser førte ham ind på meget andet, skønt hans Embedsstilling og mange dertil knyttede Hverv kunde være mere end nok selv for den virksomste Mand. At han samtidigt dog formåede at fuldføre sine sidste videnskabelige Publikationer, vidner om hans næsten ubegrænsede Arbejdsevne.

Dette fremhæves så stærkt, fordi det er den uundværlige Baggrund for det, der er Hovedmålet med disse Linjer, at mindes Poul Nørlunds Indsats for Dansk historisk Fællesforening.

Sent gik han ind i dens Arbejde ved at modtage Valg som Formand efter Knud Fabricius, og hans Formandstid varede jo kun til ifjor, da han kunde udpege sin Efterfølger. Det betød meget, at han på et såre vanskeligt Tidspunkt støttede Foreningen med sit Navn og sin Autoritet, og det mærkedes snart, at dens Opgaver faldt i Tråd med hans egen Stræben efter Videnskabens Folkeliggørelse. Han tog Arbejdet op med frisk Mod, han var ikke bange for at sætte sig nye Mål, både økonomiske og ideelle, og hans Initiativ og hans Storsyn kom også Foreningen til Gode. Under hans stilfærdige, faste og myndige Ledelse gennem ni År har den vundet Resultater, som vil præge dens Virksomhed i den kommende Tid.

Enkeltheder behøver ikke at repeteres, de kan læses i Fortid og Nutids Mødereferater. Her kan i det hele kun opridses nogle knappe Hovedtræk. Disse få Linjer tilstræber ikke at give et Billede af hans Væsen, der kunde virke fjærnt og fornemt og dog rummede Ildhu og Varme, og de kan kun antyde en ældre Kollegas personlige Følelser: Vemoden ved at skulle skrive Mindeord om en yngre Kaldsfælle, som man selv har budt velkommen på Museet, og Taknemligheden for den fine Hensynsfuldhed, han sidenhen viste Veteranerne.

De skal først og fremmest give Udtryk for Dansk historisk Fællesforenings Tak til dens Formand.

Ære være hans Minde!

Chr. Axel Jensen.

Organisasjonen av det lokalhistoriske arbeidet i Norge.

Av *Andreas Holmsen.*

Det lokalhistoriske arbeidet har en lang utvikling bak seg i Norge som i Danmark, men den folkelige innsatsen i dette arbeidet og den brede oppslutningen omkring det hører de siste halvhundre årene til. Historien om det er Bjørnsons »Enn om vi klædde fjellet« opp igjen, i en ny versjon. Det nakne fjellet er blitt klædt med skog; men den har like til det siste vært småvoksen og glissen de fleste steder, fordi spredte stor-trær tidlig samlet det meste av kraft og varme i seg. Det er disse store enkelt-trærne øyet fester seg ved når en ser ut over landskapet; de tegner seg klart og skarpt mot synsranden, noen med stolte, rike kroner, andre med underlige, vær-krøkte greiner, men alle høyt hevet over småskogen omkring.

Enkeltprestasjonene har lenge vært grunnleggende i norsk lokalhistorisk arbeid, og en kommer ikke utenom dem om en vil forstå hvorledes dette arbeidet er organisert. De individuelle ytelsene gir bakgrunnen for organisasjonsarbeidet og markerer grensene for det, selv om mange av dem ikke har hatt direkte sammenheng med noen organisasjon.

Individualismen dominerer særlig sterkt innen de slektleddene som sto i sin fulle kraft i mellomkrigstida og tidligere. For noen få år siden sendte jeg ut et spørreskjema til denne gamle garden av norske lokalhistorikere. De ble her bl. a. spurt om hvorledes de så på forholdet mellom de enkelte lokalhistoriske arbeiderne og organisasjonene på området, både de varige sammenslutningene — altså de lokalhistoriske foreningene — som vi kaller historielag eller sogelag, og de særlige komiteene som kan bli nevnt opp av historielagene, av kommunene, av sparebanker eller av interesserte privatfolk i kommunene til å gi ut lokalhistoriske verker. Vi kaller slike komiteer by- eller bygdeboknemnder — »bygdebok« er vårt vanlige ord for det som i Danmark gjerne blir kalt en »sognebog« eller sognehistorie.

Vel, jeg spurte altså hvorledes de eldre lokalhistorikerne så på disse nemndene og lagene. Ett av svarene, som kom fra bonde og cand. mag. Albert Joleik i Sunnfjord (på Vestlandet), lød kort og godt: »Lag og nemnder er inkje (intet), den einskilde (enkelte) mannen er alt.«

En annen vestlending, bonde og stortingsmann Nils Tveit fra Os ved Bergen, fant at han vanskelig kunne svare på spørsmålet, for han hadde aldri søkt eller fått støtte av noen forening, kommune eller bank til arbeidet sitt, men hadde samlet alt stoffet og skrevet og gitt ut hele bygdeboka på egen hånd uten å spørre noen om noe. Muntlig fortalte denne høyt ansette bygdehistorikeren, som i boka si viser en fortellerkunst i slekt med de gamle sagaene, at han hadde skrevet en stor del av sine 2000 sider på toget att og fram mellom Bergen og hjemstedet, og at bare trykningen av det vakre trebinds verket hadde kostet ham omkring 40 000 førkrigs-kroner i kontant utlegg.

Fullt så storslagne som Nils Tveit har de fleste norske lokalhistorikerne naturligvis ikke vært, av den enkle grunn at de ikke har hatt økonomisk evne til det. Men når det gjelder brennende interesse og oppofrende arbeid, er det nok ikke så få som kan måle seg med ham.

Jeg skal gjengi størsteparten av det svaret jeg fikk på spørreskjemaet mitt fra en av de typiske sliterne blant bygdehistorikerne våre, småbrukeren og arbeideren Nils Lauvskard fra Samnanger nær Bergen:

»Frå fyrst av hadde eg ingen tanke um å skriva bygdebok; men eg hadde ein brennande hug til å granska mi eiga ætt (min egen slekt). Som barn voks eg upp i ein heim med rike ættetradisjonar, og det var dei som elda upp granskarhugen (oppildnet granskerlysten). I 1916 fekk eg arbeid i Bergen, og då nytta eg alle fristunder til arkivarbeid; men eg var so lite før (skikket) til dette arbeidet som nokon kunde vera. Då møtte eg den ihuga (ivrige) granskaren og samlaren Johannes Sundvor, og betre hjelpesmann og lærefar kunde eg aldri fenge. Etter kvart eg fekk yversyn (oversikt) over ætti mi, vart det klårt for meg at dette var ikkje berre mi ættesoga; men det var heile bygdi si sameige (hele bygdens felles eie). Nokre av dei beste menn i bygdi, som visste um arkivarbeidet mitt, kom til meg og spurde um eg var viljug til å utvida arbeidet, so det til slutt kunde verta ei sogebok for bygdi. Eg lova då å gjera alt eg kunde so langt eg rakk. Ei tid etter vart det kalla inn til eit møte der eg lagde fram plan for arbeidet, og der vart vald ei nemnd av 8 mann som skulde skriva upp tradisjon kvar i sin krins (krets). Denne nemndi vart eit vonbrot (en skuffelse), for berre ein av dei 8 kom med skrivne upplysningar um garden og ætti.

Liti råd som eg hadde, kunde eg ikkje ofra meg heilt for det ulønte sogearbeidet, for eg hadde kona og 7 born å forsyta, so eg laut hanga i med kroppsarbeid kvar yrkedag. Frå kl. 17 til 19 kvar kveld arbeidde eg på Statsarkivet i Bergen, og sidan ut yver kveldene, og ofte største parten av nettene med, sat eg og las igjenom og skreiv upp or alle dei prenta (trykte) kjeldeskrifter eg fekk tak i ved lån frå Bergens offentlege Bibliotek. Umframt (foruten) dette trongst det eit upphald på Riksarkivet i Oslo; men det hadde eg ikkje råd til og nemnde det for ordføraren (sognerådsformannen) i Samnanger. Han gjorde framlegg

i heradsstyret (sognerådet) um løyving (bevilgning) av sju hundrad kronor til Oslo-tur. Pengana vart løyvde, og soleis kom eg til å arbeida ei liti tid på Riksarkivet; men 700 kronor vara ikkje so lenge, so eg laut fara heimat fyrr eg hadde fenge alt med som eg gjerne vilde havt.

Etter ein hard arbeidsbolk som vara gjenom mange år, kunde eg endeleg leggja fram ferdigt manuskript til bygdebok for Samnanger heradsstyre i 1929. Eg gav tilbod um å gjeva manuskriptet til bygdi vederlagsfritt (gratis), mot at heradet tok på seg forlaget og kosta prenting og innbinding. Dette gjekk heradsstyret med på, og bygdeboki »Samnanger« kom ut. Boki er på 848 sidor, og innhaldet er vanleg bygdesoga 128 sidor og gards- og ættesoga 720 sidor.

Den største vanske eg tokst med under arbeidet, var den økonomiske vanmakt, og boki hev fenge merke av det. Serleg bolken (avsnittet) um bygdesoga burde vore fylligare; men umsynet til kostnaden gjorde at ikkje alt kom med.

Når eg no ser attende, tykkjer eg at dei åri eg arbeidde med bygdeboki, er dei rikaste eg har livt. Det var som å sjå ut yver eit stort lende der bygdi og bygdefolket stig fram gjenom hundradåri.«

Denne fortellingen om hvorledes Samnanger bygdebok ble til, tror jeg er nokså typisk for norske forhold i mellomkrigstida, særlig på Vestlandet. Men vi har også hatt bygdehistorikere som nådde lenger, selv om de kunne være like sparsomt utstyrt med denne verdens goder som Nils Lauvskard. Det var de få bygdebokskriverne som forsto å skape en organisasjon omkring arbeidet sitt. Vi har noen av dem også på Vestlandet, som viser samme rikdom og variasjon i lokalhistorisk arbeid som i natur.

Likesom Nils Lauvskard og mange andre vestlendinger kom lærer Jacob Aaland fra Nordfjord inn i lokalhistorien gjennom studiet av sin egen slekt, som han kunne følge over 400 år tilbake. Han ble lærer på Østlandet og brukte da all disponibel tid til å gjøre seg kjent i Riksarkivet og nytte ut kildene der til slektsgransking og bygdehistoriearbeid. På den tid, forteller Aaland selv, »mognast hjå meg (modnedes hos meg) ein plan um å nytta dei rike kjeldor til eit bygdesogeverk for heile Nordfjord, der eg tok med den ålmenne soga um landsluten (landsdelen) Nordfjord og um kvar einskild gard og brukarane på kvart bruk so langt attende som kjeldone rakk.« Men hovedmassen av kildematerialet til et slikt verk var å finne i statsarkivet (landsarkivet) i Bergen, og i 1892 søkte Aaland derfor skolepost der. »Eg kunde no nytta skuleferiene og den dagstid eg ikkje hadde skuleyrkjet å vareta, til å granska i arkivet. Men det vart eit arbeidspress som ymse tider tok sterkt på helsa. Attåt det vedhaldande arkivarbeid tok eg meg fyre å vekkja interessa for bygdesoga i Nordfjord-bygdene, med di eg tvo vendor for kringum i alle ungdomslag i Nordfjord og kvar gong heldt halvhundrad foredrag um kva verd bygde- og ættesoga hadde, og

foredragi krydra eg med dei mest forvitnelege (interessante) arkivfunn.«

Etter disse foredragsreisene ble Nordfjord Sogelag grunnlagt i 1907 som dei første bygdehistorielaget i Norge, og Aaland fikk økonomisk støtte eller arbeidshjelp både av det, av ungdomslagene, av Nordfjord Sparebank, av de 10 kommunene i distriktet og av staten, som etter tilråding fra Norsk Historisk Forening i mange år ga ham en mindre, fast lønn som bygdehistoriker. Resultatet ble 8 bind bygdehistorie som på mange måter hører til det beste som er gjort i Norge.

Overlærer Jon Laberg fra Sogn, som var husmannssønn likesom Jacob Aaland, slapp å organisere noe historielag omkring arbeidet sitt. Historielaget for Sogn, som ble stiftet i 1909 og som ellers mest arbeidde med det prektige museet sitt på herregarden Amla, fikk greie på at Laberg drev arkivstudier i Bergen om de gamle adelsslektene i Sogn, og laget ba ham da om å skrive hele bygdebøker fra distriktet. Historielaget klarte å skaffe ham en mindre statsstøtte og hjalp til å få nevnt opp bygdeboknemnder i flere kommuner. Resultatet ble her 6 særskilte bygdebøker, som kom ut i årene 1926—38, og som er blitt ytterst populære i de 7 kommunene de gjelder, selv om de nok nå blir regnet for å være svært snaue på flere områder.

Et så pass nært forhold mellom historielag og bygdebokskriver var ikke vanlig i mellomkrigstida eller tidligere, ikke engang på Vestlandet, der de lokalhistoriske organisasjonene jamt over er 10—20 år eldre enn ellers i Norge.

I Hardanger skrev således sokneprest Olaf Olafsen flere store bygdebøker og fikk støtte av banker og kommuner til å gi dem ut, men gjorde det helt uavhengig av Hardanger Historielag, som han selv stiftet i 1908 og var formann i gjennom en mannsalder.

I den store vestnorske innlandsbygda Voss, som har sitt eget sogelag, er et bygdebokverk på 4 tjukke bind gitt ut av en særskilt nemnd, og hele arbeidet med boka er gjort av en enkelt mann, bonden Lars Kindem.

Også i Nils Tveits og Nils Lauvskards landsdel, Nordhordland, har det lenge virket et historielag, som den uavhengige bygdebokskriveren Nils Tveit til og med en tid var formann i, og selv i Sunnfjord, der Albert Joleik fant at den enkelte mannen var alt, finnes det et slikt lag, men det har rett nok mest samlet seg om museumsarbeid. Et lokalhistorisk tidsskrift som kom ut her i noen år, var det individualisten Joleik som sto for, ikke historielaget.

Den utpreget individualistiske innstillingen gjør seg som nevnt særlig gjeldende blandt de lokalhistorikerne, som nå nærmer seg støvets år. Nettopp i Sunnfjord er vi blitt vitne til hvorledes denne retningen kan tørne uforsonlig sammen med den mere gjennomførte organisasjonen som har begynt å arbeide seg fram i norsk lokalhistorie i de aller siste årene.

Like etter siste krig tok en ny stortingsmann fra Sunnfjord initiativet til å få dannet bygdeboknemnder i hver av de 11 landkommunene i distriktet. Disse nemndene sørget for pengetilskott fra hver sin kommune til en felles bygdeboknemnd for hele Sunnfjord, og den fikk også et par tusen kroner årlig i statsstøtte, ikke mindst fordi den hadde Albert Joleik å skilte med. Sunnfjord Bygdeboknemnd kunne da by Joleik 3—4000 kr. i årslønn for å samle stoff i arkivene og skrive Sunnfjords historie. Det var økonomiske vilkår så fristende som den lærde bonden neppe hadde kjent, og en Sunnfjords-historie var nettopp det målet han hadde tatt sikte på gjennom mer enn en mannsalders ulønt granskingsarbeid. Men han ville ikke ta imot tilbudet om det skulle gjøre noe skår i hans uavhengighet. Det var egentlig tanken at Joleik bare skulle skrive den felles Sunnfjords-historien, mens de 11 nemndene skulle arbeide ut særskilte bygdebøker med gards- og slektshistorie for hver sin kommune. De ventet da at Joleiks arbeid i arkivene også skulle komme dem til gode; men resultatet blir nå at han og de 11 til dels må gå igjennom det samme arkivstoffet, hver for seg.

Fullt så bakvendt er det jo ikke gått andre steder der en har prøvd å organisere selve det lokalhistoriske granskingsarbeidet mere effektivt.

Et enkelt sted i Norge går en slik organisasjon også litt lengere tilbake i tida. Det er på Hedmark, som omfatter noen av de største og rikeste jordbruksbygdene i Norge. Vi støter her på et forhold som er gjennomgående for »de brede bygder« på Østlandet. Den lokalhistoriske interessen våknet her seint, og det var ikke først og fremst bygdefolket selv som bar den fram, men mest innflyttere, særlig lærere fra fjord- og fjellbygdene.

På grunnlag av det arbeidet som slike folk hadde begynt i noen av Hedmarks-bygdene, fikk en framstående innflytter, statsråd og gardbruker Johan Mellbye, i 1918 dannet »Fælleskomiteen for Hedemarkens historie«. I denne komiteen var det representanter for alle de 7 store landkommunene på Hedmark, og dessuten for statsarkivet på Hamar, som var opprettet året før. Målet for organisasjonen var for det første å gi ut en felles Hedmarks-historie, for det andre å gjennomføre en felles registrering og avskriving av det arkivstoffet som særlig trengtes til bygde- og gardshistorier for de enkelte kommunene.

Det første målet var det samme som Jacob Aaland stilte seg i Nordfjord alt i 1890-årene, og som Vestfold-læreren Lorens Berg sammen med et utvalg av faghistorikere formet ut som et alment program i begynnelsen av dette århundret. Både i Vestfold og i Nordfjord tok allikevel selve arbeidet til med de enkelte bygdebøkene, og Bergs bøker ble til og med for lange tider mønstergivende i Norge, enda den felles rammen og innleiinga som distriktshistorien skulle gi dem, aldri ble skrevet. På Hedmark var derimot felleshistorien første post på programmet, og selv om Hedmarks-historien ennå langt fra er fullført, var den iallfall

kommet et godt stykke på veg før arbeidet med de enkelte bygdebøkene tok til. Det skyldtes at selve bygdebokarbeidet her fra første stund var organisert på fellesbasis, gjennom den tidkrevende felles-registreringen og -avskrivingen av arkivkildene.

Denne andre programposten for den hedmarkske »Fælleskomiteen«, som jo betyr en utpreget rasjonalisering av bygdebokarbeidet, var en ny tanke i 1918. Den har sitt almene grunnlag i organisasjonsarbeidet blant bøndene, som Johan Mellbye — formannen i Norges Bondelag — dengang sto midt oppe i, og som han alltid ønsket å gi et kulturelt innhold ved siden av det økonomiske. Men den nærmere utformning av Mellbyes fruktbare tanke skyldtes de fagfolkene han samrådde seg med og fikk til å stå for arbeidet i praksis. Ved siden av statsarkivaren og arkivfullmektigen på Hamar var det først og fremst professor Oluf Kolsrud. Det er en mann vi må stanse et øyeblikk ved.

Oluf Kolsrud var universitetslærer i kirkehistorie, men hans lærdom spente over hele den nasjonale kulturhistorien, og det viktigste resultat av hans mangesidige virke er Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt, som tar sikte på å skaffe et fullstendig topografisk og kronologisk register- og regestverk over alle utrykte kilder til norsk historie eldre enn år 1700. Uten at det noensinne er blitt reklamert med det, ligger det klart i dagen at Kolsruds institutt i fullt utbygd stand vil bli til uvurderlig hjelp først og fremst for lokalhistorikerne. Og like klart er det — nå etterpå — at denne legendarisk lærde mann mer enn noen annen har vært en fødselshjelper for den moderne organisasjon av det lokalhistoriske arbeidet i Norge. Alt før forrige verdenskrig gjorde han opptaket til det første store, kollektive bygdebokverket vårt, »Boka om Land«, som er planlagt i 8 bind, og i tida fram til begynnelsen av 1920-årene, da Landslaget for Bygde- og Byhistorie kom i full sving, virket han som konsulent for en lang rekke bygdebokkomiteer og lokale historielag landet over. I 1919 stiftet Kolsrud Opland Historielag som en samorganisasjon av historiekomiteene på Hedmark og en hel del andre opplandsdistrikter, og han fikk gjennom dette laget utvidet den arkivregistreringen som var begynt på Hedmark, til å omfatte også bygdene på vestsida av Mjøsa.

»Fælleskomiteen for Hedemarkens historie« klarte ikke helt ut å gjennomføre sine to store oppgaver, fordi jordbrukskrisen i slutten av 20-årene knekket den økonomisk. Men i 1930 fikk sekretæren i komiteen, arkivfullmektig Leif Midthaug, reorganisert den som Hedmark Historielag, med særskilte, mindre historielag som underavdelinger i de enkelte bygdene. Disse enkeltlagene fungerer faktisk som bygdeboknemnder hvert i sin kommune, får kommunale tilskott, samler inn stoff og skaffer folk til å arbeide med stoffet og skrive bøkene. Resultatet er foreløpig bare 2-3 bind; men mange flere er i emning, og det som er kommet, viser at Hedmarks-bygdene vil få usedvanlig solide og grundige

historiebøker, særlig for gards- og slektshistorien. Æren for dette faller ikke minst på samorganisasjonen Hedmark Historielag, som stadig gir faglig rettleiing i tillegg til den hjelp det har ytt til arkivarbeidet.

* * *

Jeg sammenliknet til å begynne med de organisasjonene vi har i norsk lokalhistorisk arbeid, med en glissen småskog, som bare ga en grå bakgrunn for de store enkeltprestasjonene. Vi har nå fått et par gløtt ned i underskogen og sett at selv om vegetasjonen der ikke er så storvoksen, så byr den iallfall på rikelig variasjon.

En av de ting som sterkest preger organisasjonen av det lokalhistoriske arbeidet i Norge, er nettopp at den er så skifterik, så viltvoksende. Her er lite som minner om de danske amts-samfunn med de lange rekkene av solide årbøker.

Vi har i Norge nå bare 4 historielag som dekker akkurat et fylke (amt). Det gjelder de små, tett folkesatte fylkene ved Oslo-fjorden, Østfold og Vestfold, dernest Rogaland som også på andre områder har vist at det er en fast enhet, og endelig Nord-Trøndelag, der organisasjonen gikk ut fra en liten gruppe av aktive folk som bodde på begge sider av grensen mellom de to delene dette fylket historisk og geografisk faller i: Inn-Trøndelag med sine brede jordbruksbygder og Namdalen som er et skog- og sjødistrikt. Tidligere var det også et historielag for Telemark fylke; men det er sovnet helt inn, og i steden er det nå nylig dannet en ytterst aktiv samorganisasjon av en rekke bygde- og bygdeboknemnder omkring Skiens-fjorden i den søre delen av dette fylket. Samorganisasjonen heter Grenland Historielag, etter det gamle navnet på distriktet, mens det avdøde fylkeslaget ble kalt Historielaget for Telemark og Grenland.

Allerede gjennom et slikt sammensatt navn skimter vi hovedårsaken til at historielagene våre så sjelden spenner over hele fylker. Det skyldes ikke bare den store utstrekningen de fleste av fylkene har, selv om nok den også har spilt sin rolle, særlig i de første 10—20 årene av århundret, før biltrafikken begynte å knytte distriktene sammen. Oppland fylke f. eks. er på 25 000 km², altså over halvparten av Danmark, så det kan allerede av den grunn være rimelig nok at det finnes 3 eller eller 4 større historielag der, enda det samlede folketallet knapt når opp i gjennomsnittet for et dansk amt.

Men et par av våre eldre historielag har distrikter som er større enn et fylke. Det ene finner vi lengst sør i landet. Det er Agder Historielag, som helt siden det ble stiftet i 1914 har arbeidet både i Aust-Agder og Vest-Agder fylke, og som har vært enerådende her etterat et særskilt historielag for Aust-Agder sovnet inn i slutten av 20-årene. Som fylkesnavnene forteller, har vi her i virkeligheten å gjøre med én stor, gammel

enhet, Agder, og denne enheten har dertil i nyere tid fått sitt eget lokalhistoriske sentrum i statsarkivet i Kristiansand. Innsatsen fra fagfolkene der har gjort at Agder Historielag nå er blant våre mer effektivt arbeidende organisasjoner. Lagsområdet er heller ikke så uoverkommelig stort: bare 16—17 000 km² med omtrent 10 ganger så mange innbyggere.

Merkeligere kan det se ut at vi i Nord-Norge i over en mannsalder har hatt Hålogaland Historielag som samorganisasjon for lokalhistorikerne i 3 fylker med et samlet areal på mye over 100 000 km² og et folketall på nær 400 000. Det kommer sikkert først og fremst av at dette store området har en rekke vesentlige fellestrekk og sambandskrefter både historisk og geografisk: det hasardiøse storfisket som folk fra alle de gamle bygdene i landsdelen var med på, de årlige fellesferdene med »nordfar-jekter« til kjøpstevnene i Bergen, den økonomiske og sosiale overmakten til de nær sammenbundne godseierne og handlende »nessekongene«, og den nyere jordbrukskolonisasjonen sørfra i skogdalene inne i landet der flyttlappene før hadde rådd grunnen alene. På et tilsvarende grunnlag bygde vel også det håløygske jarledømmet, som vi skimter i historiens gry som det største av de norske »smårikene«, men også det svakest organiserte.

Det er faktisk for en stor del de eldgamle høvdingrikene eller »stammelandene« som nå er virkeområder for historielagene. Det er i regelen naturlig avgrensede områder, som opp gjennom tidene har vært administrative enheter, og som den dag idag kan ha sterkt kulturgeografisk særpræg og gi grobunn for en levende følelse av historisk samhørighet. Disse gamle enhetene faller sjelden sammen med de moderne fylkene. På Østlandet og Vestlandet er de som oftest mindre, og slik er det med områdene for historielagene også. I Møre og Romsdal fylke f. eks. har vi særskilte historielag for hvert av de gamle landskapene Sunnmøre, Romsdal og Nordmøre; i Hedmark for det historiske Heidmork ved Mjøsa, for Solør og — tidligere — for Østerdalen, osv.

På den annen side kan en i grunnen si at også de gammelnorske distriktssammenslutningene, de store »lovområdene«, har hatt sine motstykker i vår tids historieorganisasjoner. En sammenslutning av vestlandske historielag dekket således omtrent det gamle Gulatingslag, og Opland Historielag svarte så noenlunde til Eidsivatingslag. Men disse omfattende organisasjonene var løse i sammenføyningene og holdt seg ikke lenge. Den vestlandske sammenslutningen ble oppløst etter få års levetid da Landslaget for Bygde- og Byhistorie begynte å virke, og Opland Historielag gikk inn i 1929 etter en tiårig kamp for tilværet.

Et enda løsere, men kanskje varigere samvirke er nå i det siste begynt mellom de 7 historielagene i det gamle Frostatingslag, fra Romsdal til Namdal. De har fått i stand et stort felleskursus for bygdehistorikere i Trondheim, arbeider med felles publikasjon av forelesningene derfra og

legger planer om en felles årbok. Midtpunktet for dette samvirket er statsarkivet i Trondheim med sin lokalhistorisk kyndige og interesserte sjef, statsarkivar Anders Todal. Men den alminnelige lokalhistorisk interesserte mann føler seg først og fremst knyttet til sitt eget historielag, i Trøndelag som på Østlandet og på Vestlandet.

Interessen for hjemstedshistorie er særlig i fjell-, fjord- og sjøbygdene så sterk at tilslutningen til historielagene blir stor nok selv om de bare omfatter distrikter med 20—30 000 innbyggere. I Hardanger, som har et folketall på litt over 20 000, har historielaget omkring 900 medlemmer. Historielaget for Sogn har omtrent samme medlemstall, og Valdres Sogelag, som arbeider i et distrikt med under 20 000 innbyggere, er til og med oppe i et medlemstall på 1800.

Valdres Sogelag er både absolutt og relativt sett det medlemsrikeste i Norge. Det henger sikkert sammen med at det blir ledet av en enestående energisk folkeminnesamler, folkehøgskulelærar Knut Hermundstad, som på samlerferdene sine rundt om i dalen er innom hver eneste gard og nytter høvet til å tegne abonnenter på det tidsskriftet laget gir ut. Det er nå heller ikke slik å forstå, som det kan synes, at hvert tiende menneske i Valdres er medlem av historielaget. Flere hundre eksemplarer av tidsskriftet går til valdrisser i Amerika, som dermed blir regnet som medlemmer av laget. Dette gjelder også andre norske historielag, særlig nettopp i fjellbygdene og på Vestlandet, der utvandringen har vært størst.

Selv om de fleste større norske historielag virker i distrikter med et nokså overkommelig folketall, finner en allikevel svært ofte mindre historielag innenfor samme områder. I de fleste tilfellene kommer dette av at det større historielaget ikke varetar alle sider av det lokalhistoriske arbeidet i distriktet.

Et typisk eksempel på dette er Historielaget for Sogn. I lovene fra 1909 er formålet riktignok det vanlige: å »utbrede kundskap om distriktets historie og fortidsminder, og fremme studier over folkets liv og færd i eldre tid«. Men den faktiske virksomheten kom tidlig til å samle seg om det store museet på Amla, som formannen, godseier G. F. Heiberg, ga laget i dåpsgave. Laget har bare med store mellomrom fått ut et tidsskrift, og i det dominerer de lange listene over tilveksten til museet så sterkt at det på 40 år knapt nok er levert 1000 små sider med vanlig lokal- og slektshistorisk innhold. De tillitsmennene laget har rundt om i de enkelte bygdene, har også først og fremst hatt til oppgave å sende inn rapporter av interesse for museet.

Bortsett fra at det satte Jon Laberg i gang med bygdebok-skriving, har historielaget ikke gjort noen større innsats på den fronten, og heller ikke når det gjelder innsamling av alminnelig muntlig tradisjon og folkeminner. I en av kommunene i Sogn, Balestrand, ble det alt i 1910 dannet et særskilt historielag for å ta seg av denne siden av fortidstudiet, og i

1920 ble det stiftet et historielag i Sogndal (som selve Amla kommunalt hører til) med sikte på å skildre gards- og slektshistorien for denne bygda gjennom en rekke årbøker. I de siste årene har vi så fått historielag også i Aurland og Leikanger i Sogn, som skal organisere bygdebokarbeidet og særlig da innsamlingen av tradisjon og annet stoff i bygda selv. I Leikanger er det til og med et særskilt historielag for hvert av de tre kirkesoknene kommunen omfatter, som skal ta seg av innsamlingsarbeidet, mens en samnemd for hele herredet skal organisere det stort anlagte bygdebokverket.

Stort sett er det bygde- eller byboka de små historielagene arbeider for. Forsåvidt har de samme oppgave som by- og bygdeboknemndene. Når de kaller seg »lag« og ikke »nemnder«, er det naturligvis fordi de har kontingent-betalende medlemmer; men samtidig har de gjerne også satt seg visse mål utenom det å få en bok i stand. Det er i regelen mål av liknende slag som de svenske hembygdsföreningar har, dvs. å verne om kulturminnene og holde foredrag og stevner med lokalhistorisk program, gjerne da på en »hembygdsgård« eller et bygdetun som det heter i Norge. Enkelte historielag som bare omfatter en kommune eller to, har klart å samle flere tusen mennesker til hjemstedshistoriske stevner eller »bygdedager«, som det blir kalt, på bygdetunet eller bygdemuseet. Det er klart at en på denne måten både får vakt lokalhistorisk interesse i vide kretser og skaffet gode økonomiske muligheter for bygde- og bybokarbeidet.

Sambandet mellom disse små historielagene og de større lag som de geografisk hører inn under, er i regelen svært løst. Som oftest består det ikke i annet enn at de mindre historielagene er kollektive medlemmer av det større, noe også by- og bygdeboknemndene kan være. Så får formannen i det mindre laget tilsendt det tidsskriftet eller årsskriftet som det større laget gir ut, og det er kanskje alt. Det kollektive medlemskapet hindrer sjelden de enkelte medlemmene av det mindre laget i å stå som individuelle medlemmer av det større. Det finnes nå også en del eksempler på at bygdehistorielag i et distrikt *ikke* er medlem av historielaget for distriktet, og for by- og bygdeboknemndene gjelder dette ganske ofte.

Men i noen tilfeller virker distriktslaget faktisk som en ledende instans overfor boknemnder og mindre lag. Det er da representert på de møtene og tilstellingene som de mindre organisasjonene holder, og gir dem sakkyndig hjelp på forskjellig vis. Dette gjelder naturligvis særlig de distriktslag som har fagfolk i formanns- eller sekretærstillingen, og det er ikke så rent få. Således er både Østfold og Vestfold Historielag bygd opp omkring fylkesmuseer og har en fagutdannet fylkeskonservator som sekretær og redaktør av tidsskriftet. Agder Historielag og Hedmark Historielag velger sekretærer blant arkivarene i statsarkivene i Kristiansand og på Hamar osv.

Jeg har allerede omtalt den gjennomførte organisasjonen av det lokalhistoriske arbeidet som Hedmark Historielag representerer, og jeg har også såvidt nevnt at vi i den søre delen av Telemark fylke har en liknende organisasjon av nyere dato, Grenland Historielag, som er bygd opp ved sammenslutning av en rekke særskilte historielag for de enkelte bygder og byer i Skiensfjord-distriktet. Det kan være lærerikt å sammenlikne disse to samorganisasjonene. De har ulik oppbygning: Hedmark Historielag er en opprinnelig enhet som har skaffet seg selvstendig arbeidende underavdelinger; Grenland Historielag er en organisasjon som er oppstått ved at flere tidligere selvstendige organisasjoner er gått sammen. Og mens Hedmarks-laget har samlet seg om arkivarbeidet, legger Grenlandslaget hovedvekten på instruksjonen av de folk som skal samle stoff til bygde- og bybøkene og skrive dem. Det har begynt et ambulerende kurs, som med et par måneders mellomrom blir holdt i forskjellige byer og bygder i distriktet. Her blir det dels holdt metodiske forelesninger av fagfolk, dels populære foredrag om det stedet en er på, gjerne kombinert med utferder og omvising. Og hver gang blir det gitt muntlige rapporter fra noen av boknemndene om hvorledes de arbeider, og det gir så grunnlag for et alminnelig ordskifte om grunnleggende praktiske og organisatoriske spørsmål.

Dette kurset tok til i 1948, men virkningerne har alt vist seg. Arbeidet går med liv og lyst i nær sagt alle byer og bygder rundt Skiensfjorden; amatørene har fått bedre tru på seg selv samtidig som de er blitt bedre skikket til å løse oppgavene. Og et par av de største kommunene har tatt skrittet fullt ut og engasjert historikere av fag til å skrive sin historie, med aktiv hjelp fra boknemndene i det lokale stoffsamlingsarbeidet. Hjemstedshistorien har fått slik publisitet og goodwill i distriktet at det også har monnet økonomisk.

Formannen i Grenlands Historielag, sokneprest Asbjørn Bakken, er en smittende begeistret talsmann for det syn at hjemstedshistorien skal ut blant folket og gjøre sin gjerning i dagens kulturliv, ikke minst i oppdragelsen av barna. By- og bygdebøkene skal ikke stå og samle støv i hylla og bli død kapital. Bakken er nå nylig blitt fylkeskonservator i Tønsberg og er allerede i full gang med å realisere sine ideer i det gamle og hittil nokså konservative Vestfold Historielag. Skole og lærere, bondelag, bondekvinnelag og ungdomslag blir trukket inn, nye lokale historielag og nemnder blir dannet, gamle våkner opp igjen. Aktuelle arbeidsoppgaver myldrer fram for lokalhistorikerne i dette fylket som i snart en mannsalder har kunnet sole seg i glansen fra pioneren Lorens Bergs mønstergivende bygdebøker.

Nydannelsene i Vestfold og Grenland har gått for seg i et slikt forrykende tempo at de nærmest har hatt karakteren av vekkelser. Men retningen i nydannelsen er tidstypisk. Det nye slektleddet som har begynt å ta ledelsen i norsk lokalhistorisk arbeid etter frigjøringen, teller mange

talsmenn for en bredere kontakt mellom fag og folk. Dette synet har i virkeligheten preget arbeidet i sentralorganisasjonen, Landslaget for Bygde- og Byhistorie, helt siden krigen. Og det har også flere representanter rundt om i landet.

I det værharde strøket utenfor Trondheimsfjorden stiftet fylkesskulestyrar Kristian Nygård i 1946 Fosen Historielag. Det har lagt an på å få et nett av aktive tillitsmenn overalt i distriktet. De skal vekke interessen for hjemstedshistorien, organisere bygdebokarbeidet og stå for innsamling av tradisjon og andre opplysninger fra folkemunne, særlig med sikte på å få i stand en lokalt differensiert fiskerhistorie. Men laget stiller også denne samlerorganisasjonen til rådighet for sentrale vitenskapelige institutter.

Det eldre Romerike Historielag drev systematisk tradisjonssamling alt lenge før krigen, men det var da vesentlig bare formannen som sto for det, ved brevskifte med bygdefolk og ved reiser i distriktet — det folkerike lavlandet nordøst for Oslo. Etter krigen har laget begynt å organisere lokale historienemnder i de enkelte bygdene for å aktivisere bygdefolket selv. Ett sett nemnder registrerer gamle hus og ting, et annet sett samler stoff til historien om okkupasjonstida, og et tredje sett nemnder, som nå etter hvert blir satt ned av de enkelte kommunene, skal lage fullstendige bygdebøker. Laget prøver også å få organisert arkivarbeidet for boknemndene på fellesbasis, og det planlegger kurser til instruksjon av de bygdefolk som skal samle inn opplysninger på de enkelte gardene i hver kommune. Det blir kanskje, når det kommer i gang, et samlerkorps på 60—80 mann fordelt på 15—16 kommuner.

På Sør-Vestlandet virker det 1500 mann sterke Rogaland Historie- og Ættesogelag, som er blitt til ved en sammenslutning av et vanlig historielag og et særlig slektshistorielag for dette fylket. Slektshistorielaget var yngst, men hadde et ypperlig grunnlag i arbeidet til den utrettelige slektshistorikeren Ola Aurenes, som gjennom et langt liv har kartlagt en rekke av bonde- og kjøpmannsslektene i Rogaland og samlet et genealogisk arkiv, som vil bli til nytte for all framtid. Rogalands Ættesogelag opprettet under krigen et fast kontor i Stavanger med arbeidsrom for medlemmene, håndbibliotek og en stadig økende samling av arkivsaker i avskrift eller fotokopi. Dette har stimulert arkivstudiene i Stavanger i den grad at Rogalands Historie- og Ættesogelag har kunnet oppnå å få en underavdeling av statsarkivet i Bergen til byen. Dette laget er også det eneste i sit slag som driver en organisert pressetjeneste. Den går bl. a. ut på å få flest mulig rogalendinger til å fylle ut aneskjemaer, som blir sendt til laget og der systematisert med sikte på en genealogisk kartlegging av fylket. Laget har faste utval som leder de forskellige grenene av virksomheten.

Endelig kan jeg nevne det nye Toten Historielag som med støtte fra de fire kommunene i dette rike jordbruksstrøket på vestsida av Mjøsa

skal opprette en fast stilling for en kombinert museumsmann, etnolog, folkeminnesamler, språkminnesamler og arkivar — altså i virkeligheten et lokalt institutt for de fleste av de områdene lokalhistorien vanlig omfatter i Norge. Det er meningen at laget skal virke som en aktiv samlerorganisasjon for sin fagsjef.

* * *

Ser vi på de norske historielags virksomhet som helhet, spenner den over alle sider av det lokale fortidsstudium — både museumsarbeid, innsamling av språkminner, folkeminner og annen tradisjon, folkelivsgransking, bygde- og byhistorie, gardshistorie og rein slektshistorie.

Slektshistorien har en særlig stor plass i den folkelige fortidsinteressen i Norge, noe som er naturlig i et land der slektene like opp imot vår tid har vært det viktigste organisatoriske element i et ellers lite differensiert, fritt bondesamfunn. I mange norske bygder har de fleste gardene vært knyttet til samme slekt så langt tilbake vår kunnskap rekker. I de fleste norske bygdebøkene har gardshistorien større plass enn bygdehistorien, og gardshistorien er da først og fremst slektshistorie. På sett og vis kan en si at det herregardshistorien er i Danmark, det er bondeslektshistorien i Norge. Det er knapt mer enn to norske historielag som ikke har slektshistorie med på arbeidsprogrammet, nemlig de på Hedmark og på Romerike, og i disse distriktene er det da også stiftet særlige slektshistorielag som har stor tilslutning, gir ut tidsskrifter og kildepublikasjoner og i det hele arbeider energisk og effektivt.

Det er en sterk stabilitet og kontinuitet i folkemateriellet på bygdene som ligger bak den store interessen for slektshistorie i Norge. Og det er jo bare én side av det velkjente forhold at den gamle bondekulturen har hatt en usedvanlig styrke hos oss og en rik fylde. Det er derfor naturlig nok at studiet av den, både gjennom muntlig overlevering og materielle levninger, i regelen går inn i vårt lokalhistoriske arbeid.

Innsamling av tradisjon og minnestof har særlig skutt fart i de siste årene, da det er blitt klart at det gamle endelig er i ferd med å bli borte. De vitenskapelige sentralinstituttene skyver her kraftig på gjennom spørrelister både til historielagene og de enkelte lokalhistorikerne.

Museumsarbeidet har derimot allerede gjennom lengere tid hatt sin plass mellom oppgavene til mange av våre historielag. Ikke få av dem heter likefram »historie- og museumslag«. Dette skyldes også det negative forhold at vi hos oss har lite av gamle herregarder, klostre osv. som kan tjene som historiske samlingssteder. Våre historisk interesserte bygdefolk har i stor monn måttet skape seg samlingssteder selv, og det er da ofte blitt et bygdemuseum eller bygdetun.

Men når nå de norske historielagene sprer kreftene så sterkt, kan det da bli stort igjen til det som de danske historiske samfunn ser som sin hovedoppgave: å gi ut årbøker? Til det kan en si både ja og nei.

Det er ikke alle historielag som gir ut årbøker eller tidsskrifter, men det er mange: vel 20 av de ca. 30 større distriktslagene og 6—7 av de mindre bygdelagene. Dertil kommer i en klasse for seg de »Skrifter« som Bergens Historiske Forening har gitt ut siden den ble stiftet i 1894; de har til dels preg av akademi-publikasjoner, men så har jo også Bergen i sin eldre historie et forskningsområde så stort og så perspektivtrikt som ingen annen norsk by. Trondhjems Historiske Forening har en skriftrekke av mere vanlig lokalhistorisk karakter, mens »Selskabet for Oslo Byes Vel«, som varetar et historielags oppgaver i hovedstaden, gleder sine flere tusen medlemmer med det vakre, illustrerte tidsskriftet St. Hallvard seks ganger i året. De vanlige historielagstidsskriftene og -årbøkene har vel et samlet opplag på omkring 15 000, men det er ikke alle som kommer regelmessig hvert år. Og de fleste er både små og høyst spartanske, selv om utstyret har vist en tendens til bedring i det siste.

På få unntak nær kan ikke de norske historielagsskriftene lokke sine lesere med praktfullt illustrerte skildringer av gammel, fin overklassekultur. De forteller mest om det livet bønder, fiskere og sjøfolk levde, etter arkivkilder eller muntlig overlevering og minner. Stoffet blir ikke grått og ensformig for det. Det er spenning i selve strevet for matbeten, i strid mot en mektig og krevende natur og mot en like krevende men ikke fullt så mektig klasse av embetsmenn, kjøpmenn og bruksherrer. Det vokste fram underlige og stedegne skikker i de innestengte bygdesamfunnene, og der levde merkelige mennesker — bygdeoriginaler, bygdekunstnere, fortellere, skrønemakere. Det er med et slikt historisk underholdningsstoff de norske historielagsskriftene prøver å vinne lesere, og det er ikke tvil om at det stort sett lykkes.

Men de fleste vil jo også gjerne gi tyngre stoff. De publiserer kildemateriale og historiske undersøkelser, særlig genealogiske, men også andre. Noen kan være skrevet av fagfolk og ha større omfang og rekkevidde, men de fleste er små amatørprestasjoner. De trenger jo ikke derfor være dårlige, ofte tvert om. Men kvaliteten i flere av skriftene er blandet, og det er langt fra alle redaktører som kan eller vil øve den nødvendige kritikk.

Ikke så få av historielagsskriftene bringer også en del instruksjon, både for samlerarbeidet i bygd og by, for arkivarbeid og for utarbeiding av bygdebøker. Det er særlig i den aller siste tida en finner slikt stoff, og det henger nok iallfall for en del sammen med den virksomheten vårt Landslag for Bygde- og Byhistorie utfoller.

Denne søsterorganisasjonen til Dansk Historisk Fællesforening ble stiftet i 1920 etter tiltak av en landskomite for lokalhistorie, som Norsk Historisk Forening nevnte opp i 1913. Komiteen skulle særlig organisere bygde- og bybokarbeidet, og det var den som satte opp de planene vi allerede har hørt at Lorens Berg — delvis — fulgte i Vestfold, og senere mange etter mønster av ham. I Landslaget skulle da også by- og bygde-

boknemndene være med, ikke bare historielagene og de institusjoner som sto lokalhistorien nær, som museer, arkiver, folkeboksamlinger osv. Etter en del tvil ble Landslaget også åpnet for individuelle medlemmer, som likevel ikke fikk stemmerett. Meningen var at enkeltmen like mye som nemnder og lag skulle kunne nyte godt av den opplysningsvirksomheten Landslaget drev, både gjennom tidsskriftet »Heimen« og gjennom formannen personlig.

I professor Oscar Albert Johnsens 25-årige formanns- og redaktørtid arbeidet Landslaget trutt og sikkert etter disse linjene, men med små midler og derfor i beskjedent omfang. Økonomien og tilslutningen er blitt avgjørende bedret først under og etter krigen. I 1945 ble Johnsen avløst av dr. Lars Reinton som formann og av underskrevne som redaktør. Vi har prøvd å utvide opplysningsvirksomheten, både ved kurser, foredrag, konsultasjoner og gjennom »Heimen«, og vi har lagt instruksjonen an etter delvis nye linjer, nemlig dem vi selv har fulgt i praksis. Vi står her som målsmenn for en ikke liten flokk av faghistorikere som i de senere år har tatt på seg å skrive bygde- og bybøker, og vi har talt for å øke kravene både til stoffval og stoffordning med sikte på å gjøre det lokale historieverket til en mest mulig uttømmende og sammenhengende skildring av folkets liv og arbeid gjennom tidene. Vi har her engasjert oss sterkere enn Fællesforeningen har villet gjøre. Vi har ikke vært redd for å stille krav og sette opp mønster — selvsagt med tilbørlige konsesjoner til de skiftende stedlige og personlige forhold. Vi mener nemlig å vite at mangfoldige av våre amatører har så gode evner at de kan skrive gode bøker, bare de får den rettleiing og praktiske hjelp som trengs, særlig i arkivene. Men vi er klar over at vi her har vakt til live krefter som ikke lar seg mestre av frivillig arbeidende organisasjonsfolk. Lærvilligheten hos amatørhistorikerne og den økonomiske offerviljen hos kommunene er så stor at vi må ha en permanent institusjon med fastlønt personale for å imøtekomme de krav som blir stilt.

Landslagets merkesak har derfor i de siste årene vært et statsinstitutt for lokalhistorisk arbeid. Statsmaktene har i prinsippet godtatt tanken, detaljerte planer er drøftet og nylig lagt fram (se »Heimen« VIII, s. 345—56). Det tør nå bare være et tidsspørsmål når Norsk Lokalhistorisk Institutt blir satt ut i livet.

Dansk landbrugshistorisk litteratur 1945—1951.

Af *Gunnar Olsen.*

Landbrugshistorien indtog længe en beskeden plads indenfor dansk historieforskning og -skrivning, en plads, der ikke stod i rimeligt forhold til det danske landbrugs betydning i fortiden såvel som i nutiden. I løbet af den sidste halve snes år er dette ændret væsentligt. Der er foretaget et kraftigt fremstød af landbrugshistorien, så dens hidtil ret perifere stilling nu er ændret til en central plads i den historiske forskning. Intet andet område indenfor historieforskningen kan fremvise en tilsvarende indsats. Særlig slående er forskellen mellem den landbrugshistoriske forsknings omfang og den tilsvarende over købstadshistorien. Her er man med ganske enkelte undtagelser ikke nået stort længere end til monografier over enkelte købstæder, der, deres større eller mindre lødighed ufortalt, dog kun har bragt den egentlige købstadsforskning et hanefjed fremad.

Landbrugshistoriens nye æra blev indledet i 1940 med fremkomsten af Skrubbeltrangs »*Husmand og Inderste*« (disp.), det betydeligste værk, der endnu er fremkommet indenfor dansk landbrugshistorie og et af hovedværkerne indenfor vor historieforskning overhovedet; på engang imponerende ved dets metode og ved det vældige materiale, der fremlægges.

En række andre betydningsfulde arbejder fulgte i hurtig rækkefølge: Troels Fink »*Udskiftningen i Sønderjylland*« (disp.), 1941, H. H. Fussings »*Herremand og Fæstebonde*« (disp.), 1942 og Axel Steensbergs »*Ancient harvesting instruments*« (disp.), 1943. Samtidig fuldførte Svend Aakjær sin store kommentar til Kong Valdemars jordebog, der opsummerer den hidtidige forskning over middelalderlige landbrugsproblemer og tillige bringer meget nyt stof og mange nye synspunkter frem. Det for længst påbegyndte værk »*Det danske Landbrugs Historie*«, der var indledet af K. Hansen, nåede omsider også til vejs ende, og en række mindre arbejder fulgte i de stores spor, nye kildegrupper blev inddraget i forskningen, nye problemer taget op til undersøgelse.

Denne kraftige udvikling er blevet fortsat i årene efter 1945. Som det ofte går, har det ene arbejde kaldt det andet frem, og det er, som om

historikerne har fået øjnene op for, hvilke store felter af hidtil ubrudt jord, der venter på at blive taget under dyrkning.

Arkæologiens blomstring har i høj grad øget kendskabet til oldtidens landbrug, for dennes vedkommende skal dog henvises til C. J. Beckers oversigt i »Fortid og Nutid« XVIII, 2, 1950. Kun et arbejde skal omtales nærmere, fordi det direkte behandler et emne, som længe har været et af de centrale i forskningen: agrenes former og indbyrdes beliggenhed; det er Gudmund Hatts »*Oldtidsagre*«, 1948. Værket beskæftiger sig med de gamle agre, der endnu kan findes på heder og i skove. Arkæologerne kalder dem digevoldinger, fordi de enkelte agre er skilt fra hinanden ved lave forhøjninger. Hatt har konstateret ialt 119 forekomster af digevoldinger; en del af disse kendes dog kun gennem litteraturen eller gennem mundtlige overleveringer. Andre er endnu bevarede, enkelte af disse er nu fredede. 33 af forekomsterne er opmålt og nærmere undersøgte af Hatt eller af hans assistenter.

Digevoldingerne er særlig talrige i Vendsyssel, Himmerland og Vestjylland. Nogle findes i Sønderjylland, i Østjylland er der kun konstateret enkelte spor af dem, på Fyn hidtil ingen; på Sjælland er fundet to forekomster i skove, på Bornholm en enkelt.

Hatt mener, at forhøjningerne mellem agrene, voldene, er dannet i agerskellene ved jordfygning, og ved at redskaberne under dyrkningen har slæbt jorden ud til skellene; derimod har de næppe fungeret som hegn mellem agrene. Agrene er i reglen rektangulære; der kan skelnes mellem to typer: en kort og bred og en lang og smal. Den sidste type skiller sig fra senere tiders højryggede agre ved at mangle den høje ryg i midten. Voldingerne tilhører sandsynligvis et agerbrugssystem, der var baseret på brug af arden, den lette plov uden muldfjæl. Hovedparten af voldingerne dateres til den førromerske jernalder, kun enkelte af dem synes at være fra tidlig romersk jernalder. De blev rimeligvis opgivet på grund af klimaforandringen. Det fugtige klima, der satte ind i den førromerske jernalder, fik agrene, der var uden afløb, til at forsumpe. Man gik derfor over til en anden agertype, de højryggede agre, der blev dannet ved hjælp af en tungere plov, sandsynligvis hjulploven.

Middelalderens landbrugshistorie er præget af det sparsomme kildemateriale, der er overleveret. Det må udnyttes behændigt, undertiden hårdt, sjældent nås helt fast grund under fødderne. Der vil altid være plads til og brug for hypoteser. Ofte må begreberne klares gennem indgående diskussioner. De seneste år har bragt en sådan diskussion om middelalderlige landbrugsproblemer. Ved en af sognelisterne i Roskildebispens jordebog findes under hvert sogn en talopgivelse, angivet i mark og øre. Indtil for nylig vidste man ikke, hvad disse tal betød. Imidlertid fremsatte Svend Aakjær den opfattelse, at de var opgivelser over de pågældendes bispetiende. I »*Kirkeafgift og Kirketiende i Ribe Stift 1321*—

1682« (Fortid og Nutid XVI, 1945) udvidede Aakjær sine undersøgelser til Ribe stift. En liste over sogneafgifter i Ribe oldemoder synes at svare til opgivelserne i roskildebispens jordebog, og en nærmere undersøgelse viste, at man rimeligvis også her havde en opgivelse af sognenes bispetiende. Fra tiendeangivelserne vil man kunne drage slutninger om høstudbytte, såsæd og dyrket areal i de pågældende sogne. En stor landvinding for middelalderforskningen synes hermed gjort.

Imod denne opfattelse opponerede C. A. Christensen i »*Det utrykte Fragment af Roskildebispens Jordebog samt nogle Bemærkninger over selve Jordebogen og dens to Sognelister*« (Festskrift til Erik Arup, 1946). Tallene i roskildebispens jordebog kan ikke være udtryk for bispetienden, hævdede han, bl. a. fordi de indeholder opgivelser fra sogne, hvis tiender bispen forlængst havde afhændet. Derimod angiver tallene sandsynligvis kathedraticum, den faste årlige afgift af stiftets kirker til bispen, og ud fra denne afgift kan man hverken slutte det ene eller det andet vedrørende korndyrkning eller dyrkede arealer.

I »*Korntiende og Kornareal i det 14. århundrede*« (H. T. 11 rk. II) forsvarede Aakjær sin hypotese. Han fremdrog en række sjællandske sogne, hvis arealer vi kender fra roskildebispens jordebog, og det viste sig, at tallene fra sognelisterne svarede ret nøje til de tiendetal, man efter deres arealer skulle vente. En række andre forhold pegede i samme retning, såvel for Roskilde som for Ribe stifts vedkommende; hypotesens rigtighed synes derved i høj grad bekræftet, samtidig med at Aakjær i sin afhandling fremdrog en række værdifulde enkeltheder.

Arbejderne fra middelalderen er iøvrigt ikke mange. Poul Rasmussen har fortsat sine indgående studier over afgifter og jordfordeling i »*Studier i Århus kannikebords jordebog fra ca. 1315, II*« (Jy. sml. 5 rk. VIII); Henry Bruun har i »*Abraham Brodersen*« (H. T. 11 rk. III) givet en interessant skildring af, hvorledes en middelalderlig herremand samlede og udnyttede sit gods. Abraham Brodersen blev en af sin tids største godsejere, godset var et karakteristisk strøgods, man kan konstatere erhvervelsen af 581 gårde; hvor det lå nogenlunde samlet, fandtes dog hovedgårde, hvorfra der kunne føres tilsyn med bønderne. Godset gav stort overskud; Abraham Brodersen synes således at have været en betydelig smøreksportør.

En lærerig studie over senmiddelalderlige fæsteforhold foreligger i Aksel E. Christensens »*Senmiddelalderlige Fæsteforhold som Forudsætning for Forordningen om Livsfæste af 1523*« (Festskrift til Erik Arup, 1946). De bevarede jordebøger giver et broget billede af fæsteforholdene umiddelbart før og efter 1500; forskellige fæsteformer forekommer, såvel livsfæste som fæste over korte åremål. På Næsbyhoved len sad fæsterne gennemgående kun 9—10 år på gårdene, under Skovkloster kun 6—7 år. På Skovkloster skiftede de gårde, der lå nærmest ved klosteret, meget hyppigt fæstere, mens de fjernere liggende kunne have samme fæster

gennem lange perioder. Indfæstning blev kun betalt ved enkelte fæsteskifter, fæstebreve var en sjældenhed. Alt ialt er forholdene så forskelligartede, at man ikke, som før antaget, kan spore en fast linie, der fører frem til forordningen om livsfæste af 1523.

I »*Landgilde i Thy og Han Herred i 14, 15 og 1600 tallet*« (Hist. årb. for Thisted amt, 1945) har P. Rønn Christensen fremlagt nogle undersøgelser over middelalderlige afgifter. Han viser, at man i de ældste jordebøger fra Thy og navnlig fra Hanherred kan påvise gamle skattelæg af bøndergårde, der tilsammen svarer bestemte afgifter. Han mener ud fra afgifternes art at kunne fastslå, at læggene er dannet og afgifterne fastsat i slutningen af 1300 årene. Desuden gør han rede for landgilden til en række adelige hovedgårde. De fleste af disse havde særlige landgildesatser, så man ud fra en gårds landgilde i mange tilfælde kan afgøre, hvilken hovedgård den tidligere har været knyttet til, og undertiden kan landgildesatserne røbe omfanget af en nedlagt hovedgårds gods.

Poul Meyers undersøgelser i »*Danske Bylag*« (disp.) 1949, strækker sig fra middelalderen til frem mod 1800. Den er en studie over det ofte omtalte, men tidligere aldrig nøjere undersøgte, landsbyselvstyre. Dens stof er hentet fra love og forordninger, fra domme og tingsvidner, vider og vedtægter, også adskillige tingbøger er udnyttet. Undersøgelsen strækker sig til de gamle danske provinser øst for sundet, det skånske stof er endda ikke langt fra at være dominerende. Forfatterens juridiske uddannelse er afgjort kommet værket til gode, et indgående kendskab til retshistorien har åbnet hans øjne for mange problemer, som en historiker næppe ville fæste sig ved. Værket bringer således såvel nyt stof som gammelt set i ny belysning. De første spor af landsbyorganisationer finder Poul Meyer i landskabslovene under former, der tyder på, at de har eksisteret længe før lovenes nedskrivning. Vi har ingen direkte vidnesbyrd om deres daværende forfatning, men Meyer mener, at den afspejler sig i de ældste byretter; købstædernes bystævner er en fortsættelse af landsbyernes grandestævner. I middelalderens løb skabte sædvaneretten fastere former for bylagene; i Fyens vedtægt fra 1492 træder landsbyernes selvstyre for første gang ind i lovgivningen. Selvstyret når sin fasteste organisation i 1600-årene, skrevne vedtægter er nu sædvanlige; i 1700-årene svækkes selvstyret af godsejernes overvældende indflydelse. Poul Meyer konstaterer, at landsbystyret og hele organisation iøvrigt har udviklet sig i nøje organisk sammenhæng med mark- og driftsfællesskabet, og føjer derfor en bred skildring af fællesskabets former ind i bogen. Han har den opfattelse, at fællesskabet har været i stadig udvikling, og at det har udviklet sig mod bestandig fastere former. Det faste jord- og driftsfællesskab, vi kender fra den store matrikels tid, fandtes ikke i middelalderen. Først da jordfællesskabet gennem reguleringer

nåede til de meget stramme former, der kendes fra matriklen, blev driftsfællesskabet en nødvendighed. Bogen giver også en indgående skildring af bylagets funktioner, til dels belyst gennem vider og vedtægter, tildels gennem domme og processer. Meget væsentlige sider af landsbyernes og landbrugets forhold er således belyst gennem dette værk.

Enkelte andre har behandlet vider og vedtægter, bl. a. August F. Schmidt i »*Studier over Vider og Vedtægter, II*« 1951. August F. Schmidt gør i disse studier først rede for vedtægternes afhængighed af danske lov, og behandler derefter en række af de foreteelser, som forekommer i vedtægterne som igang og afgang, videkæppen, byens stok og talliepinde, bettelpind og krøblingeægt; St. Veitsdag, der navnlig i Sønderjylland synes at have en vis betydning for vedtægterne; gonis, en udstoppet figur, som blev bragt til den, der blev sidst færdig med at høste; fepgumpen, ligeledes skikke i forbindelse med den, der sidst fik indhøstet, plantebede på gadejorden og endelig malkestederne. Han belyser de enkelte begreber ved at vise, hvor og hvorledes de omtales i vedtægterne og gør iøvrigt rede for, hvad man ellers kender til begreberne fra litteraturen og fra overleveringen. Desuden bringer han nogle tal vedrørende vedtægterne og tilsidst en del rettelser til udgaven af vider og vedtægter.

Nogle oplysninger om vedtægterne bringes også i Alfred Kaae: »*Fra Gern herred. Spor af byvider i Laasby, Mollerup og Alling*« (Aarhus Stifts Årbøger XXXIX, 1946).

Tiden mellem reformationen og enevælden har været ret sparsomt behandlet. Eet betydeligt værk fra perioden foreligger dog i H. H. Fussings »*Stiernholm len 1603—61. Studier i krongodsets forvaltning*«, 1951. Fussing giver i dette arbejde en bredt anlagt studie over lensregnskabernes form og indhold. Alt, hvad Stiernholm lensregnskaber indeholder, er inddraget i undersøgelsen, som strækker sig over samtlige de år, fra hvilke regnskaberne er bevaret. Lensregnskaberne har hidtil været en ret hyppigt benyttet kilde til specielle undersøgelser, men her er for første gang givet en omfattende oversigt over deres ydeevne som landbrugshistorisk kilde. Foruden en fremlæggelse af regnskabernes indhold vises der, hvilke resultater man kan nå ved en systematisk bearbejdelse af dem. Og endelig giver Fussing en vurdering af regnskabernes kildeværdi. De vigtigste resultater er vel på dette område, at jordebøgerne er upålidelige med hensyn til opgivelser om de enkelte fæstere, de blev ofte udarbejdet på grundlag af tidligere jordebøger, uden at de stedfundne ændringer blev indført i dem, og desuden at kancelliets kvittanciarumsbøger er ganske upålidelige i deres opgivelser af lenenes indtægter.

Behandlingen af regnskabernes problemer omfatter fæsteskifte og stedsmål, udsæd og landgilde, hoveri, ødegårde, retsvæsen, skatter, lensmandens virksomhed, lenets indtægter og udgifter og regnskabernes revision, snart sagt hvert af disse afsnit øger vor viden på det pågæl-

dende område. En række bilag slutter sig til teksten. Vigtigst blandt disse er A, der giver en oversigt over lenets indtægter og udgifter omregnet til tdr. byg, og C, der giver en oversigt over hver af lenets 404 bøndergårdes skæbne i det pågældende tidsrum. Navnlig den sidste er en imponerende arbejdspræstation, der viser, at Fussing har skaffet sig en meget sikker grund under fødderne, før han drog sine konklusioner.

Værket har øget vor viden om lenenes økonomi og om lensmandens stilling og administrative virksomhed. En række betydningsfulde kendsgerninger om kronbøndernes stilling er slået fast. Særlig fæster man opmærksomheden ved den stabilitet, dette bondesamfund udviser. Bønderne sad fast på deres gårde, gennemsnitlig gik der op mod 30 år mellem hvert fæsteskifte, rømninger og gårdforsiddelser var sjældne, overgang fra fader til søn eller andre slægtninge hyppige, der var ingen vanskeligheder ved at få gårdene besat, ødegårdene fandtes næsten aldrig. Misvækst, krige og fremmede troppers besættelse kunne ramme bønderne hårdt, men de rettede sig hurtigt op igen. Større virkninger synes de stadig flere og større ekstraskatter at have haft, en begyndende økonomisk nedgang kan spores hen i århundredet.

Til belysning af handelen med Danmarks store eksportvare, studene, foreligger enkelte arbejder. Albert Olsen giver en kortfattet oversigt over studenes betydning for samhandelen mellem Danmark og Holland i »Handelen« (Danmark—Holland I, 1946). Mere nyt bringer Hans Vald. Gregersen i »*Studedriften forbi Toldsted i 1600-tallet*« (Jy. saml. 5 rk. VIII, 1947—49). Materialet til denne afhandling er hentet fra regnskaberne for årene 1616—1708 fra toldstedet Toldsted vest for Åbenrå, desuden anføres de samlede indtægter af den såkaldte lille told og den store told, der væsentligt stammede fra studetolden, for årene 1581—82 og 1635—36. Fra 1616 og fremefter findes tallene for de stude, der årligt passerede Toldsted. Man følger de store svingninger fra år til såvel som over længere perioder. Nedgangen under og efter krigene træder stærkt frem, først o. 1700 nåede studedriften op på højderne fra begyndelsen af perioden, — for snart efter at falde igen. Hans Vald. Gregersen gør rede for årsagerne til svingningerne i eksporten; han giver også en række oplysninger om eksportørerne, — til en begyndelse var der næsten kun danske eksportører, så vinder hollænderne frem, og tilsidst bliver de helt dominerende i eksporten.

Johan Hvidtfelt giver (Jy. saml. 5 rk. VIII, 1947, s. 135—38) en kort redegørelse for årsagen til, at snapstinget i Viborg 1671 blev henlagt fra 24. januar til 11. marts. Godsejerne skulle skaffe penge til omslaget og manglede derfor ofte likvide midler, når de hollandske studekøbere kom; det var disse klar over, og de benyttede derfor lejligheden til at presse priserne ned. Man regnede så med, at når omslaget lå senere, ville herremændenes pengetrang ikke være så stor, og de ville så bedre være i stand til at holde studepriserne oppe.

Markfællesskabet med de dertil knyttede problemer har længe været et af de centrale punkter i dansk landbrugshistorie, og forskningen har naturligt nok i reglen taget sit udgangspunkt i Chr. V.s matrikel fra 1680erne. Som nævnt var Poul Meyer inde på problemet, men desuden foreligger en række andre arbejder om den. Niels Hoîtse skriver således »*Om Fællesskabet i Østofte—Bandholm og Stokkemarke Sogne*« (Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog, 1946). Han behandler hver by i de respektive sogne for sig og gør rede for jordfordeling, skifteformer og indbyrdes fællesskab mellem flere byer. De lollandske markforhold er dog særlig undersøgte af Ole Widding, således i »*Vesterballe og Østerballe i Dannemare Sogn*« (Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog, 1946), i »*To Former for Landskifte i Markbogen 1682*« (Fortid og Nutid XVI, 1945—46) og navnlig i *Markfællesskab og Landskifte*«, (disp., Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1948). Henrik Larsen havde i sin tid konstateret, at markfællesskabet på Lolland i flere henseender var forskelligt fra fællesskabet i det øvrige land, dels ved talrige forekomster af uregelmæssige skifteformer, dels ved det udbredte fællesskab mellem flere byer. Widding gør nu disse forhold til genstand for nøjere undersøgelser. Af fælleskabet mellem flere byer findes der flere former. Widding skelner mellem internt fællesskab, hvor to byer havde agre i samme mark, externt fællesskab, hvor flere byer havde fællesskab i samme mark, og kompliceret fællesskab, hvor en række af byer havde fællesskab i flere marker. Efter konstateringen og beskrivelsen af disse fællesskaber forsøger han at give en forklaring på deres opståen og finder, at de må stamme fra byanlæggenes tid. Det interne fællesskab forekommer navnlig mellem en by med gammelt navn og en by med ungt, især torpnavne. Fællesskabet må derfor være opstået ved deling af den gamle by, adelbyen; den nyanlagte torp har så fået andel i den gamle bys vang. Henved halvdelen af Lollands torper havde således forbindelse med den by, der sandsynligvis er deres moderby. Externt og kompliceret fællesskab synes derimod at være fremkommet ved nyrydning, ved anlæg udenfor de dyrkede marker; byer med disse fællesskabsformer har i mange tilfælde haft afgørende indflydelse på landsbyernes og markernes udformning. Samlede landsbyer med store marker, gerne fælles mellem flere landsbyer, var den mest hensigtsmæssige ordning med hensyn til hegnssystemet.

Enkelte lollandske byer havde stærkt regulerede marker, hvor agrenes antal i vangene, agrenes beliggenhed og deres bredde var i nøje overensstemmelse med gårdenes antal og størrelse i de pågældende byer. De fleste byer havde dog større eller mindre uregelmæssigheder. Ved siden af åsene med deres lange, smalle agre, forekom talrige større uregelmæssige agerstykker, slader, der lå under og blev dyrket af en enkelt gård. Agrenes antal og fordeling og agerbredderne var uden nogen overensstemmelse med gårdenes antal og størrelse. Ved en række byer

fandtes dog tilløb til en vis regulering, en eller to marker kunne være regulerede, mens resten var uregelmæssige. Sammen med reguleringerne er der ofte foretaget udskiftning af byfællesskaberne. Kun enkelte af reguleringerne synes at være foretaget ved rebning, der i det hele taget var en sjælden foreteelse på Lolland. Reguleringerne var stærkest gennemførte i byer, hvor kronen, klostre eller adelen var eneste lodsejere. I byer med flere lodsejere, fandtes undertiden kronens gårde udskilte fra de øvrige og regulerede indbyrdes. Reguleringerne synes således at være gennemført på initiativ og ved foranstaltninger fra oven. Deres alder lader sig ikke konstatere, de fleste steder synes de af forholdsvis ny dato. Denne blanding mellem gammelt og nyt viser, at Lolland på matriklens tid var et område, som med hensyn til fællesskab og landskifte var bagefter det øvrige land.

Hidtil har man benyttet matriklens opgivelser uden at reflektere nærmere over opgivelsernes pålidelighed, man er vel gået ud fra, at de var så pålidelige, at de kunne benyttes uden nøjere kritik. I længden var dette standpunkt dog uholdbart; en kritisk vurdering blev mere og mere nødvendig, jo mere matriklen blev benyttet. En sådan vurdering er nu blevet foretaget af C. Rise Hansen og Axel Steensberg i »*Jordfordeling og Udskiftning*«, 1951.

Undersøgelserne har for matriklens vedkommende koncentreret sig om matriklens tilblivelse og om et tilbundsgående studium af tre sjællandske landsbyers forhold. Rise Hansen har gennemført undersøgelserne over matriklens udarbejdelse. Han har nøje gennemgået de forskellige instruktioner, vist, hvorledes de ændredes i tidens løb, efterhånden som man gjorde erfaringer i marken, og desuden vist, hvorledes man i praksis fulgte instruktionerne. Det fremgår heraf, at de syv kommissioner, der foretog opmålingen på Sjælland, Lolland-Falster og Fyn, arbejdede med væsentlig forskellig præcision og omhu. Bedst synes den holbækske kommission at have været, mens den tryggevældeske kommission slap dårligst fra arbejdet. Et indtryk af opmålingernes pålidelighed giver de mange klager, der strømmede ind, da resultatet af opmålingerne forelå. Undertiden kunne der være begået grove fejl, flere agre kunne være helt forbigåede, andre målt meget forkert. Større vanskeligheder bød dog vurderingen af agrene til boniteringsklasserne. Som grundlag for boniteringen opgives forholdet mellem agrenes brug og hvile, men det ser ud til, at disse opgivelser ikke i alle tilfælde dækker de faktiske forhold, men blev ansat efter en skønsmæssig vurdering af jorden. Der klagedes i mange tilfælde over boniteringen, og ofte fik klagerne ret; i sammenligning med de hundredtusinder af agre, der blev boniteret, er klagernes antal dog ikke stort, de fleste har fundet sig i vurderingen, som den nu engang var. Fejlenes antal øgedes stærkt ved de endelige hartkornsberegninger. Disse vrimler af fejl, en del af dem var ubetydelige, andre kunne være alvorlige nok for dem, det gik

ud over. Da nogle fejl gav for store tal, andre for små, ophæver fejlregningerne delvis hinanden, så det samlede resultat måske ikke er så galt endda, men for den enkelte gårds og landsbys vedkommende, kan der være væsentlige divergenser mellem det slutresultat, der kom til at stå i matriklen, og det, der burde have stået, hvis alting havde været ret og rigtigt.

Efter gennemgangen af matriklens udarbejdelse følger som kontrol en dybtgående undersøgelse af tre sjællandske landsbyer: Hejninge, Grøfte og Snekkerup. En kontrollering af matriklens opgivelser krævede et sammenligningsgrundlag. Dette fandtes for de tre byers vedkommende, idet deres marker var blevet opmålt ca. 1770 under forarbejderne til den planlagte nye matrikel, der aldrig blev gennemført. Der fandtes desuden kort over markerne fra ca. 1770, så agrenes beliggenhed i terrænet kunne konstateres. Til en nøjagtig sammenligning manglede kun kort fra 1682, disse kort konstruerede Axel Steensberg på grundlag af målebordsblade, kortene fra ca. 1770 og opmålingerne fra 1682. Kortets konstruktion afslørede adskillige fejl i opmålingen, agre som løb over hinanden, agre der løb ud i udyrkede moser o. l. Med de to opmålingssæt og de to kort var en gensidig kontrol blevet mulig. En minutiøs gennemgang af de tre landsbyers marker er derefter foretaget, vang for vang, ås for ås, ager for ager. Alle mål og beregninger er kontrolleret. Kontrollen afslørede en del fejl i opmåling såvel som i beregningen. Også boniteringen er undersøgt og sammenlignet med en moderne fosfatanalyse, foretaget af Werner Christensen; undersøgelsen viste, at den bedste jord såvel i 1682 som i 1770 lå i landsbyens umiddelbare nærhed, mens boniteten blev ringere, jo længere man fjernede sig fra landsbyen, hvilket svarede til, hvad der kunne ventes. I det hele viste undersøgelsen, at matriklens materiale ingenlunde var fejlfrit, men på den anden side var fejlene ikke så store, at den gav et forkert billede af forholdene. Matriklen er afgjort en brugbar kilde, i visse henseender kræver dens benyttelse dog en nærmere kontrol i enkeltheder. Denne fastslåen af matriklens kildeværdi er afgjort værkets største fortjeneste, men det bringer også andre værdifulde resultater. Undersøgelsen af de tre landsbyer lagde en række kendsgerninger for dagen: der var betydelige forskelle mellem de tre vanges dyrkede arealer indenfor den enkelte landsby. Vangenes opdeling i åse var i høj grad afhængig af naturforholdene, jo stærkere kuperet terræn, des mindre åse. Agerlængderne var stærkt varierende, de fleste lå dog mellem 100 og 400 alen. Bredderne varierede ligeledes, der fandtes ingen spor af en normalager. Hejninge med 18 gårde havde 1516 agre, Grøfte med 6 gårde 589 og Snekkerup med 5 gårde 917. Agrenes gennemsnitsstørrelse var i Hejninge 0,28 ha, i Snekkerup 0,19 ha og i Grøfte 0,18 ha. I tiden 1682—1770 udvidedes det dyrkede areal i Hejninge med 13,2 %, i Snekkerup med 8,9 % og i Grøfte med 24,7 %. Hejninge og Snekkerup

blev begge egaliserede o. 1720. For Hejninges vedkommende, der var ret regelmæssig i forvejen, fik egaliseringen ingen betydning, men for Snekkerup førte den til en gennemgribende ændring af hele agersystemet, Grøfte synes aldrig at have været rebet eller egaliseret, den bar præg af ukontrolleret udvikling.

De tre landsbyers skæbne følges endnu et stykke frem i tiden, idet Steensberg behandler deres udskiftning. Mens den sønderjyske udskiftning er undersøgt af Troels Fink, havde udskiftningen i kongeriget ikke hidtil været genstand for nøjere undersøgelser. Steensberg skildrer først forløbet af de tre landsbyers udskiftning, derefter giver han en oversigt over udskiftningen i den øvrige del af det tidligere antvorskovske rytterdistrikt; denne viser en ret forskellig udførelse, nogle udskiftninger blev godt gennemført, andre ringere. Landinspektørerne havde stor indflydelse på dem, men forskellige forhold kunne hindre dem i at nå de bedste resultater. Afgørende betydning havde i regelen landsbyens størrelse og dens beliggenhed i forhold til markerne. Helst skulle udskiftning og udflytning gå hånd i hånd, men de store udgifter, der var forbundet med udflytningen, hæmmede denne. Dette indvirkede på udskiftningens former. Blokudskiftning, hvor hver gård kom til at ligge midt i sine marker, var den mest rationelle, men mange landsbyer fik kun en stjerneudskiftning, så gårdene for største delen blev liggende på deres gamle pladser i landsbyerne med deres marker strækkende sig stjerneformigt ud fra byen.

Andre kildegrupper end matriklen er kommet ud for kritisk prøvelse, de fleste synes at have bestået prøven nogenlunde, een af dem synes dog at være faldet temmelig alvorligt igennem, nemlig kvægskattemandtallene. Kvægskattemandtallenes æra er således kun blevet kort. 1936 udgav Rise Hansen et kvægskatteregister fra Korsør len 1566, 1940 skrev Gunnar Olsen en orienterende artikel »Præstemandtallene« om dem, 1943 foretog Rise Hansen en sammenligning mellem skatteregistret fra Korsør len 1566 og et kvægskattemandtal fra Korsør len 1657, 1945 slår Skrubbeltrang den påbegyndte bygning omkuld i afhandlingen »*Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugs-statistik*«. (H. T. 11 rk. I) Afhandlingen er meget fortjenstfuld ved dens indgående drøftelse af den historisk-statistiske metodes anvendelse inden for den landbrugshistoriske forskning. Skrubbeltrang, der selv er foregangsmand for historisk-statistiske undersøgelser, var blevet forskrækket ved at se de resultater, metoden kunne føre til, når den ikke blev brugt på rette måde. Mens andre historiske undersøgelser i reglen vil have en vis værdi, gælder det ved de statistiske knald eller fald, enten når man til nye resultater, eller også øger man blot forvirringen, siger han. Der er imidlertid tradition for, at historikerne bruger materialet, hvor magert det end er, en dårlig kilde har været regnet for bedre end ingen kilde; brugen af skattemandtallene viser, hvad dette kan føre til. Skatte-

mandtallene er opgivelser uden nærmere kontrol, de, der skulle opgive deres kreaturers tal, var interesserede i at snyde så meget som muligt. Dette har præget opgivelserne. Jo flere og jo større skatter, der blev udskrevet, des færre kreaturer opgav bønderne. Man må antage, at dette betyder des grovere skattesnyderi, en sammenligning med kreaturtallene fra skifter og synsforretninger bekræfter denne antagelse. Disse viser stadig større kreaturtal end skattemandtallene, og de må betragtes som langt pålideligere end skattemandtallene, selvom skifterne måske kan være noget upålidelige for småkreaturernes vedkommende. Som hovedresultat af den skarpsindigt gennemførte undersøgelse kommer Skrubbeltrang til, at kvægskattemandtallene må anses som uanvendelige som grundlag for opgivelser over kvægholdets størrelse; de vil i reglen være mere vildledende end vejledende.

Skrubbeltrang tager også en anden, hyppigt benyttet kilde op til undersøgelse, nemlig kapitelstaksterne i »*Kapitelstakster og Kirkekøb på Sjælland i det 18. Århundrede*« (Festskrift til Erik Arup, 1946). Her var spørgsmålet, hvorledes kapitelstaksterne forholdt sig til de kornpriser, der var gængse i den sædvanlige handel, almindelig kaldet landekøbet. Historikerne plejer i almindelighed angående kornpriserne at henvise til kapitelstaksterne; er dette tilstrækkeligt, spørger Skrubbeltrang. Her gælder dog vel nok, at de færreste har anset kapitelstaksterne for overensstemmende med dagspriserne, men derimod fundet dem egnede til at illustrere prisbevægelserne, der giver sig tydelige udslag i kapitelstaksterne. Skrubbeltrang viser, at der i reglen var stor forskel mellem kapitelstakster og landekøb. På Sjælland havde man endog o. 1670 fået en anden officiel takstpris, kirkekøbet, der skulle være rettesnor for afsætningspriserne for kirkernes korn; kirkekøbet varierede efter de lokale forhold, så hvert sjællandsk amt havde sit særlige kirkekøb. En sammenligning mellem kapitelstakster, kirkekøb og landekøb viser, at kapitelstaksterne næsten altid lå over kirkekøbet, og kirkekøbet i reglen igen over landekøbet; i misvækstår kunne landekøbet dog komme på højde med kapitelstaksterne, ligesom landekøbet i forårsmånederne kunne vise kraftige stigninger. Skrubbeltrang slutter heraf, at kapitelstaksterne ikke giver det rette billede af de sjællandske kornpriser, og han mener heller ikke, at de kan bruges til at registrere prissvingningerne, da disse ofte var stærkere, end kapitelstaksterne giver udtryk for.

Fra stavnsbåndstiden foreligger en interessant undersøgelse i Johan Hvidtfeldts »*Kvindestavnsbåndet i 1750'erne og 1760'erne*« (Festskrift til Erik Arup, 1946). Undersøgelsen viser, at der gentagne gange fra godsejerside blev stillet forslag om at udvide stavnsbåndet til også at omfatte kvinderne. Forslagene blev begrundet med, at kvinderne i stort tal forlod godserne, så det blev vanskeligt at finde passende koner til karlene, mens tjenestepigelønningerne samtidig steg på grund af pige-

mangelen. I denne anledning indhentede rentekammeret flere gange betænkninger fra amtmænd og godsejere. Stemningen for kvindestavnsbånd var delt, nogle amtmænd fandt, at det ville være en nyttig foranstaltning, medens andre — således Holger Skeel i Roskilde — gik kraftigt imod forslagene. Det kom da heller aldrig til alvorlige drøftelser i regeringen, hvor bl. a. Henrik Stampe var en afgjort modstander af ethvert skridt i denne retning. En række betænkninger fra godsejerne i 1768 viser, at det var de jyske godsejere, der var interesserede i kvindestavnsbåndet, mens kun en enkelt sjællandsk ønskede det. Hvidtfeldt mener, at godsejerne ville have kvindestavnsbånd for at skaffe bønderne billig arbejdskraft, hvad herremand og bonde var lige interesserede i. Det samme gælder muligvis for karlenes stavnsbånd, og dette giver stavnsbåndet et andet perspektiv; der var ikke blot en modsætning mellem herremand og bonde men også mellem bonde og tjenestekarl.

Om hoveriet foreligger kun en mindre afhandling. Skrubbeltrangs »*Et jysk Hoveriforslag fra 1788*« (Festskrift til Knud Fabricius, 1945). Heri gøres rede for en jysk landinspektørs hoveriforslag, der blev indsendt til C. D. F. Rewentlov. Forslaget er stærkt præget af de specielle jyske forhold, men det er iøvrigt mådeholdent og forsøger på engang at varetage såvel herremændenes som bøndernes interesser.

Fra den store reformtid, vel det mest afgørende afsnit i dansk landbrugshistorie, foreligger Sigurd Jensens »*Fra patriarkalisme til pengeøkonomi*« (disp., 1950). Værkets hovedemne er de danske bønders selvejekøb, i anden række skildres udviklingen fra naturaløkonomi til pengeøkonomi. Hovedkilden til undersøgelsen har i første række været skøde- og panteprotokollerne, desuden er navnlig oppebørselslisterne for quartprocentoskatten, Den kongelige Creditkasses og Den almindelige Enkekasses arkiver udnyttet; et stort og hidtil sparsomt udnyttet kildemateriale er herved inddraget under forskningen.

Sigurd Jensen skildrer dels formen for selvejekøbene, dels hvorledes selvejekøbene koncentrerer sig i enkelte perioder. Den første strakte sig over årene 1759—69 og faldt sammen med den første reformbevægelse, den næste kom fra ca. 1792—1807 med et udpræget højdepunkt i årene 1798—99, den sidste (inden for den af Sigurd Jensen behandlede periode) fra 1835 til 1850. Disse perioder var væsentligt bestemt af konjunkturerne, pengeforvirringens år og landbrugskrisen 1818—28 bragte næsten selvejekøbene til fuldstændig standsning. Landbopolitikken spillede dog også en betydelig rolle. Stavnsbåndsløsningen og hoveriforordningerne mindskede herremændenes interesse i at beholde deres fæstebønder.

En af hovedopgaverne har for Sigurd Jensen været at fastslå, hvem der financierede disse selvejekøb, og hvorledes bøndernes forhold til deres kreditorer blev. I reglen måtte proprietærerne selv lade en del

penge stå i gårdene, og ofte var de hovedkreditoren, men dette medførte ikke, at bønderne blev stående i det tidligere afhængighedsforhold til dem. Dertil kom, at der i den anden periode blev stillet store offentlige midler til rådighed for selvejekøbene, navnlig fra Den kongelige Creditkasse og fra Den almindelige Enkekasse. Dette betød, at bønderne med selvejekøbene i de fleste tilfælde nåede fuld personlig og i reglen også økonomisk uafhængighed af herremændene. Sigurd Jensen skildrer videre, hvorledes denne uafhængighed øgedes ved at bønderne fik de personlige naturalieafgifter som hoveri og tiende afløst med upersonlige pengeafgifter. Et stort og betydningsfuldt kapitel af den danske bondes historie er således klarlagt gennem Sigurd Jensens undersøgelser.

Sigurd Jensen fører i sit arbejde udviklingen op til 1850, iøvrigt foreligger der kun et større værk om landbruget i 1800 årene, nemlig Hans Jensens »*Dansk Jordpolitik 1757—1919. Anden Del. Fæstevæsenets Afvikling og Jordlovgivningen i Perioden 1810—1919*«, 1946.

Hans Jensens felt er i dette som i hans tidligere arbejder landbolovgivningen og her indenfor specielt jordlovgivningen. Han giver en nøje gennemgang af de enkelte jordlove, og han har desuden lagt vægt på at gøre rede for de sociale, politiske, retslige og økonomiske ideer, der har været baggrunden for lovene. Værket koncentrerer sig om tiden op til 1872, den videre udvikling er behandlet ret summarisk. Hans Jensen fortsætter energisk at understrege sit hovedsynspunkt fra første del: at det væsentlige ved landboreformerne ikke var stavnsbåndsløsningen, men derimod den lovgivning, der hindrede, at man i Danmark som i England gik over til forpagtningssystemet, hvorved den frie bondestand ville blive udslettet. Han fremhæver atter enevældens embedsmænd som bondestandens beskyttere mod dens angribere som J. Chr. Drewsen og senere P. A. Tutein, der særlig ivrigt agiterede for landbrugets fuldkomne liberalisering. Da han gør resultatet af lange tiders diskussioner om problemet op, erkender han, at den megen snak kun blev til en marsch på stedet, og at der muligvis kan have været andre årsager end regeringens bondevenlighed til, at den frie bondestand ikke forsvandt i Danmark, hvad han utvivlsomt har ret i.

Hans Jensen karakteriserer tiden 1830—73 som den anden reformperiode, men tilføjer, at den dog mere var en fuldbyrder af den første end en begynder af noget nyt. Den drog konsekvenserne af pengeøkonomiens fremtrængen. Hovedspørgsmålet var fæstesagen, der trods bondevennernes bestræbelser ikke nåede til en endelig løsning; derimod lægger han kun lidt vægt på afviklingen af den hidtidige kraftige beskyttelse af hovedgårdsjorden, der hidtil havde været et af de karakteristiske træk i den danske landboforfatning.

Biografier over landmænd eller skildringer af enkeltmænds indsats inden for landbruget har været sparsomme; nævnes kan Skrubbeltrangs oversigt »*Christian D. F. Reventlow som danske Historikere har set*

ham« (Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog, 1947). Desuden har Vagn Dybdahl givet en skildring af »*Hans Broge og det jyske Landbrug*« (Jy. saml. 5 rk. VII, 1946—47). Han skildrer heri Hans Broges indsats for at fremme det jyske landbrugs produktion såvel som dennes afsætning. Det var navnlig smørfremstillingen, Hans Broge arbejdede for. Han kæmpede for oprettelse af is- og vandmejerier og for fremstilling af sødt smør; han ville have producenterne til at lære af hverandre og arrangerede derfor talrige smørudstillinger. Hans bestræbelser kom i første række de store landbrug til gode, men han prøvede også på at fremme bøndergårdenes produktion. Broges store indsats faldt i 1860'erne og 1870'erne; i firserne blev det andelsbevægelsen, der tog tåten. Broge arbejdede tillige for bedre transportmidler for landbrugsproduktionen, han var virksom ved en række jyske jernbaneanlæg og ved stiftelsen af flere dampskibsselskaber.

Dybdahl har i stor udstrækning anvendt aviserne til kilde for fremstillingen, det har givet gode resultater, og det viser, at pressen med stort udbytte kan og utvivlsomt bør anvendes som kilde i arbejder fra 1800-årene og fremefter.

Enkelte andre arbejder kan nævnes. Albert Olsen har således som nævnt givet en oversigt over den danske landbrugseksport til Holland gennem tiderne. Holland var en tidlang fra ca. 1550 til begyndelsen af 1700-årene den vigtigste aftager af Danmarks to store eksportvarer: korn og stude.

Gunnar Olsen skriver om det gensidige forhold mellem Danmarks og Hollands landbrug i »*Landbrug, Havebrug og Digebygning*« (Danmark-Holland I, 1945). Det hollandske landbrug var indtil ca. 1800 det danske langt overlegent, og Danmark var derfor den modtagende part. Navnlig for mejeribrugets vedkommende har påvirkningen over Holsten og Sønderjylland været stærk. Det var ikke tilfældigt, når hovedgårdenes mejerier i 1600 og 1700 årene altid blev kaldt hollænderier. Senere fik eksporten af jysk kvæg til Holland dog betydning for udformningen af den hollandske kvægrace, som så atter fik en vis udbredelse i Danmark. Gennem det sidste hundrede år har påvirkningerne mellem de to landes landbrug været gensidige. Danmark har lært af den hollandske planteavl, navnlig på kartoffeldyrkningens område, mens det nu har været hollænderne, der har måttet tage lære af dansk mejeribrug og andelsvæsen.

En enkelt kildeudgave med specielt landbrugshistorisk indhold er udkommet, nemlig »*Kronens Skoder IV, 1720—1730*«, 1950, udgivet af S. Nygård. Den indeholder et stort materiale til belysning af tidens ejendomshandel og besiddelsesforhold.

Vore videnskabelige institutioners arbejde i det forløbne år.

Nationalmuseet.

Herregårdsundersøgelserne er fortsat. Under ledelse af fru Tove Clemmensen er bl. a. optaget fuldstændige fortegnelser (med fotografier og beskrivelser af de enkelte genstande) over inventaret på de fynske gårde Margaard, Hofmansgave og Hverringe. Desuden har man fotograferet tekstiler på udstillingen »Fra fynske Herregaardes Gemmer«. *Bygningsundersøgelser* har været ledet af arkitekt H. H. Engqvist. Her er foretaget fuldstændige opmålinger, fotograferinger og beskrivelser af de midtjyske gårde Lynderupgaard og Lerkenfeld samt af Bøgsted ved Hjørring, hvilken sidste vel ikke tæller blandt de store arkitekturmonumenter, men hvis skæbne i øjeblikket må betegnes som ret usikker, hvorfor en undersøgelse var særlig påkrævet. På det nærliggende Fuglsig har bindingsværksfløjen med den smukke rokokostue været underkastet tilsvarende behandling.

Skønt Nationalmuseets undersøgelser af denne art stiller store krav til ejernes overbærenhed og tålmodighed, har museets udsendinge hidtil overalt mødt den største velvilje og hjælpsomhed.

Af værket »*Danmarks Kirker*« er i det forløbne år første halvbind af Maribo amt fuldendt og andet halvbind påbegyndt. Af Københavns amt er Roskilde domkirke udkommet i to bind som særtryk, og alle Københavns amts kirker vil foreligge fuldendt i fire bind med kunsthistorisk oversigt og registre den 1. april 1952. Endvidere har man ved rejser, undersøgelser og opmålinger forberedt udgivelsen af såvel Bornholms som Sønderjyllands kirker.

Nationalmuseets 1. afdeling.

Fredningsberejsningerne er fortsat i Skanderborg amt: Nim, Tyrsting og Vrads herreder samt dele af Voer herred, i Vejle amt: dele af Hatting og Nørvang herreder, i Ringøbing amt: de manglende 8 sogne i Bølling og Hammerum herreder.

Restaureringen af de af tyskerne beskadigede oldtidshøje er fuldført i Thisted amt og i det meste af Ringkøbing amt.

Den bebyggelseshistoriske undersøgelse af Nordvestsjælland er fortsat med gennemgang af 10 sogne i Merløse, Skippinge og Løve herreder.

I *Åmosen* er undersøgt en boplads fra begyndelsen af yngre stenalder, og der er foretaget gravning efter materiale til Carbon 14-bestemmelse. Af andre *markundersøgelser* kan nævnes:

Stenalder: Ældre stenaldersboplads ved Melsted, Bornholm (C. J. Becker). Dyssekammer i Ramten (Th. Ramskou). Nagelsti, Lolland, boplads fra jættestuetid (Th. Mathiassen).

Bronzealder: Fem høje ved Glatved (Th. Ramskou). Høj ved Lejrskov (H. Norling-Christensen). Overpløjet høj ved Jyllinge (E. Bendixen).

Jernalder: Nørre Sandegård, Bornholm, gravplads fra før-romersk og romersk tid (C. J. Becker). Regnemark, gravplads fra yngre romertid (H. Norling-Christensen). Dalshøj, Bornholm, forstsættelse af stor bopladsundersøgelse (O. Klindt-Jensen). Gamleborg, Almindingen, tilflugtsborg, prøvegravning (Klindt-Jensen). Tåstrup, grav fra germansk jernalder (J. Meldgård).

Vigtigere nyerhvervelser: Sager fra undersøiske bopladser fra tidlig ertebølletid ved Bramsnæs, skænket af fuldmægtig A. Thomsen. Bopladsfund fra Springbjerg, ældre gudenåkultur, og gravfund fra Abildgård, skænket af tandlæge William Berthelsen. Ældre bronzealders depotfund fra Skellingstedbro.

Nyopstillinger i samlingen: De nye fund fra jernalderbopladserne Sorte Muld og Dalshøj på Bornholm.

Publikationer:

I Årbøger for nordisk Oldkyndighed 1950: C. J. Becker, Den grubekeramiske kultur i Danmark; H. C. Broholm, Egtveddragten; K. Thorvildsen, Moseliget fra Tollund og En tyvlt økser fra vikingetiden; H. Helbæk, Tollundmandens sidste måltid; Inger Brandt, Planterester i et moselig fra Borremose.

I Acta Archaeologica 1950: Th. Ramskou, Viking Age Crimation Graves in Denmark.

Desuden en række mindre artikler i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.

Nationalmuseets 2. afdeling.

Udgravninger og undersøgelser. Den af arkitekt C. G. Schultz ledede udgravning af Aggersborg er blevet fortsat, i sommermånederne med bistand af udenlandske studenter. Undersøgelsen af ringborgen ved Fyrkat Mølle nær Hobro er overtaget af arkitekt Schultz. Dr. Otto Norn har i samarbejde med Randers Museum udgravet Albret Skeels Fussingø og i samarbejde med Lolland-Falsters Stiftsmuseum i Maribo opmålt voldstedet efter Albert Oxes Nielstrup. Udgravningen af Silkeborg borgtomt under arkitekt Ebbe Norns ledelse er på byrådets foranledning og bekostning blevet genoptaget. Magister Hans Stiesdal har i samarbejde med Museet for Næstved og Omegn foretaget en undersøgelse af grunden under Købmagergade 2 i Næstved, og tomten af S. Dionysii kirke er blevet udgravet af arkitekt Arne Fyhn i samarbejde med Roskilde Museum. Viceskoleinspektør A. Birch har i samarbejde med afdelingen afdækket et middelalderligt porttårn på Dragsholm.

Restaureringsarbejder har fundet sted på Gurre og Kalø, på Æbelholt klostertomt, og på kirkeruinerne i Øster Marie og på Eskildsø. Vejledende skilte af en ny type er forsøgsvis opsat ved Søborg, Gurre, Dronningholm og Vordingborg.

Fredningsrejser er foretaget i Frederiksborg, Randers og Aarhus amter.

Af *nyerhvervelser* til samlingen må fremhæves en senromansk udskæring af hvalrostand, muligvis fra en bispestav, der senest var anbragt under prædikestolens lydhimmel i Arup kirke i Thy, og et romansk malmkrucifix, som skal stamme fra øen Gjøl i Limfjorden. Et anseligt tinfund fra Svenskekrigenes tid er gennem Haderslev Amtsmuseum indsendt fra Vojens. — Efter testamentarisk bestemmelse af afdøde mu-

seumsdirektør, dr. phil. Poul Nørlund har afdelingens bibliotek modtaget en værdifuld samling af kunsthistorisk og arkæologisk litteratur.

Af de af konservator Egmont Lind udførte *kalkmalerirestaureringer* må som de vigtigste nævnes restaureringen af malerierne i korhvælvet i Flakkebjerg kirke ved Slagelse og genrestaureringen af billederne i skibets hvælv i Gislinge kirke ved Holbæk.

Som vanligt er en del *kirkeinventarrestaureringer* gennemført. Kirkemaler Einar V. Jensen har afsluttet restaureringen af den sengotiske fløjaltertavle fra Bjerreby kirke på Tåsinge, og ved afdelingens foranstaltning er et alterskab fremstillet til bevarede sengotiske figurer i Kollerup kirke ved Vejle.

Nationalmuseets 3. afdeling.

Undersøgelser i marken: Arbejdet med undersøgelse og opmåling af de gamle bøndergårde og -huse er i den forløbne sommer blevet fortsat i egnen mellem Haderslev og Vejle under ledelse af magister Sv. Jespersen. Det interessanteste fund der blev gjort, var et hus i Ødis Bramdrup fra sidste halvdel af 1700 årene; huset er så godt bevaret, at det vil egne sig til flytning til et frilandsmuseum. Svend Jespersen har desuden sammen med arkitekt Ester Andersen bragt restaureringen af den gamle kommandørgård i Toftum på Rømø så vidt, at den kunne åbnes for publikum ved en højtidelighed den 17. juli, og i månederne juli-september var der ikke mindre end 13.000 besøgende i gården. Ole Højrup har sammen med sin kone Lotte, f. Feilberg, bragt undersøgelsen af den gamle folkekultur på Lyø et langt stykke fremad mod afslutningen. Bjarne Stoklund har fortsat undersøgelserne på Læsø. Cand. mag. P. Michelsen har deltaget i og beskrevet ceremonierne ved flytningen af bylavskisten i Frejlev på Lolland sammen med museumsinspektør Holger Rasmussen samt foretaget fiskeriundersøgelser ved Øresundskysten. Holger Rasmussen har undersøgt gamle fiskemetoder ved Vildsund, Skive og Nibe, beskrevet vesterhavsfiskeriet ved Rømø og Højer samt videreført den for flere år siden påbegyndte undersøgelse af folkekulturtraditionerne på Nyord ved Møn. Magister Hans Lassen har fortsat bageriundersøgelserne og medvirket som sagkyndig ved filmning af et bornholmsk erhvervsbageri, der endnu bager ved at fyre i selve ovnen. Optagelsen skete i samarbejde med *Dansk Kulturfilm*. Han har desuden undersøgt, fotograferet og foretaget optegnelser i restaurant P. a Porta på Kongens Nytorv, i den ovenover liggende fornemme frisørsalon (Peelman) samt med støtte fra *De danske Spritfabrikker* foretaget tilsvarende undersøgelser i Tvedes spritfabrik i Helsingør. Tove Clemmensen har ledet inventarundersøgelser på herregårdene Hverringe, Hofmansgave og Margaard med assistance af Hans Lassen, Helle Tobiesen og fotograf Elswing. Museumsinspektør Ellen Andersen har fortsat sine folkedragtundersøgelser som forarbejde til en samlet publikation. Dr. Steensberg optog i sommer sammen med direktørerne Aage Rothenborg og Ove Jepsen en film af blytækning på Estvad kirke ved Skive, efter at førstnævnte havde optegnet hos blytækker Bøjle Bøjlesen i Stavning. Dr. Steensberg har iøvrigt foretaget mindre arkæologiske undersøgelser på Nødskov Hede ved Lemvig og i Draved skov ved Løgumkloster samt med assistance af J. L. Østergaard Christensen påbegyndt en opmåling af agrene fra en middelalderlandsby i Borupris på Sjælland. Den arkæologiske undersøgelse af den femte gårdtomt i Store Valby-landsbyen

ved Slagelse er påbegyndt med støtte af *Carlsbergfondet*. Endelig har D. Yde-Andersen med støtte af *De samvirkende fagforbund, Centralorganisationen af metalarbejdere, Dansk arbejdsmandsforbund, Dansk arbejdsgiverforening*, startet en storstilet undersøgelse af industriarbejdernes kår og daglige levevis i tiden fra ca. 1850 til den første verdenskrig — en undersøgelse, som længe har stået på afdelingens ønskeliste, og som man nu lykkeligvis har fået midler til fra privat side, inden det er for sent.

Arbejdet i museet: Af årets nyerhvervelser kan særlig fremhæves: to akvareller af medlemmer af familien Gamèl (skænket af et medlem af slægten), et lakeret tebord med kinesiske scener (gave fra *Ny Carlsbergfondet*), en armstol fra rococotiden, et Louis XVI natbord, der efter opgivelse skal stamme fra Aalborg slot, et empire pillespejl, forskelligt indbo fra Lyø, en lille rok (svendestykke), en panelstue fra Lestrup ved Køge, en rund sofa (paté) fra Erholm på Fyn, en dagligstue fra København, tegnet 1865 af arkitekt Dahlerup, jernstøberværktøj, diverse frisørinventar fra Peelmans salon i København, et skab fra Løjt (o. 1700), vandpostværktøj, en knobstol (o. 1700), samt en udskåren garnvinde og hørhegle fra Brattingsborg på Samsø, to dukketeatre, en samling restaurantborde fra P. a Porta i København, en odderpig, paneler fra Toftum på Rømø (slutning af 1700-årene), et Holbæk lerkrus, et dukkeorkester, et skomagerlavs-lydhammer, et kurvemøblement fra 1930, og en fajanceterrin, der stammer fra fabriken i Gudumlund (afbildet hos Frohne).

Revisionsarbejdet ved afdelingens kartoteker er blevet fortsat, idet den skiftende (beskæftigelseshenviste) arbejdskraft i krigsårene har efterladt visse mangler. Magister Hans Lassen havde i samarbejde med overinspektør Kai Uldall arrangeret en stor udstilling i dukketeaterdekorationer, dukketeatre, marionet- og Mester Jakel teater i 3. afd. Den blev besøgt af ikke mindre end 13.000 mennesker. I forsommeren havde magister Lassen arrangeret en mindre udstilling af redskaber til kaffetilberedning og drikning. På *konserveringsanstalten* har det største arbejde været afdækning af dekorationer og præparering af de gamle paneler og inventar fra kommandørgården i Toftum på Rømø. Fra Store Valby undersøgelsen hjemførtes ca. 8000 numre som er afrenset, gennemgået og sammensat. Konserveringen af Engelstrupstuen er afsluttet. Man har påbegyndt en gennemgang af afdelingens tapetprøver, der løsnes lag for lag og overføres på fiberplader i standardformater af opbevaringshensyn. En del malede møbler er blevet afdækket for yngre overmalinger, foruden det løbende restaurerings- og præpareringsarbejde. Nu viser sig desuden skaderne på de malede og finerede møbler i samlingerne fra den lange periode under og efter besættelsen, hvor museet ikke var opvarmet, og der vil gå lang tid, før disse skader er udbedret.

Frilandsmuseet.

Landarbejderboligen fra Englerup og sprøjtehuset fra Kirke Saaby er genopført i museumsparken og blev åbnet for publikum i juni.

Den tidligere erhvervede Læsøgård med tangtag, Dethsgård, er nedbrudt og materialerne hjemført til Frilandsmuseet. Samtidig erhvervedes en lille stubmølle fra Læsø, en gårdmølle, som i modsætning til museets store stubmølle har den oprindelige form af vinger med flager bevaret.

Indsamlingen af indbo og redskaber er som sædvanlig foretaget i forskellige dele af landet, ikke mindst på Als, ligesom der tidligere er hjembragt materiale fra det nordøstlige Skåne til anbringelse i museets Næsgård.

En ny større vejleder er udsendt.

Den 24. juni fejredes museets 50 års jubilæum dels ved særlige arrangementer i museumsparken og de gamle gårde, dels ved en festlighed på museets festplads og ved et festmåltid i Ostenfeldgården for særligt indbudte.

Tøjhusmuseet.

Videnskabelige arbejder: Museumsinspektør, cand. mag. Arne Hoffs afhandling »Ældre dansk Bøssemageri« er af Københavns Universitet antaget til offentlig at forsvares for den filosofiske doktorgrad den 13. november 1951. Bogen er udgivet af tøjhusmuseet. — Museumsinspektør, mag. art., fru Ada Bruhn Hoffmeyer har afsluttet arbejdet »Middelalderens sværd«, en typologisk og kronologisk undersøgelse. — Museumsinspektør, dr. phil. M. Ellehauge har afsluttet manuskriptet »Danske militære hæderstegns historie«, behandlet på grundlag af autentisk kildemateriale.

Arkivundersøgelser: Museets inspektører har fortsat det allerede tidligere begyndte arkivarbejde til fremskaffelse af viden om ældre dansk bøssemageri, om danske sværdfegere og harniskmagere og den danske hærs bevæbning i fortiden i det hele taget. I anledning af køb af en middelalderhjelm er der foretaget specielle studier over middelalderens hjelmtyper.

Museets tegnearkiv med bl. a. planer over ældre danske fæstninger og militære bygninger er blevet ordnet. En væsentlig del af tøjhusmuseets nyere danske og udenlandske afdelingsmærker og anden militær heraldik er ordnet i en overskuelig samling. Et større antal udenlandske uniformer, model 1949—1951, er samlet og katalogiseret. Oversigt over Tøjhusmuseets ordens- og medaillesamling er udarbejdet i form af et udstillingskatalog.

Konserveringer: Der har været foretaget konserveringsforsøg med havopfiskede jernkanoner.

Museets egne genstande undergår for tiden konservering efter at restaurering af våbensalen er afsluttet og genopstillingen er påbegyndt. Salen ventes åbnet for publikum i løbet af vinteren 1951/52, således at der igen bliver adgang til alle museets samlinger.

Kunstindustrimuseet.

Inspektør Leths publikation om den kinesiske udstilling, der afholdtes i Kunstindustrimuseet i foråret 1950, foreligger nu i et trykfærdigt manuskript. Et katalog over samtlige arbejder af ældre, europæisk kunsthåndværk er under udarbejdelse. Samtidig har museet påbegyndt affattelsen af en mere populær vejledning over museets samtlige samlinger; den forventes at foreligge til foråret 1952. Endvidere har dr. Karl Berger skrevet en introduktion til læge Hugo Halberstadts samling af japanske sværdprydelser, som udkommer samtidig med denne samlings færdigopstilling i løbet af næste år.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Af vigtigere nyanskaffelser skal nævnes en model af Asiatisk Kompagnis fregat »Disco«, bygget 1777 efter tegning af fabrikmester Henrik Gerner. Modellen er udført af Holmens modellerer efter fregattens konstruktionstegninger, der findes i R. A. og er en gave fra museets venneselskab. Modeller er desuden udført af en kåg fra pramfarten på Gudenå, en kuf fra Hadersley, en evert »Anna Catharina« af Elmshorn 1824, sidstnævnte som gave fra »Jørgen Pades Mindelegat«. Søofficersforeningen har skænket Willerups buste af Henrik Gerner, kapt. Carl V. Sølver har foræret en gengivelse af Juan de la Cosas verdenskort »mapa mundi« fra 1500, B. & W. har givet en værdifuld model af en 6-cylindret B. & W.-dieselmotor af type 674-VTF-140. Museet har bl. a. indkøbt en samling tegninger af P. A. Plum fra korvetten »Galathea«s jordomsejling 1845—47 (ca. 200 numre). Museets fotografiske billedsamling er i årets løb vokset med 2129 numre, museets bibliotek med 277 numre. Arkivet er omordnet, og museets registrering efter moderne principper med tilhørende sag- og navneregister er fortsat i betydeligt omfang. Museets opmåler af ældre skibstyper har berejst egnen om Esbjerg, Hjerting og Ribe samt Lillebæltsområdet langs Sønderjyllands kyst. I årets løb er modtaget opmålingstegninger af 3 bornholmske bådtyper. Museets publikationer har omfattet museets årbog 1950 samt Søhistoriske Skrifter nr. 3, Henning Henningsen: Kirkeskibe og Kirkeskibsfester samt samme serie nr. 4, Louis E. Grandjean og Knud E. Hansen: De danske Gotlandsfarere.

Besøgstallet har været 66.102, heraf 15.130 gratisbesøg, omfattende skoler, navigations- og handelsskoler samt andre studiebesøg.

»Den gamle by«, Århus.

I året 1950 er gartnerboligen fra Stenalt blevet opført og står nu færdig i det ydre. Museets undervisningsvirksomhed er blevet fortsat, dels i samarbejde med Arbejdernes Oplysningsforbund, dels efter museets egne planer, begge steder med stor tilslutning.

Blandt nyerhvervelserne må fremhæves en terrin af St. Kongensgadefajance og et femrummet skab af fyr fra renaissancen. Af andre gaver kan nævnes en diskestang foruden store forøgelser til de håndværkshistoriske samlinger, særlig genstande til belysning af urmagerens og guldsmedens historie. For enkelthederne må henvises til museets årbog.

På en nyindrettet friluftsscene opførte skuespillere fra Århus Teater i turistsæsonen Holbergs »Henrik og Pernille«.

Odense Bys Museer.

Fyns Stiftsmuseum: forhistorisk afdeling. Blandt de foretagne udgravninger er undersøgelsen af to gravpladser fra keltisk jernalder vigtigst. Den ene er foretaget på bakken Jordebjerg i Husby sogn og gav 48 brandgrave fra den midterste af keltisk jernalders tre perioder. Almindelige brandpletter var i overvægt, men der fandtes også urnegrave og urnebrandgruber med en ret formrig keramik bestående af hankekrukker, vaser og fade. I to af gravene fandtes kuglefibulaer.

Fra samme tid er en gravplads ved Millinge Østerby, Svanninge sogn. Den indeholdt 19 brandpletter med keramik som Jordebjergs. I en af gravene lå en kuglefibula.

En overpløjet høj ved Haastrup indeholdt 9 urnegrave fra yngre broncealders slutperiode. En af urnerne indeholdt både bronce- og jernsager, samt rester af klæde vævet i kiper, der her for første gang er fundet i nordiske broncealderfund (Fynske Minder, 1951, s. 5 ff.).

Møntestræde, Kulturhistorisk Museum. Der er foretaget undersøgelse af en middelalderlig teglovn ved Aborreminde. — Kartoteket over samlingerne er revideret og ført a jour. — I september 1950 afgav man lokaler til den historiske afdeling af »De samvirkende Købmandsforeninger«s udstilling »Købmanden«.

Der er som sædvanlig modtaget et stort antal gaver, bl. a. et komplet Christian VIII' møblement og et klunketidsmøblement. I samarbejde med Odense Teater er man i færd med at etablere en teaterhistorisk samling.

Landbygningsmuseet »Den fynske Landsby«. Museet er forøget med et firelænget, sammenbygget husmandssted fra Melby ved Assens. Der er foretaget opmåling og nedbrydning af dele af Tommerup præstegård og opmåling af et birkedommerfængsel fra Revsvindinge.

Publikationer. Foruden den sædvanlige beretning om Odense Bys Museer 1950—51 har man udsendt første bind af årbogen »Fynske Minder, 1951«.

Dansk Folkemindesamling.

Dansk Folkemindesamling har fortsat sit arbejde som sidste år, dog er der gjort specielle undersøgelser vedrørende Gjellerup sogn ved Herning.

Stednavneudvalget.

Publikationer: I indeværende finansår vil Bornholms stednavne blive afsluttet og Maribo amts stednavne gå i trykken. Stednavneoptegnelserne i Svendborg amt er nået så langt frem, at de kan ventes afsluttet i 1952; optegnelserne i Randers amt og Vendsyssel er fortsat.

I dagene 27.—30. august afholdtes 2. nordiske navneforskerkongres på Københavns universitet, arrangeret af Stednavneudvalget. Der var 75 deltagere; alle de nordiske lande var repræsenteret. Der blev holdt 11 forelæsninger, delvis med diskussioner, og i mødet indgik en heldagsudflugt til Vestsjælland.

Det kongelige Biblioteks manuskriptsamling.

Af *nyerhvervelser* kan nævnes: 1 stambog, som har tilhørt Johanne Louise Heibergs plejedatter, fru Sarah Suenson, f. Kaas. — 1 stambog fra dispensator Hans Jørgen Gottschalk Ortmann (1811—1886). — 1 stamtavle over slægten Bie samlet af Lorentz Johan Bie. Desuden et bind vedrørende slægten Bie i Dansk-Ostindien. — Af grosserer H. Friis-Petersens store værk om studenterne ved Københavns universitet, nævnt i den foregående oversigt, er fortsættelsen, omfattende årene 1829—1880, erhvervet. — Endvidere: 1 optegnelsesbog af den kendte præst Ludvig Boesen (1733—1788). — 1 stambog for kobberstikker Georg Chr. Schule (1764—1816). — 1 stambog for bataillonskirurg Chr. Finchenhoff Bay (1800—1837?).

Rigsarkivet.

Som nævnt i den foregående oversigt benyttede Rigsarkivet i 1949 de nyrestaurerede lokaler i Harsdorffbygningen til rigsdagens jubilæumsudstilling. Da denne var afsluttet, toges dele af rummene i brug som opbevaringssted for arkivets samling af tryksager og en del af dets bibliotek, ligesom nogle magasiner indrettedes. I hovedsalen og dens galleri skabtes imidlertid en *permanent udstilling* af et udvalg af arkivets mest berømte dokumenter, spændende fra Absalons gavebrev ca. 1170 til en gengivelse af De forenede Nationers statut 1945. Denne hovedserie belyser Danmarks almindelige historie, men derudover findes (på galleriet) en samling breve fra berømte danske — fra Tyge Brahe til H. N. Andersen, — en samling om de danske kolonier og sluttelig en række breve fra udenlandske fyrster og statsmænd. Udstillingen, der indviedes i maj, er for tiden tilgængelig for publikum hver onsdag og søndag kl. 14—16 og for skoler til andre tider efter aftale

I anledning af 150-årsdagen for slaget på Rheden afholdtes en *særudstilling*, hvor bl. a. de bekendte Nelson-breve var fremlagt.

De sidst omtalte *byggeplaner* har måttet henlægges på grund af regeringens ønske om at begrænse statens byggeri. En lille forbedring er det dog lykkedes at gennemføre på hovedarkivet, idet der er indrettet et værelse til benyttelse af læseapparat og (medbragte) skrivemaskiner.

Afleveringen af fotokopierne af det tyske udenrigsministeriums dokumenter fra tiden 1863—1945 er nu afsluttet. Ligeledes har Rigsarkivet modtaget alle de sidste år omtalte *kopier af matrikulskort* og fordelt dem til de respektive landsarkiver. For tiden arbejdes der på at skaffe midler til fotografering af endnu et antal af disse for lokalhistorien så vigtige kilder.

Blandt det forløbne års øvrige *nyerhvervelser* skal nævnes:

Fra finansministeriet er modtaget en større række vestindiske arkivalier fra det 19. århundrede, fra udenrigsministeriet en protokol over vielser, foretaget af konsuler i årene 1892—1904, fra handelsministeriet forestillingsprotokollerne 1908—43; statskonsulenten for undervisningsvæsenet har afgivet protokollerne for skolelærer- og lærerindeexaminer 1857—99 samt tilsvarende protokoller for privatlærerinder 1871—95. — Universitetsbiblioteket har deponeret sit arkiv 1599—1931. Ved et bytte med Det kgl. Bibliotek erhvervedes det såkaldte Diplomatarium Christierni Primi mod afgivelse af bl. a. forfatteren Erik Skrams arkiv.

Af *modtagne arkivalier fra privatinstitutioner* kan nævnes arkivet fra Det danske Flygtningekontor i Stockholm under den 2. verdenskrig, samt arkivet fra Komitéen til hjælp for spanske kvinder og børn. Blandt nytilkomne privatarkiver skal nævnes nationalbankdirektør H. Greens (død 1931). Ved køb har man erhvervet et lille privatarkiv, nemlig den schweitziske komtesse de Marsay's, som indeholdt nogle breve fra A. G., J. H. E. og A. P. Bernstorff.

I årets løb er den gennem flere år fortsatte udarbejdelse af et *seddelregister* over krigskancelliets oversekretærs indkomne breve 1689—1763 afsluttet. På læsesalen er opstillet: »Den landmilitære Centraladministrations embedsetat 1660—1763«, udarbejdet af oberst O. Kühl.

I udenrigsministeriets arkiv er gesandtskabsarkiverne fra Bukarest, Mexico, Peking og Prag ordnet og registreret.

Registreret er desuden: Københavns skipperlavs Slavekasses regnskaber 1757—96 og de sønderborgske hertugers arkiv, og i Vestindisk

Handelsselskabs arkiv er en større nyaflevering indordnet. Endelig skal her nævnes, at folketællingen 1901 er ordnet og ompakket, så at den vil kunne gøres tilgængelig fra 1. januar 1952. En række større og mindre privatarkiver er ordnet og registreret, nemlig arkiverne efter familien Arenstorff (før 1800), professor, dr. theol. H. N. Clausen (d. 1877) (en efteraflevering), biskop Johs. Clausen (d. 1905), familien Güldencrones arkiv, biskop L. Harboe (d. 1783), sognepræst S. T. Harpøth (d. 1873), biskop P. Hersleb (d. 1757), lektor H. H. Lefolii (d. 1897), kammerherreinde Ottilde Lindholm (d. 1890), oberst Chr. Lunn, general W. H. O. Madsen (d. 1917), arkivar E. Marquard (d. 1950), et tillæg til A. G. Moltkes, kolonibestyrer C. F. Myhre (d. 1931), sognepræst Hother Ostermann (d. 1850), sognepræst Peter Rørdam (d. 1883) og departementschef A. P. Weis (d. 1935).

Større *kassationer* er foretaget i finansministeriets statsgældskontors sager (1849—1913), af skattesager i tiden efter 1867, i Statens Jordlovsudvalgs lånesager og i en aflevering fra DSB's tekniske kontor.

Der er i 1950 udkommet et nyt bind af *Kancelliets Brevbøger*, nemlig 1640—41 (ved arkivar E. Marquard) og af *Kronens Skøder*, omfattende tiden 1720—30 (ved S. Nygård). En af arkivar E. Marquard efterladt etat over danske diplomater er for tiden under trykning.

Sluttelig skal nævnes, at arkivet siden 1948 har modtaget ca. 7.500 ruller films fra *mormonkirken* i Utah, nemlig kopier af films, som denne har ladet optage af kirkebøger, folketællinger og skifter i de danske arkiver.

På Rigsarkivets eget atelier er der i de senere år optaget ca. 330.000 mikrofotografier (à 2 sider) til brug for det norske Rigsarkiv, og alle arkivalier vedrørende Gotland er blevet fotograferet til arkivet i Visby.

Landsarkivet for Sjælland m. m.

De i tidsrummet 1. jan. 1950—31. marts 1951 modtagne *afleveringer* har omfattet i alt ca. 1650 bd. og ca. 2500 pakker. Deriblandt har været en meget stor aflevering fra Københavns politidirektør (ca. 1860—1900), afleveringer fra en række dommer- og politikontorer, borgmesterkontorer, amtsstuer og kredslæger, et stort antal gejstlige registreringsprotokoller vedr. tyske og ikke-tyske flygtningelejre 1945—47. Pladsmanglen i landsarkivets magasiner gør det stadig vanskeligere at modtage nye afleveringer, men det har været absolut nødvendigt på denne måde at aflaste de overfyldte embedsarkiver.

Udarbejdelsen af *personregistre* til skifte- og fæsteprotokoller er blevet fortsat. Følgende arkiver er blevet færdigregistrerede: Præstø amt, Sømme og Voldborg herredsfogedarkiver, det Knuth-Conradsborgske fideicommis, Kronborg lægekreds, Østlollands lægekreds, Frederiksberg stadslæge. Udarbejdelsen af en udførlig fortegnelse over de i landsarkivet beroende pergamenter og papirsbreve fra før 1559 blev afsluttet.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Ved at anbringe hylder ovenpå de gamle reoler og opstille et par store dobbeltreoler på arkivets loft er det lykkedes at skaffe ca. 2000 hyldemeter mere plads i magasinerne. I forbindelse hermed er der foretaget en fuldstændig omflytning af alle arkivalierne. Samtidig er de enkelte arkiver blevet revideret efter registratursedlerne. Der er udarbejdet en

hyldeliste, og i forbindelse med revisionen har der fundet en omfattende kassation sted, ikke mindst i retsbetjentarkiverne.

De tidligere påbegyndte *afleveringer* fra dommerembederne af skiftearkivalier og af skøde- og panteprotokoller til 1870 er nu blevet afsluttet. Fra Tisted og Hjørring borgmesterkontorer har der fundet afleveringer sted af rådstuearkivalier indtil ca. 1900. Desuden har landsarkivet modtaget hospitalsarkiver fra Horsens og Vejle og en del forskellige arkivalier fra museerne i Lemvig, Tisted, Sæby og Nykøbing og fra bibliotekerne i Hjørring og Vejle. Fra politimestrene er der afleveret en del sager vedrørende tyske flygtningelejre, ligesom arkivet fra sognepræsterne har modtaget alle registreringsprotokoller over kirkelige handlinger, foretaget for flygtningene. Fra Rigsarkivet er afleveret forskellige arkivalier vedrørende Spøttrup og en kirkeregnskabsbog fra Rødding 1575—1686. Fra private er bl. a. modtaget: Oberstløjtnant Bokkenheuser: Afskrift af Christen Erichsens manuskript om Viborg, frk. Inger Agerschou-Andersen, Århus: Forpagter Henning Andersens dagbøger 1853—1902, grosserer Friis-Petersen, Århus: Navneregister over studenter ved Københavns Universitet 1829—80.

Foruden de nyindkomne arkivalier har landsarkivet desuden foretaget *nyordning og registrering* af Landstingets og Landsoverrettens arkiver samt af forskellige rådstuearkiver. Pergamentssamlingen er blevet omordnet og delvis nyregistreret, og der er påbegyndt en registrering af de fotografier af udskiftningskort, der er modtaget fra Matrikelsarkivet.

I forbindelse med Viborgs jubilæer 1950 arrangerede Landsarkivet sammen med Viborg Stiftsmuseum og Viborg byhistoriske Arkiv en *udstilling*, der blev besøgt af ca. 11.000 mennesker. 2.—4. januar 1951 afholdtes et lokalhistorisk arkivkursus, hvor 25 lokalhistorikere fra hele Nørrejylland havde givet møde.

Landsarkivet for Fyen.

Landsarkivet for Fyn har fra 1. januar 1950 til 19. september 1951 foruden normal *aflevering* fra forskellige dommere fra greve Moltke-Hvitfeldt, Glorup, modtaget Glorup birks justitsprotokol 1730—33. Endvidere har greve Moltke-Hvitfeldt skænket landsarkivet 5 pakker jordebøger for stamhuset Moltkenborg 1807—1909. Lektor Hakon Müller har foræret arkivet en samling breve 1844—52 fra godsforvalter P. C. A. Müller på Hindsgavl til hans broder amtsvejinspektør Hans Jochum Müller i Aarhus og pastor emer Kr. Glud Konradsen et af ham udarbejdet manuskript Rittergutsbesitzer i Böhmen Franz Zieglers descendens i Danmark. Som *depositum* har landsarkivet gennem Videnskabernes Selskabs arkivkommission modtaget forfatteren og politikeren J. C. A. Carlsen-Skiødts privatarkiv med undtagelse af den afdødes dagbøger 1890—1950, som indtil videre beror hos hans datter, overlærer frøken Dagmar Carlsen-Skiødt, men senere vil blive deponeret i Landsarkivet. Papirerne er meget omfattende og belyser alle sider af Carlsen-Skiødts virke (gartner, prædikant, politiker, lokalhistorisk forfatter). Så længe frøken Carlsen-Skiødt lever, kan papirerne kun benyttes med hendes tilladelse. Som depositum er endvidere modtaget en del af afdøde branddirektør Behrendts samlinger til Middelfarts historie, friskolelærer Frovin Jensens optegnelser vedrørende Højby sogn og Odense smedelavs protokol 1750—1943. En del skifte- og lavsprotokoller er blevet forsynet med *registre*, hvorefter landsarkivet har fuldstændige registre til

alle sine skifte-, fæste-, borgerskabs- og lavsprotokoller. Ved fængelsvæsenets hjælp har man derefter påbegyndt udarbejdelsen af registre til kirkebøger. Til den byhistoriske *udstilling* i Faaborg 13.—20. juli 1951 udlånte landsarkivet en række arkivalier vedrørende Faaborgs historie.

Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele.

Landsarkivet har modtaget efterladte papirer efter gdr. Niels Skrumsager, Visby Hedegaard, J. N. H. Skrumsagers erindringer og erindringer af Peder H. Smidt, Spandetgård, altsammen ikke almindeligt tilgængeligt. Desuden er modtaget nogle kommunalarkivalier fra Ensted, Uge og Vojens. Ligeledes er Åbenrå modstandsbevægelses arkiv modtaget, men det er utilgængeligt. Ordning af Haderslev amtsarkiv og Gram godsarkiv er under arbejde. Der er ved at blive udarbejdet et register til Tønder kirkebøger for tiden indtil 1874.

Af lærer Maibøll, Jejsing, har landsarkivet modtaget en alfabetisk fortegnelse over dødsfald i Sønderborg 1602—45 og 1648—49 efter kirkeregnskabsbøgerne med tilføjede oplysninger, en alfabetisk ordnet fortegnelse over vielser i Sønderborg 1618—1717 og over dødsfald i Ulkebøl 1691—1710 og 1715—22, og af lærer Korse, Broager, har man modtaget et alfabetisk ordnet register over viede i Broager 1695—1895.

Erhvervsarkivet i Århus.

Afleveringerne til Erhvervsarkivet har i det forløbne år omfattet ca. 5300 bind og ca. 2300 pakker. Blandt de større og/eller mere betydelige afleveringer kan nævnes: Det kgl. danske Landhusholdningsselskab 1769—1935, der rummer et væld af oplysninger dels til den almindelige landbrugshistorie, dels til mere egnsbegrænsede emner, som belyses gennem indberetninger til selskabet; det københavnske drejerfirma I. G. Schwartz & Søn for årene 1764—1920; Fællesrepræsentationen for dansk Skibsfart 1897—1927; Plantageselskabet Dansk Vestindien 1902—19; Helsingør Spritfabrik (J. L. Tvede) 1818—1919; Rønne teglværk 1902—1945; Plums handelsaktieselskab, Assens, ca. 1900—ca. 1935 (fortsættelse af tidligere aflevering); Kalundborg handelsstandsforening 1902—30; det københavnske bankierfirma D. B. Adler, en større efteraflevering, således at arkivet nu er afleveret indtil 1948; endvidere er modtaget arkiverne fra en lang række erhvervsvirksomheder fra tiden ca. 1750 til vore dage, især fra byerne Århus, Frederikshavn, Helsingør, Horsens, Kolding, Korsør, København, Køge, Randers, Silkeborg, Skanderborg og Sæby.

Foruden almindelige *registreringsarbejder* er der udarbejdet brevskriverfortegnelser til flere arkiver; særlig må fremhæves brevskriverfortegnelsen til Jacob Holm & Sønners indkomne breve (godt 500 pakker). Denne fortegnelse er endnu ikke afsluttet, men allerede den foreliggende del af den danner et værdifuldt hjælpemiddel ikke mindst til oplysning om handelshuse i de danske provinser i det 19. århundrede.

Det løbende indeks over personer med tilknytning til erhvervslivet, der har været omtalt i dagspressen, er blevet fortsat.

Arkivets årsskrift »Erhvervshistorisk årbog« indeholdt 1950 artikler om skibsfart i 1807 og i 1848—50, om det århusianske handelshus Mussmann & Schwedler i årene 1806—1818, om postgang i det 19. århundrede, om bogkøb i provinsen 1800—1850 og endelig arkivteoretiske artikler.

Anmeldelser

For fremtidigt at få noget større plads til almindeligt artikelstof og for at få nogenlunde bund i de mange anmeldelser, der har hobet sig op i de sidste par år, har redaktionen set sig nødsaget til i dette hefte at bringe et uforholdsmæssigt stort anmeldelsesstof. — Den store prisstigning har desværre umuliggjort en ellers ønskelig udvidelse af heftets omfang.

Stednavne

Kristian Hald: Vore Stednavne. Udg. af Udvalget for Folkeoplysnings Fremme. 1950. 254 sider med 8 oversigtskort.

Hermed har vi endelig fået en længe tiltrængt afløser af Johs. Steenstrups populære bog De danske Stednavne, hvis 2. udgave kom i 1918 og længe har været udsolgt. Den lærde stednavnedoktor Kr. Hald var den, der havde de bedste forudsætninger for at løse den vanskelige opgave at skrive en grundbog, der fuldtud stod på højde med Steenstrups fortrinlige lille bog, og det nye værk indfrier alle forventninger. Kun få læsere vil vistnok give Hald medhold i hans beskedne fortaleoplysning om, at den anvendte »sproghistoriske Metode« har gjort hans bog »mindre letlæselig« end Steenstrups. Tværtimod. Bogen er skrevet med en smittende oplagthed og læses som en munter og indholdsrig kulturhistorie uden sprogvidenskabelig tynge. Fremstillingen er endnu mere levende og ukunstlet end Steenstrups, somme tider måske overdrevent talesprogsagtig. En sjælden gang overraskes man endog af en hos denne forfatter uventet løshed i ræsonnementet, især p. 81 f., hvor han ved en gennemgang af landsbynavnene på -høj søger bekræftelse på den påstand, at disse navne alle er opstået i den hedenske oldtid og ikke, som Mar. Kristensen meget fornuftigt mente, er af forskellig alder, og herunder siger: »I Navnet Tavlov (ca. 1330 Taflygh) har man ment, at første led var Ordet Tavl, der i Stednavne anvendes om firkantede Agerstykker, men dette Ord er et forholdsvis ungt Laan fra latinsk tabula, og *derfor* er det tvivlsomt, om Forklaringen er rigtig«; her forudsættes som bevist det som skulde bevises. Sådanne argumenter er dog sjældne; som helhed udmærker bogen sig ved klarhed og orden i tankegangen.

Ved en sammenligning mellem Steenstrups og Halds bøger falder iøvrigt tre forskelle i øjnene.

For det første er Halds bog den mest righoldige. Den er over dobbelt så stor som Steenstrups og behandler adskillige problemer, som Steenstrup lod ligge. Her skal især fremhæves nogle kapitler, som findes hos Hald, men mangler hos Steenstrup: om kildematerialet, om stednavneforskningens historie, om stednavnenes alder og om hedenske kultminder i stednavne. De hører til bogens allerbedste afsnit.

For det andet har den nye bog et noget andet sigte end den gamle. Steenstrup ønskede dels at give regler for vore stednavnes bygning, dels »at skildre, hvordan mange Forhold i vort Lands Historie lader sig belyse gennem Stednavne«. Hald derimod forfølger kun det sidste formål. Skønt han er sprogvidenskabsmand, vil man i hans bog forgæves søge efter afsnit svarende til historikeren Steenstrups om »de Hovedregler, som Tolkningen maa følge« og »Stednavnenes Bygning og Sammensætning«. Om begge disse emner ved Hald mere end Steenstrup, og hans bogs store fortrin beror især på hans evne til at udnytte denne viden, men han meddeler os den ikke i sammenhængende fremstilling. Hovedparten af bogen består i en kronologisk ordnet gennemgang af de vigtigste landsbynavnetyper; i hvert afsnit fremhæves de kulturhistorisk oplysende træk, og resultatet er en række ypperlige små kulturskildringer. Her skal fremhæves afsnittene om bynavne på -hem (p. 54 ff.) og på -by (p. 95 ff.) med oplysninger om samfundstilstandene i henholdsvis folkevandrings- og vikingetid, en skildring af bebyggelsen i Merløse h. med de mange -løser (p. 65 f.), en beskrivelse af -lev-øen Mors i folkevandringstiden (p. 71 f.) og endelig en spændende (og dristig) novelle p. 115 f. om en norsk høvding Gull-Korni, der drager til Fleskum herred og grundlægger et torp der.

For det tredie er Hald en mere kyndig filolog end Steenstrup. Dette medfører på den ene side, at han kan bunde på dybere vand end forgængeren og derfor tør give sig i kast med vanskelige navne som Fyn, Møn, Gern, Skern og lign., og på den anden side, at han bevæger sig med større forsigtighed i det farefulde terræn. Steenstrup kunde endnu (De da. Stedn.^{2} p. 46) skrive gådefulde ord om »den laalandske Almues usikre Udtale af Endelser« for derved at neddysse tvivlen om, at Tillitse er et dansk navn på -løse, -sø eller -ø. Hald respekterer derimod næsten altid de sproghistoriske regler, selv de besværligste, og yder kun ubetydelige bidrag til vort ellers støt voksende forråd af sprogligt uholdbare stednavneforklaringer: p. 170 en halsbrækkende forklaring af -balle som en sammenblanding af balgh og balk, p. 186 en uforsigtig anvendelse af den først fra ca. 1300 kendte middelnedertyske overgang e >a foran r til fortolkning af et allerede i 12. årh. forekommende dansk stednavn Scarne, og p. 217 en sorgløs fortrøstning til, at et konstrueret *Bytna imod analoge ords sædvane kan svare til vestjysk bøhnj med lang vokal.

Halds ædruelige indstilling giver sig bl. a. det udslag, at han med mådehold tager del i vor tids kritiske opgør med gamle hypoteser om germanske folkestammers nordiske herkomst; p. 216 siger han ganske vist, at anglernes og vandalernes navne »kan« hænge sammen med stednavnene Angel og Vendsyssel, men p. 217 betvivler han med føje kimbrernes og charudernes sammenhæng med Himmerland og Hardsyssel, og sabalingernes forbindelse med Salling afvises sammesteds uden forbehold.

Erik Pontoppidan den Ældre havde iflg. Vore Stedn. p. 17 den tiltalende egenskab, at han ikke forsøgte at lægge en »dybsindig Betydning« ind i ganske dagligdags ord. Til denne fine kompliment vilde også Hald have gjort sig fuldtud fortjent, dersom han 1° havde undladt at konstruere »et gammelt Ord *iarn«, der siges at betyde »grus«, til forklaring af det letforståelige Jernløse (p. 65), 2° havde afvist den hypotese, at det fra runeindskrifter kendte alu betyder »tempel« og indgår i det ligefremme og tiltalende navn Ølby (p. 96), og 3° havde

overvundet tilskyndelsen til at konstruere et urnordisk *Buhtiōn til forklaring af det falsterske Bøtø, som vist blot er blevet sammenlignet med en bøtte (p. 218).

I betragtning af bogens righoldighed er de indvendinger, der her er fremført mod nogle få enkeltheder, af ringe vægt. Vore Stednavne vil, som sin forgænger, i en lang årrække blive stående som et uundværligt hjælpemiddel for alle, der herhjemme sysler med deres lands eller deres hjemegns kulturhistorie. Den afsluttende liste over stednavnelitteratur, ordnet amtsvis, understreger yderligere dens karakter af en både vejledende og ansporende grundbog i den morsomme, men farlige kunst at fralokke stednavnene deres hemmeligheder.

Anders Bjerrum.

Sydslesvigs Stednavne ved *Anders Bjerrum, Kristian Hald* og *Peter Jørgensen*. Bd. 7. Nordangel og Flensborg ved Kristian Hald, 1. Halvbind, Husby Herred. Kbh. 1948. J. H. Schultz. Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skrifter Nr. 350. 216 sider.

Under Udgivelsen af Stednavneudvalgets Publikation »Sønderjyske Stednavne« modnedes Planen om som en Slags Fortsættelse af dette ogsaa fra dansk Side at behandle de sydslesvigske Stednavne med samme Udførlighed, og efter Ansøgning fra Universitets-Jubilæets danske Samfund stillede Carlsbergfondet et meget betydeligt Beløb til Raadighed for Indsamling af Materiale og senere til Trykning af Værket, medens Stednavneudvalget overlod Udgiverne, af hvilke Dr. Bjerrum og Dr. Hald var Medarbejdere ved »Sønderjyske Stednavne«, sine sydslesvigske Samlinger, der blandt andet omfattede det middelalderlige Materiale, til Benyttelse.

Udgiverne delte Omraadet, saaledes at Dr. Hald tog Angel, Svans og Dänischwohld, Dr. Bjerrum Midtlandet og Landet mellem Dannevirke og Ejder, medens Prof. Jørgensen tog det frisiske Omraade og Ejdersted. Indsamlingerne begyndte i 1932, der foretoges fonetiske Optegnelser af Navnenes stedlige Udtale, og samtidig excerperedes Navnestoffet i Statsarkivet i Kiel og i de talrige lokale Arkiver, og dette Arbejde var i det væsentlige afsluttet ved Udbrudet af den anden Verdenskrig. Under Krigen fortsattes Excerperingsarbejdet i det danske Rigsarkiv.

Efter Planen skal Værket udgøre 12 Bind; hver af Udgiverne faar 3 Bind til Detailbehandlingen af Stednavnene indenfor deres Omraade, medens de sidste 3 Bind skal omfatte Efterled, almindelig Indledning, Kildefortegnelse, Lydbeskrivelse m. m. og Registre.

Nu foreligger altsaa det første Halvbind paa 216 Sider; det præsenterer sig meget smukt i stort tospaltet Format og trykt paa svært Papir.

Hvert Sogn indledes med en Oversigt over benyttede Kilder, hvoraf fremgaar, at der i stort Omfang er brugt Sognearkiver, Præstearkiver, Godsarkiver samt Arkivalier i privat Eje. Hvert Aktstykke anføres med fuldstændig Titel og Oplysning om, hvor det fandtes, da Benyttelsen fandt Sted; dette er meget vigtigt og vil lette en eventuel senere Eftersøgning betydeligt.

Navnestoffet er, ligesom i »Sønderjyske Stednavne«, delt i Bebyggelsesnavne, der opføres samlet for hvert Sogn, og i Naturnavne, der er grupperet efter Sognets Landsbyer. Opslagsformerne er dels danske, dels plattyske og højtyske, men den Omstændighed, at et Navn anføres med

tysk Opslagsform, betyder dog ikke altid, at Navnet oprindelig er tysk, da alle nogenlunde gennemskuelige danske Stednavne tidlig er blevet oversatte til Tysk i Aktstykker, der er affattede i det tyske Sprog. Paa den anden Side er der naturligvis ogsaa i Tidens Løb, og mest i de sidste hundrede Aar, blevet givet tyske Navne. Udgiveren har udvist prisværdig Forsigtighed i Fastlæggelsen af Opslagsformerne, idet han har søgt at undgaa danske Opslagsformer, hvor der ikke forelaa Grundlag i de overleverede Skriftformer, i Udtaleformerne eller i særdanske Navneled, men kommer dog ikke sjælden med Antydninger om Muligheden af, at et eller andet tysk Navn kan være oversat fra Dansk. At komme til Bunds i dette saa betydningsfulde Spørgsmaal er paa Grund af det foreliggende Materiales Beskaffenhed ikke muligt. Det kan dog fastslaas, at de danske Opslagsformer viser en betydelig talmæssig Overvægt overfor de tyske.

Eksempelmaterialet er, takket være Udnyttelsen af de mange lokale Arkiver, særdeles righoldigt; undertiden synes man, at der er anført unødvendig mange Eksempler.

Forklaringerne kan indskrænke sig til en Henvisning til Bd. X, Efterled, og i saa Fald maa vi jo foreløbig vise Resignation, men i Regelen er de, trods deres knappe Form, i Virkeligheden særdeles fyldige. Med stor Dygtighed og Skarpsindighed drøfter Udgiveren grundigt de foreliggende Muligheder, og Tolkningerne fører ikke sjælden tilbage til urgamle Ord, hvis Form og Betydning behændigt rekonstrueres. Har andre tidligere udtalt sig om et Navn, henvises der gerne hertil, uanset om Udgiveren kan tiltræde den fremsatte Forklaring. Ved Behandlingen inddrages parallelle Navne fra andre Lande, dog overvejende fra nordisk Omraade, især citeres den svenske Stednavnelitteratur, og svensk Paavirkning kan undertiden spores endog i Udgiverens eget Sprog — saaledes bruges p. 119 Ordet *Modsvarighed,* der vistnok ikke findes i vore danske Ordbøger. Men ogsaa den danske Stednavnelitteratur udnyttes godt. Som det var at vente, gentager de i Sønderjylland fundne Naturnavne sig ofte i Sydslesvig, og der henvises da til deres Behandling i »Sønderjyske Stednavne«. Ikke sjælden kaster dog de sydslesvigske Eksempler nyt Lys over et eller andet Moment i de allerede behandlede Navne, hvilket kan medføre, at den i »Sønderjyske Stednavne« givne Tolkning undertiden maa modificeres eller ændres.

Ved Gennemlæsning af Bogen støder man dog af og til paa en Forklaring, som man studser over; den kan være for dristig, gaa videre end det gennemgaaende relativt unge Materiale egentlig berettiger til, eller den kan, om end den tilsyneladende er uangribelig i sproglig Henseende, vække Tvivl med Hensyn til de rent saglige Forhold. Jeg maa indskrænke mig til at anføre et Par Eksempler.

Harnæs (p. 37) sammenstilles med svensk *Harnäs,* der er blevet tolket af svensk Dial. *har, hare* »Sten- eller Klippegrund«. Det er lidt dristigt at overføre dette paa danske Forhold, for der findes vel ikke Klippegrund i Angel. Det var sikkert forsigtigere at sammenstille det med *Harkær* (p. 160), der tolkes af Dyrenavnet *Hare.* I det mindste kunde da denne Mulighed have været anført.

Om *Himmelbjerget* (p. 51) hedder det, at Skriveformerne viser, at Forleddet *Himmel-* beror paa Omtydning af et ældre *Hemmel-,* og Navnet maa derfor sammenstilles med det i Kong Valdemars Jordebog optrædende hallandske *Hæmblæbyargh* (som skal betyde »det afstumpede Bjerg«). Saa enkel er Sagen dog ikke; Forholdet er nemlig dette, at

Ordet *Himmel* saavel i Gammeldansk som i Ældrenydansk ofte forekommer i Formen *hemmel* (se Kalkars Ordbog), og at Ordet paa Middelnedertysk hedder *hemmel, hemel.* Antagelsen af en Omtydning er derfor ikke paakrævet, ja vel næppe sandsynlig.

Flæskager (p. 86) tolkes af et Ord *Flæsk* i Betydningen »Flig«, et Ord, som undertiden indgaar i nordiske Stednavne. Jeg kan dog ikke tænke mig, at dette Ord kan foreligge her. En Ager er normalt et pløjet Areal, hvis Form betinges af Pløjningens Teknik, og som derfor meget vanskeligt kan tænkes forsynet med Flige, hverken paa Siderne af Hensyn til parallelle Naboagre, eller for Enderne, hvor der er Forpløjning. Jeg vil derfor snarere antage, at Flæskager maa være et saakaldt »rosende« Navn, en Mulighed, der ogsaa under *Flæskland* i »Sønderjyske Stednavne« III p. 157 er sat paa Førstepladsen, og som Udgiveren burde have henvist til. Hermed stemmer det ogsaa bedre, at Flæskager paa Tysk er blevet til *Speckacker.*

Vie (p. 16) tolkes som Plantenavnet *Vie* »Pil«. Da det betegner et Areal, er det dog næppe selve Plantenavnet, der foreligger, men snarere et af dette dannet Neutrumsord *Vie* »Pilebevoksning, Pilekrat«, et Ord, der ogsaa andetsteds er paavist i Stednavne, og som er en Dannelse af samme Art som *Birke, Boge, Elle, Ege, Espe* og *Eske,* der alle betyder Bevoksninger med de paagældende Træsorter.

Walpurgiszaun (p. 145) er et Skelgærde paa Herredsskellet, som Folkene i Terkelstoft og Undevad klager over at være bebyrdet med. Udgiveren formoder, at *Walpurgis-* gengiver et dansk Voldborgs-, og at *Voldborg* betyder Voldsted. Forklaringen forekommer mig at være noget søgt. Der oplyses intet om Tilstedeværelsen af et Voldsted, som Gærdet kunde have Navn efter. Selve Gærdet har antagelig været et Risgærde, der foruden at danne Herredsskel, tillige har været Skel mod Nabobyerne; jeg kender ikke noget til, at der skal have eksisteret specielle Herredsgærder. Fra talrige Byvedtægter kendes det, at Risgærderne skulde aarlig repareres og være færdige den første Maj, *Valborgsdagen,* tysk *Walpurgistag.* Naar Bønderne har søgt at smøge Forpligtelserne af sig under Henvisning til, at det var et Herredsskel, minder det om nyere Tiders Bestræbelser for at vælte kommunale Byrder over paa Staten. Snarest vil jeg antage, at der kan have foreligget et Appellativ *Valborgsgærde,* brugt om et Gærde, der skulde være i Orden til Valborgsdag.

Alt dette er naturligvis Smaating, der ikke rokker ved den Kendsgerning, at det Værk, der her er blevet paabegyndt, vil blive et Storværk indenfor dansk Stednavneforskning. Det maa oprigtig haabes, at det lykkes Udgiverne at føre det til Ende, og at det ikke skal gaa som med en anden af Universitets-Jubilæets danske Samfunds Publikationer, der begyndte for 100 Aar siden og stadig er uafsluttet. Tiden maa tages i Agt, om det skal lykkes Udgiverne at faa det fuldført i deres Levetid; det maa betænkes, at den foreliggende Publikation kun udgør en Fireogtyvendedel af det samlede Værk, og kommer der ikke et Halvbind hvert Aar, er Udsigterne ikke de allerbedste. Trækker det for længe ud med Udgivelsen, maa man være forberedt paa, at Arbejdet med Undersøgelsen af de sydslesvigske Stednavne kan blive taget op fra tysk Side, hvad naturligvis ingen vil gøre Forsøg paa at hindre, men efter de store Forarbejder, der er gjort fra dansk Side, vilde det være lidt beskæmmende at blive distanceret. Foreløbig er denne Fare dog næppe overhængende.

Gunnar Knudsen.

Borge og Slotte

Otto Norn: Christian III's Borge. Udgivet af Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker. Med Tilskud fra Ny Carlsbergfondet. I—II. København. 1949. Disputats. 220 sider, 83 + VIII plancher.

Der findes vel næppe noget dansk Gaardinteriør, der i sin Art er mere stemningsvækkende end den smukke Borgegaard paa Aalborghus Slot. Middelalder, Folkevisegaarden lyslevende, er de Udtryk, som rent umiddelbart falder En paa Læben ved Synet af det brogede Bindingsværksanlæg omkring den grønne Lind midt paa Gaardspladsen. Og det selvom man paa Forhaand ved, at Aalborg Slot er bygget under Christian III, altsaa efter at den Periode, som man herhjemme kalder Middelalderen, var løbet til Ende. Dette Helhedsindtryk forstyrres næppe, selvom man bliver bekendt med, at Bindingsværket i sine Konstruktioner ikke er middelalderlige, men af yngre Type. Og selvom det er En bevidst, at Bygningernes udadvendte Mure er af fastere Materiale, grundmuret, ja, Slottet er omgivet af Volde, saa falder man ikke let paa den Tanke, at det hele Anlæg for sin Tid var en moderne Fæstning, eller at det i Virkeligheden er nært beslægtet med tilsyneladende saa væsensforskellige Anlæg som de skaanske Malmøhus og Landskrone Slotte, og sammen med disse hører hjemme i den Række af velbefæstede Borge, som Christian III lod opføre i Løbet af sin Regeringstid. Netop de tre nævnte Borganlæg er det, som i Dag giver den bedste Forestilling af Reformationskongens Virksomhed paa dette Omraade. Andre Resultater af den er nu enten omdannet eller helt forsvundet. Og det at de to mest iøjnefaldende Monumenter staar paa skaansk Grund skyldes det maaske, at Emnet ikke før har fristet danske Arkitekturhistorikere. Dog sikkert tillige den Omstændighed, at den Virksomhed, som Christian IIIs nærmeste Efterfølger udfoldede paa det samme Omraade, og hvoraf vi endnu har saa stolte Levn som Kronborg og Frederiksborg, denne Virksomhed har stillet hans Virksomhed i Skygge, mens man iøvrigt, hvad hans Tid angaar, har fæstnet sig ved de bevarede Adelsborge, der vel ogsaa er opført som Forsvarsanlæg, men hvis Værn i bedste Fald kunde byde en sammenløben Oprørshob Trods og ikke var i Stand til at hævde sig imod et virkeligt krigsmæssigt Angreb. Dertil var Artilleriet med Tiden blevet for stærkt. De Tider var nu forbi, da hver Herremand kunde opføre sin virkelige Privatfæstning. Nu krævedes der større Anlæg, som kun Kongen eller Statsmagten evnede at opføre.

For disse Omstændigheder, som Titlen siger specielt for Christian IIIs Borganlæg, er det Otto Norn har redegjort i sin Disputats, og derved indlagt sig stor Fortjeneste ved at forfatte et Kapitel af den i det hele og store uskrevne danske Fæstningshistorie. Det er maaske paa Grund af, at den senere Tids danske Historikere har været overvejende pacifistisk indstillet, at dette Felt er saa godt som uopdyrket, navnlig i den Forstand, at de mere principielle Sider af Fæstningsbyggeriet bogstavelig ikke ses at være behandlet i den danske historiske Litteratur. I Norns veldisponerede Afhandling redegøres der ikke blot for politiske og tildels for den økonomiske Baggrund for Christian IIIs Fæstningsbyggeri, men ogsaa for dettes tekniske Karakter og dets Afhængighed af Udlandets Teoretikere, som i det hele taget for de arkitekturhistoriske Forudsætninger. Det maa jo i den sidste Forbindelse tages i Betragtning, at de vedkommende Borge ikke blot var Fæstninger, men tillige skulde tjene som mere eller mindre interimistiske Kongeboliger, idet

Norn iøvrigt ogsaa omtaler saadanne Christian IIIs Borge, som ikke havde Fæstningskarakter, saa vel som Bybefæstninger fra den samme Periode.

De udvundne Resultater er baseret paa en Række Monografier af de enkelte Borge eller Bybefæstninger, der enten er Nyanlæg fra Perioden eller i samme er blevet bygget helt om. Det drejer sig for at nævne dem alle, om: Krempe, Rendsborg, Gottorp, Tønderhus, Sønderborg Slot, Koldinghus, Riberhus, Skanderborg, Randers Bys Befæstning, Dronningborg, Aalborghus eller som Norn skriver Aalborg Slot, Nyborg, Nakskov, Københavns Slot og Bybefæstning, Malmøhus og Landskrone Slot. Som det vil ses en ikke ubetydelig Række af bevarede og ikke bevarede Monumenter. I disse Enkeltbeskrivelser er ikke blot fremlagt det samlede skriftlige Kildestof, men tillige Resultaterne af nyere Tiders arkæologiske Undersøgelser — paa Grund af den opremsende Karakter et for den almene Læser noget tungt tilgængeligt Materiale — som imidlertid med stor Flid er sanket sammen mangesteds fra.

Mere letlæselige og naturligvis ogsaa interessantere er de følgende Kapitler, i hvilke Forfatteren har sammenfattet de Resultater, der kan afledes af de forudgaaende Specialundersøgelser.

Efter at der kort er fortalt om, hvorledes allerede Fæstningsbyggeriet i Frederik Is Tid var blevet præget af mere moderne Tanker — man havde saaledes allerede i den Periode, under Hensyn til Artilleriets øgede Styrke, maattet lægge mere Vægt paa Udenværker, skildres *Baggrunden for Christian IIIs Fæstningsanlæg*. Erfaringerne fra Grevefejden havde noksom vist, hvor lidet modstandsdygtige de ældre Borge var, og den nye Konge maatte jo straks efter at have tilkæmpet sig Regeringsmagten lægge Vægt paa at sikre sig saavel mod indre som ydre Fjender, ja, de urolige Tilstande i Nordtyskland holdt sig hele Christian IIIs Regeringstid til Ende, ligesom han heller ikke kunde føle sig helt tryg overfor Arvefjenden, Svenskerne. Beliggenheden af adskillige af de ovenfor nævnte kongelige Fæstninger viser tydeligt nok dette, og først i den sidste Del af sin Kongetid kunde Christian III ogsaa ofre det civile Byggeri paa sine Slotte større Opmærksomhed.

I et følgende Kapitel redegøres der nærmere for selve *Befæstningsteknikken*, og det paavises i første Række, hvorledes Udenværkerne kommer til at spille en større og større Rolle. De mere modstandsdygtige Jordvolde afløste ældre Tiders Ringmure og fra solide fremspringende Runddele kunde man rette Skytset saavel udad som til Siden, i sidste Tilfælde forsaavidt Modstanderen skulde være naaet helt ind under selve Volden. Hvad der ogsaa var betegnende for Forholdet mellem før og nu var, at man ikke mere førte Forsvaret fra Højden, fra Taarnet og Skyttegangene paa Ringmuren.

I det næste Hovedafsnit, som til Overskrift har: *Statsbyggeriets Organisation* fortælles om den Indsats de højere og lavere Statsmyndigheder har øvet ved Borgbyggeriet, og om dettes finansielle Basis — for stort et Emne til her at kunne behandles blot nogenlunde udtømmende — og navnlig om de forskellige Bygmestre, der jo dengang paa samme Tid var baade Arkitekter og Ingeniører. Blandt disse fremhæves især Morten Bussert, der øvede sin store Indflydelse i de første Aaringer af Christian IIIs Regering, mens den Bygmester, der skulde komme til at spille saa stor en Rolle for Slots- og Borgbyggeriet i Aarhundredets Slutning, først kom i denne Konges Tjeneste i 1557.

Endelig følger saa Slutkapitlet: *Arkitekturhistoriske Forudsætninger*.

Der vises, at disse maa søges dels i den hjemlige Tradition, dels i Paavirkninger fra Udlandet. Mens Frederik Is Berge i flere Henseender synes afhængige af den østtyske Arkitektur, er Christian IIIs nærmere beslægtet med den nordvesttyske, der atter staar i Gæld til det nederlandske Fæstningsbyggeri, fra hvilket Runddelsystemet stammer.

Et fremtrædende Arkitekturelement ved flere af Christian IIIs Slotsbygninger var Rundbuegavlen, den Type, som i Dag kun er bevaret paa Hesselager Gaard og Hesselager Kirke, opført af Kongens haandgangne Mand, Kansleren Johan Friis. Norn vil mene, at dette Element er overtaget fra Brunsvig, men i sin Opposition paaviste Christian Elling, at Forbilledet med lige saa stor Ret kan søges i selve det Land, som den danske Reformationskonge og hans Kansler ikke har haft mindst Tilknytning til, nemlig Sachsen. Motivet var velkendt i Wittenberg.

Naar der — i dette som i andre Tilfælde — under selve Disputatshandlingen af de officielle Opponenter fremsættes en Rettelse til Doktorandens Afhandling, kan man næppe undlade at tænke over den mærkelige Legen Kispus, det egentlig er, at Opponenten lader Doktorandens efter hans Mening med Fejl behæftede Afhandling udgaa i Trykken for saa siden at brillere ved at fremsætte sin Opdagelse under selve den mundtlige Handling.

Der er imidlertid ingen Tvivl om, at Norn med sin Afhandling har ydet en god Indsats baade paa den kunsthistoriske og den historiske Forsknings Omraade.

Hvad angaar Bogens Udseende er der kælet for det. Arkitekt Mogens Koch har medvirket ved Tilrettelægningen. Bogen falder i to Dele, af hvilke den sidste indeholder Plancherne. Det er maaske lidt gammeldags og upraktisk, men det ser jo nydeligt ud.

Mogens Lebech.

Charles Christensen: Kronborg. Frederik IIs Renæssanceslot og dets Skæbne. G. E. C. Gads Forlag. 1950. 216 sider.

Da Vilhelm Wanscher i 1939 udgav sin lidt pretentiøse Bog om Kronborg, vor Arkitekturs Klenodie, var der eet kunsthistorisk Problem, han meget omhyggeligt undlod at komme nærmere ind paa, Problemet om Billedhuggerne.

Det er bekendt at Kronborg blev udsmykket meget rigt med Sandstensskulpturer, som indkaldte nederlandske Kunstnere frembragte i overdaadig Mangfoldighed. Hele vor Renaissanceskulptur har faktisk sit Udspring her, og det vil selvsagt være af stor Betydning for Studiet af Periodens danske Billedhuggerkunst at faa udredet Forholdet mellem Arbejderne fra de forskellige Værksteder, der har virket paa Kronborg og herigennem afgrænset de enkelte Billedhuggeres kunstneriske Individualiteter. Dette er imidlertid en overmaade vanskelig Opgave, og vil man skrive en Bog om Kronborg, er det letteste naturligvis at lade den ligge; men »Bogen om Kronborg« maa ogsaa behandle disse indviklede Problemer. Man kan daarligt beskylde Charles Christensen for at gaa let hen over dem, og dog er hans Bog ikke, hvad man af Titlen kunde fristes til at tro, »Bogen om Kronborg«. Det har næppe heller været Forfatteren Hensigt at skildre Slottets Bygningshistorie med tilbørligt Hensyn til, hvad der maa anses for mere, og hvad der maa anses for mindre betydningsfuldt. C. C. er først og fremmest Arkæolog — ikke

Kunsthistoriker, ej heller Kunstskribent. Hans Bog hviler fortrinsvis paa indgaaende Studier af Monumentet, herved har den sin Styrke; dens Svaghed aabenbarer sig, naar det kommer til det Punkt, at Forfatteren skal forsøge at frugtbargøre sine Iagttagelser. Præmisserne er som oftest rigtige, Konklusionerne virker ikke altid overbevisende, og de er tit saa indvævede i hinanden, at det kan være vanskeligt for Læserne at konstatere, hvad man kan stole paa, og hvad man maa nøjes med at tro paa. Tilegnelsen besværliggøres yderligere af de mange Gentagelser og af Billedstoffets spredte Placering. Man kan saaledes ikke uden nøjere Prøvelse gaa ind for den Hypothese, Forfatteren lægger stærkest Vægt paa, at den saakaldte »Eiler Grubbes Billedhugger«, af C. A. Jensen senest (Weilbachs Kunstnerleksikon II, 1949) omdøbt »Københavns Alabastermester« er identisk med den paa Kronborg virksomme Mester Herman (Gertsen). At det her drejer sig om en Hovedskikkelse i vor Billedhuggerkunsts Historie, viser den sikkert sammenstillede Gruppe Arbejder, som Beckett har villet tilskrive Hans van Paeschen og Erik Bohrn Hercules Midow. Ingen af de to Forskeres Hypotheser har Sandsynligheden for sig. I Virkeligheden vilde man langt hellere tro paa Charles Christensen, om man blot turde, men hertil er — selv efter det nu fremlagte Materiale — Usikkerheden stadig for stor. Man er saaledes temmelig uvidende om, hvorledes Arbejdet har været fordelt ved et saa omfattende Byggeri som Kronborg. Tegninger og Modeller er gaaet tabt, og Kontrakterne lader sig fortolke paa forskellig Maade. Har Arkitekten givet nøjere Anvisning paa, hvorledes Stenhuggeren skulde arbejde, har han maaske selv kunnet gribe Hammer og Mejsel? De seneste Aars Forskning synes dog for Hans van Paeschens Vedkommende at godtgøre, at denne Kunstner i alt overvejende Grad — ja, rimeligvis udelukkende — har været Arkitekt og først og fremmest Militærarkitekt. Mørkeport er en Fæstningsport, tilmed en ret nøje Kopi efter Antwerpens »Rote poort« (en anden af Antwerpens Fæstningsporte hed iøvrigt »Kronenborg«). Denne Antagelse, at man i Hans van Paeschen snarere maa se en Bygmester og Ingeniør end en Billedhugger, er egnet til at øge Tiltroen til Mester Hermans Selvstændighed som Billedhugger i Samarbejdet om Mørkeport og Kirkegavlen paa Kronborg. Spørgsmaalet er herefter, om man til den af Beckett og Paulsson sammenstillede Gruppe Arbejder tør knytte de af Mester Herman faa, (egenhændige?) bevarede Kronborg-Skulpturer. Forfatteren mener ja og begrunder sit ja med Henvisning til visse Fællestræk i Enkeltformerne, navnlig Løvemaskernes usædvanligt vrede Udtryk. Det er imidlertid overordentlig vanskeligt at skelne imellem, hvad der er Tidens og Stilens Fællespræg, og hvad der karakteriserer »Haanden«. Det vrimler med Løvemasker i nordisk Renaissanceskulptur. Ogsaa Cornelis Floris' Løver kan være glubske, og om det er lykkedes »Mester Herman« at tirre dem yderligere en lille grad, er vanskeligt for ikke at sige umuligt at dømme om. At det har været Billedhuggere fra Kronborg, som kom i Peder Oxes og Eiler Grubbes Brød allerede o. 1575—77, er ganske sikkert, og et heldigt Fund i et Adelsarkiv vil muligvis kunne bekræfte den af Forfatteren fremsatte Hypothese.

I sin Søgen efter Mester Hermans Fortid i Hjemlandet har C. C. iøvrigt været uheldig (S. 152). Han finder Overensstemmelse mellem visse dekorative Detailler paa Kronborg og paa en Skole og et Raadhus i Nijmegen, som er opført under en Bygmester Hermands Ledelse i 1544—1554, men overser, at det ved Raadhuset var Billedhugger Cornelis Sass

fra Utrecht, som var ansvarlig for Skulpturen. Det er i dette Tilfælde snarere »Tidens« end »Mandens« Stil.

Trods de Indvendinger, der kan rettes mod Bogens Form og Metode, vil den dog have sin Betydning for den fremtidige Kronborg-Forskning, først og fremmest takket være sit grundige Katalog over Slottets Skulpturarbejder. Den Fortrolighed med de mindste Enkeltheder, som Forfatteren demonstrerer paa dette Punkt, vil lette Arbejdet betydeligt for den, som maatte faa Modet — og Taalmodet — til for Alvor at søge Kronborgs kunsthistoriske Gaader løst.

Otto Norn.

Jan Steenberg: Christian IV's Frederiksborg. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Hillerød. 1950. 190 sider.

Der gør sig blandt vor Samtids Arkitekturhistorikere ude og hjemme en tydelig Tendens gældende i Retning af et bredere, mere vidtskuende Syn. Typologiens nyttige, men i sig selv golde Metode, som under Paavirkning fra Arkæologien tidligere har domineret Kunsthistorien, suppleres nu paa flere Fronter. Der er fremvokset en stigende Forstaaelse for det enkelte Kunstværks Forhold ikke alene til andre Kunstværker, men til Kulturlivets brogede Mangfoldighed. Et Hus lader sig naturligvis stadig med Udbytte analysere som ren (abstrakt) Kunst og klassificere som saadan, men Forskningen har indset, at hermed er det sidste Ord ikke sagt, end ikke om Huset som Kunst, al den Stund Bygningskunsten er uløseligt knyttet til mange andre af baade den materielle og aandelige Kulturs Ytringsformer. Med andre Ord: Man har gjort den mageløse Opdagelse, at et Hus først og fremmest er en Menneskebolig. Dette Syn anlægges naturligvis lettere overfor Hytten end overfor Slottet, da førstnævnte Kategori af Arkitekturens Frembringelser jo kun undtagelsesvis lader sig anskue som Kunst, medens Slottets Pragt faar Arkitekturhistorikeren til at glemme, at han staar overfor en Menneskebolig. Takket være Pierre de Nolhac opfatter vi nu Versailles ikke blot som et storslaaet Udslag af en Fyrstes Byggeluner, men ogsaa som en Ramme om hans officielle Optræden og daglige Tilværelse i Lyst og Nød. Christian Elling har ikke alene givet os fint nuancerede stilkritiske Bestemmelser af Christiansborg, men er gaaet bag Façaderne, har befolket Sale og Korridorer med det Liv, hvortil Slottet var skabt.

Nu forunder Jan Steenberg os paa lignende Maade at trænge Frederiksborg ind paa Livet. Beundringsværdigt, at Forfatteren overhovedet har villet paatage sig Opgaven. Havde ikke Beckett med sit Kæmpeværk fra 1914 aflokket Slottet alle dets Hemmeligheder? Steenbergs Bog viser, at en hel Del — ogsaa af væsentlig Betydning — kunde føjes til, naar nye Kilder blev inddraget og tolket med Snilde. Flittigt har Forfatteren gennempløjet Regnskaber, Syn og Inventarier og knyttet de mange smaa Oplysningers Traade sammen til et Mønster, som ikke er uden store Linier, hvad enten det betragtes med Kunsthistorikerens eller Kulturhistorikerens Øjne, og — som rimeligt er — staar Christian IV overalt i Centrum af Billedet. Steenberg kan ikke dele Wanschers Synspunkt paa Kongen som sin egen Arkitekt, men er paa den anden Side ude af Stand til at levere Bevis for, at Steenwinckel har været Mesteren. Spørgsmaalet om, hvem der skal tildeles det kunstneriske Hovedansvar for Frederiksborg, hører til vor Arkitekturhistories mest indviklede og er rimeligvis uløseligt.

Mindst Nyt bringer S. om Slottets Bygningshistorie, selvom Becketts Fremstilling heraf suppleres og korrigeres paa adskillige Punkter; til Gengæld yder Forfatteren væsentlig nye Bidrag til Forstaaelse af Slottets oprindelige Indretning og Brug. Som den alvidende Cicerone ledsager han sin Læser paa Vandringen rundt i det store Kompleks af Bygninger, og ikke en Krog forbliver dunkel, ikke en Detaille lades upaaagtet. Vi ser det hele Hus fungere og forstaar, at den kostelige Ramme — ret beset — ikke er uden Indhold. I denne Forbindelse tør man maaske anvende det iøvrigt saa slidte Udtryk, at Forfatteren har forstaaet at levendegøre sit Stof. Ved Rekonstruktionen af den oprindelige Rumindretning kan selvsagt den mindste — og tilsyneladende ganske ligegyldige — Post i en Haandværkers Regnskab have Betydning, og Forfatteren kan næppe beherske sin Glæde over at være i Stand til at belære sin Læser herom. Han demonstrerer for vore undrende Øjne, hvor fint Puslespillet gaar op, og sluttelig, efter at hvert Rum er blevet anbragt og fuldt udstyret, introducerer han dets Beboere. Vi følger Hoffet fra det drager ind, til det tager bort, ser hvorledes store og dramatiske Begivenheder afspejler sig i Slotsskriverens Lyseregistre og gør dem til Hovedvidnesbyrd om de tragiske Hændelser i den aldrende Konges Privatliv. Umærkeligt fører Forfatteren os fra Arkitekturhistorien over i Kultur- og Personalhistorien og understreger herved Ligeberettigelsen af de forskellige Synspunkter. Det fortjener om S.s Bog at siges, at den ikke blot er et Supplement til Becketts, den er et uundværligt Supplement. Frederiksborg er som historisk Mindesmærke altid blevet betragtet som Christian IV's Slot, i hvor høj Grad dette er retfærdigt, har først Steenberg klargjort.

O. Norn.

Kronborgtapeterne

M. Mackeprang og *Sigrid Flamand Christensen: K r o n b o r g t a p e t e r n e.* Selskabet til udgivelse af danske mindesmærker. Høst. 1950. 107 sider.

Frem for alt er det vore kirker og hvad deres er, der gennem et langt forskerliv har beskæftiget dr. Mackeprang; men af forordet til bogen om Kronborgtapeterne forstår man, at dr. M. selv betragter denne side af sin virksomhed som afsluttet med de to imponerende storværker »Danmarks middelalderlige Døbefonte« og »Jydske Granitportaler«. På sin vante, ligefremme måde meddeler dr. M., at han nu føler sig for gammel til at farte landet rundt og kravle om på kirkelofter for at fortsætte sine kirkearkæologiske studier og derfor har taget et mere stillesiddende arbejde op. At valget er faldet på den serie vævede tapeter med fremstillinger af Frederik II og hans ikke mindre end 97 forgængere, som nederlænderen Hans Knieper og hans svende 1581—85 udførte til den store dansesal i Kronborgs sydfløj, skal skyldes, at dr. M., da der i slutningen af tyverne forhandledes om de femten bevarede tapeters påtænkte afgivelse fra Nationalmuseet til Kronborg, på embeds vegne måtte foretage en undersøgelse af deres historie og dernæst i 1930 holdt foredrag om tapeterne på den kunsthistoriske kongres i Bryssel. I virkeligheden har dr. M. dog allerede nogle år forinden strejfet emnet i

afhandlingen om det såkaldte Christiern I's rejsealter (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1926, s. 77—98), der har tilhørt den lærde fru Anna Krabbe, som også ejede et af de håndskrifter med kongebilleder, hvis forhold til Kronborgtapeterne og indbyrdes slægtskab nu omhyggeligt udredes. Med denne afhandling og en tidligere om Kunstkammerets absaloniske sager (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1921, s. 147—66) ligger bogen om Kronborgtapeterne ret beset på linie, og det var meget at ønske, om dr. M. ville fortsætte disse studier over Nationalmuseets ældste bestand. Han hører til de for øjeblikket yderligt få, der er i stand til at benytte de gamle inventarprotokoller i museets arkiv, og »Kronborgtapeterne«, som er udkommet kun to år efter »Jydske Granitportaler« gør det klart for alle, at dr. M. sin høje alder til trods ikke blot lykkeligt har bevaret sin arbejdsevne. Også hans legendariske hukommelse er usvækket, den trang til at gætte gåder, han taler om i forordet til portalbogen, er lige levende, og stadig føler han ingen fristelse til at hengive sig til den form for maskeret dovenskab, som han samme sted håner de kunsthistorikere for, der sender billedbøger med et minimum af text på markedet. Bemærkes må det dog her, at de sytten lystryktavler, som afslutter bogen om Kronborgtapeterne ej heller ret vel tåler at stå alene. Sandt at sige er adskillige af dem af en kvalitet, som det fornemme udgiverselskab ikke kan være bekendt. De skæmmer den ellers meget smukke publikation.

Foruden indledningen »Brugen af Tapeter« er af bogens fjorten kapitler de fire forfattet af den danskfødte men i Tyskland bosatte kunsthistoriker, dr. Sigrid Flamand Christensen, som vil være bekendt for sit fortrinlige arbejde om kongedragterne på Rosenborg. Utvivlsomt ville det dog have været en fordel, om dr. M. selv havde påtaget sig at skrive indledningen, som for så vidt ikke er strengt påkrævet, men som, når den nu engang medtages, burde have været ganske anderledes udtømmende. Også kapitlerne »Bryssel og Antwerpen« og »Genealogiske Fremstillinger« er af ret nødtørftig art. I det sidste savner man således bl. a. omtale af den serie ahnebilleder, som Frederik II's søster, kurfyrstinde Anna af Sachsen og hendes gemal lod Lucas Cranach d. Y. male til »Stamstuen« på slottet i Torgau, og som af Hans Werner (Danske Kongers Epigrammer. Festskrift til Valdemar Vedel, 1935, s. 338) anses for at være forbilledet for Kronborgtapeterne. Derimod kommer dr. F. C.'s store specialviden fuldt ud til sin ret i kapitlerne »Væveteknikken« og »Kronborgtapeternes kunsthistoriske Stilling«; der er for tiden næppe herhjemme nogen, som besidder et så omfattende kendskab til 16. århundredes europæiske tapetkunst. Allerede ved en overfladisk betragtning afslører tapeterne sig som typiske nederlandske arbejder, og skønt Kniepers fortid iøvrigt ligger i mørke — dr. F. C. har intet gjort for at fremskaffe nye biografiske oplysninger — ved vi dog, at han var hjemmehørende i Antwerpen. Det egentlige problem er bestemmelsen af Kniepers kunstneriske individualitet eller med andre ord påvisningen af, i hvilken grad han er afhængig af andre kunstnere. Dr. F. C.'s resultat er i korthed dette, at Knieper, især hvad landskaberne og staffagen angår, står i den største gæld til Bernard van Orley, hvis udkast til de to tapetserier »Kejser Maximilians Jagt« og »Nassau-Genealogien« han har kendt og udnyttet. Mangfoldige detailler er uden smålighed direkte overført herfra, og endda vil det være muligt at påvise endnu flere lån end dem, dr. F. C. opregner. Både hun og dr. M. har i hvert fald overset — hvad derimod Charles Christensen har bemærket (Kronborg, 1950,

s. 100) — at baggrundsbygningerne på tapetet med Knud VI er kopierede, om end spejlvendt, efter klostret Groenendael uden for Bryssel på en af Orleys tegninger. Også for figurtypernes vedkommende støtter Knieper sig til nederlandske forbilleder, og det indtryk bliver efter læsningen af dr. F. C.'s redegørelse tilbage, at Knieper ikke just har moret sig ved at skulle illustrere den danske kongerække. Også den omstændighed, at det lykkedes ham at få de fyrre kongetapeter og tre jagttapeter færdige på tre år, viser, at tapeterne mere er et resultat af overlegen rutine end af kunstnerisk fordybelse i opgaven. Herfra må dog undtages seriens to sidste tapeter, hvortil forarbejder er bevaret i Kniepers malerier af Frederik II og prins Christian og hans tegning af Helsingør; men heller ikke disse tapeter når i kunstnerisk kvalitet op på siden af den prægtige bordhimmel, som nu findes i Stockholm, og som sikrer Knieper en smuk plads i tapetkunstens historie.

Resten af bogen er dr. Mackeprangs. Til en begyndelse skildrer han i kapitlet »Tapetvæveriet på Kronborg« de nederlandske tapetmageres virksomhed fra 1577, da kongens kommissionær Thomas Thennicker i Brabant hentede tapetmageren Anthonius de Gorth selv tiende med svende og mester Hans Maler, til 1587, da værkstedet opløstes ved Kniepers død. Arkivmaterialet, hvorpå fremstillingen bygger, er i hovedsagen for længst fremdraget af F. R. Friis, kontrakterne om tapeterne og bordhimlen endog allerede af C. E. Voss, efter hvis afskrifter J. J. Weber udgav dem i 1806. I et tillæg genoptrykker dr. M. kontrakterne efter Webers udgave ledsaget af den mindre velbetænkte bemærkning, at »Inländische Registratur« for de pågældende år ikke er bevaret; efter hele deres form hører kontrakterne hjemme blandt »Patenten«, som imidlertid også synes at være gået til. Efter kapitlet »Tapeternes Opbygning og dekorative Udsmykning« følger »De bevarede Tapeter«, hvori de tapeter, som er i behold — fjorten kongetapeter og et jagttapet — gennemgås eet for eet, og dr. M.s sporsans fejrer her store triumfer. På den meget kyndige beskrivelse af skibene, som på tapetet med Erik VII ligger til ankers i baggrunden, mærker man, at dr. M. engang, som han selv plejer at udtrykke det, har gjort forsøg på at blive admiral, og den indtrængende undersøgelse af Rom-prospektet på tapetet med Christiern I præges af hans fortrolighed med byen på de syv høje. »De historiske Rim« er en redegørelse for den versificerede kongekrønike, som den obsternasige Iver Bertelsen forfattede til brug for tapeterne, men som af hensyn til Kronborgs mange udenlandske gæster omdigtedes til tysk. I »Rigets Insignier« beskrives de mange våbenskjolde på tapeterne, og i kapitlet »Bordhimlen« lykkes det dr. M. at fremlægge adskillige nye iagttagelser, skønt bordhimlen så sent som 1947 er gjort til genstand for monografisk behandling af Erik Lassen og Rigmor Krarup (Kunstmuseets Aarsskrift 1946—47, s. 105—23). Også kapitlet »Tapeternes senere Skæbne« rummer meget nyt stof og bryder med den almindelige anskuelse, at størsteparten af tapeterne gik op i luer ved Frederiksborgs brand 1859; et enkelt af dem savnedes allerede 1718, og omvendt blev to andre efter al sandsynlighed bortsolgt på auktion så sent som 1830. Bag de tre sidste kapitler »De tabte tapeter«, »Publikationer o. l.« og »Haandskrifter med Kongebilleder« skjuler sig energiske forsøg på at nå frem til sikker viden om de tabte tapeters udseende, og især i undersøgelsen af de tidligere omtalte, af Kronborgtapeterne inspirerede »Kongebøger«, er nedlagt et meget stort arbejde. Desværre svarer resultatet imidlertid ikke til forventningerne, idet kun et enkelt af de i alt

tolv håndskrifter, dr. M. har gennemgået, nemlig Gl. kgl. sml. 2427, 4°, hvis kongebilleder alle gengives, viser direkte afhængighed af Kronborgtapeterne, og selv her har kunstneren, om man tør bruge dette ord, kun interesseret sig for selve kongefigurerne. Urigtig er sikkert dr. M.'s forklaring på den scene, der udspilles på billedet af dronning Margrethe i håndskrifterne Gl. kgl. sml. 812, 2° og Thott 795, 2°; snarere hentyder fremstillingen til folkevisens udmaling af forholdet mellem Dronningen og Kong Albrecht af Mecklenburg.

Så overordentlig grundig dr. M.s behandling af Kronborgtapeterne og deres historie er, vil fremtidens forskning antagelig kun have lidt at tilføje, men på et par enkelte punkter vil det måske trods alt være muligt at nå en smule videre. I spørgsmålet om, hvilket forlæg Knieper vel kan have haft for sine kongebilleder, hælder dr. M. til den opfattelse, at Knieper næppe har benyttet Anthonius Samfleths kongeserie, men derimod et håndskrift, som tilhørte Henrik Rantzau, og som statholderen rykker Frederik II for i en udateret »seddel«, der er indlagt i en relation fra 1584. Heri har dr. M. større ret, end han selv synes at vide, og beviset findes i det brev fra Henrik Rantzau af 12. dec. 1584, som han citerer efter Troels-Lund, men hvis datering han mener skyldes en fejlskrift, idet brevet forgæves er eftersøgt mellem relationerne. Hvordan dette end forholder sig, er det dog muligt ad anden vej at få kendskab til indholdet af dette brev, som næppe heller Troels-Lund har set. I Ny kgl. sml. 2945, 4° findes i fasc. 12 en udskrift på en seddel, som Troels-Lund har fået af Chr. Bruun, der igen har den fra arkivsekretær C. M. A. Matthiessen: »Ich habe auch vorschienner Zeitt E. Kon. Matt. Cantzlernn ein Buch zugestellet, darinne alle die Konnigh vonn Dennemarckenn abgemallett sein. Nhun byn ich berichtet, E. Kon. Matt. haben Solliches lassenn nemmen vnd lassenn darnach Tapetzerreyenn machen vnd wirckenn. Whann nun solliches ferthich wherre, so bytthe E. Kon. Matt. ich vnderthennigst, sie wollenn es mir wider gnedigst lassenn vberschickenn.« Selv om det ikke vides, om Henrik Rantzau virkelig har fået sin bog tilbage, er det derfor beklageligt, at dr. M. ikke har eftersøgt dette håndskrift med samme energi som den, hvormed Alfred Otto ledte efter Nysted-martyrologiet, som ligeledes ejedes af Henrik Rantzau. I universitetsbiblioteket i Prag findes det ikke, efter hvad også Isak Collijn i 1944 på forespørgsel venligt oplyste, men mangfoldige andre biblioteker har bøger og håndskrifter, som stammer fra biblioteket på Breitenburg. — Et uløst problem er det også, hvem kronborgtapeternes egentlig ophavsmand er. Dr. M. antager, at det er Frederik II, som selv har fået ideen fra de kongetapeter, som Erik XIV lod sine »guldvævere« forfærdige, og umuligt er dette naturligvis ikke; men mere nærliggende er det dog at tænke på den eller dem, der i de følgende år stod udlændingen Knieper bi med råd og dåd. Dr. M. taler om »Kniepers historiske rådgiver« og »Kniepers lærde venner og rådgivere«, men gør intet forsøg på at foretage en indkredsning. Uden interesse er det i denne forbindelse ikke, at Henrik Rantzau lånte sin bog ikke til kongen, men til kansleren, Niels Kaas, som selv samlede på historiske manuskripter og ifølge Lyschander forfattede en kortfattet oversigt over de danske kongers historie. Måske har vi denne store forfremmer af dansk videnskab at takke også for Hans Kniepers kronborgtapeter.

Tage E. Christiansen.

St. Mariæ Kirke i Helsingør.

Johs. S. Dalsager: Helsingør St. Mariæ Kirkes Historie 1450—1950. Et halvt tusinde Aar i Tekst og Billeder. H. Hagerups Forlag. 1950. 152 sider.

Johs. S. Dalsager, der tidligere har gjort sig fortjent ved udsendelsen af bogen om Helsingør almindelige Hospitals Historie 1541—1941, har nu til sine gode gerninger føjet ovennævnte bog, der lover at give en oversigt over kirkens menighedshistorie, men i virkeligheden holder langt mere end dette løfte. De første tre kapitler: Klosterkirkens genrejsning, Kirken i munketiden og Fra rejsestald til hofkirke viser, at det ikke blot er menighedshistorien, men også kirkens *kultur*historie, der har interesseret forf., og bogen giver da også en udmærket oversigt over kirkens historie fra det tidspunkt, den unge kong Christiern 1. i maj 1450 udsteder et brev, hvori han opfordrer til at komme brødrene til hjælp, så de kan genopbygge deres nylig nedbrændte kirke og kloster — og lige til vore dage — til jubilæet.

Gennem breve, regnskaber og arkivalia følger vi den flittigt samlende forf. og oplever med ham, hvorledes kirke og kloster bliver befolkede huse i guds og menighedens tjeneste; vi ser anlægget i dets fornedrelse som stald og rodemagasin efter reformationen, da munkenes velsignelsesrige gerning — først og fremmest som læger og sygeplejere — er hørt op. Vi glæder os med ham, da kirken bliver befriet for 371 læs halm og anden urenlighed, og bliver taget i brug som tysk kirke.

For den katolske tids vedkommende dvæler forf. især ved klosterets store navn Povl Helgesen, men fra den første tyske præst (Herman Malthan 1577—83) får hver præst sin udførlige omtale, og den rige skat af gamle præstebilleder, som kirken ejer, gøres samlet tilgængelig for læseren, der også får gode oplysninger om inventar og gravstene. Karakteristikkerne af de mange præstemænd er sympatiske; der svinges ingen svøber, men bruges fløjelshandsker som det rettelig sømmer sig i en bog som denne.

Kampen og kappestriden mellem St. Mariæ og St. Olai kirker skildres livfuldt og forstående, og det vises, hvorledes det dels fører til et regulært væddeløb mellem de to kirker om, hvem af dem der kan skaffe sig det pragtfuldeste inventar — dog især epitafier, dels giver det anledning til stridigheder mellem de to kirkers præster angående begravelses- og bryllupspenge. Til sidst bliver St. Maria også dansk kirke, og skildringen af denne overgang er et lille stykke helsingørsk kulturhistorie.

Helt gribende er forf.'s fortælling om forholdene under besættelsen, vel fordi alt dette endnu er os så nær inde på livet, og man mærker det varme præstehjerte slå, når man læser følgende: »Den 8. April 1945 blev en Mærkedag, men endnu større blev den 5. og 6. Maj 1945. Natten mellem Lørdag og Søndag, da et Par Hundrede af den danske Brigade fra Sverige søgte Natteherberge paa Gulvmaatterne i St. Mariæ Kirke afventende Marschordre til København.«

I det hele er bogens sidste kapitler langt de mest velskrevne. De første tynges i nogen grad af lidt misforstået kildetroskab. Det er jo en populær bog, og man kan godt være en ærlig forfatter og en god kritiker og alligevel skrive, så enhver kan læse og forstå, hvad man skriver. Man er forf. meget taknemmelig, fordi han med stor grundighed oversætter de lange latinske indskrifter; men hvad har han egentlig tænkt sig med at gengive Christiern 1.'s brev, provincialpriorens og klosterpriorens brev

eller regnskabsuddragene 1577 og 1587 bogstavret? Netop disse sidste vilde uden tvivl interessere mangen læg læser, men man skal være uddannet filolog eller historiker for at få det fulde udbytte af disse uddrag, der ligeså godt kunde være anført i moderne sprogform. Thi hvilken ubefangen læser ved, at »blomit fluell« betyder blomstret fløjel, at »sidenn« er det samme som silke, og selv om mange ved, at et »positiiff« er et orgel, så er der sikkert kun få, der ved, hvad et »recklinn« (dvs. røkkelin, en slags præstedragt) er. For historikeren og middelalderarkæologen er vognskud og savdeller dagligdags ord, for den læge, men interesserede læser utvivlsomt gådefulde udtryk. Men hellere for lærd end for let; det påpeges kun, at forf. her har ladet en gunstig lejlighed til et andet lille kulturhistorisk stykke slippe sig forbi. Bogen, der har lidt for mange trykfejl, men ellers ikke fejl, der er værd at anholde (hjerteskjold s. 76?), er smukt illustreret og arrangeret.

E. Moltke.

Supplement til Dansk Provinstopografi.

Chr. Heilskov: Dansk Provinstopografi. Supplement.
Kbh., E. Wienes boghandel, 1949. 160 sider.

Chr. Heilskovs »Dansk Provinstopografi« har gennem en menneskealder været et af standardværkerne i dansk bibliografisk litteratur. Et ofte følt savn blev afhjulpet, da det udkom i 1920, og det har lige siden været et uundværligt hjælpemiddel for enhver lokalhistorisk interesseret og ikke mindst et højt værdsat arbejdsredskab i bibliotekernes referencearbejde. På eet meget væsentligt punkt slog Heilskovs værk dog ikke til: Litteraturen om de genforenede sønderjyske amter var ikke at finde heri. Knapt så alvorligt, men dog beklageligt, var det endvidere, at Heilskov (ganske vist med enkelte ikke uvæsentlige undtagelser) standsede sin registrering af tidsskrifterne ved år 1912, da også Erichsen og Krarup's »Dansk historisk Bibliografi« slutter, således at der blev et hul i registreringen af tidsskrift-litteraturen for årene indtil 1915, da »Dansk Tidsskrift-Index« begyndte at udkomme.

Disse mangler er søgt afhjulpet i det supplementsbind, som H. nu har udsendt, og hvor han tillige bringer »nogle stærkt tiltrængte tilføjelser til hovedudgaven. Dels findes heri nogle beklageligvis glemte eller udfaldne artikler, dels har jeg denne gang udvidet begrebet topografi noget. Blandt andet har jeg medtaget en del artikler af personalhistorisk art, hvor det har drejet sig om personer, der ved deres embede eller virksomhed har været knyttet til en bestemt lokalitet. Desuden har jeg gennemgået nogle tidligere forbigåede tidsskrifter«.

For kongerigets vedkommende giver supplementet værdifulde tilføjelser til hovedudgaven, selvom det mindre betydningsfulde stof her ligesom i denne optager en væsentlig del af pladsen. Det kan være vanskeligt i det hav af ligegyldige eller betydningsløse artikler, som H. har medtaget, at finde frem til de centrale arbejder, men man har i alt fald en betryggende fornemmelse af, at bunden nu er skrabet.

Det samme gælder desværre ikke H.s registrering af stoffet vedrørende de nordslesvigske amter. Her er på ingen måde tale om, at rub og stub er medtaget; tværtimod må man fastslå, at det håb, som forfatteren i sit forord udtrykker om, at der ikke vil kunne fanges større fisk i det farvand, han een gang har gennemtrawlet, bliver sørgeligt skuffet. Alene en hastig gennembladning af andet bind af »Dansk historisk Bibliografi«, hvori jo også den topografiske litteratur om Sønderjylland er registreret, omend efter andre principper end H.s, godtgør, at H. har udeladt eller overset en lang række større og mindre artikler og afhandlinger, som rettelig burde findes anført hos ham. At yderligere en række arbejder savnes som følge af, at H. kun har gennemgået sådanne tyske tidsskrifter, der »helt eller delvis er trykt i det fordums hertugdømme Slesvig samt i Kiel, hertugdømmernes litterære centrum«, og for de øvrige tyske tidsskrifters vedkommende nøjes med at henvise til »Dansk historisk Bibliografi«, giver naturligvis hans arbejde en endnu mere begrænset værdi. Den fuldstændige registrering af det nordslesvigske stof, svarende til den, H. har foretaget for kongerigets vedkommende, har vi altså ikke fået — beklageligt nok.

Aage Bonde.

Grønvolds tegninger af Frederik 5.s rejse.

Frederik den Femtes rejse gennem Danmark til Norge 1749. Skildret i samtidige tegninger af *P. I. Grønvold.* Udg. af H. P. Hansens bogtrykkeri 1949. 22 sider plus tegninger.

I 1749 rejste Frederik 5. til Norge. Rejsen foregik pr. vogn fra København over Sjælland og Fyn til Kolding, derfra over Horsens, Skanderborg, Randers til Fladstrand, hvor det kgl. selskab indskibede sig til Norge. En konge rejste den gang ikke alene. Et imponerende følge af hoffets damer og herrer, kollegiernes embedsmænd, tjenere og kuske, pager og lakajer ledsagede majestæten. Fra vinkælderen var der 9 mand med, fra køkkenet 15 personer, anført af køkkenmesteren, og fra sølvkammeret »sølvpoppen« og 12 hjælpere. I kongens følge var også den norskfødte premierløjtnant Poul Isac Grønvold, der på kadetskolen havde været en af Jacob Fosies bedste elever. Året efter fik han ordre til at udarbejde et billedværk, der skulle skildre »den norske rejse«. Han blev dog aldrig færdig med værket, og der er nu kun 35 kobberstik, der fortæller om rejsen fra København til Randers.

En del af Grønvolds tegninger har tidligere været benyttet i den topografiske litteratur, men billedværket som helhed og dets enkeltheder er nu rariteter. Det er derfor glædeligt, at H. P. Hansens bogtrykkeri har udsendt en fuldstændig udgave i et meget fint udstyr og forsynet med en kort indledning, skrevet af *Jens Sølvsten.* Her fortælles på grundlag af en samtidig rejsedagbog og andet kildemateriale om rejsens forløb. Den lille beretning er velskrevet og indeholder en række værdifulde kulturhistoriske småtræk, ikke mindst om kongedyrkelsen ude i landet, om de mægtige anstalter, man gjorde for at behage majestæten, og om hans

venlige nedladenhed overfor folket. I næsten alle byer fik borgerne adgang til beskue det høje selskab, mens det spiste ved taflet.

Fra herregårdene i omegnen kom godsejerne til byen for at være med i kuren og sole sig lidt i stråleglansen fra den ophøjede monark. Overalt var borgervæbningen trådt an i gevær, drabelige krigere med velpudsede bøsser og gehæng. Også de lokale poeter havde travlt, omend de digte, der kom fra deres emsige gåsepenne, var mere velmente end poetiske.

Bogens hovedindhold er og bliver dog tegningerne, der er reproduceret i noget formindsket størrelse, hvilket dog ikke skader. Grønvold er en habil kunstner. Der er en vis fasthed i hans kompositioner og en ikke ringe teknisk dygtighed i udførelsen af detailler. Påvirkningen fra Jacob Fosie er selvfølgelig umiskendelig, og det er derfor ikke så mærkværdigt, at tegningerne nu og da kan minde om Johanne Marie Fosies arbejder, selvom hun utvivlsomt er en dygtigere kunstner end Grønvold. Nu er det jo heller ikke billedernes kunstneriske værdi, der i dag er det afgørende. For os er de først og fremmest topografiske og kulturhistoriske kilder. Sølvsten fremhæver, at de må være udarbejdet på grundlag af skitser, som Grønvold har lavet på turen. Når man tænker på det mylder af enkeltheder, der er tale om, er dette selvindlysende rigtigt. Men er billedernes detailler da fuldt ud troværdige? Sølvsten berører kun dette problem ganske kort. Men da det er af afgørende værdi for bedømmelsen af deres historiske værdi, kunne man godt have ønsket, at det var blevet behandlet noget mere indgående, selvom det skal indrømmes, at en sådan kritisk vurdering kræver et meget indgående kendskab til de danske provinsbyers topografi omkring midten af 1700-årene.

Billederne stammer fra Roskilde, Ringsted, Sorø, Antvorskov, Korsør, Nyborg, Odense, Middelfart, Kolding, Vejle, Horsens, Skanderborg, Frisenborg, Randers og fra Store- og Lille-Bælt. Blader man dem igennem, bliver man hurtigt klar over, at fotografisk nøjagtighed m. h. t. de topografiske enkeltheder, er der ikke tale om. Som kilder til vore købstæders topografi må de benyttes med forsigtighed, selv om de i så henseende sikkert er bedre end flertallet af datidens prospekter. Hensigten med billederne var selvfølgelig at skildre de enkelte situationer under rejsen, kongens besøg på Sorø akademi, de forskellige revuer over rytterregimenterne, sejladsen over Store-Bælt, kørslen ude på de elendige landeveje, fyrværkeriet i Frisenborgs have og borgerkompagniernes opmarch ved de mægtige triumfbuer, der hilste de fornemme gæster velkommen. Heller ikke her er enkelthederne vel helt pålidelige, men det er dog mindre væsentligt. Den enkelte situation er formodentlig i store træk rigtig, og dragter, karosser, skibe og lignende må vel være afbildet, således som de nu engang så ud i datiden. Her kan der næppe være tvivl om tegningernes store værdi.

Johan Hvidtfeldt.

Fredericia

Hugo Matthiessen: Fæstning og Fristed. Gyldendal. 1950. 238 sider.

En af Hugo Matthiessens første bøger handlede om hans fødeby Fredericia i årene fra 1650—1760. Det er næsten 40 år siden, den kom, men gammel kærlighed ruster som bekendt ikke, og man føler det som noget helt naturligt, at Hugo Matthiessen nu i 300-året for Fredericias

grundlæggelse er vendt tilbage til sine ungdoms studier. Hans nye bog om fødebyen, Fæstning og Fristed, er dog ikke en fortsættelse af den ældre bog. Den handler ikke som den om byens historie i almindelighed; hvad der findes om bystyre, om erhvervsliv og topografi er kun antydninger. Med nogle få lette streger gives der nu og da et rids af en historisk situation, som kan være en nødvendig baggrund for skildringen af de mennesker, der har levet her fra 1760 til et par årtier ind i det nye århundrede. Og man forstår godt, at forfatteren på den måde har afgrænset sit stof. Der var vel ikke nogen dansk provinsby, hvor der fandtes så mange mærkelige og særprægede menneskeskæbner. Ikke for intet var Fredericia de ulykkeliges, de forfulgtes asyl, det sted, hvor fallenter og folk, der måtte lide for deres tro og deres overbevisning, kunne finde et hjemsted.

I det første kapitel, Indenfor Voldene, tegner forfatteren et lille rids af de ydre vilkår, som disse mennesker levede og boede under. Vi hører om byens udseende, om gader, veje og huse, og så følger et afsnit om fæstningens mænd. Af de mange martialske krigere, der i disse år havde deres hjem i fæstningsbyen, glemmer man aldrig oberst Søren Brinck, der havde kæmpet på næsten alle Europas slagmarker. Det hedder om ham: »To gange havde han næsten fået hovedskallen flækket af sabelhug, et bajonetstik gennem musen på venstre hånd havde efterladt et ophøjet ar, højre flanke af hans næse var mærket af et skråhug af en pallask, og stadig havde han meen af et bajonetstik gennem det ene ben. Mærker af kugler sad både i mave og ryg, så skulderen var fuld af små hvide flækker, hvor skråret var udpillet.«

Hovedpersonen i det følgende kapitel, Magistratsmilieu, er Hans de Hofman, den kendte topografiske forfatter, der var byens præsident fra 1760, senere også amtmand over Koldinghus amt. Matthiessens skildring er den mest udførlige behandling, der findes af denne mærkelige mand. Han var ikke som Søren Brinck nogen krigens mand. Det var fredens idrætter, han dyrkede, men hans navn bør mindes, så længe Fredericia by står. Ingen enkelt mand har gjort så meget for byen som han. I de følgende afsnit fortælles om medlemmer af de fremmede trossamfund, der søgte tilflugt her, om fallenternes brogede skare, »kuriøse og farende folk«, der for kortere eller længere tid fandt tilflugt i den gamle stabelstad, om eventyrere som G. de Mainvilliers og Johan Vilh. Franz von Krohne.

Når man lukker Hugo Matthiessens nye bog, er det et utal af mærkelige menneskeskæbner, man har stiftet bekendtskab med. Nogle af dem har man fået medlidenhed med, andre er man ligefrem kommet til at synes om. Matthiessen kender jo kildematerialet til bunds, gennem et utal af små fragmenter, ofte hentet de mærkeligste steder fra, forstår han at bygge en mosaik op. Det er blændende dygtigt gjort, billedet af de enkelte personer tegner sig skarpt og klart. I Fæstning og Fristed viser Hugo Matthiessen os endnu engang, at han ikke blot mestrer fremstillingens kunst, men at han også har den samfølelse, man kunne også sige congenialitet, med fortiden, ikke mindst 1700-årene, som gør det muligt for ham at gøre den levende for os. Bagved aner man også en menneskelig medfølelse med de mange ulykkelige stakler, der kom til Fredericia, den medfølelse, uden hvilken historikeren aldrig helt vil kunne forstå fortidens mennesker. Historie er jo nu engang beretningen om mennesker.

Johan Hvidtfeldt.

Landbrugshistorie.

Ole Widding: Markfællesskab og landskifte. Studier over lollandske markbøger 1681 og 1682. Aarb. for nord. Oldkyndighed og Historie 1949 (og som særtryk). 277 sider, 5 plancher.

Poul Meyer: Danske Bylag. En fremstilling af det danske landsbystyre på baggrund af retshistoriske studier over jordfællesskabets hovedproblemer. Nyt nordisk Forlag. 1949. 474 sider.

Året 1949 betegner en milepæl for dansk agrarhistorisk forskning, idet to afhandlinger indenfor dette vigtige forskningsområde da blev forsvaret ved Københavns Universitet for henholdsvis den filosofiske og den retsvidenskabelige doktorgrad. Og det kan straks siges, at begge afhandlinger på den smukkeste måde fører traditionen fra Henrik Larsens grundlæggende arbejde i Aarbøger 1918 videre.

Ole Widdings bog er ikke letlæselig, selvom han navnlig i sidste del af sit fortjenstfulde værk viser, at han har stilistiske anlæg. Det stof, han har haft at gøre tilgængelig for offentligheden, kræver ganske vist også anspændelse af forskerens evner til det yderste, idet det lollandske landskifte omtrent er det mest indviklede, der kendes. Forfatteren gør ikke meget ud af kildekritikken, hvilket måske kan skyldes, at en større behandling af den store matrikels tilblivelse og kildeværdi lå færdig til trykken skrevet af C. Rise Hansen. Det ville dog have været en hjælp for læserne, om han kort havde gjort rede for kildernes indbyrdes forhold til hverandre.

Det svageste punkt i Widdings arbejde er udnyttelsen af det gamle kortmateriale fra slutningen af 1700-årene. Det ville have været meget nyttigt, om der havde været en oversigt i bogen over, hvilket kortmateriale der findes for hver by fra udskriftningstiden. En sådan gennemgang ville også have været til nytte for forfatteren, idet han da bl. a. havde set, at Dannemare ikke er den eneste lollandske landsby, over hvilken der findes kort med indtegnede agerstrimler. Sådanne findes også på det fortrinlige kort fra 1786 over Harritslev og Skårup. Widding har s. 20 ladet tegne et kort over rotationerne i lollandske marker 1682, hvoraf det fremgår, hvilke marker der var i årligt brug, samt hvor der var tovangs-, trevangs-, firevangs- eller femvangsbrug. Det var ønskeligt, at man havde et sådant overblik for hele landet, og kortet er i sig selv af meget stor værdi; blot har tegneren for egen regning indført en signatur af ubrudte skråstreger i skriftretningen, som ikke findes i signaturforklaringen (Sandby ved Nakskov); hvis andre forfattere gengiver kortet, bør stregerne her stiples. Planche 3 viser vangelagskæder i Musse herred. Her savnes en signaturforklaring til de skraverede cirkler, der angiver landsbyerne. Er det tilfældigt, at disse er tegnet i forskellig størrelse? Det er dog navnlig mod planche 5, Kendte Former for Landskifte, 1682, der kan indvendes en del. Der er taget forbehold overfor byerne i de sogne på Sydlolland, som blev opmålt 1681, fordi landskiftet her »ikke kan udlæses af markbogen«. Dette er nu næppe rigtigt, idet f. eks. Ringsebølle sikkert har agrene opført i den rækkefølge, de er målt, selvom der ikke er sat numre ved. I stedet for numre er bøndernes navne opført, og forf. ville heraf kunne kontrollere rækkefølgen, selvom der ganske vist ikke står, fra hvilken side der er målt. Også Tågerup synes opført efter skifter og ikke som i ekstrakterne alene efter brugere (jfr. side 13 øverst, hvor det hedder,

at markbøgerne fra 1681 ligner ekstrakter). Men rent bortset fra disse i 1681 opmålte byer, synes det at være noget tilfældigt, hvilke byer, der er taget med på kortet, idet der savnes ca. 30 landsbyer i de øvrige sogne — landsbyer, som findes på kortet pl. 4, men hvis udelukkelse forf. ikke begrunder. Blandt de savnede er Langet, som omtales i sognebeskrivelsen s. 43, Neblehave s. 78, Alsø s. 76, Ettehave s. 66 og Strandby s. 33. Ved et par signaturer har tegneren glemt navnebogstaverne, det gælder f. eks. Helnæs ved Nakskov og Skredtorp på NV Lolland.

Trods disse indvendinger, må det fremhæves, at de omfattende og omhyggelige undersøgelser, der ligger til grund for kortet pl. 5 alene turde gøre bogen værdig til at antages som doktordisputats. Dertil kommer nu de meget udførlige sognebeskrivelser i bogens første del og først og fremmest det selvstændigt og dygtigt udførte kapitel IV: Markordning og Landskifte. Widding har ikke følt sig forpligtet til at presse sit materiale ind i de engang vedtagne landskiftegrupper: Solskifte, bolskifte, ornum og ornummebol samt fornskifte. For den sidste foretrækker han iøvrigt udtrykket »uregelmæssige agre«. Uregelmæssigt landskifte på kortet pl. 5 dækker ikke alene det, Svend Aakjær kalder »fornskifte« samt Svend Dahls »spontane tegskifte«, men det dækker tillige delvis begrebet »hammerskifte«, som den finske professor E. Jutikkala har påvist dels kunne være uregelmæssige større blokke, der indgik i byens fællesmark, men dels også kunne være særeje ligesom vort ornum (Rig, 1946). Af de seks landskifteformer, W opererer med, er de to første i det væsentlige solskiftede. I den første er skifterne reguleret således, at hver gårdbruger bliver repræsenteret i hvert skifte. W. har i en afh. i »Fortid og Nutid«, 1946, fremdraget St. Sædinge som et eksempel på denne gruppe. Der spores her vel solskifte, men gårdene ligger i grupper, der ikke altid følger efter hverandre, som de skulle efter det ordinære solskifte. W. mener derfor, at disse gårdgrupper er oprindelige bol. Den ene gruppe på to gårde havde endog størstedelen af sin jord i særskifter svarende til fordelingen ved ornummebol. I Widdings anden landskiftetype spores der også regulering, men antallet af agre i skifterne passer kun undtagelsesvis med antallet af gårde i byen. Han mener, at der i disse tilfælde må være sket en regulering, uden at en ældre agerinddeling er helt slået i stykker, d. v. s. at man først har givet hver af gårdene een eller flere agre i skiftet, idet man samtidig holdt regnskab med, hvor meget hver fik for meget eller for lidt i forhold til hans byandel; derefter har man så foretaget efterregulering i andre agerskifter. Dette stemmer også med, hvad Poul Meyer i sin afhandling har antaget. Widdings tredje landskiftegruppe kendetegnes ved, at gårdenes agre ligger i regelmæssig rækkefølge (uden at regulering efter solen behøver at forekomme, jfr. Godsted s. 178[1]). Men skifterne er ikke reguleret m. h. t. agertal, og agrene er ikke udloddet i lige store bredder. Flere agre er målt sammen, så gårdenes areal bliver tilnærmelsesvis ensartet fra skifte til skifte. I Widdings fjerde gruppe er der heller ikke påvist solregulering overalt. Men den regulerede gårdrække har agrene liggende i serier, der ikke altid følger

[1]) Widding har påvist, at Henrik Larsens teori om manglende bolinddeling på Lolland, ikke holder stik. Den regelmæssighed, som W. iagttager i Godsted, hvor gårdnumrene 2-8-7 altid synes at forekomme samlede i marken, kunne tyde på, at disse tre gårde var et oprindeligt bol. Man behøver måske ikke altid at kunne påvise solregulering indenfor bolene?

efter hverandre i samme rækkefølge. Kun fire af de på kortet viste landsbyer er opført under denne gruppe.

Widdings femte og sjette landskiftegruppe omfatter det uregelmæssige landskifte, der karakteriseres ved hyppig forekomst af tværdelte agre. Pladsen tillader ikke nærmere at uddybe Widdings betragtninger herover. Men han har gennem sin inddeling i landskiftetyper slået en breche i den gængse inddelingsmåde. Solskiftreguleringen, som gennem et par menneskealdre har indtaget en fremtrædende plads som inddelingsgrundlag, viser sig ikke overalt at være lige velegnet, selvom dens betydning i agrarhistorien ikke derfor bliver mindre. Det skyldes, at solskifteprincippet blandes op i en række forskellige skifteformer, typer, der først og fremmest lader sig bestemme ved hjælp af agerstrimlernes forholdsmæssige bredde, deres fordelingsrytme mellem brugerne etc. Ole Widdings disputats bliver ikke det sidste ord i denne sag, men forfatteren har indlagt sig stor fortjeneste ved at kulegrave en af de mest ukrudtbefængte bede i agrarforskningens urtegård. Lollands landskifte er gjort frugtbar for den kommende forskning.

Poul Meyers »Danske bylag« er lettere tilgængelig. Den er usædvanligt velskreven af en doktorafhandling at være. Men den fortrinlige form kan ikke skjule visse mangler ved grundlaget. Navnlig den mangelfulde kildeprøvelse vil blive udsat for kritik. Poul Meyer har benyttet og delvis selv fremdraget et meget stort kildestof, hvoraf der især er grund til at nævne halvtredje hundrede utrykte byvedtægter, »vider« fra Skåne. Flere steder gør forf. tilløb til en kritik af disse og andre vider fra det nuværende Danmark. Men han giver ikke nogen samlet redegørelse for, hvad der er gammelt og nyt og videmes indbyrdes slægtskabsforhold. Han har sammenflikket de forskellige regler til en helhed, der næppe kan tages som udtryk for retstilstanden på noget tidspunkt af jordfællesskabets historie. Det kan være meget godt for at trække problemerne op og få en diskussion i gang. Men man ville netop gerne have en retshistoriker til at jævnføre videmes bestemmelser f. eks. med Danske Lov. Der vil utvivlsomt også kunne påvises indbyrdes påvirkninger mellem flere af de danske vider. Således må viden fra Lumby-Tårup fra 1592 være påvirket af viden fra det nærliggende Allesø, der stammer fra o. 1500; paragraffernes numre og rækkefølge er næsten den samme, og ofte er der verbaloverensstemmelse. Men der burde også sondres mellem ældre og yngre vider, så udviklingen kunne følges gennem de næsten 300 år, hvorfra viderne stammer. Forf. synes ikke at være kendt med den foreliggende videudgaves mangelfuldhed. Det ville iøvrigt have ligget ganske i hans linje at undersøge, i hvor høj grad videmes indhold er idealbestemmelser eller om de afspejler de virkelige retsforhold i landsbyen. De kontrollerende oplysninger, der har været mig tilgængelige, tyder nærmest på at viderne i nogen grad er »skrædder-syede«, og at landsbybønderne ikke følte sig særlig bundne af bylovens bogstav.

Jeg skal her gå let hen over forf. behandling af oldtidsagerbruget. Det bygger i altfor høj grad på v. Schwerin,, R. Schrøder og G. L. Maurer, hvor Karl Wührer og Gudmund Hatt burde have været foretrukne. Det er tydeligt nok, at forf. ikke har vovet at tage selvstændig stilling til disse problemer. Dette er så meget større skade, som han netop på andre punkter har vist sig at være i besiddelse af en usædvanlig indfølingsevne.

Poul Meyer mener i tilslutning til Wührer, at bymarkens inddeling i *åse* ikke kan påvises på landskabslovenes tid. Men i Jyske Lov omtales I. 46 »deld«, hvilket svarer til Danelagens »deill«, »daila« eller »dala«, som iflg. Stenton er meget mindre end en »acre« og altså må udgøre dele af marken i lighed med åse eller agerfald. Iøvrigt kan manglende omtale i landskabslovene naturligvis ikke tages som bevis på, at fænomenet dengang ikke eksisterede (mig bekendt omtales enkeltgårdenes forhold heller ikke i landskabslovene, skønt de dog eksisterede i stort tal). Hvis der ikke har været forhold vedrørende åsene, som krævede lovbestemmelser, ville de naturligvis forblive uomtalt. Jeg vil mene, at der allerede har eksisteret åse eller agerfald omkring den kristne tidsregnings begyndelse. I det hele taget bør man sikkert holde sig for øje, at der på samme tid kan have eksisteret landsbyer der med hensyn til markordning og fællesskab stod på temmelig forskelligt udviklingstrin.

Med hensyn til *tofterne*, er det således mærkeligt, at de ikke synes at forekomme i Skørbæk landsbyen fra o. Kr. f. Måske har byen her allerede gennemløbet en udvikling, hvorved oprindelige tofter atter er inddraget i bymarken? Ordet toft blev indført i Danelagen og Normandiet af vikingerne og indgår begge steder i talrige stednavne (Nortoft, Wigtoft, Appetot, Bonnetot etc.). Iflg. Stenton bestod en normal gård i Lincolnshire i den tidlige middelalder af fælled, eng, toft og et husmandshus. Toften bestod ofte kun af den plet jord, hvorpå gårdens bygninger stod. Men ordet toft kunne også have en anden betydning: Et indhegnet eller indgrøftet stykke jord ude i marken eller i marsken, hvor fårene kunne drives sammen. Formentlig hørte hertil en hytte til fårehyrden, men ikke bygninger til helårsbeboelse. Med dette in mente vil jeg mene, at forf. kunne være gået et skridt videre end Henrik Larsen m. h. t. fortolkningen af ordet »høghræ toft«[1]). Måske skal de også herhjemme opfattes som kvægindhegninger i bymarken, og der skal i den forbindelse mindes om Vald. sj. Lov kap. 154, hvor der fastsættes bøder for ildspåsættelse ikke alene på hus, ladegård, fægård og mølle, men også på »nokæt hans fæ hus. thær han hauær a markæ«. Også Jyske Lov taler om hærværk og jordran i primitive boder og folde udenfor mandens egen gård (II. 31 og 45).

Skellet mellem udtryk som ydertoft, svoren toft, hovedtoft og hustoft har sikkert, som forf. mener, været flydende. Når han sætter hovedtoft lig den nyindtagne tofteager i tilslutning til byen, kunne det synes at stemme dårligt med Esj. L. II. 55, der siger, at hovedtoften er den bebyggede toft i byen. Derved forklares et tingsvidne fra 1400 årene, som sætter hovedtoft lig byggested, men som volder forf. lidt besvær at forstå. Man må imidlertid holde sig klart, at byggetoften og den tilgrænsende nyindtagne toftejord gik i eet. Det vigtigste skel ligger sikkert mellem disse tofter og tomteagre og så de før nævnte »højetofter«, der nok som oftest lå for sig selv ude i bymarken, men vel også kunne ligge i tilslutning til en græsgang eller eng, der strakte sig hen til byen. Derved forklares Esj. L. II. 68, at den, der kommer til at sætte

---

[1]) Problemet Høghræ toft: Hortoft er senere udførligt drøftet af Bengt Holmberg i hans disputats »Tomt och Tofta som apellator och ortsnamnselement«, Uppsala 1946 p. 66—73. Han viser, at *Høghræ toft* ikke findes i de ældste håndskrifter og er af saglige grunde mere stemt for tolkningen »Hortoft«, om end han indrømmer, at spørgsmålet endnu ikke er løst.

G. K.

sit gærde ind på en højetoft kun skal bøde halvt så meget, som hvis det var på en hovedtoft.

Poul Meyer går ikke nærmere ind på *bolets* alder, men mener, at de oprindelige bolområder er indtaget af bymarken af bolets medlemmer og senere delt mellem disse (p. 246). Dette, at bolene ofte har navne, mener han tyder i samme retning. Han omtaler et mageskifte 1298 af jord i St. Valby mod jord i Døjringe ved Sorø. Det forekommer mig dog, at udtryk som »2 øre i Landbobol nærmest solen« og »2 øre i Mulebol fjernest solen« blot viser, at bolene var delt, men ikke hvorvidt de 2 øre lå samlet på eet sted. Det kan ligeså godt forstås således, at den afhændede jord i Landbobol i alle pågældende åse var at finde nærmest solen, eftersom der jo i reglen var solskifte indenfor bolene. Iglf. Aakjærs udregning skulle 2 øre jord udgøre o. 12 tdr. ld. I mageskiftet indgår også en større gård på 10 ørtug (3⅓ øre, o. 20 tdr. ld.) i Frændebol. Da der ikke gives nærmere oplysninger om denne jords beliggenhed i forhold til den øvrige landsbyjord, må man gå ud fra, at der er tale om et helt bol; men det betyder ikke, at al dens jord behøvede at ligge på eet sted. Alle tre jordstykker omtales med tofter og tilliggender.

Forf. resumerer sin tese for bolets udvikling således (p. 257 f): Bolene lå opr. samlet siden den første opdyrkning. De blev senere lagt til grund for den første skyldvurdering, fordi de blev regnet for lige store. Bolenes deling ved arv og køb medførte rebning; men hvilke af de i middelalderlige kilder nævnte bol, der blev rebede, og hvilke der er uskiftede, kan ikke afgøres. Bolenes ligestilling i skyld og skat bevirkede, at den andelsret, som opr. var et anliggende indenfor bolet selv, blev sat i forhold til hele byen, og kravet om lige jord for lige skyld førte rebningen fra de enkelte bols mindre parter ind til hele byen. Bolene blev gjort lige store ved rebning, men beholdt iøvrigt deres hidtidige jorder, der kun blev underkastet grænsereguleringer. Måske er det dette landskifte, der forudsættes i Esj. L. og Sk. L. Næste trin var, at alle opgav deres hævd i bymarken. Hver vang deltes i lige så mange store dele, som der var bol i byen, og hvert bol rebedes derefter i forhold til bymændenes bymål. Denne mere radikale løsning tog dog hensyn til bolenes oprindelige indre sammenhold. Måske har man allerede ved denne løsning anvendt en underinddeling af vangen i agerskifter, idet de geografiske forhold vel mange steder gjorde det nødvendigt, selv om hverken Sk. L. eller Anders Sunesen oplyser noget herom. Den yngste eller i hvert fald mest konsekvente løsning er solskiftet, hvor bolinddelingen kun har betydning ved fastsættelsen af hver mands bymål.

Forf. antager altså, at bolene ved den første opdyrkning nødvendigvis måtte have deres tilliggender samlet, skønt han dog (med Karl Wührer) antager, at opdyrkningen er sket gennem indtagelse af spredte løkker i skovene. Det er sikkert ikke frugtbart at generalisere for stærkt på dette punkt. I mange tilfælde kunne et bol vel have sin jord liggende blandet mellem andre gårdbrugs, og i andre tilfælde kunne jorderne ligge mere samlede, alt efter de geografiske omstændigheder. Et bol var formentlig ved den tid, da det blev lagt til grund for den første skyldvurdering, simpelthen et landbrug, der var i stand til at ernære en familie. Når bolene blev rebet hver for sig, var det vel en følge af befolkningstilvæksten og den gårddeling, der i reglen fandt sted fra tid

til anden. Men et bol var sikkert stadig »fuld plovs erie«. I Danelagen brugtes udtrykket »eriung« så sent som i 1291. Det kunne her være lig med 12 acres fæstejord, men afløstes i 1200 årene lidt efter lidt af andre udtryk, f. eks. »plena terra« (jfr. H. L. Gray: English Field Systems, 1915). Udtrykket bol går i hvert fald tilbage til vikingerne, idet det indgår i stednavne både i England og Normandiet, sidstnævnte sted f. eks. Langboel.

Poul Meyer har sikkert ret i, at det er landgildebyrden, der medfører »jævngodhedsprincippet«, og at dette skærpes fra den tid af, da leje af jord (på grund af landbrugseksporten) bliver en mere udbredt foreteelse. Det er de store nyopdyrkninger på valdemartiden, der sprænger bolinddelingen som vurderingsgrundlag. Forf. er ganske vist p. 249 inde på en noget anden tankegang, at princippet om andelsret til byen oprindelig var et princip om en gennem arv bestemt andelsret til bolet.

Afsnittet om købstædernes ældste forfatning hører vistnok til bogens svageste. Forf. mener at spore en udvikling bort fra et oprindeligt fuldstændigt demokrati. Men når han omtaler byens stævne som det afgørende organ for borgernes selvstyre i Slesvig, forbigår han, at der i byretten omtales en judex, en kongelig embedsmand, der vel må have haft den afgørende indflydelse på byens sager. I det hele taget er eksistensen af et oprindeligt fuldstændigt demokrati i de danske købstæder vistnok en romantisk hypotese. Det er heller ikke rigtigt, at der forekommer oldermænd i stadsretterne fra Randers, Viborg, Ribe og Odense.

Poul Meyer har i bogens sidste halvdel bragt meget nyt og værdifuldt stof frem. Især må fremhæves afsnittet om græsningsrettens erhvervelse, hvor han giver en velbegrundet redegørelse for dette vigtige, men indviklede forhold. Også det følgende om græsningsrettens fordeling er meget lærerigt, ligesom kapitlet om indhegning af fælled og overdrev, hvori forf. har fremdraget en stor mængde oplysende eksempler. Endelig er påvisningen af, at landsbyens styre i vid udstrækning anvendtes til inddrivelse af offentlige afgifter, betydningsfuld og interessant.

»Danske bylag« vidner om en højt begavet forsker, en dygtig stilist og en udmærket pædagog. Hans styrke er vistnok ikke fordybelsen i det enkelte problem. Til gengæld har han forstået at afbalancere den meget omfattende stofmængde og disponere den på en harmonisk måde. Navnlig vil bogen virke befrugtende ved den rigdom af nye eksempler, som forf. har fremdraget. Der findes ikke i noget andet land et tilsvarende værk, og det fortjener at blive benyttet flittigt af dem, der interesserer sig for lokalhistorie og landbohistorie i vort land.

Axel Steensberg.

Sigurd Jensen: Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi. Studier over dansk Bondeøkonomi i Tiden mellem Midten af det 18. og Midten af det 19. Aarhundrede. Gyldendal. 1950. 204 sider.

Arkivar Sigurd Jensen oplyser i indledningen, at han følte sig fristet til at kalde sin disputats »Den danske Bondes første Møde med Kapitalismen«. Men han var — ikke uden grund — bange for, at ordet kapitalisme kunne misforstås. I virkeligheden ville »første« vel også være angribeligt. Siden middelalderen havde skiftende former for »kapitalisme«, med den katolske kirke, den protestantiske konge, adelen og de borgerlige godsbesiddere som eksponenter, øvet indflydelse på bonde-

standens kår og i høj grad medvirket til, at bondeselvejet blev trængt tilbage og fæstevæsenet udviklet i den retning, at bønderne blev mere afhængige af de besiddende klasser. Men disputatsen er med heldig hånd begrænset til bøndernes selvejekøb og overgangen til pengeøkonomi i tiden fra 1757 til ca. 1850. I denne periode afløstes et patriarkalsk betonet forhold mellem godsejer og fæstebonde gradvis af et kreditor-debitor-forhold, idet godsejerne i stor udstrækning finansierede bøndernes selvejekøb, og den fremherskende naturaløkonomi forvandledes efterhånden til nogenlunde ren pengeøkonomi.

Udgangspunktet er altså »godsejerpatriarkalismen«. I stavnsbåndstiden var godsejeren i en stor mængde forhold sine fæstebønders formynder, mens han omkring 1850 ikke havde meget andet forud for de nu så talrige selvejerbønder end en større kommunalpolitisk indflydelse. Man kan henvise til de store landboreformer og den kulturelle udvikling, som fulgte i deres kølvand, men en hovedårsag til den nævnte forandring var dog selvejekøbene. De faldt i tre faser, som navnlig belyses ved hjælp af skøde- og panteprotokoller samt en hel del godshistoriske dokumenter. Sig. Jensen anfører mange eksempler og opstiller en del oversigter, men undgår forsigtigt stærkt detaljerede tabeller, der let kan give løfte om mere, end datidens mangelfulde eller uensartede materiale kan indfri.

Selvejekøbenes første periode ligger forud for den store reformtid. Dengang måtte man endnu famle sig frem, og fra lovgivernes side arbejdede man henimod en form for selveje, der havde megen lighed med de private godsejeres arvefæste-ordninger, idet godsejerstanden bevarede visse herlighedsrettigheder. De praktiske forhold indbød til det, for bønderne behøvede utvivlsomt formyndere. Ved disse første selvejeres tilblivelse rakte præsterne ofte en hjælpende hånd, de var jo mangen gang de stedlige landboreformers fødselshjælpere. De første selvejekøb stillede bønderne højst forskelligt, men på de tidligere krongodser gavnede det dem, at kronen havde ladet halvdelen af salgssummerne blive stående i de solgte godser.

Med den store reformtid trådte selvejekøbene ind i en ny fase. Det drejede sig nu om en stærk bevægelse, og i årene 1787—ca. 1800 tog regeringen sig direkte af finansieringen. Creditkassen af 1786 finansierede ca. 800 køb, men Den almindelige Enkekasse i en periode fra omkring 1800 til 1813 ikke mindre end 4000. Dr. Sig. Jensen påviser, at mens Creditkassen kun støttede bøndernes selvejekøb med $^1/_{10}$ af sine udlån, tog Enkekassen et langt stærkere initiativ i denne sag. Hovedæren herfor tilkommer utvivlsomt Chr. D. Reventlow. — Ved århundredskiftet var Viborg snapsting centrum for spekulationshandelen med bøndergods; kun ved at gøre bønder til selvejere kunne godsejerne sikre sig de lån, som de så stærkt begærede på »Viborgs Jord- og Pengebørs«. Ved periodens meget talrige selvejekøb bevarede godsejerne kun i ringe udstrækning deres gamle herlighedsrettigheder. Ved hjælp af kvartprocentskattens oppebørselslister har Sigurd Jensen for adskillige egnes vedkommende konstateret forholdet mellem de forskellige kreditorer: de førnævnte pengeinstitutioner, godsejere, købstadborgere, præster, velhavende bønder m. fl. Godsejerstanden var hovedkreditor, men som sådan synes den ikke at have truet selvejerbøndernes nyvundne selvstændighed.

Selvejekøbenes tredie fase oprandt i stænderforsamlingernes tid, da inflation, statsbankerot og landbrugskrise var kommet på afstand.

Regeringen afslog at finansiere de nye selvejekøb, men sælgerne lod en stor del af købesummen blive stående i det solgte, og da en ny opgangstid begyndte, havde køberne lettere ved at fremskaffe den nødvendige kapital. Sparekasser kunne nu yde lån mod 2. prioritets panteret i selvejergårdene, og private långivere blev også en god hjælp, skønt formerne for sikkerhedsstillelse var af en sådan art, at debitor løb den risiko atter at komme ind under »patriarkalismen«. Men ligesom regeringens reformpolitik og inflationen i en tidligere periode havde undergravet godsejerpatriarkalismen, blev konjunkturstigningen fra 1830'erne til lettelse for selvejerbønderne og tjente til at svække godsejernes kreditor-stilling.

Som bidrag til bondeselvejets historie er Sigurd Jensens disputats et fortrinligt arbejde, omfattende og velunderbygget. Af hensyn til det sociale helhedsbillede kunne man have ønsket, at de små parcellisters og andre husmænds selvejekøb var blevet lige så indgående behandlet som gårdbrugernes, men det må indrømmes, at denne opgave er forholdsvis sværere og ikke af samme økonomiske betydning.

Sidste trediedel af bogen omhandler »de rede penge«, der trængte naturaløkonomien tilbage. Bedst kan dette belyses for statsskatternes vedkommende, mens der m. h. t. de kommunale opgaver (fattigvæsen og skolevæsen) fortsat herskede en mere blandet økonomi, som forf. illustrerer ved nogle eksempler. Om landgilde- og hoveriafløsningen gør S. J. fornuftige bemærkninger, men næppe som resultat af en virkelig undersøgelse. Tiendeafløsningerne får derimod en fremtrædende plads, idet kilderne på dette felt taler et tydeligere sprog. Det lille afsnit om folkeløn og kapitlet om bondens forhold til købmanden bygger på et spinkelt materiale. Intet tyder dog på, at købmændene som kreditorer fik virkelig magt over bønderne.

Sigurd Jensens fremstilling er klar og sikker, hans motiveringer næsten altid velafvejede, hans »Slutning« og »Resumé« (der nok burde have været eet stykke) giver fortrinlige oversigter. Men den egentlige *disputats* er kap. 1—6, »Selvejekøbene«. Her pløjer han dybt, her er hans undersøgelser førstehånds. Det gælder til dels også kap. 7, »Tienden«, men som helhed er afsnittet »De rede Penge« ikke på højde med »Selvejekøbene«. Naturligvis er overgangen fra natural- til pengeøkonomi et fortryllende emne, som en økonomisk historiker kun nødigt slipper. Men efter anmelderens mening havde S. J. været bedre hjulpet med et arbejde om selvejekøbene alene. En sådan helstøbt doktorafhandling kunne indirekte have nydt godt af den alsidige, men for en stor del mere overfladiske viden, som forf. lægger for dagen i de tre sidste kapitler. »Tienden« ville meget vel kunne fremtræde som selvstændig afhandling. I »De rede Penge« ligger den nu som en blank daler mellem mark- og skillingstykker.

F. Skrubbeltrang.

August F. Schmidt: Leksikon over Landsbyens Gilder. Festskikke og Fester paa Landet. Rosenkilde & Bagger. 1950. 166 sider.

I forordet oplyser forfatteren, at bogen »er udarbejdet paa Grundlag af Førstehaandskendskab til hele den særdeles omfattende Folkeoverlevering, der forefindes i trykt og utrykt Litteratur vedrørende Gilder og Folkeskikke i Danmark, ligesom Forf. ogsaa er fortrolig med den

videnskabelige, danske saavel som internationale, Forskning om de mange Emner, der nu i populær Form bliver behandlet i Leksikonnets mange Artikler.«

Der gøres i indledningen rede for, hvad man forstår ved gilder, og derefter gives en kort oversigt over årsfesterne, livets højtider, arbejdsgilder etc.

Forfatteren er som ingen anden godt inde i emnet, thi allerede for 25 år siden begyndte han som assistent i Dansk Folkemindesamling at gennemgå det store materiale, der findes i samlingen, og senere har han fundet frem, hvad der findes i trykte kilder etc. Tidligere har Aug. F. Schmidt skrevet om forskellige gilder i sine mange bøger og afhandlinger. Resultatet af den flittige mands arbejde med stoffet er nu blevet en bog på 165 sider, hvor ikke mindre end 260 gilder omtales, og naturligvis er den godt forsynet med kildehenvisninger.

Man studser uvilkårlig over de mange gilder og mindes stroferne i Feilbergs Dansk Bondeliv, hvor det hedder:

Bojler aa gilld
det helst a willd,
Harre aa Plow
kommer aaller i mi How.

Det ser voldsomt ud med de 260 gilder; men disse er jo spredt over hele landet, og mange var kun kendt indenfor mindre samfundslag og indenfor et begrænset område. I bondens daglige tilværelse var der ikke mange gilder, og der var ofte kun få deltagere.

Schmidts leksikon over gilder er en uundværlig håndbog for enhver, der sysler med dansk kulturhistorie.

H. P. Hansen.

Dystløb.

Henning Henningsen: Dystløb i danske søkøbstæder og i udlandet. Danmarks Folkeminder, Nr. 57. Ejnar Munksgaards Forlag. 1949. 160 sider.

Fra gammel Tid har det været Skik i adskillige af vore Havnebyer at foranstalte Fastelavnsoptog med Baade, der paa Vogne blev trukket gennem Byens Gader af festligt udklædte Sømænd. Efter Optoget fulgte et saakaldt Dystløb i Havnen, hvor Mandskabet paa to Robaade udkæmpede et lille Søslag. Paa Agterenden af hver af de kæmpende Baade var anbragt en Platform, hvorpaa der stod en Sømand med en lang Stage, og Kampen gik ud paa, at de to Stridsmænd skulde søge at vælte hinanden i Vandet ved Hjælp af Stagen. Paa Havnen stod Folk i tætte Stimer og iagttog med Spænding den farlige Dyst, og jublede højt, naar en Mand gik i Ballen.

Udgiveren har samlet et meget omfattende Stof vedrørende disse Dystløb og Fastelavnsoptog; det viser sig, at de særlig har floreret i Købstæderne omkring Store-Bælt, og navnlig i Kerteminde, Nyborg og Korsør har de været en stadig tilbagevendende Begivenhed. Skikken kan dog i Danmark ikke med Sikkerhed spores længere tilbage end til Begyndelsen af 18. Aarhundrede.

Dystløb er ukendt i Norge og Sverige — Olaus Magnus omtaler ganske vist Skikken ca. 1550, men Forfatteren vil snarest antage, at han har stiftet Bekendtskab med den paa sine Udenlandsrejser — derimod er

den fra gammel Tid velkendt paa det europæiske Kontinent og i England. I England hedder det, at Dystløbet skal være kommet ind med Normannerne, og i et Manuskript fra 14. Aarhundrede i Royal Library i London findes en Tegning af et Dystløb, hvor man ser to hjelmklædte Riddere i fuld Rustning, med Skjold og Lanse, staaende i hver sin Baad i indbyrdes Kamp.

Der er meget, som taler for, at Dystløbet med de lange Stager som Vaaben i Virkeligheden er en Fortsættelse af de ridderlige Turneringer (ligesom Ringridningen), blot er Hesten blevet afløst af en Baad. Træffende betegner Forfatteren saadanne folkelige Skikke, der er Efterligninger af de højere Stænders Festskikke og Levemaade, som »sunket Kulturgods«.

Man læser med Interesse de mange morsomme Beretninger om Dystløbene i Danmark og i Udlandet, og de talrige Billeder bidrager meget til at anskueliggøre Fremstillingen, og man følger med Opmærksomhed Forfatteren paa hans Opdagelsesrejse for at efterspore de Veje, ad hvilke de kan være kommet til Danmark. Det er en solid og meget grundig Undersøgelse, der her er præsteret, behørigt dokumenteret med nøjagtige Kildehenvisninger, der er samlet bag i Bogen, og som derfor ikke tynger Fremstillingen. Selv om der i Fremtiden skulde blive fremdraget mere Stof til Belysning af Dystløbene, vil Henning Henningsens Arbejde dog sikkert bevare sin Stilling som den grundlæggende Undersøgelse af dette interessante gamle Kulturlevn.

Gunnar Knudsen.

Dannebrog.

Helge Bruhn: Dannebrog og danske Faner gennem Tiderne. Jespersen og Pios forlag. 1949. 240 sider, 16 tavler.

Med dette værk foreligger for første gang en sammenhængende fremstilling af Dannebrogs historie. Forfatteren starter med sagnet om Estlandsfanen og ser altså bort fra problemet, hvorvidt der har eksisteret tidligere danske korsfaner eventuelt i Dannebrogs farver. Tiden indtil Chr. IV behandles indgående, og det samme gælder eftertiden i henseende til den egentlige dannebrogsfane. Den militære fane fra 1620'erne til 1842, hvorpå Dannebrog kun forekommer som hjørnefelt, derimod kun i hovedtræk. Flagets historie, efter at det er skilt ud fra fanen, er meget kortfattet, hvorimod der findes en detailleret skildring af nutidstyper og nutidsbrug.

Efter gennemgang af Estlandssagnets kilder og nogle udenlandske paralleller er oberstløjtnant Helge Bruhn tilbøjelig til — side 17 — at følge pastor Fabricius i at søge direkte grundlag for sagnet i en spansk parallel fra 1217. Det er fristende, men farligt, da lignende Sagn knytter sig til oprindelsen af adskillige korsfaner; foruden de af forfatteren nævnte, bl. a. den skotske og den franske. De har formentlig fælles oprindeligt grundlag i sagnet om Konstantin den Stores labarum; men direkte indbyrdes forbindelser tør man næppe fastslaa uden konkrete holdepunkter. Med rette konstateres derimod som resultat af den historiske forskning, at Estlandsfanen har været en medbragt eller på normal vis tilført korsfarerfane, kirkefane eller religiøs ordensfane.

Vægtige er især de afsnit af bogen, der handler om Dannebrogs ældste historie, og hvorved er skabt betydelig klarhed over denne. Det

mest opsigtsvækkende resultat ligger i, at datoen for Dannebrogs fremkomst som rigsfane er rykket frem fra Valdemar Sejr til Valdemar Atterdag. Selv om der under Estlandsslaget er forekommet en fane i Dannebrogs mønster og farver, findes tidligste til dato foreliggende dokumentariske holdepunkt for, at denne fane figurerer som rigsfane, i et billede, der viser fanen som attribut til det danske våben, i Gelres våbenbog, 1334—75, i Det kgl. bibliotek i Bryssel. Blandt fremfundne data kan iøvrigt nævnes følgende: Ældste billeder af Dannebrog i brug — på kalkmalerier i kirker og Kniepers tapeter — ca. 1480—1581. Ældste eksemplarer af Dannebrogsfaner kendt fra autentiske gengivelser 1643—45. Ældste bevarede dannebrogsfane — i Armémuseet i Stockholm — fra omtrent samme tid.

Endvidere er gjort rede for brugen af Dannebrog som en slags hovedfane for hæren i perioder, da landsknægtefanen og våbenfanen er fremherskende.

Oberstløjtnant J. Nordentoft har i Militært Tidsskrift for januar 1950 påvist fejl i henseende til identificering af og kommentarer til regimentsfaner. I udredningen af forholdet mellem rigsvåbnet og dannebrogsbanneret er nogen disharmoni, der bl. a. opstår ved bemærkningen s. 45 om, at sidstnævnte har udviklet sig fra »kongens våbenmærke« til »rigets mærke«. Således er rigsvåbnets udviklingsforløb, hvorimod det formentlig vil være væsentligt rigtigt at betegne korsbanneret som oprindeligt ført på rigets vegne. Hvad angår kunstnerisk komposition, hefter man sig ved en del digressioner.

Bogen omfatter et personregister, for hvilket dog et sagregister ville have været at foretrække. Fra et videnskabeligt synspunkt kunne man have ønsket en samlet fortegnelse over litteratur og arkivalier og navnlig en illustrationsfortegnelse med gennemført nøjagtig kildeangivelse.

Trods ufuldkommenheder foreligger her et monumentalt værk, smukt udstyret og med gode reproduktioner. Det er bygget over et stort materiale, samlet ved mange års resultatrig forskning, og danner et solidt fundament, hvorpå der i fremtiden kan bygges videre.

Martin Ellehauge.

Orgelbygning.

Niels Friis: Orgelbygning i Danmark. Renaissance, Barok og Rokoko. Kbhvn. 1949. (Forf.'s Selvforlag, Holbergsgade 8).

For en snes år siden, da programmet for »Danmarks Kirker« blev udformet, bestemte man at behandle kirkeorglerne ret illusorisk. Man kunde vel beskrive de bevarede orgelhuse, men redaktionen måtte indrømme, at den savnede de nødvendige forudsætninger for at udrede værkernes ofte såre indviklede historie. Naturligvis var dette en fejl, og da anmelderen selv havde part i den trufne afgørelse, er der så meget mere årsag for ham til at anerkende, at orglernes historie nu er blevet taget under grundig behandling.

Efter disse indledende bemærkninger er det indlysende, at anmelderen ikke kan bedømme den såre vigtige musikhistoriske side af sagen. Han må nøjes med at konstatere, at redaktør Niels Friis flittigt har studeret kilderne og giver en instruktiv oversigt over orgelbyggeriet i Danmark fra de ældste tider til op imod år 1800. En mængde mindeværdige orgelnavne passerer revu, mænd som Nicolas Maas, Esaias Compenius, renaissancemesteren Johan Lorentz, barokmesteren Lambert Daniel

Karsten og mange andre. De fleste var naturligvis indvandrede fra Nederlandene eller Tyskland, og især søgte de til hovedstaden, men adskillige bosatte sig dog i danske provinsbyer som Viborg og Aarhus, Køge og Nakskov. Selv i landsbyen Engom kan vi møde en mand af faget. Blandt de helt eller delvis bevarede gamle værker fremhæver forf. foruden det berømte Compenius-orgel i Frederiksborg slotskirke, især orglerne i Helsingborg (nu i den skånske landsby Torlösa), Vor Frelsers kirke i København og Aarhus domkirke, hvortil kommer orgelet i Møgeltønder, der ganske vist ikke lader sig spille, men endnu kunde reddes ved kyndig istandsættelse. Disse få lykkelige tilfælde er imidlertid undtagelser fra den almindelige regel, at det fugtige klima sammen med de vexlende musikalske modekrav atter og atter har krævet reparation eller fuldstændig fornyelse. Som oftest er de pragtfulde gamle orgelhuse nu kun rammer om en langt yngre kærne. Ikke desto mindre er det lykkedes forf. at fremdrage talrige værdifulde oplysninger om værkernes oprindelige dispositioner.

Hvad orgelhusene angår, mærkes det på enkelte punkter, at forf. ikke er kunsthistoriker; det er således urigtigt, at Vor Frelsers orgel siges at være skåret i bruskstil, det er som bekendt et pragtstykke af akantusbarok. Andre annotationer af denne art kunne gøres*), og man savner vel også i nogen grad henvisninger til svensk litteratur, ligesom der naturligvis vil kunne opspores værker af danske orgelbyggere i Norge; L. D. Karstens har således 1726—27 gjort orgelet i Vor Frelsers kirke i Kristiania. Men sligt berører ikke sagens kærne. Bogen, hvis nytte øges af gode registre, er et grundlæggende arbejde, den vil blive en uundværlig håndbog og sikkert også give anledning til, at Danmarks Kirker i de kommende bind behandler orglernes historie med større udførlighed.

C. A. J.

Glas.

Gudmund Boesen: Gamle Glas. Thaning & Appel. 1950. 96 sider.
Holmegaards Glasværk 1825—1950. København. 1950. 140 sider.

Gudmund Boesen, der har sin gerning på Rosenborg, som indenfor sine mure også rummer en fornem glassamling, især fra baroktiden, har til Thaning & Appels kendte serie skrevet en lille bog om gamle glas, den første på dansk i sin art. I en billedrække, der fylder de to trediedele af bogen, vises eksempler på glaskunstens udvikling gennem ca. 1800 år. Billederne, der er forsynede med fyldige underskrifter, må siges at være vel valgte. De er udelukkende hentet fra danske samlinger, utvivlsomt en fordel for den, der vil bruge bogen til udgangspunkt for videre studier. I teksten gives en kortfattet oversigt over glasfremstillingens og dekorationens teknik, derefter følger kunsthistorien og til slut et kapitel om glasset i Skandinavien. Boesen fører sin fremstilling

*) S. 9 f. En afbildning af det gotiske orgelhus fra Malmø S. Petri (nu i Malmø museum), det eneste danske fra katolsk tid, vilde vel have været at foretrække for det jævnaldrende i Garding. Soro-orglets gotiske grundstamme (sml. s. 50) burde have været stærkere fremhævet, selv om den først er genfundet efter beskrivelsen i Danm. Kirker. — S. 12. Der er ingen grund til at betvivle, at Roskilde Domkirkes rygpositiv er bevaret fra H. Raphaelis tid (c. 1555). — S. 21. Flensborg S. Nicolai. Våbnet over det andet rygpositiv henviser til dronning Anna Cathrina. — S. 52. Der er ingen anledning til at tro, at orglet i København S. Nicolai har indeholdt »gotiske« bestanddele. I 18. årh. brugtes denne glose om alt, hvad der var ældre end enevældens stilarter.

op til ca. 1850 og må, da der ikke har eksisteret nogen ældre dansk glasindustri af betydning, holde sig til de fremmede produkter, der vandt indpas i Danmark. Først i vore dage er der fremstillet danske glas af kunstindustriel betydning.

I 1825 oprettedes Holmegaards Glasværk og i anledning af værkets 125-årsdag er udsendt et smukt jubilæumsskrift, hvori chefredaktør, cand. polit. P. Koch-Jensen skildrer virksomhedens industrihistorie, mens museumsdirektør Sigurd Schultz vurderer den kunstneriske indsats. Glasværket blev grundlagt for at opnå en industriel udnyttelse af tørvene fra den til herregården Holmegaard hørende 800 tdr. land store mose, og i løbet af få år nåede man op på at levere en væsentlig del af landets forbrug af industrielle glasvarer; men først under depressionsperioden efter 1. verdenskrig, da det hundredårige værk var stærkt på retur, begyndte man på at fremstille glas af kunstnerisk værdi, således at man rent ud fandt redningen i kunsten. I 1925 knyttedes arkitekt Jacob E. Bang til Holmegaard. Det blev hans bedrift at skabe Holmegaard-glassets kunstneriske ry. Bang proklamerede som sit program, at glassene skulde være hensigtsmæssige, billige, stærke og smukke, dog således at den sidste fordring, der vel var et hovedformål, ikke måtte nås på bekostning af de øvrige. At forene disse krav i samme stykke er noget nær umuligt; men de findes honoreret i forskellige kombinationer, der er al ære værd. Uden at indlade sig på en virkelig kappestrid med de graverede svenske pragtglas gennemprøvede han alle de dekorationsformer, der var oppe i tiden, og nåede navnlig det udmærkede i brugsglassene, selv de billigste er udformet med omhu, er pyntelige i deres enkelhed og stundom endog elegante. I 1941 forlod Bang Holmegaard og overlod ledelsen til Per Lütken, der især har arbejdet med sværere, mere rundede og bølgede former. Det er forståeligt, at værket i stedet for den triste hundredårsdag, der ikke fejredes, har valgt at feste for de 125 år. Holmegaard er et af de få foretagender af betydning fra de fattige og initiativløse år efter statsbankerotten og Norges tab, og det har fået sin historie — ikke mindst den nyeste — skildret på en smuk og levende måde.

Sigvard Skov.

Renlighed.

Hans Lassen: Renlighed i Klunketiden, Kbh. 1950. (Udsendt af Levers Sæbefabrikker A/S). 87 sider.

I 1928 udgav museumsforstander H. P. Hansen en fornøjelig bog, Om Renlighed i gamle Dage. Om denne interessante side af kulturlivet fandtes kun spredte oplysninger, og H. P. Hansen byggede da også så godt som udelukkende på personligt indsamlet stof fra Vestjylland. I et efterskrift fastslog han, at takket være toiletmidler, der før var ukendt, og flittig brug af vand er der sket store forandringer på det hygiejniske område. Denne udvikling satte tidligere ind blandt bybefolkningen end på landet, men den er dog ikke overvættes gammel. Man må regne med, at hovedstaden har ligget forrest i udviklingen, men til gengæld var behovet for forbedringer sikkert også følelig ere her end de fleste andre steder.

Om renlighed i klunketiden, hvor forbedringerne sætter ind, har Hans Lassen skrevet en bog, der henter sit stof fortrinsvis fra borgerligt miljø. Ved periodens begyndelse karakteriseredes København som en

skiden by med en ualmindelig slet luft. Det er den overbefolkede by bag voldene med de elendige renovationsforhold og den dårlige vandforsyning, der får dette skudsmål. Man begyndte dog nu at råde bod herpå. 1859 fik byen et moderne vandværk, efter at koleraepidemien i 1853 havde vist, hvor sundhedsfarlige forholdene var. Et ordentligt kloaksystem fik man dog først o. 1900. I sin roman »Forskrevet« (1890) karakteriserer Drachmann København på følgende måde: »Vi er en stinkende By, en usund, daarlig hygiejnisk, svinsk By, — som trænger til et Waterclosetsystem.« I 1901 kunne man begynde at virkeliggøre det, uden at dog de gammeldags gårdlocummer af den grund alle er forsvundet.

Foruden vandforsyning og afløbsforhold var det den stigende produktion af sæbe, der hjalp til at fremme renligheden. Fra o. 1850 var sæbefremstillingen blevet stordrift, og afsætningen oparbejdedes ved ivrig reklamering i pressen. Forf. gør opmærksom på, at sæbespåner er en dansk opfindelse fra 1867.

Det her refererede udgør sammen med en kortfattet historisk oversigt over den personlige renlighed indledningen til bogens væsentlige del, der består af ialt 37 billedsider med tilknyttet tekst. Billedstoffet er hentet fra tegninger og malerier af tidens kunstnere, fra avisreklamer og fra museernes billedsamlinger. Den tilhørende tekst giver mange interessante småtræk, bl. a. at børnenes fødder vaskedes i brændevin, når de var blevet for mørke af de sorte, strikkede strømper. Under nr. 34 præsenteres den politiske storvask efter Albertikatastrofen og dermed vridemaskinen. Zahles og Borgbjergs hjælpere er ikke, som af forf. antaget, Neergaard og Klaus Berntsen, snarere et par af Højres folk.

Bogen har litteraturfortegnelse, men det skal bemærkes, at Margrethe Halds interessante artikel: For Lud og koldt Vand (Kulturminder 1940—41, s. 105—132) ikke er nævnt. Den supplerer på mange måder Lassens ret kortfattede tekst, ligesom en afhandling i: Fra det gamle Gilleleje 1946 af Kaj Nielsen om Blegmændene i Sørup.

Bogen afsluttes med en appel til læserne om at supplere tekster og billeder ved at sende evt. oplysninger til Nationalmuseets 3. afd., hvor de vil indgå i museets arkiver. Muligheden for at uddybe emnet vil dermed blive øget, og det vil være af stor værdi. Den foreliggende bog er en udmærket appetitvækker på mere af samme slags.

Holger Rasmussen.

Små portrætter

Den lille Portrætkunst. Redig. af *Louis E. Grandjean* og *Albert Fabritius*. Gyldendal. 1949. 221 sider.

I et indledningskapitel til den nydelige, lille bog skriver den ene af redaktørerne, dr. Fabritius, om »Portrættet og Personalhistorien«. Hans kunst-, kultur- og personalhistoriske betragtninger har også gyldighed overfor billeder af større format, således når han fremhæver Th. A. Müllers bog om Holbergportrætter (1918) som mønstergyldig, og når han indprenter alle billedejere deres moralske pligt til at skrive navne på deres familieportrætter, en pligt, der desværre alt for ofte forsømmes. Men allerførst søger han at omgrænse bogens emne, motivere, hvorfor den ikke behandler medaillekunsten, der dog for en stor del er portrætkunst i lille format, og heller ikke medtager vokspousseringer

og tegninger*). Det lader sig høre, at »Ceroplastiken« aldrig slog rigtigt igennem herhjemme, og at det kan være vanskeligt at afgøre, om en portrættegning skal kaldes stor eller lille. Alligevel savner man i bogen en omtale af en så udpræget »Kleinkunstner« som Paul Ipsen, der henimod år 1800 portrætterede talrige københavnere. Og hvorfor antydes det ikke med et ord, at størrelsesproblemet også gælder kobberstik og lithografier?

Bogens program bliver i virkeligheden først lidt klart, når man læser det følgende kapitel, museumsinspektør Torben Holck Coldings kyndige afhandling om miniaturerne. Så forstår man, at 1700'ernes raffinerede miniaturbilleder, som helst skulle males på papirtynde elfenbensplader, er dens faste udgangspunkt, og at de følgende, alle læseværdige afsnit særligt behandler miniaturens mere borgerlige surrogater. Kontorchef O. H. Clementsen skriver om revolutionstidens medaillonportrætstik, der skabtes i Paris af Chrétien, hvis atelier søgtes af talrige danske, og hvis teknik efterlignedes af andre franskmænd og af københavneren Andreas Flint, der får en udførlig omtale. Med vemod læser man kontorchef H. G. Olriks instruktive afhandling om silhouetter, vel det sidste arbejde af denne udmærkede personalhistoriker. Men for mange vil sikkert bogens to sidste afsnit, professor Chr. Winthers om portrætfotografiets teknik og magister Bjørn Ochsners om portrætfotograferne være de mest inciterende. Når man (som anmeld. selv) har døjet forevisningen af de foragtede familiealbums, er det ialfald såre lærerigt nu at se fotografiens mekaniske surrogater for virkelig portrætkunst i fjernere perspektiver, og man erkender villigt, at portrætfotografier er blevet et værdifuldt historisk materiale, der med rette indsamles af institutioner som det kgl. bibliotek, Frederiksborg museum og kulturhistoriske provinsmuseer. Enhver, der ikke har dyrket fotografisk faglitteratur, kan her i Den lille Portrætkunst hente en gavnlig belæring, som ikke mindst lokalhistorikeren bør gøre sig til nytte. Den udførlige gennemgang af danske portrætfotografier omfatter også provinsen, og et navneregister letter bogens benyttelse.

Chr. Axel Jensen.

Præstegårdsminder.

Præstegårdsliv. Minder fra Gamle Præstegårde. Redigeret af Ernst Fr. Hansen. Kbh. 1949 (P. Haase & Søn). Ill. af Viggo Bang.

Af de ni prosabidrag i denne bog er det første, af provst C. Hermansen, det bedste og det historisk set værdifuldeste. Her uddybes, hvad Mads Nielsen, måske lidt for lyrisk, skildrer i indledningsdigtet: tidernes dybde og den egenartede stemning, der hviler over en gammel præstegård, og det gøres uden den sentimentalitet, der ligger så snublende nær, når man betænker præstegårdenes sociale placering før og nu. Uden overflødige enkeltheder kommer alle væsentlige led med i denne almindelige skildring af præstegården.

De øvrige bidragydere (J. R. Dahl om Brandstrup og Kettrup, J. Fog-Petersen om Alslev, C. Gad om Ø. Nykirke, Ring og Karlebo, K. Heiberg om Vemmelev, P. Helweg-Larsen om Seest, J. H. Monrad om Kølstrup,

*) Naar der S. 13 nævnes pibelersportrætter, beror dette sikkert paa en misforstaaelse. Smaafigurer af dette materiale er hollandske dusinvarer uden portrætkarakter.

Ingeborg Olrik om Dalby og G. Sadolin om Valløby og Reerslev) skriver hver om sine barndomspræstegårde, men holder sig ikke alt for snævert til emnet. Disse bidrag får derfor både memoirens fortrin, de levende og ofte pudsige scenerier, og dens fejl, at de medtager for meget, ja ganske ligegyldigt stof. Men man læser alligevel med interesse mange af bidragydernes digressioner om præsters virke i sognet og om rent personalhistoriske forhold. — Det første afsnit er prydet med nydelige tegninger, der dog desværre mangler billedtexter.

Henning Paulsen.

Jyder.

Salomon J. Frifelt & T. Tobiassen Kragelund: Jyder vester fra er mange Slags. Gyldendal. 1949. 124 sider.

Så sikkert som almanakken udsender de to forfattere hvert år (siden 1941) en bog om jævne folk af den slags, man ikke kan finde nævnt i den blå bog, men hvis liv og levned ofte er nok så interessant som mange, hvis navn blev kendt i videre kredse.

Frifelt fortæller på sin livlige og poetiske måde om en vanskelig, vestjysk knægt, der kom til Amerika, hvor han er den første, der melder sig frivillig til hæren, da tyskerne første gang »laver verdenskrig«. Manden havde været dragon i Randers, nu bliver han sat til at uddanne og træne amerikansk rytteri, er færdig til at drage til Frankrig med sine gutter, men dør tre dage før af en brandbyld. Han havde da majorsrang.

Videre fortæller Frifelt om foregangsmanden Mads Madsen i Velling, en mand, der gjorde sig fortjent ved sit arbejde for Ringkøbing fjordenges afvanding. Vi hører om Niels Povlsen i Mallehøje, Give s., der har skabt et smukt anlæg med natursten, hvori han har indhugget navne på fremragende danske mænd og begivenheder, — og om broderen, Olaf Rye Ottosen, almuekunstneren i Sdr. Omme — og om Kr. P. Østergaard i Fløe, Brande s., en mand, der med sin dygtige kone satte en afrakket gård i drift.

Tobiassen Kragelund fortæller fornøjeligt om stoddere og håndværkere, som han mindes fra sin barndom i Hunderup.

H. P. Hansen.

Marinus Langeland: Ad sandede Veje. En gammel Hedebondes Liv og Minder. Det danske Forlag. 1950. 260 sider.

En 78-årig husmand fra Himmerland har i ovennævnte bog nedskrevet sine mange, ofte meget triste, minder om sit lange liv. Hans barndom og ungdom bød på hårde kår med fattigdom, modgang og sygdom, brutale mænd, der gav ham klø etc. Dog skriver Marinus, at forholdene ikke var så dårlige overalt; der var mange gode og forstående mænd og kvinder dengang, og han lærte at gøre sin pligt, og han fik færdighed i landbrugsarbejdet, hvad der senere kom ham til gode.

Marinus havde langt til skole, og skolegangen interesserede ham ikke, derfor kunde han hverken læse, skrive eller regne, da han blev konfirmeret.

Forfatteren fortæller jævnt og godt om dagliglivet med dets mange interessante enkeltheder, om fattige folks næsten håbløse kamp for at

eksistere, og det er rørende at læse om moderens slid for med sine små midler, men et godt sind, at sprede lidt lys og hygge over familiens tilværelse.

Da faderen, der havde slidt hårdt, døde, kom Marinus hjem. Han blev husmand, slog sig på havebrug, hønseri og biavl. Og så kom der endelig også en grødetid for ham. Han kom med i husmandsbevægelsen, blev godt gift, fik et lille, men dårligt, jordareal fra St. Restrup, og der skabte de to sig et smukt og godt hjem.

Et sted i bogen skriver forfatteren: »Vi skal ikke ønske den fattige Tid tilbage, men maa dog erkende, at det paa saa mange Omraader var en sund Tid. Folk blev hærdede, flittige og selvhjulpne og kom til at stole paa sig selv.«

H. P. Hansen.

Sydøstjyske historikere.

August F. Schmidt: Sydøstjyllands Historikere. Dansk Hjemstavns Forlag, Ribe. 1950. 157 sider.

August F. Schmidt er en meget flittig mand. Sommetider udsender han flere værker om året. Der er efterhånden en næsten uendelig række af bøger og artikler, der er kommet fra hans hånd. Der kan jo aldrig blive tid for forfatteren til den meget vigtige side af forskerarbejdet, der ikke er bundet til skrivebordsstolen. Det er nu engang i videnskabeligt som i kunstnerisk arbejde nødvendigt, at tanken og fantasien frit kan arbejde med det stof, de problemer, der i øjeblikket optager en. En videnskabsmand må ligesåvel som en kunstner kunne drømme og fantasere. Men man har ikke, når man læser A. F. S.'s sidste bog om sydøstjyske historikere, indtryk af, at den har inspireret ham til mange drømmerier. Her er facts, de nøgne kendsgerninger, historikernes biografiske data, titler på deres hovedværker og referat af disses indhold. Mere indgående analyse af de enkelte historikeres personligheder og af den psykologiske baggrund for deres produktion vil man forgæves søge efter. Der er ingen tvivl om, at der i trykte og utrykte kilder vil kunne findes et væld af oplysninger om disse mange forskeres arbejde, om deres arbejdsmetode, den dybere mening med deres værker og deres eget syn på disse. Ellen Jørgensen har i sine to smukke bøger om dansk historieforskning vist, hvad en begavet forsker kan få ud af det historiografiske stof. August F. Schmidt kunne have lært noget af dem.

August F. Schmidt er ikke nogen kritisk forsker. Det kommer særlig stærkt frem i denne bog. Man skal lede længe for at finde et ondt ord om de biograferede personer. Hele tiden sidder man med den fornemmelse, at A. F. S. er en så inderlig rar mand, at han ikke nænner at sige mindre pæne ord om sine medmennesker, både de levende og de døde. Rarhed er en udmærket egenskab, men måske mere i daglig omgang end i litterær produktion. Han elsker at rose folk, det ene superlativ hobes ovenpå det andet. Alt er skønt og stort. Og så er sandheden jo dog den, at mange af de folk, han skriver om, så sandelig ikke har været åndens heroer. Tværtimod. En hel del af dem har været flittige og interesserede amatørhistorikere med en åndelig horisont, der ikke nåede ud over deres eget sogn eller herred, folk, der hverken var født til at være historieforskere eller til at sætte en pen til papiret. Men når alle bliver rost, kan det være vanskeligt at se, hvem der virkelig er de

store, og hvem der må regnes til middelmådighederne. I et bjergland syner de store bjerge nu engang ikke så meget, og det er f. eks. synd at slå en Peter Eliassen i hartkorn med J. J. Ravn.

A. F. S.'s store produktivitet medfører også en anden fare. Han skriver og skriver, men får aldrig rigtig tid til at gennemarbejde det, han har skrevet. Læser man hans skildring af historikerne fra Sydøstjylland, ærgrer man sig ustandseligt over formuleringer, der er upræcise, udtryk, der er skurrende og uskønne. Man har hele tiden på fornemmelsen, at man her står overfor forfatterens første råudkast, lige slået ned på maskinen uden senere rettelser eller tilføjelser. I og for sig har forfatteren et vist håndelag for at skrive, ja der kan være afsnit i bogen, der er helt velskrevne, men man glemmer dem alt for let i irritationen over alle de mange lidet gennemtænkte sætninger, de forkerte ord, der er brugt.

Sydøstjylland betyder for A. F. S. området fra nord for Kolding til ned mod Hadersley, fra Lillebælt til over mod Ribe, ja i et tillæg er Ribe-forskere endda kommet med. Man kan måske undre sig over denne geografiske afgrænsning. Endnu mere mærkeligt er dog valget af behandlede personer. Det forekommer lidt søgt at medtage Sprogforeningens formand Jacob Petersen i et værk som dette, bare fordi han har skrevet en bog om Skamlingsbanken. Afdøde landsarkivar Hans Knudsen ville sikkert også have undret sig over at være blevet betegnet som sydøstjysk historiker, selvom hans store afhandling om selvejere i Koldinghus rytterdistrikt angår denne egn.

Aug. F. Schmidt har i de senere år behandlet en række lokalhistorikere i forskellige afhandlinger i amtsårbøgerne. Det har tit været udmærkede artikler, præget af deres forfatters store viden på dette område. Den er også kommet denne bog tilgode. Man mærker overalt, at han kender det emne, han skriver om, og at han med enestående flid har fulgt med i den rige historiske litteratur, som er kommet om denne del af Jylland. Trods de indvendinger, der er gjort i det foregående, kan man derfor roligt sige, at bogen vil blive læst af dem, der interesserer sig for denne egns historie. Og den er også udmærket, når man hurtigt vil skaffe sig et overblik over, hvem der har skrevet herom, og vil vide, hvad deres bøger og artikler hedder.

Johan Hvidtfeldt.

Sønderjysk slægtshistorie.

Olav Christensen: Bibliografi over sønderjydsk slægtstavlelitteratur. Skrifter, udg. af Historisk samfund for Sønderjylland, nr. 11. Gyldendal. 1949. 42 sider.

»Historisk samfund for Sønderjylland« udsendte for nogle år siden i sin skriftrække en fortrinlig lille indføring i studiet af sønderjysk slægtshistorie, udarbejdet af landsarkivar Hvidtfeldt. Som et værdifuldt supplement til dette arbejde har samfundet senere — i samme udstyr og som nr. 11 i skriftrækken — udgivet en »Bibliografi over sønderjydsk slægtstavlelitteratur«, udarbejdet af genealogen, fuldmægtig Olav Christensen, Hadersley.

Da de vigtigste værker vedr. sønderjysk personalhistorie allerede er registreret i Fabritius og Hatt: Haandbog i Slægtsforskning samt i landsarkivar Hvidtfeldts ovennævnte arbejde, skulde det nu være mu-

ligt for enhver uden vanskelighed at orientere sig i den omfattende litteratur, der foreligger vedr. landsdelens personalhistorie og genealogi.

I Olav Christensens arbejde er registreret, hvad det har været forf. muligt at opspore af litteratur om sønderjyske slægter. At det ikke drejer sig om småting, fremgår af at fortegnelsen rummer ikke færre end 782 numre. Størstedelen af de anførte arbejder er naturligvis danske og tyske — henholdsvis ca. 500 og 230 numre — men også en række norske samt enkelte svenske og engelske arbejder er registreret. Iøvrigt er i bibliografien optaget ikke alene litteraturen om slægter, som gennem mange generationer har levet i Sønderjylland, men også — hvad der måske er af noget problematisk værdi — arbejder vedr. sådanne slægter, som vel nedstammer fra landsdelen, men som iøvrigt har haft ringe eller kun mindre tilknytning hertil. Forf. har endvidere foruden rene stam- og anetavler registreret en del biografiske og lokalhistoriske værker, der indeholder slægtshistorisk stof. I et tillæg bringes en fortegnelse over de utrykte slægtshistoriske arbejder, som findes på landsarkivet i Aabenraa, samt en oversigt over de for studiet af sønderjysk slægtshistorie så vigtige utrykte Møller'ske genealogier. Bogen afsluttes med et forfatterregister.

Fuldstændighed m. h. t. registreringen har været tilstræbt, men har naturligvis været umulig at opnå. Det er lykkedes forf. at få overordentlig meget med, og intet væsentligt synes at være overset. Visse mangler kan dog fastslås. Det er således beklageligt, at det fortrinlige norske værk om den sydslesvigske patricierslægt *Gude* (Magda Gude: Oplysninger om slekten Gude, 1935) ikke findes i bibliografien, og man savner ligeledes en bog som »Slægten Gram fra Blaagaard« (1944), der behandler en af Nordslesvigs betydende bondeslægter. Man synes endvidere, at det er *for* vilkårligt, hvad der er medtaget af slægtshistorisk stof i aviser samt i biografiske og lokalhistoriske arbejder. Endelig kan man fastslå, at forf. vilde have opnået større fuldstændighed for det sydslesvigske stofs vedkommende, hvis han havde foretaget en mere omhyggelig gennemgang af de årlige litteratur-oversigter i »Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte«.

Hvad den tekniske side af O. C.'s arbejde angår, kan der være grund til at anke over, at der ikke er foretaget en mere indgående analyse af flere af de anførte arbejder, ligesom de bibliografiske oplysninger i nogle tilfælde kunde være mere fuldstændige. Det burde således være bemærket, at Ludwig Andresen's afhandling om slægten Preuss (nr. 568) er genoptrykt i forf.s »Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern« (1943), hvor den dog er lettere tilgængelig end i det tidsskrift, hvor den oprindelig fremkom.

De her påpegede mangler til trods er Olav Christensens bog en arbejdspræstation, som aftvinger respekt, og en forøgelse af vor bibliografiske litteratur, som der er grund til at være taknemlig for. Der kan da heller ikke være tvivl om, at den vil blive flittigt rådspurgt på vore biblioteker og iøvrigt af enhver, som beskæftiger sig med studiet af sønderjydsk slægtshistorie. *Aage Bonde.*

Harmonien. Træk af Danskhedens Historie i Haderslev gennem 150 Aar. Udg. af Selskabet Harmonien. 1949. 305 s.

M. Michelsen: Fra Frederiksklubbens Arkiv 1848—1948. 1948. 58 s.

Den 11. december 1848 samledes en række borgere i Åbenrå. De var

blevet enige om at oprette en forening af »dansksindede borgere og indvånere fra Åbenrå og omegn«. Den blev kaldt »Frederiksklubben« og består den dag i dag trods skiftende forhold i byen, trods forfølgelser og fremmedherredømme. Amtslæge Mads Michelsen har allerede i 1923 skildret klubbens historie, men da han nu har fundet dens ældste forhandlingsprotokol, har han benyttet 100-års jubilæet til at udgive et nyt skrift om den gamle klub. Heri findes en del oplysninger om virksomheden i den nyeste tid, men langt det vigtigste afsnit er dog skildringen af tiden imellem krigene, ikke mindst Frederik Fischers lidenskabelige beretning om de tyske forfølgelser under treårskrigen. Redegørelsen for klubbens almindelige liv i de mere fredelige år, der fulgte efter det tyske nederlag, har en ikke ringe kulturhistorisk værdi; man hører om de talrige baller, assembleer, udflugter og skiveskydninger, om festerne på kongens fødselsdag og om dilettantforestillinger. Det er imidlertid ikke blot i Åbenrå, at livsglæden udfolder sig. Også i den gamle danske klub, »Harmonien«, i nabobyen mod nord dyrkede man Thalias og Terpsichores kunst med begejstring, som det fremgår af det store værk om »Harmonien«. Bogen er skrevet af dr. M. Favrholdt med bidrag af Johs. Nielsen, der har skildret klubbens teaterhistorie, og Olav Christensen, som har sørget for det personalhistoriske stof. Det store, smukt trykte og velskrevne værk er dog ikke bare en beretning om klubballer og assembleer, om foreningsstridigheder og generalforsamlinger. Det er også et vigtigt bidrag til Haderslevs nationale historie i de 150 år, der er gået, siden den første »Harmonien« opstod i 1789, da en ældre klub spaltedes i to. Oprindelig var der ingen nationale stridigheder i klubben, man var jo alle kongens loyale undersåtter. Men da kampen mellem dansk og tysk begyndte, kunne det selvfølgelig ikke undgås, at den også mærkedes i klubben. I 1842 var modsætningerne blevet så stærke, at »Harmonien« blev til disharmoni. Den blev sprængt, og tyskerne oprettede en ny klub »Union«, mens »Harmonien« snart opløstes for dog at genopstå i 1849, denne gang i en mere folkelig skikkelse. Siden da har klubben været mødestedet for danske i Haderslev og omegn, og det kulturelle arbejde, der er gjort her, har haft stor betydning for danskheden, så en skildring af »Harmonien«s historie også må blive en beretning om danskhedens historie i Haderslev.

Forfatterne har heldigvis ikke kun holdt sig til »Harmonien«, men har også fortalt om byens almindelige selskabelige liv, ikke mindst i tiden fra 1800—1864, så bogen er blevet et værdifuldt bidrag til byens kulturhistorie i 1800-årene. Kildematerialet til de nationale og kulturhistoriske afsnit, ja til det meste af bogen, er samtidens aviser, især Lyna og Dannevirke, og værket er et talende vidnesbyrd om, hvor værdifuld en historisk kilde aviserne er, når de kommer i hænderne på den rette mand. Foreningens eget arkiv er naturligvis udnyttet, og også andet utrykt materiale er brugt, uden at arkivernes store stof dog på nogen måde er udtømt. Man vil deri vel næppe kunne finde særlig meget nyt stof om selve klubbens historie, men derimod i høj grad om borgernes liv og om kampen mellem dansk og tysk.

Festskrifterne har i de sidste år floreret i Danmark. En del er vel uden al historisk værdi, men flere af dem vil uden tvivl have interesse for eftertiden. Det er dog sjældent, at de både i udstyr og indhold når op i samme klasse som bogen om »Harmonien«. Med den har man i Haderslev endnu engang vist, at den store historiske interesse i byen gør det muligt at skabe litterære værker af blivende værdi. I bøgerne

om bladet »Dannevirke« og om »Harmonien« og i de mange lødige artikler i Haderslev-Samfundets smukke årsskrift er der fremlagt et så stort materiale, at det vil blive betydeligt lettere at skrive den samlede skildring af Haderslevs nyere historie, som snart må komme. Måtte det blive den næste historiske opgave, man fik løst i Haderslev.

Johan Hvidtfeldt.

Sognehistorie.

H. P. Jørgensen: Uge Sogn. Et Grænsesogn igennem 1500 Aar. Eget forlag. 1951. 207 sider.

Som udgiveren af Uge-bogen, fhv. sognerådsformand H. P. Jørgensen, Olmersvold skriver i forordet, er Uge sogn kun et lille og ubetydeligt sogn, men gennem det fører Hærvejen og Olmersdiget, og umiddelbart op til sognegrænsen er sønderjyderne i middelalderen flokkedes på Urnehoved landsting. Det er altså et gammelt historisk — og tilmed sønderjysk — område, der skildres, og den bog, der nu foreligger som resultat af en årelang historisk syslen, kan derfor også gøre krav på at blive læst af en videre kreds.

Da sognet har ligget i et af brændpunkterne for begivenhedernes udvikling i middelalderen, er der derfor også ganske naturligt berettet udførligere om denne tid end vanligt i en sognebog. H. P. Jørgensen, der tidligere i Sønderjydske årbøger og Sønderjydsk månedsskrift har berettet om sine undersøgelser vedrørende Olmersdiget og Urnehoved, giver også her i sognebogen i populær form en oversigt over de problemer, der knytter sig til disse historiske minder og benytter lejligheden til endnu engang at afvise den af H. V. Gregersen fremsatte hypotese angående Urnetingets beliggenhed.

Bogen er ellers opbygget over det sædvanlige skema for en god sognehistorie. Der er kapitler om kirken og de kirkelige forhold, om skolen og om landbrugets udvikling. Disse kapitler, der er de solideste og bedst underbyggede i bogen, er skrevet af den dygtige lokalhistoriker Aage Bonde. Bonde ved, hvor han skal hente sit stof, og han evner tillige at fremlægge det i en for den læge læser forståelig form. Hans indsigt og kunnen medfører, at skildringen bestandig er set i relation til den almindelige historiske udvikling, hvad der jo desværre ikke altid er tilfældet i lokalhistoriske arbejder. Særlig skal fremhæves, at han her i Uge-bogen som den første på dansk har givet en kort oversigt over den sønderjyske landsbyskoles historie i almindelighed. Man må håbe, at han senere vil få lejlighed til at uddybe dette interessante og næsten helt uopdyrkede emne. Med den andel, Aage Bonde har i bogen — han har skrevet omkring halvdelen af dens 207 sider — ville det have været naturligt, om hans navn også havde været anført på titelbladet.

En sønderjysk sognehistorie vil på et felt altid adskille sig fra en kongerigsk, thi i Sønderjylland vil man ikke kunne undgå at komme ind på spørgsmålet dansk-tysk. Og det allermindst i et så nationalt blandet sogn som Uge. Uge er kendt for sin stærke og massive hjemmetyskhed, og forklaringen af dennes fremvækst har mere end lokal interesse. Aage Bonde mener, at en væsentlig del af skylden for denne udpræget sydvendte indstilling hos beboerne, som har medført, at sognet er blevet kaldt det lille Tyskland, kan henføres til den slesvig-holstenske agitator Friedrich Petersens virke som præst der 1838—46. Her som

også andetsteds faldt storbønderne for den slesvig-holstenske agitation, og dette medførte, at danskheden i fremmedherredømmets tid bestandig var vigende, således at man ved rigsdagsvalget i 1907 kun kunne mønstre en trediedel af de afgivne stemmer. Det er ikke opløftende at læse om den nationale udvikling i denne tid. Kun ganske enkelte af sognets unge søgte til de kongerigske højskoler; forsamlingshus eller dansk ungdomsarbejde eksisterede ikke. Og så kunne sognet dog alligevel i 1920 mønstre dansk flertal — omend knebent. Småfolk som hidtil af frygt for de tyske storbønder ikke havde turdet møde frem ved valgene før at stemme dansk, fattede nyt mod og mødte mand af huse. Om denne bevægede afstemningstid beretter H. P. Jørgensen, der nogle år forinden var tilflyttet sognet og snart kom til at indtage en ledende stilling her. Han blev den første danske sognerådsformand, han blev skolekommissionsformand, sygekasseformand m. m. og har således en ikke ubetydelig andel i det genforeningsarbejde som måtte og skulle finde sted, og som han nu selv har skildret det i sin sognehistorie. Bogens afsluttende afsnit bærer derfor i ikke ringe grad erindringsværkets præg.

Som tillæg findes fortegnelser over præster og degne med udførlige personalhistoriske oplysninger. Endvidere findes en saglig oversigt over kilderne til sognets historie, såvel de arkivalske som de trykte. Aage Bonde har desuden til sine afsnit en del fodnoter med kildehenvisninger. Anmelderen er tilbøjelig til at mene, at man burde have samlet alle kildeangivelserne bag i bogen kapitel for kapitel, således som det f. eks. er praktiseret i den store Sønderjyllands historie eller i Tønder gennem Tiderne.

Peter Kr. Iversen.

Billedhuggerkunst

Danmarks Billedhuggerkunst fra Oldtid til Nutid. Ved *Johannes Brøndsted, M. Mackeprang, Poul Norlund, V. Thorlacius-Ussing, Chr. Axel Jensen, Otto Norn, Christian Elling, Else Kai Sass, Leo Swane, Aksel Rode, Haavard Rostrup.* Redigeret af *V. Thorlacius-Ussing.* H. Hirschsprungs Forlag. Kbh. 1950. 500 sider.

Denne bog er bedre end Erik Zahles »Malerkunst«, men det kan hverken udgiverne eller forfatterne gøre for. Det ligger i billedmaterialet. Dens ensfarvede skulptur er naturligvis et langt bedre forlæg for kameraet end et broget lærred. I malerbogen, ak, foltes mange af de sorthvide klichéer som meningsløse illustrationer til forfatternes glødende ord om maleriernes dejlige farver, ja, enkelte som direkte fornærmelser mod kunstnerne.

Hvor er det godt, det billedstof der er samlet i Thorlacius-Ussings skulpturbog; men der er to men'er. Skade, at de fleste fotografnavne er dulgt under ordene »adskillige Institutioner og de til disse knyttede Fotografer«. Billederne vil leve, men teksten blive gammel. Vi roser højt og inderligt den anonyme fotograf, der har taget det dejlige omslagsbillede, en kunstnerisk præstation af rang, og glæder os over mange andre fremragende, ligeledes anonyme optagelser som f. eks. af Willumsens reflexion, Kai Nielsens Mads Rasmussen, Bergs svangre pige (som trykkeriet delvis har ødelagt med sværte), og vi tørster efter at ærgre

os med navns nævnelse over den person, der har forvrænget Kai Nielsens Leda med svanen med en kortbrændviddet linse. Rec. deler ikke udgiverens ros til trykkeriet og finder ikke, at det har varetaget sin opgave med tilstrækkelig omhu og interesse. Klichéernes farveholdning er altfor skiftende, mørke og lyse imellem hinanden — slå tilfældigt op på p. 105, 107, 111 og 115 og find fire forskellige valører, og i sidste afsnit er der ødslet altfor meget med sværten, så marmor og gips bliver grå og trist. Dog, hvis der er tale om sammenbragte klichéer, må man holde trykkeriet noget til gode. Men det udmærkede billedmateriale er svækket.

Teksten kan der visselig ikke klages på, og det manglede også bare, når så mange kapaciteter er kommet sammen; men det er morsomt at lytte til de forskellige forskeres sang, idet de, som udgiveren udtrykker sig, hver synger med sit næb. De er alle dygtige skribenter, men ikke alle stilister. Uden at forklejne de andre må man have lov til rigtigt at fryde sig over Brøndsteds, Ellings, Nørlunds og C. A. Jensens afsnit som stilpræstationer; men hvor er det trist, at Elling kun har fem usle blade ussel rokoko. For Haavard Rostrups over-Vilhelm-Andersenske veltalenhed i »Fra Kai Nielsen til de yngste«, bøjer man sig i knust beundring. Stilistisk er det morsomt at gå fra Thorlacius-Ussings klare, næsten arkæologiske objektivitet til Leo Swanes iltre, subjektive stil; det er ganske interessant at få at vide, hvad Swane kan lide og ikke lide hos Thorvaldsens elever og efterfølgere, selv om han ikke altid er enig med sine medforfattere; i alt fald er Bissens Ochlenschläger hos ham p. 345 blevet »en temmelig fantasiløs Skildring af en mageligt siddende Mand«, — O. var forøvrigt en overordentlig magelig herre —, mens Aksel Rode p. 388 er mere tilfreds og taler om Bissens udmærkede Oehlenschläger.

Der er, Gud være lovet, ikke megen professionel kunsthistorisk bragesnak i noget af afsnittene, selv om en sætning som: »Kvindefiguren er her helt nøgen, den breder sig ud over Fladen og har dog Højde, et fast Volumen, en mærkelig arkitektonisk Kraft, Storhed i Formgengivelsen« snarere bør henregnes til denne kategori end til stilistik. Kun en enkelt forf. anvender den plebejiske udtryksmåde: han blev betroet et arbejde.

Men dette fortræffelige værk giver os altså en længe tiltrængt oversigt over Danmarks billedhuggerkunst fra de ældste til de yngste tider, og det er på udmærket måde lykkedes redaktøren at sammensvejse de enkelte afsnit. Kun mellem Swanes og Rodes afsnit overlapper det på en lidt uheldig måde.

Der kan ikke være tale om på det korte spatium, der er rec. overladt, at gå i enkeltheder, selv om der er mange ting, der frister til videre diskussion: Brøndsteds nytydning af Jellingløven, Ribetympanets proveniens i Mackeprangs afsnit om romansk skulptur, Nørlunds tiltalende hypotese om dominikanernes indflydelse på overgangen fra den majestætiske til den lidende krucifixfigur i »Ældre Middelalder«, Margrethesarkofagen og de Roskilde-Ringstedske korstole hos Thorlacius-Ussing i »Den senere Middelalder«, Oluf Krogs forhold til Hans Malers Stenhugger-successor i Chr. Axel Jensens afsnit om renaissancen, Sturmbergs epitaf i Otto Norns »Senbarokken« etc. etc. Sådan er der overalt små og store ting, der kan give anledning til interessante drøftelser.

Det er næsten synd at fremhæve den ene forfatter for den anden, Else Kai Sass's levende, smukt afrundede kapitel om Thorvaldsen giver en værdifuld forøgelse af den store Thorvaldsen-litteratur, men Chr. Axel Jensens to store afsnit om »Reformation og Renaissance« samt »Senrenaissance og Bruskbarok« tør vel nok betegnes som bogens tyngde-

punkt, en helstøbt, strålende præstation af Danmarks mest vidende kunsthistoriker og arkæolog, stilistisk som indholdsmæssigt. Man er glad over, at Nationalmuseets altfor tidligt afdøde direktør, Poul Nørlund, fik lov at skrive sit vigtige bidrag om den ældre middelalder færdigt. Først og sidst dog en tak til værkets redaktør, Thorlacius-Ussing, som selv har leveret to vægtige afsnit, »Den senere Middelalder« og »Det attende Aarhundredes anden Halvdel — Fra Saly til Thorvaldsen«, begge skrevet med lige stor overlegenhed; og samtidig har han trukket det store læs med udgivelsen. Lad os da slutte med at gentage, at den udmærkede bog har afhjulpet et savn, og at den sammen med den nye udgave af Weilbachs kunstnerlexikon giver et stort bidrag til Danmarks kunsthistoriske kortlægning.

E. Moltke.

Udgivelsesteknik.

C. V. Th. Borries: Tekniken ved Udarbejdelsen og Udgivelsen af videnskabelige Afhandlinger. 2. udg. Gad. 1950. 244 sider.

I 1941 udgav overlæge, dr. med. C. V. Th. Borries en bog med titlen: Vejledning i Tekniken ved Udarbejdelsen og Udgivelsen af videnskabelige Afhandlinger med særligt Henblik paa lægevidenskabelige Arbejder. Dette værk er nu udkommet i en ny udgave, hvor den sidste tilføjelse om de lægevidenskabelige arbejder er forsvundet. Når bogens titel har fået en anden form, er det, efter hvad forfatteren oplyser i forordet, »et Udtryk for, at Bogen nu helt er lagt an paa at være en Vejledning ikke særligt for Læger, men for videnskabelige Forfattere i alle Fag«.

Der kan ikke være tvivl om, at enhver, der arbejder med videnskabelig produktion, ja, enhver, der skriver faglig litteratur, kan have brug for praktiske anvisninger med hensyn til planlæggelse af arbejdet, indsamling af litteratur og kildestof, disposition af stoffet, sprogbehandling, illustrationer, titler o. s. v., og man må derfor være dr. Borries taknemmelig, fordi han har villet påtage sig arbejdet med at give yngre og ældre forskere en vejledning i forfatterteknik. Det må dog straks siges, at denne vejledning stadig først og fremmest er beregnet for læger. Langt det meste af stoffet vedrører lægevidenskaben, og det er meget få eksempler, der er hentet fra den humanistiske, videnskabelige litteratur. Men dette udelukker selvfølgelig ikke, at bogen også kan have betydning for andre videnskabsmænd, og jeg vil i og for sig tro, at mange historikere kunne have udbytte af at gå den igennem eller i hvert tilfælde bruge den som håndbog.

Som regel nikker man bekræftende under læsningen. Der er mange af de påstande og lærdomme, der fremsættes her, som man meget gerne så efterlevet, ikke mindst når man har haft med redaktionen af tidsskrifter og årbøger at gøre. Dermed være dog ikke sagt, at der ikke er punkter i dr. Borries' bog, hvor man ikke er enig med ham. Nu og da har han vist været lidt for ivrig med at få alle enkeltheder med. Det synes således ikke at være umiddelbart indlysende, at det skulle være nødvendigt ligefrem at give formularer for henvendelse til udenlandske tidsskriftredaktioner om optagelse af afhandlinger. Mon ikke også anvisningerne på tidsskriftgennemgang og udarbejdelse af kartoteker over litteratur er

lidt for vidtgående? Kigger man f. eks. på det litteraturkort, der er trykt side 44, vil jeg mene, at en hel del af de oplysninger, der forlanges her, turde være overflødige. Man kan jo også blive for vidtgående i sine krav til teknisk fuldkommenhed. Det kan, ikke mindst for den unge videnskabsmand, være farligt at spilde for megen tid på indsamlingen af stoffet, forskningen må nu engang blive det vigtigste. Mens vi er ved indvendingerne, vil jeg gerne tilføje, at jeg ikke er enig med dr. Borries i hans små udfald mod forsøgene på at nå frem til det bedst mulige typografiske resultat i bogproduktionen. Når han siger »bogtrykkeræstetik«, er der foragt i ordet. Den videnskabelige forsker må dog, lige så vel som digteren, være interesseret i, at hans værk kommer til at foreligge i den smukkest mulige form. Det er rigtigt, som dr. Borries gang på gang fremhæver, at videnskabsmændene har været tilbøjelige til at tænke for lidt på den tekniske fuldkommenhed, men det er minsandten lige så rigtigt, at de har negligeret den æstetiske side af bogproduktionen. Jeg ville ønske, at dr. Borries ved en eventuel fremtidig udgave tog sine synspunkter på dette område op til ny overvejelse og måske lidt stærkere fremhævede den smukke bogs værdi.

Her skal ikke foretages nogen kritisk gennemgang af enkelthederne i dr. Borries' værk. Det er iøvrigt meget få steder, hvor der kunne være grund til en mere indgående drøftelse. Alt i alt forekommer bogen at være en værdifuld hjælp til danske videnskabsmænd, og vi må håbe, at fremtiden vil vise, at denne hjælp ikke blot bliver udnyttet, men at den også bærer frugter.

Johan Hvidtfeldt.

Vækkelser og kirkelige retninger.

P. G. Lindhardt: Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark. Det danske Forlag. 1951. 254 sider.

Professor i kirkehistorie ved Århus universitet, dr. theol. P. G. Lindhardt har udsendt en bog, som har vakt betydelig opsigt, også uden for de kredse, der i almindelighed interesserer sig særligt for kirkehistorie. Han har kaldt den »Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark«, og han oplyser i forordet, at det er en samlet og udvidet fremstilling på grundlag af nogle foredrag og artikler. Bogen prætenderer altså i og for sig ikke at være en gennemdokumenteret fuldstændig redegørelse, og på det grundlag må den naturligvis bedømmes. Havde det imidlertid udelukkende været en populær fremstilling, havde der været mindre grund til en mere indgående kritik af den. Men selv om det er en i bedste forstand populær bog — let tilgængelig, levende og fængslende — er den dog mere end en popularisering af forskningens hidtidige resultater. Den vil noget nyt.

Den behandler de kirkelige retninger i det 19. og det 20. århundrede, og den søger i videst muligt omfang at sætte disse retninger og de vækkelser, der lå bag, i forbindelse med den økonomiske og sociale udvikling, og forfatteren understreger med megen vægt i indledningskapitlet, at han vil se helt bort fra vækkelsesbevægelsernes mulige forhold til »det himmelske«, men kun skildre dem, som han forstår dem »på grundlag af det hullede kildestof, der er bevaret om dem«. Kildematerialet til

vækkelsernes historie er utvivlsomt »hullet«, ikke mindst fordi en række af de privatmænds breve, som kunne belyse den, enten ikke er bevaret eller også, hvis de er bevaret, endnu ikke er tilgængelige for forskningen. Selv om der således nok kan være grund til at vente lidt med den dokumentariske redegørelse for spørgsmålene, kan det dog ikke nægtes, at historikeren nu og da under læsningen af Lindhardts bog sukker efter en smule dokumentation. L. lægger jo nemlig ikke fingrene imellem, når han f. eks. s. 95 fortæller om, hvorledes Indre Mission i 1873 nægtede den døende Jens Larsens kone en smule økonomisk støtte, da kunne man nok have ønsket at få at vide, hvorpå en så alvorlig anklage var baseret.

Er materialet til vækkelsernes indre historie ret ufuldstændigt, foreligger tidens økonomiske og sociale historie til gengæld ganske godt belyst, og forsøget på at belyse vækkelserne ud fra de almindelige økonomiske og sociale bevægelser skulle derfor have forudsætninger for at lade sig gennemføre, hvad den side af sagen angår. Forf. har da også haft held til at give en skildring af såvel Grundtvigianismens som Indre Missions funktioner i det historiske helhedsbillede, der på adskillige punkter forekommer overbevisende. På andre synes den derimod mindre velbegrundet, navnlig forekommer karakteristikkerne undertiden alt for summariske. Dette er således påfaldende ved omtalen af Grundtvigianismen. L. betegner denne som gårdmændenes religion, og han svinger sig (s. 146) til stilistiske højder ved at afmale, hvorledes gårdmanden om søndagen kører til valgmenigheden i fjedervogn med blinkende seletøj på de trinde heste, medens der ikke er plads i vognen — og i valgmenigheden — for husmanden. Men dette billede er fortegnet.

Kigger man på tallene for sognebåndsløsere til Bering valgmenighed ved Århus (menighedsrådet har velvilligst ladet mig få menighedsprotokollen at se), viser det sig, at omtrent halvdelen af de familier, der i valgmenighedens første år (1876) sluttede op om den, var gårdmandsfamilier, medens husmænd, indsiddere og landhåndværkere udgjorde knap en trediedel af de tilsluttede familier. Resten var møllere, forpagtere, lærere, enligtstillede kvinder osv. Blandt de familier, der kom med i det følgende år, udgjorde gårdmandskontingentet knap en trediedel, mens husmænd, indsiddere og landhåndværkere tilsammen udgjorde et lignende antal. Blandt de øvrige indmeldte var der et ret stort antal enker og enlige kvinder (18 af ialt 66 indmeldelser). Noget lignende gør sig gældende for tilgangen til valgmenigheden i de følgende år. Gårdmændene havde altså nogen talmæssig overvægt indenfor menigheden, og hertil kom at de også kunne betale de højere bidrag til menighedens kasse, hvad der naturligvis har styrket deres indflydelse. Men det ses dog, at de andre klasser i landsbysamfundet var så talstærkt repræsenteret, at man ikke har kunnet negligere dem — om man ellers havde haft lyst til det.

Man føler altså i det hele taget under læsningen af Lindhardts bog en stadig trang til lidt fastere grund under fødderne. Men selve den sociologiske behandling af problemerne, som L. her har begyndt på, må hilses med tilfredshed. Man må så håbe, at professoren og de unge kirkehistorikere, han opdrager, må gå videre — og ikke glemme statistikken og det som L. i forordet kalder »kirkelig geografi«, selv om også det er noget, der vil kræve omfattende undersøgelser.

Sigurd Jensen.

Vikingeskibe

A. W. *Brøgger* og *Haakon Shetelig: Vikingeskipene, deres forgjengere og etterfølgere.* Dreyers Forlag, Oslo. 1950. 296 sider + 24 sider billeder.

Bogen er en populær oversigt: de berømteste af alle skibsfund, Tune-, Gokstad- og Osebergskibene, sat ind i en bred sammenhæng, i hele udviklingen af skibsbygningskunsten i Norden. Først skriver Brøgger om forgængerne, dernæst Shetelig om selve vikingeskibene og endelig Brøgger igen om efterfølgerne.

Brøgger griber langt tilbage i sit første afsnit. Der gives en oversigt over alle de vidnesbyrd, direkte og mere indirekte, der foreligger om brug af befordringsmidler til vands i Norges forhistorie lige fra menneskenes første bosættelse i landet til vikingetiden. Stor kulturhistorisk interesse får dette afsnit ikke mindst derved, at Brøgger bestandig er opmærksom på det etnologiske parallelstof. Der er tre grundlæggende hovedtyper i bådens historie i Norge: skindbåden, velkendt fra de nordnorske helleristninger, stammebåden, hjemmehørende i det østen- og nordenfjeldske, vistnok ikke i noget tilfælde med sikkerhed dateret til forhistorisk tid, men som i store dele af det øvrige Europa brugt helt op mod vore dage, og endelig den plankebyggede båd. Brøgger stiller sig stærkt afvisende over for den gamle teori om den plankebyggede bådś udvikling af stammebåden; dens oprindelse skal søges i skindbådene; en bekræftelse herpå ses i en gruppe af både, hvor en slags syteknik er anvendt ved samlingen af bordene af træ, nemlig de norske både fra Valderhaug og Halsnøy og den danske fra Hjortspring. Spørgsmålet om overgangen fra skind til træ volder imidlertid nogen vanskelighed; det er lidet overbevisende, når Brøgger herom siger: »Sikkert er det at overgangen betegner en virkelig oppfinnelse, en eksperimentering som fører til en oppfinnelse. Miljøet må være en skogkledd kyst ved sjøen. Oppfinnelsen kan være gjort flere steder. At den skulle ha noe å gjøre med stokkebåten er direkte usannsynlig når det gjelder Norge.« (S. 50). Det er vistnok denne arbejden med en ren norsk udvikling af den plankebyggede båd, der får Brøgger til at indtage et så skarpt standpunkt.

I det interessante kapitel om bronzealderens søfart nævnes under omtalen af kartageren Hannos rejser Rio de Oro som identisk med Guldkysten (s. 53). Det må dog vel være den spanske koloni på Afrikas nordvestkyst.

Som indledning til bogens hovedstykke har Brøgger skrevet et kort kapitel om båd- og skibsgrave i almindelighed og herunder om fundomstændighederne ved de tre berømte vikingeskibe. Herefter følger da Sheteligs indgående beskrivelse af skibene selv og redegørelse for deres omskiftende historie som museumsgenstande. Fremstillingen støttes ved responsa fra skibsbygnings- og søfartskyndige og ved de praktiske erfaringer fra sejladsen af kopien af Gokstadskibet til Amerika 1893. De mange forsøg på at henføre de tre skibsgrave til bestemte fra sagaerne kendte personer gennemgås. Og sluttelig placeres de gravfundne skibe inden for de fra vikingetiden kendte skibsklasser. Gokstadskibet havde 16 par årer og Osebergskibet 15 par, men man nåede snart op på adskillig højere tal. Det diskuteres her, hvor man egentlig begyndte at bygge de såkaldte langskibe, beregnet til krigsbrug, der ret pludseligt dukkede op i kong Alfreds søværn mod vikingerne.

Behandlingen af de forskellige skibsklasser og først og fremmest langskibene er ellers tilfaldet Brøgger, der gør rede herfor i afsnittet Saga og middelalder. Hovedkilden er nu sagaerne, der, som det ses, anvendt med forsigtighed, dog kan give et betydeligt stof vedrørende skibe og skibsbygning. Skibet som krigsmaskine har selvfølgelig i særlig grad sagaernes interesse, hvilket fører Brøgger ind på en redegørelse for sømagtens betydning i Norges historie i den ældre middelalder. Da Norges enhed var sikret og ledingsfærd til fremmede lande gået af mode, var langskibenes saga også ude. Det er beklageligt, at kilderne ikke tillader en nær så indgående behandling af søfarten i fredelige interessers tjeneste. Som handelsskib blev det hjemlige skib afløst af koggen og beslægtede typer, der, drevet frem udelukkende ved sejl, kunne fragte betydelig større laster under anvendelse af langt mindre mandskab. Det er karakteristisk for udviklingen, at skibsklasserne nu betegnes ved læster mod tidligere ved romandskabets størrelse.

Brøggers og Sheteligs bog om vikingeskibene er populær i ordets bedste forstand. Begge forfatteres sprog er klart og let læst; argumentationen er let fattelig, og der gøres omhyggeligt rede for gangen i selve forskningsarbejdet. Kun på et enkelt punkt svigtes linjen: der burde have været en litteraturoversigt som hjælp til den interesserede lægmand. Men man får saglige oplysninger, der fuldt ud indfrier de meget store forventninger, man møder med til de to forfattere, der jo selv står på en central plads i det videnskabelige arbejde omkring vikingeskibene.

Peter Michelsen.

Fra Skånes renæssancetid.

Nils Gösta Sandblad: *Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658*, *Gleerup, Lund*. Munksgaard, København. 1949. 492 sider.

Monica Rydbeck: Renässanssskulptur i Skåne. Kgl. Vitterhets Hist. och Antikvitets Akademiens Handlinger. Antikvariske studier IV. 1950. 148 sider.

I skriftserien »Skånsk senmedeltid och renässans«, som udsendes af Vetenskaps-societeten i Lund, og hvis første bind (Gösta Johannesson: Den skånske kyrkan och reformation) udkom 1947, foreligger nu andet bind, et stateligt, rigt illustr. værk på 470 sider (foruden engelsk resumé).

Dr. Sandblad behandler i første række de skånske købstæders byplaner. Bogen er altså et skånsk modstykke til Hugo Matthiessens og Vilh. Lorenzens arbejder, men som titlen viser, medtager han i vid udstrækning bygningskunsten. Og det synes rigtigt, at han, lidt på trods af serietitlen, i de to første kapitler omtaler både 1000-tallet og den ældre middelalder, thi i disse perioder ligger de skånske handelsbyers første oprindelse, og uden dette grundlag vilde fremstillingen komme til at svæve i luften. De to hovedafsnit om Senmiddelalder og Renaissance deler sig i afsnit: Historiske forudsætninger, stadsplaner og befæstninger, monumentalarkitektur, gårdtyper, grundmur, bindingsværk og til slut »Stilkarakter«. For de ældste og dunkle tiders vedkommende vil ingen kunne undgå hypotesernes gyngende grund, men forf., som er

fortrolig med hele den foreliggende litteratur, tegner overalt et instruktivt billede af byplanudviklingen fra det ældste Lund til Chr. 4's renaissanceanlæg. Han fremhæver den store rolle, kirkernes placering spiller, men deres specielle arkitekturhistorie behandles ikke; det vilde ganske sprænge bogens rammer. Derimod fanger boligerne i høj grad hans interesse. De borgerlige bygningstyper ses i sammenhæng med borge og slotte, og med særlig forkærlighed redegør dr. Sandblad for træarkitekturen. På dette område har han forud leveret ypperlige detailundersøgelser især vedrørende Ystad, der nu indføjes i større sammenhæng, og overalt finder man oplysninger, som supplerer og berigtiger danske forskninger (anm.'s egne iberegnet), således i udgravningsreferater fra Lund om 1200-tals tomter, i analysen af Malmös stenhuse (»Tunellen« er klædeboder fra 1300'erne), Jacob Michelsens og Jørgen Kochs statelige bygninger.

Atter og atter fremhæves med rette Øresundets sammenknyttende betydning, og alligevel lader exemplerne herpå sig øge fra dansk side. Det forsvundne rådhus i Landskrona havde en gotisk gavl af Helsingørtype, hvilket svarer til, at Peder Ipsen fra Landskrona senere byggede hvælvinger i Helsingør Olaikirke. Småfejl og mangler i omtalen af danske forhold er selvsagt uundgåelige*), og desværre er litteraturnoterne upraktisk ordnede efter kapitler og ikke efter sidetal. Men sligt er kun småtterier overfor bogens store værdier, dens forening af detailler og syntese. I sine specialundersøgelser er dr. Sandblad exact arkæolog, i sin fremstilling kulturhistoriker. Af fag er han kunsthistoriker. Det er udmærket at spænde så vidt, men kan dog nok også rumme visse farer. Anm. skal indrømme, at han ikke på alle punkter er enig med forf. i de afsluttende kapitler om stilkarakter, og et enkelt exempel herpå skal hentes fra bogens sidste textside. Det siges her, at den selvbevidste kongemagt og det nye borgerskab efter den katolske kirkes fald behøvede nye udtryksformer og *derfor* modtog renaissancestilen. Men ærlig talt, vilde den nye stil ikke være kommet til os ganske uden hensyn til politiske forhold? Og der siges videre, at den nye stil ornamentalt gennemgik en *national* udvikling, en genoplivning af Gotiken. Kan denne udvikling virkelig kaldes national, er den ikke i sin oprindelse og sit væsen et udpræget tysk fænomen?

Med mere ret kunde forf. stærkere have fremhævet de skånske stæders overvældende betydning i det fordums danske rige. Men denne indvending kan ialfald ikke gøre bogen mindre interessant for danske læsere!

Dr. Monica Rydbecks bog om renaissanceskulpturen er mere speciel. Den indeholder en række enkeltsituationer, som dog tilsammen giver en god forestilling om skånsk kunst ved år 1600. Som en indledning resumerer den omsorgsfuldt den omfattende litteratur om Ejler Grubbes billedhugger og den mærkelige altertavle i Lunds domkirke fra 1577, og den forøger de talrige hypoteser om Hans Steenwinckel den ældre med en ny: at et Jesusmonogram over portalen på Svenstorp herregård (1596) skulle være arkitektens kryptosignatur, hvad anm. betvivler. I en lille oversigt over de importerede nederlandske husaltertavler, der burde have indledet bogen, har forf. glemt Thorlacius-Ussings oversigt i Holland-

*) S. 284 nævnes Københavns Nygade i urigtig sammenhæng. — I al den skånske fuldstændighed er det morsomt at notere, at forf. har glemt en Malmö bislagsten med Harlems våben fra 1521.

Danmark, II, s. 78—80. Blandt de følgende afhandlinger, der især drejer sig om billedsniderne fra Chr. 4's unge år, fængsles en dansk læser af den vægtige artikel om Statius Otto von Lüneburg; det er her lykkedes dr. Rydbeck at fremdrage hidtil upåagtede værker om lektorieprædikestolen i Kropp kirke ved Helsingborg og rester af en himmelseng på herregården Rosendal, der øger og uddyber kendskabet til den ypperste repræsentant for datidens »Øresundsstil«, hvis hovedværker brændte med Frederiksborg, men hvis springvandsfigur på Gammeltorv endnu har bevaret sin københavnske popularitet.

Chr. Axel Jensen.

Norsk rankeværk

Roar Hauglid: Akantus. I. Fra Hellas til Gudbrandsdal. II., 1—2. halvbind. Mestrene i norsk treskurd. Udg. af Riksantikvariatet i serien: Norske Minnesmerker. Mittet & Co., Oslo. 1950. 195 + 378 sider, XII plancher.

Tre store, rigt illustrerede bind, hver på et par hundrede sider, i det gedigne udstyr, som udmærker serien »Norske Minnesmerker«, behandler et hovedpunkt i Norges stilhistorie, akantusværkets stortid i norsk almuekunst, en kunstform, der ikke har noget sidestykke i broderlandene. Forfatteren, der arbejder i det norske Riksantikvariat og dedicerer sit værk til Harry Fett, går grundigt til værks. For at vinde et solidt fundament begynder han med at skildre akantusløvets oprindelse i det radsåmaskiner, idet en norsk udvandrer optog fabrikationen i U.S.A. og klassiske Hellas og følger det gennem Rom, middelalder, renaissance og barok op til Gudbrandsdalen. Naturligvis fremhæves de specielt nordiske krydsninger mellem vikingestilens dyreornamentik og de klassiske ranker, der blev afgørende for den norske tradition. Man savner måske et lille sideblik til Islands folkekunst, og man undrer sig en kende over grupperingen af de afsnit, der behandler 1600-tallets akantusformer, og iøvrigt med rette tager livet af benævnelsen »det franske løv«, som i virkeligheden er mere nederlandsk, italiensk og tysk præget. Men hvorfor er Danmark og Sverige behandlet før Tyskland? Stilhistorisk set vilde den omvendte orden utvivlsomt have været rigtigere.

Disse linjer skrives dog ikke for at kritisere dr. Hauglids værk, men for at fremhæve den særlige interesse, det har også for dansk kunsthistorie. Hvad der i første bind (s. 111—128) meddeles om danske stilformer ved år 1700, vidner om forf.s saglige grundighed; et par småfejl er der vel, men hovedsagen er, at dette afsnit ved at lægge hovedvægten på ornamenthistorien supplerer den oversigt over senbarokken, som dr. Otto Norn samtidigt har givet i »Danmarks Billedhuggerkunst«, og som selvsagt må se sagen fra helt andre synspunkter. De gode registre letter brugen af værket, og selv i de to sidste halvbind, hvis indhold er udpræget norsk, finder man ikke lidt dansk stof. Kristiania-mesteren J. J. Schram kom som gesell fra København 1703, og altertavlen i Trøgstad fra 1714 er importeret fra København; den er finere end tilsvarende nørrejydske tavler (i V. Hjermeslev og Hunderup) og rimeligvis et ungdomsarbejde af den bekendte J. Fr. Ehbisch. Også andre gode snitværker

(se s. 141 f, 163 f) er sandsynligvis danske, og påvisningen heraf er særlig værdifuld, fordi hovedstadens brand 1728 har ryddet så stærkt op i den hjemlige bestand.

Den samvittighedsfulde efterspøring af det danske islæt og de mange andre impulser gør iøvrigt ikke de norske bondekunstnere mindre mærkelige; Hedemarkens og Gudbrandsdalens særegne »Krilskurd« tåler at ses på europæisk baggrund.

Chr. Axel Jensen.

De sandvigske samlingers årbog.

Maihaugen 1947—1949. Redigeret af *Sigurd Grieg.* Lillehammer 1950. 282 sider.

Årbogen indledes med mindeord om Anders Sandvig af hans efterfølger dr. Sigurd Grieg. Derefter får læserne lov til ganske kort at kikke ind bag museets kulisser; man hører om, hvad museumsmændenes arbejde består i. Professor Guttorm Gjessing skriver om Hellig Olav på baggrund af samtidens handelsforbindelser udover Europas grænser. Per Gjærder ridser baggrunden op for en kirkeportals tovsnoningsmotiver; de går tilbage til Markussøjlens hytterelieffer. Sigurd Grieg giver en historisk udredning for laugsopløsningen i de nordiske lande set på europæisk baggrund, lærerig også for danske læsere. G. A. Norman præsenterer i få linjer en såmaskine fra Lom i Gudbrandsdalen fra årene o. 1818—25; den har muligvis været forbillede eller forgænger for de amerikanske udtog adskillige patenter på forbedringer. Samme forfatter skriver også om værktøj til høvling af barokke springlister. Grieg præsenterer skeden til en æressabel fra Fr. VI's tid. F. Valen Sendstad giver en god og fyldig oversigt over plove i de sandvigske samlinger og deres kulturhistoriske baggrund. Mærkelig nok fik Norge i 1800 årene sine landbrugstekniske impulser fra Sverige. O. 1875 hævdede en norsk landbrugsekspert, at der overhovedet intet var at lære i Danmark med hensyn til redskabskultur. Sverige og Norge havde et forspring helt siden 1700 årene. G. A. Nordberg skriver om gørtlere og gørtlerhåndværk. Professor Gerda Boëthius behandler en af samlingens såkaldte »ramlofstuer«, og Sigurd Grieg giver med udgangspunkt i en norsk brudekrone en kort oversigt over nogle nordiske brudekroner, hvortil han regner den middelalderlige krone fra Middelfart i det danske Nationalmuseum; han bygger sin dom på, at kronen er fundet sammen med et brudgomskors. Brudekronerne var jo oprindelig votivkroner, skænkede til Mariafigurer i kirkerne. Men de blev allerede i middelalderen udlånt eller udlejet til brude som symbol på jomfruelighed. Det samme gjaldt for resten brudehovedtøjet i almindelighed, — da min mormor blev gift i Aulum kirke i Vestjylland 1861, kom præstefruen med brudehovedtøjet, som opbevaredes i præstegården, og satte det på brudens hoved.

De sandvigske samlingers årbog er ikke blot en fyldig kulturhistorisk publikation. Den er lagt an på at præsentere samlingens indhold i europæisk belysning. Og det er lykkedes for redaktøren og forfatterne at finde emner, der er velegnede til dette formål.

Axel Steensberg.

To nordiske folkemindeforskere.

C. W. v. Sydow: Selected papers on folklore. Kbh. 1948. Rosenkilde & Bagger. 259 sider.

Nils Lid: Trolldom. Nordiske studiar. Oslo 1950. Cammermeyers Boghandel. 191 sider.

To markante skikkelser indenfor folkemindeforskningen i Norden har i de sidste par år fået hver sit festskrift, anlagt efter samme linjer, — nemlig som et udvalg af deres arbejder i årenes løb, afsluttet med en fortegnelse over deres samlede produktion, — men dog i deres indhold vidt forskellige.

Til svenskeren v. Sydow er foretaget et udvalg af afhandlinger af principiel art, strækkende sig fra 1931 til 1945, det vil sige fra den sidste trediedel af hans virke. Sin forskergerning begyndte han ad de traditionelle baner, men stillede sig i tidens løb mere og mere kritisk overfor de gængse anskuelser, undertiden i skarp polemisk form. I denne udvikling er han tydeligt påvirket af engelske etnologer og sociologer som Malinowski og Radcliffe-Brown og vender sig som disse imod de teorier, som Mannhardt og især Frazer (i det navnkundige værk: The golden bough, også oversat til svensk) havde fremsat.

Mannhardt og Frazer og mange efter dem anser den europæiske almues tro og skikke for levn (survivals), hvis oprindelse og sammenhæng med det daglige liv er gået tabt og glemt. Kun ved at søge tilbage i historien eller ved at gå til mere primitive folk kan den rette forklaring på dem gives. Mannhardt belyste derfor sine emner fra Tyskland (f. eks. høstskikke) med materiale fra hele Europa, og Frazer inddrog sammenligningsmateriale fra hele jorden. Mod denne arbejdsform, hvor enkelte elementer vilkårligt plukkes ud (v. Sydow kalder den ironisk »plukkemetoden«), betoner de nye retninger kulturhelheden eller kulturmønstret, der kan afvige så stærkt fra sted til sted, at sammenligninger bliver uforsvarlige. Ligeledes benægter man, når man går videst, berettigelsen af historisk forskning indenfor etnologien. Så vidt går v. Sydow vel ikke, men han betoner i overensstemmelse med Malinowskis funktionalisme miljøets store betydning for udformningen af tro og skik og lægger vægten på nyere tids tradition, hvor man virkeligt har mulighed for at studere miljøet.

Derved føres han til at tolke mange af de fænomener, som af Mannhardt og Frazer var blevet forklaret som tro på frugtbarhedsdæmoner og agerbrugsguddomme, på rationalistisk vis som opdigtede væsener med pædagogisk formål (for at skræmme børn fra at trave rundt i sæden) eller som markante tegn på arbejdets ophør (»fange ræven«, »tage haren« ved mejningen af den sidste sæd) eller som skæmtende og varselsfyldte optrin (»enkeneget«, »den gamle« til den, der høster, binder sidste neg).

Jævnsides hermed løber v. Sydows krav om en kritisk indstilling både ved indsamlingen og benyttelsen af folkelivs- og folkemindeforskningens materiale og en større forståelse for de vilkår (det sociale miljø), hvorunder tro og skikke lever. Man skulle derved komme bort fra de lærde skrivebordskonstruktioner, der fører alt tilbage til en mystisk oprindelse, og frem til en funktionalistisk og psykologisk forklaring. Også mod eventyrforskningen rejser v. Sydow en række kritiske indvendinger og opstiller krav om større forståelse af eventyrernes liv.

v. Sydows virke har mest bestået i mindre, kritiske afhandlinger. Han har aldrig anvendt sine metodiske krav på et større, samlet stof.

En af hans elever, Albert Eskeröd, har derimod nyligt (1947) benyttet dem i sin doktorafhandling: Årets åring (se min omtale heraf i Salmonsens Leksikontidsskrift, 1951, 8, spalte 289).

Nordmanden Nils Lids festskrift har fået titlen Trolldom, og alle dets afhandlinger falder indenfor dette hemmelighedsfulde felt af kulturen. Lid kan vel siges at stå den Mannhardt-Frazerske retning forholdsvis nær, dog med et kraftigt rationalistisk islæt. Det kommer bl. a. frem i hans behandling af »elverskud« eller »finneskud«, en sygdom, der kan ramme mennesker men først og fremmest dyr. Som baggrund for forestillingerne om, at troldkyndige — bl. a. finner og de norske lapper, samerne — fjernt fra kunne udsende kugler eller pile, der påførte sygdom eller død, ligger biologiske iagttagelser ved kvæget, bl. a. forekomsten af kugler af hår o. a., der dannes i maven hos drøvtyggere og som er blevet opfattet som trolddomsprojektiler. Som hos v. Sydow, hvor de samme to eller tre emner tages op i afhandling efter afhandling og derved belyses fra nye sider og ved nye eksempler, behandles denne særlige form for trolddom også hos Lid i en række afhandlinger, der optager næsten halvdelen af skriftet.

Den anden halvdel af værket indeholder afhandlinger om varulven, hvor forf. søger oprindelsen til forestillingen i de nordiske sagaers fortællinger om hamskifte, bl. a. hos berserkerne (jfr. således Rolf Krakes og hans mænds sidste kamp), om billedtrolddom, hvor man ved hjælp af udskårne billeder af træ, voksdukker eller spejlbilleder i vand troede sig i stand til at skade den, hvem billedet skulle forestille, og endelig om det miljø, hvori bl. a. det finske Kalevala-digt er opstået.

Alle afhandlingerne i Sydow-festskriftet er på engelsk eller tysk og vil derfor være utilgængelige for en del af F. og N.s læsere, der da kan søge til de tilsvarende afhandlinger på svensk (bl. a. i Folkminnen och Folktankar). Lids afhandlinger er på nynorsk og kan uden større besvær læses af alle. En del af de citerede steder på landsmål kan dog være hårde nødder at knække.

Holger Rasmussen.

Sæd og skik fra fødsel til død.

Livets högtider, utg. av *K. Rob. V. Wikman*. Nordisk Kultur XX. Stockholm, Oslo og København. Schultz forlag. 1950. 147 + XII sider.

Samlingsværket Nordisk Kultur har nu udsendt 26 bind eller dele af bind. Man begynder at kunne skimte afslutningen på de 30 bind, der blev planlagt i 1920'erne. Da serien er et samleværk, der først og fremmest skal fremsætte de synspunkter, forskningen er enig om, vil der ikke være grund til nogen kritisk anmeldelse af det foreliggende binds synspunkter.

Professor K. Rob. V. Wikman ved Åbo Akademi måtte være selvskreven som redaktør, bl. a. fordi han har skrevet et grundlæggende værk om ægteskabets indgåelse. I det foreliggende bind har han selv kun skrevet indledningen samt afsluttet Louise Hagbergs efterladte afsnit om »Seder och tro vid märkestillfällena i barnets liv«. Redaktøren har valgt at lade hver forfatter skrive om forholdene i hele Norden. Rigmor Frimannslund har derfor skullet skildre »Skikk og tro ved friing og bryllup« også i Danmark. Det er ikke meget, hun har

fået med herom, skønt der i Danmarks Folkeminder og andetsteds findes lettilgængeligt materiale. Hun citerer i det væsentlige kun Troels Lund, Feilberg og enkelte steder J. S. Møller. Helge Rosén skriver om »Begravningsbruk och dödstro« og har fundet frem til bl. a. Tang Kristensen, Christine Reimer, Vasegaard og folkemindeseriens over halvhundred store bindserie. Sune Lindqvist slutter med »Förhistoriska vittnesbörd om sed och tro vid de stora vändpunkterna i livet.« Bogen afsluttes med et sagregister.

Ax. S.

Ilden som middel til foryngelse og udødeliggørelse.

Carl-Martin Edsman: Ignis divinus. Le Feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes légendes mythes et rites. Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund, 34. Gleerups forlag 1949. 307 sider.

Religionshistorikeren Carl-Martin Edsmans doktordisputats kan have en vis interesse også for danske læsere derved, at den i kap. 2 benytter fortællinger, legender og folkeeventyr fra middelalderen og nyere tid som stof til forfatterens these, bl. a. ilden i ovnen og ilden i smedjen. Edsman behandler iøvrigt Phønix legenden, martyrlegenderne, Mithras mysterierne og en mængde klassiske og nærorientalske kilder. Han viser, at de indiske fortællinger om ilden som middel til at opnå udødeligheden er en genspejling af en gammel ritualakt.

Ax.S.

Finsk kulturhistorisk atlas.

Eino Jutikkala: Suomen historian kartasto. Atlas of Finnish History. Werner Söderströms forlag, Porvo og Helsinki 1949. 83 sider.

Den unge energiske historieprofessor, dr. Eino Jutikkala har fuldført et værk, som de øvrige nordiske lande må misunde Finland, et atlas med stærkt kulturhistorisk præg, men med skyldig hensyntagen til de politiske omskiftelser, hvorpå Finlands historie er så rig. Han har især fået virksom støtte af magister Aulis Oja, der har tegnet 17 af de 74 store kort, medens forskellige arkæologer og historiske specialister tilsammen har æren for 13. Der bliver dog 44 kort til professor Jutikkala selv, en mægtig indsats i betragtning af at mange af kortene er prikkort, der hver især har krævet måneders arbejde og må bygge på enkeltoplysninger indsamlet ved talrige assistenter. Der er finsk og engelsk tekst på alle kort, men desværre er detailkommentarerne bagi kun trykt på finsk (en kort kommentar giver forf. i »The Economic Development of Finland Shown in Maps«. Proceedings of the Finnish Academy of Science and Letters 1948, Helsinki 1950).

På de første kort følger vi folkets indvandring og udbredelse i landet. Allerede no. 5—8 viser samtlige bopladser i 1540'erne. Man har her benyttet forskellige signaturer for bosættelser på 1—4 gårde, landsbyer på over 10 gårde, herregårde og købstæder. Der er prikkort over befolkningsfordelingen 1749, 1865 og 1939, et farvelagt kort over oprettelsen

af sognekirker til forskellige tider, kort over den verdslige og gejstlige administrations inddelinger, kort over grevskaber og baroniers tilliggender i 1600 årene (i farver) samt kort over felttogene i krigene med Rusland siden 1495 og de herhen hørende grænsereguleringer.

Så følger nogle smukt farvelagte typekort over finske landsbyer med bymarker inddelt i skifter og agre før og efter udskiftningen. Solskiftet kom ind i 1300—1400 årene. Bortset fra Karelen, hvor man ligesom i Österbotten mest havde grupper af enkeltgårde, var toskiftet det almindelige. Da terrænet som oftest er ret fladt, var der ingen særlig grund til opdeling i naturlige åse eller fald som i Danmark. I hvert skifte havde hver bonde i reglen kun een ager, og alle agre var lige brede. Kort no. 47 viser storskiftet og eenskiftet sammentegnet. Kortet no. 48 viser i grove træk, hvad befolkningen levede af i 1830'erne, herunder også de områder, hvor man blandede bark etc. i brødet. Der er kort over dyrket jord pr. indbygger 1901 og 1939, over den procentvise fordeling af jordejere med 4 eller flere husmænd (»statarer« d. v. s. årsansatte husmænd var der i modsætning til Sverige kun få af i Finland), over jern- og glasværker grundlagt før 1700, mellem 1700 og 1809 og fra 1809 til 1870'erne, over by- og landindustriens geografiske fordeling og befolkningens vandringer indenfor landets grænser 1878—1939 (prikkort i to farver). Også emigrationen er der prikkort over, ligesom der er kort over den hjemlige handel i 1600—1700 årene og under det russiske herredømme 1809—1917. Til slut er der et par typiske byplaner, kort over postruternes og jernbanernes udvikling, skoler gennem tiderne og det socialdemokratiske partis repræsentation i forskellige landsdele henholdsvis i 1917 og 1939. Kortet over skolerne i 2. halvdel af 1600 årene bygger på oplysninger om lærerlønninger i lensregnskaberne.

Axel Steensberg.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i København den 7.—10. september 1951.

Til årsmødet havde følgende foreninger og institutioner sendt repræsentanter: de historiske samfund for Ålborg amt, Bornholm, Frederiksborg amt, Fyns stift, Hjørring, Holbæk og Københavns amter, Lolland-Falster, Præstø, Ribe og Ringkøbing amter, Sønderjylland, Thy og Han Herred, Vejle og Viborg amter, Rigsarkivet, Landsarkiverne i Åbenrå, København og Viborg, Erhvervsarkivet, Matrikelsarkivet, Københavns stadsarkiv, de byhistoriske arkiver i Fåborg, Haderslev og Odder, Stednavneudvalget, Dansk Folkemindesamling, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Historisk Samfund og Randers kommune. Endvidere de museer, der var repræsenteret på Museumsforeningens årsmøde.

Årsmødet begyndte fredag den 7. september om aftenen med et møde sammen med Museumsforeningen, ved hvilket formanden for Landsudvalget til indsamling af kulturhistoriske fotografier, rigsbibliotekar Svend Dahl, redegjorde for det af udvalget påbegyndte indsamlingsarbejde, og museumsinspektør Victor Hermansen holdt foredrag om »Gamle fotografier — og nye«. I tilslutning til foredraget var der diskussion.

Repræsentantmødet lørdag den 8. september indledtedes af formanden, landsarkivar Hvidtfeldt, med følgende mindeord om dr. Nørlund:

»På vore årsmøder plejer vi altid at mindes de af vore repræsentanter og medarbejdere, som er gået bort i det forløbne år. Vi har ikke i år fået kendskab til, at døden har gjort nogen høst blandt de repræsentanter, vi er vant til at se på vore møder. Så vidt jeg kan se, har DHF kun lidt eet tab i det forløbne år. Vor formand fra 1941 til 1950, Nationalmuseets direktør, Poul Nørlund, døde den 26. maj. Det siges så let om en mand, at han efterlader en plads i rækkerne, som ikke kan udfyldes. Men passer det på nogen, er det på dr. Nørlund. Han var som en Aladdin. Fra naturens hånd udstyret med rige evner, en lysende begavelse, en næsten utrolig arbejdskraft, en fantasi og kombinationsevne, der gav betingelser for at klare selv de vanskeligste opgaver. Og han fik held til at komme i kast med de største videnskabelige problemer. Gennem sine udgravninger på Grønland løste han en række geografiske og historiske gåder. Hans arbejde med Trelleborg kastede helt nyt lys hen over vikingetidens mange problemer. Han gav afgørende bidrag til Valdemarstidens godshistorie, og hans store arbejder om de gyldne altre og de romanske kalkmalerier blev skelsættende i kirkeforskningen. Men ikke blot som historiker var dr. Nørlund den store personlighed. Han var også den fødte administrator med praktisk sans og med evne til straks at se det væsentlige i en sag. Han var en smidig og dygtig forhandler, der altid forstod at få drøftelserne afsluttet med et lykkeligt resultat. Det faldt i hans lod at være med til at bringe vort nationale museum frem til den fremragende position, det har idag. Det var en stor opgave, han gik ind til, da han i 1938 blev Na-

tionalmuseets direktør, men alle ved, at bedre end han kunne ingen have ledet den store institution. Hans omfattende viden, hans venlighed og charme, parret med myndighed og bestemthed, gjorde ham til den fødte leder. Hans store evner kom også mange af vore historiske foreninger og sammenslutninger til gode, og vi har jo her i DHF haft den lykke at have dr. Nørlund som formand i ni år. Vi vil altid mindes hans store indsats for Fællesforeningen og for det historiske samarbejde, vi vil tænke på de mange gange, han gennem sine forhandlinger med myndighederne har opnået heldige resultater for os og for de enkelte foreninger og museer ude i landet. Men først og fremmest vil vi huske ham som den overlegne, dygtige leder af vore drøftelser, den store inciterende kulturpersonlighed. Jeg vil bede Dem med mig mindes humanisten og mennesket Poul Nørlund. Ære være hans minde.«

Formanden aflagde derefter beretning om Fællesforeningens virksomhed i det forløbne år. Medlemstallet er nu: æresmedlemmer 1, foreninger, selskaber og amtssamfund 25, arkiver o. l. 21 (hvoraf 7 byhist. arkiver), biblioker 7, byråd og amtsråd 26 samt museer 89. Antallet af abonnenter på »Fortid og Nutid« er forøget til 475 mod 360 i 1950 og 174 i 1949, et resultat, som vi navnlig skylder amtssamfundene tak for, idet de har ydet en udmærket håndsrækning ved at lade udsende agitationskort sammen med årbøgerne. Bestræbelserne for yderligere tilgang vil blive fortsat. Stigningen i medlems- og abonnenttallet såvel som den på forrige årsmøde vedtagne indskrænkning i uddelingen af frieksemplarer af tidsskriftet har i væsentlig grad bidraget til øgede indkomster, hvorved det hidtil har været muligt at afbøde virkningerne af de stærkt stigende papirpriser og trykningsomkostninger (1949: 4133 kr., 1950: 4554 kr., 1951: ca. 5700 kr.). Som et resultat af de tidligere førte forhandlinger er statstilskuddet til amtssamfundene blevet forhøjet til 750 kr., men det høje prisniveau har desværre forlængst udlignet denne forhøjelse. Der er ingen tvivl om, at de amtshist. samfund, ligesom alle foreninger, der udgiver egne tidsskrifter, står overfor store vanskeligheder. Den voldsomme prisstigning på papir er et alvorligt kulturproblem. Fortsætter den, vil det være ensbetydende med, at mange faglige, kulturelle og videnskabelige tidsskrifter vil komme ud i en krise, der kan få alvorlige følger for hele vort kulturelle liv i Danmark. Bestyrelsen har overvejet dette problem og har rettet en henvendelse til Foreningen af danske ugeblade, fagblade og tidsskrifter, som vi er medlem af, med henstilling om at denne støtter Dansk Forfatterforenings henvendelse til regeringen i denne sag og gør opmærksom på de store vanskeligheder. Under de næsten katastrofale forhold, som papirsituationen har skabt, er det endnu mere besynderligt, at staten stadig opkræver en afgift af det papir, der forbruges til videnskabelige og kulturelle tidsskrifter. Bestyrelsen vil gøre sit til, at dette forhold kan bringes til ophør så snart som muligt. Gennem Foreningen af danske ugeblade, fagblade og tidsskrifter er der gjort forsøg på at få alle tidsskrifter, som udgives af foreninger, der er tilsluttet DHF, fritaget for afgiften. Det drejer sig om ialt 24 med et samlet papirforbrug på ca. 9000 kg, hvorfor afgiften beløber sig til ca. 3000 kr. Udsigterne er dog små, idet tidsskrifter, der kun udkommer een gang årligt, ikke regnes med til den periodiske presse, som er afgiftsfri. Vi har også opmærksomheden henvendt på muligheden af at centralisere clichéfremstillingen for samtlige tidsskrifter, hvorved der vil kunne ydes en betydelig rabat. Men prisstigningen er så voldsom, at yderligere skridt må tages under overvejelse, for det tilfælde, at stigningen skulle holde sig. Foreløbig er der næppe andet at gøre end at vente og se tiden an.

Styrelsen har vedtaget at uddele *præmien for 1949* således, at præmiebeløbet deles mellem to forfattere, nemlig forretningsfører *T. Tobiassen Krage-*

lund, Esbjerg, for hans afhandling »De nyttige Sten og et Par af deres Mestre« i »Fra Ribe Amt« og cand. mag. *H. V. Gregersen* for hans afhandling »Bidrag til Åbenrås økonomiske Historie indtil ca. 1730« i Sønderjydske Årbøger. Bedømmelserne blev ledsaget af følgende udtalelser:

1) I Ribe amts Årbog for 1949 har forretningsfører T. Tobiassen Kragelund, Esbjerg, skrevet en artikel »De nyttige Sten og et Par af deres Mestre«, der ligesom talrige andre afhandlinger fra samme hånd vidner om forfatterens særegne evne til at fremdrage upåagtet, men absolut værdifuldt historisk stof.

   Tobiassen Kragelunds arbejdsområde er »de ydmyge steder«. Når andre bygger i store linjer, føjer han enkeltheder ind og bidrager således til opnåelse af harmonisk helhed. Fortrolig med gammelt vestjydsk landboliv har han ud fra en dyb samle- og forskertrang reddet mangfoldige hengemte kulturlevn over i nutidens og fremtidens bevidsthed og derved tjent dansk kulturhistorie så trofast og dygtigt, at det fortjener påskønnelse og tak. Dansk historisk Fællesforening har derfor besluttet at tildele T. Tobiassen Kragelund æresprisen for 1949 sammen med cand. mag. H. V. Gregersen, Åbenrå.

2) I Sønderjydske Årbøger 1949 har Hans Valdemar Gregersen i en afhandling med titlen »Bidrag til Åbenrås økonomiske Historie indtil ca. 1730« behandlet Åbenrås handel og skibsfart. Hovedvægten i fremstillingen ligger på begge sider af 1700. På grundlag af et omfattende kildestof, først og fremmest de bevarede toldregnskaber, har forfatteren givet en interessant skildring af byens økonomiske liv i disse år. Der foretages en undersøgelse af de skiftende konjunkturer, der først og fremmest var afhængige af krigene og de ydre statsretlige forhold. Skildringen holder sig dog ikke bare til de store almene linier, små karakteristiske enkeltheder, f. eks. om nogle skipperes rejser, giver liv over fremstillingen. Gregersens afhandling er ikke blot et værdifuldt bidrag til sønderjydsk handelshistorie, den er samtidig et historisk arbejde, der har interesse for enhver, der beskæftiger sig med dansk byhistorie, fordi den viser, at arbejdet med købstædernes handels- og skibsfartshistorie kan give værdifulde resultater. I betragtning af artiklens almene interesse, den smukke måde, hvorpå undersøgelsen er ført igennem, og den gode og klare fremstillingsform har Dansk historisk Fællesforenings bestyrelse vedtaget at tildele Hans Valdemar Gregersen prisen for 1949 sammen med forretningsfører T. Tobiassen Kragelund.

Tidsskriftet *Fortid og Nutid* udkom i samme omfang som det foregående år. Dyrtiden har desværre forringet udsigterne for gennemførelsen af planen om at kunne udsende 10 ark om året, fordelt på to hefter; foreløbig må vi være tilfredse, hvis tidsskriftet kan holdes på de 7—8 ark, men planen om en udvidelse vil blive holdt i live. Sammen med det sidste hefte leveredes vederlagsfrit til samtlige abonnenter det længe savnede *register* til bd. I—XVII, udarbejdet af Sven Skovmand.

I det forløbne år lykkedes det at realisere den planlagte udgivelse af den *Litteraturvejledning for kulturhistoriske Provinsmuseer*, som dr. Helge Søgaard har udarbejdet. Bibliografien blev trykt på eget forlag i et antal af 500 ekspl., hvoraf ca. 100 er afsat ved forhåndssalg til en favørpris af 3,00 kr. (i boghandelen 4,50 kr.). Da foreningens udgifter til trykning m. v. har andraget det dobbelte af det beløb, der blev givet i tilskud fra hhv. Undervisningsministeriet og Museumsforeningen håber vi, at man vil hjælpe med at agitere for afsætningen af den — især for museumsfolk — meget nyttige publikation.

Den lokalhistoriske håndbog nærmer sig sin fuldendelse. Alle bidrag til leksikon'et er indgået; halvdelen deraf (til og med bogstav k) foreligger i sats. Resten ventes opsat i løbet af de kommende måneder, hvorefter kun indledningen, som formanden har påtaget sig at skrive, står tilbage. Økonomien tegner desværre ikke så lyst. Selvom oplaget skæres ned fra 2000 til 1250 vil der mangle 8—9000 kroner. Det bliver derfor nødvendigt med nye ansøgninger til Undervisningsministeriet og Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse. Med hensyn til salget af bogen har vi overvejet muligheden af at påkalde amtssamfundenes støtte under en eller anden form. Indenfor styrelsen kunne vi tænke os at foreslå, at hvert samfund aftager f. eks. 10 eksemplarer, eventuelt skaffer 10 subskribenter — vel at mærke efter at den egentlige agitation er afsluttet. Dette vil betyde en meget væsentlig hjælp. Vi vil gerne høre repræsentanternes mening om dette forslag.

Om *præstegårdsværket* er der ikke meget nyt at sige. Magister Langberg har videreført sit opmålings- og undersøgelsesarbejde, men der er endnu langt igen. Sikkert er det, at de i sin tid bevilgede 6000 kr. langtfra er tilstrækkeligt, hvorfor det også her vil blive nødvendigt at søge om nye tilskud.

I dagene den 2.—4. januar afholdtes et *arkivkursus* i landsarkivet i Viborg med 27 deltagere. Adskilligt flere havde ønsket at være med, men pladsforhold nødvendiggjorde en begrænsning af tilslutningen. Det viser, at der er interesse for den slags kursus. De behøver jo ikke absolut at foregå i byerne med de store arkiver. Der skulle ikke være noget i vejen for at få arkivalier lånt ud til benyttelse på et centralbibliotek e. l., hvor sådanne kursus da kunne finde sted, formentlig bedst i form af kombinerede arkiv- og lokalhistoriske kursus. Om dette spørgsmål vil vi også gerne høre repræsentanternes mening.

Denne sag har berøring med en anden, som vi har overvejet i styrelsen, nemlig ønsket om at få etableret en slags *konsulentvirksomhed m. h. t. lokalhistoriske værker og afhandlinger*. Vi mener, at foreningen, samtidig med at den overtog aktiverne fra det lokalhistoriske institut, som aldrig rigtig kom i gang, påtog sig visse forpligtelser til at tage en sådan opgave op. Men skal planen føres ud i livet, må der penge til, helst en bevilling på finansloven år for år. Tidspunktet nu er måske ikke særlig gunstigt, men vi vil alligevel gerne stille sagen til drøftelse. Der vil måske være nogle, som er bange for, at noget sådant kan medføre en vis ensretning af det historiske arbejde. Vi tror tværtimod. Det skulle på denne måde være muligt at give vort arbejde nye impulser, således som det synes at have været tilfældet i Norge, hvor en konsulentvirksomhed af denne art allerede praktiseres, og hvorfra vi vil kunne hente erfaringer.

Det har længe været følt som et savn, at der aldrig er udkommet en sammenfattende *dansk kulturhistorie*. Til nærmere overvejelse af denne sag har styrelsen nedsat et udvalg, bestående af magister Chr. Axel Jensen, dr. Axel Steensberg samt formanden og sekretæren. Dette udvalg har skitseret en foreløbig plan for et sådant værk, som tænkes bygget på selvstændige, nye studier og skrevet således, at alle interesserede kan få udbytte af det. Der er til Undervisningsministeriet indsendt en ansøgning om andel i tipsmidlerne for at få det nødvendige økonomiske grundlag for gennemførelsen af planen.

Vedrørende spørgsmålet om oprettelse af en eller flere *lærestole i kulturhistorie* ved vore universiteter meddelte formanden, at sagen — efter behandling først i det nedsatte udvalg, hvor der var afgivet en flertals- og mindretalsindstilling, dernæst i det filosofiske fakultet ved Københavns Universitet, som havde vedtaget at følge udvalgsflertallets forslag om oprettelse af eet lektorat i kulturhistorie med særligt henblik på Norden — af

Undervisningsministeriet var blevet oversendt til foreningen med anmodning om udtalelse. Der var svaret, at vi kunne tilslutte os udvalgsflertallet indstilling, selvom vi principielt ville foretrække en ordning med flere lærestole i de forskellige discipliner.

Kassereren aflagde derefter *regnskabet*, der balancerede med 11.088 kr. og udviste et overskud på 479 kr. Foreningens egen kassebeholdning var 2.152 kr.; på særkontoen for den lokalhist. håndbog var restbeholdningen 3.244 kr. og for præstegårdsværket 6.678 kr. Regnskabet godkendtes.

Drøftelsen:

Harald Jørgensen gav en redegørelse for papirsituationen, som foreløbig tegnede sig meget mørkt, samt for de bestræbelser, der var udfoldet for at komme af med papirafgiften.

Lustrup, Thisted, takkede for den hjælp, amtssamfundene havde fået gennem forhøjelsen af statstilskuddet, men mente, at tiden allerede var løbet fra forhøjelsen, og at man derfor ikke burde vente med at gøre en indsats for yderligere forhøjelse. Den lokalhist. konsulentvirksomhed kunne derimod godt vente. Han anbefalede det fremsatte forslag om eventuel støtte fra amtssamfundene til den lokalhist. håndbog og fandt det nok værd at fremme arbejdet på længere sigt med en dansk kulturhistorie.

P. Christensen, Try: Vi får næppe noget ud af at søge tilskuddet yderligere forhøjet i øjeblikket, selvom det er så lavt, at nogle mener, man burde sige nej tak til det; men sagen bør aldrig lades i ro.

H. K. Kristensen, Lunde, anbefalede arkivkursus som et udmærket middel til udbredelse af lokalhistorisk interesse. Ville gerne være med til at støtte håndbogen.

Knud Klem, Helsingør, mente, at tilskuddet trods alt var en god hjælp for de fleste amtssamfund. Takkede for formandens beretning og de deri udkastede tanker. Ville gerne støtte den nu snart færdige håndbog og den påtænkte kulturhistorie. Som revisor kunde han anerkende regnskabet, men foreslog at lovenes bestemmelse om, at regnskabsåret var kalenderåret, bragtes i overensstemmelse med de faktiske forhold.

Formanden lovede ændringsforslag til lovene til næste årsmøde.

Svend Jørgensen, Toreby, benyttede nogle bemærkninger af formanden om den i regering og rigsdag rådende ublide stemning mod videnskaben til at fremhæve, at den samlede rigsdag ikke måtte anses for afvisende; henvendelser fra universiteter og videnskabelige institutioner blev som regel mødt med velvilje. — De forøgede tilskud betød en væsentlig hjælp for de mellemstore samfund; mente det nytteløst at stille yderligere krav i øjeblikket. Tilsagde sin støtte i spørgsmålet om papirafgiften og lovede at følge sagen om lærestolen op i Folketingets lønningsudvalg og på anden måde. Selvom vi havde håbet på et professorat, må vi være tilfredse, hvis der nås et resultat med lektoratet. Vi kan ikke være bekendt fortsat at stå tilbage for vore nordiske nabolande i dette spørgsmål.

Formanden takkede folketingsmanden for den udmærkede bistand og støtte, han i Rigsdagen gav de problemer og sager, som foreningen arbejdede med.

Aksel E. Christensen mente, at det ville være en god begyndelse med et lektorat; det var ofte sket, at et sådant voksede frem til at blive en selvstændig lærestol.

Lausten-Thomsen, Åbenrå, opfordrede til deltagelse i et arkivkursus i Åbenrå i de første dage af januar 1952.

P. Christensen, Try, anbefalede arkivkursus og den påtænkte lokalhistoriske konsulentvirksomhed.

H. K. Kristensen, Lunde, var betænkelig ved et konsulentorgan, idet han mente, at en sådan institution kunne komme til at virke mod sin hensigt.

Esbern Jespersen, Sørvad, anbefalede planens realisation.

Formanden sluttede drøftelsen med en opfordring til at gøre en indsats for det lokalhistoriske arbejde, bl. a. ved at skrive i de lokale blade, tale med rigsdagsmænd og gøre det historiske nærværende for så mange som muligt; dette ville også gavne bevillingsmæssigt, når tiden var inde til atter at rejse sagen om tilskud.

Fra Sønderjylland, Ribe og Skagen fremførtes indbydelser til næste årsmøde. Da Historisk Samfund for Ribe amt i 1952 fejrer 50 års jubilæum som det første historiske samfund i Danmark, vedtoges det at henlægge mødet til Ribe.

Albert Thomsen aflagde beretning om de på Museumsforeningens møde førte forhandlinger (se referat s. 348).

Derefter holdt bogtrykker *C. Volmer Nordlunde* foredrag om »Årbøgerne og deres læsere«. Hans instruktive og udmærkede vejledning, der berørte såvel økonomiske som tekniske og æstetiske problemer i forbindelse med udgivelsen af årbøger, efterfulgtes af en drøftelse.

Til slut talte højskolelærer, dr. phil. *Roar Skovmand* om »Folkelige bevægelser som emne for lokalhistorien«. Det interessante indlæg mundede ud i en opfordring om at gøre en indsats på det omhandlede felt.

Om aftenen samledes repræsentanterne til middag i Rigsdagens restaurant. Ved bordet takkede formanden de medvirkende ved årsmødet og talte for et udvidet samarbejde mellem alle de historisk virkende kræfter i vort land. Der blev endvidere talt af foreningens æresmedlem, professor, dr. phil. Knud Fabricius, museumsdirektør Knud Klem, teglværksejer Guldal, amtslæge Lausten-Thomsen og fabrikant Eli Jepsen.

Om søndagen var der meget stor tilslutning til en udflugt til *Lund.* I Domkirkens kor holdt professor *Lauritz Weibull* foredrag om staden Lund, hvorefter Domkirken og dens krypt blev forevist ved docent, fil. dr. *Nils Gösta Sandblad.* Derefter var der besøg i Kulturhistoriska Museet, hvor intendent, dr. *Sven T. Kjellberg* sammen med museets øvrige embedsmænd og professor *Sigfrid Svensson* viste rundt. Ved et fælles kaffebord i museets foredragssal gav dr. *Ragnar Blomquist* en introduktion til en påfølgende byvandring. Derefter aflagdes gruppebesøg efter frit valg i Landsarkivet, Folklivsarkivet og Arkivet for dekorativ Kunst. Til slut samledes deltagerne med svenske gæster til middag i Konviktorium, hvor formanden takkede alle medvirkende for deres indsats og specielt hyldede professor Weibull, som også tog ordet. Efter en indtryksrig dag var udflugtsdeltagerne tilbage i København ved midnatstid.

Mandag den 10. september fortsattes årsmødet med et arrangement, hvori ca. 30 repræsentanter deltog. Om formiddagen aflagdes besøg i *Det danske Filmmuseum,* hvor museumsinspektør *Arne Krogh* og filmsinstruktør *Theodor Christensen* foreviste samlingerne og arkivet og senere fremviste prøver på forskellige karakteristiske films, der belyste filmen dels som historisk overleveringsmiddel, dels som kunstart. — Eftermiddagen tilbragtes i Radiohuset, hvor reportagechef *Aksel Dahlerup,* bistået af overkontrollør *J. Callesen Jensen,* demonstrerede de tekniske hjælpemidler, der står til rådighed for moderne reportage, og gav instruktive prøver på overleveringen af vigtige historiske begivenheder. Til slut beså deltagerne under kyndig ledelse Radiohuset.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i København den 7. september 1951.

Mødet begyndte kl. 9 på Nationalmuseet, hvor formanden, overlærer Albert Thomsen, Holbæk, bød gæster og repræsentanter velkommen. Som nyt medlem hilstes Jagt- og Skovbrugsmuseet velkommen i foreningen. Medlemstallet er nu 87.

Følgende 63 museer var repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3., 6. og 7. afd., Kunstindustrimuseet, Københavns Bymuseum, Jernbanemuseet, Post- og Telegrafmuseet, Medicinsk-historisk Museum, Tøjhusmuseet, Rosenborg, Teaterhistorisk Museum, Dansk Landbrugsmuseum, Jagt- og Skovbrugsmuseet, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborg Museet, Nordsjællandsk Folkemuseum, Gilleleje, Frederiksværk, Hørsholm, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Stege, Liselund, Rønne, Maribo, Nykøbing F., Odense, Bogense, Kerteminde, Nyborg, Ringe, Rudkøbing, Hjørring, Skagen, Sæby, Try, Aalborg, Viborg, Randers, Grenaa, Ebeltoft, Gl. Estrup, Den gamle By, Forhistorisk Museum i Århus, Horhens, Silkeborg, Odder, Vejle, Kolding, Ringsted, Herning, Holstebro, Lemvig, Varde, Esbjerg, Haderslev og Tønder.

Kontorchef P. v. Spreckelsen, Randers, valgtes til dirigent. Formanden aflagde derefter følgende beretning:

»Den 24. september sidste år, et par uger efter vort møde i Viborg, døde lederen af Vejle Museum, maleren *Victor Jensen*. Selvom hans interesse i første række gjaldt museets righoldige kunstafdeling, udførte han et stort arbejde for at gøre den kulturhistoriske afdeling så god og fyldig som mulig. Desværre nåede han ikke at se sit største ønske opfyldt: en rummelig, ny bygning, så de to afdelinger, der begge lider hårdt af pladsmangel, kunne få hvert sit hus. Han var en flittig og interesseret deltager i vore årsmøder, og vi vil savne ham.

Æret være hans minde!

Da radioen lørdag den 26. maj i år meddelte, at museumsdirektør *Poul Nørlund* var død, virkede det som et chock på os alle. Vi vidste nok, at han længe havde været alvorlig syg, men han var jo inde på museet et par dage før sin død og glædede sig til snart at begynde sin gerning igen, og vi håbede alle, at han måtte genvinde sin sundhed.

Der er talt og skrevet så meget sandt og rigtigt om det store tab, som Poul Nørlunds død betyder for dansk kultur og videnskab, og især for Nationalmuseet, hvor han som chef vandt alles tillid, respekt og hengivenhed. Da han i 1938 afløste dr. Mackeprang som direktør, havde han forlængst vundet ære som historiker og museumsmand ved store bedrifter: de grønlandske nordbobygders udgravning og det prægtige værk om de gyldne altre. Hans hovedbedrift som direktør var udgravningen af Trelleborg. Som Nationalmuseets chef arbejdede han på at gøre museet levende. Han forstod museernes pædagogiske, folkeopdragende betydning, her skulle være åbne døre, levende op-

stillinger, foredrag og skiftende udstillinger. Han var med til at skabe »Arbejdsmarken«, »Kirkeværket« og de mange større og mindre publikationer, som museet udsender, og han nåede lykkeligvis at få sine storartede bøger om de romanske kalkmalerier og Trelleborg færdige, før sygdommen røvede hans arbejdskraft.

Hvad provinsmuseerne angår, da var det direktør Nørlund magtpåliggende, at forholdet mellem dem og Nationalmuseet blev det bedst mulige. Altid mødte vi forståelse og elskværdighed hos ham. Han kom, så ofte han kunne, til vore årsmøder og var efterhånden blevet stærkt interesseret i vore planer om en nyordning af provinsmuseernes forhold. Når han i fjor på Viborgmødet gik imod bestyrelsens forslag om at søge en dispositionsbevilling til hjælp til lederløn, var det ikke af vrangvilje, men ud fra den opfattelse, at man hellere burde arbejde på en langt mere gennemgribende reformering af museumsvæsenet ude i landet, og han stillede i udsigt, at han, når et sådant forslag forelå, ville gå ind for det med al sin kraft og autoritet.

Det er underligt at tænke på, at vi ikke mere skal se dr. Nørlund her iblandt os. Hvor var han en fornem og smuk skikkelse! En ærlig og reel karakter, en mand af ja og nej og dansk oprigtighed!

Ære og hæder over mindet om Poul Nørlund!

I det forløbne år har bestyrelsen holdt fire møder, og vore forhandlinger har især drejet sig om den reform af provinsmuseernes forhold, som vi i disse år arbejder med, men herom nærmere under dagsordenens punkt 5.

Angående *krigsforsikringen* har undervisningsministeriet spurgt os, om museerne er blevet afkrævet sidste rate af løsøreforsikringen, men det er, så vidt jeg ved, endnu ikke sket. Så snart opkrævningen kommer, ville jeg gerne have meddelelse fra de enkelte museer om bidragets størrelse, så vi kan søge ministeriet om et 50 % tilskud ligesom i 1946/49.

I november sidste år udsendte vi på Hassings Forlag første bind af vor nye årbog «*Danske Museer*«. Alle anmeldere synes enige om, at den fremtræder som en værdifuld og nydelig publikation, en smuk hilsen fra de kulturhistoriske museer i provinsen og i København til alle historisk interesserede kredse i vort folk. Til udgivelsen har vi haft den glæde at modtage et tilskud fra ministeriet på 1000 kr. årligt i 3 år, men den forfærdelige stigning i fremstillingsomkostningerne for tryksager, særlig skæbnesvanger for publikationer af kulturel art, har medført vanskeligheder for udsendelsen af andet bind. Det er dog vort håb, at vi får det færdigt om et par måneder. Jeg beder Dem forstå, at skal denne årbog kunne fortsætte, må ikke alene alle museerne, men også alle bestyrelsesmedlemmerne tegne abonnement. Museerne vil også kunne benytte bogen i mange tilfælde, hvor man ønsker at vise en opmærksomhed, f. eks. overfor ædle givere af værdifulde museumssager.

Den »*Litteraturvejledning for kulturhistoriske Provinsmuseer*«, som dr. Helge Søgaard har udarbejdet, udkom i foråret. Jeg håber, alle museer har sikret sig et eller flere eksemplarer af denne såre nyttige, lille bog. Jeg vil her gerne takke dr. Søgaard for det meget betydelige arbejde, han har gjort for at få bogen så god som muligt.

En af de vigtigste opgaver, vi arbejder med i disse år, er oprettelsen af *lærestole i kulturhistorie* ved vore universiteter (se »Fortid og Nutid« XVIII, s. 115 ff. og 239 ff.). Vort mål er jo en universitetsuddannelse, der giver særlige forudsætninger for overtagelse af inspektør- og assistentstillinger ved de større museer i provinsen og i København.

Ministeriet sendte i november 1949 sagen til erklæring hos universiteterne. I april 1950 nedsattes et udvalg, der delte sig i et flertal og et mindretal med

hver sin indstilling, hvorefter det filosofiske fakultet d. 11. april i år overfor ministeriet anbefalede at følge flertallets indstilling. Denne går ud på, at der bør oprettes et lektorat i kulturhistorie med særligt henblik på Norden. Man bemærker samtidig, at et lektorat i middelalderlig kunsthistorie er optaget på listen over ønskede lærestole ved Københavns Universitet, og når dette ønske engang er realiseret, vil der altså kunne meddeles vordende museumsfolk undervisning også i historisk arkæologi. Mindretallets forslag gik ud på oprettelse af to lektorater, et i historisk (specielt middelalderlig) arkæologi og et i materiel folkekultur, omfattende både genstandsforskning og etnologi. Dersom man foreløbig må nøjes med eet lektorat, burde det benævnes »lektorat i folkekultur med særligt henblik på norden«, idet det præciseres, at udgangspunktet er det museale stof.

Derefter sendte ministeriet d. 24. maj sagen til Fællesforeningen og til os og bad om en udtalelse. Vi svarede d. 13. juli, at vi ville bede ministeriet snarest muligt foreslå bevillingsmyndighederne, at der oprettedes et lektorat i kulturhistorie, således som udvalgets flertal foreslår, men »vi håber, at der i en ikke altfor fjern fremtid tillige må blive oprettet en lærestol i historisk arkæologi, og af hensyn til uddannelsen af museumsmænd til de kulturhistoriske museer i København og provinsen tillader vi os at henstille, at det foreslåede lektorat i kulturhistorie fortrinsvis får til opgave at yde undervisning i nordisk folkekultur på basis af det materiale, som forefindes i danske kulturhistoriske museer«.

Jeg håber, at vi nu er kommet et skridt videre. Om udsigterne kan jeg ikke sige noget.

På Viborgmødet vedtog vi at rette en henvendelse til Nationalmuseet om en registrering og undersøgelse af provinsmuseernes samlinger af *folkedragter*. Jeg har talt med direktør Nørlund og fru Ellen Andersen om det, men på grund af direktørens sygdom blev sagen udsat. Nu har jeg talt med direktør Brøndsted, og sagen er i god gang, men det endelige resultat kan man endnu ikke sige noget bestemt om.

Gennem de lokale turistforeninger har »Folk og Værn« henstillet til museerne at give *værnepligtige fri adgang*. Vi kan eventuelt tage det spørgsmål på dagsordenen til næste årsmøde, så vi får en ensartet ordning for alle foreningens museer.

Et af de større jyske museer har bedt bestyrelsen om støtte i anledning af, at man længe forgæves har forsøgt at få *telefonomstilling* fra museets kontor til inspektørens privatbolig. Da det må anses for vigtigt, at inspektøren også kan tilkaldes uden for kontortiden, især når det drejer sig om vigtige oldsagsfund, har vi støttet pågældende museum ved en henvendelse til telefonselskabet, og det ser ud til, at den har gjort nytte.

Efter indbydelse fra redaktør Rafn deltog magister Chr. Axel Jensen og jeg samt magister Bjørn Ochsner fra Det kgl. Bibliotek d. 15. febr. i en forhandling med bestyrelsen for »Foreningen af Bladtegnere«, hvor man vedtog at arbejde for en *salgscentral for originale tegninger* fra dagbladene, hvorigennem bl. a. museerne kunne sikre sig portrætter o. l. af lokal interesse.

Efter forslag fra direktør Nørlund har jeg indvilget i at modtage en indbydelse fra »Turistforeningen for Danmark« til at indtræde som medlem af *turistrådet* som repræsentant for provinsmuseerne.

Vore *studiemøder* er blevet fortsat med et møde den 12. marts i Nationalmuseet, hvor der fra 2. og 3. afd. og fra Frederiksborgmuseet blev præsenteret en række interessante sager til diskussion, og konservator Linde holdt en fin lille forelæsning om kridtpiber. Den 10. juni holdt vi efter indbydelse fra magister Sigvard Skov et møde på Koldinghus med en lærerig diskus-

sion om forskellige genstande, som deltagerne havde medbragt. Efter frokosten fik vi slottets samlinger forevist, hvorefter vi var museets gæster ved et kaffebord.

Provinsmuseumsnævnet har holdt eet møde og desuden behandlet nogle sager ved skriftlig votering. Vi har anbefalet Vesthimmerlands Museum i Aars og Frederiksværk og Omegns Museum til statsunderstøttelse, og Struer, Holstebro og Hobro museer til statsanerkendelse, dog under forudsætning af, at der fastsættes og godkendes grænser for disse museers virkeområder. Hobro Museum har derefter fået statsanerkendelse. Dispositionsbevillingen på de 10.300 kr. søgtes af 20 museer med en samlet sum på 45.890 kr. En kraftig nedskæring af de søgte beløb kunne således ikke undgås. Resultatet blev, at følgende museer fik til montre: Lemvig 450 kr., Roskilde 500 kr., Kalundborg 600 kr., Odense 3.000 kr., Ringkøbing 800 kr., Gilleleje 700 kr., Randers 450 kr., Rønne 500 kr. Maribo 800 kr. til indretning af magasin og Falsters Minder 2.500 kr. til centralvarmeanlæg.

Halvdelen af ansøgerne fik således ikke noget, og vi søgte derfor ministeriet om en forhøjelse af dispositionsbevillingen. Resultatet heraf er blevet, at der af tipstjenestens overskud for 1950/51 er bevilget 5.700 kr. til forhøjelse af dispositionsbevillingen, og dette beløb vil være at fordele til de museer, som har indsendt ansøgning om at komme i betragtning ved fordelingen 1950/51.

På foreningens vegne har jeg sendt blomster og et brev til fru direktør Nørlund, og efter indbydelse overværet Københavns Bymuseums 50 års jubilæum d. 28. april og Frilandsmuseets 50 års jubilæumsfest d. 24. juni.

For den støtte, der fra undervisningsministeriet ydes museerne, vil jeg gerne bringe foreningens tak, ligeledes en tak til Nationalmuseet for lykkeligt samarbejde og en tak til de to tilsynsførende og vore to konsulenter for det værdifulde arbejde, de udfører gennem deres råd, vejledning og håndgribelige bistand.

Til slut et par bemærkninger, som peger ud mod fremtiden. Vi skal i dag i fortsættelse af Viborgmødet behandle det meget vigtige spørgsmål om provinsmuseernes fremtidige organisering og ledelse, og det er mit håb, at årsmødet vil kunne slutte med en vedtagelse, der giver bestyrelsen mandat til at føre denne sag frem for ministeriet. En anden stor opgave, som vi arbejder på at løse, er gennemførelsen af det førnævnte universitetsstudium til uddannelse af museumsmænd, ikke blot som nu i forhistorisk arkæologi, men tillige i kulturhistorie.

Når engang disse to opgaver er løst, er der derved skabt mulighed for en gennemgribende reformering af museumsvæsenet landet over. Men skal dette mål nås, er det ikke tilstrækkeligt, at der gøres en indsats af repræsentantmødet, af bestyrelse og udvalg; der må også ude i befolkningen skabes forøget interesse for en forbedring af museernes vilkår. Vi må hver i sin by og egn søge at få offentligheden i tale gennem artikler eller interviews i bladene og gennem samtaler med rigsdagsmænd og andre folk i ledende stillinger. Vi må skabe interesse og sympati for vore museer, arbejde på, at de bliver så gode som muligt under de nuværende forhold, holde udstillinger, forevisninger for publikum, især for ungdommen, udsende en årsberetning og iøvrigt stadig give pressen underretning om fund, nye erhvervelser og udgravninger, så befolkningen mærker, at museet er en levende virksomhed med gæstfrit åbne døre, frisk luft og orden i sagerne. Dette levende og nære forhold mellem museerne og offentligheden vil bidrage mægtigt til at skabe den sympati og interesse for vort arbejde, som vi ikke kan undvære, hvis vi skal føre vor sag igennem.«

Formandens beretning godkendtes uden diskussion.

Punkt 2. Fællesbevillingen 1950—51. I stedet for dr. Broholm, der var sygemeldt, gav overinspektør *Uldall* en redegørelse for, hvorledes de 20.000 kr. var blevet fordelt. Der var indgået andragender om tilskud på ialt 28.622 kr. Et par af dem hørte rettelig hjemme under dispositionsbevillingen og måtte henvises dertil. Fordelingen blev følgende:

Liselund: 2.000 kr., Gl. Estrup: 2.000 kr., Maribo: konservering 1.000 kr., Rudkøbing: konservering 1.000 kr., Odense: sølvtøj 700 kr., Nyborg: konservering i forb. m. protokollering 1.000 kr., Frederikshavn: maleri 650 kr., Ringkøbing: konservering 1.000 kr., Nykøbing M: konservering 292,75 kr., Aalborg: sølvbæger 675 kr., Aabenraa: sølvkrus 3.000 kr., Aars: indkøb og konservering 1.000 kr., Roskilde: indkøb 600 kr., Den gamle By: sølvtøj 192,35 kr., Lemvig: konservering 325 kr., Thisted: konservering 1.200 kr., Køge: sølvbæger 1.000 kr., Haderslev: skab 1.100 kr., Næstved: sølvbæger 500 kr., Vejle: sølvtøjsmontre 255 kr., Ribe: konservering 495 kr., desuden er der til fotografering brugt 14,90 kr.

Friis, Hjørring, foreslog, at denne bevilling også søgtes forhøjet. Prisniveauet er et ganske andet nu, end da bevillingen første gang blev givet, og der bliver stadig flere museer om at dele beløbet.

Efter dirigentens forslag henstillede forsamlingen derefter til bestyrelsen, at der blev foretaget noget for at opnå en forhøjelse af fællesbevillingen.

Punkt 3. Museumskonsulenternes virksomhed. Uldall gav en oversigt over begge konsulenternes arbejde i det forløbne år. Bæksted har fortsat arbejdet efter de forskellige i de foregående år lagte planer og trufne aftaler. På Randers Museum er således fuldført en fuldstændig omordning og revision af samlingerne fra bronzealder og jernalder. Endvidere er følgende museer besøgt i længere eller kortere tid: Hobro, Holstebro, Maribo, Nykøbing F., Nykøbing M, Næstved, Ribe, Ringkøbing, Skive, Tønder og Viborg. En række museer har desuden stillet skriftlige eller telefoniske forespørgsler af vidt forskellig museumsteknisk art til konsulenten. Med hensyn til ordningen af provinsmuseernes møntsamlinger kan konsulenten, når han i løbet af vinteren har tilendebragt den påbegyndte ordning af et par samlinger, tage nyt materiale under behandling.

Halkjær Kristensen har på museerne i Nykøbing F, Ribe og Esbjerg fuldført den sidste år påbegyndte revision, protokollering og nummerering af samlingerne fra historisk tid. I Nykøbing F, hvor museets lokaler er blevet sat i stand, er desuden påbegyndt en nyopstilling af samlingerne, og i Ribe er der på loftet blevet indrettet magasin. På Kalundborg Museum er der påbegyndt en grundig gennemgang af samlingerne, og i forbindelse med den omtrent fuldførte udvidelse af museets udstillingsplads er der planlagt en nyopstilling af samlingerne. Desuden har konsulenten aflagt kortere besøg af rådgivende og orienterende art på museerne i Køge, Thisted, Næstved, Lemvig, Holstebro, Varde, Rønne og Silkeborg.

Punkt 4. Regnskabsaflæggelse. Kassereren, museumsdirektør *Svend Larsen,* Odense, fremlagde regnskabet for 1950, det balancerede med 7.902,50 kr., hvoraf 1.000 kr. var undervisningsministeriets tilskud til årbogen. Kontingentet har udgjort 2.560 kr., udgifterne ialt 3.206,91 kr. Der er derefter en kassebeholdning på 4.695,59 kr. at overføre til næste år, heraf kan efter nærmere bestemmelse 1.000 kr. kun anvendes til årbogens udgivelse. Regnskabet revideret af Jørgen Paulsen og O. Marcussen.

Regnskabet godkendtes.

Punkt 5. Provinsmuseernes fremtidige ordning. Albert Thomsen indledte forhandlingen om dette spørgsmål med følgende:

»På årsmødet i fjor i Viborg fremsatte bestyrelsen et forslag, udarbejdet

af det udvalg, der af repræsentanterne var valgt på årsmødet i 1949. Det vedtoges på Viborgmødet, at bestyrelsen skulle arbejde videre med sagen og møde med et nyt forslag til mødet i dag (se »Fortid og Nutid« XVIII, s. 238 ff.). På 4 bestyrelsesmøder og 4 møder i forretningsudvalget har vi siden behandlet sagen.

Vi foreslår i dag repræsentanterne at give bestyrelsen mandat til at rette en henvendelse til undervisningsministeriet af omtrent følgende indhold:

I. En redegørelse for provinsmuseernes nuværende forhold, de forskellige kategorier af museer, lederforhold og økonomiske vilkår.

II. En præcisering af foreningens ønsker om en forbedring af disse forhold. Hovedpunkterne vil her blive: a) En opdeling af landet i distrikter, og i hvert distrikt ved et af de større museer at få ansat en museumsuddannet inspektør, i de fleste tilfælde også en konservator, hvorefter dette museum bl. a. skulle have den opgave at bistå de øvrige museer i distriktet. Central- eller distriktmuseet må tillige kunne påtage sig videnskabelige opgaver. b) En forøgelse af statstilskuddet til museerne, så halvdelen af lønnen til det faglige, fastansatte personale ved centralmuseerne ydes af staten, og at denne tillige yder halvdelen af det honorar, de øvrige statsunderstøttede museer betaler deres ledere, alt efter nærmere fastsatte regler.

III. En anmodning om, at hele organiseringen af provinsmuseerne tages op til overvejelse i et udvalg eller en kommission. Som udtryk for i hvilke retninger foreningens ønsker går, vil vi tillade os at vedlægge henvendelsen til ministeriet følgende bilag:

1. Forslag til ændringer i de ministerielle regler af 26/9 1941 vedrørende de under undervisningsministeriet hørende kulturhistoriske museer i provinsen. Hertil føjes motiverede bemærkninger til de ændrede paragraffer.

2. En skematisk oversigt over leder- og honorarforhold ved provinsmuseerne

3. En foreløbig beregning over omkostningerne ved en eventuel gennemførelse af de i bilag 1 foreslåede ændringer.

Ved udarbejdelsen af ændringsforslag til reglerne har vi fulgt det princip kun at foretage ændringer, som er nødvendige for at vise de retningslinier, foreningen ønsker fulgt ved nyordningen. Den endelige udformning af de mange detailler i de nye regler vil kunne foretages af det udvalg, vi foreslår ministeriet at nedsætte.

Bestyrelsen har for nylig haft lejlighed til overfor direktør *Brøndsted* at gøre rede for vore synspunkter vedrørende forslaget, og det var os en stor glæde, at direktøren udtrykte sin vilje til samarbejde om disse planer til en nyordning af provinsmuseernes forhold.

Jeg er klar over, at nogle sandsynligvis vil mene, vort forslag ikke betyder så gennemgribende en reform af provinsmuseumsvæsenet, som man kunne ønske. Nogle vil måske sympatisere med de tanker, som magister *Schoubye* har fremsat i Socialdemokratens kronik d. 9. aug. i år: at provinsmuseerne bør lægges ind under Nationalmuseet som særlige afdelinger. Andre kunne måske ønske en *museumslov,* der indordner alle museer af alle arter under et særligt departement, så staten helt overtager aflønningen af personalet ved de større museer, og at den også bestemmer, hvor mange museer der må være, hvor de må ligge, og hvad de må samle på.

Vi har i vort forslag foretrukket at bygge videre på den udvikling, som allerede er i gang, har holdt os til de reformer, som bestyrelsen mener, det er muligt at gennemføre, og som udviklingen før eller senere vil kræve gennemført.«

Thomsen gennemgik derefter de af bestyrelsen foreslåede ændringer i reg-

lerne af 1941. Forslaget skulle kun opfattes som et forhandlingsgrundlag. Han understregede meget stærkt betydningen af, at man fra lokal side ydede museerne den størst mulige økonomiske støtte.

Til formandens indledning knyttedes følgende diskussion:

Brøndsted: Dette forslag betyder et afgørende skridt i den rigtige retning, det er noget af det mest gennemgribende og betydningsfulde, der endnu er foretaget til forbedring af provinsmuseernes forhold. Ukrudtet må ud af haven, vi skal have luft under vingerne. Nationalmuseet vil aktivt støtte sagen og ønsker et udvalg nedsat, og jeg tror, at vi overfor ministeriet nok skal få noget godt ud af samarbejdet.

Andrup mente, at sidste sætning i reglernes titel burde slettes, og at adskillige flere punkter, end de af bestyrelsen behandlede, måtte ændres. Skal udtrykket »faglig« forstås som universitetsuddannet eller som museumsuddannet? Han var lidt betænkelig ved forslaget om konservatorer ved alle centralmuseer. Man må ikke glemme, at dårlige restauratorer kan være mere ødelæggende end tidens tand.

Christensen, Frederiksværk, var af den opfattelse, at det burde være museumsforeningen, som valgte museets bestyrelse.

Riismøller kunne ønske endnu flere bestyrelsesmedlemmer fra by- og amtsråd.

Christiansen, Roskilde, mente, at forslaget stillede de nuværende centralmuseers ledere uheldigt, idet mange af dem ville føle sig degraderet. Han beklagede, at forslaget ikke medtog skolefolk.

Calov ønskede, at det lokale museums afgivelse eller deponering af sager til Nationalmuseet kunne ske så vidt muligt mod kopi af genstandene.

Christensen, Try, hævdede, at det ville vare længe, før de mindste museer fik nogen fordel af dette forslag. Det ville være rart at få klarlagt forskellen mellem kulturhistoriske museer og specialmuseer. Han ville derfor henstille, at de indledende klassificeringsbestemmelser slettedes, og at man i stedet gav en definition af selve begrebet: kulturhistoriske museer. Han mente også, at det ville være bedst at bygge videre på det frie initiativ, og han ville derfor foreslå, at § 8, stk. 2 og 3 ændredes til: Når en kreds af museer inden for et passende stort område organiserer sig om et centralmuseum med fælles konserveringsanstalt og en specielt uddannet museumstekniker, kan ministeriet efter forhandling med Nationalmuseet tildele et sådant centralmuseum større statstilskud og større beføjelser med hensyn til arkæologiske undersøgelser og udgravninger inden for organisationens område.

Albert Thomsen svarede på de forskellige indlæg. Bestyrelsen ville have opmærksomheden henvendt på de fremsatte forslag. Vi bør tilstræbe så frie forhold som muligt. Vi vil ikke kassere de gamle veltjente ledere. De kommende ledere skal have en turnustjeneste bag sig, men vi vil også have de selvuddannede, videnskabelige folk med, og skolefolkene er ikke glemt. Konservatorer er et meget vigtigt spørgsmål. Godkendelsen af dem skal foretages af ministeriet, og derfor har vi lidt kontrol med deres kvalifikationer.

Repræsentanterne vedtog derefter enstemmigt at give bestyrelsen mandat til at arbejde videre med sagen efter de forelagte retningslinier og føre den frem til ministeriet.

Punkt 6. Bestyrelsesvalg. De tre afgående: Thomsen, Norn og Jensen, genvalgtes. Revisorerne: Jørgen Paulsen og Marcussen genvalgtes ligeledes.

Om eftermiddagen holdt dr. *Therkel Mathiassen* et interessant foredrag om provinsmuseernes gravninger.

Derefter gav overinspektør *Uldall* nogle oplysninger til forståelse af det udsendte cirkulære vedrørende evakuering af museumssager.

Årsmødet sluttede med et aftenmøde, som holdtes sammen med Dansk historisk Fællesforening. Her redegjorde rigsbibliotekar Svend Dahl og magister V. Hermansen for det betydningsfulde arbejde, som »Landsforeningen til indsamling af Fotografier« har sat i gang for at redde, hvad der endnu rundt om hos private findes af kulturhistorisk vigtigt billedstof.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver.

I tilslutning til DHF's årsmøde afholdt Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver lørdag den 8. september 1951 fraktionsmøde, hvori deltog ca. 20 repræsentanter. Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt, Fåborg,* aflagde beretning om virksomheden i det forløbne år. 11 arkiver havde indmeldt sig. Styrelsen havde vedtaget at søge udsendt regelmæssige, duplikerede meddelelser til medlemmerne. Kassereren, fuldmægtig *Olav Christensen, Haderslev,* aflagde regnskabet. Som medlem af styrelsen genvalgtes jernbanebogholder *E. Kaster,* Odder. Under en efterfølgende forhandling blev der givet en række aktuelle meddelelser om de enkelte arkivers virksomhed. Fra forskellig side blev der gjort opmærksom på den fare, som papirindsamlingerne frembød for ødelæggelse af værdifuldt arkivmateriale. Formanden sluttede mødet med en tak til deltagerne.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB 1950—51

DRIFTSREGNSKAB

INDTÆGTER:			UDGIFTER:		
Kontingenter			Sekretærhonorar		500,00
Foreninger	1499,41		Tryksager		586,85
Byråd og amtsråd	580,60		Styrelsens rejseudgifter		395,90
Institutioner	1815,00	3895,01	Årsmødet i Viborg		947,22
Tilskud			Fortid og Nutid		
Statstilskud	1500,00		Trykning	5208,45	
Dansk historisk Fællesfond	1100,00	2600,00	Honorarer	1083,00	
Renter		454,65	Ekspedition	552,80	6844,25
Fortid og Nutid		2599,37	Porto og diverse udgifter		1334,49
Salg af skrifter		887,90			10608,71
Forskelligt (restkapital fra institutet for lokalhistorisk forskning)		651,71	Overskud i 1950 - 51		479,93
Ialt kr.		11088,64	Ialt kr.		11088,64

STATUS PR. 30. APRIL 1951

Kassebeholdning pr. 1. april 1950		17703,03	Kassebeholdning pr. 30. april 1951:	
			Bankbøger	13740,51
Deraf afholdt udgifter til			Girokonto	3503,08
Præstegårdsværket	581,68		Kontant	40,52
Lokalhistorisk Håndbog	5525,62	6107,30		17284,11
		11595,73	hvoraf efter regnskabsårets afslutning er udbetalt regning til trykkeri	5208,45
Overskud i 1950—51		479,33		
Kassebeholdning pr. 30. april 1951		12075,66		12075,66

Kassebeholdningen fordeler sig som følger:

Foreningens egne midler	2152,38
Lokalhistorisk Håndbog	3244,89
Præstegårdsværket	6678,39
	12075,66

Krogerup, maj 1951. *Roar Skovmand.*

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

Knud Klem. *Georg Galster.*

Dansk lokalhistorie gennem 50 år.

Af *Johan Hvidtfeldt.*[1])

Den ældste og mest oprindelige form for historisk beretning er vel nok den mundtlige fortælling. Først og fremmest var det slægtens bedrifter, dens sejre og kampe, der blev berettet om, således som det skete i de islandske sagaer. Også egnshistorien blev dyrket i gammel tid. I middelalderen var det jo kirkens mænd, der var de mest skrivekyndige, ja vel de eneste, der virkelig mestrede pennens kunst. Mange af dem skrev krøniker og årbøger, der ofte berettede om mange historiske begivenheder på egnen, eller det var et klosters historie, forfatteren samlede fremstillingen om. Øm klosterkrønike er i virkeligheden et udmærket eksempel på et middelalderligt topografisk værk.

Efter reformationen blev skrivekunsten mere almindelig, og mangen en købmand eller adelsfrue kunne håndtere pennen ligesågodt som præst og skriver. Også de var interesseret i at fortælle om deres by og deres familie. Og rundt om sad der sognepræster, hvis slægt måske havde virket i sognet i flere generationer. De mange indberetninger fra 1600-årene vidner tit om en indgående historisk viden, om en virkelig samfølelse med sognets fortid.

1600-årene blev også vidne til den første store Danmarks-beskrivelse, den første topografi. Det var professor Peder Hansen Resen, der skrev den på grundlag af en mængde indberetninger fra gejstlige rundt om i landet. Størstedelen af Resens værk gik desværre tabt ved Københavns ulyksalige brand i 1728. Men tanken om en stor Danmarks beskrivelse var ikke død, og det blev en af de kendte pietistiske gejstlige, biskop Erik Pontoppidan, der kom til at gøre den til virkelighed. 1763 begyndte hans store værk, Den danske Atlas, at udkomme. Det blev dog hans svoger, Hans de Hofmann, der sørgede for, at det blev afsluttet. Da sidste bind udkom i 1781, var der skabt et virkeligt storværk, som ingen, der beskæftiger sig med dansk topografi og lokalhistorie, kan komme udenom. Danske Atlas blev også forbilledet for det næste store værk om Danmark: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark, som i årene 1858—60 blev udgivet af kabinetssekretær J. P.

[1]) Foredrag, holdt ved Historisk Samfund for Ribe Amts jubilæumsfest i Ribe d. 30. august 1952.

Trap og blev en virkelig stor publikumssucces. Hidtil er det kommet i fire udgaver, og en femte er under forberedelse.

Rationalismens tid i slutningen af 1700-årene var en god tid for lokalhistorien i Danmark. Der kom i disse år mange små beskrivelser af enkelte byer eller egne. Det var så sandelig ikke store åndsværker, snusfornuftige og tørre som rationalismen selv, men ofte med værdifulde oplysninger om samtiden. Den følgende tid, romantikken, interesserede sig mere for oldtidens store skikkelser og middelalderens mystik, for helte og heltedåd. Og det er jo nu ikke så meget det, der optager lokalhistorikeren, han må nu engang være bundet til virkeligheden, til skildringen af fortidens arbejde og hjemmeliv.

Allerede i 1861 var man på Fyn begyndt at udgive »Samlinger til Fyns Historie og Topografi«, og i 1866 fulgte jyderne efter med »Samlinger til jysk Historie og Topografi«, det nuværende »Jyske Samlinger«. I 1889 fik sønderjyderne deres eget tidsskrift: »Sønderjydske Aarbøger«, der blev udgivet af nogle af sønderjydernes bedste mænd, Gustav Johannsen, H. P. Hanssen og P. Skau. Det blev et virksomt redskab i kampen mod de preussiske undertrykkere, og det blev på enhver tænkelig måde forfulgt af tyskerne, men det lykkedes dem kun at hindre udgivelsen af få årgange. Først i 1899 fik Sjælland og de mindre øer deres eget tidsskrift: »Fra Arkiv og Museum«.

I årene efter 1864 blev der også udgivet en del selvstændige værker om Danmarks enkelte byer og sogne. Men det er dog først efter 1900, den lokalhistoriske bevægelses store gennembrud kommer, næsten med en lavines pludselighed og voldsomhed. Det begyndte med, at man oprettede Historisk Samfund for Ribe Amt, der i løbet af kort tid havde 450 medlemmer. Det vidner ikke blot om en historisk interesse, men også om, at der i befolkningens bredere lag var behov for populær historisk litteratur og historiske foredrag. Det viste sig også hurtigt, at det ikke blot var i Ribe amt, denne interesse fandtes. I de andre amter lærte man af Ribe-folkene, og bevægelsen bredte sig fra amt til amt som ild i tørt græs. Allerede 1903 blev Historisk Samfund for Thy og Han herreder oprettet, 1905 kom Vejle Amts historiske Samfund, og så fulgte de andre amter slag i slag, både i Jylland og på øerne, og da den første verdenskrig udbrød, havde så at sige hvert amt sit historiske samfund. Det sidste blev oprettet 1928, nemlig Historisk Samfund for Viborg Amt.

Denne stærke lokalhistoriske interesse er selvfølgelig ikke noget særligt dansk fænomen. I de fleste andre lande finder vi noget ganske tilsvarende. I Slesvig og Holsten er der små lokale historiske samfund med egne tidsskrifter foruden det fælles Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte, og også i England med dets gamle historiske traditioner er der en levende interesse for hjemstavnens fortid. Vender vi blikket mod nord, ser vi også dèr det lokalhistoriske arbejde stå i

den skønneste flor. I Sverige er hjemstavnshistorie og »hembygdsvård«, altså fredningsarbejdet, meget nært knyttet sammen. Organisationsformen på den anden side Sundet er ret forskellig fra vor. Man arbejder gennemgående med mindre organisatoriske enheder, ofte sognesamfund, men disse er knyttet sammen til ret store enheder, der udgiver årbøger med væsentligt samme præg som vore, selvom de gennemgående er finere og smukkere udstyret end de danske, og vel nok i højere grad end hos os bliver båret op af historikere af fag. I Norge er organisationsformen væsentligst den samme som i Danmark, selvom man også dèr i nogen grad møder en del mindre bygde- og ættelag. Også nordmændene har en fællesorganisation, Landslaget for bygde- og byhistorie, som i alt væsentligt svarer til Fællesforeningen, men dog har den store svaghed, at den ikke omfatter museerne, der har deres egen selvstændige organisation. Iøvrigt er det norske lokalhistoriske arbejde i noget højere grad end hos os præget af gårds- og slægtshistorie, hvilket først og fremmest hænger sammen med gårdens store betydning som bebyggelsesenhed. En »gard« i Norge svarer i mangt og meget mere til en landsby i Danmark end til en enkelt gård. Og de enkelte bygders isolation gennem århundreder har naturligt ført med sig, at slægterne har været mere stedbundne og derfor har spillet en større rolle i bondesamfundets liv.

Men selvom der ikke kan være tvivl om, at den lokalhistoriske bevægelse ikke er noget specielt dansk, så tør vi dog vist påstå, at der herhjemme har været ganske særlige forhold, som har fremmet den og ikke mindst har været med til at give den sin særlige form. Ser vi på den udvikling, der har fundet sted i Danmark i det sidste halvandet århundrede, har vi vel egentlig lov til at være en lille smule stolte. Danmark var før en halvciviliseret nation, hvor kun få kunne skrive og læse, og hvor fremmed åndsliv havde en dominerende indflydelse. I dag er vi, selvom vi måske ikke er helt så dygtige og fremskredne, som vi selv tror, dog i stand til at hævde os som kulturnation. Begyndelsen til denne udvikling skete med de store landbrugsreformer i slutningen af 1700-årene. Udskiftningen og overgangen til selveje, udstykningen og frigørelsen for stavnsbåndet blev forudsætningen for, at der kunne skabes en fri og uafhængig bondestand. Og med de store skolelove i 1814 var vejen banet for et oplysningsarbejde, der folkeligt set kunne gå i dybden. Den politiske frigørelse i 1848 var kun mulig, fordi den grå bonde i landsbyen nu var blevet fri, både socialt og økonomisk. Den nationale ulykke i 1864 fik vel mange danske til at spørge sig selv, om Danmark havde mulighed for at leve videre som selvstændig nation, men førte også til en national selvbesindelse, hvis direkte virkninger det kan blive vanskeligt at fastslå, men hvis betydning der vel ikke kan være tvivl om. Den følgende tid blev en politisk brydningstid. Striden mellem partierne splittede det danske folk, men man må ikke

derfor glemme, at det netop var denne kamp, der måske mere end noget andet vækkede store dele af det danske folk til politisk interesse og indsigt og også fik de største følger for den åndelige frigørelse. Stor betydning har det her haft, at de mest vågne blandt de unge på højskolen kom ud for et møde med dansk åndsliv, som ofte mærkede dem for livet. Grundtvig selv var jo historiker, og historie og kristendom var de to hjørnestene, den grundtvigske forkyndelse i højskolerne byggede på.

Det var ikke tilfældigt, at det første lokalhistoriske samfund opstod i Ribe amt, hvor Askov højskole lå. Det var folk herfra, mænd som Ludvig Schrøder, Poul Bjerge, H. F. Feilberg og Marius Kristensen, der blev de ledende i samfundets arbejde. Og når interessen for fortiden var så stærk i vide kredse af befolkningen, så er der for mig ingen tvivl om, at dette netop skyldes den åndelige vækkelse efter 1864 og ikke mindst højskolernes interesse for historie. Det er også karakteristisk, at de lokalhistoriske samfund altid har haft deres fleste medlemmer på landet, først og fremmest blandt gårdmænd og lærere, der ofte er af bondeæt. Historisk følelse og kærlighed til hjemstavnen er jo i og for sig naturlig for bønderne, der er meget nøjere knyttet til deres hjemegn end byboerne, som er langt mindre stavnsbundne end landbefolkningen. Og det var fra Danmarks tusinder af gårde, at langt de fleste af højskoleeleverne kom. Og mange af de gårdmænd, der sluttede op omkring samfundene, havde fået deres levende historiske interesse på højskolerne.

Vil man helt forstå grunden til, at det lokalhistoriske arbejde pludselig kom ind i så rig en vækstperiode, bør man sikkert nævne endnu et forhold af mere praktisk betydning, nemlig den omorganisation af dansk arkivvæsen, som fandt sted i 1889, og som medførte oprettelsen af tre provinsarkiver, fra 1907 kaldet landsarkiver. Netop disse arkiver er af særlig stor betydning for den lokalhistoriske forsker. Tidligere havde de lokale arkiver ligget rundt om hos embedsmændene, så den, der skulle indsamle arkivmateriale vedrørende sin egns historie, måtte gennemgå arkiver, som kunne ligge spredt i mange forskellige byer og ofte var i den forfærdeligste uorden, så det var umuligt at finde frem til det, man havde brug for. Nu blev alt dette materiale samlet på eet sted, det blev ordnet af fagfolk, og der blev udarbejdet registre og fortegnelser, som lettede benyttelsen. Historikeren behøvede ikke som før at rejse fra sted til sted. De praktiske forudsætninger for en opblomstring af det hjemstavnshistoriske arbejde var blevet skabt.

Dette møde her i Ribe er et jubilæumsmøde, og det er vel naturligt at se på, hvad der så er nået i de 50 år, der er gået, siden det første historiske amtssamfund blev oprettet. I de utalte bind af årbøger, der siden da er blevet sendt ud, gemmer der sig et imponerende materiale. Man går ingen for nær, når man siger, at det ikke er guld, alt det, der

findes i årbøgerne. Der er avner imellem. Men kærner er der så sandelig også nok af. Og så er det jo ikke bare i årbøgerne, de lokalhistoriske arbejder kommer frem. Der er i disse fem årtier kommet et væld af sognehistorier og købstadsmonografier. Deres kvalitet er meget forskellig, det skal ikke nægtes. Men man behøver ikke at søge længe for at finde frem til bøger, hvis værdi ikke kan diskuteres. Prøv bare at se på nogle af de sognehistorier, der er kommet herovre i Vestjylland. Jeg skal ikke her vurdere de enkelte værker eller foretage nogen mandjævning mellem de enkelte lokalhistorikere. Men selv den mest kritiske må indrømme, at den hjemstavnshistoriske litteratur fra de sidste 50 år har haft stor betydning. Den har mere end noget andet været med til at vække og vedligeholde den historiske interesse, den har haft sin store betydning i det pædagogiske arbejde, idet den har givet lærerne et uvurderligt materiale til undervisningen, og den har i meget høj grad forøget vor viden om fortiden gennem de mange selvstændige førstehåndsundersøgelser, som dèr har set dagens lys. Jeg bruger ikke for stærke ord, når jeg siger, at rent videnskabelig har den lokalhistoriske litteratur betydet en stor landvinding. Der er her et materiale af stor betydning for enhver videnskabsmand, der beskæftiger sig med indre dansk historie, enten det nu er landbrugshistorie, økonomisk historie, skolens eller kirkens forhold, eller det er dansk kulturhistorie, han arbejder med.

Jeg har hele tiden talt om årbøger og sognehistorier, men det må ikke glemmes, at der også på et helt andet område er blevet gjort et stort historisk arbejde rundt om i landet. Jeg tænker på vore talrige museer, hvoraf mange jo netop er opstået i denne periode. Der er her indsamlet et meget vigtigt materiale, både til Danmarks forhistorie og vel ikke mindst til vor kulturhistorie, og der har rundt om siddet en lang række af dygtige museumsmænd, ofte med den hellige ild brændende i sig, folk for hvem museet var deres hjertebarn, som de ofrede al deres fritid og tit med store videnskabelige resultater. Skal vi tegne et billede af det lokalhistoriske arbejde, må museerne få en fremtrædende plads. Og i de sidste år har den lokalhistoriske interesse skudt nye skud, de byhistoriske eller egnshistoriske arkiver. Denne bevægelse er vel kun i sin vorden, men der er for mig ingen tvivl om, at der i de kommende år vil opstå arkiver i de fleste byer og egne. Og det er givet, at disse arkiver har store opgaver at løse, opgaver som statens arkiver eller museer ikke kan løse. De har nemlig den lokale viden og det kendskab til stedlige forhold, som er af så stor betydning, både når det gælder forskning og indsamling af historisk materiale.

Ja, der kunne nævnes mange andre karakteristiske træk i det lokale, historiske arbejde, træk, der bærer vidnesbyrd om den interesse, der er for fortiden rundt om i befolkningen, og den offervilje, der findes, når det gælder om at være med i arbejdet for at udvikle vor viden om de

gamle tider og de hedengangne slægtled. Jeg behøver blot at minde om de mange, der har deltaget i det store indsamlingsarbejde, der udføres af vore videnskabelige institutioner. Hvad ville Dansk Folkemindesamling være, hvis det ikke havde sine mange meddelere rundt om i sognene. Og Nationalmuseets etnologiske undersøgelser med dets mange spørgeskemaer må selvfølgelig også i høj grad bygge på oplysninger fra historisk interesserede i alle egne. Det samme gælder Stednavneudvalget, hvis arbejde for en stor del er baseret på meddelelser, som er indsendt af lægfolk rundt om. Også arkiverne har mange historisk interesserede at takke for meddelelser om private arkiver rundt om, og en del har haft så stor forståelse for den historiske forsknings tarv, at de selv har foræret os de arkivalier, de måtte ligge med.

Men, vil man spørge, brænder så den flamme, som blev tændt for 50 år siden, ligeså klart idag som dengang? Er interessen rundt om den samme? Det er vist et meget vanskeligt spørgsmål at svare på. Det er mit indtryk, at der er en del forskel fra egn til egn. Nogle steder klager redaktørerne over, at det kan knibe med at få egnede manuskripter til årbogen, andre steder er det galt med at skaffe plads til alt det stof, der kommer ind. En vis målestok har man i medlemstallene. Disse kan selvfølgelig være underkastet svingninger efter de økonomiske konjunkturer. Under krisen omkring 1930 var der mange, som opsagde sit medlemsskab. Men i det store og hele har man vist lov at sige, at interessen hos vore medlemmer ikke er formindsket i de sidste 50 år, at der stadig er den samme lyst til at lære sin hjemegns fortid at kende, til at læse lokalhistorisk litteratur.

Et andet spørgsmål er så, om der også stadig er den samme interesse hos dem, der skal skrive lokalhistorien eller skal udføre arbejdet rundt om i museerne, om der dèr er den samme offervilje, den samme tro på og begejstring for sagen. Idag er det jo ikke de samme mænd som for 50 år siden. De var pionererne og havde pionerernes mod på at give sig i lag med de store opgaver, deres lyssyn og initiativ, idealisme og offervilje. Men de, der skal lede arbejdet nu, er jo anden eller tredie generations mænd. Mange af dem har, det er der for mig ingen tvivl om, pionersindet, begejstringen og ildhuen. Men sommetider kan man vel også lede forgæves efter den. Det kan ske, man synes, der er for få til virkelig at tage fat på arbejdet, for lidt lyst til at give sig i kast med nye og større opgaver. Man passer rutinearbejdet, men vover sig ikke udenfor de nu engang givne rammer. Jeg har fornylig haft lejlighed til ved deltagelse i et lokalhistorisk kursus i Nordnorge og i det norske landslags landsmøde at komme i nær kontakt med norske hjemstavnsfolk og stifte bekendtskab med deres arbejdsformer og arbejdsvilkår. Jeg kan ikke nægte, at jeg på landsmandskabets vegne var en lille smule beskæmmet. Der er dér en ildhu og — og det gælder ikke mindst stat og kommuner — en offervilje, som vi kunne ønske os

lidt mere af. Mange mindre bykommuner betaler f. eks. gennem flere år lektorgage til en yngre faghistoriker for at få ham til i samarbejde med lokale folk at indsamle og bearbejde materialet til byens historie. Man har ved støtte fra et meget stort antal kommuner over hele landet kunnet sætte store fælles registreringsarbejder i gang. Og det varer vist ikke længe, før hver bygd har sit bygdebogsnævn, hvor interesserede mænd og kvinder samles om et arbejde for at få bygdens historie skrevet.

Jeg har undertiden i de sidste år stillet mig selv det spørgsmål, om vor organisationsform er rigtig, om vi virkelig sørger for, at de, der har lyst og anlæg for selv at gøre et stykke arbejde, enten det nu er ved et museum eller det er som skribent og indsamler, om de også får mulighed derfor, om der fra ledelsernes side gives dem den hjælpende hånd, som vel i mange tilfælde er nødvendig, ofte vel også det skub, der skal til for at sætte dem igang. Atter her gælder det, at arbejdet må ikke blive rutine. Vi må vise initiativ, vi må få nye ideer, der kan føre os videre frem, selvom vi selvfølgelig ikke skal prøve at fremelske interessen på kunstig vis. Men vi skal give en hjælpende hånd dèr, hvor det er nødvendigt. For mig er der ingen tvivl om, at bare det at være med i et sådant arbejde for mange vil være en menneskelig berigelse, fordi de derved kan få afløb for den skabertrang, som findes hos de fleste af os, selvom vi vel i tidens løb på den mest effektive måde har fået den undertrykt, måske endda dræbt.

Ja, men hvordan kan vi da få alle ude i sognene, de forsagte og ængstelige, med i vort arbejde? Tillidsmænd kan vel være en af vejene. Bedre endnu er det måske at arbejde henimod at få oprettet små lokale udvalg, samfund eller hvad man vil kalde det, som har rent lokale opgaver, først og fremmest udarbejdelsen af en sognehistorie, men som organisatorisk er knyttet til amtssamfundene. Man vil herimod indvende, at det let vil kunne komme til at betyde, at kræfterne bliver spredt. Jeg tror det ikke, vel at mærke, hvis man sætter samarbejdet og samvirket som ledestjernen i hele arbejdet. Og her kniber det måske nok rundt om. Jeg har på fornemmelsen, at museer og amtshistoriske samfund tit mangler det nære samarbejde, som skulle være en selvfølgelighed. Hvor det ikke er, som det skulle være, kunne man jo udpege kontaktudvalg, som kunne koordinere arbejdet. Vi har dog alle samme mål: at fremme kendskabet til Danmarks og vor egns fortid og historie. Og vi tror, at arbejdet for dette mål bærer lønnen i sig selv, fordi beskæftigelsen med fortidens mennesker kan fylde sindet med rigdom, fordi historien netop derigennem kan blive den store læremester, endnu større end kunstnerens beretninger, der også fortæller om mennesker, men mennesker, der måske er sande, men dog kun er en digters kimære. I virkeligheden selv, afspejlet i mennesker, der vel er døde, men som engang var af kød og blod, hentes nu engang den bedste lærdom.

Provinsmuseernes gravninger.

Af *Therkel Mathiassen.*

Spørgsmålet om provinsmuseernes gravninger har været diskuteret en del i de sidste år, navnlig i forfjor under visse jydske blades »Vi-kan-selv-kampagne«. Jeg mener derfor, at det kan være ganske nyttigt at trække linierne klart op.

Der er en lov og et ministerielt cirkulære at holde sig til. Loven er fredningsloven af 7. maj 1937. I dennes § 2 står følgende: »Alle jordfaste Fortidsminder, saasom Gravhøje, Gravpladser, Stendysser og Bautastene, Voldsteder og lignende gamle Befæstningsanlæg samt Ruiner, er fredet. Spørgsmaalet om, hvad der falder ind under denne Bestemmelse og om de nærmere Grænser for det fredede Omraade, afgøres af Nationalmuseet. — —.«

Denne bestemmelse giver i virkeligheden Nationalmuseet en meget udstrakt beføjelse, idet den ikke alene giver dette rådighedsret over de synlige mindesmærker, høje, dysser og lignende, men også over dem, der ligger under dyrket mark, men ikke kan ses på overfladen; dette gælder således de i loven udtrykkelig nævnte gravpladser, der både må omfatte overpløjede høje og grave og gravpladser under flad mark, men det må også omfatte andre fortidsminder under flad mark, som bopladser, offerpladser, oldtidsveje og andre objekter, der endnu er urørte, jordfaste. Dette vil med andre ord sige, at det er Nationalmuseet, der bestemmer, hvilke af de nævnte objekter der kan graves ud; Nationalmuseet vil således med hjemmel i denne bestemmelse kunne standse en arkæologisk gravning vedrørende disse nævnte objekter, hvad enten denne gravning foretages af en privatmand eller et provinsmuseum.

Angående provinsmuseernes gravninger har vi det ministerielle cirkulære af 26. september 1941. Der står her under § 7, punkt F: »Museerne maa ikke foretage Udgravninger uden for det for dem fastsatte Virksomhedsomraade. Af Hensyn til Bestemmelserne i Lov Nr. 140 af 7. Maj 1937 § 2 maa ingen Udgravning af Mindesmærker finde Sted uden efter forudgaaende Forhandling med Nationalmuseet.« Desuden står der under § 8: »Ved større arkæologiske og arkitekturhistoriske Undersøgelser inden for et Lokalmuseums Omraade skal Nationalmuseet og det lokale Museum meddele hinanden de fornødne Oplysninger om Arbejdernes Paabegyndelse og Gennemførelse.«

Dette vil jo i virkeligheden sige, at det er Nationalmuseet, der bestemmer, i hvilket omfang provinsmuseerne må foretage udgravninger af mindesmærker, når dette begreb tages i sin videste betydning som alt, der omfattes af fredningsloven.

Lad os nu se, hvordan disse bestemmelser udføres i praksis. Der findes jo provinsmuseer af vidt forskellig art. Der findes store museer med videnskabeligt og museumsmæssigt skolede ledere og med betydelige pengemidler til rådighed; til denne gruppe hører kun 5—6 af centralmuseerne. Der findes større museer, som vel ikke har nogen fagmæssigt uddannet leder, men som dog ledes af folk, der har betydelig erfaring og har vist stor dygtighed ved arkæologiske undersøgelser; hertil hører andre af centralmuseerne. Endelig er der alle de andre museer, der ledes af folk, som vel oftest har interesse for arkæologi, men mangler den erfaring og kundskab, der skal til for at kunne udgrave et arkæologisk objekt på tilfredsstillende måde. Det er nemlig ikke lige til at foretage en arkæologisk udgravning. Det er ikke nok at tage sagerne så godt op som muligt. For at et sådant fund skal kunne benyttes i den arkæologiske forskning, skal det ikke alene være omhyggeligt optaget, men det skal indtegnes på kort, indmåles, nivelleres, helst fotograferes, og der skal skrives en beretning, hvoraf alle forhold, der er iagttaget under undersøgelsen, klart fremgår; og her er det, at den fornødne arkæologiske kundskab er vigtig, for at man kan vide, hvad det er, man skal lægge mærke til og gøre de hertil nødvendige iagttagelser. Det er noget, der ikke er lært i en håndevending, og vi må jo vide, at et arkæologisk objekt, der er dårligt udgravet, er ødelagt for stedse, og at derved et dokument til viden om fortiden uhjælpeligt er gået tabt.

Der må imidlertid skarpt sondres imellem to slags gravninger. Den første gruppe er, hvad jeg vil kalde nødgravninger. F. eks. hvis der under markarbejdet, ved pløjning, dræningsgravning, grusgravning og lignende stødes på arkæologiske objekter, som ellers vilde blive ødelagt ved arbejdets videreførelse. Når noget sådant bliver meldt til et provinsmuseum, er det naturligvis dettes opgave at søge at redde så meget som muligt af fundet; hvis der ikke er tid til at melde det til Nationalmuseet eller til et af de større med faglig arbejdskraft udstyrede provinsmuseer, maa vedkommende museumsmand søge at gøre det så godt som muligt i den knappe tid, der er til rådighed. Er det et meget vigtigt objekt, må man søge at få arbejdet standset, indtil der kan tilkaldes faglig hjælp. Selvfølgelig er det ved sådanne nødgravninger en stor hjælp, om vedkommende museumsmand har nogen træning i arkæologiske undersøgelser. Nødgravninger kan ethvert provinsmuseum komme ud for at måtte udføre, selv om det iøvrigt ikke har fået bemyndigelse til arkæologiske gravninger af Nationalmuseet.

Den anden gruppe gravninger er de større planmæssige undersøgelser af objekter, der ikke er umiddelbart truede, f. eks. overpløjede høje,

gravpladser eller bopladser under flad mark. Den slags undersøgelser bør forud meddeles til Nationalmuseet, og de bør kun foretages af de provinsmuseer, der har fået bemyndigelse dertil fra Nationalmuseet; dette vil i reglen sige de museer, der er i besiddelse af den fornødne faglige arbejdskraft eller har ledere, som har kundskaber og erfaring til at foretage en sådan undersøgelse og udfærdige den efter en sådan undersøgelse nødvendige beretning.

I den ministerielle bekendtgørelse står der, at provinsmuseerne og Nationalmuseet gensidig skal holde hinanden underrettet om påbegyndelsen og forløbet af undersøgelser inden for vedkommende provinsmuseums område. Vi her på Nationalmuseet plejer også at meddele vedkommende provinsmuseum, når vi foretager større undersøgelser inden for dets område, for at vedkommende museumsleder derigennem kan få lejlighed til at lære af en sådan undersøgelse. Vi er af og til blevet kritiserede, med rette eller urette, når en sådan meddelelse ikke er blevet givet; jeg har indskærpet mine medarbejdere denne bestemmelse. Men så må vi også kræve gensidighed af provinsmuseerne, og der har været adskillige tilfælde, hvor dette ikke er sket.

Der er i vort på fortidsminder så rige land oldsager nok både til provinsmuseerne og Nationalmuseet, og vort mål er det samme: at forøge vor kundskab om vor oldtids kultur og vække interesse herfor hos den store befolkning. Der har været tider, da Nationalmuseet førte en noget hårdhændet politik over for provinsmuseerne; men Nationalmuseet er nu ikke slet så glubsk, som det tidligere har været; navnlig efterhånden som flere og flere provinsmuseer får faglige ledere og får mere betryggende opbevaringsforhold, har vi intet imod, at selv vigtige arkæologiske fund ligger i provinsmuseerne. Man hører ofte i provinsen modvilje over for at oldsager skal »slæbes til København«. Men Nationalmuseet er nu engang landets hovedmuseum og centret for den arkæologiske forskning, og derfor er det nødvendigt, at der her er et stort materiale fra alle oldtidens perioder og fra alle landets dele; det er ikke alene nødvendigt, at vi har en stor og god udstillingssamling, men mindst lige så vigtigt, at vi i vore studierum har store serier både af samlede fund og enkeltfund; uden et sådant stort materiale kan forskningen vanskeligt finde sted; man må forstå, at det at Nationalmuseet har dubletter af mange oldsagstyper, ikke er ensbetydende med, at det uden skade kan afgive disse dubletter.

Jeg vil slutte med at ønske det bedst mulige samarbejde mellem Nationalmuseet og provinsmuseerne; hver har sin funktion, og vi kan slet ikke undvære hinanden. Fælles for os er kærligheden til oldsagerne og interessen for, at disse udnyttes af forskningen på den bedst mulige måde.

Gamle fotografier.

Af *Victor Hermansen, Bjørn Ochsner* og *Jørgen Paulsen.*

»Hvad siger De til Daguerres Opfindelse? Jeg er henrykt derover, hvor let vil man nu ikke kunde forskaffe sig Aftryk af de berømteste Statuer, Billeder af Landenes skjønneste Steder! Da Sollyset i en tropisk Natur har en saa hurtigvirkende Kraft, at selv bevægelige Gjenstande inddrikkes i Pladen, har jeg megen Tro til, at det nyligt opfundne sideral Lys maa kunde anvendes istedet for Solen, eller at Huul-Speile kunde slibes, der samle vor Sols Straaler og kaste disse over et Ansigt eller en Gjenstand af den Størrelse, saa at vi her see samme Virkning, som om Experimentet skete i Afrika. O, vor Tid er Opfindelsernes Guldalder!«

Således skrev *H. C. Andersen* i et brev fra København den 5. februar 1839*) — og i de mer end hundrede år, der siden er forløbet, har hans profetiske ord fået en opfyldelse, som sikkert ville have overrasket ham selv lige så stærkt som den forbløffer os. Vor tid er blevet en billedalder. Personer og steder, dagligdagen og de store begivenheder bliver nedfældet i et utal af fotografier og dermed reddet for eftertiden. Hvor man i ældre tid kun havde malerier og tegninger, som både var sjældne og kostbare, dèr afspejler fotografierne nu alle sider af samfundslivet; og hvad mere er: malerierne er prægede af kunstnerens opfattelse, medens fotografierne er objektive. Fra væsentligt at være et ornament er billedet nu især blevet et dokument, og både for lokalhistorien og personhistorien, for den almindelige historie og kulturhistorien er fotografierne derfor i vore dage blevet en uvurderlig historisk kilde.

Men tiden rider hurtigt. Vore oldeforældre og bedsteforældre interesserede sig for billederne på en anden måde end vi gør. Fotografierne blev først og fremmest brugt som pryd i hjemmene. Væggene var tæt behængt med dem. På skriveborde, etagerer og chatoller vrimlede det med opstillinger, ud over hvad der var indsat i digre albummer, som var en fast underholdning når familierne kom sammen. Anderledes i dag. Vel blomstrer amatørfotografiet som aldrig før, men fotografierne er ikke mere på mode som udsmykning af værelserne; man går kun sjæl-

*) Til Chr. Høegh-Guldberg. Collins Brevsml. XVII, I, hft. 11.

Valdemar, prins (27.10.1858—14.1.1939), ved sit skrivebord. Ca. 1930. Navnlig i slutningen af forrige århundrede brugte folk med stor omgangskreds at fylde skrivebord, etagerer og flygel med portrætfotografier, ofte signerede af giveren.

dent til fotografen, udveksler ikke portrætter og samler derfor heller ikke på dem. De gamle fotografier er dermed kommet i farezonen. Mange er allerede gået tilgrunde, og dag for dag skrider tilintetgørelsen videre. Ved flytninger og oprydninger efter dødsfald kommer ganske vist mange gamle billeder for lyset, men efter at man som regel har moret sig over dem, bliver »det gamle stads« ubarmhjertigt brændt eller smidt væk.

Heldigvis er der dog adskillige, som har forstået, hvilken fremragende værdi de gamle fotografier har og endnu mere vil få. Rundt om i landet er der allerede en hel del lokalhistorikere, som har anlagt sig samlinger af billeder fra deres by eller egn. De fleste provinsmuseer har også set det som deres opgave at redde topografiske optagelser, portrætter o. s. v. fra deres virkeområde. Desuden er der rundt om blevet oprettet by- og sognearkiver, som foruden at samle på skriftlige kilder også er interesserede i billedstoffet. Og endelig har de store lands-samlinger — Det kongelige Bibliotek, Nationalmuseet og Frederiksborg Museet — gennem mange år systematisk samlet på fotografier.

Uanset alle disse bestræbelser vil der dog endnu være såre meget billedmateriale, som fortjener at blive sikret for forskningen. Et foreløbigt udvalg har således givet stødet til, at der er foretaget tre indsamlinger af gamle fotografier, nemlig gennem udstillinger i Næstved og

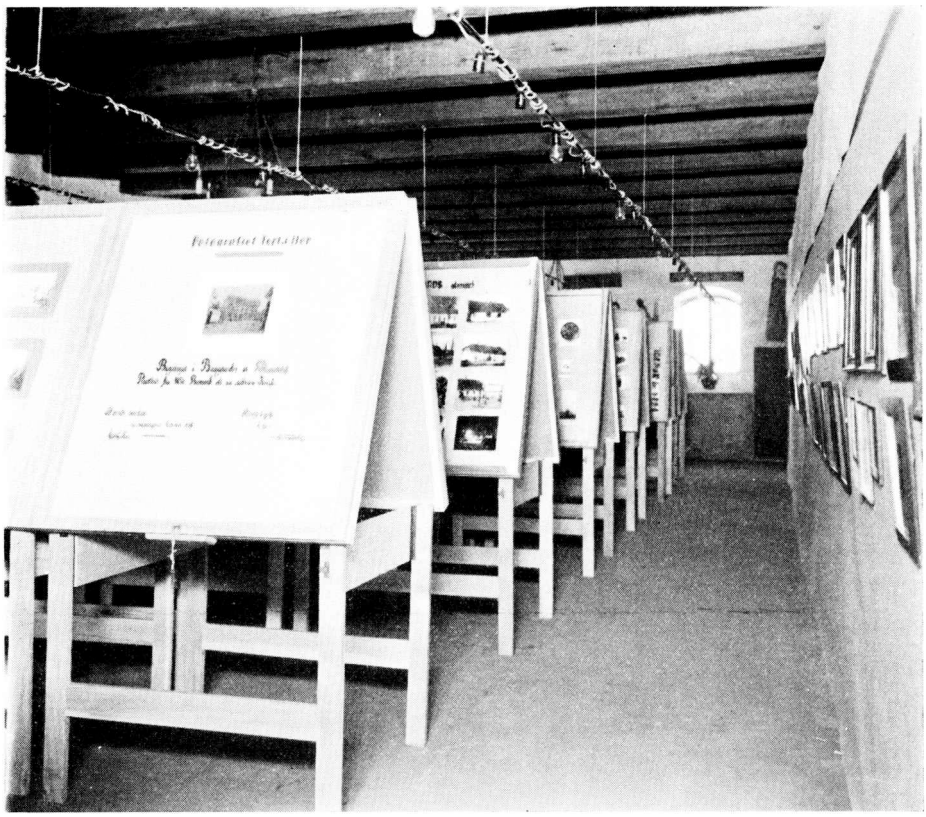

Interiør fra Næstved Museums underetage indrettet til fotografiudstillingen i december 1950. De praktiske afløselige rammer med understel var lejet hos Ringsted Filatelistklub.

Helsingør, der omfattede et byområde, og en udstilling i Stege, der omfattede et landsdelsområde. Alle tre viste tilfulde, hvor stort og værdifuldt et stof, der kan findes frem, og de tre lokale museer fik gennem udstillingerne en betydelig udvidelse af deres billedsamlinger, og samtidig blev — kraftigt støttet af den lokale presses vågne interesse — offentlighedens opmærksomhed henledt på museernes eksistens og almindelige virksomhed.

Ud fra disse erfaringer og ønsker er der derfor nu skabt kontakt mellem en række særligt interesserede institutioner og nedsat et *Landsudvalg for Indsamling af gamle Fotografier* med følgende medlemmer:

Museumsdirektør Otto Andrup, Hillerød (Frederiksborg Museet),
cand. pharm. Hans Brandt, Fåborg (Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver),
fhv. rigsbibliotekar Svend Dahl (udvalgets formand),
biblioteksdirektør Robert L. Hansen (Folkebibliotekerne),
museumsinspektør Victor Hermansen (Nationalmuseet),
landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg (Dansk historisk Fællesforening),

museumsdirektør Knud Klem, Helsingør (Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg),
museumsdirektør Svend Larsen, Odense (Dansk kulturhistorisk Museumsforening),
inspektør Bjørn Ochsner (Det kgl. Bibliotek),
museumsinspektør Jørgen Paulsen (Frederiksborg Museet),
museumsinspektør Jørgen Sthyr (Statens Museum for Kunst),
direktør V. Thorlacius-Ussing (Statens kunsthistoriske Fotografisamling).

Udvalget vil så indtrængende som muligt slå til lyd for, at der overalt bliver gjort et systematisk arbejde for at redde gamle billeder. Udvalget vil virke som et rådgivende organ ved selve indsamlingen og registreringen, idet det vederlagsfrit stiller sine erfaringer til rådighed, og det vil også gerne, når sagen er kommet i gang, medvirke til, at billeder, som ikke hører hjemme dér, hvor de først er blevet afleveret, kommer på deres rette plads. Men udvalget vil meget stærkt understrege, at indsamlingen og opbevaringen først og fremmest bør være knyttet til de lokale institutioner (biblioteker, by- eller sognearkiver samt provinsmuseer). Størsteparten af billedstoffet vil nemlig være lokalpræget og derfor have særlig betydning for den lokalhistoriske forskning og for undervisningen i egnshistorie. Udvalget anser det af den grund for den bedste løsning, om der dannes så mange lokale billedsamlinger som muligt og så hurtigt som muligt. I nogle tilfælde vil en enkelt mand kunne udrette mest, i andre vil det være naturligt, at biblioteket eller byarkivet eller provinsmuseet udbygger sin samling ved at arrangere en udstilling. Det vigtigste er, at indsamlingen begynder — og begynder *nu*.

Indsamlingen.

Det første skridt henimod oprettelsen af en lokal- og kulturhistorisk billedsamling vil sikkert være at få dannet *et lokalt udvalg*, som tager sig af sagen. Her er det mindre væsentligt, hvem der tager initiativet, men derimod af stor betydning, om man fra første begyndelse har skabt et samarbejde mellem alle, som har — eller vil få — interesse i en sådan samling. Dog kan det måske i visse tilfælde være praktisk, om man udskyder den endelige udbygning af organisationen, indtil indsamlingen er kommet i gang og de første resultater foreligger.

Af største vægt er det imidlertid, at man, inden man begynder, har bestemt sig for, *hvor samlingen skal opbevares*. I det øjeblik, sagen kommer offentligt frem, må folk vide, hvor de kan aflevere deres gamle fotografier, og hvor de senere kan finde dem igen.

Når disse spørgsmål er bragt på det rene, kan selve *indsamlingen begynde*, og her vil det sikkert i de allerfleste tilfælde vise sig, at den giver de største og bedste resultater, når man koncentrerer sig om en *udstilling af gamle fotografier*, såvel portrætter som billeder af huse, landskaber, begivenheder og ting. Skulle der ved en sådan udstilling

Fra samme udstilling som foregående billede. Begge K. Knudsen, Næstved, fot.

også blive tilbudt silhouetter, tegninger, stik og lignende, skal man naturligvis også tage imod dem. Selve den praktiske tilrettelægning af fotografiudstillingen kan der vistnok ikke gives almindelige regler for; her vil det lokale udvalg have de bedste betingelser for at finde den rigtige løsning. Gennem sit kendskab til de stedlige forhold vil udvalget kunne vælge det bedst egnede lokale og den bedst egnede tid for udstillingens afholdelse, ligesom man vil kunne skaffe det fornødne økonomiske grundlag og de rette hjælpere. Alligevel vil nogle af de erfaringer, som blev vundet ved de tre prøveudstillinger, nok også kunne udnyttes i andre tilfælde.

Udstillingen af gamle fotografier i *Næstved* var indrettet i Næstved Museum og var åben fra 1.—22. og 26.—29. december 1950, om hverdagene fra kl. 14—17 og 19.30—21.30, om søndagene tillige fra kl. 10—12. Udstillingen var i alt tilgængelig for publikum i 138 timer og blev besøgt af ca. 2100 personer. Billederne stammede fra Næstved Museums område. Der var udstillet ca. 1000 fotografier. Museet modtog som gave i forbindelse med udstillingen ca. 850 fotografier (positiver) og ca. 4000 negativer og lod efterfotografere ca. 275 af de til udstillingen lånte positiver.

Udstillingen af gamle fotografier i *Stege* var indrettet i to skolestuer i Teknisk Skole og var åben fra 16.—21. september 1951, alle dagene fra kl. 14—20. Udstillingen var ialt tilgængelig for publikum i 36 timer og blev besøgt af ca. 1200. Billederne stammede fra Møns Museums område. Der var udstillet

ca. 1000 fotografier. Museet modtog som gave i forbindelse med udstillingen ca. 2300 positiver og ca. 20.000 negativer og lod efterfotografere ca. 100 indlånte positiver.

Udstillingen af gamle fotografier i *Helsingør* var indrettet i Helsingør højere Almenskoles gymnastiksal og var åben fra 7.—15. juni (inkl.) 1952, alle dage fra kl. 15—21, om søndagen desuden fra 10—12 (desuden på hverdagene om formiddagen for skoleklasser). Udstillingen var i alt tilgængelig for publikum i 60 timer og blev besøgt af 3000 personer samt talrige skoleklasser. Billederne stammede fra Helsingør Bymuseum og Helsingør byhistoriske Arkiv, samt var udlånt af privatpersoner. Der var i udstillingsskabene udstillet ca. 1300 fotografier, og en del var ophængt i gamle samtidige rammer på væggene. Det byhistoriske arkiv modtog som gave i forbindelse med udstillingen ca. 6 daguerreotypier og 100 positiver og lod efterfotografere ca. 30 indlånte positiver. Der blev givet løfte om flere senere gaver. — Udstillingen var arrangeret af Helsingør byhistoriske Arkiv. Adgangen var gratis. Hver gæst fik udlevet en lille tryksag med opfordring til at give fotos og arkivalier til arkivet. — Til stor skuffelse for mange var udstillingen kun åben så kort tid, idet skolen skulle bruge salen. Erfaringen viste, at ikke blot de ældre blandt gæsterne var glade ved at fordybe sig i de gamle fotos, — nogle kom flere gange, mange havde taget lupper med og blev der i timevis —, men at også ungdommen viste sig forbavsende interesseret. Skoleklasserne fik ved lærernes hjælp et lille kursus i byens topografi, kultur- og personalhistorie på grundlag af de viste billeder.

Det rige stof var ordnet i følgende grupper (i store træk): Sundet. Byen set udefra og oppefra. Den indre by, med gade-, hus- og gårdbilleder, ordnet efter gaderne. Havnene. Samfærdsel (jernbane, færgevæsen). Specielle, vigtige bygninger: St. Olai kirke, St. Marie kirke og klostret, karmelittergården, Kronborg, Marienlyst slot, rådhuset. Kommunale institutioner: skoler, elektricitets- og gasværker, hospital, slagteri m. v. Kirkegård. Parker. Forstæder. Byens nærmeste omegn. Historiske begivenheder (deribl. besættelsen). Folkeliv, Forlystelser. Fester. Udflugter. Foreningsliv. Forretninger, handel, håndværk, industri (spec. en større afdeling for værftet). Personalia (portrætfotos, gruppebilleder). Endvidere var der en tavle med uidentificerede billeder (som alle blev identificeret under udstillingen).

Det viste sig ved de omtalte udstillinger, at man havde uvurderlig nytte af et snævert samarbejde med den *stedlige presse*. Dens område dækker jo i det væsentligste udstillingens, og dens velvillige omtale af arbejdet i alle dets faser bidrog derfor stærkt til at vække og vedligeholde interessen i læsekredsen. Gennem pressens medvirken kom der derfor så at sige af sig selv mange billeder fra bladenes holdere. Men også *pressens egne billedarkiver* gav udmærket stof, både af ældre og navnlig af nyere optagelser. Dette må imidlertid suppleres af et arbejde med at *opspore gamle fotografier*. Hvis der findes private, foreninger og virksomheder, som man ved ligger inde med den slags, bør man naturligvis henvende sig til dem og låne deres materiale til udstillingen. Hvis der findes fotografer, kan de have *negativ-arkiver*, som man bør søge at få adgang til. En gennemgang af sådanne gamle plader kan fremskaffe et værdifuldt udvalg, som kan kopieres til udstillingen. Fagfotografernes gamle *kundeprotokoller* er en så værdifuld kilde til billeder-

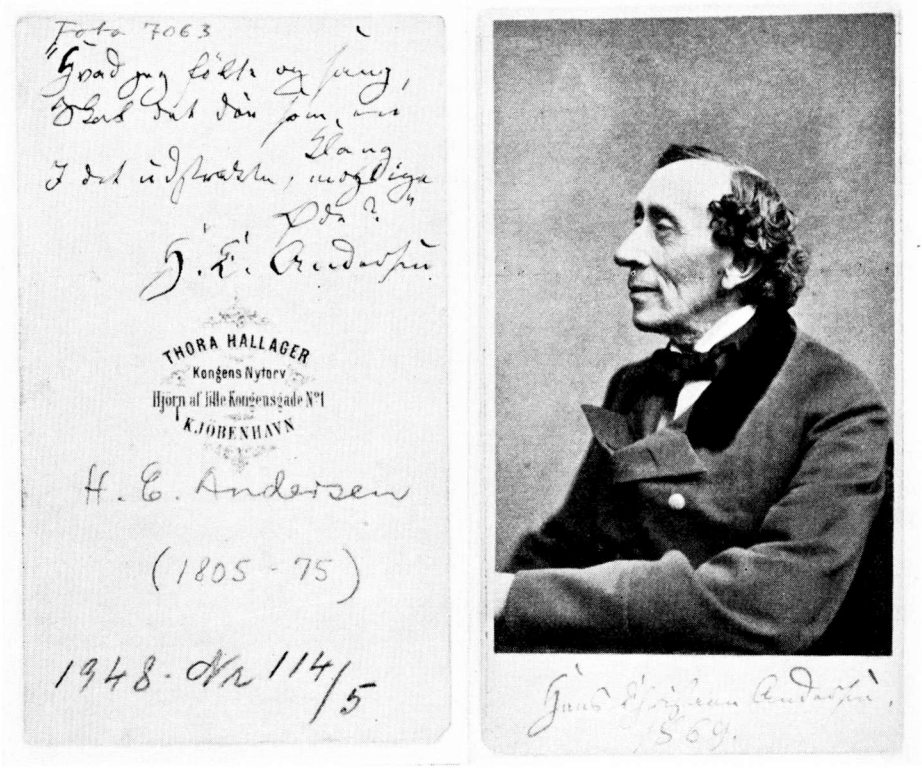

Bag- og forside af visitkortfoto forestillende *H. C. Andersen* og optaget af *Thora Hallager* (3.2.1821—16.6.1884), H. C. Andersens værtinde dels 1866—69 i Lille Kongensgade 1, på hjørnet af Kongens Nytorv, dels 1871—73 i Nyhavn 18. Hun var »Photographistinde« fra 1860 og i hvert fald til 1864.

nes identifikation, at man bør gøre alt for at sikre sig dem. Hvis man kan få et samarbejde med en række tillidsmænd ude over udstillingens område, vil de kunne finde meget stof. Nogle steder har lærerne gjort børnene interesserede i indsamlingsarbejdet. Andre steder har postbudene, som jo daglig kommer i de fleste hjem, vist udvalget den store hjælp at tage billederne med på tilbageturen. Atter andre steder har lægerne ydet en fortræffelig indsats. De gamle billeder ender jo som oftest med at blive hængt op i sovekamrene. Det vil endvidere være frugtbringende at træffe aftale med dommere og sagførere, som ofte ved skifte- og bobehandlinger kommer ud for bunker af gamle fotografier, som de ikke véd, hvad de skal gøre med.

Når udstillingen er afsluttet, er udvalgets arbejde imidlertid langtfra endt, ja i mange tilfælde begynder det først for alvor. Nu gælder det nemlig om at sikre de indvundne resultater.

Mange af billederne bliver heldigvis skænket til billedsamlingen, men andre må atter afleveres, og her bør man da enten træffe aftale med

ejerne, så at billederne ad åre kan indgå i samlingen, eller bedre endnu: få lov til straks at lade dem affotografere!

For mange af billederne gælder det, at man ikke véd, hvem eller hvad de forestiller, og de bør derfor så vidt som muligt og så hurtigt som muligt bestemmes. Det kan f. eks. ske ved at man lader de uidentificerede fotografier sætte op på en tavle i det stedlige bibliotek og anmoder de besøgende om hjælp til at navnefæste dem.

Mange af billederne belyser kun visse områder, medens andre grupper helt kan mangle. Her må der derfor gøres et systematisk eftersøgningsarbejde for at få hullerne udfyldt. Dette kan ske ved direkte henvendelse til de pågældende kredse og ved små særudstillinger. Een gang kan man f. eks. lægge hovedvægten på at få det topografiske stof udbygget, en anden gang på portrætter o. s. v. Der er mange strenge at spille på.

Når alt dette foreligger, kommer der en række problemer, som også skal løses. Selve formålet med fotografiindsamlingen er jo ikke blot at danne lokalsamlinger af danske topografiske, person- og kulturhistoriske fotografier, men også at stille dette materiale til rådighed for forskningen, og derfor må visse krav stilles og opfyldes.

Registreringen.

Fotografierne må bestemmes. Det er umiddelbart indlysende, at værdien af et fotografi som historisk kilde afhænger af, at man har så mange og så præcise oplysninger om det som muligt. Den første og vigtigste opgave bliver derfor, at man straks, når man modtager et fotografi, sikrer sig følgende oplysninger om det:

Hvem — eller hvad — forestiller det?
Hvornår — gerne også: Hvor — er det taget?
Hvem har taget det?
Giverens eller ejerens navn?

Jo fyldigere man får disse spørgsmål besvaret, desto bedre. Det muliggør en gensidig kontrol af oplysningerne, hvilket giver et godt grundlag for den anden opgave, som senere kan løses, når tid og lejlighed byder sig: at verificere oplysningerne.

Fotografierne må registreres. Medens selve indsamlingen af gamle fotografier først og fremmest er et anliggende, hvor de lokale hensyn vil være afgørende, må spørgsmålet om billedsamlingernes ordning og registrering tillige ses ud fra helhedens interesse. Af hensyn til materialets fulde udnyttelse stræber landsudvalget mod at få oprettet en central-registratur, og det vil derfor være i høj grad ønskeligt, om man fra første færd kunne få gennemført en vis ensartethed.

Grundlaget for registreringen bør være en *tilgangsprotokol*, hvori hvert

Daguerreotypi optaget ca. 1847 forestillende *H. C. Ørsted* med hustru og broder samt børn og svigerbørn. T. v. f. H. C. Ø. ses datteren *Sophie*, gift *Dahlstrøm*, i bageste række f. v.: *Anders Ø.*, *Frederik Dahlstrøm*, *Karen Scharling*, f. Ø., *E. A. Scharling* og *Nicolai Ørsted*. Datteren *Mathilde* er ikke med på billedet, og dette skal iflg. familietraditionen netop være optaget til hende.

enkelt billede bliver indført straks ved dets indlemmelse i samlingen. Man kan indrette protokollen efter følgende enkle og klare system:

> Løbe nr. (1952:47) / emne / årstal (for optagelsen) / fotografens navn / billedets mål (højde × bredde i cm) / proveniens (altså af hvem man har fået billedet og hvorledes, d. v. s. ved gave eller som køb, med pris, samt evt. oplysninger om billedets historie) / gruppebetegnelse T (topografiske billeder), P (portrætter) eller S (saglige og andre billeder).

Ved modtagelsen af et fotografi bliver det vigtigste da, at man straks på billedet noterer det nummer, som det har i tilgangsprotokollen. Det kan også være nyttigt, at man samtidig mærker billedet med et stikord (hvem eller hvad det forestiller), men her må man undgå, at disse påskrifter på bagsiden af billedet kommer til at dække andre oplysninger (fotografnavne o. l.).

Drejer det sig om billedsamlinger af mindre omfang, behøver man ikke anden registrering end tilgangsprotokollen, men i de fleste tilfælde vil

det dog nok være praktisk, at man også foretager en systematisk *gruppeinddeling af billedstoffet* efter emner. Her vil et *kartotek* være den bedste form. Hvert billede får sit kort, hvorpå man opfører alle oplysninger fra tilgangsprotokollen, og som derefter ordnes i hovedgrupperne:

T: topografiske billeder,
P: portrætter,
S: saglige og andre billeder.

På kortene indfører man desuden resultaterne af videregående undersøgelser og efterprøvninger af billedfremstillingerne.

For de lokalhistoriske billedsamlinger vil det sikkert være mest formålstjenligt at indordne så meget som muligt under gruppe T. For købstæders og større bebyggelsers vedkommende vil det være praktisk at ordne billederne efter den pågældende vejviser eller efter postadresse. De lægges altså alfabetisk efter gadenavne, således at prospekter og større partier anbringes forrest, hvorefter enkeltbygninger lægges efter gadenumre: først de ulige, begyndende med de laveste, derefter de lige på samme måde. Større bygninger (rådhus, kirke o. s. v.) kan naturligvis holdes for sig.

For landdistrikternes vedkommende vil en ordning efter ejendommens matrikelnummer sikkert være det enkleste og letteste.

Portrætter ordnes alfabetisk efter efternavne; hustruerne under mandens navn, dog med henvisningskort fra pigenavn og evt. fra andet giftenavn.

I portrætgruppen anbringes dels enkeltportrætter, dels gruppebilleder, om man da ikke foretrækker at lægge de sidste under T (hvis stedet for optagelsen er det vigtigste, f. eks. en reception på rådhuset).

Under gruppe S indordnes de billeder, som ikke kan finde deres naturlige plads under de to foregående (T og P), det vil bl. a. sige begivenheder, genstande, dragter, portrætter af ubekendte. Stoffet vil her kunne underdeles i saggrupper: Foreninger, laugsvæsen, idræt o. s. v., medens begivenheder kan ordnes kronologisk.

Det er Landsudvalgets hensigt at sørge for fremstilling af standardiserede protokoller og kartotekskort (DIN A 6 i format: 105×148 mm) samt fremskaffelse af syrefri kuverter, så de lokale udvalg kan få det fornødne materiel til billigste pris.

Opbevaringen.

Fotografisamlingen må opbevares betryggende. De gamle billeder har navnlig to fjender, som truer dem med undergang, og som man derfor må beskytte dem mod, nemlig fugt og lys. Rummet, hvor de opbevares, må derfor være nogenlunde tørt (luftens relative fugtighedsgrad ca. 50–60° og temperaturen ca. 10–20° C.) og ikke udsat for direkte sollys

Shellhuset i København bombarderes 21. marts 1945. Den 2. bombe er netop eksploderet og fangerne er ved at redde sig ud af den brændende bygning. To af dem ses t. h. mellem øverste og næstøverste etage. Optaget af pressefotograf *Mogens Thomsen*.

eller lysstofrør. Fotografier bør ikke hænge i vindueskarme, hvor lyset er skarpt og klimaet vekslende. Man har gjort den erfaring at velbevarede gamle fotografier er blevet ødelagt i løbet af et par år ved at overgå til opbevaring i rum, der ikke var opvarmet om vinteren.

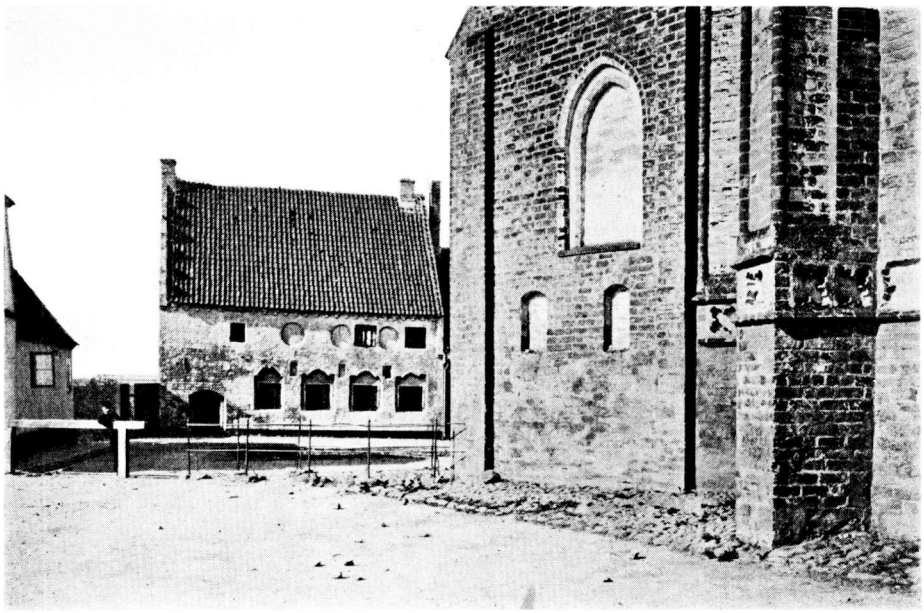

Peder Syvs hus i Næstved samt en del af *St. Peders Kirkes apsis*. Fotografi af maler *J. F. Busch* ca. 1870. Busch, en af vore bedste fotografer, var 1848—ca. 1870 bosat i Næstved som malermester og, senere, fotograf. Underviste derefter på Teknisk Skole i København og på Akademiet. Hans force som fotograf var de topografiske optagelser, hvoraf han udsendte flere serier. Ovenstående hører til serien »Danske Minder«.

Hvad samlinger som de påtænkte i første række bør sikre sig, er positiver. Hvor pladesamlinger modtages, bør man tage aftryk af alle plader, der er det værd. Omvendt bør man i en del tilfælde, hvor de positiver, man har, er sjældne eller enestående, som f. eks. daguerreotypier, ved affotografering sikre sig et negativ som reserve. Albummer kan splittes, når samtlige billeder er identificerede. I så fald gemmes det tomme album for sig, forsynet med accessionsnummer eller notat om indholdet. Daguerreotypier må ikke tages ud af den originale montering. Er denne beskadiget, må den så omhyggeligt som muligt klæbes til, da luftens svovlindhold er daguerreotypiernes hovedfjende, og en udækket plade desuden nemt ridses og udviskes. Særlig amatørbilleder, samt i nogle tilfælde pressefotos, der ofte må leveres i huj og hast, er ikke tilstrækkeligt fikseret og udvasket. Man bør derfor eventuelt lade den stedlige fotograf se på sådanne billeder og foretage den nødvendige efterbehandling. Positiver bør af flere grunde ikke opklæbes, men efter størrelse anbringes i *syrefri konvolutter* (pas særlig på de hvide, der ofte indeholder rester af blegemidler) i eet af følgende 2 formater

ca. $\begin{cases} 13 \times 19\frac{1}{2} \\ 14 \times 20 \end{cases}$ ca. $\begin{cases} 22\frac{1}{2} \times 30 \\ 25 \times 32 \end{cases}$

eller for de større vedkommende henlægges i læg af syrefrit papir. Konvolutterne mærkes foroven på klappen med indholdets navn etc. Uidentificerede billeder ordnes efter fotograf, herunder evt. desuden kronologisk. Udlån bør normalt kun ske til læsesal, ellers bør affotografering anvendes.

Pladesamlinger bør ikke splittes, men opstilles efter format i samme rækkefølge, som de modtages. Bedst opbevares pladerne i pergamentposer med den blanke side mod posens sammenlimningsside. Således beskyttet kan pladerne da lægges i æsker, hvori man får de uexponerede plader; disse æsker stilles, hvis det er mest praktisk, eller hvis man vil være særlig forsigtig, på kant, da trykket på den lysfølsomme hinde så bliver mindre, end når negativerne ligger ned. På enden af hver æske skrives, hvilke pladenumre den indeholder. Disse pladenumre må helst være anført både på hver enkelt kuvert og negativ. I stedet for numre kan evt. benyttes samme betegnelser og rækkefølge som for positiverne. Man kan også undlade æskerne og i stedet stille de pergamentdækkede plader op ligesom kartotekskort i lange æsker eller skuffer, inddelt ved skillerum, eller på hylder ligesom grammofonplader.

Ved opbevaring af filmsnegativer må skelnes skarpt mellem acetatcellulosefilm (sikkerhedsfilm, arkivfilm, Permanent Record Films o. s. v.), som i hvert fald ikke er mere brandfarlige end papir, og nitratcellulosefilm, som er meget letantændelige og brænder næsten eksplosionsagtigt under udvikling af giftige luftarter. Sidstnævnte slags film må derfor ikke opbevares i almindelige biblioteks-, museums- eller arkivlokaler, men anbringes efter brandvæsenets anvisninger.

Topografien og slægtsforskningen.

Af *Albert Fabritius*.

Da lektor *Regnar Knudsen* for nogle år siden udgav sin Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur (1939), sikrede han sig en række specialkyndige medarbejdere, der bragte artikler om de mest forskellige emner, spændende fra geologi og arkæologi over sprogforskning, slægtsforskning og almindelig historie til retshistorie, kommunalkundskab og erhvervslære. Nægtes kan det vel ikke, at denne brogede mosaik virkede noget flimrende, men paa den anden side lå der til grund for dispositionen den rigtige erkendelse, at den forsker, som beskæftiger sig med sin hjemegns historie, har brug for den videst mulige horisont — lokalhistorien må aldrig blive så lokal, at den ikke trækker baggrunden op og bringer de lokale begivenheder og egnens særlige udvikling i relation til den almindelige historie. Det er først, når den store sammenhæng er klarlagt, at de specielle, lokale ejendommeligheder træder tydeligt for dagen — først da bliver lokalhistorien historie — uundværlige farver på den palet, hvormed det fædrelandshistoriske billede skal males.

Blandt de mange brogede emner var også slægtsforskningen — naturligvis, thi slægtsforskningen er vel, når alt kommer til alt, et af de områder, der grænser nærmest op til lokalhistorien som sådan; den behandler også et udsnit — et lille, bitte, meget begrænset område af den store almindelige historie, den kan heller ikke undvære den almenhistoriske baggrund sålidt som iøvrigt den lokalhistoriske. Også slægtsforskningen kan, på enkelte punkter ganske vist og kun for detaillerne, yde sit bidrag til den almindelige historie. Lokalhistorisk forskning og slægtshistorisk forskning må arbejde sammen — den ene kan ikke undvære den anden.

Hvis vi ser på den danske genealogiske og slægtshistoriske litteratur i de godt hundrede år, i hvilke den for alvor har været dyrket, er det i første øjeblik forbavsende, i hvor ringe grad den bærer præg af egentligt samarbejde med den lokalhistoriske forskning; vist findes der rundt om i vore amtshistoriske årbøger efterhånden ikke så få stamtavler, og meget af det øvrige stof i årbøgerne er jo også naturligt lokalbiografisk præget, men egentlige egns-slægtshistoriske undersøgelser er en sjælden vare, og den genealogiske litteratur har i det store og hele først sent fået øjnene op for, at et grundigt kendskab til den pågældende egns særlige historie er nødvendig som baggrundsskildring; at genealogien må

rådføre sig med et ordentligt kortmateriale til belysning af lokaliteternes fordeling er først sent og endnu dårlig nok gået op for dens dyrkere.

Forholdet har imidlertid sin naturlige forklaring — det skyldes for det første, at genealogien for langt den største dels vedkommende har været dyrket af amatører eller halvprofessionelle, som har savnet mulighederne for at vurdere alle de nødvendige forudsætninger, men det skyldes også noget andet og mere — nemlig selve de felter, som den genealogiske forskning har taget op, de specielle formål, som har bestemt forskningens karakter.

Den første egentlige genealog, Danmark har fostret, er *Johan Carl Louis Lengnick* (1796—1861) — kaptajn Lengnick, som han gerne kaldes, da han oprindelig startede en militær karrière. Da han trådte ud af hæren, blev han i 1831 kopist under Københavns magistrat og ansat i den afdeling, hvorunder overformynderiets sager sorterede. Det var den daglige syslen med dette materiale med dets rigdom på genealogisk kildestof i forbindelse med en naturlig tilbøjelighed, der førte Lengnick ind på genealogiske studier. Disse havde dog navnlig til at begynde med et rent praktisk formål, dels at vejlede legatbestyrelser med hensyn til adkomstberettigede ved legater, hvor fundatserne gav slægtskabsforhold fortrinnet, dels at holde familierne underrettede om, hvilke legater de i kraft af slægtssammenhængen havde adgang til. Da *Lengnick* i 1839 sammen med *Fr. Thaarup* tog initiativet til dannelsen af det lidet levedygtige genealogisk-biographiske selskab, var hans hovedtanke utvivlsomt den at få oprettet et kontor og et arkiv, der kunne tjene som centrum for den genealogiske forskning. Han kunne imidlertid ikke få sine ønsker gennemført, idet selskabet foretrak at lægge hovedvægten på udgivelsen af sit tidsskrift: Genealogisk og biographisk Archiv, og Lengnick trådte derfor ud af selskabet og virkede nu som praktiserende genealog og sin egen forlægger, hvad der dog var en lidet lukrativ forretning for ham. De fleste af Lengnicks stamtavler, hvis tal overstiger 500, er udgivet i samlingerne: Genealogier over adelige og borgerlige familier; de lider af iøjnefaldende svagheder bedømt med vore øjne — de er dog set med samtidens intet mindre end en bedrift. Selvom han ikke overalt har kunnet inddrage primært kildestof, har han dog i en grad som ingen tidligere anvendt førstehåndskilder — overformynderiets arkivalier dannede grundlaget, men også enkekassens arkiv, skifteprotokoller og kirkebøger blev inddraget — og han skabte ved det samarbejde, han fik med præsterne landet over, et betydeligt hjælpemiddel også for senere forskere i den samling kirkebogsuddrag, der nu findes i rigsarkivet og i landsarkivet i Viborg og bærer hans navn.

En af de mest iøjnefaldende svagheder ved de Lengnickske stamtavler er den totale mangel på stedsangivelser; det var overhovedet ikke gået op for den ældre genealogiske forsknings udøvere, at stedsangivelserne havde den fjerneste interesse — de indså ikke, at man derigennem dels

dokumenterede sine angivelser, dels gav andre interesserede de nødvendige muligheder for at føre undersøgelserne videre; når de havde konstateret en fødselsdato og et år, så var der ikke brug for mere, ikke mere at diskutere om. Forholdet viser endvidere en total mangel på forståelse for forbindelsen mellem slægtsforhold og lokalitet.

Den linie i dansk genealogisk-personalhistorisk forskning, som Lengnick repræsenterer — udforskningen i første række af købstadsbefolkningens og embedsstandens slægtskabsforhold — har været den dominerende indenfor dansk genealogi — den fulgtes før Lengnick af *Hofman* og *Giessing*, den fortsattes efter ham af *Hiort Lorenzen*, *Sofus Elvius*, *Th. Hauch-Fausbøll* og tildels også af *Louis Bobé*, der dog navnlig interesserede sig for fremmedelementerne, især i den københavnske befolkning. Om dem alle gælder det samme — i de rene genealogier er der ingen rigtig fornemmelse for lokalitetsundersøgelsernes betydning, eller — hvad der for de her nævnte forskeres vedkommende er det væsentlige — materialet giver ikke i større grad anledning dertil, begrænset som det er indenfor købstæderne eller samfundets socialt højere stillede lag.

Louis Bobé viste dog ved sit arbejde med adelens stamtavler, at kendskabet til den egn, hvor slægten havde hjemme, kunne danne det frugtbare udgangspunkt for holdbare arbejdshypoteser. Bobés hovedindsats ligger, som det vil vides, på udforskningen af den holstenske adels genealogiske forhold; gennem talrige rejser i landet mellem Elben og Østersøen lærte han ikke alene, hvad arkiverne rummede af skatte, men også hvorledes landet så ud, hvordan lokaliteterne lå i forhold til hinanden, og når han senere ved sit skrivebord i Bakkehuset skulle ordne og samle sine indtryk og havde sit store kort over egnen udbredt som underlag for alle sine løse ekscerpter vedrørende Rantzau'er og Ahlefeldt'er, Tralau'er og Westensee'r, så var lokaliteterne mere end døde navne for ham, og afstandene på kortet kendte han igen i sine ben. Uden dette fortrolige kendskab til de lokale forhold tør man antage, at han ville have overset væsentlige momenter — givet er det, at han derigennem nok så meget som ved heraldiken, med hvilken han aldrig blev fuldt fortrolig, nåede videre både i forskning og i skildring.

Det forsøg, som Lengnick og Thaarup i 1839 havde gjort med dannelsen af et genealogisk selskab til afløsning af det forlængst hensovede Genealogisk-Heraldisk Selskab blev med mere blivende held genoptaget i 1879, da en kreds af mænd stiftede Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie og påbegyndte udgivelsen af Personalhistorisk Tidsskrift. Trods et meget begrænset medlemstal — der besynderlig nok har holdt sig nogenlunde konstant lige til vore dage — har Samfundet kunnet bevare sin eksistens nu i 73 Aar, og har faktisk først nu under den som følge navnlig af den sidste verdenskrig stedfundne katastrofale prisudvikling mærket til vanskeligheder af økonomisk art. Dannelsen af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie fik afgørende ind-

flydelse på den danske genealogis udvikling — gennem Samfundet bragtes dansk genealogisk forskning i forbindelse med udenlandske selskaber, navnlig skandinaviske og tyske, gennem Samfundet modnedes forskerne til erkendelse og studium af genealogiens teori og metodelære — genealogisk forskning gjorde skridtet fra hobby til videnskab, en af historiens — også lokalhistoriens — uundværlige hjælpediscipliner, der dog i kraft af sine særlige forudsætninger hidtil har bevaret og må stræbe efter at bevare forbindelserne med bredere kredse. Genealogisk forskning skal være videnskab, for så vidt som den skal fremskaffe de videnskabeligt holdbare dokumentationer for slægtsskabssammenhængen, og for så vidt som dens trænede dyrkere ved studium og sammenligning af det samlede materiale skal kunne læse og uddrage de almindelige regler, der bidrager til forståelsen af menneskeligt samkvems og kulturs historie — men den skal ikke blot være videnskab »for de sjældne få, som vor gave forstå« — der skal være plads, som der hidtil har været, for de amatørforskere, der vil gøre sig den ulejlighed og har evnerne dertil, at sætte sig ind i og opfylde dens elementære krav til kildekritik og metode — uden amatørens dybe kærlighed til det emne, han ikke har kunnet lade ligge, ville al genealogisk forskning her i landet snart gå i stå. Men der skal ikke være plads for den betragtning, som for nogle år siden kom til orde i et — ja, genealogisk arbejde kan man næppe kalde det — hvori forfatteren erklærede, at nu var han blevet over 80 og efterhånden uegnet til alt fornuftigt arbejde, så derfor havde han nu forsøgt at finde ud af sine familieforhold — det var derefter. Og der skal heller ikke være plads for de professionelle grossister, som med større eller mindre forretningsduelighed og smartness leverer genealogier eller biografiske etatværker på samlebånd og endog ikke viger tilbage for kildeforfalskninger for at fremskaffe resultater. Det er sådanne eksempler — og ikke den mere eller mindre velegnede, men ærligt stræbende amatør — der bringer genealogien i miskredit og sætter »Genealogister i Classe med Rottefengere, Hestegildere og andre slige«.

Personalhistorisk Tidsskrift blev Samfundets talerør og dermed organ for det personalhistoriske og genealogiske studium. Omkring tidsskriftet samlede sig forskningens førende navne, og det blev på engang et forum og et incitament for den frie forskning. Gennem snart 75 år har Personalhistorisk Tidsskrift opnået stor anseelse og en videnskabelig standard, der måske på een gang er dets styrke og dets svaghed. Styrken derved er der ikke grund til at komme nærmere ind på, den ligger klart i dagen, svagheden ligger mest deri, at amatørforskningen kun med ærbødighed under frygt og bæven nærmer sig tidsskriftet. Man mener, at det, man har arbejdet med, er ikke godt nok, hverken i udførelse eller i emnevalg, til at blive trykt i tidsskriftet, og derfor holder man sig beskedent tilbage. Hertil er blot at sige, at såfremt det pågældende bidrag såvel i metodisk som i stilistisk henseende opfylder de krav, som tids-

skriftets standard — der ikke må sænkes — stiller, så vil dets optagelse ingenlunde støde på vanskeligheder; hvad emnevalget angår, er det en selvfølgelighed, at det hå have nogen almindelig interesse — amatørforskningens standard må således nærme sig til tidsskriftets — ikke omvendt; kun derved føres forskningen videre.

Nægtes kan det vel ikke, at tidsskriftet i og for sig uden egen skyld, har fået et »fornemt« præg, og en af grundene hertil er utvivlsomt også at søge i de særlige forhold omkring dets dannelse og i den udvikling, som også den lokalhistoriske forskning har gennemløbet. Det er ret betegnende for Samfundets tilblivelse — og vel også i dybeste forstand afgørende for dets eksistens — at kun så få aktive personalhistorikere nævnes blandt de første danske bestyrelsesmedlemmer; den kreds, der stiftede Samfundet og grundlagde tidsskriftet, bestod af en række historisk og personalhistorisk interesserede folk med ansete navne, mænd, der for de flestes vedkommende havde gamle, ansete og traditionsrige familier bag sig med dybe rødder i dansk-norske embedsmandskredse. Det var naturligt for disse mænd at stifte et samfund, der var fælles dansk-norsk, og deres traditioner og kulturelle milieu måtte naturligt blive bestemmende for tidsskriftets karakter — det blev i første række et tidsskrift til belysning af de slægter, der i »Tvillingerigerne« — som man sagde i det 18de århundrede — havde betydet noget socialt og kulturelt og gjort en indsats til gavn for begge lande.

Det samarbejde mellem de to igennem århundreder så nært forbundne og slægtsmæssigt stærkt sammenhørende lande, som således blev skabt på dette felt, blev vel ikke bragt til ophør, men skiftede i væsentlig grad karakter, da nordmændene i 1926—27 udskilte sig af Samfundet og dannede Norsk slektshistorisk Forening med sit selvstændige organ: Norsk slektshistorisk Tidsskrift. Ophævelsen af det direkte samarbejde blev ingenlunde hilst med større begejstring i vort land, men man måtte vel allerede dengang erkende, som man har gjort det senere hen, at det var en naturlig følge af udviklingen. Efterhånden som årene var gået, var stedse videre kredse af den norske befolkning blevet interesseret i det slægtshistoriske arbejde, og med grundlag i Norges specielle geografiske forhold måtte den norske forsknings interesser i stedse stigende tempo fjerne sig fra fællestidens slægter og blive stadig mere særnorsk bestemt, hyppigt endda med en stærkt afgrænset lokalbetoning.

Som denne særlige norske udvikling blev afgørende for forholdet til den danske genealogis centrum, således blev den bestemmende for dannelsen af de talrige lokale norske »ættesogalag« og for den norske litteraturs særlige udformning, især som den fremtræder i bygdebøgerne.

Bygdebogslitteraturen repræsenterer på norsk grund den snævrest tænkelige forbindelse mellem lokalhistorie og slægtsforskning; i disse oftest bindstærke værker har man ikke alene tilvejebragt brede topo-

grafiske og folkloristiske skildringer af den pågældende bygd, men gård for gård opstillet slægtsregistre, således at bygden også genealogisk er blevet kortlagt.

At denne udvikling er noget for Norge særegent, bestemt som sagt af landets geografiske udformning med afsondrede bygder i dalene og i hvert fald vanskeligere kommunikationsforhold, er utvivlsomt, og uden videre vil denne udvikling ikke kunne kopieres på dansk grund, hvor befolkningen vel i ældre tid har været stærkt bundet til hjemegnen, oftest vistnok indenfor herredsgrænsen, men i nyere tid i kraft af kommunikationsmidlernes rivende udvikling har opnået stedse nærmere kontakt. Der vil dog være god grund for den danske forskning til at følge denne litteratur med opmærksomhed.

Udviklingen i Danmark er imidlertid forløbet ad helt andre baner. Som Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie var organiseret, var der ikke, da de amtshistoriske samfund i de første tiår af vort århundrede groede frem, noget blik for betydningen af at søge tilvejebragt et nærmere samarbejde på disse felter; resultatet blev, at de amtshistoriske samfunds virksomhed i første række blev mere topografisk end slægtshistorisk bestemt, og deres område blev, stadig i kraft af den fra norske forhold forskellige geografiske og bebyggelsesmæssige natur, ikke nær så lokalt afgrænset.

I den danske topografiske litteratur vil det derfor i første række være sognehistorierne, som skal tage den opgave op ikke alene at skildre egnens og sognets almindelige, politisk-økonomiske og kulturelle historie, men også dens mennesker, de slægtssamfund, som har båret denne kultur. Et ypperligt eksempel på, hvorledes et sådant arbejde kan lægges an, og hvad det kan give, danner pastor *H. Hejselbjerg Paulsens* fortræffelige undersøgelser over befolkningen i Øster Løgum sogn (Sønderjydske Slægter I, 1941), der spænder over sognets befolkningshistorie gennem ca. 400 år. Det er af meget stor rækkevidde, at det første egentlige arbejde af denne art indenfor dansk hjemstavnsforskning er af så betydelig kvalitet, og det må håbes, at det vil komme til at danne skole.

Andet af denne art findes ikke på dansk grund; derimod udviser den specielle stamtavlelitteratur i de seneste årtier en stedse stigende tendens til at vælge et topografisk udgangspunkt; man har i bibliografien fået en rubrik, der hedder »topografisk personalhistorie«, til anbringelse af de genealogiske værker, der i stedet for til et bestemt familienavn er knyttet til en bestemt lokalitet. Oftest tager disse stamtavler deres udgangspunkt i en bestemt gård og samler sig om at udrede den jo som regel meget talrige efterslægt efter et bestemt ejerpar. Der findes dog også eksempler på, at en bestemt ejendoms beboere undersøges genealogisk, uanset om de måtte tilhøre flere forskellige slægter.

Som et klassisk eksempel på denne topografiske stamtavlelitteratur kan nævnes den 1951 ved *Gunnar Milthers* tilrettelagte 2. udgave af

»Slægten fra Fastergaard«, der netop som nævnt tager sit udgangspunkt i gården og følger den vidtforgrenede efterslægt op til nutiden, ganske uanset, at de enkelte familier fører vidtforskellige efternavne.

I sammenhæng hermed må man nævne den — også i de senere år — fremvoksede slægtsgårdsbevægelse. Slægtsgårdsforeningen opretholder som bekendt det såkaldte slægtsgårdsarkiv, der i vidt omfang indsamler materiale til slægtsgårdenes og de dertil knyttede slægters historie. Man må beklage, at Slægtsgårdsforeningen af grunde, som er forskningen uvedkommende, ikke har ment det opportunt at fastholde de normale slægtsdefinitioner for begrebet slægtsgårde, men som sådanne anerkender gårde, hvis ejerlister i slægtsmæssig (biologisk) henseende afbrydes ved udgifte eller adoption — men selv med denne svaghed er der næppe tvivl om, at slægtsgårdsbevægelsen vil kunne komme til at spille en betydelig rolle i udviklingen af samarbejdet mellem topografi og slægtsforskning. Den vækker interesse for slægtsgranskningen og fører til, at slægterne, selv når de kommer bort fra hjemegnen, bevarer forbindelserne bagud — kontinuiteten i deres liv.

Skal vi sluttelig sammenfatte de her fremførte bemærkninger, som emnet har givet anledning til, kan følgende hovedpunkter opstilles: den genealogiske forskning har her i landet i alt for høj grad haft sin opmærksomhed ensidigt rettet mod udforskningen af adelens, embedsstandens og den socialt bedre stillede del af købstadsbefolkningens slægter og har, hvor det drejer sig om slægtshistoriske arbejder, tidligere kun i ringe grad haft øjnene åbne for nødvendigheden af at påvise forbindelsen mellem slægt og lokalitet — egnsforskningens brugbarhed som hjælpemiddel i den genealogiske metode. Ved dannelsen af amtssamfundene og væksten i de amtshistoriske årbøger er hovedvægten blevet lagt på det specielt lokalhistoriske, folkloristiske og lokalt kulturhistoriske, medens sansen for slægtssamhørigheden indenfor egnen kun i ringere grad har været levende — eller rettere: er kommet til udtryk.

Erkendelsen heraf må føre for det første til et samarbejde på bredere front mellem de amtshistoriske samfund og Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie — et samarbejde som kunne tænkes etableret gennem Personalhistorisk Tidsskrift under en eller anden form — og for det andet til, at man ved de specielle slægtshistoriske eller lokalhistoriske arbejder har opmærksomheden i højere grad end hidtil rettet imod at inddrage også den anden forskningsgren.

Et smukt eksempel på, hvad der kan komme ud af et slægtshistorisk arbejde, når forfatteren er opmærksom herpå og er fuldt fortrolig såvel med de genealogiske og topografiske forudsætninger, er dr. *Axel Steensbergs* skildring af »Slægten Steensberg og dens vestjyske Hjemsted« (1950). I al sin fordringsløshed kan denne lille bog, præget af almen viden og dyb hjemstavnskærlighed, tjene som eksempel for forskningen.

Stednavneudvalgets samlinger.

Af *Gunnar Knudsen.*

Som det sikkert vil være læserne af dette tidsskrift bekendt, har Stednavneudvalget, der oprettedes 13/7 1910, både praktiske og videnskabelige opgaver, nemlig at stille forslag om stednavnenes retskrivning og at udgive videnskabelige publikationer om Danmarks stednavne.

Men hvad enten det drejer sig om at tolke et stednavn, at finde ud af, hvad det betyder, eller det drejer sig om at fastslå, i hvilken form det helst skal skrives — ofte træffer man jo samme stednavn skrevet på flere måder — må man vide alt hvad der lader sig oplyse om navnet: hvordan det har været skrevet tiderne igennem, hvordan det udtales i det stedlige folkemål, hvilken slags genstand det betegner og hvorledes stedet er beliggende. Det vil sige, at såvel videnskabelig navneforskning som praktisk navnebehandling kræver et meget omfattende kendskab til selve navnestoffet.

Den første periode i Stednavneudvalgets virksomhed var derfor fuldkommen viet til stofindsamlingen, og først efter at der var tilvejebragt landsomfattende samlinger kunde man begynde at arbejde med stoffet.

Erfaringen viser, at mange tilsyneladende dunkle navne bliver gennemskuelige, når man får fat i de ældste skriftformer. Odense skrives ca. 1100 *Othenswi,* som betyder »Odins helligdom«, og København skrives 1253 *Køpmannæhafn,* hvilket ganske ligefrem betyder »købmændenes havn«. For stednavneforskningen er det derfor nødvendigt at have adgang til navnematerialet fra ældre tid, i første række det middelalderlige stof, men mange navne kendes desværre ikke så langt tilbage som til middelalderen, ikke fordi de er af nyere oprindelse, men fordi det er så tilfældigt, hvad der er overleveret ad skriftlig vej.

Det middelalderlige stednavnestof må samles fra mange forskellige kilder. Der er først den egentlige historieskrivning, det kan være samlede fremstillinger af større eller mindre historiske afsnit, som hos *Saxo* og *Svend Aggesøn,* også fremmed historieskrivning kan her komme til nytte, som *Adam af Bremen* og de norsk-islandske sagaer. Dernæst annalerne, de i årbogsform opstillede historiske fremstillinger. Større mængder af navnestof finder man dog i jordebøgerne, således *kong Valdemars jordebog* fra 1231, *roskildebispens jordebog* fra 1370 og *slesvigbispens jordebog* fra 1462; også *Eline Goyes jordebog* fra 1552 indeholder overordent-

lig meget middelalderligt stof. Men det allermeste navnestof findes dog i brevene. Mange af disse er bevaret i original, de ældste skrevne på pergament med vedhængende vokssegl, de senere oftest på papir. Det er gerne dokumenter af forskellig art: skøder, kontrakter, testamenter, tingsvidner, domme, gældsbreve, gavebreve, privilegier, forordninger m. m., ikke privatbreve i moderne forstand. Mange af disse dokumenter er i tidens løb blevet afskrevet til brug for retssager, de findes i tingbøger eller foreligger i en på tinget bekræftet afskrift (alm. kaldet vidisse), ligesom der ikke sjælden er blevet optaget registraturer over de i klostre eller på slotte stående brevkister, hvorved en kortfattet indholdsangivelse af disse breve er blevet bevaret for eftertiden. I visse tilfælde er der taget fuldstændige afskrifter af de dokumenter, som fandtes i et kloster, således *Esrum klosters brevbog, Soro gavebog* og *Løgumbogen*. Mange middelalderlige dokumenter er i tidens løb blevet udgivet i forskellige historiske samleværker, i tidsskrifter eller på anden måde, en registratur herover findes i det af Videnskabernes Selskab udgivne værk *Regesta diplomatica Historiæ Danicæ* (7 bind, 1847—1907). Regesta omfatter imidlertid kun de trykte diplomer, og da der fandtes mange uudgivne, var værket langtfra udtømmende. Dette blev der dog rådet bod på ved Kristian Erslevs *Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen* med udtog af de hidtil utrykte (*Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*), 4 bind, 1894—1912, en fortegnelse, som går til 1450, og som senere er fortsat af William Christensen til 1513 under samme titel, men med betegnelsen 2. række (9 bind, 1928—39). Disse værker, der efter den latinske titel gerne benævnes Repertorium 1ste og 2den række, er nøglen til vort middelalderlige diplomstof.

For Stednavneudvalget var det nødvendigt at have let adgang til alt det middelalderlige kildestof, og man oprettede derfor en diplomsamling, dannet af udklip af de værker, hvori diplomerne var trykt; disse udklip opklæbedes sammen med de tilsvarende udklip af Regesta og Repertorium på kvartblade og arkiveredes i æsker; dog var det ikke muligt at skaffe udsnit af alle tryk, da de pågældende bøger kunde være for dyre at anskaffe. For mange dokumenters vedkommende har man derfor måttet indskrænke sig til at opklæbe udklippene fra Regesta og Repertorium på samme kvartblad og erstatte udsnittet, altså trykket af selve dokumenet, med en udskrift af de i dette forekommende navne.

Det diplomatarium, der på denne måde sammenstykkedes af udklip fra ældre og nyere værker i forbindelse med navneekscerpter fra de mere utilgængelige tryk, kan naturligvis kun betragtes som en midlertidig nødhjælp, og med tiden vil det også blive overflødiggjort af *Diplomatarium Danicum*, der udgives af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, og hvoraf der foreligger 9 bind, omfattende årene 1250 til 1305 og 1328 til 1336. Disse 9 bind indeholder det dokumentstof, som i vort diplomatarium rummes i 10 arkivkasser, og da vi ialt har 136 arkiv-

kasser fulde, vil en samlet udgivelse kræve ca. 130 bind; udgivelsen af de 9 bind har taget 13 år, og hvis der fortsættes i samme tempo, vil værket ikke kunne afsluttes før omkring år 2125. Det har således lange udsigter, inden Stednavneudvalgets diplomatarium bliver overflødigt, men det sker successivt, efterhånden som udgivelsen af Diplomatarium Danicum skrider frem.

Stednavneudvalgets diplomatarium har som omtalt måttet opbygges på grundlag af eksisterende trykte gengivelser af de gamle dokumenter. Imidlertid er adskillige af disse tryk temmelig gamle, og i gamle dage stillede man ikke så store krav om bogstavret udgivelse som tilfældet er ved moderne udgaver; det har derfor undertiden været nødvendigt at konferere aftrykkene med originalbrevene, hvor disse eksisterer, og dette sker naturligvis særlig i tilfælde, hvor en skriveform af et navn forekommer mistænkelig og hvor det af hensyn til tolkning af navnet er ønskeligt at opnå det sikrest mulige grundlag. At revidere samtlige tryk efter originalerne vilde dog være ganske uoverkommeligt, det vilde være det samme som at udføre det meste af forarbejderne til Diplomatarium Danicum, der jo netop bygger på originaldokumenterne eller, hvor disse ikke findes, på afskrifter, og hvor man kender flere ældre afskrifter af samme dokument, på det samlede afskriftsmateriale, således at der i regelen aftrykkes den ældste eller bedste afskrift og anføres varianter fra de øvrige.

Dernæst er alle diplomernes stednavne blevet understreget med rødt, og alle personnavne med blåt. Stednavnene er derefter blevet udskrevet på sedler, idet man dog ved de meget store navne, navne på landsdele og købstæder, har indskrænket sig til et udvalg, men ved udskrivningen har man altid afkrydset det pågældende eksempel i diplomatariet med et blækmærke i den røde understregning, således at det vil være let senere at komplettere seddelmaterialet. Der er blevet anvendt sedler af forskellig farve for henholdsvis navne, der hidrører fra originaldokumenter og for navne der hidrører fra dokumenter, der kun kendes gennem afskrift, og i sidste tilfælde noteres afskriftens alder eller herkomst. Stednavnene er derpå blevet indført i den topografiske samling, hvorom nedenfor, og endelig er sedlerne blevet alfabetisk ordnede i et særligt kartotek. Også personnavnene er blevet udskrevet på sedler og danner grundlaget for det på Carlsbergfondets bekostning udgivne værk *Danmarks gamle Personnavne* (ved Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby), hvoraf 1ste del, fornavne, er udkommet 1936—48, og 2den del, tilnavne, er under udgivelse.

Den topografiske samling blev grundlagt i Stednavneudvalgets første virksomhedsperiode og er en stadig voksende samling. Man udskrev først matriklerne 1844, 1688 og 1664, og hvert ejerlav fik sin hovedliste samt tillægslister med navne på enkelte bebyggelser, navne på møller og broer, naturnavne og marknavne. På disse lister, der er i

kvartformat og samlede i læg for hvert sogn og som opbevares i ca. 300 arkivkasser, er foruden de foran omtalte navneformer fra de middelalderlige kilder tillige indskrevet navneformer fra en række kilder fra nyere tid, skattelister, jordebøger, kort m. m., men her er der ikke som for middelalderens vedkommende tale om, at alt er kommet med; det vilde være ganske uoverkommeligt til dette formål at gennemgå alt eksisterende skrevet og trykt stof for tiden efter 1513, men der er samlet et så fyldigt eksempelstof, at man stort set kan følge hvert navns udviklingshistorie gennem tiderne lige ned til vore dage, og disse samlinger forøges stadig. Tager man en hovedliste for sig, vil man derfor kunne finde det pågældende landsbynavn i dets ældste kendte form og derefter alle overleverede former af det ned gennem middelalderen, og for 16.—20. årh. en række eksempler på de gennem tiderne vekslende skriveformer; det er i virkeligheden navnets stamtavle, vi her står overfor. Den, som søger oplysning om dette navns historie, vil ofte alene ved at betragte dets ældste former kunne gennemskue det og forstå, hvad det i virkeligheden betyder, ligesom han vil kunne følge dets udvikling gennem tiderne, fra den ældste, relativt klare form til nutidens mere dunkle. Til belysning heraf skal vi bringe et uddrag af hovedlisten for navnet Herlufmagle i Præstø Amt.

1201—1300	Helghælef
13/8 1257	Hellaelef
9/10 1268	Hellelæuæ maklæ
24/7 1321	Hellælef
17/6 1342	Hellef
7/12 1391	Helløge maglæ
3/5 1421	Helløghe maghlæ
24/6 1454	Helløffmagle
4/12 1508	Helloffmaghlæ
2/2 1550	Helluf
Mandt. 1610	Helluffmagle
Matr. 1664	Herluffmagle
Matr. 1688	Herlof Magle
Matr. 1844	Herlufmagle

Det er ganske tydeligt, at der foreligger en sammensætning af mandsnavnet *Helge* og den almindelige stednavneendelse *-lev*, men det er mærkeligt, at der i 17. årh. foregår en ændring til *Herlufmagle*. Den nærmest liggende forklaring er, at navnet er blevet påvirket af et andet velkendt navn fra samme egn, nemlig Herlufsholm.

Gennem disse lister over stednavnenes former ned gennem tiderne er der tilvejebragt et meget værdifuldt studiemateriale, og de danner grundlaget for Stednavneudvalgets videnskabelige publikationer, af hvilke der foreligger en længere række (Samsø, Frederiksborg Amt, Sønderjylland med ialt 5 bind, Vejle Amt, Viborg Amt og Bornholm). De lader sig dog også udnytte til rent lokalhistoriske formål. Hvis nogen samler

på Herlufmagles historie, vil han have stor nytte af en liste som den foranstående — det bemærkes, at denne kun er et uddrag, man må søge til den fuldstændige liste, som den foreligger i den topografiske samling. De citerede navneformer er nøglen til kildematerialet; er et navn kun anført med år og dato, finder man uden vanskelighed frem til dokumentet gennem Regesta, Repertorium eller (for årene 1250 til 1336) gennem Diplomatarium Danicum, og så kan man studere, hvad der på de pågældende steder siges om Herlufmagle. Hvad der før har krævet langvarigt studium og gennemgang af et stort og meget spredt kildestof lader sig nu gennemføre med største lethed og endda med større sikkerhed for at få alt med, end det vilde være muligt gennem den møjsommelige indsamling stykke for stykke ved at gennemgå alt det middelalderlige kildemateriale.

Medens man således får ikke så lidt at vide om Herlufmagle i middelalderen, vil man ved andre landsbyer ikke sjælden søge forgæves, for det er så tilfældigt, hvad der er overleveret ad skriftlig vej om de forskellige steder; faktum er at talrige landsbyers navne overhovedet ikke kendes i middelalderlig form, selv om man ad andre grunde må antage, at de pågældende byer er grundlagte i vikingetiden eller endnu tidligere. Men for den, der sysler med sådanne byers historie vil også den negative oplysning, at de ikke omtales i middelalderen, være af værdi; den kan spare ham for megen forgæves eftersøgning.

S t e d n a v n e o p t e g n e l s e r. Ved at spørge den stedlige befolkning kan man finde mange ofte gamle stednavne, som kun har været brugt mand og mand imellem og som aldrig har været nedskrevet eller kortlagt. Sådanne navne går tabt, når den sidste, der bruger dem, afgår ved døden, og det er derfor af ganske særlig interesse at få dem reddet. Og endvidere er det, som tidligere berørt, af overordentlig betydning for udforskningen af navnenes betydning at være i besiddelse af pålidelige oplysninger om navnenes udtale i den stedlige dialekt. Der er mange eksempler på, at udtaleformen er meget konservativ og lever videre, selv efter at navnets skriftform har ændret sig; således er Herlufmagle i 1916 blevet optegnet i udtaleformen *hællemawle*, en form der direkte afspejler navnets ældste form.

Stednavneudvalget begyndte derfor tidligt på at indsamle sådanne oplysninger. Man foretog prøveoptegnelser i enkelte byer og sogne og gik til værks med stor grundighed, idet man medtog alle navne og kortlagde dem, der ikke i forvejen stod på generalstabskortene. Da der imidlertid stilledes krav om, at der skulde udarbejdes retskrivningslister til praktisk brug over stednavne fra hele Danmark, hvortil det var nødvendigt at fremskaffe oplysninger om den stedlige udtale af alle landsbynavne og andre mere betydelige navne, måtte der ske en stærk forenkling af arbejdet. En optegnelse af udtalen af de allervigtigste stednavne blev foretaget i 1916—17 af udvalgets medarbejdere med bistand af en del unge

filologer, mest studenter, som det var lykkedes at engagere hertil. Man cyklede rundt til alle landets sogne og indhentede de fornødne oplysninger; hver optegner medbragte en liste over de vigtigste stednavne, udskrevet efter Trap, og disse navne gjaldt det om at få optegnet med lydskrift. Denne i hast tilvejebragte samling blev af stor vejledende betydning for retskrivningsarbejdet i den kommende tid, men den var ikke tilstrækkelig som grundlag for den videnskabelige behandling af de danske stednavne, da den kun omfattede et udsnit af navnestoffet.

Det stod dog stadig udvalget klart, at man burde tilstræbe at få alle stednavne optegnet og kortlagt, og efter disse retningslinier blev arbejdet også videreført efter 1917. I 1920 kom udvalget i forbindelse med kommunelærer, cand. phil. Johannes Schrøder, der syslede med store planer om udarbejdelse af hjemstavnskort til brug i skolerne og som havde opnået ikke ubetydelige bevillinger til forarbejder til disse kort. Som grundlag for disse hjemstavnskort iværksatte han i samråd med Stednavneudvalget en landsomfattende stednavneoptegnelse under medvirkning af Danmarks lærere, og resultaterne af denne indsamling indgik i Stednavneudvalgets samlinger. Der udsendtes til førstelæreren ved hovedskolen i hvert sogn et opklæbet sognekort, udskåret af Generalstabens målebordsblade, ledsaget af optegnelsesliste og en trykt vejledning i optegnelse af stednavne, forfattet af Svend Aakjær. Der indløb en mængde besvarelser, i 1935 opgjort til at dække 55 % af Danmarks sogne; siden er antallet stadig forøget, idet der hvert år har meldt sig frivillige optegnere, men der mangler skønsmæssigt endnu en fjerdedel af landets sogne.

Disse optegnelsers værdi ligger særlig i, at der herigennem er indsamlet store mængder af navne på marker, enge, bakker, dale, veje, vandløb og naturgenstande af forskellig art, ofte hidtil ukendte navne, som her for første gang er blevet kortlagt. De ledsagende noter indeholder mange værdifulde topografiske oplysninger. I vejledningen er der givet anvisning på brugen af en simplificeret lydskrift, der skulde kunne gengive dialektudtalen i grove træk, men mange af optegnerne har haft vanskeligt ved at benytte den og har indskrænket sig til at gengive dialektudtalen ved hjælp af de almindelige bogstaver, men også dette er en værdifuld hjælp til den rette forståelse af navnet.

Udvalget er stadig interesseret i at komme i forbindelse med folk, som i sagens interesse vil gøre en indsats for at få optegnet stednavne i de sogne, hvor optegnelse endnu ikke har fundet sted. Det vides af erfaring, at mange steder har interesserede lokalhistorikere arbejdet på at indsamle gamle stednavne efter den mundtlige tradition til brug for hjemstavnskort eller til sognebeskrivelser, og udvalget vilde være særlig interesseret i at få adgang til dette materiale, som i mange tilfælde vilde kunne supplere de eksisterende optegnelser. Der henligger uden tvivl også adskillige påbegyndte optegnelser til Stednavneudvalget, som aldrig er nået videre, også dem vilde vi være taknemlige for at få fat på, der

skulde nødig gå noget til spilde. Nedenfor bringes en liste over de sogne, hvorfra optegnelser mangler, og hvis der i nogle af disse sogne kunde skaffes udveje for gennem stedlig bistand at få rådet bod på denne mangel, vil Stednavneudvalget være taknemlig for en henvendelse herom og skal da sende det til optegnelsen fornødne materiale (kort, vejledning og optegnelsesliste). Også i de sogne, hvor indsamlingen har fundet sted, kan der undertiden være grund til at foretage en supplering, for ikke alle optegnere er gået lige grundigt til værks. Men herom må der naturligvis træffes særlig aftale i hvert enkelt tilfælde.

Da Stednavneudvalget efter 1920 begyndte at udgive videnskabelige publikationer om vore stednavne, blev det for ensartethedens skyld nødvendigt at foretage særskilte fonetiske optegnelser til brug for disse, og her havde vi den allerstørste nytte af de indkomne indberetninger, idet vi kunde lægge disse til grund og i hovedsagen indskrænke os til at lydskrive de her foreliggende navne, da det store vanskelige indsamlingsarbejde jo var gjort. Men for de sogne, hvor optegnelse ikke var sket, måtte arbejdet gøres fra grunden af ved en indgående udspørgning hos sognets ældre befolkning, et meget bekosteligt arbejde, da det medførte, at optegneren ofte måtte ofre flere dage på hvert sogn. Der udsendes stadigvæk hvert år flere specielt dialektkyndige filologer på disse optegnelser, foruden udvalgets egne medarbejdere også andre, som er i besiddelse af den fornødne uddannelse, og det er da også i årenes løb lykkedes at få gennemført de fornødne lydskriftoptegnelser for alle de områder, hvorfra der er udgivet videnskabelige publikationer, og endvidere er lydskrivningen tilendebragt i Maribo Amt, Svendborg Amt, på Møn samt i større dele af Randers Amt og Vendsyssel. Disse lydskriftoptegnelser er imidtid meget bekostelige, især på grund af rejseudgifterne, og det er begrænset, hvad der kan nås hvert år, det afhænger såvel af bevillingerne som af mulighederne for at fremskaffe virkelig habile optegnere. Desværre bliver det også vanskeligere og vanskeligere at finde gode meddelere, der taler egnens dialekt rent og uforfalsket, ligesom den omstændighed, at folk i vore dage flytter meget omkring, er skyld i, at man mange steder ikke mere finder meddelere, som fra barndommen er fortrolige med sognets gamle stednavne. Det vil ikke vare længe, før den gamle navnetradition går i glemme, og så kan man lige så godt holde op.

Vi slutter denne redegørelse med en fortegnelse over de sogne, hvorfra der hidtil ikke er indkommet nogen optegnelse:

Frederiksborg Amt. Helsingør, Frederikssund, Hellebæk, Grønholt, Blovstrød, Hørsholm, Esbønderup, Maarum, Blistrup, Tibirke, Annisse, Tjæreby, Melby, Frederiksborg Slotssogn, N.-Herlev, Lillerød, Lynge, Uggeløse, Uvelse, Græse, Sigerslevvester, Jørlunde, Udesundby Landdistr., Snostrup, Ølstykke, Stenløse, Gerlev, Kundby, Ferslev, Vellerup, Oro.

Københavns Amt. Roskilde, Køge, Taarnby, Magleby, Hvidovre, Brønshøj, Rødovre, Gladsakse, Herlev, Gentofte, Søllerød, Brøndbyvester, Brøndbyøster, Herstedøster, Herstedvester, Vallensbæk, Ishøj, Høje-Taastrup, Sengeløse, Led-

øje, Smørum, Ballerup, Maalov, Roskilde Domkirkes Landdistr., Skt. Jørgensbjerg, Herslev, Kornerup, Glim, Hvalsø, Saaby, Kisserup, Lyndby, Sæby, Gershøj, Greve, Reerslev, Vindinge, Tune, Karlstrup, Havdrup, Jersie, Ejby, Højelse.

Holbæk Aml. Holbæk, Søstrup, Aagerup, Soderup, Taastrup, Undløse, Sondersted, Stenlille, Hagested, Tuse, Kundby, Hjembæk, Jyderup, Skamstrup, Frydendal, Sæby, Ruds-Vedby, Skellebjerg, Ørslev, Solbjerg, Havrebjerg, Rosnæs, Tømmerup, St.-Fuglede, Føllenslev, Særslev, Viskinge, Avnsø, Værslev, Jorløse, Sejerø, Rørvig, Odden, Højby, Vig, N.-Asmindrup, Egebjerg, Grevinge, Asnæs, Faarevejle, Vallekilde, Hørve.

Sorø Aml. Ringsted, Slagelse, Skælskør, Lynge, Broby, Fjenneslev, Munke-Bjergby, Gyrstinge, Flinterup, Stenmagle, Ringsted Landsogn, Bringstrup, Sigersted, Haraldsted, Jystrup, Valsølille, Vigersted, Vetterslev, Sneslev, Ørslev, Freerslev, Teestrup, Sønderup, Nordrup, Gudum, Kindertofte, Sludstrup, Gerlev, Vemmelev, Boeslunde, Flakkebjerg, Faardrup, Haarslev, Ting-Jellinge, Hyllested, Venslev, Holsteinborg, S.-Bjerge, Agersø, Haldagerlille, Krummerup, Førslev, Gunderslev, Marvede, Kvislemark, Fyrendal.

Præsto Aml. Lellinge, Bjæverskov, Vollerslev, Gørslev, St.-Heddinge Landsogn, Højerup, Holtug, Smerup, Frøslev, L.-Heddinge, Karise, Alslev, Vemmetofte, Hylleholt, Dalby, Tybjerg, Herlufmagle, Fensmark, Rislev, Glumsø, Tyvelse, Vrangstrup, Holme-Olstrup, Vejlø, V.-Egesborg, Lundby, Kong, Sværdborg, Snesere, Baarse, Skibinge, Allerslev, Udby.

Odense Aml. Odense, Bogense, Odense Skt. Hans S., Odense Vor Frue S., Korup, Vissenbjerg, Fraugde, Allerup, S.-Næraa, N.-Søby, Drigstrup, Rynkeby, Norup, N.-Næraa, Bederslev, Uggerslev, Klinte, N.-Sandager, Melby, Veflinge, Asperup, Ejby, Ingslev, Ørslev, Tanderup, Barløse, Gamtofte, Kærum, Søby, Skydebjerg, Ørsted, Vedtofte, Kong.

Hjørring Aml. Bjergby, Tornby, Rakkeby, Vejby, Vrensted, Tolstrup, V.-Brønderslev, Serritslev, Jerslev, Torslev, Haverslev, Aggersborg, Bejstrup.

Tisted Aml. V.-Torup, Ræer, Vigsø, V.-Vandet, Hillerslev, Kaastrup, Hundstrup, Østerild, Hjardemaal, Tilsted, Lodbjerg, Agger, Heltborg, Ydby, Gettrup, Odby, Jegindø, Nykøbing, Frøslev, Mollerup, Tæbring, Rakkeby, Vejerslev, Blidstrup, Lørslev, Ørding, Galtrup, Dragstrup, Skallerup, Solbjerg, Flade, Bjergby, Alsted.

Aalborg Aml. Aalborg, Nibe, N.-Tranders, Gunderup, Romdrup, Klarup, Sejlflo, Gudum, Mov, Ellishøj, Svenstrup, Sønderup, Suldrup, Veggerby, Vokslev, Solbjerg, Brøndum, Seem, Gerding, Skørping, Fræer, Als, Vive, Ove, Valsgaard, Rold, Vebbestrup, Hørby, Haverslev, Skivum, Giver, Blære, Ejdrup, Havbro, V.-Hornum, Hyllebjerg, Stenild, Durup, Vonsild, Ullits, Lovns, Alstrup, Strandby, Bjørnsholm, Malle, Vilsted, Næsborg, Salling, Gundersted, Sebber, Ajstrup.

Randers Aml. Randers, Falslev, Vindblæs, Udbyneder, Asferg, Spentrup, Hald, Enslev, Vejlby, Lyngby, Rosmos, Albøge, Fuglslev.

Aarhus Aml. Aarhus, Skejby, Brabrand, Aarslev, Grundfor, Spørring, Trige, Lisbjerg, Elsted, Haldum, Faarup, Skovby, Borum, Storring, Stjær, Ormslev, Holme, Tiset, Maarslet, Astrup, Skanderup, Stilling, Vitved, Blegind, Hørning, Adslev, Mesing, Voldby, Søby, Sporup, Laasby, Tulstrup, Bryrup, Græstrup, Føvling, Træden, Vrads, Ejstrup, Nr.-Snede, Klovborg, Tørring, Østbirk, Vedslet, Kattrup, Hansted, Gangsted, Tamdrup, Nim, Endelave.

Ringkøbing Aml. Ringkøbing, Nørlem, N.-Nissum, Tørring, Bøvling, Flynder, Møborg, Gudum, Fabjerg, Hygum, Vandborg, Ramme, Maabjerg, Mejrup, Hanbjerg, Struer, Gimsing, Vejrum, Ølby, Fovsing, Navr, Sir, Vemb, Estvad, Sal, Ryde, Sevel, Grove, Hodsager, Skarrild, S.-Nissum, Staby, N.-Felding, Timring, Ringkøbing Landsogn, N.-Omme, Vedersø, Gammelsogn, Vorgod, N.-Vium, Her-

borg, Brejning, Ølstrup, Lyager, Hanning, Sædding, Borris, Faster, S.-Vium, Lyne, Strellev.

Ribe Amt. Lydum, Ho, Hodde, Ølgod, Ansager, Næsbjerg, Starup, Grimstrup, V.-Nykirke, Faaborg, Orre, Sneum, V.-Nebel, Hastrup, Guldager, Grene, Vorbasse, Hejnsvig, Lejrskov, Jordrup, Gesten, Seest, Holsted, Føvling, Malt, Folding, Vejen, Aastrup, Vejdrup, Darum, Bramminge, Hunderup.

På linie med sogneindberetningerne og ligeledes baseret på stedlig medvirkning ligger optegnelserne af stednavne i vore skove, der 1923 flg. er iværksat med bistand af Dansk Skovforening. Som grundlag for disse er i overvejende grad benyttet trykte skovkort, hvis navnebestand er blevet suppleret af de forstmænd, der har foretaget indsamlingen. Denne samling, der er ordnet alfabetisk efter skovdistrikternes navne, idet den ikke har kunnet sogneordnes, da mange skovdistrikter spænder over flere sogne, er af meget betydeligt omfang og omfatter de fleste større skovdistrikter. Endelig må nævnes optegnelsen af stednavne i vore farvande, som 1926 flg. blev foretaget med bistand af Dansk Fiskeriforening med søkort som basis; det lykkedes at få adskillige fiskere til at optegne og kortlægge navne på fiskepladser og deres »med«, de punkter i land, efter hvilke de kunde stedfæstes, navne, som ikke mere bruges under det moderne fiskeri, men som er af betydelig kulturhistorisk interesse. Disse optegnelser, som man senere i forbindelse med udvalgets egne lydskriftoptegnelser har søgt at supplere, er dog aldrig nået til at blive virkelig landsomfattende; der mangler endnu oplysninger på mange af farvandene.

Da det ikke er hensigten at redegøre udførligt for alle afdelinger af Stednavneudvalgets samlinger og alle grene af dets virksomhed, men kun for det, som er af særlig interesse for lokalhistorien, skal jeg indskrænke mig til et par afsluttende bemærkninger om kortsamlingen og biblioteket.

Under udvalgets omfattende kortsamlinger skal særlig fremhæves den nylig erhvervede samling af fotografier af gamle matrikelskort. På Stednavneudvalgets foranledning blev der under krigen foretaget en fotografering af alle originalkortene i matrikelsarkivet, som indeholder marknavne, og filmene af disse optagelser blev gemt et afsides sted på landet, hvor man håbede, at de vilde være i sikkerhed. Nu er disse film blevet kopieret i 5 eksemplarer og fordelt til arkiver og biblioteker; således har Stednavneudvalget erholdt et komplet sæt af dem, ialt henved 8000 stk. Ved fotograferingen er størrelsen nedsat fra 1:4000 til 1:20000, og navnene kan derfor kun læses ved brug af en stærk lup. Et sæt moderne matrikelskort over hele landet nedfotograferet til 1:10,000 danner en særlig samling, og af de i 1870'erne fremstillede trykte (litograferede) matrikelskort har udvalget vistnok det meste af, hvad der udkom.

Bogsamlingen er anlagt som et håndbibliotek for stednavneforskning og indeholder hovedsagelig håndbøger og speciallitteratur om stednavne

og personnavne. Fyldigst er naturligvis litteraturen om nordiske navne og i det hele taget om navne af germansk oprindelse. En særstilling indtager samlingen af litteratur vedrørende stednavne i vikingebygderne, den såkaldte Danelagssamling, der er noget nær udtømmende og omfatter mange bøger, der ellers ikke findes på nordiske biblioteker og hvis anskaffelse har været meget kostbar, men Rask-Ørstedfondet har bevilget de fornødne penge hertil. Til denne litteratur er udarbejdet et særligt register over stednavne af formodet skandinavisk oprindelse samt over de nordiske ord og personnavne, man har villet finde i dem. Denne nøgle til dette spredte stof er af ikke ringe betydning for vore egne studier, men den er også lejlighedsvis blevet benyttet af udenlandske videnskabmænd.

Hvis nogen ønsker oplysninger fra Stednavneudvalget, kan vedkommende sende en skriftlig forespørgsel eller aflægge et besøg på Stednavneudvalgets kontor, Fiolstræde 1, København K, daglig åbent for besøgende kl. 13—15. Naturligvis kan også telefonen, Palæ 6926, benyttes, men da besvarelserne gerne kræver undersøgelser, kan det i regelen ikke klares ved en enkelt opringning. Drejer det sig om større undersøgelser eller benyttelse af samlinger og håndbibliotek, er det nødvendigt at komme herind, da udlån ikke kan finde sted, og det er begrænset, hvad der kan klares ad skriftlig vej. Det er sket, at nogen har ønsket en skriftlig behandling af et helt sogns stednavne til brug for en sognebeskrivelse, men det tør vi aldrig indlade os på; måske kan vi mundtlig give nogen vejledning, men udarbejdelse af manuskripter af denne art tør vi ikke belaste virksomheden med.

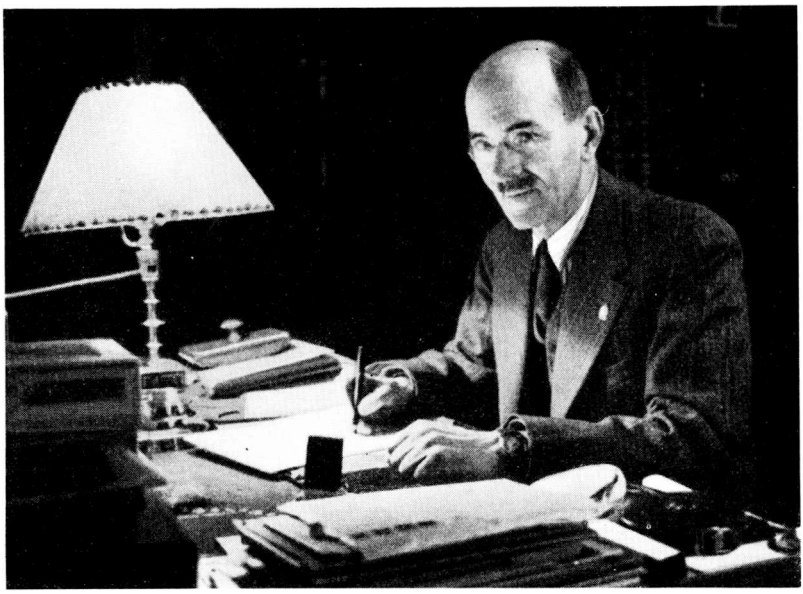

CHR. AXEL JENSEN
1878—1952

I Løbet af et godt halvt Aars Tid har dansk Kunsthistorie og middelalderlig Arkæologi, dansk Museumsvæsen og ikke mindst Nationalmuseet mistet to af sine allerbedste Mænd, lad saa være, at den ene af dem forinden var traadt ud af aktiv Tjeneste. Den 26. Maj 1951 døde *Poul Norlund*, og den 19. Januar 1952 gik *Christian Axel Jensen* bort.

C. A. J., som han kaldtes i daglig Tale, var næppe blevet Student i 1896, før han tyede ind i Nationalmuseets 2. Afd., hvor han blev i 52 Aar, indtil Lønningslovens »jernhaarde« Aldersgrænse 1948 tvang ham til at søge sin Afsked, sikkert meget mod hans Vilje! Samtidig med at han forberedte sig til Magisterkonferensen i Historie, arbejdede han dér som Volontør og Medhjælper, blev 1903, efter at han havde taget sin Konferens, Assistent (Inspektør II) og 1918 Inspektør I. Det var ingen Tilfældighed, der førte ham ned til Frederiksholms Kanal. Tværtimod var det saa at sige sunget for hans Vugge, at han skulde blive Museumsmand. Hans Fader, Grosserer Chr. A. Jensen, var nemlig en ivrig og tillige kyndig Samler baade af Kunst — husker jeg ikke fejl, var han en Tid Sekretær i Kunstforeningen — og af Renæssancens og Barokkens Træskærerarbejde og andet Kunsthaandværk. De nu vel ikke altfor mange, der har kendt Hjemmet paa Kobmagergade 3, vil have bevaret Mindet om Stuer, der snart sagt virkede som hele Museumsrum. I dette Milieu voksede han op og erhvervede sig dér den Viden om Tingene, man kun faar ved at have dem mellem Hænder og aflure dem alle deres Hem-

meligheder, og tillige en for en Museumsmand saare nyttig Viden om »Varepriser«, alt noget vi, der den Gang var unge sammen med ham, saa nogenlunde manglede. Men paa andre Omraader var han lige saa blank som vi — »Gud, hvor var vi uvidende«, udbrød han, da vi fejrede hans halvthundrede Aars Jubilæum — og som Forholdene dengang laa i 2. Afdeling, var der ikke synderlig Hjælp at hente hos de ældre. Vi maatte alle mer eller mindre lære os selv op, og han blev efterhaanden en all-round Mand baade i det inden- og udendørs Arbejde. Selve det interne Museumsarbejde interesserede ham stærkt, og der var den Gang saa vist ogsaa nok at gribe i. Den af Henry Petersen efter det gamle, hæderkronede Oldnordisk Museums Deling (1892) i 1. og 2. Afdeling paabegyndte Nyordning af 2. Afd., var ikke naaet ud over de første Skridt, og det er i Virkeligheden Jensen, der har Hovedæren for den Nyopstilling, der i det hele og store bevaredes til Overflytningen i det store nye Hus i Tredverne. Plads var der ikke altfor meget af, men han besad en vidunderlig Evne til trods alt at faa Nyerhvervelserne eller gamle magasinerede Sager frem for Dagens Lys. Toppunktet naaede han i »det lille Rokokoværelse« (nu Nr. 51). Her var der foruden gotiske Kister o. l. paa et Gulvareal, der kun maalte 24 m² opstillet 8 — eller var det 9! — gotiske Altertavler, som naturligvis maatte staa i flere Etager. Han elskede at tumle med sligt, ikke blot i Virkeligheden, men ogsaa paa Papiret. Mangfoldige er de »Møbleringsplaner«, han alt efter de skiftende Om- eller Nybygningsprojekter lavede paa Millimeterpapir, hvor alle større Genstande paa Smaalapper i samme Maalestok blev anbragt med Knappenaale ganske som i fordums Tider Nationalitetsflagene paa Krigskortene!

Sine museale Evner fik han god Brug for, da han i 1915 blev Inspektør for Bymuseet, en honorarlønnet Stilling, som han beholdt til sin Død, og som gik udmærket i Spænd med hans Virksomhed i Nationalmuseet. Til dette følte han sig stadig saa inderligt knyttet, at han f. Eks. ikke ønskede at komme i Betragtning som Direktør for Kunstindustrimuseet efter Emil Hannovers Død 1923. Bymuseet, eller som det den Gang hed, Raadhusmuseet, var, da han overtog det, en noget besynderlig Institution. Som han skriver i sin fornøjelige Jubilæumsbog »Københavns Bymuseum 1901—1951«, raadede det ikke over noget Lokale »end ikke det beskedneste Kontor«. Dets Bestand — væsentlig Malerier — var spredt rundt i Administrationskontorerne, og hvad der ikke gjorde Forholdene lettere, den initiativrige, men ikke lige omgængelige Raadhusforvalter havde ved Siden af det startet sit eget Museum, som han ingenlunde var tilbøjelig til at lade gaa op i det officielle. Med stor diplomatisk Snilde klarede Jensen imidlertid denne vanskelige Situation og takket være sin omfattende Viden skabte han efterhaanden et virkeligt Bymuseum, der ikke blot kan maale sig med, men ogsaa overstraaler Søstermuseerne i Stockholm og Oslo. Blot lykkedes det ham aldrig at skaffe det en selvstændig Bygning; det maa stadig tage til Takke med Raadhusets Loftetage.

Jensens Virksomhed paa dette Omraade var dog ingenlunde indskrænket til Hovedstaden. Med Rette fremhæver Peter Holm i sin posthume Bog »Den gamle By i Aarhus«, hvorledes han allerede fra første Færd, da det kun drejede sig om en enkelt Bygning — »Den gamle Borgmestergaard« — fik en udmærket baade faglig og moralsk Støtte hos Jensen, og Samarbejdet den Gang førte til et varmt og varigt Venskab mellem de to Mænd. Et landsomfattende Virkefelt fandt han, da Statens Tilsyn med Provinsmuseerne efter Sophus Müllers Afgang 1921 deltes, saaledes at hver af de to Kulturperioder indenfor Nationalmuseet fik sin Repræsentant. Til den nye Stilling var Jensen selvskreven. For at bruge et mildt Udtryk havde Forholdet mellem Central- og Lokalmuseerne hidtil været ret køligt, og naar det fra da af efterhaanden kom ind i en anden og bedre Skure, skyldes det ham mere end nogen anden. Allerede paa Forhaand stod han paa en god Fod med en Række af Provinsmuseernes bedste Folk, og han hørte absolut ikke til den Kategori, der »ikke drikker Befolkningens Kaffe«, for at bruge en Vending, der med Rette eller Urette tillægges Sophus Müller. Som Sekretær i Dansk kulturhistorisk Museumsforening (1929—46), for hvilken han i 1939 udarbejdede den nyttige Museumsstat »Danske kulturhistoriske Museer«, førte han sammen med den daværende Formand, Kredslæge J. S. Møller, de lange og trælse Forhandlinger med Ministeriet om en Forbedring af Lokalmuseernes økonomiske og retslige Stilling, hvis vigtigste Faser markeres ved den aarlige Dispositionsbevilling paa 10.000 Kr. (1934), den endelige Fastlæggelse af de nye Regler (1941), der delte Museerne i to Grupper: de statsunderstøttede og de statsanerkendte, og sluttelig Aaret efter Ansættelsen af de to Museumskonsulenter, henholdsvis for forhistorisk og historisk Arkæologi og Kulturhistorie. Ved alt dette kom han efterhaanden til at staa som Museernes grand old man, og det var ganske naturligt, at han 1945 blev Formand for den danske Sektion af Skandinavisk Museumsforbund.

Der er hidtil væsentlig talt om Museumsmanden Jensen, men ogsaa udendørs var han flittigt paa Færde. Hans vigtigste Arbejde i Marken var den gennem en Aarrække (1906—12) fortsatte Udgravning af den mærkelige, paa Dronning Margrethes Tid ødelagte Træborg Boringholm, vesten for Horsens, hvis rige Resultater han desværre ikke naaede at faa offentliggjort. I Museets systematiske Gennemgang af Landets Kirker var han en ivrig Deltager og fik efterhaanden et landsomfattende og grundigt Kendskab saavel til Kirkebygningerne som ikke mindst deres Inventar. Da Restaureringerne af dette administrativt henhører under Nationalmuseet, blev det hurtigt hans specielle Domæne, hvorover han i Tidens Løb saa nogenlunde blev eneraadende. Og siden vi er ved Kirkerne, skal det siges, at det i Virkeligheden skyldes ham og Poul Nørlund, at Nationalmuseets Storværk »Danmarks Kirker« saa Dagens Lys. Ganske vist havde jeg selv før den første Verdenskrig udkastet Tanken og skitseret en Plan, men som Tiden gik, og Spørgsmaalet om en Nybygning for Alvor

kom paa Tapetet, havde jeg slaaet denne Tanke ud af Hovedet, da jeg syntes, vi vilde faa nok om Ørerne endda. Men de to vilde ikke give op og tvang mig saa at sige til at realisere Idéen. Det var derfor ganske i sin Orden, at Jensen sammen med Magister V. Hermansen kom til at redigere Værkets første Bind (Præstø Amt), og dér fastlagde det Skema, der er nødvendigt for et Arbejde af denne Art. Hans Interesse og Viden indskrænkede sig dog ikke til Kirkerne, men omfattede tillige Herregaarde og Købstadhuse. Herom vidner foruden hans Bidrag til »Danske Herregaarde ved 1920«, I—III (1922 f.), hans Monografier over to saa forskellige Bygninger som det yndige Liselund (1918) og Roskildebispernes stolte Borg Gjorslev (1924). Og i »Dansk Bindingsværk« (1935) gav han den første systematiske Oversigt over denne, i vore gamle Købstæder en Gang saa dominerende Byggeskik.

Jævnsides med det egentlige Museumsarbejde var det hans intense Beskæftigelse med Kirkeinventaret, der gav ham saa fast Grund under Fødderne, at han 1911 kunde udsende den Bog, jeg ikke tager i Betænkning at karakterisere som den nyttigste, han har skrevet. Det er »Danmarks Snedkere og Billedsnidere«, som bragte Orden og System i denne vigtige Side af Renæssancens og Barokkens Kunsthaandværk, der hidtil havde ligget som et ganske uopdyrket for ikke at sige ringeagtet Felt. Jammerskade derfor, at han ikke naaede at faa skrevet den Nyudgave, han til Tider talte om, og af hvilken han saa at sige har givet et Resumé i sit Bidrag til Thorlacius-Ussings »Danmarks Billedhuggerkunst« (1950). Men som saa mange andre havde han svært ved at sige nej og blev derfor et let Bytte for Redaktører af Samleværker. Her kan jeg tale med af egen Erfaring, thi da jeg meget mod min Vilje overtog Redaktionen af den store Tønderbog, lovede han straks at behandle Kirken og dens rige Inventar. Jeg er dog langt fra den eneste, der har lagt Beslag paa hans gode Vilje og omfattende Viden. I lignende Værker har han skrevet om Frue Kirke i København, Kirker og Klostre i Helsingør, Kirker i Odense, Køge Kirke og St. Mikkels Kirke i Slagelse. Selv om han i disse Arbejder har givet gode Bidrag til Forstaaelsen af vor hidtil ret forsømte gotiske Arkitektur, stjal de alligevel meget af hans Tid, og i endnu højere Grad gjaldt det hans Medarbejderskab ved 4. Udg. af »Trap« og Daniel Bruuns »Danmark«. I Trap har han saaledes behandlet samtlige Kirker og Herregaardes Bygningshistorie og i det andet Værk skrevet Amtsindledningerne om Kirkerne. Føj hertil hans Artikler i forskellige Leksika og hans talrige Tidsskriftsafhandlinger, og man vil kunne forstaa, at han har været en *meget* flittig Mand.

I Forbindelse med »Snedkere og Billedsnidere« ligger det nær at nævne den »Stilarternes Historie«, han Aaret efter udgav i Forbindelse med Tegneren E. Rondahl. Og det saa meget mere som det Skrift, han selv betragtede som sit Hovedværk, »Danske adelige Gravsten«, er udpræget stilhistorisk. Han begyndte allerede c. 1920 for Alvor paa dette Arbejde, men dels det

meget andet, der kom i Vejen, dels hans Frygt for ikke at faa alt med — en Tid lang ogsaa Sygdom — bevirkede, at det stadig trak i Langdrag med Udgivelsen. Inden sin Død havde han dog den Glæde at se 1. Bind samt Planchebindet med de i Lystryk gengivne vigtigste Sten færdigtrykt. 2. Bind med Slutningen af den egentlige Tekst samt en Registrant over de godt 900 Sten, han personlig har undersøgt, vil blive gjort færdigt af Redaktøren for »Danmarks Kirker« Erik Moltke og den, der skriver disse Linjer, og medio 1953 vil det samlede Værk, der udgør et Led af »Selskabet til Udgivelse af Skrifter om danske Mindesmærker«'s Publikationer, kunne foreligge i Boghandelen. Hans Formaal har været paa Grundlag af en til de mindste Enkeltheder drevet stilistisk Analyse at henføre dette mægtige Materiale, der geografisk spænder fra Halland til Als, til bestemte Værkstedsgrupper. Og han har gennemført denne Plan med den største Konsekvens uden at skele til det rige kulturhistoriske Stof, netop Gravstenene byder, eller de forskellige Problemer, der knytter sig til dem. Det maa blive andres Sag, siger han i et Slutkapitel. Sin Opgave saa han i at lægge Kildematerialet til Rette, og han forsøgte at løse den med al den Omhu og Grundighed, der var ham i Kødet baaret. Lad saa være, at nogle af hans Værkstedsgrupper kan forekomme Læserne lidt spidsfindigt konstruerede.

Der er talt om Museumsmanden og Forfatteren; til Slut et Par Ord om Mennesket Christian Axel Jensen. En mere trofast og loyal Medarbejder kunde ingen Chef ønske sig, og jeg kan med Sandhed sige, at i de over halvthundred Aar, jeg har kendt ham, har der aldrig været et ondt Ord mellem os, hvilket naturligvis ikke forhindrer, at vi til Tider kunde se forskelligt paa Tingene. Personlig staar jeg i dyb Gæld til ham, ikke blot for det, han rent fagligt har lært mig, men ogsaa for den Maade, han stod mig bi, da jeg 1910 uventet og under meget vanskelige Forhold avancerede fra Assistent til Direktør for 2. Afd. Og ligeledes skylder jeg ham Tak for alle de gode og kloge Raad, han gav mig, naar der senere, ikke mindst under Byggeperioden og den Tid, der gik forud, kunne komme en Kurre paa Traaden. Altid forstod han at mægle og forsone.

SIT TERRA TIBI LEVIS!

M. Mackeprang.

Chr. Axel Jensen har været med i Dansk historisk Fællesforenings Virksomhed lige fra første Begyndelse; han staar som Bidragyder allerede i det første Hæfte af de Meddelelser, som blev udsendt af denne Forening. Ved Aarsmødet i Sorø 1913 blev han valgt til Revisor, et ubedrageligt Tegn paa, at han nød Medlemmernes Tillid, men jeg er dog ikke sikker paa, at det regnskabsmæssige var noget, der særlig laa for ham.

Men han skulde ogsaa faa andre Opgaver. I 1914 var han med til at stifte nærværende Tidsskrift, Fortid og Nutid, der betegnes som »et kultur- og lokalhistorisk Tidsskrift af metodisk og vejledende Art« og at

fastlægge de Retningslinier, efter hvilke Udgivelsen skulde ske, de Linier, som stort set stadig følges. Det har bestandig været redigeret af Foreningens Sekretær og to medvirkende Redaktører, og i sidstnævnte Egenskab har Chr. Axel Jensen fungeret lige til sin Død. Da jeg efter Th. B. Bangs Død i 1920 for en kortere Tid maatte overtage Sekretærhvervet og den dermed forbundne Redaktørpost kom jeg i nært Samarbejde med ham, og da jeg derefter blev Medredaktør, har jeg saaledes været hans Kollega i Redaktionen i mere end 30 Aar; jeg har herunder lært at værdsætte hans sjældne Sagkundskab, som har været af allerstørste Betydning ved Bedømmelsen af de indsendte Artikler, og hans Beredvillighed til selv at yde Bidrag til Tidsskriftet, naar han blev opfordret dertil.

Paa mange andre Maader lagde Foreningen Beslag paa hans Evner og Kræfter. Ved Aarsmøderne holdt han ofte Foredrag, ved Studiekursus'ene var han en fremragende Lærer, og var der i Forbindelse med Møderne arrangeret Besøg i Kirker eller Slotte, var det i Regelen ham, der maatte optræde som Foreviser. Han havde en særlig Evne til at faa Tilhørerne til selv at iagttage Detaljerne; mange af dem, der har været med paa disse Møder, vil sikkert med Taknemlighed mindes Chr. Axel Jensens Førerskab og indrømme, at netop han har aabnet deres Øjne for nye Skønheder og lært dem mangt og meget. Faktisk havde Chr. Axel Jensen betydelige pædagogiske Evner, og naar han følte sig saa stærkt knyttet til Dansk historisk Fællesforening, var det maaske netop fordi han her kom i Forbindelse med en større Kreds af interesserede Mennesker, som var paa Bølgelængde med ham.

I 1918 blev Chr. Axel Jensen valgt til Medlem af den af Foreningen nedsatte Museumssektion, og i 1920 blev han Medlem af Foreningens Styrelse. Da det af politiske Grunde viste sig nødvendigt i 1929 at danne en Forening af de danske kulturhistoriske Museer, havde Chr. Axel Jensen en betydelig Andel i, at denne Sammenslutning forblev indenfor Dansk historisk Fællesforenings Rammer, og Museumsforeningen gav ham i den følgende Tid mange Opgaver at løse. Men han var til sin Død Medlem af Dansk historisk Fællesforenings Styrelse, og som hans mangeaarige Kollega i denne kan jeg bevidne, at han deltog med allerstørste Interesse i alt, hvad der foregik her og altid øvede betydelig Indflydelse i Kraft af sin store Erfaring. Han var et sjældent Menneske, lutter Tjenstvillighed i det gode Formaals Tjeneste, uden personlig Ærgerrighed, venlig og kammeratlig i sin Optræden, en Mand, som vandt alles Agtelse. For Dansk historisk Fællesforening betyder hans Bortgang et meget stort Tab.

Gunnar Knudsen.

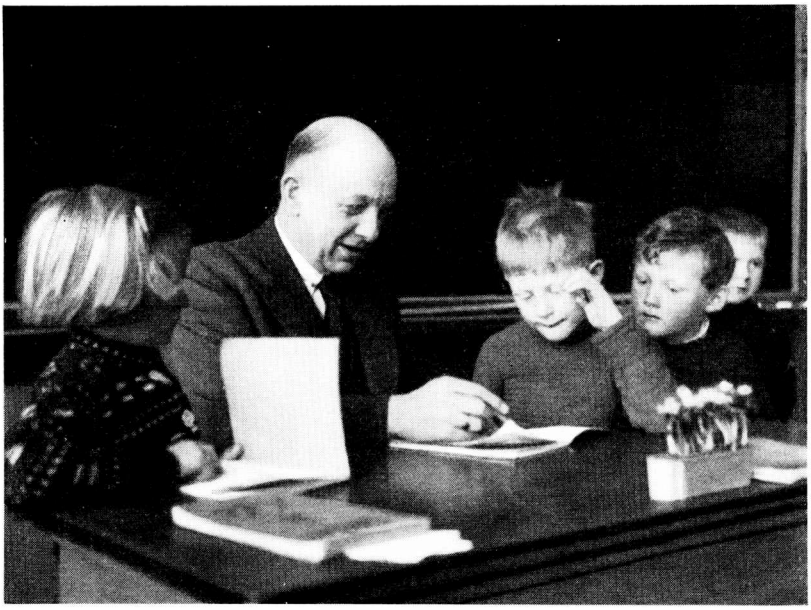

ALBERT THOMSEN
1889—1952

Venlige magter, ja tilmed muser, må være mødt op ved Albert Thomsens vugge. De sidste gav ham glimt af kunstnersind, mens de første udstyrede ham med menneskelighed og en hyggelig charme. Det var med smilet i de vandblå øjne, Thomsen sejrede; det fremkaldte hos andre den tro, der kan flytte — om end ikke bjerge så dog huse.

Barndoms-milieuet har medvirket til at forme hans sind. En interesseret »historisk«-skrivende far og den gamle by Kolding med de kendte lokalhistorikere P. Eliassen og I. O. Brandorff måtte øve indflydelse på en ung mand med Thomsens indstilling.

Efter eksamen fra Jelling begyndte han som landsbylærer på Fyn, og han vedblev — for at blive et øjeblik ved hans livsgerning — hele tiden at være landsbylærer. Da han senere kom til en købstadsskole higede han ikke efter at undervise i eksamensklasserne, men foretrak de små, som de ustemplede kom fra hjemmene, for at kunne åbne deres friske sanser for livet og forsøge at stemme deres sind efter de toner, der klang gennem hans eget. Vel er det museumsmanden og den lokalhistoriske skribent, der her skal mindes; men Thomsens betydning som ungdomslærer — han vedblev at følge sin elever op gennem ungdomsårene — er blevet fremhævet nu ved hans død og skal også medtages her.

Nyborgegnens historie blev den unge landsbylærers første emne; resultatet en række bladartikler og afhandlinger i årbogen for Svendborg amt,

en af dem »Hvad Matrikelbøgerne fortæller« blev prisbelønnet af Dansk historisk Fællesforening.

I 1918 kom Albert Thomsen som kommunelærer til Holbæk og gik straks ind i lokalhistorisk arbejde, allerede to år senere sad han i Historisk Samfunds bestyrelse, blev snart en indflydelsesrig og energisk arbejdende sekretær og redaktør af årbogen, og det fortsatte han med, efter at han var blevet formand; 1944 valgtes Thomsen også som medlem af Fællesforeningens bestyrelse.

I 1910 var der under meget beskedne former blevet grundlagt et museum i Holbæk. Byrådet stillede nogle stuer i klosteret til disposition, og så begyndte man. Allerede syv år senere fik museet overdraget den prægtige bindingsværksgård fra 1670, den tidligere præstegård i Klosterstræde, og her indviedes så — efter indgående istandsættelse — det andet museum.

Museumsarbejdet havde hidtil med dygtighed været ledet af kaptajn Otto Smith, den senere chef for Tøjhusmuseet. Da han i 1920 forlod Holbæk, trådte Albert Thomsen naturligt til som bestyrelsesmedlem og leder. Det er ham, der på et godt grundlag, med en enestående arbejdsindsats og kærlighed til sagen har skabt det for sin by så betydningsfulde kulturelement, Holbæk museum er blevet.

I 1931 blev Thomsen desuden formand i sit museums bestyrelse. Museumsarbejdet gjorde ham til medlem af Dansk kulturhistorisk Museumsforenings bestyrelse, og i 1946 til dens formand.

I denne egenskab fik Thomsen lejlighed til at gøre en ikke ringe indsats. Han tog ivrigt fat på det store, aktuelle problem, vore provinsmuseers fremtid, og arbejdede lige interesseret for oprettelsen af en universitets-lærestol til skoling af fremtidige museumsmænd som på samlingernes organisation og økonomi; han nåede i et bestyrelsesmøde kort før sin død at sætte sit navn under en indstilling om disse vigtige spørgsmål. Iøvrigt må Albert Thomsens største betydning inden for museumsforeningen søges i hans sjældne evne til at midtsamle de forskelligartede interesser.

Næste etape i Holbækmuseets udvikling var erhvervelsen af den store, grundmurede, to-etages bygning, en tidligere skole, der ved sin beliggenhed naturligt kunne indgå i museums-komplekset. Her blev nu samlingerne opstillet, mens præstegårdens for- og baghus hovedsagelig optoges af de interiører, der mere end noget andet havde museumsmanden Thomsens hjerte.

I 1938 slog Albert Thomsen sit hovedslag. Det lykkedes ham at få den smukke købmandsgård i mønstermuret bindingsværk fra 1660 flyttet fra det trafikfarlige hjørne af Algade og Havnegade til museumsgården. Efter dette snuptag kom ordningen af gårdens interiører og af den helt håndgribelige, spillevende butik; Thomsen har endog sørget for at indlægge de specielle dufte.

For at afrunde dette korte rids af Holbæk museums udvikling kan tilføjes, at alle husene i den karré, hvori museet er beliggende, senere er erhvervet af kommunen. Der er derved — i forbindelse med klosteret — sikret et kulturområde midt i den gamle bydel, en enklave, der allerede nu og langt mere i fremtiden kan blive af den allerstørste betydning for byen.

Ikke hver dag flytter en museumsmand huse og skaber nye-gamle interiører; år efter år rinder med indsamling, katalogisering, bevaring og opstilling, med deltagelse i undersøgelser og udgravninger m. m. nok til at fylde døgnet for en almindelig arbejdskraft. Thomsens må have været ualmindelig: først skolen, så museet med skiftende udstillinger og Historisk Samfund, dernæst Kunstforening, Musikforening, Turistforening o. s. v. og sidst, men ikke mindst, hans omfattende forfatterskab, kronet med den store bog »Holbæk Købstads Historie« og så nydeligt forsiret med de små hyggelige publikationer »Omkring Bysøen«, »En Gade fylder hundrede« og »Op og ned ad Algade«, der straks besejrer læseren med deres lune og deres duft af dansk provins.

Sjældent har der været en så fuldkommen harmoni mellem personlighed, gerning og milieu som mellem Albert Thomsen og hans by. Det var noget mere end en spøg, når han ved en folkelig festlighed blev kåret som Holbæks populæreste mand. Han var provinsianer — i god forstand, et samlende udtryk for alt det bedste i sin by.

Arthur Fang.

GUNNAR KNUDSEN
1886—1952

Med Gunnar Knudsen har dansk sprogforskning og specielt dansk stednavneforskning mistet en trofast og højt skattet arbejder i vingården. Som leder af Stednavneudvalget, som medarbejder ved en række centrale udgaver og medleder af mange videnskabeligt arbejdende institutioner har han i en menneskealder været medbestemmende i udformningen af dette videnskabelige miljøs virke.

Gunnar Knudsen knyttedes i 1913 til det i 1910 oprettede Stednavneudvalg, og dermed blev hans videnskabelige bane afstukket, om end ikke på nogen måde snævert afgrænset. Allerede 1914 ansattes han som sekretær, og fra 1917 til sin død ledede han som chef instituttets arbejde. Det er da naturligt nok på stednavneforskningens område hans hovedindsats falder. Den omfatter dels ledelsen af og en betydelig andel i det fællesarbejde, der ligger bag om udvalgets store publikationer, nu ialt 10 bind, dels en overordentlig lang række — sikkert henved de hundrede — afhandlinger om enkeltpersoner, navnegrupper eller enkelte navne, derimod sjældnere større sammenfattende fremstillinger (som fx. den store over-

sigt De danske Stednavne i Nordisk kultur. V). Når Gunnar Knudsen helst ikke gav sig i kast med de meget store opgaver, hænger det sikkert nøje sammen med hans natur. Han var nok en flittig mand, og han var også langt ud over stednavnestudiet en meget kyndig og vidende mand, men han var overalt en stilfærdig og forsigtig mand, velsignet beroligende og med et ægte sjællandsk lune spillende i mundvig og øjekrig. Derfor blev han en skattet medarbejder i mange foretagender, man følte sig tryg ved hans sunde omdømme, man lyttede til hans besindige kritik — som han gerne gav den mildeste form —, og hørte efter hans gode råd. Fra 1916 var han redaktør af Danske Studier. I øvrigt var han inden for det sproglige felt et virksomt medlem af styrelsen for Universitets-Jubilæets danske Samfund og Udvalg for Folkemaal, og sammen med Marius Kristensen (senere også Hornby) overtog og forestod han udarbejdelsen og udgivelsen af Danmarks gamle Personnavne, da de interesserede selskaber havde vanskeligheder ved at finde en fælles travtakt. Også som tekstudgiver var han kyndig (udgaver af Mariager Legende-Haandskriftet og af Sydrak). Han var en meget sikker håndskriftlæser — og så kunde han sin latin.

Uden for det snævert sproglige område var han især interesseret i kultur- og folkemindeforskning og i historisk-topografiske studier. Her kunde han pleje den fædrene og mødrene arv, forældrenes åbne sans for folkeligt liv og virke. Her blev da også hans indsigt og besindighed højt skattet i ledelsen af flere institutioner, gennem en lang årrække således i foreningen Danmarks Folkeminder, senest også i Dansk folkeminderåd, dernæst i flere historiske foreninger, fra 1920 i det historiske samfund for Sorø amt, hans eget land, hvorom flere af hans studier handler, og senere også i Dansk historisk Fællesforening. Fra 1921 til sin død var han medredaktør af »Fortid og Nutid«. Det var ganske naturligt, at han blev knyttet til den nye 4. udgave af Traps Danmark og at han efter Weitemeyers død i 1921 overtog eneredaktionen af dette topografiske standardværk, af hvilket han netop nu kort før sin død havde forberedt en ny 5. udgave. Ligeså redigerede han udgivelsen af den danske oversættelse af Resens Atlas og var bidragyder til en lang række samlingsværker.

Gunnar Knudsen ejede den sindets ligevægt, der gav indtryk af en mand, der havde god tid. Alligevel overkom han forbavsende meget, og hemmeligheden var vel den at han forstod at økonomisere med dette ubegribelige, der kaldes tiden. Den blev udnyttet intenst. Og Gunnar Knudsen var netop på grund af sin videnskabelige soliditet og sit rolige og elskværdige væsen et menneske, som vide kredse satte megen pris på, et menneske, som vi — vi, der i fag og virke stod ham nærmest — vil savne dybt i mange arbejdsfællesskaber.

Peter Skautrup.

Vore videnskabelige institutioners arbejde i det forløbne år.

Nationalmuseets 1. afdeling.

Oversigten over årsarbejdet 1952 udskydes til næste hefte.

Nationalmuseets 2. afdeling.

Udgravninger og undersøgelser. Udgravningen af ringborgen ved Fyrkat mølle er blevet fortsat under ledelse af arkitekt C. G. Schultz. Magister Hans Stiesdal har foretaget en prøvegravning i voldstedet Gammel slot ved Strib, og magister Tage E. Christiansen har i Sorø kirke undersøgt en række middelalderlige grave, som blev fremdraget ved en omlægning af kirkens varmeledninger.

Restaureringsarbejder har fundet sted på Kaløs østfløj.

Fredningsrejser er foretaget i Århus og Randers amter.

Kalkmalerirestaureringer er af konservator Egmont Lind foretaget i Vrangstrup og Gislinge kirker.

De under Nationalmuseet virkende kirkemalere har udført en lang række *kirkeinventarrestaureringer.* Af disse kan nævnes et alterbordspanel i *Rimsø* kirke og et sengotisk krucifix i *Karrebæk* kirke (konservator N. J. Termansen), et barokt kirkeloft i *Janderup* kirke, en renaissance altertavle i *Næsbjerg* kirke og Valdemar Parsbergs store epitafium i *Hammel* kirke (Georg N. Kristiansen). Kirkeinventaret i *Bylderup* og den værdifulde flamske altertavle i *Ulkebøl* kirke (P. K. Andersen). Altertavlen i *Vetterslev,* altertavle i *Valløby* (E. V. Jensen). Alterbordspanel og prædikestol i *Voer* kirke (Rougsø h.). Inventar i *Ørslev*-kloster kirke og i *Harre* kirke (Johs. Th. Madsen).

Billedhugger Baumbach har udført en stor og bekostelig restaurering af Niels Langes gravmæle i *Hunderup* kirke. I betragtning af dette monuments store kunsthistoriske værdi — det er udført af billedhuggeren Cornelis Floris fra Antwerpen — har Ny Carlsbergfondet ydet et betydeligt tilskud til restaureringen.

Nationalmuseets 3. afdeling.

Undersøgelser i marken: I samarbejde med arkitekt Ester Andersen, stud. mag. Lotte Højrup, cand. mag. Peter Michelsen og stud. mag. Bjarne Stoklund har magister Svend Jespersen i den forløbne sommer videreført bøndergårdsundersøgelserne i Østjylland, hvor området mellem Vejle-Grindsted i syd og Århus-Kjellerup i nord er blevet systematisk afsøgt. Kun meget få gamle gårde og huse af studieværdi er her bevaret; alligevel er der hjembragt et udmærket supplement til den viden om disse egnes konstruktioner og planer, man har fra tidligere opmålingsrejser, og billedarkivet er ved samme lejlighed blevet forøget med 12—1500 op-

tagelser. — Også Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelsers punktundersøgelser er blevet fortsat; ud over Lyø og Læsø, hvor henholdsvis cand. mag. Ole Højrup (bistået af stud. mag. Lotte Højrup) og stud. mag. Bjarne Stoklund virker, er det tilmed lykkedes at få begyndt en undersøgelse på Rømø; den er overdraget arkitekt Ester Andersen. — Til fremme af den systematiske undersøgelse af vore gamle fiskemetoder har cand. mag. Holger Rasmussen foretaget rejser til Mariager fjord og den østlige del af Limfjorden og cand. mag. Peter Michelsen rejser til Nordsjællandskysterne. — Med bistand af Helle Reedtz-Thott, Helle Tobiesen og fotograf Niels Elswing har museumssekretær Tove Clemmensen i år foretaget inventarundersøgelser på herregårdene Birkelse, Bidstrup, Gyldensten og Erholm. Der er hjembragt ca. 1000 fotos af interiører og enkeltmøbler m. v. med tilhørende beskrivelser og møbleringsplaner fra disse rejser. — Dr. Axel Steensbergs gravninger og undersøgelser i Draved skov og Borupris samt først og sidst St. Valby er med held blevet fortsat. — Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser har udsendt spørgeliste nr. 14—16 om emnerne rejsegilde, hjemmegarvning og tyende. — Industri- og arbejderundersøgelserne, som D. Yde-Andersen fik startet sidste år, er blevet holdt i god gænge, takket være grandiose tilskud fra erhvervssammenslutninger og fonds. Som bidragydere står således: *De samvirkende fagforbund, Centralorganisationen af metalarbejdere, Dansk arbejdsmandsforbund, Dansk arbejdsgiverforening, Sammenslutningen af arbejdsgivere indenfor jern- og metalindustrien, Industrifagene, Tekstilfabrikantforeningen, Tuborgfondet* og *Grosserer Emil Schous fond.* For at give en prøve på kvaliteten af de levnedsbeskrivelser, arbejdet foreløbig har været koncentreret om at indsamle, og af hvilke der til dato er indkommet over 1000, udsendtes ved juletid et lille hefte »Skorstensfejeren« og nu i eftersommeren bogen »Smeden«.

Arbejdet i museet: Af nyerhvervelser er der grund til at nævne flg. stykker: en sølvtedåse (skænket af Ny Carlsbergfondet), et fornemt lakskab fra første halvdel af 1700-årene (købt i Hjørring), en sølvsukkerskål med låg fra 1768—69, et vægur fra 1692 (fra Hviding), et malet skab (fra Draved v. Løgumkloster), forskellige håndværkssager (svendestykker, svendebreve, vandrebreve, vandrebøger o. l.) og ca. 70 svejtsiske redskaber og genstande, modtaget i udveksling fra Museum für Völkerkunde i Basel. — Med denne sidste erhvervelse er der lagt grund til en *komparativ samling for europæisk folkekultur*, som inden længe vil finde plads blandt afdelingens danske udstillinger.

Revision og ordning af kartoteker og magasiner er blevet fortsat. Et topografisk register udarbejdes nu også for billedarkivet.

På konserveringsanstalten har man udover de i årets løb indkomne ting (tilvejebragt bl. a. gennem afdelingens mange løbende undersøgelser) også nået at behandle en betydelig mængde af de mange genstande, der henstår ukonserveret fra ældre tid.

Samlinger og særudstillinger: I samlingerne er retsantikviteterne igen blevet opstillet efter nogle års opmagasinering. I tiden 14.—28. okt. 1951 afholdtes udstillingen Gamle stuer i akvarel og tegning, arrangeret af Tove Clemmensen, i maj en udstilling i anledning af Københavns drejerlavs 300-års jubilæum og i august en udstilling i anledning af Håndværkets dag, begge arrangeret af magister Hans Lassen.

Kommandørgården på Rømø blev i foråret gjort helt færdig, så også stald og lade samt haven var tilgængelig for publikum, da sæsonen be-

gyndte den 1. maj. Der er stadig stor publikumsinteresse for dette nye medlem af danske museers kreds. Når sæsonen slutter d. 1. okt., har gården på de 1½ sæson, der har været adgang, været besøgt af over 30.000 gæster.

Frilandsmuseet.

I forsommeren modtog museet som gave ladegårdsbygningerne på herregården Fjellerup Østergård i Djursland. Det drejede sig om et udstrakt trelænget anlæg af bindingsværk fra 17. og 18. århundrede, omfattende agerumslade, portlænge, stalde m. m. Bygningerne blev nedbrudt i sommer og overført til museets magasiner. På museets udvidelsesplan er også optaget en herregård, således at museet til sin tid vil indeholde en række bygninger fra det mindste landarbejderhjem over forskellige gårde m. m. til herregården. En passende hovedbygning er dog endnu ikke erhvervet, og i det hele vil herregården ikke kunne opføres, før museets jordareal er betydeligt udvidet.

Ligeledes er hjembragt en lille vandmølle af en speciel bornholmsk konstruktion. Den stammer fra Borggård i Persker og er en af de få tilbageværende små bornholmske gårdmøller.

Materialerne til Dethsgård fra Læsø er konserveret og behandlet. Foreløbigt er kun den lille stubmølle, der skal ligge ved gården, genopført.

En større vejleder på engelsk er udsendt.

De danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg (ikke omtalt i de tidligere beretninger).

Selvom Rosenborgsamlingen i det væsentlige er en afsluttet samling, er nyerhvervelser dog ikke noget helt ukendt begreb. I det sidste par år har således prinsesse Louise Handjéri, der er født komtesse af Nor, skænket samlingen flere portrætter og genstande, der har tilhørt dronning Caroline Mathilde og hendes augustenborgske efterslægt; andre kgl. portrætter fra det 18. årh. er tilkommet som testamentarisk gave og som gave fra Ny Carlsbergfondet.

Af betydeligere konserveringsforetagender kan kun fremhæves det stadig pågående i 1917 begyndte arbejde med de stærkt ødelagte gobeliner fra Rosenborgs riddersal med billeder fra den skånske krig, samt en påbegyndt istandsættelse af nogle af de ældste kongelige dragter fra det 17. årh. Samlingens møbler trænger stærkt til konservering, men kun enkelte mindre arbejder har kunnet udføres; i 1952 er der endelig opnået en statsbevilling til iværksættelse af nogle af de mest påtrængende arbejder.

En revideret udgave af Rosenborgs lille håndkatalog er under arbejde. Iøvrigt arbejdes der med supplering af samlingens kartoteker ved indsamling af oplysninger om samlingens gamle bestand. Emner fra Rosenborgsamlingen er behandlede i »Christian den Femtes Rosenborgtapeter fra den skaanske krig« (1949. Af Gudmund Boesen under medvirkning af Preben Holck og Elisabeth Schmedes) og i Gudmund Boesen: »Gamle Glas« (1950).

Tøjhusmuseet.

Almindeligt museumsarbejde: Våbensalen med museets samlinger af håndskydevåben, blankvåben, harnisker og faner åbnedes igen for publikum den 8. febr. 1952 efter at have været lukket siden 9. april 1940. Til våbensalen udsendtes en midlertidig vejledning på 76 sider, der nu er

ved at blive afløst af en væsentligt udvidet vejledning. I særudstillingssalen er udstillet et udsnit af uniformssamlingen, især pragtuniformer og nyerhvervelser. Ved alle afdelinger er arbejdet med bearbejdelse og beskrivelse af museumsgenstandene fortsat. Museets udlånsbeholdninger er nyordnet.

Nyerhvervelser: For håndskydevåbnenes vedkommende ligger nyerhvervelserne (omkr. 300 nr.) væsentligst blandt nyere og helt nye militærvåben. Af blankvåben var tilvæksten noget mindre (omkr. 150 nr.). Det vigtigste stykke var en æressabel fra Dansk Vestindien med københavnske sølvstempler 1802, modtaget som gave fra Ny Carlsbergfondet. Artillerisamlingerne er bl. a. blevet forøget med 1 jernkanon og en feltlavet fra det 2. Espergærdefund (vistnok vraget af et skib sunket 1658). Uniformsafdelingen har fortsat sin byttevirksomhed med fremmede stater. Fra det kgl. geschirkammer er modtaget en række deposita.

Videnskabeligt arbejde: Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har indsamlet materiale til luftbøssernes historie og fortsat sine studier over 1500- og 1600-årenes skydevåben og danske bøssemageres personalia. Museumsinspektør, mag. art. Ada Bruhn Hoffmeyer har fortsat sine studier over middelalderens våben og bearbejder desuden indsamlet materiale med henblik på en publikation af disse håndværkere og deres virksomhed i Danmark. Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har foretaget undersøgelser over befæstningsarbejder på Fyn i Christian IV's tid og påbegyndt studier over dansk våbenfabrikation på Frederiksværk i det 18. og 19. århundrede. Museumsinspektør, dr. phil. Martin Ellehauge har arbejdet med datering af gallauniformens dele og undersøgt de militære farvers historie. Han forbereder en bog om den danske uniform. Museumsinspektør, cand. mag. Finn Askgaard har foretaget en undersøgelse over bøssemager N. S. Iessens opfindelser og har fortsat studiet over danske reglementerede skydevåben som forarbejder til en samlet publikation af disse. Endvidere studerer han de militære forhold i Danmark umiddelbart før den skånske krig, set i deres politiske sammenhæng.

Konservering: Museet har langt om længe fået lokaler til konservering af textilier. Konservering af faner er begyndt. I de andre afdelinger er det almindelige konserveringsarbejde fortsat. Der er foretaget nye, foreløbigt ikke afsluttede forsøg med konservering af havfundne kanoner.

Konsulentvirksomhed: Museets embedsmænd har foretaget en lang række bestemmelser af våben og uniformsgenstande ude i landet eller indleveret til museet. Endvidere har dr. Hoff og fru Bruhn Hoffmeyer udarbejdet et inventar over våbensamlingen på Bregentved.

Handels- og Sofartsmuseet på Kronborg.

Opmålingsarbejder: Museet har foretaget et større antal opmålinger af lokale småskibstyper fra forskellige egne af landet: Gennerstrand, Hjerting, Hvide Sande, Vildsund, Lohals, Kerteminde, Odense, Omø og Nykøbing F., herunder jagten »Castor« bygget 1867 af skibsbygmester E. C. Benzon, Nykøbing F., og krydsjagt nr. XXVII bygget af skibsbygmester N. F. Hansen, Odense, 1890; af denne krydsjagt er en model sat i arbejde. En rejse til Sydslesvig i sommeren 1951 resulterede i 6 opmålinger af kåge fra Slien og joller fra Egernførde.

Af vigtigere nyerhvervelser skal nævnes en model af motorgaleasen »Dora Venø« af Esbjerg, bygget 1947 til fiskeskipper Chr. Venø, Esbjerg, diverse værdifulde skibstegninger af det 19. årh.'s skibstyper er erhvervet

ved køb og gave, endvidere nogle hollandske stik fra Groenewegen fra 1700-tallet samt et glasmaleri af fregatten »Den Drag«, kaptajn Peter Brodersen af Amrum 1800. Kortsamlingen er bl. a. forøget med kortet over Nordjylland fra Waghenaers Speculun Nauticum 1586, Daniæ Regni Typus, Ortelius ca. 1590 samt et smukt eksemplar af det store franske kortværk »Le Neptune Francois« 1693. Med tilladelse fra Universitetets etnografiske samling, Oslo, er udført nogle kopier af interessante prospekter fra Trankebar i slutningen af 1700-tallet udført af guvernør P. Anker. Den værdifuldeste erhvervelse til koloniafdelingen er Bernh. Grodtschillings dobbeltportræt af grønlænderne Pock og Kiperock, der gæstede København i 1724 som de første grønlændere her i landet.

Af publikationer har museet udsendt sin illustrerede årbog 1951.

Museumsbesøget omfattede ialt 66.107 personer, heraf 49.645 betalende og 16.462 gratis besøgende, en stigning i forhold til året forud på 3.688.

I årets løb er katalogiseret 3.472 museumsgenstande og 1.106 fotografier, museets bibliotek er vokset med 557 bind. Der er opklæbet ca. 2.000 avisudklip med meddelelser af kulturhistorisk interesse fra museets fagområde. Et oprettet kartotek med emne- og navnesedler af maritim interesse omfatter den 1. april 1952 ca. 28.000 kort.

Museet har haft den sorg at miste sit mangeårige styrelsesmedlem magister C. A. Jensen samt sin kustode August Nielsen, der har tjent museet trofast siden museets åbning i 1915.

»Den gamle By«, Århus.

Idet museet henviser til sin årbog for 1951, hvor en fyldig årsberetning er offentliggjort, skal det her fremhæves, at Aarhus Museums samlinger fra historisk tid, som siden 1926 har været deponeret, i 1951 overgik til ejendom. Af andre erhvervelser skal nævnes en samling portrætter fra købmandsfamilien Herskind i Århus og et lygteur af Peter Green (d. 1795 i Aabenraa), modtaget ved et tilskud fra Ny Carlsbergfondet. Et empirebronzeur, stammende fra gouvernementsboligen i Trankebar, er skænket af en kreds af urmagere sammen med andre ure. Mellem de håndværkshistoriske samlingers forøgelser skal nævnes en gave fra A/S Herman A. Kähler med prøver på virksomhedens værktøj og produktion fra dens ældste tid.

Ligesom forrige år har det særlig været katalogiseringen, der har beslaglagt arbejdstiden, men museets undervisningsvirksomhed er fortsat som tidligere. Julen 1950 åbnedes i Borgmestergården en særudstilling om juletræet for ca. 100 år siden på grundlag af en i forvejen iværksat indsamling.

På friluftsscenen spilledes »Den pantsatte Bondedreng«.

Det kongelige Bibliotek.

Nyerhvervelser:

1. Waldemar Sempill Bauditz: Meddelelser om slægten von Budesin fra Ober-Lausitz. Kbh. 1898.
2. H. Friis-Petersen: Studenterne ved Københavns Universitet 1829—1880. Bd. 2 (L—Ø).
3. Stambog f. fru Anna Margrethe Lindemann ~ guvernør i Vestindien Wilh. Anton L.
4. Bibl. Chr. Heilskov: Herredsfogeder i Danmark indtil Herredernes Sammenlægning.

Rigsarkivet.

Rigsarkivets udstilling, der åbnedes sidste år, har i den forløbne tid været og vil indtil videre være åben hver onsdag og søndag kl. 14—16. I tilknytning til denne åbnedes den 24. august 1952 en særudstilling: Danske adelsvåben i streg og farver.

Af *nyerhvervelser* af større interesse har Rigsarkivet købt en række papirer, der har tilhørt lord Westmorland, engelsk gesandt i Berlin i årene omkring 1848 og ved fredsslutningen i Berlin mellem Danmark og Preussen engelsk mægler. Dette arkiv vil sikkert på mange måder kunne give et nyttigt bidrag til vor viden om treårskrigens diplomatiske historie.

En anden erhvervelse af betydning for studiet af vor udenrigspolitik i det 19. århundrede har Rigsarkivet gjort ved køb af en af det amerikanske nationalarkivs mikrofilmsudgaver, nemlig instrukser fra unionsregeringen til konsuler og gesandter i Danmark 1833—1906 og indberetninger fra amerikanske udenrigstjenestemænd i Danmark 1811—12 og 1827—61.

Fotokopierne af dokumenterne fra de tyske arkiver er nu alle ankommet og opstillet. Det drejer sig om ialt ca. 95.000 stk. (i 306 pk.), nemlig arkivalier fra det tyske udenrigsministerium 1863—1945, fra gesandtskabet i København 1863—1940 og konsulatsarkivet i Åbenrå 1920—43. Dokumenterne er opstillet efter deres oprindelige ordning.

Ved deres aflevering til Rigsarkivet bestemtes, at de skulle være tilgængelige efter de samme regler, som var gyldige for det danske udenrigsministeriums arkivalier. Det betyder, at de nu kan anvendes indtil udgangen af året 1900, idet udenrigsministeriet i år har flyttet grænsen hertil — dog med visse undtagelser, navnlig alle personsager.

Indsamlingen af arkivalier fra besættelsestiden er fortsat, og Rigsarkivet har modtaget endnu nogle værdifulde sager af denne kategori, således en fotokopi af redaktør Ebbe Muncks dagbog, den danske brigades arkiv, Gabrielle Rohdes papirer og — fra tiden efter kapitulationen — sager angående den allierede flygtningetjeneste og kirketjenesten for flygtninge. Fra amtmand v. Stemann, Rønne, er desuden modtaget et manuskript til erindringer fra besættelsestiden.

Andre større afleveringer af almindeligere interesse er modtaget fra: Den kongelige Staldetat, nemlig indkomne sager 1868—78 samt nogle enkelte fra 1700—29. I denne forbindelse kan nævnes, at hofmarskallatet har givet tilladelse til, at dets arkiv nu benyttes indtil tronskiftet 1863.

Fra overvejinspektoratet er modtaget en række arkivalier fra årene 1800—67.

Hertil kommer de regelmæssige afleveringer fra ministerierne, der i de senere år har omfattet ca. 700 hyldemeter pr. år. Da kun en mindre del af disse betydelige mængder kan kasseres, bliver det stadig vanskeligere for arkivet at skaffe plads til dem.

Fra private er som sædvanlig modtaget en række gaver, der er især grund til at fremhæve professor Ellingers efterladte papirer samt afdøde kaptajn U. A. von Holsteins seglsamling, der omfatter ca. 12—15.000 numre og er et fortrinligt supplement til de to ældre samlinger, som arkivet besidder.

En række *ordningsarbejder* er blevet fuldført, således i en række privatarkiver, bl. a. efter diplomaten og udenrigsministeren H. C. Reedtz, provst Hans Koch og Gabrielle Rohde, og registraturer er udarbejdet til bl. a. slesvigske ministeriums forestillingsprotokoller 1860—65 og ind-

sendte embedsansøgninger til generaltoldkammeret 1760—1848. — En af afdøde arkivar Marquard udarbejdet fortegnelse over udenlandske gesandter i Danmark er blevet maskinskrevet og opstillet på læsesalen.

Et andet efterladt værk af samme forfatter har Rigsarkivet udgivet under titlen: »*Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale indtil 1914*«. Af arkivets udgiverarbejde skal iøvrigt omtales, at næste bind af Kancelliets Brevbøger, omfattende året 1642, er under udarbejdelse, og at en registratur over privatarkiver 1660—1800 (ved arkivar frk. H. Glarbo) samt en udgave af statsrådsprotokollen januar-november 1848 foreligger i korrektur og vil udkomme i nærmeste fremtid.

Som sidste år bebudet er folketællingen 1901 ompakket og gjort tilgængelig fra 1. januar 1952.

Udover det tidligere anførte kan endnu nævnes, at arkivets omfattende samling af ældre tryksager (navnlig forordninger og plakater) er blevet ompakket og opstillet i Harsdorff-bygningen, og at det fotografiske atelier foruden fotografering til læsesalsbesøgende har fortsat mikrofotograferingen til det norske rigsarkiv og desuden til lensarkivet på Gotland har fotograferet en betydelig del af de her opbevarede arkivalier med relation til Gotland. Nationalmuseet har af sikkerhedsgrunde ladet dele af sine udgravningsberetninger affotografere.

Endelig har arkivet erhvervet et antal nye kortskabe af stål, der vil muliggøre, at den hidtil noget forsømte kortsamling kan omordnes og anbringes under mere betryggende forhold.

Landsarkivet for Sjælland m. m.

De i året 1951 modtagne afleveringer har omfattet ialt 2.132 bd., 2.548 pkr., 17 læg. Deriblandt er afleveringer fra Bornholms Amt (kopibøger, journaler og journalsager 1871—79), Mons Amtstue (skattehovedbøger 1841—87 m. m.), Maribo Amtstue (diverse arkivalier 1860—1916), dommerne i Holbæk, Køge, Ringsted, Løve hrd. og Rønne, politidirektøren i København (hovedsagelig arkivalier 1860—1900), politimestrene i Ringsted og Københavns amts nordre birk, en række embedslæger (Frederiksberg, Helsingør, Lyngby, Næstved, Sakskøbing, Nakskov og Rønne), Stege toldkammer (arkivalier 1774—1851), endvidere bygningsinspektoratssager fra Christiansborg slotsforvaltning, diverse arkivalier vedr. de tyske flygtninge i Danmark samt nogle gaver og deposita, bl. a. en stor samling arkivalier henhørende til Adelersborg godsarkiv og en lang række arbejdsjournaler, ført 1845—85 af forpagter Ovesen, Højstrup. Pladsmanglen i Landsarkivets magasiner gør det stadig vanskeligere at modtage nye afleveringer, men det har været absolut nødvendigt at aflaste de overfyldte embedsarkiver, dels på denne måde, dels i en række tilfælde ved kassationer på stedet. Også ved kassationer i landsarkivet, ved ompakning og flytning er indvundet megen plads. En række arkiver har været genstand for ordningsarbejder; færdigt ordnede og registrerede er bl. a. Roskilde byfogedarkiv, Lejre herred, Ledreborg, Bistrup og St. Jørgensbjerg birker, adskillige lægearkiver, Adelersborg godsarkiv. Udarbejdelsen af navneregistre til skifte- og fæsteprotokoller er blevet fortsat og nærmer sig nu afslutningen.

Landsarkivet for Fyn.

Landsarkivet for Fyn har fra 20. september 1951 til 8. august 1952 foruden normale afleveringer fra forskellige dommere og politimestre m. fl embedsmænd fra overlærer, frøken Carlsen-Skiødt, Odense, som deposi-

tum modtaget en temmelig stor samling breve og optegnelser fra hendes fader afdøde folketingsmand Carlsen-Skiødts arkiv som supplement til det sidste år modtagne. Pastor emer. Kr. Glud Konradsen har foræret arkivet et manuskript om familien Conradsen, og fru Camilla Lassen, Odense, enke efter artillerikaptajn Thorvald Lassen, har foræret arkivet en del Lassen'ske familiepapirer 1774—1918. Over arkivets kortsamling er udarbejdet en registratur på sedler, ordnet alfabetisk efter sogne. En delvis omordning og omregistrering af retsbetjent- og rådstuearkiverne er påbegyndt, og i forbindelse dermed foretages anselige kassationer i retsbetjentarkiverne. Udarbejdelsen af registre til kirkebøger, foreløbig omfattende døde og viede i St. Knuds sogn i Odense, er blevet fortsat ved fængselsvæsenets hjælp. Arkivets skifteprotokoller og kirkebøger fra tiden før 1860 er blevet mikrofotograferet af mormonerne. Læsesalens åbningstid er blevet udvidet, så at den nu er fra 10—16. Forholdene på læsesalen er blevet i høj grad forbedret, idet den gamle kakkelovn er blevet fjernet og fjernvarme indlagt. Hvor kakkelovnen stod, er indvundet plads til en ny reol, hvor man har anbragt de af arkivet udarbejdede registre til godsernes skifte- og fæsteprotokoller, registrene til købstædernes ældre skifteprotokoller samt registrene over borgerskaber, så at alle disse registre nu er let tilgængelige for publikum.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Landsarkivet har i 1951 haft et *besøg* på 3804 (1950: 3927), og der er på læsesalen benyttet 39.594 bd. og pk. arkivalier. Af *afleveringer* har landsarkivet modtaget Århus og Ålborg bispearkiver, Århus og Viborg stiftøvrighedsarkiver ca. 1850—1900. Ålborg stiftøvrighedsarkiv blev under krigen ødelagt ved Schalburgtagen på den tidligere jødiske synagoge. Kun journalerne er i behold. Herning by har afleveret Herning sognerådsarkiv indtil 1913, politimesteren i Ålborg en del magistratssager samt adskillige arkivalier fra de tyske civile og militære myndigheder i Ålborg under besættelsen. Fra civilforsvarsstyrelsen samt fra forskellige politimestre er modtaget en række arkivalier vedrørende de tyske flygtninge. Gennem kommunearkivar Sønnichsen i Viborg er der af forskellige sognekommuner afleveret en del skolekommissionsprotokoller, og Viborg skolekommission har indsendt sit ældre arkiv. Gennem Hjørring centralbibliotek og smedemester P. Christensen, Try, har Historisk samfund for Hjørring amt afleveret de dele af afdøde lærer P. M. Rørsigs samlinger, som ikke vedrører vendsysselske forhold. Mindre afleveringer er sket fra hospitalet i Nykøbing Mors og fra museerne i Ålborg, Vejle (arkivalier vedrørende Vejle havn) og Års (Ørndrup fæsteprotokol). Fra private er bl. a. modtaget: Adjunkt Henning Paulsen, Viborg: Ekstrakt-afskrift af Peder Nielsen Skrivers optegnelsesbog 1534—1683, amtsforvalter Jørgen Swane, Vejle: Forarbejder til stamtavle over den adelige slægt Lasson, fru Anine Degnbol, Lem: Hendes mand, afdøde landstingsmand Mads Degnbols, efterladte papirer, fru Kristine Hedeager, Ask højskole: Optegnelser og breve, lærer A. Jørgensen, Gundestrup: 20 bd. vandrebøger fra gamle Ranumelever og Historisk samfund for Århus stift: Spørgeskemaer vedrørende besættelsestiden. Fhv. højskoleforstander Fogt har afleveret arkivalier vedrørende Try højskole, ligesom Skals højskoles arkiv er kommet til arkivet. Vejle amts historiske samfund har deponeret forskellige arkivalier vedrørende Kolding by og Kolding latinskole.

I løbet af 1951 er *fotograferingen* af kirkebøger og skifteprotokoller indtil 1860 for Genealogical Society i Salt Lake City blevet afsluttet,

efter at dette arbejde har været igang siden 1949. Der er udarbejdet planer for evakuering i tilfælde af krig. Foruden af de afleverede arkivalier er der foretaget *ordning* og *registrering* af så at sige alle nørrejyske amtstuearkiver og de lærde skolers arkiver, en række rådstuearkiver (bl. a. Århus) og en del forskellige mindre samlinger, bl. a. Jeppe Åkjærs historiske optegnelser.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele.

Landsarkivet har fra dommeren i Løgumkloster modtaget nogle amtsretsarkivalier og fra politimestrene i Åbenrå og Sønderborg forskellige arkivalier fra tiden før 1920. I arkivet findes nu alle statsembedernes arkivalier fra tiden før 1920 med undtagelse af grundbogssagerne, der dog haves fra Rødding og Toftlund amtsretter, og skiftesager fra Tønder amtsret efter 1900 samt nogle sager fra adskillige præsteembeder efter 1870. Fra tiden efter 1920 er modtaget flygtningeadministrationens arkiver.

Som gaver eller deposita er bl. a. modtaget en del skibsjournaler og skibstegninger fra Åbenrå museum, desuden Åbenrå sømandskasses arkiv og Ahrenkiel og Clausens rederis arkiv. Der er modtaget kommunalarkiver fra Ensted, Løjt og Vilstrup kommuner. Endvidere Åbenrå kommunalforenings arkiv, forhandlingsprotokoller for Socialdemokratisk forening i Åbenrå og for Møgeltønder ungdoms- og idrætsforening, Nordslesvigsk fællessangforenings arkiv, en skoleprotokol fra Barsø. Fra Chr. Olsen, Torpelund har landsarkivet modtaget 6 bind afskrifter af soldaterbreve fra verdenskrigen 1914—18. Af enkefru Frida Lassen, Strukstrup har man modtaget Henrik og Peter Lassens arkiver (utilgængeligt).

Registret til Tønder kirkebøger indtil 1874 (i 1874 indførtes de borgerlige personregistre) er nu færdigt, og fra fhv. lærer Maiböll, Jejsing er modtaget flere registre til Sønderborg kirkebøger, så at der nu findes gode registre til de fleste af byernes kirkebøger, hvilket i høj grad letter brugen af dem. Registre til de bind skyld- og panteprotokoller for Tønder amts geestherreder, hvor der mangler registre, samt til Lø herreds og Møgeltønder birks skøde- og pantebøger er under udarbejdelse.

Erhvervsarkivet i Århus.

Afleveringerne til Erhvervsarkivet har i det forløbne år omfattet ca. 3000 bd. og ca. 1300 pkr., noget mindre end de foregående år, fordi en række indre arbejder har lagt beslag på personalet og derved begrænset undersøgelserne ude i landet. Blandt de afleverede arkiver kan særlig nævnes arkivet fra Moses og Søn G. Melchior (København) ca. 1830—1944, dette firmas vidtspændende oversøiske handel i 19. århundrede gør arkivalierne til et vigtigt kildemateriale, både når det gælder udenrigshandelen og dansk kolonihistorie, ligesom det belyser provinshandelens forsyning med oversøiske varer. Andre københavnske arkiver er vinhandlen Vilh. Christiansen A/S 1914—43, Haandværkerforeningen 1840—1937 og Selskabet for De Massmannske søndagsskoler, de to sidste arkiver indeholder særlig for den ældre tids vedkommende et rigt socialhistorisk og erhvervspolitisk stof, ligesom de er af betydelig personalhistorisk værdi. Fra provinsbyerne kan nævnes arkiverne fra de to lollandske handelshuse P. Willer i Rødby ca. 1850—1920 og J. A. Jørgensen i Nakskov ca. 1850—1933; medens det første repræsenterer den blandede købmandshandel, så er det andet fra en mere udpræget manufakturhandel. Foruden

disse større arkiver er modtaget et betydeligt antal mindre fra det 18., 19. og 20. århundredes provinsbyer, hvor særlig Randers, Århus, Brønderslev, Hjørring, Lemvig, Nørresundby, Horsens, Thisted, Hobro, Ærøskøbing og Marstal er repræsenteret, til disse kommer enkelte landhandeler navnlig fra Vendsyssel.

Foruden almindelige *registreringsarbejder* er udarbejdelsen af brevskriverfortegnelsen til Jacob Holm & Sønners arkiv blevet fortsat. Til støtte for arbejdet med Dansk Arbejdsgiverforenings arkiv er der udarbejdet et personregister til tidsskriftet »Arbejdsgiveren« 1900—1950; dette register vil i nær fremtid blive udgivet særskilt. En katalogisering af håndbiblioteket, ca. 3500 bd., fortrinsvis økonomisk historie, er afsluttet.

Det løbende indeks over personer med tilknytning til erhvervslivet, der har været omtalt i dagspressen, er blevet fortsat.

Arkivets årsskrift »Erhvervshistorisk årbog« indeholdt 1951 bl. a. artikler om konsulatsvæsenets historie i det 18. årh., om den økonomiske afvikling af en stranding i 1850, om Harald Fabers konsulentvirksomhed i London i 1890'erne og første afsnit af nogle erindringer fra 19. århundredes handelsliv af Luis Bramsen. Gennem Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur er udgivet Finn H. Lauridsen: Fra borgerskabets gennembrud. Konsul i Hjørring Chr. H. Nielsen. (1952).

Rigsarkivets udstilling af historiske dokumenter.

Af *Holger Hjelholt.*

Med den udstilling, som den 22. maj 1951 åbnedes i den såkaldte Harsdorffsal i rigsarkivets bygning, til hvilken sal der er indgang ved siden af Tøjhusmuseet, har rigsarkivet fået et længe næret ønske opfyldt: indretningen af en permanent, for almenheden tilgængelig udstilling af nogle af de vigtigste dokumenter til vort lands historie gennem tiderne. Udstillingen er åben to gange om ugen: onsdag og søndag kl. 14—16 og mod en beskeden entré (50 øre for voksne, 25 øre for børn).

Allerede rigsarkivar V. A. Secher havde planer om en sådan udstilling, og ved ombygningen af det gamle kongelige biblioteks samt gehejmearkivets bygning i årene 1909—12 fik han indrettet et udstillingslokale med faste montrer og svingmontrer. Det blev dog først efterfølgeren Kr. Erslev, der fyldte montrerne med indhold, og som i årene 1922—23 ved eget og medarbejderes arbejde skabte en for historisk interesserede fængslende udstilling. Den omfattede ikke færre end godt 400 numre, skønt den stort set ikke indeholdt arkivalier fra tiden efter 1864. Skavankerne ved denne udstilling var dels det mørke, noget vanskeligt tilgængelige, lokale og dels, at udstillingen ikke i almindelighed var tilgængelig. Der fandtes heller ikke noget trykt katalog til den. Ved den sidste verdenskrigs udbrud evakueredes alle udstillingens dokumenter, og lokalet blev delvis inddraget til andet brug.

Efter verdenskrigens afslutning tog rigsarkivets nuværende chef, Axel Linvald, tilskyndet ved det svenske rigsarkivs udstilling i 1946 på Riddarhuset i Stockholm, initiativet til den i Rosenborgs riddersal i forsommeren 1947 afholdte udstilling: »Danmark gennem 800 Aar«. Denne udstilling blev en succes, idet den besøgtes af ialt 11—12.000 personer, og det trykte katalog blev solgt i over 1500 eksemplarer. Udstillingen blev i samme skikkelse i november 1947 vist på Århus rådhus og var også her meget velbesøgt (ca. 5—6000).

Den således viste interesse måtte lægge det nær for arkivets ledelse at søge skabt en permanent, almentilgængelig udstilling. Da nu grundlovens hundredår skulle fejres, og rigsdagen så sig om efter et lokale til en udstilling i den anledning, lykkedes det arkivet at få den nævnte Harsdorffske sal (ja, hele den pågældende del af arkivets bygning) restaureret, således at »Rigsdagens Jubilæumsudstilling« kunne anbringes her.

Og da denne midlertidige udstilling endte, stod de skønne i hvidt og guld holdte lokaler fra overgangstiden til nyklassicismen rede til at modtage »Rigsarkivets udstilling af historiske dokumenter«. Arkivledelsens håb er det, at den må få så stort besøg af historisk interesserede, at det kan retfærdiggøre de omkostninger, der er forbunden med at holde den åben de nævnte to gange om ugen.

Udstillingslokalet og det forhåndenværende antal montrer har bestemt omfanget af udstillingen. Dennes nærmere indhold fremgår af det trykte katalog, som besøgende kan erhverve sig for 1 kr. Kataloget er i øvrigt undværligt ved selve besøget, da alle dokumenterne er forsynede med sedler med en kort beskrivelse af dokumentets indhold, om de er af pergament eller papir, forklaring af segl m. m. Udstillingens hovedgruppe, der rummes i de 13 montrer i søjlesalen, omfatter dokumenter til Danmarks historie fra Absalons og Valdemarernes dage indtil befrielsen i 1945 efter den tyske okkupation. De sidste »dokumenter« her er en facsimileudgave af De Forenede Nationers statut og de mellem Christian X og kong Haakon udvekslede telegrammer fra de lyse majdage 1945. Det er væsentligt vort lands politiske historie, som denne gruppe skildrer: grundlove, fredstraktater, lovarbejder m. m.

I galleriet til søjlesalen rummes tre mindre grupper. Først nogle montrer med breve fra berømte danske, ordnet kronologisk efter de pågældendes dødsår (måske burde det have været deres fødselsår?). Det første brev her er et egenhændigt fra Tyge Brahe, det sidste et brev fra H. N. Andersen. I øvrigt findes her breve bl. a. fra H. C. Andersen, Søren Kierkegaard, Grundtvig, Thorvaldsen, Ørstederne og — for at nævne kvinderne — fra Leonora Christina og Johanne Luise Heiberg.

Den 3. gruppe omhandler de danske tropekolonier samt Grønland, og formentlig vil den besøgende her særlig fængsles af de mange kuriøse og smukt kolorerede tegninger: Trankebar, fortet Christiansborg på Guldkysten samt tegningerne af Christiansted og Frederiksted på St. Croix. Sikkert vil besøgende også fordybe sig i de her fremlagte vidnesbyrd om slaveriet og slavehandelen.

Den sidste afdeling har titlen: »Fremmede stater og fyrster« og indeholder breve fra udlandets fyrster og statsmænd (blandt disse sidste Axel Oxenstierna, Metternich, Bismarck, Disraeli, Richelieu) samt enkelte traktater. Der begyndes med Sverige og Norge, derpå Tyskland, så de øvrige europæiske stater i alfabetisk orden. Der sluttes med Amerika og med farvestrålende traktater og breve fra Tunis, Persien, Siam og Kina. Det er ikke alle de her fremlagte breve, der har et indhold af historisk interesse, men de fleste besøgende vil nok alligevel fængsles ved at se de pågældende personers egenhændige skrift eller underskrift: Henrik VIII, Marie Stuart og Elisabeth, Marie Antoinette for at nævne nogle.

I denne afdeling er i øvrigt med Hans Majestæt kongens tilladelse fremlagt enkelte hidtil utilgængelige breve fra kongehusarkivet, således et

fra Alexander (III) 1878 til Christian IX med omtale af »det kære Fredensborg« (ce cher Fredensborg) og et meget karakteristisk brev fra Wilhelm II fra 1891, hvori han afviser Christian IX's ønske om afståelse af en del af Nordslesvig: Der nur schlummernde Ruf nach Lostrennung wohlerworbener [!] deutscher Gebietstheile würde in einer Weise wiedertönen, welche die Sicherheit des Reichs, ja den Frieden Europas gefährden würde. — Et meget smukt fyrstebrev — indholdsmæssigt set — er kong Georg I af Grækenlands til prins Hans med den stærke pligtfølelse overfor det folk, hvis konge han var blevet.

Udstillingens omfang er, vilde jeg tro, overkommelig for den besøgende, der ikke vil gå for meget i detailler. Omvendt er den så righoldig, at den lønner gentagne besøg. Og med de afstande, vi har her i landet, skulde det ikke være nødvendigt, som man for nogle år siden gjorde i Amerika, at sende et tog med »udstillingen« fra by til by.

Kilder til landbefolkningens historie.

Den 12. august 1952 blev der i København oprettet et udvalg, der har til formål at udgive kilder til den danske landbefolknings historie, først og fremmest fra tiden efter 1500. Udvalget består af en del yngre historikere, arkiv- og museumsfolk, sprogforskere og jurister med landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* som formand og museumsinspektør *Holger Rasmussen* som sekretær. Den øvrige styrelse er: professor *Aksel E. Christensen*, arkivar *C. Rise Hansen*, cand. mag. *Chr. Lisse* og dr. jur. *Poul Meyer*. Udvalget betragter sig selv som et arbejdsfællesskab, og som medlemmer optages kun folk, som må formodes aktivt at ville gå ind i arbejdet. Udvalget har et *præsidium*, hvori der bl. a. sidder repræsentanter for de store videnskabelige institutioner, for de politiske partier og for landbrugets organisationer.

Den første opgave, udvalget vil tage op, er udgivelsen af en række danske *tingbøger*. Man er straks gået i gang med at planlægge dette arbejde, og det er tanken at udgive en sjællandsk, en fynsk og en nørrejysk tingbogsrække. I første omgang tænkes på tingbøgerne fra *Herlufsholm birk, Åsum herred* og *Skads herred*, men man overvejer også udgivelsen af tingbøgerne fra *Marselisborg birk, Sokkelund herred* og *Gram herred*, eventuelt også alle tingbøgerne fra tiden før 1600. Udgivelsen sker selvfølgelig efter de almindelige videnskabelige principper, og der udpeges særlige *tilsynsførende*, som skal have medansvar for, at udgaven tilfredsstiller alle videnskabelige krav. Desuden kan styrelsen udpege en eller flere sagkyndige til at stå udgiverne bi med råd og dåd.

Teksterne gengives i almindelighed in extenso. Dog er tingbogsstoffet så omfattende, at man her vil foretage visse begrænsninger, idet der kun bringes et kort referat af det mindre væsentlige stof.

Foruden tingbøgerne har udvalget, når forholdene tillader det, tænkt sig at udgive de mange *indberetninger* om *landbrugets tilstand* og bøndernes kår før, under og umiddelbart efter reformtiden i 1700-årene. Af andre opgaver kan nævnes: udgivelse af *landebøgerne* 1567, *jordebøger* fra 1600-årene, udvalgte eksempler på *markbøger* fra Christian 5.s matrikel, *landstingenes skøde- og panteboger* og de ældre *landstingsdombøger*.

Det stof, der vil blive gjort tilgængelig for forskningen ved udgivelsen af de forskellige tingbøger, har selvfølgelig ikke blot interesse for landbrugshistorien. Der er i dem også et uhyre kildemateriale til belysning af dansk *kulturhistorie* i 1600-årene. Tingbøgerne indeholdt jo dengang meget fyldigere oplysninger end senere hen, og her findes ikke blot referater af almindelige retsforhandlinger, men også skiftebreve, skøder m. m. Også for *stednavneforskningen* og *dialektforskningen* vil tingbøgerne være af stor værdi, ikke mindst fordi man i dem ofte kan finde gengivelse af bøndernes daglige tale. Og udgaverne vil blive et enestående kildeværk for *lokalhistorikerne* i de egne, som tingbøgerne kommer til at omfatte. Udvalget håber derfor også, at man må få et nøje samarbejde med de amtshistoriske samfund, ikke mindst når man skal begynde at sælge udgaverne, der vil komme i ret små hefter.

J. H.

Litteraturoversigter 1945-1951.

Handelshistorie.

Af *Vagn Dybdahl.*

Det nybrud indenfor dansk landbrugshistorisk forskning, som begyndte omkring 1940 og siden er fortsat, har ingen pendant i handelshistorien. Skønt der i Danmark lige så tidligt som i de andre europæiske lande blev taget handelshistoriske emner op til undersøgelse, blev forskere som Marcus Rubin, Jul. Schovelin, Erik Arup, Albert Olsen, Astrid Friis og Aksel E. Christensen enere. Deres studieresultater kom eller kommer mere i kraft af egne inspirationer end som led i nogen moderetning i dansk historie, lad være, at de på den anden side i Danmark repræsenterer europæiske strømninger fra de tyske økonomers historiske skole og op til vore dage, men man kan næppe tale om, at nogen af dem har skabt nogen handelshistorisk skole eller drejet en generations opmærksomhed mod handelshistorien. De historikere blandt Arups elever, som søgte den økonomiske historie, samlede sig især om landbrugshistorien; hans fremragende, vidtfavnende og inciterende disputats fra 1907 »Studier i engelsk og tysk handels historie. En undersøgelse af kommissionshandelens praksis og theori i engelsk og tysk handelsliv 1350—1850« blev både i Arups eget forfatterskab og i dansk historisk forskning uden umiddelbar følge (Astrid Friis har dog i Hist. T. 11. r., 3. bd., s. 316 nævnt den som inspirationskilde for sine studier). Det tidsrum, der her betragtes, har da heller ikke bragt større fremstillinger af handelens historie over hele perioder, alle bidrag er koncentreret om enkeltfænomener, enkelte behandler dog over længere tidsrum sider af udviklingen, og de skal nævnes først.

Det forsøg, L. V. Birck gjorde under første verdenskrig med bogen »Vigtige varer« (1915), hvori forskellige varers historie var skrevet, understregede det frugtbare i at samle en fremstilling om varen. I udenlandsk økonomisk historie har man ofte betragtet udviklingen på baggrund af en enkelt vare, men i Danmark findes af sådanne større arbejder i nyere tid kun *P. P. Sveistrup & Rich. Willerslev: Den danske sukkerhandels og sukkerproduktions historie* (1945). Historikeren Rich. Willerslev har skrevet afsnittet fra sukkerhandelens begyndelse i det 16. århundrede og frem til år 1900, medens det sidste afsnit indtil ind i 2. verdenskrig skyldes økonomen. Hovedvægten i fremstillingen er lagt på produktionens historie, særligt gælder dette for tiden efter den danske roesukkerindustris grundlæggelse i 1872. I det foregående afsnit er et righoldigt kildemateriale udnyttet også til handelens historie, forfatteren har med betydeligt udbytte arbejdet hen mod også at behandle den indenlandske omsætnings former og karakter fremfor udelukkende at holde sig til den mere taknemmelige udenrigshandel og den dermed sammen-

hængende handels- og toldpolitik. Således søger han at belyse raffinadørernes forretningsmetoder, deres og købmændenes fortjeneste og forbrugets størrelse med en så vidtgående hensyntagen til også provinsens handel, som det anvendte kildemateriale har tilladt, ikke mindst er fremlagt nyt materiale til belysning af den økonomiske forbindelse mellem kongeriget og hertugdømmerne. Som håndbog lider bogen desværre af visse mangler: den internationale konjunktur er ret stedmoderligt behandlet, sag- og (for lokalhistorikeren særlig savnet) stedregister mangler, og i flere tilfælde kræves et betydeligt kendskab til arkivmaterialet for at kunne bygge videre på kildehenvisningerne. En forstudie til bogen (trykt efter denne) er *Rich. Willerslev: Remissionen af 14. april 1842 og 17. marts 1844* (Nationaløkonomisk Tidsskrift 1945). Afhandlingens emne er de plakater, der for at fremme en genopblussen af direkte dansk handel på oversøiske pladser, indførte forskellige toldlettelser for en sådan handel. Remissionen er interessant både ved at bryde den toldpolitiske liberalisme fra 1797 og ved, hvad forfatteren i mindre grad er opmærksom på, at være et toldpolitisk træk bestemt af nationalpolitiske hensyn (Flensborg skulle knyttes til kongeriget). Foruden remissionens nærmeste forudsætninger og gennemførelse er der også redegjort for dens virkninger, hvorunder dansk handels forhold til Kiel og Altona-Hamborg belyses.

Som den lige nævnte afhandling bl. a. søger at belyse Danmarks bestræbelser for i 19. århundrede at frigøre sig fra Hamborgs merkantile overherredømme er tilsvarende bestræbelser fra det 17. århundrede, men rettet mod Holland, blevet undersøgt. Problemet er behandlet i den anden større længdegående skildring af et handelshistorisk emne *Albert Olsen: Holland-Danmark. Handelen* i Knud Fabricius m. fl.: Holland-Danmark. I. (1945). Albert Olsens skildring på omkring 100 store sider er ikke mindst værdifuld, fordi den — særlig for tiden 1500—1700 — sætter dansk handel i forbindelse med de internationale strømninger. Emnet er behandlet fra de ældste tider, over Skånemarkedet (om hvilket foreligger en god, populær oversigt af *Poul-Erik Hansen* i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1945) og storhedstiden frem til det 19. århundrede. I den udstrækning, den ret sparsomme plads tilmåler, har Albert Olsen formået ikke alene at behandle storhandelen, handelspolitikken og handelens karakter, men også at give en række illustrative eksempler, særlig skal nævnes den hollandske handel med købstæderne, hollændernes optagelse i byernes handelsstand, den jyske studehandel og lusekramhandelen (gamle klæder) mellem Holland og den jyske vestkyst i 18. årh.

Endnu kan nævnes et par mindre arbejder, der søger at give længdesnit gennem århundrederne. I Handels- og Søfartsmuseets årbog 1948 skrev *R. Berg* en artikel *Nogle gamle danske købmandstyper*, hvori han særlig søgte at vise, at købmændene i det 16. og 17. århundrede kun i mindre grad drev handel, men baserede deres økonomi på ejendoms- og jordbesiddelse, dog nævner han den københavnske storkøbmand (om hvem også *Albert Fabritius* skrev i oversigten *Københavns handel 1660—80* i Hist. Medd. om Kbhvn. 4. r., 1. bd.) som en undtagelse; men fælles for dem er, at de på grund af manglende handelsteknik ikke havde overblik over deres handel. Mod dette opponerede *Louis E. Grandjean* i *Købmandstypen gennem tiderne* (Handels- og Søfartsmuseets årbog 1949), hvori han understregede, at det ikke er den tekniske kunnen, men karakteregenskaberne, der er afgørende for købmandsskabet, ligesom han overfor R. Berg fremhævede forskellen mellem købmanden og kræmmeren,

som han, der lægger hovedvægten på karakteregenskaberne, mærkelig nok finder manifesteret bl. a. i forretningens omfang og art; grundlaget synes noget spinkelt, men selv om det altid er betænkeligt at skabe sig typer ved at tage lidt fra flere forskellige for at stykke det sammen til et idealbillede, forhindrer det ikke, at afhandlingen rummer adskillige inciterende bemærkninger om købmandsskabet fra middelalderen og til vore dage.

40'erne har set en række bidrag til handelskompagniernes historie (jfr. Hist. T. 11. r., 2. bd., s. 351) i 17. og 18. årh. Disse artikler har vel ret afgrænsede emner, men i kraft af kompagniernes altdominerende stilling i den oversøiske handel bliver de dog nærmest bidrag til tidens danske handelshistorie i almindelighed. I tiden efter krigen er kommet ikke mindre end tre afhandlinger, der henter deres emne i det asiatiske kompagnis historie, medens *Vestindisk kompagni* er behandlet af Rich. Willerslev i ovennævnte bog om sukkerhandelen.

Hovedbidragene til Asiatisk kompagnis historie er *Kristof Glamann: Studie i Asiatisk kompagnis økonomiske historie 1732—72* (Hist. T. 11 r., 2. bd.) og *Aa. Rasch & P. P. Sveistrup: Asiatisk kompagni 1772—92* (1948). Karakteristisk for begge arbejder er en omhyggelig udnyttelse af kompagniernes efterladte bogholderi, men medens Glamann har benyttet dette kildemateriale til redegørelser for handelens former og organisation samt prisudviklingen, har de to andre benyttet bogholderiet dels til at belyse den regnskabstekniske udvikling, dels til redegørelse for driftsresultater. Glamann når stort set ikke i sit arbejde til samlende betragtninger over kompagniets drift og virke, men redegør ret fyldigt for emner som veksel- og sølvhandelen, ligesom varehandelen både i Indien, Kina og Europa behandles sammen med priserne. Rasch og Sveistrups skildring er bredere, særlig behandles koloniforholdene fyldigt, og de interne brydninger omtales indgående. Fælles for begge arbejder er undersøgelser over aktionærkredsens sammensætning. Af bogen om kompagniet skrev *Sune Dalgård* en anmeldelse i Historisk Tidsskrift 11. r., 2. bd., som dog mere har karakteren af en selvstændig afhandling om begivenhederne omkring kompagniets nye oktroj af 1772, bygget for størstepartens vedkommende på et af forfatterne ubenyttet arkivmateriale.

Den oversøiske handel indgår også i geografen *Sophie Petersens* bog *Danmarks gamle tropekolonier* (1946). Det er vel ikke ligefremt nyt, det der siges om handelen, men det er meget heldigt samarbejdet med de andre sider af kolonihistorien, ligesom også dens betydning i kulturel og kunstnerisk henseende er behandlet. Handelen på kolonierne er kort behandlet af *Georg Nörregård: Varer til Guinea* (Handels- og Søfartsmuseets årbog 1951), der gennemgår en skibsladning fra 1675. Kolonihandelen på Grønland indgår i *H. Ostermann: Danske i Grønland i det 18. århundrede* (1945) og i *P. P. Sveistrup & Sune Dalgård: Det danske styre af Grønland 1825—50* (1945).

Har således den ældre tids mere eventyrlige og glansfulde danske handel formået at fremkalde enkelte, mere omfattende bidrag, gælder dette ikke for tiden efter 1814, hvor kun kan nævnes *Niels Banke* og *Poul Winding: Konjunkturer og kriser* (1951) med en oversigt over konjunkturudviklingen, for tiden indtil 1914 desværre meget kortfattet. Håndbogen »*Krak. Danmarks ældste forretninger*« kom 1950 i en 4. udgave med korte historier for ca. 7800 forretninger grundlagt før 1912.

Gælder det provinsens handelshistorie, sætter den nære forbindelse med landbruget sit præg på adskillige arbejder. *Hans Vald. Gregersen*

skildrer i *Studedriften forbi Toldsted i 1600-tallet* (Jyske Samlinger 5. r., 8. bd.) studeeksportens omfang og de enkelte byers andel i den, kildematerialet er bilag til Åbenrå amtsregnskaber og får sin værdi, fordi driften forbi Toldsted i Hjordkær sogn optog driften fra de nørrejyske studeveje, som samledes her.

Det store landbrugs pengehandel — særlig i det 18. århundrede — er skildret i *Hugo Matthiessen: Snapstinget* (1946). Hovedemnet er dog livet på Viborg snapsting, men her indtog den almindelige markedshandel med det festlige præg, som den omvandrende kræmmer kunne bringe, også en betydelig plads, og den er skildret på forfatterens vanlige levende måde.

En særlig side af landbrugets forhold til handelslivet er behandlet af *H. P. Hansen* i *Spind og bind* (1947). Emnet fremgår af undertitlen »Bindehosens, bindestuens og hosekræmmerens saga«. Med anvendelse af både arkivalisk materiale og en rig mundtlig tradition er her tegnet et billede af uldjyden fra omkring 1700 til ned mod vore dage, ligesom stridighederne med byernes bofaste handelsstand belyses. Den vandrende handelsmand træffer vi også i »*Bonde- og handelsmand. Af Jens Sandholms optegnelser*« udgivet af Markus Bjerre og H. P. Hansen. Fra det 19. århundredes sidste halvdel fortæller Jens Sandholm bl. a. om hans vandringer med kramposen og om stude- og svinedriften sønderud. Om bønder på handel berettes ligeledes i *August F. Schmidt: Moser og tørv. Et stykke bondehistorie* (1948). Hovedemnet er produktionen, men der fortælles også om tørvehandelen med byerne, både den nordsjællandske med København og den jyske med købstæderne, i visse henseender udvides det, Hugo Matthiessen i 1939 i »Den sorte jyde« bragte om tørvehandelen. Om markedshandel med kramvarer, heste og stude berettes i *Tobiassen Kragelund & Niels Møller: Nogle vestjyske markeder* (Fra Ribe amt, 1945); men skildringen af markedslivet er dog det fremherskende.

Om den mere udprægede byhandel, selvfølgelig også baseret på landbruget, foreligger flere mindre bidrag. *Hans Vald. Gregersen* skrev i Sønderjyske årbøger 1949 *Bidrag til Åbenrå økonomiske historie indtil ca. 1730*. Et særlig rigt kildemateriale har stået til forfatterens rådighed, navnlig fra sidste halvdel af 17. århundrede og fremefter. Fremstillingen er især samlet om søhandelen under de vekslende konjunkturer, men med inddragen af adskillige mere kulturhistorisk prægede detailler; for den, der beskæftiger sig med købstædernes handel, vil læsning af Gregersens afhandling være udbytterig. Mere fremlæggelse af kildemateriale end fremstilling kendetegner *Poul Rasmussens* grundige og samvittighedsfulde bidrag i den af ham og Gustav Albeck udgivne *Ebeltoft købstads historie* (1951); kildestof er også fremlagt i *Frits Jacobsen: Den økonomiske tilstand i Sorø amts købstæder 1735* (Sorø amts årbog 1947), hvori der gives et referat af Sorøamtmandens relationer, der indgår i den store serie af relationer fra landets købstæder, som i 1735 gennem amtmændene blev indsendt til kommercekollegiet. Et andet kildemateriale med samlede oplysninger om byernes handel er toldinspektørernes kvartals- og årsberetninger, som danner grundlaget for *Georg Nörregård: Næringslivet i Nykøbing i 1840'erne* (Lolland-Falsters årbog 1949), hvori navnlig omtales, hvilke varer man indførte, og hvilke byer de kom fra. Fra det 19. århundrede foreligger en studie over et enkelt provinshandelshus i *Andreas Jørgensen: Et gullaschfirma fra Napoleonskrigenes tid* (Erhvervshistorisk årbog 1950). Det pågældende firma hørte

hjemme i Århus, men drev varehandel over det meste af Jylland og stod i stadig forbindelse med København og Hamborg. I en levende, illustrerende stil fortælles ikke blot om de særlige muligheder, som først krigsårenes afspærring og siden pengeforvirringen gav den forslagne forretningsmand, men også om handelens former og gang. Afhandlingen bygger på handelshusets bøger i Erhvervsarkivet og viser, hvilke muligheder et sådant materiale rummer udover de gængse oplysninger om snapsens prisbillighed. På grundlag af et lignende materiale har *Sigurd Jensen* i *Fra patriarkalisme til pengeøkonomi* (1950) skildret bondens forhold til købmanden i første halvdel af 19. århundrede. Det er her lykkedes at give andre realiteter end de sædvanlige om bøndernes vogne i den gamle, duftende købmandsgård. Nævnes kan emner som omfanget af bøndernes handel, kreditgivningen og købmandens »bank- og sparekasse«-virksomhed. Oplysende træk om en købstadkøbmand ca. 1830—70 er meddelt af *Søren Hallar* i *J. P. Jacobsens hjem og barndom* (1950), om samme tid skriver også *Carl Svenstrup* i *Kruses gamle købmandsgård* (1947) i Grenå. Mere specielt er emnet for *Finn H. Lauridsens* afhandling *Bogkøb i provinsen 1800—1850* (Erhvervshistorisk årbog 1950), hvori der på grundlag af boghandlerarkiver fortælles om boghandelen, og om hvem der købte hvilke bøger; boghandelens historie er endvidere repræsenteret ved *Hempelske boghandel 1797—1947* (1946), *Carl Svenstrup: Den gamle boglade, F. C. Lunds enke. Lillegade 46, Grenå* (1949) og ved *Aage Laudrup: Læreår i firserne. Glimt af livet i H. Hagerups boghandel Gothersgade 31.* (1948).

Skudehandelen fra Vendsyssel, halv søfart, halv handel, lokker fremdeles forfatterne, og *A. Skjodsholm* skriver i *Spare- og lånekassen for Løkken og omegn* (1946) om denne handel, indtil bl. a. jernbanerne fra 1870'erne slår den ud, særlig bringes nyt om skudehandelen fra Løkken i det 19. århundrede.

Om sidste halvdel af århundredet, hvor man særlig var optaget af de nye landbrugsvarers afsætning, foreligger *Vagn Dybdahl: Hans Broge og det jyske landbrug* (Jyske Samlinger 5. r., 7. bd.) med redegørelser for smørhandelens organisation og for anvendelsen af nye kommunikationer, jernbaner og dampskibe. Smørhandelens vanskeligheder på det engelske marked, særlig i forholdet til forfalskninger, er behandlet af *Axel Nyborg* i *Fra halvfemsernes konsulentvirksomhed. Et par episoder fra Harald Fabers virke* (Erhvervshistorisk årbog 1951). Om den indflydelse på provinsbyernes handel, som jernbaner øvede, er fortalt af *J. A. Tork* i *Fynske stationsbyer* (Fynske årbøger 1951), bl. a. berettes om de filialer, købstadskøbmændene fra sidste halvdel af 60'erne placerede i stationsbyerne og om opkomsten hen i 90'erne af en selvstændig handelsstand i disse nye bysamfund. Afhandlingen er også bemærkelsesværdig, fordi handelskalenderen her for første gang er anvendt som kilde til andet end enkelte personalhistoriske oplysninger. J. A. Tork har også, men mere oversigtsmæssigt berørt emnet i det store værk »*De danske statsbaner 1847—1947*«, som ellers kun i ringe grad omtaler samspillet mellem handel og jernbaner, der for 1930'ernes vedkommende belyses i *Aage Aagesen: Geografiske studier over jernbanerne i Danmark* (1949); jernbanerne og den jyske fiskeeksport sidst i det 19. århundrede er omtalt i *M. P. Kastberg: 90 år i Jylland* (1947), hvori forfatteren bl. a. fortæller om hans eksportforretning fra Oddesund nord.

Hvad man nok kunne kalde handelens kulturhistorie eller daglige liv er behandlet i enkelte specialafhandlinger. *Peter Riismoller* skriver i

Justering i Ålborg (Danske museer I, 1950) og *Helge Søgaard* i *Mål og vægt i Århus 1698—1828* (Den gamle By. Årbog 1951) om de justeringsrettigheder, magistraterne i Ålborg, Århus og Odense sad inde med, begge afhandlinger bringer omtale af efterladte justeringsgenstande. I *Poul Henrik Heegaard* († 1916): *Købmand Andreas Heegaard i Slangerup* (Fra Frederiksborg amt 1946) fortælles om dagligt liv i en købmandsgård 1830—58 med omtale af vareudvalget og bondehandelen. Det samme er emnet i et lille nytårsskrift fra Nakskov bogtrykkeri 1946 *Den gamle købmandsgård. I. A. Jørgensens købmandshus o. 1884* fortalt af Tonys bror (Julius Jensen), også fra Nakskov er emnet behandlet af *H. C. Huus* i Danske hjem ved århundredskiftet (1947). I *Hugo Matthiessen & Chr. Elling: Gamle købmandsgårde* (1951) er hovedvægten lagt på arkitekturen og gårdenes placering i bybilledet, og det samme er tilfældet i *Peter Riismøller: Østerå i Ålborg. Vinhandlernes gade* (1947). Et bidrag af socialhistorisk karakter er *Vagn Dybdahl: Handelsstanden og butikslukningen 1840—1908* (Erhvervshistorisk årbog 1949), hvor udviklingen til den første lukkelov i 1908 er behandlet. Af handelsteknisk karakter er *G. Graversen: Kortfattet sammenlignende oversigt over det håndbogførte dobbelte bogholderis vigtigste organisatoriske udvikling* (Mercantilia 1952). Om den højere handelsundervisning er for en enkelt skoles (Ålborg) vedkommende fortalt i *Justitsråd Møllers handelshøjskole 1875—1950* og om handelsvidenskaben i *Knud Larsen: Handelsvidenskabelig studieklub 1920—1945.*

Det her betragtede tidsrum bragte ikke nogen større skildring af nogen af storhandelens mænd, men derimod nok nogle afhandlinger til handelens personalhistorie. I *Albert Fabritius: Bystyrets slægtsforbindelser i ældre tid* (Hist. Medd. om Kbhvn., 4. r., 2. bd.) er det vel Københavns bystyre i 16. og 17. århundrede, som er emnet, men samtidig belyses dog slægtsforbindelsen mellem storhandelens mænd, særlig tydeligt træder det frem når det gælder storkøbmanden Mikkel Vibes familie i 1620'erne. En betydelig støtte for den, der arbejder i Vendsyssels handelshistorie er *A. Skjødsholm: Skudehandler- og skipperslægter fra Løkken* (Vendsysselske årbøger 1949), et solidt og fyldigt arbejde. I *Vilh. Woll: Det jødiske befolkningselement i Kerteminde i forrige århundrede* (Fynske årbøger 1945) berøres handelsstandens rekrutering, men ret kortfattet. Personalhistorie er også *Kjeld Galster: Agent Johan Georg Galster* (Fra Himmerland og Kjær herred 1948) og samme *Et handelshus' fallit i Nørresundby 1859 og 1865* (samme årbog 1950), men ind i skildringen går træk af probenreuternes liv i begyndelsen af 19. årh. og af købstædernes forsvar for deres privilegier. I *Luis Bramsens erindringer: Fra 19. århundredes handelsliv* (Erhvervshistorisk årbog 1951) er omtalt en række af storhandelens mænd fra århundredets midte, særlig må nævnes medlemmer af familien Drewsen; erindringerne som helhed giver et indtryk af en københavnsk grosserers tilværelse. Omtrent den samme tid 1840—70 behandles af *Finn H. Lauridsen* i hans biografi af den vendsysselske foregangsmand Chr. H. Nielsen *Fra borgerskabets gennembrud. Konsul i Hjørring Chr. H. Nielsen* (1952, også i Jyske Samlinger, ny række, 2. bd.) Hovedvægten er her lagt på at tegne som type den købmand, der udnytter den frie forfatnings muligheder til i kraft af sin position at virke som leder for en by og en landsdel i grundlovens første år.

På bidrag til handels- og toldpolitikken har det heller ikke manglet, men som på de andre områder er det blevet ved mindre studier. *C. O.*

Bøggild-Andersen har i *Hannibal Sehested I* (1946) kortelig redegjort for den store statsmands merkantilistiske tankegang i forbindelse med statsholdertiden i Norge, medens Sehesteds handelspolitiske indsats i Danmark vil blive taget op i værkets kommende 2. del. En forstudie til eller ekskurs fra denne er *Colbert og Danmark 1661—65. Et bidrag til belysning af den ældre merkantilismes handelspolitik* (Festskrift til Erik Arup, 1940), hvori opridses gangen i fransk-danske forhandlinger om nøjere samhandel, hvor de franske bestræbelser gik ud på at skabe sig et monopol på salthandelen i Danmark. Det 18. århundredes handelspolitik er behandlet i de ovenfor omtalte arbejder om sukkerhandelen og Asiatisk kompagni; denne tids handelspolitik belyses endvidere i *Andreas Jørgensen: Af konsulatsvæsenets historie i det 18. århundrede* (Erhvervshistorisk årbog 1951), hvor der bl. a. på grundlag af Grosserer-Societetets arkiv redegøres for handelsstandens syn på konsulatsvæsenet, der først på denne tid nåede frem til at være en betydningsfuld faktor i udenrigshandelen. Om en toldpolitik bestemt af fortrinsvis nationalpolitiske overvejelser skriver *Kjeld Winding* i *Toldenhedsplanen af 1846* (Festskrift til Erik Arup, 1946). I Finn H. Lauridsens ovennævnte biografi af Chr. H. Nielsen belyses med Hjørring som eksempel også den indre handelspolitik, dels købstædernes forhold til landhandelen, dels konkurrencebegrænsede bestræbelser (prisaftaler) i 1840'erne. Tilsvarende problemer skulle man vente behandlet i *Anders Vigen: Rigsdagen og erhvervsorganisationerne* (»Den danske Rigsdag«, III, 1950), men selv om handelens forhold nok berøres, er hovedvægten her dog lagt på landbruget, industrien og håndværket. Den allernyeste handelspolitik er behandlet af *Ester Boserup* i *Dansk importregulering gennem 15 år* (Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1947), hvor tillige er redegjort for erhvervsorganisationernes stigende indflydelse på afgørende områder af samfundslivet.

Handelen er også i historiske arbejder blevet betragtet i forhold til pressen. Noget forsøg på nogen samlet fremstilling som den norske Øyvind Davidsen: Pressen fra Griffenfeldt til Struense i dens forhold til Norges næringsliv (1943), der i øvrigt også berører den danske periodiske presse, foreligger imidlertid ikke. I *H. R. Brocker: Dagspressen og dens ansvar for udviklingen* (1945) og samme forfatters *Avisen. Oplysning eller forretning* (1947) er spredtvis omtalt forbindelsen mellem pressen og storhandelen — både gennem fælles kapital og gennem annoncer —, særlig gælder dette for tiden efter 1. verdenskrig. I »*Af Jyllands-Postens saga*« (1946) har *Vagn Dybdahl* redegjort for bladet og erhvervslivet fra grundlæggelsen i 1871 og frem til 2. verdenskrig med belysning af bl. a. bladets erhvervspolitiske standpunkttagen og om forholdet til C. F. Tietgen og H. N. Andersen. For Politikens vedkommende har *Vald. Koppel* i *Af Politikens historie* II 1946 givet en fremstilling af handelens kamp mod bladet gennem annonceboykot i 1920, forårsaget af et sammenfiltret motivkompleks, deriblandt både nationalpolitiske (Sønderjylland) og erhvervspolitiske (den radikale regerings importregulering) hensyn. I *T. Vogel Jørgensen: Berlingske Tidende gennem to hundrede år 1749—1949* 1—3 (4 bd., 1949) er bladets holdning over for handelen kun ganske lidet omtalt, men derimod er der oplysninger om omfanget af bladets behandling af handelsstoffet ned gennem dets historie.

Endelig skal som den eneste større handelshistoriske kildepublikation nævnes *Nina Bang* (†) og *Knud Korst: Tabeller over skibsfart og vare-*

transport gennem Øresund ... II. Tabeller over varetransporter. 2. bd., I. 1721—1760. Som hjælpemidler til orientering i det handelshistoriske kildestof foreligger de årlige oversigter i *Erhvervshistorisk årbog* (fra 1949) over arkiver indgåede til Erhvervsarkivet. En nyttig vejleder i brugen af den officielle statistik er *Det statistiske Departement 1920—1950* (Stat. Medd. 4 r., 139. bd., 1951), som fortsætter tilsvarende tidligere publikationer. Årlige oversigter over handelens vilkår er fortsat givet i Grosserer-Societetets to årbøger »*Verdensmarkedet og Danmark*« og »*Handelsberetningen*«.

De forløbne år har naturligvis også bragt et rigt tal af jubilæumsskrifter fra erhvervslivet, deriblandt fra handelens *organisationer* og fra de *enkelte forretninger*. Disse jubilæumsskrifter indeholder ofte en del mere almindeligt baggrundsstof, som imidlertid gerne er af mindre selvstændig karakter; jubilæumsskrifternes værdi for den historiske forskning turde i reglen — når bortses fra det personalhistoriske stof — være de mange detailoplysninger, som kan danne materiale for senere, mere samlede skildringer. Jubilæumsskrifterne kunne man nok i de fleste tilfælde ønske forfattet med større sagkundskab og litterær formåen, men det må på den anden side ikke underkendes, at forfatterne i mange tilfælde repræsenterer en overlevering, som ikke er bevaret på anden måde. Indholdet af de i det følgende nævnte jubilæumsskrifter vil, når ikke andet nævnes, fremgå af titlen. Landsomfattende organisationer er repræsenteret med Edvard Berg: Provinshandelskammeret 1901—51, »Kaffe- og tehandlernes landsforening 1911—51«, »Foreningen af danske materialister gennem 25 år« (1951), »Tobakshandlernes landsforening 1915—50«, Kristof Glamann: 75-foreningen (1950, cigar- og tobaksfabrikanternes forening fra 1875, i bogen oplysninger om engroshandelen tilbage til 1850'erne), L. Brahe Christensen: Textilfabrikantforeningens historie i de første 50 år (1945, med oplysninger om engroshandel og prispolitik) og J. H. Kock: Dansk provinstextilhandlerforening 1935—45. Lokale organisationer er behandlet i »Centralorganisationen af købmandsforeninger i Jylland 1901—1951«, H. Jøndrup: De samvirkende kulhandlerforeninger for København og omegn (1948, 50 år), »Københavns detailhandlerforening 1900—50«, G. Krohn-Jensen: Vesthimmerlands handelsforening (1950, 50 år), Otto v. Spreckelsen: Viborg handelsstandsforening 1845—1945, P. A. Høy m. fl.: Kolding handelsstand, fortid og nutid (1946, handelsstandsforeningens 75 års jubilæum, skildringer af det middelalderlige Skt. Knuds gilde og det senere købmandslav), Morten Kamphøvener: Hundrede år. Åbenrå handelsstand 1847—1947 (heri biografier af foreningens ca. 40 stiftende medlemmer og træk af byens handelsliv i almindelighed), »Ålborg og Nørresundby Textilhandlerforening i 75 år« (1951) og Arne Lilholt: Viborg textilhandlerforening 1900—1950. Handelspersonalets organisationshistorie er behandlet i Gustav Pedersen: Bogen om handels- og kontormedhjælperne og deres organisation (1950, i en indledende oversigt skildres medhjælpernes overgang fra at være i en gennemgangsstilling før selvstændig etablering til at være i en livsstilling), »50 års arbejde. 1897—1947« (trykt 1948, om H. K. i København), A. Milling (red.): Danmarks uddelerforening 1901—1951 (går i skildringen af uddelernes arbejdsvilkår tilbage til 70'erne), Jørgen Hansen og Erik Frandsen: Fællesrepræsentationen for danske handelsrejsende- og handelsrepræsentantforeninger gennem 40 år 1910—50, »Foreningen af danske forretningsrejsende af 3. marts 1901« (1951) og Westen Jensen: Ålborg handelsrejsende forening (1947, 25 år).

Sammenlignet med andre virksomheder inden for erhvervslivet er der i de senere år kommet forholdsvis få jubilæumsskrifter fra handelsvirksomheder. Til andelsforretningers historie foreligger fire større bidrag A. Axelsen Drejer (red.): Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger 1896—1946 (heri er de gamle brugsforeninger skildret af Andreas Fynning), samme forfatter har skrevet »Jydsk Andels-Foderstofforretning 1898—1948«, den fynske søsterforenings historie er behandlet i P. Schwanenflügel: Fyens Andels-Foderstofforretning gennem 50 år (1951) og handelen med kunstgødning i »Dansk Andels Gødningsforretning 1905—1951«. Københavns Mælkekompagni gennem 50 år er emnet for Jesper Ewald: Københavnernes mælk (1945) og fagbevægelsens mælkeforsyning for H. P. Sørensen: Mælkeriet Enigheden gennem 50 år (1948); manufaktur og konfektion er behandlet i Holger Jerrild: Et handelshus i Randers. G. Falbe-Hansen A/S 1872—1942, medens den blandede købmandshandels overgang til specialforretning (her jern og sanitet) er repræsenteret ved »Aktieselskabet P. Hatten & Co., Maribo (1945) og det moderne fællesindkøb ved »Danske købmænds handelsaktieselskab. Ved 25 år jubilæet 1944«.

Resultaterne i dansk handelshistorisk forskning efter 2. verdenskrig viser tilsammen et højst broget billede, hvor stringent forskning står side om side med almindelig journalistisk fyldstof for tilfældet presset ind i rammen af et afgrænset emne, og hvor god lokalhistorisk belysning veksler med løse minder, ubefæstede formodninger og lokalbegrænset horisont. Blandt det, der peger hen mod nye fremskridt, træder særligt frem kompagnistudierne (Asiatisk og Vestindisk kompagni) og Erhvervsarkivets virksomhed. Den mangel på kildemateriale, som har svækket så megen handelshistorisk litteratur, søger Erhvervsarkivet at råde bod på gennem indsamling af arkiver fra virksomheder, forretninger og organisationer; her kan den historisk interesserede rundt om i landet øve en indsats for handelshistorien ved at meddele Erhvervsarkivet om opbevarede arkiver, både gamle og nye.

Søfartshistorie.

Af *Knud Klem.*

De senere år har frembragt en temmelig righoldig søhistorisk litteratur såvel behandlende afgrænsede emner som store samlingsværker.

Lad os begynde med de sidstnævnte. På Chr. Erichsens forlag udsendtes i 1948 et værk redigeret af *Louis E. Grandjean* og *Ernst Mentze: Danmark og Havet.* 1.—2. Fremstillingen er her opdelt i kapitler, som behandler en række fagligt afgrænsede afsnit omfattende naturvidenskabelige, navigationsmæssige, skibsbygningstekniske, erhvervs- og søkrigshistoriske samt retslige emner, afsluttende med kapitler vedrørende de til havet knyttede sportsgrene og med en epilog om fremtidsperspektiverne for dansk søfart.

Første bind indledes med en fremstilling af lektor, dr. phil. Axel Schou, om de danske farvande, deres karakter og dannelse, landhævninger og havstigninger samt forklaring af en række geografiske begreber som fed, drag, tange og en redegørelse for de fire grundtyper af kystdannelse:

strandvoldsletter, afspærringsforland, hævet havbund og marsk, ligesom der redegøres for de naturlige muligheder for havneanlæg langs de forskellige kystegne. Louis E. Grandjean behandler dernæst farerne på havet i fortid og nutid, en fremstilling, der er holdt i almindelighed uden konkrete detailler. Samme forfatter beskæftiger sig også med lodsvæsen, søkort og opmåling, bjergnings- og redningsvæsen samt søforsikring. Lodsvæsenet går formentlig tilbage til middelalderen, men dets egentlige organisation indledes først med Dragørlodseriets oprettelse i 1684. Som bekendt har lodseriet til stadighed bevaret en halv privat karakter, dog under statens organisation og tilsyn. Hovedtræk af lodseriets, herunder fartøjernes udvikling behandles. Kendskabet til vore farvande hvilede først på hollandske søkort, i 1600- og 1700-tallet følger private danske søopmålinger og søkort: søkortdirektør Jens Sørensen (1646—1723), brødrene Lous m. fl. Det store fremskridt blev dog Det kgl. danske Søkort Arkivs oprettelse i 1784 på Poul de Løwenørns initiativ. Der redegøres for senere opmålinger og for opmålingsteknikken og peges på samarbejdet mellem søens folk og søkortarkivet, der giver sig udslag i navngivningen af f. eks. Jessens grund og Grøns Pulle, opkaldt efter meddelerne. Afsnittet om bjergning indledes med nogle korte bemærkninger om landskabslovenes bestemmelser og Frederik II's søret, men beskæftiger sig iøvrigt mest med Em. Z. Svitzers Bjergningsentreprise, stiftet 1833.

Vort fyrvæsens bedste kender fyrdirektør Sinding har behandlet afsnittet om fyr- og vagervæsen. Dette væsen rækker i vort land utvivlsomt tilbage til oldtiden, i hvert fald til de fyrbål, som i middelalderen fandtes i sildetiden langs Øresunds kyster. Det officielle danske fyrvæsen indledes i 1561 med papegøjefyrene på Skagen, Anholt og Kullen, senere følger Jens Pedersen Groves vippefyr, fyrtårnene med åbne kulbål, der omkring 1800 overdækkes med lanterner, en forbedring gennemført af den førnævnte Paul de Løwenørn, der ligeledes indrettede vort første blinkfyr på Christiansø i 1805. I 1842 indførtes linsefyrene i Danmark, og udviklingen følger dernæst rask fremad til vort nuværende meget udviklede fyrvæsen. Det første fyrskib udlagdes i 1829 på Læsø Trindel, ikke i København, som forfatteren nævner. Som led i fyrvæsenets funktion hører også dagafmærkningen med talrige sømærker. I moderne tid har Decca-systemet desuden fået en fremragende betydning.

En af vore mest fremtrædende nautiske forfattere, kaptajn Carl V. Sølver, behandler navigationskunstens udvikling gennem de fire store epoker: kompassets opfindelse o. 1200, udgivelsen af den første lærebog i navigation ca. 1500, opfindelsen af kronometret 1735 og radiopejlapparatets fremkomst ca. 1910. Forfatteren beskæftiger sig indgående med de nordiske vikingers fremragende sømandskunst, og han giver iøvrigt en interessant og instruktiv fremstilling af alle faser i den lange udvikling fra oldtiden til vore dage. En anden nautiker, kaptajn E. Juel-Hansen, behandler kravene til sikkerheden såvel ved lanterneføring som bestemmelserne vedrørende skibenes sødygtighed og redningsmidlerne om bord. Museumsdirektør Knud Klem behandler fiskeriet gennem tiderne såvel det ældre og nyere kystfiskeri, 1600- og 1700-tallets hvalfangst som det moderne søgående fiskeri, for alle fiskeriers vedkommende medtagende såvel fangstredskaber som fartøjer. Samme forfatter redegør ligeledes for søhandelens og koloniernes historie. Endelig behandles i første bind havets planteverden af professor, dr. phil. E. Steemann Nielsen samt kirken og søfarten af Holmens provst Michael Neiiendam.

Andet bind indledes med en detailleret og instruktiv redegørelse for den danske søkrigshistorie fra vikingetiden til 29. aug. 1943 af kontreadmiral Briand de Crevecoeur. Rederisekretær Knud Strandgaard behandler skibsfart og retsorden gennem tiderne. Ligeså kyndigt skriver søfartsmuseets tekniske konsulent, ingeniør, cand. polyt. Knud E. Hansen, om skibsbygningens historie, kaptajn E. Juel-Hansen behandler søfolkenes kår, herunder de forskellige gruppers organisationsforhold, orlogskaptajn Kay Jungersen redegør for uddannelsen til søs såvel af orlogsflådens som koffardimarinens folk, hvorefter der afsluttes med nogle kapitler om rosport, sejlsport og badeliv samt et kapitel »fremtidens perspektiv« af B. v. Munthe af Morgenstierne, der dog nok så meget er et tilbageblik. Bogen har et smukt udstyr med en mængde gode billeder.

På forhånd måtte det synes et dristigt skridt samtidig med ovennævnte værk at udgive endnu et stort arbejde »*Havet omkring Danmark*«, *redigeret af forfatteren Hans Hartvig Seedorff Pedersen og Michael Schrøder* (Codans Forlag 1948, bd. 1—3). En sammenligning mellem de to bøger viser imidlertid også, at de er såre forskellige. Emneopdelingen er således en helt anden i sidstnævnte værk. Man har ikke tilstræbt en fuldstændig medtagelse af hele emnekredsen. I stedet har man valgt et færre antal kapitler, men givet det enkelte afsnit en sådan størrelse, at der kan blive plads til en mere dybtgående behandling af stoffet. På denne måde kommer de to værker til på en udmærket måde at supplere hinanden. I første bind giver professor Johannes Brøndsted en grundig redegørelse for de ældste fartøjer: skindbåd og stammebåd samt den byggede båd. Museumsdirektør Poul Nørlund behandler danskerne på vikingefærd, meget lidt om skibe og skibsfærd, mere om vikingernes militærteknik og befæstningskunst, bygget på de store arkæologiske fund og sluttende med en omtale af Knud den Stores imperium. Bindet afsluttes med direktør Frantz Wendts skildring af dansk søfart i middelalderen, omfattende tidens almindelige historie og med særlige kapitler om skibstyper og navigeringskunst samt opdagerfærd, herunder Pinings og Pothorsts rejse til Amerika i 1472, 20 år før Columbus. I andet bind fortæller museumsdirektør Otto Andrup om søkongen Chr. IV, som altid med stor beherskelse af stoffet og med sin fortrinlige evne til karakteristik af tidens personligheder, dr. Birket-Smith fortæller om det 17. årh.'s danske arktiske forskningsrejser under Godske Lindenow og John Cunningham, John Knight og James Hall samt om Jens Munks berømmelige færd til Hudson Bay i 1619 tildels med benyttelse af Munks egne dagbogsoptegnelser, hvorved begivenhederne bringes ind på livet af læseren. Lektor Sophie Petersen skildrer i kapitlet »tropeveje« »Galathea«s togt 1845—47, hvortil hun knytter en livfuld skildring af vore kolonier i Ostindien, på Guineakysten og i Vestindien, og professor Hans Johansen fortæller om Vitus Berings store tiårige udforskningsrejse gennem Sibirien, over Beringshavet til Alaska og tilbage til Beringsø, hvor han under store lidelser udåndede 8. dec. 1742, en stor indsats, som først en sen eftertid har forstået at vurdere.

I tredie bind vender vi på ny tilbage til den almindelige, danske historiske udvikling. Museumsdirektør Klem fortæller om de store kompagnidannelser i merkantilismens og den florissante periodes tid, museumsinspektør Munthe af Morgenstierne fører udviklingen op gennem 19. årh.'s sejlskibstid til damp- og motorskibene med indføjede skildringer af skibsbygningens historie, forfatteren Harry Søiberg skildrer fiskerne

og havet, en befolkning få kender og har føling med som han; han finder også plads til en redegørelse for redningsvæsenets udvikling især belyst gennem en skildring af en række af de mest kendte store strandinger i 19. årh. Endelig slutter Henning og Runa Krabbe af med en fremstilling af den danske sømands indsats på udeflåden under sidste krig; den er i meget høj grad præget af øjenvidners beretninger, undertiden makabre, men altid levende og fængslende. Skildringen munder ud i en beretning om den danske flådes sænkning 29. aug. 1943. I en epilog søger Johannes V. Jensen i nogle karakteriserende linier at belyse havets betydning for os danske i poesi, malerkunst og sport. Værket er i et fint udstyr med smukke billeder.

Med disse to store værker har Bering Liisbergs gamle værk »Danmarks Søfart og Handel« fra 1919 fået to gode moderne afløsere. Interessen for søfartslitteratur har imidlertid efterhånden fået en stærk udbredelse i vort land. Endnu et forlag har nemlig i 1951 påbegyndt udsendelsen af et stort værk, der skal omfatte tre digre bind, af hvilke foreløbig første bind (536 sider) er udkommet, endog med det forbløffende resultat, at bogens temmelig store oplag siges at være næsten udsolgt, skønt prisen ingenlunde er for småfolk. Det drejer sig om *F. Holm-Petersen* og *A. Rosendals* »*Fra Sejl til Diesel*«, udgivet af Skandinavisk Bogforlag, Odense. Den drivende kraft i dette arbejde er skibsmægler F. Holm-Petersen i Troense, der er hovedforfatteren til første bind. Pa basis af sin store materiale- og billedsamling, som han har arbejdet på i mange år, har han skrevet om handel og sejlskibsfart i 19. årh., såvel i hovedstaden som i provinsen. Hertil knytter sig en lang række afsnit om de forskellige sejlskibstrades: Nord- og Østersøfarten, Islandsfarten etc. på alverdens syv have, et emne, der hidtil kun i ringe grad har været behandlet før. Det er ikke en roman, man skal læse fra ende til anden, dertil vil den virke for ensformig, skønt den indeholder en masse dramatisk stof, men det er en værdifuld håndbog, der giver et væld af nyttige oplysninger. Bogen indledes med fremstillinger af de store handelskompagniers tid samt blokade- og kapertiden i beg. af 19. årh. ved baron Cai Schaffalitzky de Muckadell. Vi får altså her en ny gennemgang af det ofte behandlede stof, dog med enkeltheder, som ikke er medtaget i de øvrige nævnte fremstillinger. Kaptajn Chr. Sørensen, Troense, skriver om livet om bord i sejlskibene og museumsinspektør Henning Henningsen har en meget læseværdig fremstilling af sømandsliv og sømandsfester Der sluttes af med en lang række skibsbiografier ved Holm-Petersen, desværre aftrykt i tilfældig orden. Bogen er rigt illustreret og har et større antal farveplancher, alt hidrørende fra Holm-Petersen og andre private samleres samt fra Handels- og Søfartsmuseets samlinger. Der er lovet litteraturhenvisninger i sidste bind, og det må oprigtigt håbes at de vil blive suppleret med kildehenvisninger og et meget omfattende navneregister, der i væsentlig grad vil forøge værdien af værket.

Vender vi os dernæst til bøger med mere afgrænsede emner skal først omtales *Hans P. Carls (og Jørgen Carls): Træk af dansk Skibsfarts Historie*. Nyt Nordisk Forlag, 1949. Den er skrevet ikke af en faghistoriker, men af en historisk interesseret skibsreder. Bogen er skrevet i anledning af dampskibsselskabet »Heimdal«s 50-års jubilæum i 1945, men blev på grund af besættelsen, efterkrigstidens genopbygningsarbejde og forfatterens sygdom først udgivet i 1949. Efter Hans P. Carls død blev bogen afsluttet af hans søn, »Heimdal«s nuværende chef Jørgen Carl. Bogen indledes med en skildring af de Carlske rederiers ophavsmand L. H.

Carl (1813—1893), der som så mange stoute sømænd og redere er udgået fra Rømø, der har spillet en så stor rolle i dansk skibsfartshistorie. På basis af L. H. Carls egne optegnelser og breve, suppleret med malerinden Clara Carls erindringer om sin far gives et udmærket billede af livsvilkårene på søen i sejlskibstiden. Allerede som 9-årig kom L. H. Carl til søs som kahytsdreng med faderens skib, barken »Einigkeit«, til Grønland på hvalfangst, et erhverv, i hvilket rømøboerne dengang tog livlig del. Han var senere bl. a. på briggen »Superb«, hvor han som så mangen anden lærling udsattes for grov behandling med prygl og skældsord og dårlig forplejning; som 16-årig er han matros, som 19-årig styrmand. I en alder af 26 år blev han fører af huset Broberg & Søns brig »Rota« og indledede i 1847 sin rederivirksomhed med skonnerten »Confidencia«. Med åbent blik for dampskibets muligheder tog han i 1856 i forening med den ledende kraft C. P. A. Koch initiativet til stiftelsen af »Det alm. danske Dampskibsselskab« med englandsfart på sit program. 1867—70 var han partsreder i dampskibsselskabet »Danmark«. Herefter begyndte rækken af de egentlige Carlske selskaber: »Gorm«, »Knud«, »Svend«, »Erik«, »Carl« og »Skjold«, der efter stifterens død videreførtes af sønnen Adolf Carl. Medarbejder var blandt flere andre Carl-er også den anden søn Martin Carl (1857—1921), der i 1893 sammen med Poul Mørch i St. Petersborg stiftede »Det dansk-russiske Dampskibsselskab«, som han i 1899 forlod, efter at han i 1895 havde grundlagt dampskibsselskabet »Heimdal«. De forskellige selskabers historie er skildret i enkeltheder, som vel næppe alle har almen interesse, men som sammen med kortere meddelelser om de øvrige danske dampskibsselskaskaber giver et billede af dansk skibsfarts historie igennem et århundrede, dog med udeladelse af de større selskaber, der er skildret andetsteds. Forfatterens subjektive skøn skinner stærkt igennem og hviler bl. a. i høj grad på en udtalt beundring for fædrenes virke. Skildringen er desuden noget tynget af lange citater fra selskabernes årsberetninger, men desuagtet er det en fængslende og værdifuld bog. Oplysningerne om den første verdenskrigs skibsforlis kan også findes andetsteds, men kapitlet om krigsfænomenet dampskibsselskabet »Skandia«s attak på »Heimdal« under spekulationens højkonjunktur med stormende generalforsamlinger og efterfølgende rettergang er fuld af spænding og giver et udmærket glimt af tidens historie. Jørgen Carls afsluttende redegørelse for selskabets historie under den anden verdenskrig og genopbygningen efter denne er mere nøgtern og rolig i fremstillingen, også bedre opbygget. Den indeholder mange interessante oplysninger om rederiets faglige udvikling og materiellets modernisering og er særdeles læseværdigt stof.

Den flittige skribent *Louis E. Grandjean* har i den lille bog »*Verdens ældste bjergningsselskab*«, Rasmus Navers Forlag 1947, givet en meget læseværdig skildring af Em. Z. Svitzers Bjergnings Entreprise, der stiftedes som verdens første i 1833. Forfatteren har fra sin tidligere virksomhed som søassurandør udmærkede forudsætninger for at behandle dette emne. Bogen omtaler ikke bjergningens tekniske udvikling, der kun følges i hovedtræk gennem de omfattende billedtekster, derimod har han givet en livlig, på sine steder helt dramatisk skildring af selskabets kraftige udvikling fra dets start ved indkøbet af flådens gamle nordbåd »Gammelholm« gennem virksomhedsområdets udvidelse fra Sundet til også at omfatte Kattegat, Østersøen, Middelhavet og Østen, der beherskes af en moderne bjergningsflåde. Der fortælles om hårde kampe med sejr over konkurrenter, om udviklingen fra et selskab, der i 1911 i en vis

del af pressen betegnedes som sørøveri til et foretagende anerkendt af nationen og om indre brydninger indenfor selskabets ledelse om principerne for selskabets arbejde. Bogen har til en vis grad festskriftets karakter, en overfor selskabets virke sympatisk, men dog ingenlunde panegyrisk formet skildring.

Skoleskibet »Danmark« kan sikkert glæde sig over alle danskes interesse. Vi ved alle, at det er et smukt og godt skib, og at det på udmærket måde tjener det fortjenstfulde formål at give unge søfolk med nogen foruddannelse videre skoling, inden de overgår til deres fortsatte teoretiske og praktiske uddannelse. I 1947 udsendte »Samleren«s forlag en bog om dette skib. På grundlag af meddelelser fra skibets kaptajn Knud L. Hansen har forfatteren Knud Andersen fortalt om »Danmark«s 6¼ år lange togt fra juni 1939, da det stod sundet ud til 13. nov. 1945, da det vendte hjem efter mange eventyrlige oplevelser. Bogens første halvdel fortæller om livet om bord på skibets normale togt, der sluttede brat i Jacksonville i april 1940, hvor meddelelsen indløb om Danmarks besættelse. Resten af fortællingen om oplevelserne under »Stars and Stripes«, da »Danmark« under kaptajn Hansens kommando fik til opgave at uddanne unge amerikanske kadetter i navigation. Bogen er frisk med en behagelig duft af saltvand og tjære, og forfatterens mål at skildre arbejdet og ånden i »Danmark« må siges absolut at være opfyldt. *(Knud L. Hansen: Skoleskibet »Danmark« under Dannebrog og Stars and Stripes«* 1947.

Den populære og instruktive udstilling »Skibet«, der afholdtes i 1949, har affødt flere bøger, der tjener samme formål som udstillingen. Den betydeligste er *L. A. Kisby: Skibet fra køllægning til prøvetur,* Reitzel 1949. 126 sider. Bogens formål er at give en så vidt mulig populær fremstilling af et moderne skib, dets konstruktion og bygning. Man følger det fra rederens bestilling, projektets udarbejdelse gennem de mange stadier såvel på tegnebrædtet som under selve bygningens fremadskriden, afløbning og udrustning. Hertil kommer redegørelser for de forskellige skibstyper i vore dage, skibenes klassificering, skibsmålingens principper, love og bestemmelser m. m. De fleste områder er skildret i et for lægfolk forståeligt sprog. Ved en del rent tekniske detailler er den fulde udnyttelse dog kun mulig med et vist grundlag af teknisk viden. Det er af stor værdi, at bogen er skrevet af en tekniker, der er gået til sin opgave med alvor, og han har gennemført den tilfredsstillende. Der indledes med en kortfattet fremstilling af skibsbygningens, skibsfartens og fremdrivningsmaskineriets historie. Bogen er illustreret og forsynet med register. Den beskæftiger sig ikke med træskibsbygning. Læsere, der er interesseret i dette emne, henvises til ingeniør *C. J. Holcks* rigt illustrerede, populære fremstilling *»Skibstømrerarbejde«,* side 769—918 i den af Georg Andersens forlag i 1945 udgivne bog »Tømrerarbejde i Praksis«, der er opbygget på lignende måde som Kisbys bog.

Udstillingen »Skibet« har også foranlediget *Louis E. Grandjean* og *B. v. Munthe af Morgenstierne* til i 1949 at udsende bogen *»Vore Skibe«* på Høsts Forlag. Det er et populært propagandaskrift, beregnet for ungdommen og for landkrabber og fortæller både om skibsfart, skibenes bygning og indretning, sømandsuddannelsen, navigation, fyr- og vagervæsen, istjeneste m. m. m., i virkeligheden alt for meget til på en lille plads at give fyldestgørende oplysninger. Propagandaformål ligger vel også til grund for udgivelsen af *v. Munthe af Morgenstiernes »Danske Sejlskibe«* i Thaning & Appels billedserie. 1948. Den giver i 48 billeder

plus en farvelagt reproduktion, ledsaget af forklarende billedtekster hovedtrækkene af sejlskibets udvikling fra stenalderegen fra Åmosen til skoleskibet »Danmark«. En ordliste bag i bogen forklarer de vigtigste skibsbygningstekniske udtryk, der er vanskeligt tilgængelige for landkrabber og på en oversigtstavle med 12 sejlskibsskitser er anført betegnelserne for de enkelte sejl. Sejlsportsfolk vil være interesseret i en med talrige illustrationer og konstruktionstegninger forsynet bog af *Einar Olufsen: Hvide Sejl.* Gjellerups Forlag 1947, navne- og sagregister.

Det er umuligt at komme ind på alle skrifter fra de senere år, som beskæftiger sig med søhistoriske emner. Der skal dog endnu henvises til Handels- og Søfartsmuseets publikationsvirksomhed. Den indlededes i 1942 med udsendelsen af museets første årbog. Årbogens 10-års jubilæum fejredes ved i årbogen for 1951 at optage et register over samtlige afhandlinger 1942—51, ledsaget af et sag- og navneregister. Disse publikationer er allerede omtalt af museumsinspektør Holger Rasmussen i Fortid og Nutid Bd. XVIII, 1949, side 35 ff., hvortil der henvises. Siden denne anmeldelse er følgende afhandlinger af søhistorisk interesse kommet til: Jens Vibæk: »Royal Mail« og St. Thomas (1949, side 81—107), V. E. Lundsfryd: Skibsarkitektur (1949, side 108—146), Otto Ludwig: I kamp mod isen (1950, side 71—107) og Carl V. Sølver: Undéns patentlog (verdens første rælingslog opfundet af den helsingørske instrumentmager Undén (1951, side 67—72). Af Søfartsmuseets serie »Søhistoriske Skrifter« er bd. 1 og 2 (Louis E. Grandjeans skrifter »Skibbruddets Saga« og »Skibsfartens Hjælpetropper«) omtalt af Holger Rasmussen. Siden er yderligere udsendt bd. 3 og 4. Det førstnævnte er museumsinspektør *Henning Henningsens Kirkeskibe og Kirkeskibsfester.* Høst & Søn 1950, 172 sider illustreret. På grundlag af forfatterens materiale og det af museet gennem en årrække indsamlede stof er her for første gang givet en samlet redegørelse for den ejendommelige skik at ophænge skibsmodeller i kirkerne, for sagn og tro, der knytter sig til denne skik og for de processioner og fester, der mange steder afholdes i forbindelse med ophængning og genophængning efter reparation. Også det tilsvarende materiale fra udlandet er indgående behandlet. Bogen er rigt illustreret og er forsynet med et kort over fordelingen af kirkeskibene i Danmark. Kortet bærer tydeligt vidnesbyrd om skikkens store udbredelse i Danmark og viser tillige, at skikken har bredt sig fra kystegnene, i hvilke de ældre modeller fortrinsvis findes, til alle egne af landet. Bogen er forsynet med et omfattende noteapparat og et register, og der er givet en liste over alle kendte kirkeskibsmodeller indtil 1950. 4. bind i serien er *Louis E. Grandjean og Knud E. Hansens bog »De danske Gotlandsfarere«* (Høst & Søn, 1950). Med lektor Regnar Knudsen forklarer forfatteren Visbys navn som afledet ikke af vi = helligt sted, men som vis el. ves = morads eller sump og formoder, at byen er grundlagt af danskerne. Bogen belyser, at den danske fart på Gotland fortsatte længe efter skilsmissen fra Danmark i 1645, især fra de slesvigske byer. Knud E. Hansens bidrag til bogen er en redegørelse for de skibstyper, der benyttedes i Gotlandsfarten gennem tiderne. Undertegnede anmelder, der har et væsentligt medansvar for serien »Søhistoriske skrifter« kan naturligvis ikke indlade sig på en vurdering af disse, men tør vel hævde, at de betegner en nydannelse af interesse indenfor den danske søhistoriske litteratur.

Også »Foreningen til Søfartens Fremme« der gennem de senere år har forstærket sit arbejde for at gøre befolkningen sea-minded har påbegyndt udsendelsen af en årbog, hvis første årgang kom i 1949. Også den inde-

holder læseværdige, illustrerede afhandlinger. Af 1. årgang skal anføres Knud Strandgaard: Skib og Kontor samt H. P. Sonne: Danmark som skibsbygningsland og fra 1950: Marius Christoffersen: Søfarten i persontrafikens tjeneste, Poul Andersen: Danske havne og Steen Carstensen: Lidt om tankskibe før og nu. Årbøgerne omfatter tillige beretninger for foreningens virksomhed samt for arbejdet indenfor den nyskabte institution Dansk Skibsadoption, der driver propaganda blandt skolebørn for dansk skibsfart. De stigende papir- og bogtrykpriser synes allerede kort efter starten at have fremkaldt vanskeligheder med den fastsatte udgivelse af denne smukke og nyttige årbog efter den plan, som var lagt ved starten. Kræfterne lægges derefter hovedsageligt i udgivelsen af det nye tidsskrift »*Søfart*«, et kvartalsskrift, som foreningen startede i april 1950, og som indeholder illustrerede artikler om nybyggede skibe, sømandsuddannelsen, rederifaget og mangfoldige andre emner indenfor emnekredsen. Også det populære navtiske tidsskrift »*Vikingen*« indeholder ofte stof af søhistorisk interesse. Især skal fremhæves tidsskriftets hefte nr. 8 a, årgang 1949, der er helliget dansk skibsbygning, historisk som moderne. Den som søger oplysninger om vor egen tids søfart henvises endvidere til den *skibsfartsberetning*, som Dansk Dampskibsrederiforening årligt udgiver. Det er en officiel publikation af sagligt og forretningsmæssigt præg, der redegør for fragtmarkedets ændringer, for dansk skibsbygning og skibsfart i almindelighed og indeholder desuden meddelelser fra Søfartsrådet. Af megen interesse er også tidsskriftet »*Dansk Søfartstidende*«, der f. eks. ved årsskiftet indeholder redegørelser for dansk skibsfart for det afsluttede år af direktør E. Maegaard og for dansk skibsbygning af værftsdirektør H. P. Christensen.

De *amtshistoriske tidsskrifter* indeholder mærkværdig få afhandlinger af søhistorisk interesse. Der er tilsyneladende ikke andet at anføre end en artikel af Carl Petersen og H. C. Terslin om »Bådebyggeri og bådebyggere på Gilleleje« i årbogen »Fra det gamle Gilleleje« 1947, side 79—87, en artikel af H. C. Terslin: Strandinger ved Nordsjællands kyst (i 1700-tallet) i samme årbog 1950 side 10—20 og af N. Thomsen: Kirkerne som Sømærker i »Fra Ribe Amt«, 1948, side 22—35. Den omtaler sydvestjyske kirker fra Brøns i Syd til Hemmet i Nord, som har tjent dette formål. Indenfor den søhistoriske folklore må også omtales Henning Henningsen: Dystløb i danske søkøbstæder og i udlandet (Danmarks Folkeminder nr. 57. Kbh. 1949, 160 sider, ill., noter og litteraturfortegnelse), der som forfatterens øvrige arbejder er en solid, grundig og flittig sammendragning af dette specielle, men særdeles interessante stof.

Endelig skal omtales en bog, hvis tema ligger udenfor den danske emnekreds, *Carl V. Sølvers: Imago Mundi*, udg. af Ivar C. Weilbach & Co., 1951. Forfatteren, der er en meget kyndig forsker, som i Søfartens Biblioteks skrifter, Handels- og Søfartsmuseets årbog, Geografisk Tidsskrift m. fl. steder har givet værdifulde bidrag til belysningen af navigationens historie i vikingetiden, hos ægypterne m. m., har her givet en skildring af den store opdagelsesperiode i 1400- og 1500-tallet. Sölver mener bl. a., at den danske geograf Claudius Clavus gennem sit kort over Nordeuropa og det nordlige Atlanterhav har givet Henrik Søfareren tanken om at nå Indien ved at sejle mod vest over Atlanterhavet. Bogen er særdeles læseværdig, en værdifuld skitse i opdagelsernes periode, der blev af så stor betydning for senere tider; dens forfatter sidder inde med stor viden på disse områder.

Fiskerihistorie.

Af *Knud Klem.*

I den sidste menneskealder eller mere er det danske fiskeri kommet til at spille en stedse større rolle for landets erhvervsliv. Udviklingen af det søgående fiskeri har taget et stærkt opsving. Dets afkastning er af større betydning for landets økonomi end før, og erhvervets organisation og muligheder står på dagsordenen både i rigsdag og presse. Dette har naturligvis også givet sig udtryk i litteraturen. I den sidste snes år har en række større og mindre værker, omhandlende fiskeriet, set lyset.

Også de seneste år giver deres bidrag hertil. Det gælder først og fremmest håndbogslitteraturen. I 1947 udsendte »Dansk biologisk Station« »*Havet og fiskerierne, håndbog i havbrug*«. Nyt nordisk Forlag. Bogens forfattere er fiskeribiologen, dr. phil. Aage I. C. Jensen, ekspeditionssekretær Albert Larsen og forstanderen for fiskeriministeriets fiskeriøkonomiske forsøgslaboratorium, cand. polyt. J. A. S. v. Deurs, efter hvis død hans efterfølger i embedet civilingeniør Mogens Jul indtrådte som medarbejder. Bogen beskæftiger sig med alle de emner, der kan tænkes at have interesse indenfor det vidtstrakte felt. Den tager sig hovedsagelig af de skandinaviske lande, hvis forhold på disse områder har fået en særlig fyldig behandling, men omfatter iøvrigt den ganske verden, således at man kan finde oplysning om canadisk, japansk og ostindisk eller hvad andet fiskeri, man vil have besked om. Den indledes med kapitler om danske og fremmede fiskeri- og havundersøgelser, om havets hydrografi og organismer og fortsætter dernæst med redegørelser for fiskeriformer, fiskefartøjer, fiskeredskaber, fiskenes anatomi og biologi samt fiskearternes udnyttelse og slutter med en række kapitler med redegørelse for de enkelte fiskepladser i alverdens farvande fra de arktiske til de antarktiske. Der findes noteapparat med henvisninger til litteraturen og en omfattende navnefortegnelse. Nødvendigheden af at udnytte papiret mest muligt har medført en lidt trættende typografi, der dog lettes ved hjælp af den tospaltede tekst, der til gengæld hæmmer udnyttelsen af adskillige kort og oversigtstavler, medmindre man er i besiddelse af et læseglas. Trods de mange udmærkede oplysninger om dansk fiskeri kan det for fuldstændighedens skyld anbefales jævnsides denne bog at benytte de ældre håndbøger af Drechsel: Oversigt over Saltvandsfiskeriet, 1890, og Mortensen & Strubberg: Dansk Saltvandsfiskeri, 1935 såvel som det nylig udkomne værk under redaktion af nu afdøde direktør *H. Blegvad: Fiskeriet i Danmark*, bd. 1—2, udgivet af Selskabet til Udgivelse af Kulturskrifter. Dette store og værdifulde værk giver en omfattende oversigt over dansk fiskeris udvikling og især over dets nuværende standpunkt. Forfatterne er foruden redaktøren den stab af videnskabsmænd, der er knyttet til Dansk biologisk Station og Kommissionen for Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser. I første bind er havets naturlære behandlet af professor Martin Knudsen, mens biologerne skildrer dets plante- og dyreverden. Fuldmægtig Strubberg, Fiskeriministeriet, giver en oversigt over fiskeriredskaber, civilingeniør J. Zedeler, Teknologisk Institut, behandler konserveringen af redskaberne, overskibsingeniør Aage H. Larsen fiskefartøjer og maskiner, hvorefter biologerne redegør for de enkelte fiskerier. I andet bind afsluttes gennemgangen af saltvandsfiskeriet med en fremstilling af fiskeriet i de nordlige have, på Grønland og Færøerne samt af fiskerihavnene. Dernæst behandles på tilsvarende måde fersk-

vandsfiskeriet. Her er mag. scient. C. V. Otterstrøm hovedforfatteren, hvorefter følger redegørelser for fiskehandelen, import og eksport, fiskeriindustrien, fiskerbefolkningen, dens uddannelse og indtægtsforhold samt fiskeren i dansk litteratur og kunst, fiskerierhvervets organisationer, statens forhold til erhvervet: lovgivning, tilsyn og de videnskabelige fiskeriundersøgelser, fiskernes regnskabsføring, fiskeriets forhold til forureninger, industrielle virksomheder og landbruget. Også lystfiskeriet er behandlet såvel i ferskvand som i saltvand. Der bliver endog plads for en række opskrifter på retter af danske fisk og skaldyr. Bogen har et smukt og tiltalende udstyr og en behagelig typografi. Den er rigt illustreret, bl. a. med en lang række smukke farveplancher. Et omfattende register savnes, men der er givet en liste over fagudtryk med de nordiske og de videnskabelige betegnelser, og i denne liste er henvist til de steder, hvor disse forekommer i teksten.

Den, som ønsker at studere dansk fiskeri fra de seneste år, henvises til den årlige *fiskeriberetning*, som udgives af fiskeriministeriet. Den indeholder først og fremmest statistiker og beretninger om fiskeriets udbytte i vægt og værdi for de enkelte fiskearter, såvel samlet som hvorledes de fordeler sig på de enkelte fiskerlejer. Der findes endvidere lister over antallet af fiskere, værdien af fartøjer og redskaber i hvert enkelt leje også vedrørende ferskvandsfiskeriet, udførsel og indførsel samt fiskeindustrien, foranstaltninger til fiskeriets fremme, såvel med hensyn til lovgivning som de videnskabelige fiskeriundersøgelser. Det er umuligt her at give referat i enkeltheder, men det bør nævnes, at oplysningsstoffet er overordentlig righoldigt. *Fiskeriårbogen,* der ligeledes udgives af fiskeriministeriet, indeholder foruden meget andet stof register over fartøjer over 5 NRB med oplysning om fartøjets numer, navn, størrelse, maskinstyrke og ejer eller reder. I *Dansk Fiskeriforenings medlemsblad* kan ligeledes findes meget stof af interesse.

Også de amtshistoriske og tilsvarende årbøger beskæftiger sig tid efter anden med fiskeriet. Her er det naturligvis det ældre fiskeri, som behandles. Høsten er dog ikke så omfattende, som man skulde vente. C. Klitgård har i Hardsyssels Årbog 1948, side 113—118, en lille studie over havfiskeriet fra Sdr. Nissum sogn for ca. 100 år siden. I Vejle Amts Årbog 1949, s. 154—160, skriver P. I. Nissen Jøker om vippegarnsfiskeriet på Koldingegnen, en speciel form for ørredfiskeri, der stadig drives ved Kolding å. I »Sprog og Kultur« findes et par større værdifuldere afhandlinger. I bind XVI, s. 29—64, skriver T. Kragelund om »Hjerting som Handels- og Fiskeplads i gamle Dage« og i bd. XVII, s. 65—128, har P. Pedersen, Bjerregård, en afhandling om »Fiskeri i Hav og Fjord i ældre Tider fra Holmsland Klit«. Den førstnævnte artikel, der er stærkt illustreret, er især bygget på meddelelser fra egnens ældre folk, hvis beretninger i jegform er direkte aftrykt. P. Pedersen behandler emnet rationelt, og vi får en mængde at vide både om hav- og fjordfiskeriet, om fiskens afsætning og om redskabs- og bådtyper. Der findes en række meget anskuelige skitser af redskaber og bådtyper. Begge afhandlinger giver udmærkede oplysninger om fiskeriet på vestkysten i ældre tid. Det vilde være yderst værdifuldt, om lokale forskere fra andre egne af landet på tilsvarende måde vilde optage studier af det ældre fiskeri fra deres egn. I denne forbindelse skal nævnes, at museumsinspektør Holger Rasmussen i en meget værdifuld lille bog »Færøske kulturbilleder omkring århundredskiftet 1950, 43 sider tekst, 37 sider plancher, giver yderst læseværdige oplysninger om det færøske fiskeri. I Turistforeningens årbog 1947—48, side 89

—104, har Hans P. Haagensen en populær artikel om det bornholmske sildefiskeri, ledsaget af det fra turistforeningens årbog velkendte smukke billedstof.

Endelig bør nævnes et par meget populært skrevne arbejder. I serien »Vor Verden«, der udsendes af »Unge Pædagogers Forlag«, 1950, 32 sider, ill., har Georg Svendsen skrevet en lille bog »På fangst med kutteren Rita«. Den er beregnet til brug i skolen eller til børns selvlæsning. Den giver en skildring af arbejdet om bord på en fiskekutter, der er meget instruktiv, f. eks. forklaringen af brugen af et snurrevod, der dog desværre har fået betegnelsen vod, hvilket er en beklagelig mangel. Iøvrigt vil bogen sikkert udmærket opfylde sit pædagogiske formål.

I *Hakon Mielche: Hval i Sigte*, Steen Hasselbalch, 1951, 194 sider, ill., henvender forfatteren sig til en bred læsekreds. I denne fornøjelige bog er givet en skildring af et 7 måneders togt på hvalfangst i de antarktiske farvande med det norske hvalkogeri »Kosmos III« af Sandefjord. Der indledes med en skildring af Antarktis' opdagelse fra fundet af Bouvetøen i 1739 til Fridtjof Nansens og Scotts af hinanden uafhængige opdagelser af Sydpolen i vinteren 1911—12. Ligeledes fortælles i korte træk hvalfangstens historie, især den norske indsats, bl. a. Svend Foyns målbevidste arbejde og hans opfindelse i 1870 af en hvalharpun med sprængstofprojektil. Man følger »Kosmos III« i det daglige arbejdes forskellige funktioner med hvalernes flænsning og udvindingen af olien, såvel som selve fangstarbejdet om bord på en til kogeriet hørende hvalbåd Man får meget at vide, undertiden nok lidt for meget, for helt let er det ikke altid under Hakon Mielches journalistiske pen at skille realiteterne ud fra den fantasifulde garnering, hvormed stoffet serveres, men kedelig er han i hvert fald ikke.

Dansk Fiskeriforenings model- og redskabssamling fyldte i 1948 60 år. Som bekendt skabtes denne samling på grundlag af materiale, der var fremme på fiskeriafdelingen på udstillingen i 1888, hvortil senere er kommet væsentlige udvidelser. Fiskeriforeningen fejrede jubilæet ved udsendelsen af et lille skrift, forfattet af samlingens mangeårige, nu afdøde daglige leder N. A. Olsen, i hvilket forfatteren omtaler de vigtigste genstande i museet. Heftet er uegnet som katalog over samlingen — hvortil det dog heller ikke er beregnet — og dets illustrationer er små og dårlige. Fiskeriforeningen havde tænkt sig, at jubilæet og skriftet skulde give anledning til, at samlingen fik bedre opstillingsforhold i lokaler, som var bedre egnede til formålet, men dette håb er desværre ikke gået i opfyldelse, selvom det endnu ikke er opgivet.

Nyere Litteratur om Færøerne.

Jørgen Steining: Færøerne. Fra Amt til Hjemmestyre. Vor Tids Verden. Det danske Forlag. Kbh. 1948. 112 s.

Aa. H. Kampp: Færøerne. Folk og erhverv. Det danske Forlag. Kbh. 1950. 112 s.

Hans A. Djurhuus (red.): Livet paa Færøerne. Dansk Kulturforlag. 1950. 568 s. (+ XIX s. prænummerant-fortegnelse).

Færøerne. Turistforeningen for Danmark. Årbog 1951. Red. af Kristjan Bure. Ringkjøbing 1951. 144 s.

Holger Rasmussen: Færøske Kulturbilleder omkring Aarhundredskiftet. Udsendt af H. P. Hansens Bogtrykkeri 1950. 43 s. tekst + 38 s. billeder.

Kenneth Williamson: The Atlantic Islands. A Study of the Faeroe Life and Scene. Collins, St. James's Place, London. 1948. 360 s. + talrige plancher.

Spørgsmålet om Færøernes statsretlige og forvaltningsmæssige stilling inden for, i tilknytning til eller måske endda uden for det danske rige trængte sig stærkt på i årene efter den anden verdenskrig. Sterlingeventyret gav de separatistiske bestræbelser deres hidtil største styrke, der først mindskedes, da erhvervslivet på øerne efter krigskonjunkturerne måtte tilpasse sig mindre hektiske forhold. Den politiske uro, der kulminerede i folkeafstemningen i 1946, formåede for en tid at rejse en interesse i den danske befolkning for færøske tilstande, selv om andre spørgsmål, Sydslesvig-sagen og andet, var tilbøjelige til at stjæle billedet.

Jørgen Steinings bog »*Færøerne. Fra Amt til Hjemmestyre*«, der i 1948 kom i Historikergruppens serie Vor Tids Verden, er tydeligt inspireret af den aktuelle situation. En lille handig bog med nyttige oplysninger, hvilket også gælder *Å. H. Kampps* bog »*Færøerne. Folk og erhverv*«, der to år senere udkom i Geografkredsens serie Folk og Erhverv. I ydre udstyr minder de to bøger om hinanden; med hensyn til formen er Kampp sagligt refererende med tilbøjelighed til det opremsende, til tider uden kausalistisk sammenhæng, Steinings sprogtone ikke altid ganske ren, isprængt journalistiske fraser, i opfattelsen undertiden uselvstændig. Begge bøger må dog siges at være særdeles anvendelige.

Helt journalistisk anlagt er *Djurhuus's* bog »*Livet paa Færøerne*«. Bogen er stor og flot, sammensat af mange ganske korte afsnit. Mest indeholder den billeder. Teksten er manges værk og tilsvarende ujævn i kvaliteten; kendsgerningerne ofte noget anekdotisk sammenvævet. Så foretrækker jeg *Turistforeningens Årbog 1951*, der er helliget Færøerne. Som sædvanligt er den fyldt med fremragende fotografier, og både med hensyn til opsætning og tekst virker bogen gennemgående let og tiltalende.

De hidtil omtalte bøger søger i korte kapitler at give en historisk baggrund for det moderne færøske samfund, der er hovedemnet. *Holger Rasmussen:* »*Færøske Kulturbilleder omkring Aarhundredskiftet*« har derimod rent kulturhistorisk sigte. Det tjener trykkeriet, der udsendte bogen som jule- og nytårshilsen julen 1950, til megen ære, at det tog dette emne op og formidlede det på teknisk set fremragende måde, så resultatet er blevet en bog af sjældent smukt ydre. Det er en billedbog med indledende tekst, en introduktion til emnet, færøsk kultur ved århundredskiftet, før nytiden satte ind også på Færøerne med industrialisering og standardisering. For Færøerne blev det sidste halvhundrede år en omvæltningens tid. Færøsamfundets økonomiske struktur blev ændret. Nye vilkår krævede specialisering, hvorved de gamle erhverv, der hidtil var drevet af samme personer, blev spaltet ud fra hinanden. Før var man bonde og fisker, hver ting til sin tid. Nu er årets rytme brudt, og hver har sin dont. I klart og fast sprog gøres rede for det særegne færøske kulturmønster. Det grundlæggende træk er afhængighed af naturen, tilpasning til det geografiske miljø. Nøglen til forståelse af færøsk arbejdsliv er årets rytme, bestemt af rytmen i naturen, skildret i afsnittet »Bondens Aar« som indledning til gennemgangen af de forskellige sider af erhvervslivet. De enkelte funktioner griber ind i hinanden, de enkelte kulturelementer må ikke skilles ad, men skal ses i lys af hinanden som et hele. Det er en dårlig idé som oversigtskort at anvende et af Kampps kort, der ikke har signatur for bebyggelser, således at den, der ikke i forvejen er orienteret og derfor må drage slutninger ud fra stednavnenes placering på kortet, i flere tilfælde vil få en noget vag fornemmelse af bygdens virkelige beliggenhed. Man tør således ikke på grundlag af kortet afgøre, om Tórshavn ligger på øst- eller vestsiden af Streymoy. Tyngden i bogen

er billederne. Hovedmængden er fotografier optaget i 1890'erne, de fleste af Daniel Bruuns ledsager Johannes Klein, mange af Generalstabens opmålere; disse er suppleret med få nyere optagelser, men desværre utilstrækkeligt, idet væsentlige sider af kulturen er ladet ubehandlet, vel mere af mangel på billeder end af forglemmelse; der er således ikke eet billede, der viser tilberedningen af jorden til dyrkning. Man må nu i den elvte time håbe på kraftigt initiativ med hensyn til udforskningen af Færøernes kulturhistorie. Helhedsopfattelsen, sådan som den finder udtryk hos Holger Rasmussen, bygger i det væsentlige på ældre forfattere og kan næppe forventes rokket; hovedværket er stadig Daniel Bruuns »Fra de færøske Bygder«; men med hensyn til detailundersøgelser er der stadig meget at gøre, vistnok især hvis man ikke begrænser sig for snævert, men behandler stoffet med den nordatlantiske kulturkreds som stadig baggrund.

Det er derfor med særlige forventninger, man læser den engelsksprogede bog om Færøerne »*The Atlantic Islands*«, der blandt de her omtalte indtager en særstilling derved, at færøske forhold i den betragtes fra en anden kant end den vanlige. Bogen er skrevet af et medlem af de britiske besættelsesstyrker på Færøerne under den anden verdenskrig, *Kenneth Williamson* fra Isle of Man. Selv fra et lille øsamfund, også en del af det nordiske vikingevælde, fattede han straks kærlighed til Færøerne og færøfolket, lærte sig sproget og giftede sig med en pige fra Tórshavn. Forfatteren er ornitolog og udnyttede krigsårene til indgående studier over øernes fugleliv, som han har skrevet flere specialafhandlinger om. I The Atlantic Islands skriver han også om fugle, fængslende og underholdende. Men hovedemnet er færøsk kultur. Og det kommer ikke bogen til skade, at forfatteren er naturvidenskabsmand. Vant til at iagttage og til at beskrive iagttagelser, giver han læseren klar besked, uden at det går ud over formen. Bogen er let læst, stadig vekslende mellem saglige redegørelser og velskrevne skildringer af landskaber og småbegivenheder. Kun undtagelsesvis udarter forfatteren til den naive rejsende, der kan undre sig længe over alt det mærkelige, han får at spise. Bogen har — bortset fra dens udmærkede kvaliteter simpelthen som læsning — afgjort værd for kulturhistorien. Særlig kan fremhæves afsnittene om kornhøst og kornmaling, om høhøst, fuglefangst og hvalfangst. Nogle sider af tilværelsen er mere sparsomt behandlet eller slet ikke taget i betragtning. Som tilstandsbeskrivelse vil bogen formentlig gøre nytte og ikke mindst som skriftfæstelse af, hvad forfatterens færøske venner og familje har fortalt ham.

Peter Michelsen.

Løgtingssøga Føroya, I. (A. W. Brøgger: Hvussu Føroyar vórðu bygdar). Tórshavn 1937, udg. af det færøske lagting.
Anton Degn: Oversigt over Fiskeriet og Monopolhandelen paa Færøerne 1709—1856. Felagið Varðin. Tórshavn 1929.
— Kommissionsbetænkningen 1709—10 (»Færø Amtstidende«s Bogtrykkeri). Tórshavn 1934.
— Færøske Kongsbønder 1584—1884. Eget Forlag. København 1945.
Chr. Matras: Stednavne paa de færøske Norðuroyar, Aarb. f. n. Oldk., Kbhvn. 1932.
— Indledning til Svabos færøske Visehaandskrifter. Kbhvn. 1939.
Håkon Hamre (udg.): Thomas Tarnovius, Feroers Beskrifvelser (1669). Færoensia, Textus & Investigations, vol II. Ejnar Munksgaard. Kbhvn. 1950.
Mikkjal Dánjalsson á Ryggi: Miðvinga Søga, Felagið Varðin?. Tórshavn 1940.
Robert Joensen: Klakksvigar bygd i Sörvåg, — — — 1942.
Joan Chr. Poulsen: Hestsøga, — — — 1947.

Rasmus Rasmussen: Sær er siður á landi. Eget forlag Tórshavn 1950.
Maria Skylv Hansen: Gamlar Gøtur. Felagið Varðin — 1950.
Rasmus Rasmussen: Føroysk Plantunøvn. Eget Forlag — 1950.
— Uppiskoyti til Føroysk Plantunøvn. Eget Forlag — 1951.
— Yvirlit yvir Føroya Søgu 825—1906. Eget Forlag — 1951.
— Kongsfestini við Kirkjar í Miðvági. Eget Forlag — 1951.

Den rige vækst, der i de sidste 25—30 år har været indenfor færøsk kulturhistorie, går utvivlsomt tilbage på *V. U. Hammershaimbs* 2-binds værk *Færøsk Anthologi,* (Kbh. 1890, nyudgivet i 1947 i fotografisk kopi). Det behov for videregående undersøgelser i øernes historie, for kulturhistoriske studier og beskrivelser og for skabelsen af en litteratur på færøsk, som nævnte værk klarlagde, er imødekommet på forskellig måde. Flere af områderne dækkes således ind af tidsskrifterne *Varðin* og *Útiseti,* der dog begge lægger vægten på det litterære. Færøsk Anthologi har både i indledningen og i et særligt afsnit: Folkelivsbilleder bidraget til den færøske kulturhistorie, og i den senere tid er dette arbejde ført videre. For selve øernes bebyggelseshistorie er 1. bind af *Løgtingssøga Færoya* (udg. af Lagtinget 1937), som er skrevet af den norske historiker *A. W. Brøgger,* af vigtighed. Til øernes senere historie har arkivar *Anton Degn* med udgangspunkt i arkivalsk materiale ydet vigtige bidrag, der især samler sig om det tidspunkt, da Færøerne blev lagt ind under den kongelige monopolhandel (*Oversigt over Fiskeriet og Monopolhandelen paa Færøerne 1709—1856,* Tórsh. 1929 og *Kommissionsbetænkningen 1709—10,* Tórsh. 1934). Til det færøske landbrugs historie har han også bidraget med bogen: *Færøske Kongsbønder 1584—1884,* Kbh. 1945. Mange betydningsfulde bidrag til øernes historie kan hentes i de færøske arkivalier; Degn har kun nået at udnytte en lille del deraf.

Et meget vigtigt værk er *Chr. Matras* doktordisputats fra 1932: *Stednavne paa de færøske Norðuroyar* (i Aarb. f. n. Oldk.), der indeholder et væld af kulturhistoriske oplysninger. Iøvrigt er Matras største indsats ordbogsarbejdet og udgaven af de færøske viser. I »*Indledning til Svabos færøske Visehaandskrifter*«, Kbh. 1939, har han givet et væsentligt bidrag til kendskabet om en af de kulturhistorisk vigtigste personer fra 1700-årene. Svabos indberetninger fra en rejse til Færøerne i 1781—82, der er et uvurderligt kildeskrift for den færøske kulturhistorie, ligger endnu uudgivet på Rigsarkivet bortset fra et udvalg, der blev udsendt af den tidligt afdøde bibliotekar *Mads Jacobsen* (*Jens Christian Svabo. Foroyarferðin, 1781—82,* Tórsh. 1924). Derimod har Selskabet til Udgivelse af færøske Kildeskrifter og Studier udgivet den ældste selvstændige færøbeskrivelse fra 1669: *Thomas Tarnovius, Feroers Beskrifvelser* (Kbh. 1950, ved *Håkon Hamre*).

En landvinding for den færøske kulturhistorie er de bygdesagaer, der begyndte at udkomme i Tórshavn 1940. Den første, *Miðvinga Søga,* er desværre umulig at opdrive i et dansk bibliotek, idet den forlængst var udsolgt ved krigens afslutning. Den henter sit stof fra bygden Miðvágur på Vágar. Den næste er fra *Klakksvik på Borðoy* og udkommet 1942. Som mange tilsvarende danske lokalhistorier kan de have en tendens til at fortabe sig i beskrivelsen af enkeltpersoner og lægge for lidt vægt på at give det almene kulturbillede. Det er dog dette sidste, der har blivende værdi, og som vil være af interesse udenfor bygdens snævre kreds.

De to sidst udkomne bygdebøger har lagt hovedvægten på tilstandsbeskrivelsen, og i begge er meget interessant at hente for kulturforskeren. Den første af dem beskriver det lille samfund på øen *Hestur,* den

anden henter sit stof fra bygden *Miðvágur på Vágar*. Dens forfatter er en klog mand med megen kulturhistorisk indsigt, og det er med den største interesse man stifter bekendtskab med hans skildring. Også i sin disposition skiller den sig tydeligt ud fra de øvrige bygdesagaer og fra lokalhistorie i almindelighed. Bogen beskriver årets og livets rytme, hvor arbejde og fest griber ind i hinanden, og den er fuld af eksakte oplysninger. Det er kulturhistorie af meget høj rang.

Meget nær op til den lige omtalte gruppe af bøger ligger *Maria Skylv Hansens: Gamlar Gotur*, hvor færøske forhold er behandlet i en række artikler og småstykker. Deres nærmeste forbillede må søges i Anthologiens folkelivsbilleder, men de er mere brugbare end disse, eftersom de er tids- og stedfæstede. De fleste skriver sig fra Nólsoy og Mykines, og har været trykt før, men det er prisværdigt, at de nu er blevet samlet.

Rasmus Rasmussen, hvis fængslende bygdebog er nævnt, er også på andre områder en banebryder. I sit lange liv har han både været med til at grundlægge den færøske folkehøjskole og deltage aktivt i det politiske liv. Han har desuden sat sig grundigt ind i botanik og udgav i 1936 *Föroya Flora*. I 1950 er denne side af hans forfatterskab forøget med bogen *Føroysk Plantunovn*, der udreder de færøske plantenavnes historie og i tilgift giver mange oplysninger af kulturhistorisk værdi. I 1951 er udkommet et tillæg, der desuden giver forslag til en nomenclatur. For at afrunde billedet af hans mangesidige virksomhed skal lige nævnes, at han i 1951 yderligere har udgivet en kort *færøsk historie* og et kildekritisk supplement til Degns nævnte bog om de færøske kongsbønder vedrørende forholdene i hans fødebygd Miðvágur.

Holger Rasmussen.

Anmeldelser.

Stednavne.

Bornholms Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. 586+XXXI s. Gad 1951.

I et værk på over 600 sider har Stednavneudvalget i 1950—51 offentliggjort resultatet af sit mangeårige arbejde med Bornholms stednavne. Stedlige interesserede og udvalgets egne medarbejdere har indsamlet et så at sige til bunds gående materiale i marken, og Stednavneudvalgets specialister har gennemgået gamle optegnelser, kort og andre kildeskrifter. Den kyndigste nulevende kender af bornholmsk sprog og bornholmske stednavne, magister Aage Rohmann, har ydet sin værdifulde hjælp til at nå det bedst mulige resultat af arbejdet, og som værket nu foreligger, udsendt under Gunnar Knudsens sagkyndige ledelse, giver det et fortrinligt hjælpemiddel for alle, der beskæftiger sig med bornholmske kulturforhold, righoldigt som det er ved sine mange enkeltheder og rummende de resultater, der på stednavneforskningens nuværende stade har kunnet nås. Bemærkes må det også, at værkets værdi er så meget større, fordi dialektens gamle former mere og mere er ved at gå i glemme.

Bornholms særegne naturforhold har nødvendigvis givet de bornholmske stednavne en fra de øvrige danskes på flere punkter afvigende karakter, idet bebyggelsen i så høj grad er afhængig af dem. Der opstod ingen landsbyer; men gårdene blev lagt spredt uden om øens uopdyrkede midtparti Højlyngen. Det for det øvrige land gældende hjælpemiddel til at datere bebyggelsen gennem de forskellige endelser i landsbynavnene har man altså ikke her, og gårdenes navne er først kendt fra ca. 1600 og er i mange tilfælde fornyet, f. eks. ved ejerskifte, flere — indtil 6—7 — gange. Det er gårdens beliggenhed i forhold til omgivelserne, der har givet den navn, som Hallegård, Klippegård, eller dens plads i sognet, som Nørregård, Søndergård, eller ejerens navn er blevet knyttet til gården, som i Sejergård, Tygegård o. a. Først i de sidste 100 år har hver gård fået sit eget navn; før den tid var gårde, der lå nær hinanden, i en del tilfælde sammenfattede under et fælles navn med endelsen -by, som Åby, Klinteby, uden at disse gårde iøvrigt — i deres drift — havde særlig tilknytning til hinanden. Ejeren af en af disse gårde benævntes: N. N. i Åby o. s. v.

Gårdbetegnelse med præposition brugtes også om enligt beliggende gårde, som: Ved broen, I skoven, ligesom samlinger af huse kunde benævnes med navne med foransat præposition, som I Glappe, I Lindet. Disse navne synes at være af ældre karakter end de almindelige gårdnavne, og det samme gælder i flere tilfælde navne på bebyggelser ved kysten. En del af disse navne har det været umuligt at give en sikker tolkning af; man har måttet nøjes med at fremføre de muligheder,

man for tiden har for at løse vanskelighederne, og give det bedst mulige grundlag for en fremtidig løsning.

Heller ikke for selve navnet Bornholm har det været muligt at give en sikker forklaring; men det er anført som en mulighed, at burgunderne i nogen tid har været i besiddelse af øen efter en erobring af den og derved givet anledning til dens navn. Den bornholmske form Borrinjholm går tilbage til den middelalderlige danske form, medens formen Bornholm går tilbage til den nedertyske form, der kendes fra 1260. —

I dette tidsskrift vil jeg gerne meddele, at Stednavneudvalget har sat Bornholms historiske samfund i stand til at levere sine medlemmer værket som årsskrift for 1951 og 1952.

Th. Lind.

Personnavne.

Rikard Hornby: Danske Navne. Træk af Navngivningens Historie. 182 s. Gad 1951.

I 1918 udsendte Johs. Steenstrup »Mænds og Kvinders Navne igennem Tiderne«, en lille bog på 158 sider, som har været til stor nytte og gavn igennem årene. Der er siden da kommet en meget betydelig litteratur om danske personnavne, og i det store værk: Danmarks gamle Personnavne er der samlet et stort og uhyre værdifuldt materiale til forståelse og datering af de forskellige navne. Det er derfor naturligt og nyttigt, at der nu er udkommet en ny populær oversigt til afløsning af Steenstrups, der selvfølgelig er og må være forældet på mange punkter. Forfatteren er Rikard Hornby, den kyndige medudgiver af det store personnavneværk. Ligesom det tidligere værk er dette delt i to dele; I. En oversigt over navnenes og navneskikkens historie og II. Navnebog. Den sidste er på 105 sider. Navnebogen opfylder vist alle rimelige krav. En sådan fortegnelse hverken kan eller skal være fuldstændig, der er ingen, som vil bebrejde forfatteren, at han ikke har mærkelige kvindenavne som Jeppebine, Jesserine eller Malsomine[1]) med i sin liste. Men alligevel vil man vel nok kunne finde navne, som man synes burde have været med. Hvorfor er det i Sønderjylland almindelige navn Ros (= Rasmus, Asmus) ikke nævnt? Det var i tidligere tid meget brugt og har også været anvendt i patronymier. Og navnet Heile, der forekommer i Vendsyssel, burde vel også have været nævnt. Nu og da vil man også sætte et spørgsmålstegn ved en og anden af forklaringerne. Ville det f. eks. ikke være naturligst at betegne navnet Broder som frisisk. Der er i hvert fald ingen tvivl om, at det fra gammel tid har været almindelig anvendt i de frisiske områder af Sønderjylland, hvorfra det så som så mange andre navne har bredt sig til den danske del af hertugdømmet. Og det er jo også ganske analogt med navne som Søster, Fedder og Sønke (Sønnich). Og hvorfor skal pigenavnet Herle, i ældre tid ofte Herlig, henvises til Midtjylland? I hvert fald har det altid været og er stadig brugt i Sønderjylland.

Men alt dette er kun småtterier. Stort set kan der ikke være tvivl om, at listen både er omfattende og oplysningerne deri fyldestgørende. Men går man fra navnebogen over til den navnehistoriske redegørelse, er der knap så stor grund til begejstring. Der er her meget fyldige oplysninger

[1]) Nævnt i Peter Jørgensens værdifulde undersøgelse: Fornavne i Brede sogn gennem 100 år (Sprog og Kultur 1950, s. 35—37).

om de ældre navne, lidt mindre udførlige om de yngre. Behandlingen af navneskikkene er derimod meget kortfattet, og ofte er billedet fortegnet. Når det f. eks. s. 56 hedder: »En hovedregel har det været først at opkalde en person efter hans død« er det ganske misvisende. Det var i hvert fald fra 1600-årene en fast regel, at børnene fik navn efter bedsteforældrene, hvad enten disse levede eller var døde[1]). Og man kan ikke som forfatteren sige: »Der er ligeledes adskillige eksempler på, at et barn får samme fornavn som moderens første mand«. Det var nemlig en absolut fast regel, at hvis en enke eller en enkemand giftede sig igen, fik det første drenge- eller pigebarn i det nye ægteskab den afdødes navn. Afsnittet om dobbelte navne er også ret ufyldestgørende. Forfatteren kommer slet ikke ind på, hvorledes det er gået til, at folk i senere tid begyndte at bruge flere fornavne. Denne skik er uden tvivl indkommet fra Tyskland, og den blev først almindelig i Sønderjylland, før den bredte sig til kongeriget. Iøvrigt vil det, når man vil studere dansk navneskik, være udbytterigt at følge udviklingen i Sønderjylland, idet mange af de ændringer, som præger den senere navneudvikling, kan påvises her før end i kongeriget. Det gælder f. eks. brugen af faste slægtsnavne, også af patronymier som slægtsnavne, som er ret almindelig i de sønderjydske købstæder i begyndelsen af 1600-årene. Man mærker i det hele taget i behandlingen af de nyere navneforhold og navneskikke en altfor stor usikkerhed hos forfatteren. Side 57 hedder det: »Allerede Struensee udstedte i 1771 et reskript om brug af faste tilnavne; dette var dog foreløbig kun gældende for hertugdømmet Slesvig. I Sønderjylland fører en særlig personnavne-registerfører i øvrigt stadig fortegnelsen over navne på nyfødte i sognet. Imidlertid fulgte kongeriget efter med forordningen af 30. maj 1828 med et lignende påbud«. Det er sjældent at finde så mange fejl samlet på eet sted: Bestemmelsen fra 8. nov. 1771 er formelt en »Verfügung«, ikke et reskript, udstedt af overret og overkonsistorium på Gottorp i kongens navn, omend i h. t. et kgl. reskript af 1. nov. 1771[2]). Den er altså ikke udstedt af Struensee, og den påbyder indførelse af faste slægtsnavne, ikke tilnavne. Den sønderjyske personregisterfører, der ikke har til særlig opgave at registrere nyfødtes navne, men deres fødsler og iøvrigt også alle dødsfald, har ikke nogen forbindelse med bestemmelsen af 1771, men er indført i 1874, altså i preussisk tid, som et led i Bismarcks kulturkamp. Tilbage er der så blot at nævne, at dåbsforordningen af 30. maj 1828 kun fastslaar: »Iøvrigt bør hvert barn ved dåben benævnes ej alene med Fornavn, men og med et Familie- eller Stamnavn, som det i Fremtiden bør bære«. Som enhver, der læser ordene, kan overbevise sig om, bestemmes der heri intet om faste slægtsnavne som i den slesvigske forordning, men kun, at barnets slægtsnavn skal nævnes ved dåben.

Selvom der altså kan indvendes en del mod Rikard Hornbys Danske Navne, ikke mindst mod den navnehistoriske indledning, skal det dog også fastslaas, at den på grund af den udmærkede navnebog er et nyttigt opslagsværk, som sikkert vil blive brugt af mange. Havde forfat-

[1]) Smln. dog V. A. Secher i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv, I, s. 471—487, hvor der er fremsat en anden opfattelse, der i hvert fald for det tidsrum, han behandler, ikke har bund i virkeligheden.

[2]) Chron. Samml. der im Jahre 1771 ergangenen königl. Verordnungen u. Verfügungen s. 40, Fogtmanns Reskripter under 15. maj 1790, da 1771-bestemmelsen blev udvidet til også at gælde Tørninglen; smlgn. Dansk navneskik (1899) s. 113 f., der vel er Hornbys kilde.

teren været lidt mere omhyggelig med den navnehistoriske indledning, havde vi her haft en ypperlig afløser af Steenstrups gamle værk.

Johan Hvidtfeldt.

Danmarks gamle Personnavne, II Tilnavne. Paa Carlsbergfondets Bekostning udgivet af *Gunnar Knudsen, Marius Kristensen* og *Rikard Hornby*. 1. Halvbind. 646 sp. København 1949—53.

Det sidst udkomne hefte af Danmarks gamle Personnavne afslutter første halvdel af tilnavnebindet, og det er nu muligt at danne sig et indtryk af dette udgiverarbejde, der føres videre af Rikard Hornby, efter at begge hovedredaktørerne, Marius Kristensen og sidst Gunnar Knudsen, er døde. Efter at de gamle fornavne er blevet udgivet, har man fortsat med de gamle tilnavne efter de samme principper, således at navnematerialet dækker tiden til c. 1500 og omfatter foruden det nuværende Danmark tillige de skånske provinser og Sydslesvig. Når denne udgave er fuldført, vil et stort savn være afhjulpet, idet vi her for første gang har Danmarks gamle person- og tilnavne udgivet i videnskabelig forsvarlig form, således som vi hidtil kun har haft det for det vestnordiske materiales vedkommende.

En afgrænsning af begrebet »tilnavn« eller en redegørelse for, hvad man har medtaget, findes ikke, men det fremgår af efterskriften i personnavnebindet, at alt hvad der efter funktionen i hvert enkelt tilfælde kan betragtes som tillæg til fornavn er blevet optaget (bortset fra den store gruppe patronymika, der er behandlet i fornavnebindet).

Opstillingen af de enkelte artikler er efter en velkendt og veltjent metode: De enkelte navneforekomster nævnes i kronologisk rækkefølge, belæg på samme person føres sammen, og former, der ikke stammer fra originaldokumenter men fra afskrifter, forsynes med en stjerne. Nogle småindvendinger med hensyn til selve opstillingen skal gøres.

Opslagsformen har man i almindelighed søgt at bringe i gammeldansk skikkelse, men i nogle tilfælde har man undladt dette, til trods for at materialet berettiger dertil, og dette har medført nogle pudsige inkonsekvenser. Tilnavnene Degn og Drage opføres exempelvis under de gammeldanske former Diakn og Draki, men Bøste under denne form og ikke under Bøsti (vn. beysti eller Bausti). Tilnavnet Drukken står under denne form og ikke under Drukkin. Dyd findes i den gammeldanske form Dyghth, men Fryd i formen Frøyth, osv. Man har tydeligvis ladet det være afgørende, hvilke former man har overleveret, men det synes at være et lidt tilfældigt princip. Sml. også de mange erhvervsbetegnelser på -ere, der snart ender på -ere, snart på -er.

Man kunde have ønsket, at udgiverne ved citering af runeexempler havde angivet, indenfor hvilket tidsrum af den 1000-årige runeperiode formen stammer, spec. når man sammenligner med den nøjagtige datering af de senere belæg.

Dette er dog kun småting. Noget alvorligere er det, at man i et enkelt tilfælde gennem en utilstrækkelig måde at citere selve materialet på har gjort sig til talsmand for en bestemt tolkning. Jeg tænker på det berømte tilnavn *Danmarkarbot*. Som bekendt har der i mange år været uenighed om, hvorvidt det var Gorm eller Thyra, der oprindeligt kaldtes Danmarkarbot, sprogligt er begge muligheder tilstede. I udgaven citeres Jelling-stenen således: Þurui .... tanmarkaʀ but, hvilket vil sige, at

udgiverne knytter leddet til Thyra, men det er en forkert metode at fremlægge materialet på. I stedet burde man have citeret hele Jellingstenens indskrift og evt. i tolkningen have argumenteret for, hvilken af mulighederne der burde foretrækkes.

Tolkningerne af de enkelte tilnavne skal som fremhævet i forordet kun betragtes som forsøg, men gør i reglen et nøgternt og tilforladeligt indtryk. Med videnskabelig forsigtighed nævnes ofte mange sproglige muligheder, og hvis man overhovedet på dette tidspunkt skal indlade sig på at forklare dårligt eller sent overleverede tilnavne, er det den rette metode. Heldigvis har man næsten aldrig givet sig til at ræsonnere over motivet bag et tilnavn (se dog Dagh) undtagen i de tilfælde, hvor en tradition om dette er overleveret (som ret ofte indenfor det vestnordiske sprogområde). Det er naturligvis nytteløst nu at spekulere over, hvorfor en mand blev kaldt Jeppe Hat eller en anden Absalon Bælg. Tilfældige begivenheder har ofte været anledningen, således som vi kender det fra nutiden.

Nogle bemærkninger til enkelttolkninger: *Iaghere* (1356) tolkes af jage = have hastværk, men denne betydning af jage optræder tidligst i 17. årh. (ikke hos Kalkar), det betyder »jæger«. *Kerndorp* anses for at være enten Kværndrup eller Kærumgaarde. Snarere er det et tysk stednavn. *Gude* regnes for at være fornavnet Guthi eller mnt. gût. Som påvist af Brøndum-Nielsen (sidst i Studier og Tydninger p. 187) kan gude være normal sønderjysk form af adj. god. *Humle*, i al fald et af exemplerne bør føres til det langelandske sognenavn Humle. *Klipping*, her afvises med rette Aage Hansens forsøg på at tolke kongetilnavnet som en -ing-afledning af klep = dreng. Det kendes både fra gammelsvensk, middelhøjtysk og middelnedertysk og betyder »klippet skind«.

Foruden den store almenkulturelle betydning det har at få udgivet dette stof, er det af overordentlig sproglig værdi. En mere indgående brug af udgaven vil utvivlsomt give anledning til interessante iagttagelser af filologisk karakter. Antydningsvis kan nævnes, at man her træffer ældste belæg på en del appellativer, f. ex. *arth*, plov, *bing*, (korn) kiste, *hugaf*, *gal*, skrigen, *hump*, til at humpe. Desuden findes her i talrige tilfælde ældste forekomst af et stednavn: *Awersbek*, *Bastkær*, *Blaabjerg*, *Bunkeflo*, *Dyrskov*, *Filsted*, *Hansted* osv., og i enkelte tilfælde kan en sådan form være af afgørende værdi for tolkningen, som *Adslev*, der som stednavn først kendes 1574 i formen Adtzløff, men som tilnavn er brugt 1295 i formen Addæsleff (et personnavn *Addir, jf. Addi i DgP I). Det kan ved hjælp af udgaven påvises, at foranstilling af tilnavne er overordentligt sparsomt anvendt på dansk område i gammel tid i modsætning til vestnordisk og nyere dansk sprogbrug (Molda-Gnúpr, Mó-Bersi osv.; Træsko-Lars, Klude-Johanne). Blandt de få eksempler der findes (Guldharald, Dumberose o. a.) savner man dog kongenavnet *Hardeknud*, som er opført under fornavne, men som rettelig burde findes i tilnavnebindet, hvadenten man sammenstiller forleddet med Hard(syssel), Hordaland i Norge eller adj. hård.

Endelig er det nok værd at bemærke, at det også kan være ganske underholdende at blade i bogen. Hvem skulde have anet, at Peter Edderkop optrådte allerede 1408. At middelalderen med hensyn til øgenavne var ligeså uelskværdig som nutiden, viser tilnavne som Godtid, Hældehorn, Ast (bagdel), Fadebur og Hankekande.

John Kousgård Sørensen.

Omkring majstangen.

Mai Fossenius: Majgren, majträd, majstång. En etnologisk-kulturhistorisk studie. 383 sider, 50 fig., 4 bilagskort. Gleerup, Lund 1951.

Mens fastelavnen i Sverige spiller en lille rolle i årets folkelige festkredse, har 1. maj (resp. midsommer) til gengæld en rig festtradition. Det er derfor naturligt, at fru Mai Fossenius, der er en elev af den fremragende folkemindeforsker, prof. C. W. von Sydow i Lund, har valgt at skrive en disputats om det kompleks af skikke og overleveringer, der samler sig om Valborgsdag og St. Hans. Stofindsamlingen har taget 8 år, hvad der knapt kan undre én, når man dykker ned i den såre fyldige fremstilling. Det bør noteres, at også en mængde dansk trykt og utrykt materiale er benyttet. Bogen belyser så godt som alle former for »majning« med løv og grønt. Efter en grundig historisk udvikling behandles forskellige fester i by og på land: skolefester, majsyngning (specielt i de tidligere danske landskaber), »føre sommer i by«, midsommerfester om majstangen osv., og også rejsegilder, feststænger ved bryllup og fødselsdag m. m. En grundig beskrivelse af majstangens udseende og udsmykning viser, hvor frodig den folkelige fantasi kan være.

Men ellers kommer bogen, som naturligt er, til at forme sig som et opgør mellem det nye og det gamle inden for folkemindeforskningen. Mens Mannhardt og hans elever knyttede forestillinger spec. om frugtbarhed til majningen og mente, at alle de herhenhørende skikke havde ét eneste formål: at fremme vækst og trivsel, ser de nyere retninger, ikke mindst påvirket af v. Sydow, mere nøgternt på disse skikke. De betragtes psykologisk og sociologisk som festskikke, der imødekommer godtfolks, især de unges trang og behov til at feste i anledning af den dejlige sommer, der nærmer sig. Festerne er ofte forbundet med ungdommens tiggeri af mad, drikke, penge, — en nødvendig materiel forudsætning for afholdelse af festerne. Forfatterinden undersøger bestanddelene i majfesterne og henfører dem til forskellige grupper med hver sit formål: den grønne gren, det nyudsprungne træ, det afkvistede træ med top, og selve feststangen, prydet med kranse, bånd o. lign. Det er måske et spørgsmål, om deres funktioner ikke er gledet temmelig over i hinanden.

Det siger sig selv, at en bog med et så uhyre stof er tung at komme igennem, trods det udmærkede billed- og kortmateriale. Man kommer så let til at miste oversigten. Men den, der søger materiale om denne så vigtige gruppe af årets folkelige fester, vil sjældent gå forgæves. For en anmelder er det en svir at kunne pege på stof, som forfatteren ikke har kendt. Måske må det være tilladt at pege på en enkelt meddelelse, som ikke er kommet med her. I P. A. Säves håndskrevne samlinger fra Gotland i universitetsbiblioteket i Uppsala findes en optegnelse om 1. maj-festen i Visby, hvor soldaterne i 1700'erne bar en kammerat, udklædt som Bacchus, udsmykket med løvkrans og blomster og siddende på en tønde, rundt i byen. Dette optog, som vel er enestående for Sverige, genfindes i de danske fastelavnsoptog med »Baks på tønden« på de syddanske øer. Formodentlig har de ikke andet med hinanden at gøre, end at de nedstammer fra samme foreteelse, sandsynligvis fra hoffernes festoptog, »triumfer«, i renæssance- og baroktid.

Henning Henningsen.

Jordfordeling og udskiftning.

C. *Rise Hansen* og *Axel Steensberg: Jordfordeling og Udskiftning.* Undersøgelser i tre sjællandske Landsbyer. Med et Bidrag af Werner Christensen. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Skrifter. Bind II, Nr. 1. 485 s. Munksgaard 1951.

Arkivar Johs. Ewens, Matrikulsarkivet, opfordrede i 1941 interesserede historikere til i langt højere grad end hidtil at udnytte materialet i dette arkiv. Han henviste navnlig til de fortrinlige kort og opmålingsprotokoller fra Vordingborg og Antvorskov rytterdistrikter o. 1770. Afdøde direktør for Nationalmuseet, dr. Poul Nørlund og rigsarkivar Axel Linvald tog sig af sagen, og Carlsbergfondet sikrede det økonomiske grundlag for det arbejde, som arkivar C. Rise Hansen og dr. Axel Steensberg på opfordring har udført.

Udgangspunktet blev landsbyen *Hejninge* på Antvorskov rytterdistrikt, her havde Nationalmuseet påbegyndt arkæologiske udgravninger af gårdtomter. Studiet af to mindre landsbyer på samme distrikt skulle supplere billedet, med Snekkerup som slettelandsby og Grøfte som repræsentant for landsbyerne i skovegne. Arbejdet med markbøgerne til matriklen 1688 motiverede ønskeligheden af at få fuld klarhed over, hvorledes opmålingerne i marken 1681 og 1682 egentlig foregik. Derved kom man ind på betydningsfulde undersøgelser vedrørende Christian V.s matrikel (for Sjælland, Fyn og Lolland-Falster), hvis tilblivelse og kildeværdi Rise Hansen gør indgående rede for. For de tre landsbyers vedkommende blev tilstandene landsby for landsby sammenlignet ud fra opmålingerne 1682 og 1768—70; fra sidstnævnte tidspunkt findes kort med tilhørende opmålingsprotokoller. Der blev foretaget beregninger over samtlige agres arealstørrelser; markbogens agerarealer måtte omregnes, da der ofte forekom regnefejl. En rekonstruktion af kortene over landsbymarkerne var derefter mulig, vel at mærke når den blev foretaget af en mand, der havde nøje føling med hele det indsamlede stof; Axel Steensberg har desuden udarbejdet en hel del mindre kort og skitser. Udviklingen i de tre landsbyer før 1682 kunne vanskeligt udforskes, men Rise Hansen har dog givet en kort oversigt over deres ejendomshistorie.

Gennemgangen af udskiftningen og udflytningen i de tre landsbyer skyldes Steensberg, der også belyser udskiftningen i almindelighed, med særligt henblik på forholdene i Antvorskov-distriktet. Endvidere har S. udarbejdet et afsnit om jordernes bonitering. For at få undersøgt forholdet mellem bonitetsklasserne og jordens fosfatindhold søgte historikerne forbindelse med »Danmarks geologiske Undersøgelse«, der hjalp at udtage jordprøverne og påtog sig analyseringen. Afdelingsgeolog Werner Christensen har udarbejdet en redegørelse for landsbyjordens indhold af letopløselige fosfater (i Hejninge, Grøfte og Snekkerup).

Med sine 400 store danske tekstsider (foruden et engelsk resumé på 62), sine 16 plancher og talrige kort i teksten er værket det fyldigste og bedste, der er præsteret på dette område. Der er ingen grund til at holde de forskellige afsnit op mod hinanden, de er alle betydningsfulde, en god optakt til landbo- og især landbrugshistoriske undersøgelser på et felt, hvor der hidtil er præsteret meget lidt. Rise Hansen og Steensberg oplyser i forordet, at de har opnået en ny bevilling til videreførelse af landsbyundersøgelser og udarbejdelse af kort, der skal vise de forskellige former for vangebrug og skifter m. v. — undersøgelser, der *er* på-

begyndt m. h. t. Sjælland, og som til sin tid vil give en bredere baggrund for tilstande og udviklingsfænomener i de tre her behandlede landsbyer.

Dansk landbohistorisk forskning stilles ofte overfor det pinlige valg mellem at gå i dybden eller i bredden og søger naturligvis nu og da at kombinere de to formål. Det foreliggende værk er i så henseende typisk. En tilbundsgående undersøgelse af danske landsbyers jordfordelings- og driftsforhold kan kun ventes gennemført m. h. t. en forsvindende brøkdel af samtlige landsbyer, men det er vigtigt, at der ved de første, banebrydende undersøgelser ikke bliver slået af på fordringerne. Udgangspunktet må være i orden (derfor bl. a. studierne over Chr. V.s matrikel), teknikken skal være afprøvet og fuldt anvendelig: der skal både måles (beregnes) og tegnes kort på forsvarlig vis — at lade en professionel korttegner udføre en væsentlig del af arbejdet, som man oprindelig havde tænkt sig, gik ikke an. Men tillige har historikerne erfaret nødvendigheden af samarbejde på andre felter, navnlig med geologerne. Til denne trængen i dybden har forskerne — i deres yderst forståelige lyst til at se en verden udenfor Hejninge, Grøfte og Snekkerup — føjet et fremstød i bredden: først en oversigt over udskiftningen i det tidligere antvorskovske distrikt, dernæst en behandling af udskiftningsproblemer i almindelighed og dermed et vist udsyn til andre egne af landet.

Et springende punkt er jo nemlig, hvor meget nogle få landsbyundersøgelser kan ændre i et tilvant billede. Den oplysning, at det dyrkede areal i de tre landsbyer fra 1682 til omkring 1770 voksede med henholdsvis 13, 25 og henved 9 procent, rokker i sig selv ved den forældede opfattelse, at agerdyrkningen stod stille i tiden før de store landboreformer, men den kan naturligvis ikke give et sikkert talmæssigt begreb om arealudvidelsens omfang i landet som helhed. Og spørgsmålet om trevangsbrugets udbredelse og forekomsten af de forskellige former for udskiftning er på ingen måde løst, selv om der er skaffet klarhed over udskiftningsmåder og -former i Antvorskov-distriktets landsbyer. Afsnittet om udskiftningsfigurer (forskellige slags stjerneudskiftning, blokudskiftning og talrige overgangsformer) er meget interessant, og det synes indlysende, at der i hvert fald på dette område forholdsvis hurtigt kunne tilvejebringes et godt sammenligningsmateriale fra andre egne af landet. Troels Fink har i sin disputats (1941) behandlet udskiftningen i Sønderjylland, i kongeriget har Poul Nissen undersøgt udskiftningerne i Præstø amt (1943), men derudover er det småt og spredt, hvad der virkelig vides m. h. t. et så betydningsfuldt emne som udskiftningens historie i Danmark.

Efter at disse banebrydende og grundige undersøgelser er gennemført, vil det være af vigtighed, at forskningen nøje overvejer og derefter klart opstiller de problemer, der kan og bør løses i en overskuelig fremtid. Det gælder *et sikkert overblik* over jordens fordeling og udnyttelse i tiden mellem landmålingen og udskiftningen, endvidere over selve udskiftningen og — ikke at forglemme — den udstykningens tidsalder, der fulgte umiddelbart efter.

F. Skrubbeltrang.

Vider og vedtægter.

August F. Schmidt: Studier i vider og vedtægter. II. 150 s. Schultz 1951.

I det nu fremkomne bind, der slutter sig til det i 1937 udgivne 1. bind, offentliggør den produktive forfatter en række småafhandlinger vedr.

forskellige foreteelser i landsbylivet under fællesskabet. Der indledes med »Bemærkninger om landsbylovenes afhængighed af Danske Lov«, hvorefter følger bindets største stykke om »Igang« (de med optagelse i landsbysamfundet forbundne gilder). Derefter fortælles om »Afgang«, om videkæppen og talliepinde, om bettelpinde og krøblingeægt, om St. Veits dag (især kendt i det østlige Sønderjylland), om de to mærkelige betegnelser »gonis« og »fejsgump«, om plantebede (fællesbede for bøndernes kålplanter m. v.) og om malkesteder. Til slut gives lidt statistik om antallet af de udgivne vider — og kommentarer og rettelser til de udgivne 5 bind landsbyvedtægter.

Man kan vel mene, at betegnelsen studier er noget fordringsfuld, for det drejer sig dog overvejende om en sammenskrivning af oplysninger hentede fra de udgivne vider, fra lokalhistoriske eller folkloristiske skrifter og fra optegnelser i Dansk Folkemindesamling; det må imidlertid indrømmes, at forfatteren har et betydeligt kendskab netop til sådant stof. Arkiverne synes derimod ikke at drage, skønt der jo i hvert fald i tingbøgerne ville kunne findes meget til belysning også af de sider af landsbylivet, som har forfatterens interesse.

Selv om der således ikke er pløjet dybt i disse småafhandlinger, vil den elskværdige læser dog sikkert påskønne, at det indsamlede stof er fremlagt på en så let tilgængelig måde og overalt er forsynet med gode henvisninger til de steder, hvorfra det er hentet.

C. Rise Hansen.

Et krongods' forvaltning.

Hans H. Fussing: Stiernholm Len 1603—1661. Studier i Krongodsets Forvaltning. Videnskabernes Selskabs historisk-filosofiske Skrifter, III, nr. 1. I kommission hos Ejnar Munksgaard. 1951. 312 sider.

Efter tidligere i en række større og mindre arbejder at have beskæftiget sig med adelsgodset har dr. Fussing denne gang vendt sig til krongodset. Formålet med den nye studie i krongodsets forvaltning har — som dr. F. selv fremhæver i forordet — bl. a. været at undersøge, hvordan lensindtægterne fremkom, og hvor store de var, hvorledes lensmanden udførte sit hverv som godsadministrator, leder af retsplejen og skatteopkræver, og hvordan forholdet var mellem lensmanden og centraladministrationen i København. Endelig giver lensregnskaberne en mængde oplysninger om kronens fæstebønder, først og fremmest om deres ydelser.

At undersøge forholdene i alle len er naturligvis en ganske uoverkommelig opgave for en enkelt mand. Dr. F. har derfor sat sig som opgave at bearbejde det overleverede kildestof for et enkelt len i det håb, at de indvundne resultater måtte være typiske, hvad ganske vist til syvende og sidst kun fremtidige undersøgelser kan vise. Forfatteren har da under hensyntagen til det overkommelige og det formentlig typiske valgt Stiernholm len (før 1617 kaldet Bygholm len), der omfattede 3 herreder: Hatting, Nim og Bjerge. Tidsmæssigt begrænses den periode, der kommer til behandling, af kildematerialet, hvis hovedbestanddel er de til rentekammeret indsendte lensregnskaber (af dr. F. urigtigt kaldet: Stiernholm lens arkiv). Desværre er det virkelige Stiernholm lens arkiv gået fuldstændig tabt, sådan som det næsten altid er tilfældet med disse arkiver. Et særlig savn for Fussings undersøgelser har det været,

at tingbøgerne for det pågældende område i det behandlede tidsrum helt mangler.

Nogen lokalhistorisk undersøgelse i egentlig forstand er der altså ikke tale om. Det er et rigshistorisk problem belyst ved en lokalt afgrænset studie, og den slags har vi hidtil haft alt for få af. For den, der arbejder med lokalhistorien for dens egen skyld, er der imidlertid også meget at hente i Fussings arbejde, idet opstillingen af lensregnskaberne jo stort set er ens. Værdifulde er også flere kritiske bemærkninger om kildematerialet, selv om de måske ikke alle er lige overraskende (således s. 30 og 155 om jordebøgernes oplysninger om fæsterne, og s. 84 f. om tingsvidnerne).

Vender man sig til de resultater, der er nået — af Fussing selv til dels resumeret s. 154 ff. — er der vel særlig grund til at fremhæve, at bøndernes kår — også efter F.s undersøgelser — er blevet forringet i løbet af den undersøgte periode. Et andet træk fra denne tid er den hurtigt fremskridende overgang til pengeøkonomi. Afsnittet om konverteringen af bøndernes ydelser hører afgjort til bogens værdifuldeste. Med særlig interesse følges dr. F.s undersøgelser af revisionens virksomhed. Gennem antegnelser til regnskaberne blev der grebet ind i lensforvaltningen, efter F.s opfattelse uden større resultater, selv om revisionen vel ved sin blotte eksistens har haft betydning. Værd at erindre er det, at antegnelserne ikke gik gennem kancelliets alm. ekspedition og derfor ikke normalt satte sig spor i brevbøgerne.

Og så er der det måske mest centrale spørgsmål; hvad kastede lenet af sig til kronen? Fussing har her efter en i datiden benyttet metode for hartkornsberegning omregnet alle de forsk. ydelser, der forekom på lenet, i tdr. hartkorn for derved at få en ensartet måleenhed, der i hvert fald skulle muliggøre en påvisning af forholdet mellem de forsk. indtægter og udgifter. Der foretages i forbindelse med disse opgørelser en sondring mellem egentlige administrationsudgifter på lenet og udgifter til såkaldte rigsformål. Normalt gav lenet overskud, men der var dog — bortset fra krigsår — 6 år med underskud. Man må sikkert med forfatteren mene, at det ville have været en fordel for kronen, hvis den var gået over til at sætte alle len på afgift fremfor at have dem på regnskab. Dette er vel værd at mærke sig, fordi det på denne måde synes muligt at kaste nyt lys over forholdet mellem konge og adel m. h. t. lenspolitikken.

Der er udover det her fremførte meget andet, der bør fremhæves, f. eks. vedr. stedsmålets størrelse (s. 35 ff.), skattebyrden (s. 90), skatteydernes opdeling i læg (s. 82 f.) og lensmandens embedsforretninger (s. 100 ff). Ind imellem er kulturhistoriske småtræk som s. 11 om Christian 4.s sengevogn, s. 119 om de store svineslagtninger på Stiernholm o. s. v. I det hele taget er bogen skrevet i et letfatteligt sprog og med en vis klædelig varme; det er ikke nogen sur, adelsfjendtlig bondeven, der her fører pennen, men en ven af den gamle danske adel og dens patriarkalske indstilling over for bonden.

En særlig tak fortjener dr. F. (og Videnskabernes Selskab for den sags skyld med), fordi det bearbejdede materiale i stor udstrækning fremlægges i de udførlige bilag til bogen. Det drejer sig om oversigterne over de enkelte lensregnskabers indtægter og udgifter, om skatterne og om forsk. varepriser, men først og fremmest om den som bilag C aftrykte »jordebog«, hvori oplysninger om lenets fæstere er samlede.

Et og andet kan vel nok indvendes. Forholdet mellem lensmand og

foged (godsforvalter) står uklart. I hvor høj grad er det virkelig lensmandens indgriben man mærker? Det er jo spørgsmålet om konge kontra minister, vi her møder i det små, og nok værd at overveje. Mon ikke også der (s. 45) havde været grund til at skelne mellem kronens ugedagsbønders stilling og adelens ugedagsbønders; det var jo kun de sidstes skattefritagelser, der med håndfæstningen af 1648 endelig blev fæstnet. Beregningen af hoveriets størrelse s. 46 er næppe meget værd. Lensbrevet til Laurids Ulfeldt af 4.8.1648 er ikke udstedt af rigsrådet, men af Frederik 3. som udvalgt (d. v. s. endnu ikke kronet) konge. Disse indvendinger, hvortil flere kunne føjes, må imidlertid ikke på nogen måde afsvække den gunstige bedømmelse af værket; for der kan ikke være tvivl om dette nye arbejdes værdi og dets betydning som banebrydende på sit felt, selv om det naturligvis først rigtigt kommer til at stå sin prøve, når til sin tid tilsvarende arbejder fra andre len foreligger.

C. Rise Hansen.

Nye bøger om hovedstaden.

Der er i århundredernes løb udgivet en stor mængde afhandlinger og værker om Danmarks hovedstad. De ældste var hovedsagelig beskrivelser af byens mærkværdigheder, dens historiske begivenheder og dens indretning i det hele taget. Først efter midten af 1800 årene begynder man at offentliggøre egentlige kritiske behandlinger. I 1870'erne kom Oluf Nielsens store værker: »Kjøbenhavns Diplomatarium« i 10 bind og »Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse« i seks bind. De følgende år blev meget frugtbare. R. Mejborg beskæftigede sig med borgerlige huse og professorboliger, og mænd som Both, Davidsen, Carl Bruun og Bering Liisberg behandlede andre sider af historien. Senere fulgte Bokkenheuser, Eiler Nystrøm, Villads Christensen, Hugo Matthiessen og H. U. Ramsing.

I årene efter den anden verdenskrig har der atter været stærk grøde i litteraturen om København. Set fra et faghistorisk synspunkt hæfter man sig først og fremmest ved et to binds værk, udsendt på Hirschsprungs forlag under redaktion af arkivar, dr. phil. Harald Jørgensen: *København fra boplads til storby* (1948). Værket fylder ialt ca. 675 sider. Udstyret er tiltalende og billederne, der er redigeret af museumsinspektør Gudmund Boesen, er mange og gennemgående velvalgte. Billedteksterne giver præcise og næsten udtømmende oplysninger, også om billedernes proveniens. Ved et enkelt billede har man dog glemt hjemstedet (side 215).

Fremstillingen bygger på den foreliggende litteratur og kun i mindre grad på originale studier af det eksisterende kildemateriale. Sådanne specialstudier hører vel også nærmere hjemme i den fortrinlige årbog »Historiske Meddelelser om København«, som udgives af Københavns kommunalbestyrelse under redaktion af stadsarkivar Svend Aakjær. Man finder derfor heller ingen noter til de enkelte afsnit; men bag i værket er der en oversigt over den vigtigste litteratur (som let lader sig supplere v. hj. a. Traps Danmark) samt navne- og sagregistre. Af indledningen fremgår, at man har tænkt sig at skrive et værk om byens udvikling fra dens grundlæggelse til i dag, hvori redegørelsen for byens ydre skulle indtage en fremtrædende plads, hvortil kommer befolkningsforhold, erhvervsliv, kommunalstyre og dagligt liv.

I skildringen af byens ydre, dens torve og stræder, savnes noget om

gadernes navne og deres oprindelse. Slår man op i registeret på Hyskenstræde eller Købmagergade, på Magstræde og Rosengården, lades man ganske i stikken. Forfatterne har her ladet en gunstig lejlighed slippe sig af hænde til at gøre byens historie plastisk; man må anbefale læserne i tilgift at nyde en dokumenteret og velskreven afhandling om dette emne af vicekontorchef Otto Mackeprang i »Historiske Meddelelser om København«, 4. rk., III, (1951).

Professor Aksel E. Christensen indleder værket med et afsnit om middelalderbyen op til reformationen. Derefter følger arkivar Gunnar Olsen med renaissancen, Gudmund Boesen med byen under de første enevoldskonger og museumsinspektør Jan Neiiendam med tiden mellem de store brande (1728—1794). I andet bind behandles klassicismen af redaktøren selv, medens tiden før voldene faldt er beskrevet af lektor Kjeld Winding, der tidligere sammen med Gunnar Olsen har skrevet en lille, populær Københavns historie i serien »Vi og vor Fortid«. Slutningsafsnittet om den moderne storby skyldes lektor, dr. phil. Sven Henningsen.

Man kunne næppe have opdrevet bedre kvalificerede forfattere end disse syv. De hører til det yngre kuld af historikere, der gik på universitetet fra slutningen af 1920erne til henimod den anden verdenskrigs udbrud. Alle syv har på den ene eller anden måde haft med historiens popularisering at gøre, og deres fremstillingsmåde virker forbavsende ens til gavn for bogens helhed. Man sporer måske også her en vel gennemtænkt redaktion? Kun Jan Neiiendams afsnit skiller sig ud fra de øvrige. Man sporer hans tilknytning til teatermuseet i hans på een gang litterære og plastiske fremstilling. Skildringen af Københavns brand 1728 er mesterlig, og trods det, at man i det følgende undertiden kunne ønske den litterære stil suppleret med noget mere økonomi og bygningsarkæologi, så viser det sig ved fornyet gennemlæsning, at det meste af det, man mente at savne, virkelig findes i den fornøjelige indpakning.

Året før dette værk blev offentliggjort, udsendte Stadsingeniørens direktorat i København under redaktion af Olaf Forchhammer »*København fra Bispetid til Borgertid. Byplanmæssig Udvikling til 1840*« (i kommission hos J. H. Schultz. 304 + XII sider). Det er en fortsættelse af en i 1942 udsendt beskrivelse af de indlemmede distrikter, og der bebudes i forordet et tredje bind om den tekniske og byplanmæssige udvikling under borgerstyret. Formålet med bogen er at give et overskueligt, samlet billede af byens tekniske udvikling ved hjælp af kort, perspektivtegninger og billeder i streg og fotografi. Dertil knytter sig en stedvis telegramagtig knap tekst, der bygger på historiske afhandlinger samt arkivstudier udført af afdøde civilingeniør Harald C. Borregaard, forfatteren Mogens Lebech og andre. Kildehenvisninger findes i marginen. Billedredaktionen skyldes civilingeniør V. Malling, og de mange kort og planer er udført af teknisk fuldmægtig O. E. Christensen. Forfatterne til teksten skjuler sig på nær en enkelt under anonymitetens maske. Dog takkes i forordet dr. phil. Vilh. Lorenzen, hvis kortsamlinger har været til nytte under krigen, da man var afskåret fra at undersøge de originale kort. Set med en faghistorikers øjne er dette naturligvis en svaghed.

I tolv kapitler, hver med sit korte engelske resumé, fortælles byens tekniske historie og planudvikling fra Absalons Havn til o. 1900, ja, for byggelovens vedkommende endog op til 1938. Teksten til de ældre historiske afsnit er yderst kortfattet, men den ledsages af udmærkede kort, hvor byens vækst illustreres på baggrund af et med svage prik-

konturer givet omrids af det moderne København. Der findes mange andre interessante tegninger i værket, f. eks. snit af vejbaner i Nørregade fra den ældste risbelægning ovenpå undergrundsleret over kalkskærver, fyld og brandlag mere end 2,5 m op til den nuværende gadebelægning; kort, der viser beliggenheden af Gråbrødre- og Sct. Clare klostrene i forhold til de moderne gader; kort over gadereguleringer efter brandene 1728, 1795 og 1807; kort over byområdets vækst i den nyeste tid etc. etc.

Den eneste navngivne forfatter i værket er arkitekt H. H. Engqvist, der er mester for en række fortrinligt og klart udførte skråprojektionstegninger af borgerlige bygningstyper, 23 ialt, med tilhørende tekster. Han begynder med renæssancegårdene Strandgade 30 og 28, der begge eksisterer endnu. Han fortsætter med »Nybørsen« eller »De seks søstre«, hvor N. L. Hvidt havde sit hjem; derefter nogle enetages lejeboder i bindingsværk fra midten af 1600 årene i Sct. Annæ gade; barokhuse fra Borgergade, Gl. Strand, Åbenrå, Nørregade o. s. v.; ildebrandshuse fra 1730'erne; og han ender med nogle eksempler fra klassicismens tid. Serien viser Engqvists storartede evne til at bruge sine øjne og fremdrage det væsentlige. Tegningerne fortæller mere om de skiftende byggeperioder end mange udførlige beskrivelser; også teksterne vidner om en omfattende bygningsarkæologisk viden.

Det næste kapitel om Chr. IV's byplanlægning bygger for en væsentlig del på Vilh. Lorenzens arbejde, ligesom man i de følgende afsnit om Ny-København, fæstningen og ildebrandene, sporer denne forfatters flittige optegnelser. De sidste kapitler handler om Byomraadets Vækst, Vandtilledningen og Byplanmæssige Beføjelser. Bogen slutter med billedfortegnelse, sagregister og tidstavle.

I tilgift til disse to statelige værker er der kommet tre små bøger om København. Kunsthistorikeren Jørgen B. Hartmann har i 1948 på Povl Branners forlag skildret en vandring gennem voldenes by ved hjælp af samtidige beskrivelser i billeder og ord: *København. Interiører og Prospekter 1800—1860.* Indledningen er ganske kort og angiver egentlig kun ruten, der begynder i Frederiksbergs landlige omgivelser, hvorfra man ser byens silhouet i det fjerne, forbi hestemarkedet »Trommesalen«, rundt i den indre by, til man ender ud ad Strandvejen til. Bogens 114 billeder, hvoraf de fleste tidligere er gengivet andetsteds, er hovedafsnittet. De er smukt arrangeret og trykt, og tilsidst følger 25 sider billedforklaringer, hvor de kunsthistoriske oplysninger er sat i forgrunden, men hvor også litteraturhistorien får sin part. Alt i alt en nydelig gavebog af dem, forlæggerne i restriktionsårene ved krigens slutning så deres fordel ved at udsende, og som lagt i kyndige hænder vel kunne bringe et og andet af interesse for historikerne.

Knapt så velfriseret, men fuld af saft og kraft er R. Broby-Johansens *»Gennem det gamle København«*, en anvisning til vandringer i byen med adskillige bemærkninger om gaders, pladsers, huses og monumenters mærkværdigheder ledsaget af tegninger udført af Gustav Hjortlund. Bogen er optrykt på tarveligt avispapir efter en serie artikler i Nationaltidende, udgivet i kommission hos Gyldendal (208 sider). Den er tilegnet magister Chr. Axel Jensen med tak for kritisk gennemlæsning. Broby-Johansen har lagt en sammenhængende rute for turen gennem den gamle by. Han går hele tiden ud fra det, man ser, og så lader han tingene tale. Vi ser på husene, iagttager ombygningers spor, opfatter dem som brugsgenstande, der er undergivet den evige forvandlings lov, titter ind i

baggårde, hører om åndslivets pionerer, som har boet her engang, diskuterer jordiske og himmelske ting imellem hinanden. Det er en fornøjelig vandring, hvor Broby-Johansens lyst til at sammenligne ikke fornægter sig, også hvor den gror vildt. Men det er en bog, man kan glæde sig med i selskab med sine børn. Dog er den ikke for nybegyndere, forfatteren forudsætter megen læsning.

Museumsinspektør Steffen Linvald har i anledning af bogtrykkerfirmaet Nielsen & Lydiches 75 års jubilæum 1950 udsendt en bog på 80 sider om »*Rådhuspladsen i fortid og nutid*«. (Gads forlag). Man følger udviklingen fra Halmtorvet, hvor københavnerne i gamle dage kunne købe strå til deres senge samt foder til hestene og de køer, der stod i brænderistaldene, frem til nutiden, hvor pladsen bliver den moderne storstads centrum. Bogen er velskreven og smukt trykt. Teksten bygger for en væsentlig del på Københavns Diplomatarium, i mindre grad på, hvad andre historikere har skrevet. Et af kapitlerne skildrer overgangen fra volden blev sløjfet til rådhuset blev opført, d. v. s. tiden for den store industriudstilling 1872 og den nordiske industri-, landbrugs- og kunstudstilling 1888, hvis hovedbygning lå, hvor nu rådhuset ligger.

Også den i hovedstaden indkapslede bykommune har fået sin historie ført op til nutiden. Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg har opfordret skoleinspektør Jørgen Hørbøll til at skrive en kortfattet, letlæselig fremstilling, der udsendtes i kommission hos Gyldendal 1945: »*Frederiksberg fra Bondeby til Storstad*«, 154 sider med et kort over byen. Bogen er forsynet med litteraturliste samt navne- og billedregister. Den henvender sig først og fremmest til dem, der ønsker en kort oversigt over stadens udvikling. Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg, der blev stiftet i 1944, begyndte i 1946 også at udgive en større og mere videnskabeligt anlagt publikationsrække om byens historie: »*Frederiksberg gennem Tiderne*« (I, 1946, II, 1948. I kommission hos Gyldendal). I første bind har afdøde arkivar Eiler Nystrøm skrevet om Frederiksberg Bys Oprindelse og Udvikling, medens oberst Niels Maare har skrevet om Frederiksberg slot fra 1852 til vore dage, en grundig afhandling med mange bygningshistoriske detaljer. Endelig har kunsthistorikeren, mag. art. Harald Langberg skrevet om Mostings Gaard og Hassagers Kollegium. I andet bind er de vægtigste afhandlinger skrevet af stadslandinspektør S. Broholm: Med Matrikulen gennem det gamle Frederiksberg, og museumsinspektør Chr. Grünwald: Nye Træk til Belysning af Bakkehuset (med noter). Der er desuden artikler om de Classenske boliger, Frederiksberg Kommunes Vaaben og Frederiksberg Have. Begge bind er forsynet med register.

Det største værk om både København og Frederiksberg, der har set lyset i vor generation, er dog »*København før og nu*« udsendt på Hassings forlag 1947—50. Redaktionen har været overdraget stadsarkivar Svend Aakjær, forfatteren Mogens Lebech og museumsinspektør dr. phil. Otto Norn. Afdøde museumsinspektør Chr. Axel Jensen har virket som en art kontrollant, uden at han dog tør formodes at være medansvarlig for værkets mangler. Værket foreligger i seks bind på mellem 300 og 350 sider hver. Første bind bringer en række indledende afsnit om Københavns almindelige historie af Gunnar Olsen, Albert Olsen, Peter Bredsdorff, H. H. Engqvist, Jan Neiiendam, Axel Linvald, C. Th. Sørensen og Peter Linde. Fra side 139 følger en topografisk gennemgang af kvartererne på Slotsholmen og ved havnen. Værket er tilrettelagt således, at små indledningsafsnit følges af billedafsnit med meget fyldige tekster,

Også til billedafsnittene er der indledende emner; men det kan undertiden være svært at se, hvor disse tekster slutter. Andet bind omfatter den gamle by mellem Vestergade og Kgs. Nytorv. Steffen Linvald har forfattet et indledningsafsnit på et halvt hundrede sider. Derefter føres man rundt fra kvarter til kvarter i billedafsnittet under Mogens Lebechs vejledning. Tredje bind behandler Ny-København, d. v. s. kvartererne nordøst for Gothersgade. Vilh. Lorenzen har skildret kvarterets udviklingshistorie, medens Carl C. Christensen i en lidt snakkesalig tone beskriver huse og mennesker i bydelen. Derefter følger halvtredje hundrede sider billeder. Fjerde binds indledning er skrevet af Steffen Linvald om Christianshavn, og efter billedafsnittet følger Niels Maares redegørelse for voldenes udvikling og Mogens Lebechs om voldkvartererne. Femte bind drejer sig om »broerne«, med indledninger af dr. phil. Georg Nørregaard om Øster- og Vesterbro samt cand. mag. Jens Sølvsten om Nørrebro. Endelig har Erling Stensgård i sjette bind skrevet indledning om Frederiksberg, Mogens Lebech om de københavnske landsbyer og Jens Sølvsten om forstæderne. I dette sidste bind findes også topografisk register, personregister og kunstnerregister for alle bindene under eet.

Værket giver en bred topografisk gennemgang af hovedstaden i hovedsagen båret af billedgengivelser. Det er ikke beregnet til læsning i eet stræk; forsøger man på en sådan gennemlæsning, vil man hurtigt trættes af detaljer og gentagelser. »København før og nu« er ligesom sin forgænger, Zachariaes »Før og nu«, beregnet til studium af de enkelte bydele og gader hver for sig. Brugt på denne måde viser den sig at være en storartet håndbog; i tilgift får man et levende indtryk af, hvor forskelligartede hovedstadens kvarterer er både i det ydre og i det indre. Det indre savner man forøvrigt i høj grad; man ser facaderne og borgerne på gaden, i parkerne og langs voldene. Men hvordan boede man i denne kongens by?

Billederne er godt reproduceret og trykt. Opsætningen er broget og ikke altid lige æstetisk; men det store format giver værket en monumental rejsning. Er billedopsætningen mon ikke bedre i det sidst udkomne bind end i det første? Alt i alt tjener det både redaktion og forlag til ære, at man har udvidet, forbedret og omarbejdet Zachariaes forlængst udsolgte værk, og gjort det overkommeligt for alle dem, der elsker København, at erhverve og studere denne rigdom af billeder. I virkeligheden er kun en ringe del af billedstoffet i »København før og nu« hentet fra Zachariaes værk. Derfor har Hassings forlag i tilgift publiceret et bind »*Gamle københavnske Billeder*«, hvor man har udnyttet 550 af de gamle clichéer, som fortjener at optrykkes, men som der ikke blev plads til i det nye værk. Redaktionen af dette sidste bind skyldes Mogens Lebech.

Når man grundigt har studeret disse nyeste publikationer om hovedstaden, synes man, man kender den ud og ind, dens tilblivelse og vækst, dens huse og gader, menneskene, der promenerer og bevæger sig til og fra arbejdet. Men der er endnu en side, som ikke træder frem. Det er det daglige arbejde i værksteder og fabrikker, i lagerbygninger, butikker og kontorer, og først og fremmest kvindernes arbejde i hjemmene. Hvor findes billedet af den gammeldags vaskekælder, af køkkenet med den åbne skorsten, af den skumle trappegang, af soverummene og stuerne? Man savner redskaber, møbler og husgeråd. Der er endnu langt igen, før byens daglige tilværelse er gjort levende. Lad det være en opgave for den næste generation.

Axel Steensberg.

Jyske købstæder.

Randers Købstads Historie. I—II. Redigeret af *Povl v. Spreckelsen.* Udgivet af Randers byråd i jubilæumsåret 1952.

Randers har fundet anledning til markere, at det i år er 650 år, siden Erik Menved bekræftede byens privilegier. Det sker bl. a. ved at udsende ovennævnte pompøse værk på næsten 800 sider, som kontorchef Spreckelsen har redigeret. Man har benyttet en lang række medarbejdere og tidsmæssigt delt stoffet i enkelte hovedafsnit, der begynder med de geologiske forhold på Randersegnen og fortsætter med stednavne og runesten i Randersbygden, medens man har udeladt egnens arkæologi. Derpå følger byens historie i middelalderen, nyere og nyeste tid, uden at tidsgrænserne er alt for strengt overholdt. Indenfor hovedafsnittene er der foretaget en saglig inddeling.

Povl v. Spreckelsen og F. Schrøder skildrer det ældste gadenet og byens befolkning, dr. Otto Norn tager sig af arkitekturen, Carl Dumreicher af Randers i digtningen, Otto Andrup af Randers og kunsten. Også lystanlæggene, skolerne, byplanlægningen og meget andet får deres afsnit. Desserten består i Andrups fornøjelige barndomsminder fra byen.

Mellem de mange afsnit hefter man sig ved mag. art. Sv. Christiansens om bystyret efter 1536. Der er her tale om en førstehåndsbehandling på grundlag af byarkivet, og fremstillingen indeholder frugtbare synspunkter og resultater af almen interesse for byhistorikere. Christiansen har undersøgt spørgsmålet om rådmændenes herkomst og finder, at 70 pct. af rådmændene i Randers i perioden 1536—1682 var født i Randers. Tallet er højt sammenlignet med forholdene i fynske købstæder. Slægtskabsforbindelsernes betydning underkendes ikke, men der lægges med fuld ret vægt på den rolle, som sociale og erhvervsmæssige forhold har spillet ved besættelsen af rådmandspladserne. Det er sjældent, at søn har fulgt fader i mere end tre generationer. Det bekræfter, at standscirkulationen i 17de årh. har spillet en væsentlig rolle i købstæderne.

Derimod kan man ikke give forfatteren ret, når han betragter det som enestående, at en byskriver og en byfoged bliver medlemmer af rådet. Socialt var skellet mellem disse embedsmænd og rådmændene ikke uoverstigeligt. Påfaldende er det, at de 24 mænd i Randers omfattede personer, der senere blev rådmænd og ingen håndværkere. Andre steder — bl. a. Odense — repræsenterer dette borgerudvalg et bredere demokratisk udsnit af befolkningen. For forholdet mellem byting og rådstueret savner man en nøjere redegørelse, og man føler sig ikke overbevist om, at alle sager er påbegyndt ved bytinget.

Værdifuld er også undersøgelsen af de økonomiske forhold, som bygges på en gennemgang af skattemandtallene, og med særlig glæde hefter man sig ved arkivar Gleerups redegørelse for markjorderne, som suppleres af Sv. Christiansen. Det er et område, der i almindelighed forsømmes af byhistorikerne.

Disse bemærkninger skal tjene til at belyse, hvor nyttig en behandling af en enkelt bys styre kan være. Man får mulighed for at bedømme de særlige lokale forhold og drage paralleller med forholdene andre steder.

Men som helhed må det fastslåes, at det ikke er heldigt, at en byhistorie fordeles på mange hænder. Man savner den klare linie; der bliver for mange gentagelser, for mange uvæsentlige ting får en dominerende plads, og man sender atter Kinchs Ribehistorie en venlig tanke.

Svend Larsen.

Poul Rasmussen og *Gustav Albeck: Ebeltoft Købstads Historie.* 537 s. I kommission hos Rosenkilde & Bagger. 1952.

Den lille morsomme by på Jyllands næse, molboernes by, er vist kendt af snart alle danske. Dens rådhus med de små kanoner er blevet turisternes valfartssted. I 1951 holdt byen 650-års jubilæum, og som så mange andre jubilerende købstæder har Ebeltoft i den anledning fået sin historie beskrevet. Det var dr. Gustav Albeck i Århus, der tog initiativet, og som medarbejdere fik han lokalhistorikeren Poul Rasmussen, der har skrevet om byen i tiden før 1800, og Ingeborg Konradsen, som har behandlet årene fra 1800—70, mens Albeck selv har taget sig af den følgende tid. Desuden er der særlige afsnit om indehaverne af de vigtigste embeder før 1700 med supplerende oplysninger til embedslisterne i Bøttigers Ebeltoft og Omegn. Og i et særligt kapitel betitlet »Lidt personalhistorie m. v.« har fru Konradsen fortalt om en del af de mennesker, der igennem århundrederne har haft deres virke i byen.

Det er altid farligt, når en bys historie skal skrives af flere. Det gamle ord om de mange kokke passer desværre som regel alt for godt. Her er endda kun tre kokke, og alligevel rinder sætningen en undertiden i hu. De tre hovedafsnit er vidt forskellige i anlæg og i sprogtone. *Ingeborg Konradsens* er så afgjort det svageste. Fruen har et indgående kendskab til husenes historie og til de mennesker, der har boet i dem. Men i en almindelig byhistorie kan det jo ikke være opgaven at skrive ejendoms- og personalhistorie. Det må dog være byens almindelige udvikling og dens borgeres liv i ondt og godt, som skal behandles.

Af de to andre hovedafsnit er *Gustav Albecks* utvivlsomt det bedst skrevne. Man mærker overalt den skolede skribent, den erfarne historiker. Der er flere af afsnittene, som er forbilledlige i den måde, hvorpå det lokale og det almene er vævet sammen, så både indfødte og folk udefra kan læse dem med udbytte og interesse. I sin skildring af de åndelige forhold i denne »Kleinstadt« har Albeck givet et både morsomt og historisk billede af dansk provinsåndsliv for et eller to slægtled siden. Men man undrer sig over, at en så erfaren historiker som Albeck ikke har sørget for at have kildehenvisninger og noteapparat i bedre orden. Sommetider sidder man også og spekulerer på, om det ikke på nogle punkter ville have været muligt at grave dybere, om materialet til byens historie nu også er udnyttet fuldt ud.

Poul Rasmussen er ikke nogen skribent af Guds nåde. Han har en mærkelig evne til at forklare forhold, der i virkeligheden er ligetil, på en såre indviklet måde. Man behøver bare at læse hans indledning om kildematerialet for at blive overbevist om denne påstands rigtighed. Hvad siger man til en sætning som: »De kvalitative Beskrivelser ordnes efter de angivne Egenskabers Bestandighed og Beskrivelsernes mere eller mindre abstrakte Form?« Noget hænger denne fremstillingsform måske også sammen med en villet videnskabelig indstilling overfor problemerne. Nu må man ikke misforstå mig. En byhistorisk skildring som denne skal selvfølgelig bygges på videnskabelige undersøgelser. Det er der ingen tvivl eller diskussion om. Men den er dog først og fremmest skrevet for den historisk interesserede lægmand i byen, ikke så meget for den historiske fagmand, der er vant til den særlige videnskabelige terminologi. Desværre er der mange videnskabsmænd, som har en ganske mærkelig evne til at skrive på en sådan måde, at tilegnelsen af stoffet bliver vanskelig eller i hvert fald vanskeliggjort.

Poul Rasmussens indledning er iøvrigt et skoleeksempel på, hvad der kan ske, når historikere vil filosofere for meget. Det er mildest talt mærkelige resultater, den lærde forsker er kommet til, som når han mener, at byhistorikeren i det store og hele må »nøjes med at udnytte Stoffet i de Arkivalier, der udelukkende giver Oplysninger om den pågældende Købstad«, nemlig rådstuearkivet, de lokale embeders arkiver og de regnskaber, der af byens embedsmænd er indsendt til centraladministrationen. Dette synspunkt er nyt, men det er rav-ruskende galt. At byhistorikeren, når han indsamler sit materiale, må gå på akkord, er en sag for sig. Det kan vel også være rigtigt, at han lettere fuldt ud kan udnytte det kildestof, der findes i de lokale arkiver. Men man kan ikke principielt sige, at han ikke skal benytte andre arkiver. I hvert fald ikke, hvis hans skildring skal siges at have videnskabelig betydning. Thi det videnskabelige krav, man vel først og fremmest vil stille, er netop, at alt væsentligt materiale er udnyttet. Der kan ikke være tvivl om, at Poul Rasmussens fremstilling ville have vundet i fylde og dybde, hvis han ikke havde fulgt sine egne regler, hvis han i højere grad havde udnyttet de arkiver, der ikke stammer fra embedsmænd i byen.

Men når alle disse indvendinger er fremført, må det også fremhæves, at Poul Rasmussen med stor flid har gennemgået det begrænsede materiale, der omfattes af hans teorier. Den fremstilling, han har givet, er på mange måder værdifuld og læses med stor interesse, når man først har vænnet sig til hans specielle stil. Sommetider kunne man endda have ønsket sig, at han havde været lidt mindre flittig eller rettere: at han havde mestret beherskelsens så vanskelige kunst. Der er desværre mange afsnit, der er så overlæsset med enkeltheder, at det i høj grad tynger fremstillingen. Det er jo nu engang ikke historikerens opgave at fremlægge alle oplysninger, men kun de, der er væsentlige for at forstå fortiden og give et levende billede af den, et billede der kan stå skarpt og klart for os og helst skal brænde sig ind i erindringen. Det er også irriterende for læseren, at det store noteapparat er anbragt i selve teksten. Man får på den måde ikke lov at læse ret meget ad gangen, før man skal til at spekulere over kildesteder. Det må i allerhøjeste grad frarådes andre lokalhistorikere at følge dette eksempel.

Som man vil forstå af det, der her er sagt, er bogen om Æbeltoft ikke lydefri. Men det betyder på den anden side ikke, at det er nogen ringe byhistorie. På mange måder er den bedre end mange af dem, der har set dagens lys i de sidste årtier. Her er god viden at hente ikke blot for byens folk, men også for faghistorikeren, ikke mindst kulturhistorikeren. Og både Albecks og Poul Rasmussens afsnit kan give tilskyndelser og ideer til andre, der arbejder med dansk byhistorie.

Johan Hvidtfeldt.

Fra Koldingfjord til Blaavandshuk.

H. K. Kristensen: Fra Koldingfjord til Blaavandshuk. 332 s. I kommission hos centralbiblioteket for Sydjylland. 1947—50.

Der er efterhånden blevet udgivet hjemstavnsbøger for en hel del af vore amter. De er som regel skrevet af en række forfattere, hvoraf flere endda ikke selv er »udøvende« historikere. Resultatet har ikke altid været lige strålende, og man har ved læsningen nu og da ihukommet det gamle ord om de mange kokke. Ved hjemstavnsbogen for Ribe amt,

»Fra Koldingfjord til Blaavandshug«, som den er blevet døbt, har der kun været een kok, ovenikøbet amtets ubestridte mesterkok, lærer H. K. Kristensen. Vi vidste jo nok i forvejen, at H. K. Kristensen kendte noget til egnens historie, og det er derfor med ikke ringe forventning, man giver sig i lag med læsningen af denne hjemstavnsbog. Og man bliver ikke skuffet.

En hjemstavnsbog som denne skal jo ikke mindst anvendes i skolen, og det er derfor rimeligt, at det bliver en pædagog, der skriver bogen. Det er ikke enhver givet at kunne udtrykke sig i et sprog, som børn kan forstå og glæde sig ved, og som voksne samtidig kan holde ud at læse. H. K. Kristensen kan det. Og samtidig forstår han at disponere sit stof. I samlerværkerne har man jo ofte måttet dele fremstillingen på langs, i saglige afsnit. Det er ikke nødvendigt, når een mand kan klare hele bogen; så er det naturligt, som det er sket her, at lade skildringen blive rent kronologisk, idet man nu og da standser op for at fortælle udførligere om kirker eller om landbrugsforhold, om retsvæsen eller om åndelig kultur. Selvom man har det faste skelet, som kronologien nu engang er, kan kompositionen alligevel volde store vanskeligheder, men H. K. Kristensen har vist, at han også mestrer denne kunst. De enkelte afsnit føjer sig naturligt ind i hinanden, og beretningen skrider jævnt og naturligt fremad.

Da hjemstavnsbogen skal bruges ved undervisningen i Danmarkshistorie, skal den ved hjælp af hjemstavnens historiske begivenheder og forhold belyse det stof, som børnene kender derfra. Forfatteren vil derfor også let i sit stofvalg føle sig bundet af lærebogen, og da historieundervisning i vore skoler jo nu engang må tage mest hensyn til politisk, social og økonomisk historie, bliver det også først og fremmest disse forhold, der skildres i hjemstavnshistorien. Det er dog et spørgsmål, om man her behøver at være så bundet af historiebogen, om det ikke netop ville være naturligt at supplere lærebøgernes knappe oplysninger om det jævne folks liv i sorg og gammen, på mark og værksted eller ved festens bord. De fleste af vore provinsmuseer er kulturhistoriske museer, og vi finder det alle nærliggende, at lokalhistorikerne særlig interesserer sig for kulturhistoriske problemer. Derfor vil det også være naturligt, at en hjemstavnshistorie fortæller om dagligt liv hos bønder og fattigfolk, hos borgere og embedsmænd.

Disse betragtninger er ikke en kritik mod H. K. Kristensen, kun en randbemærkning til overvejelse for senere forfattere af hjemstavnsbøger. Derimod er der grund til nogle kritiske bemærkninger om bogens billedstof. Der er mange udmærkede illustrationer i værket, men der er også en del billeder, der ikke er af samme høje standard som bogens tekst. Det er i et værk til pædagogisk brug principielt forkert at illustrere fortidens begivenheder gennem senere tiders skildringer (f. eks. s. 110 og 116), og det er så inderlig overflødigt, da vi har et rigt samtidigt billedstof. Man skal også være forsigtig, når man bruger andre populærværkers illustrationer (f. eks. s. 93). Billedteksterne i et værk af denne art er et andet vanskeligt problem. H. K. Kristensen har mange gode tekster (f. eks. s. 123), men i en del tilfælde er det, ligesom han lader sine læsere i stikken, ikke mindst de unge i skolen. Pædagogen skal jo ikke bare berette og fortælle om fortiden gennem teksten, men også gennem billederne; de skal virke sammen og støtte hinanden. Men den, der kommer uden forudsætninger, må have hjælp for at få fat på alt det, billedet kan give, og den hjælp skal han have fra forfatteren. Ia Cours

Danmarkshistorie er et udmærket eksempel på, hvor meget en forfatter kan give i sine billedtekster. Man kan måske indvende, at de er lovlig lange, men i hvert fald ikke diskutere deres store pædagogiske værdi.

Nu er der som bekendt intet lettere i denne verden end at kritisere, og for kritiken må rosen ikke glemmes. Den tilkommer i dette tilfælde forfatteren i rigt mål. Den sammenfattes måske bedst i et råd til vordende forfattere af hjemstavnsbøger: Læs H. K. Kristensens bog og lær af den.

Johan Hvidtfeldt.

Træk af tre sognes historie.

Chr. Heilskov: Sønder-Vissing sogn, landskabeligt og historisk skildret. 88 s. Aarhus Amtstidendes bogtrykkeri 1951. — *Axel P. Jensen: Haarlev og Himlingøje sogne.* Træk af sognenes historie. 156 s. Forfatterens forlag, Haarlev. 1951.

I bogen om de to sjællandske sogne fremhæver undertitlen, at det ikke drejer sig om en altomfattende sognehistorie, og på samme måde tager Chr. Heilskov i forordet til sin bog adskillige forbehold; det er stedets natur og historiske minder, han vil skildre, hvorimod han f. eks. går uden om det »landbrugsfaglige« og folkloristiske stof. Afsnittene om naturforholdene, skovene, dyrelivet og vejene, der indleder Sdr.-Vissingbogen, hører da også til det mest vellykkede i den. Sognet er særpræget ved sit bakkede terræn og sine skove; det får man virkelig et indtryk af ved gennemlæsning af bogens første stykker. Så følger der afsnit om sognets oldtidsminder og dets alm. historie og derefter en gennemgang af byerne Sdr. Vissing og Addit samt enligt beliggende beboelser med særligt navn. Der sluttes af med en beskrivelse af kirken og sognets forskellige embedsmænd. Der er rigeligt med detaljer i disse afsnit, også for mange ligegyldige; men bogen er dog i det store og hele læselig; en og anden turist kunne nok have udbytte af at have den i lommen. Forfatteren er fortrolig med den trykte litteratur og har også benyttet en del arkivstof (tingbøger, herredsbog m. m.); særlig fra tingbøgerne er der fremdraget nogle situationer, der passer godt ind i bogens anlæg. Det er helt interessant, at et hos Thiele forekommende folkesagn (s. 18 f.) konfronteres med sin historiske kerne refereret i tingbogen 1674; der er tilløb til noget lignende m. h. t. en spøgelseshistorie (s. 49), men her kunne der være gjort noget mere ud af undersøgelsen.

Bogen om Hårlev og Himlingøje sogne er i højere grad end Sdr. Vissingbogen en materialesamling. Først og fremmest er det kirken med kirkegård, præstegård, præster, degne og skoler, der har haft forfatterens (en lærers?) interesse. Fra præstekaldets embedsbog er aftrykt meget kildestof, ofte hele aktstykker. I afsnittet om landsbyerne gennem tiden møder man uddrag af matriklerne. Der gengives et fæstebrev, et skifte, en syns- og taksationsforretning på en fæstegård. Gårdenes historie består bortset fra en kort fælles indledning kun af deres besidderes navne og data, ført helt op til nutiden; her behøver man ikke mere at være i tvivl om, hvornår naboens kone fylder 70, og hvornår genboens skal have sølvbryllup; men man ville nu hellere have haft noget at vide om disse mennesker, måske ikke lige de nulevende — det blev nok for vanskeligt —, men om deres bedsteforældre f. eks. Tog de på højskole og hvorhen? Hvem fik først selvbinder? o. s. v. Også for sognets beboere — ikke mindst de fremtidige — ville det dog være af værdi,

om den slags var blevet fæstnet på papiret. Et afsnit om sogneforstanderskabet giver noget om den første tid, men efter 1868 er der kun en kongerække over sognerådets formænd. Afsnit om brugsforeninger og andelsmejeri afslutter bogen; også her er lidt af interesse for en ikkestedkendt læser, men mon ikke nogle oplysninger om dividenderne havde været vigtigere end uddelernes personlige data. Bag i bogen er indklæbet en stamtavle over slægten Haarløvs stamfaders efterkommere.

C. Rise Hansen.

Københoved.

Københoved bysamfund. Bidrag til Skrave sogns historie, I. 431 s. Konrad Jørgensen, Kolding. 1950.

»En gang i 1947 foreholdt en historisk interesseret ung mand de ældre beboere i Københoved, at de burde nedskrive så meget som muligt af, hvad de huskede eller havde hørt fortælle om livet i byen, da meget ellers ville gå i graven med dem«. Således begynder forordet til bogen om Københoved i nyere tid. Man kunne ønske, at der også i andre sogne var historisk interesserede, der på den måde kunne få de ældre til at gribe pennen og fortælle om deres egen tid og om den fortid, de har hørt deres forfædre berette om. Når man læser bogen om Københoved, bliver man for alvor klar over, hvor vigtigt det er, at den mundtlige tradition bliver bevaret. Selvfølgelig er der også her benyttet andet materiale, optegnelser af J. N. H. Skrumsager og Christian Lund og privatarkiver fra Landsarkivet i Åbenrå. Men hovedvægten ligger på traditionen, på det, der er bevaret fra forfædrene. Nu skal det straks indrømmes, at der næppe er mange egne i Sønderjylland, ja vel ikke i hele kongeriget, hvor der er så meget at fortælle om, og hvor der har været et så rigt åndeligt, kulturelt og kirkeligt liv som netop i Københoved. Skrave sogn ligger i »det ideelle hjørne« og så fremtrædende skikkelser som stænderdeputeret Posselt, storbonden Kloppenborg, landdagsmand Skrumsager, pastor Sveistrup, Claus Dahl, dyrlæge Gram og mange andre har haft deres virke her. Man må være det hjemstavnsudvalg, der blev nedsat efter tilskyndelse af den unge mand, bibliotekar Bonde, taknemmelig for, at det har taget denne opgave op, selvom man samtidig undrer sig over og beklager, at skildringen ikke, som det oprindelig var tanken, er kommet til at omfatte hele Skrave sogn, men kun den ene af byerne, Københoved. Vi har jo så lov til en gang med tiden at vente, at vi også får lidt at vide om livet i Langetved.

Københovedbogen er ikke nogen almindelig sognehistorie. Mads Gram og Åge Bonde fortæller i en ganske kort indledning om den ældre tid indtil udskiftningstiden, hvorefter Åge Bonde beretter om dette betydningsfulde afsnit af byens historie. Et hjemstavnsspil, skrevet af Mads Gram, er af stor folkepsykologisk interesse, selvom det vel ikke i strengeste forstand kan siges at høre hjemme i en historisk bog.

Bogens tyngdepunkt ligger så afgjort i behandlingen af de sidste hundrede års historie. Bonde fortæller klart og levende om sognet, biblioteket og skolen indtil 1864. Pastor Tage Holm giver en meget dygtig skildring af de kirkelige forhold i sognet fra 1861 til 1921. Det er en redegørelse, som er båret af en stærk trang til at skifte sol og vind lige. Modsætningen mellem frimenighedsfolkene og dem, der søgte den gamle kirke, var meget stærk. Pastor Holm beretter upartisk og retfærdigt om

begge kredse og kan endda også give de tyske præster det, der tilkommer dem. Her var iøvrigt betydelige folk, som f. eks. pastor Horstmann, hvis »Erinnerungen aus verlorenem Lande« er et af de bedste tyske bidrag til forståelse af fremmedherredømmets tid. Marie Boesen, som tidligere har skrevet om Københoved i Sønderjydsk Månedsskrift, beretter både smukt og interessant om skole og privatundervisning og om de store dage, da sønderjyderne stemte sig hjem til Danmark. Den mand, som har båret hovedarbejdet med bogen, er dog uden tvivl Mads Gram, som selv har skildret den åndelige, kulturelle og sociale udvikling 1840—1914, og samtidig har givet en værdifuld skildring af livet i arbejde og fest. Man kommer uvilkårlig til at tænke på Refslund Poulsens »Minder«. Selvom de to bøger er så vidt forskellige, og de to forfatteres fortællemåde langtfra ligner hinanden, så er der dog mange fælles træk, og de giver begge meget værdifulde bidrag til forståelsen af livet i preussertiden.

Bogen om Københoved er en værdifuld forøgelse af vor sønderjyske historiske litteratur. Det er vel ikke en bog, der borer sig dybt ned i problemerne, en bog, der analyserer og lægger blot. Man kan heller ikke sige, at det store kildemateriale er udnyttet til bunds. I de tyske embedsarkiver, hvad enten de nu findes i landsarkivet i Åbenrå eller i landsarkivet på Gottorp slot, vil der være meget materiale, som kaster lys over sognets historie i årene efter 1864. I det hele taget ligger der i disse nyere tyske arkiver et stort, hidtil ubenyttet, kildestof til Sønderjyllands historie i den tyske tid. Når kampen mellem dansk og tysk i disse år engang endelig og fuldstændig skal skrives, så kommer man selvfølgelig ikke udenom dette materiale. Men selvom det udnyttes til bunds, vil der være mangt og meget, der intet fortælles om i de officielle kilder, hvor vi må ty til erindringerne, traditionen, og derfor er det så vigtigt, at de, der var med dengang, og som lever endnu, betror pennen, hvad de kan erindre fra fortiden. Men der kan i denne sammenhæng være grund til at fremhæve, at et lands eller en landsdels historie ikke bare er skildringen af de kulturelle forhold, af skole og kirke, af folkeligt, økonomisk og kulturelt liv. Livet i kirke og skole, i forsamlingshus eller ved møder er jo trods alt kun den side, der vender udad. For at billedet af fortiden kan blive fuldstændigt, må vi også have noget at vide om de enkelte mennesker, der levede dengang, om deres lidelser, deres håb og deres tro, deres fristelser og deres sjælelige kampe, deres små nedrigheder og deres store øjeblikke. Men måske er det en opgave, som ganske simpelt ikke kan løses, fordi den fordrer en frigjorthed overfor stoffet, en kunstnerisk indleven i det, som kun den skabende kunstner har.

Johan Hvidtfeldt.

Håndværkerlavenes segl.

Poul Bredo Grandjean: Danske Haandværkerlavs Segl. 84 s. + 36 tavler. I kommission hos J. H. Schultz Forlag. 1950.

Da Camillus Nyrop i årtierne omkring 1900 udsendte sine mange arbejder om håndværkets historie, offentliggjorde han også de da kendte danske lavssegl (i Tidsskrift for Kunstindustri 1897). Denne udgave kunne kun blive af foreløbig karakter, da den ikke var fuldstændig og måtte suppleres med senere tillæg. De tegnede gengivelser af seglene svarede ikke til de fordringer, man kunne stille, og teksten berørte kun flygtigt de problemer, seglenes fremstillinger og indskrifter rummede. P. B.

Grandjeans udgave af »Danske Haandværkerlavs Segl« fra 1950 er fri for de mangler, der heftede ved Nyrops forsøg. Som retningslinie er fulgt det samme princip, efter hvilket købstads-, herreds- og gildeseglene er udgivet; det sfragistiske og heraldiske synspunkt er det herskende, og seglene gengives i lystryk efter fotografi, så muligheden for en urigtig fortolkning af fremstilling eller indskrift gennem tegnerens gengivelse er udelukket. Efter det standpunkt, udgiveren har valgt, er en kritik overflødig; enhver har nu en publikation med en mønstergyldig fremlæggelse af materialet, og de efterfølgende bemærkninger skal kun søge at berøre nogle af de spørgsmål, bogen rejser.

Særligt iøjnefaldende er det, at lavsseglene ikke tåler en bedømmelse ud fra de almindelige heraldiske eller sfragistiske synspunkter, og det er sjældent, man møder et segl, der blot nogenlunde tilfredsstiller kunstens krav. For håndværket har helt andre tanker været ledende. Dets faglige symboler var ganske vist bestemt af traditionen, men faldt uden for det heraldiske skema og var kun kendt af en snæver kreds. Seglenes anvendelse strakte sig sjældent ud over anbringelsen på aktstykker, der alene havde håndværkernes interesse, og det kan i denne forbindelse nævnes, at det segl, der anføres for sadelmagerne i Fåborg, ikke har været benyttet til breve, men er blevet anbragt på et stykke karton el. lign., der af oldgesellen er blevet givet til den vandrende svend, som ved aflevering af dette tegn på herberget fik husly og mad. Historisk har seglene derimod adskillig større værdi. Tilstedeværelsen af et middelalderligt smedelav i Horsens er alene kendt gennem lavets stampe, og når Slangerup skræderlavs segl bærer årstallet 1557, foreligger der her det ældste vidnesbyrd om lavets eksistens, selv om man ganske vist ikke altid skal stole alt for fast på indskriften. Et af seglene fra Odense smedelav bærer således årstallet 1446, men kan næppe være fra dette år, da teksten er på dansk, ikke som sædvanligt for tiden på latin, og ikke skrevet med de minuskler, man plejede at bruge. Dette er kun enkelte eksempler, og man savner undertiden vejledende kommentarer af denne art, da bogens betydning som historisk kildepublikation langt overskygger dens heraldiske værdi.

Skønt udgiveren har arbejdet med al tænkelig omhu, har det efter sagens natur ikke været muligt at få alt med. Under bogens udarbejdelse og trykning er Nysted skomagerlavs signet kommet for dagen og findes nu i Stiftsmuseet i Maribo (se dettes årsberetning 1950, s. 9), og tegningerne af de fem lavssegl fra Christianshavn, der er afbildet i Linde, Borup og Hassø: Vor gamle Hovedstad, Kbh. 1929, s. 233, mangler ligeledes.

Ved en sammenligning med Nyrops arbejde ser man bedst de store værdier, det nye værk rummer, og det vil forhåbentlig give anledning til, at også denne side af håndværkets historie bliver inddraget i det lokalhistoriske arbejde.

Helge Søgaard.

Bøssemageri.

Arne Hoff: Ældre dansk Bøssemageri især i 1600-tallet. Udgivet af Tøjhusmuseet, 1951. 281 sider (incl. resumé på engelsk) + 60 plancher i særskilt hefte.

Tøjhusmuseet i København kan aflede sin herkomst fra de kongelige våbenkamre og hviler altså på ældre traditioner end de fleste andre

kunst- og kulturhistoriske museer. Først i vort århundrede er det imidlertid blevet således organiseret, at dets rige samlinger har kunnet gøres til genstand for egentlig videnskabelig behandling. Et meget omfattende, men hidtil ret ubearbejdet, materiale i form af internationale bøssemagerstempler blev således fremlagt af museets tidligere bestyrer, kaptajn J. F. Støckel, i »Haandskydevaabens Bedømmelse« I—II, (1938 og 1943), og nu har underbestyreren, museumsinspektør Arne Hoff, erhvervet doktorgraden på det her foreliggende arbejde.

Som et vægtigt førstehåndsbidrag til forståelsen af den våbenhistoriske udvikling har bogen fra sagkyndig, ikke mindst svensk, side mødt udelt anerkendelse; heller ikke som et bidrag til dansk kulturhistorie bør den imidlertid undervurderes. Den er ikke skrevet som håndbog, men som et primært arbejde indenfor et ret ukendt område, og tilsigter derfor først og fremmest at opstille og så vidt muligt løse en række enkeltproblemer af teknisk og historisk art. Den læser, der blot møder med almindelig kulturhistorisk interesse, vil nok først lade sig friste af de to sidste kapitler om »Faglige forhold« og »Fagets placering i samfundslivet«. Det førstnævnte er en letlæselig social analyse bygget på et omfattende arkivalsk materiale, mens slutkapitlet skulde give en sammenfatning af resultaterne.

Også flere af de andre kapitler fortjener imidlertid et nøjere studium, både fordi de metodisk set er mønsterværdigt gennemførte undersøgelser, og fordi det er en betydningsfuld landvinding for dansk kulturhistorie, at en hidtil overset gruppe kunsthåndværk med sikkerhed har kunnet påvises at være fremstillet her i landet. Til bogens smukkeste kapitler hører således de ikke synderligt omfangsrige om Helsingørbøssemagere 1600—20, Ålborgbøssemagere 1630—80 og Odensebøssemagere 1630—70. Navnlig for Ålborgs vedkommende er det lykkedes forfatteren at foretage en heldig og overbevisende kombination mellem bøssemagerstempler og borgerlige bomærker fra dødsboskifter.

Blandt de københavnske bøssemagere møder vi en række navne, som hidtil kun har været kendt af nogle få specielt interesserede. Ved deres virksomhed for hof og adel har bøssemagerne dog sikkert spillet en mindst lige så betydningsfuld rolle som andre kunsthåndværkere, der forlængst er indgået i vor kulturhistoriske bevidsthed. Det gælder således Andreas Neidhart, der i 1640'erne eksperimenterede med flerløbede haglbøsser til den udvalgte prins Christians fuglejagter, og som siden blev knyttet til våbenfabriken Brobyværk på Fyn. Lidt senere optræder de forskellige medlemmer af familien Kalthoff, der var i Frederik III's tjeneste som »kunstbøssemagere« og bl. a. var knyttet til rustkammeret på Sparepenge ved Frederiksborg. Med mænd som Heinrich Kappel og Friedrich Ostermann når fremstillingen et lille stykke op i 18. årh., og forfatteren får her lejlighed til at komme ind på enkelte stilhistoriske træk, som liver op blandt de mange tekniske redegørelser. Gode prøver på disse mestres meget luksuriøse og elegante flintevåben til kongelig brug findes på Rosenborg og i Tøjhusmuseet. Det kan i denne sammenhæng nævnes, at de 60, hovedsagelig fotografiske, plancher giver et vist overblik over udviklingen, men naturligvis ikke kan oplyse alle tekniske detailler.

De indvendinger, der kan rejses mod bogen, må navnlig samle sig om det sidste kapitel, hvori forfatteren ganske vist yderligere viser, hvor flittigt han har samlet sit materiale, men hvor man føler sig lidt skuffet over den hovedsageligt refererende form. Her savnes en samlet konklu-

sion, og den sammenhæng, der antydes mellem våbenproduktionen og Danmarks politiske og sociale historie, kunde måske nok have været uddybet noget mere.

Ved disputatsen kritiseredes de indledende kapitlers motivering af emnets afgrænsning til kun at omfatte 17. årh.'s skydevåben. At den egentlige undersøgelse først tager fat ved år 1600 er dog naturligt af den simple grund, at intet af de bevarede skydevåben fra før dette tidspunkt med sikkerhed kan knyttes til nogen af de arkivalsk bekendte danske bøssemagere. Tilsyneladende kunde det være berettiget at spørge, om det har videnskabelig begrundelse at standse kort efter 1700, fordi »senest på dette tidspunkt har dansk bøssemageri mistet ethvert nationalt særpræg«, men når man gennem de følgende kapitlers detailundersøgelser ser, hvor omhyggeligt og kritisk forfatteren fastslår, hvilke småtræk på de sikre danske våben, der kan betegnes som specielt danske, er man dog absolut tilbøjelig til at godtage hans skøn. Kriterierne for dansk nationalt særpræg kan så synes nok så ubetydelige: en særlig brug af flækket hjortetak, en skindbeklædning på kolben o. s. fr. Enhver, der har beskæftiget sig lidt nøjere med genstandsforskning ved jo, at sådanne kendetegn eksisterer, og at det er forbavsende, hvorledes kunstens og håndværkets frembringelser kan tale landets tungemål. At disse kendetegn for håndskydevåbnenes vedkommende forsvinder efter 1700, sætter forf. antagelig med rette i forbindelse med, at menigmands behov for våben i slutningen af 1600-årene indskrænkedes, hvorved bøssemagerhåndværket blev mindre individuelt. Der kan dog have været flere årsager til dette fænomen, til hvis forklaring slutningskapitlet nok burde have ydet større bidrag.

At forfatteren på enkelte punkter kan standse sine overvejelser lidt for hurtigt, er ikke væsentligt. I indledningskapitlet, hvor der gøres rede for det bevarede materiale (hovedmassen er i dag på Tøjhusmuseet, Rosenborg og Skokloster i Sverige) behandles også det interessante problem, om hvorvidt de danske våben i Skoklosters rustkamre væsentligt er »gaver« eller krigsbytte fra svenskekrigene. En betydelig del af disse våben bærer Brahernes eller Rosenkrantzernes seglmærker, og i hvert fald nogle af dem er tidligere blevet opfattet som »herreløst gods« fra Glimmingehus. Forfatteren er tilbøjelig til at antage, at en del af Rosenkrantzvåbnene kan stamme fra Ebbe Rosenkrantz' fynske gård Bramstrup, hvorfra en del gods var bragt til Odense under krigen og faldt i svenskernes hænder. Der kunde her have været nævnt endnu en mulighed, nemlig at de kunde stamme fra Skottorp i Halland, som Ebbe Rosenkrantz ejede, men 1663 solgte til svenskeren Peter Julius Coyet.

Undertegnede er ikke enig med forfatteren i at tyde indskriften på en s. 90 nævnt bøsse, *OB. G. Bielcke*, som »Ove Bielke. Georg Bielke«. Tolkningen »Oberst Georg (Jørgen) Bielke« vilde kunne datere bøssen nøjagtigt til 1657—58, det eneste år J. B. var oberst.

Særlig omtale kræver de ca. 50 tættrykte sider bilag med biografier af ældre danske bøssemagere. Forfatteren fremlægger her et meget stort materiale fra sine mangeårige studier i landets arkiver, et materiale, som er særlig værdifuldt ved at være landsomfattende. For Københavns vedkommende har meget kunnet hentes fra de kendte trykte kildesamlinger, og forfatteren har yderligere suppleret dette stof ved gennemgang af militære regnskaber, mønstringsruller, rentemesterregnskaberne og enkelte lensregnskaber. For provinsbyernes vedkommende har han først og fremmest fundet sine oplysninger i smedelavenes arkivalier, hvor

sådanne er bevarede, men også i borgerskabsprotokoller o. s. v. Væsentligst og grundigst er hans udnyttelse af skifteprotokollerne, hvori han har benyttet opimod 2000 dødsboskifter, deriblandt ca. 400 for bøssemagere.

Alt dette stof er samlet i en oversigt, som er ordnet alfabetisk for byernes vedkommende og indenfor hver by kronologisk. Der meddeles under hver bøssemager alt, hvad arkiverne har kunnet oplyse om hans virksomhed, ægteskaber, svende og lærlinge. Desværre omfatter bogens navneregister ikke de mange personer, som nævnes sekundært i de enkelte biografier. Også på grund af det personalhistoriske stof har imidlertid »Ældre dansk Bøssemageri« bud til en videre kreds.

H. D. Schepelern.

Billeder fra treårskrigen.

Jørgen Paulsen: Billeder fra Treårskrigen 1848, 1849, 1850. Tekst. Katalog. Billeder. Udgivet af Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. 1952.

Museumsinspektør ved Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Jørgen Paulsen, har gennem en længere årrække forberedt et stort værk om de samtidige danske billedfremstillinger af krigs- og feltliv i Treårskrigen. Værket foreligger nu i pragtfuld udførelse; en stor bog på fint papir med et væld af reproduktioner.

Bogen falder i tre dele, en indledning, der skildrer kunstnernes deltagelse i krigsbegivenhederne, en systematisk beskrivende katalog over samtlige bevarede billeder, først kamp- og feltlivscener, dernæst soldaterportrætter, litograferede billedserier og dertil, som supplement, en fortegnelse over naive, grafiske godtkøbsbilleder, skillingsblade o. l., og endelig et udvalg af reproduktioner af de mest interessante og karakteristiske billeder.

Indledningen giver Treårskrigens kunsthistorie; heri skildres, dels den kreds af unge kunstnere, som ånden fra 1848 river med og får til i begejstring at melde sig til fanerne, og dels de egentlige bataillemalere, især I. V. Sonne og Niels Simonsen. Mest kendt i den første kreds er Joh. Th. Lundbye og Carlo Dalgas, der begge faldt i krigen. Denne gruppe af kunstnere har fremstillet en række skitser, mest af feltlivets mere stilfærdige begivenheder og situationer; man har indtryk af, at de, når der var fred og ro, har fået skitsebogen frem og ladet blyanten fange et indtryk eller en stemning. Disse skitser har fortrinlig kildeværdi. De giver typer og situationer, illustrerer den daglige tilværelse og er således værdifulde supplementer til datidens breve og optegnelser. En enkelt af skitserne skildrer en kamphandling. Carlo Dalgas har under fægtningen ved Dybbøl den 13. april 1849 på et stykke papir ridset billedet af en skyttekæde ned; efter anmelderens skøn er det samlingens interessanteste billede; det giver virkelig kampatmosfæren og det står med fuld autoritet som historisk kilde. Lidt anderledes forholder det sig med de egentlige bataillemalere I. V. Sonne og Niels Simonsen. Jørgen Paulsen karakteriserer dem indgående og overbevisende, Sonne som den bedste komponitør, og den, der især evner at få stemningen frem, mens Niels Simonsen lægger vægt på reportagen af dramatiske scener. Begge havde de fået deres uddannelse i Tyskland. Jørgen Paulsen fremsætter mange

slående bemærkninger m. h. t. disse billeders kildeværdi, især betoner han, at det må undersøges, hvorvidt hvert enkelt billede er autentisk, og han gør med rette opmærksom på, at det færdige bataillemaleri mister meget i historisk værdi, fordi kunstneriske hensyn kommer til at blive afgørende ved billedernes opbygning. Trods alt bringer dog, efter forfatterens mening, slagmalerierne adskilligt stof af historisk værdi og interesse, særlig fremhæver han Sonnes billeder, fordi Sonne foretog grundige studier i terrænet og indsugede et helhedsindtryk af den samlede kampsituation. Det forekommer dog anmelderen, at en sammenligning af det færdige billede »Slaget ved Idsted fra Centrum ud til højre Fløi« (s. 275) med de forskellige skitser, der findes afbildet ved siden, viser, at der på det færdige billede er foretaget en udpræget kunstnerisk koncentration, medens skitserne mere korrekt i deres virkelige sammenhæng gengiver en del af de mange detailler, hvoraf det endelige billede er sammensat. Skitserne har historisk kildeværdi, det færdige billede kun i høj grad betinget. Det er meget værdifuldt, at forfatteren ved at gengive billeder og dertil hørende skitser har givet mulighed for sådanne sammenligninger; men hvis de virkelig skal føres til bunds, må man selvsagt gå ud fra de originale billeder.

I forbindelse med den historiske vurdering af det forelagte materiale er der imidlertid en synsvinkel, som måske bør tages med, nemlig motivvalget. Stort set er der to motiv-grupper, kampscenerne, som de dramatisk udfolder sig, og feltlivets dagligdag ofte set fra den hyggelige side; derimod er der intet, der viser krigens rædsel og gru; nu var Treårskrigen sammenlignet med senere krige forholdsvis civiliseret, men slagmarkerne har budt på mange rædselsvækkende scener — skildringer af Fredericiaslaget f. eks. lader ikke tvivl derom — som måske ville have gjort indtryk på en senere tids kunstnere; på adskillige af billederne findes gengivelser af døde eller døende soldater, men mest som kontrast til de sejrrigt fremstormende tropper. I det hele taget er det sejrene, der har opflammet kunstnerne; nederlagene er gledet i baggrunden; f. eks. findes kun ganske få billeder fra kampen ved Kolding 23. april 1849, og så vidt det kan ses af kataloget, viser de billeder, der findes, episoder, der illustrerer dansk tapperhed. Motiverne fra Treårskrigen er uvilkårligt blevet udvalgt efter et ganske bestemt princip; tilspidset kan man sige det således, at udvalget er foretaget af »ånden fra 1848«. Kunstnerne fremstiller det, som publikum gerne vil se, og de lader billederne fremstå i det idealiserede lys, som var tidens. Som kilde til at belyse ånden fra 1848 har billederne derfor i deres helhed en stor værdi. Udeladelsen af det tyske billedstof forstærker dette indtryk. Anmelderen finder det ganske naturligt, at det tyske stof i det foreliggende værk er udeladt, men et par enkelte prøver havde måske nok været på sin plads, dels for at vise billedernes fælles tidspræg og dels for at illustrere den nationale forskel, der måtte findes, i emnernes behandling.

Ligeledes ville nogle enkelte prøver på skillingsbladene, uanset deres kunstneriske underlødighed, have været på sin plads. Læseren ville derved få et lille indtryk af den tids billedbehov og af hvor langt, man kunne tillade sig at gå ned i kvalitet for at imødekomme dette behov. Endelig kunne en sidestilling af forskellig — national og kvalitativ — behandling af samme situation have været interessant; men det kan komme endnu; ingen vil kunne gøre det mere fængslende end Jørgen Paulsen.

Troels Fink.

De folkelige bevægelser.

Roar Skovmand: De folkelige bevægelser i Danmark. 176 s. Schultz 1951.

Som et led i Statsradiofoniens publikationer har højskolemanden, dr. Roar Skovmand skrevet om vore folkelige bevægelser. Et overordentlig stort emne er her behandlet på yderst beskeden plads, kun godt 150 små sider. Alligevel er fremstillingen mere end en oversigt. Den giver ikke blot mange oplysninger, men et virkeligt indtryk — ofte et meget levende — af de fleste bevægelsers gennembrud, virksomhed og betydning. Det gælder ikke blot religiøse strømninger og de oplysningsbevægelser, som Skovmand tidligere har behandlet langt mere indgående. Også om andelsbevægelse, kvindesag, husmandsbevægelse og politiske bevægelser fortæller han livligt og interessevækkende. Mest oversigtsmæssigt virker skildringen af de mere snævert erhvervsbetonede bevægelser, men standsorganisationerne — »en slags stater i staten« — er udmærket karakteriseret bl. a. ved citater af Skovmands kollega på Krogerup P. Nyboe Andersen. Sammenhængen mellem en række forskellige bevægelser er navnlig belyst ved eksempler fra sogne på Kolding-egnen, hvor mænd som Peter Larsen Skræppenborg, Christen Berg, Severin Jørgensen og Valdemar Brücker har virket.

Under folkelige bevægelser giver forf. plads for »enhver bevægelse, der har til mål at vække og højne det danske samfund eller væsentlige dele deraf«. Afholdsbevægelsen er med rette omtalt, men det er dog et af de få områder, hvor det *folkelige* i selve »rørelsen« næppe kommer fuldt til sin ret i skildringen. Også fredsbevægelsen burde sikkert have været med i henhold til Skovmands ovennævnte definition. Naturligvis er mange sportsprægede ungdomsbevægelser eller -organisationer heller ikke medtaget. — Radiodiskussionerne om emnet var aktuelt betonede, mens Skovmands bog indeholder megen historie. Det sidste er rigtigt også derved, at »bevægelsen« som regel bedst svarer til sit navn under den første udfoldelse, mens den senere ofte stivner i organisation. I nutiden er så godt som alle bevægelser velorganiserede og kan belyses statistisk. Tal har deres charme, men de er omskiftelige fra år til andet og lodder ikke den dybere grund i de folkelige bevægelser. Skovmand stiller tilsidst det spørgsmål, om der ikke overalt tiltrænges »et stærkere og festligere samvirke« til oplysning om alt det vigtigste i tilværelsen, og giver selv svaret: »Jo mere hver enkelt mand eller kvinde får klarhed over, at han eller hun er medansvarlig for friheden, for ligheden og for fællesskabet i samfundets mindste kredse, jo stærkere sikres disse værdier, som de folkelige bevægelser gennem mere end hundrede år har kæmpet for«.

F. Skrubbeltrang.

Den gamle By.

Peter Holm: Den gamle By i Aarhus. Dens Grundlæggelse og Udvikling fra Borgmestergaard til Købstadmuseum 1909—1945. 276 s. Aarhus 1951.

I sine sidste år skrev Peter Holm bogen om sit livsværk: Købstadmuseet »Den gamle By«. Døden slog ham, den flittige mand, pennen af hænde

ved det sidste punktum, men hans hustru og medarbejder, Petra Julie Holm, fortsatte arbejdet med bogens udgivelse, og samtidig gennemførte hun sin mands plan om oprettelse af et fond til støtte for museet. Bogen sælges til fordel for dette fond, der bærer Peter Holms navn.

Det havde oprindelig været Peter Holms tanke, at bogen »skulle fremtræde som en nogenlunde fyldig og rigt illustreret beskrivelse i form af en vandring fra hus til hus gennem museet, som dette nu præsenterer sig«, men efter nogen overvejelse foretrak han at give en kronologisk fremstilling af museets tilblivelse og vækst. Det var en heldig løsning. Derved får vi nemlig mulighed for at se bag »kulisserne«, får et indblik i og forståelse af det kæmpearbejde, som udføres, inden et museum står færdig til at modtage sine gæster. Beretningen herom er nøgtern og saglig, ingen fortabelse i ligegyldige småting. Han føler ingen grund til at fortælle indgående om alle de mange vanskeligheder og skuffelser, arbejdet gav, »thi de blev jo overvundne«. Det centrale for ham er at vise os resultatet af de mange års arbejde, og derfor bliver den oprindelige plan for bogen heller ikke glemt. Peter Holm fører os på vandring gennem sin by, mens han kyndig og fængslende fortæller om de gamle ting, om bygninger og indbo, om håndværk og handel, om rige og fattige borgeres liv i de gamle købstæder. En svunden tid og dens bykultur bliver levende for os under denne tur. Bogen, der er rigt illustreret med fotografier fra »Den gamle By«, giver således ikke alene museets interessante historie, den er i lige så høj grad en meget værdifuld vejleder i købstadmuseets omfattende samlinger.

Samtidig oplever læseren Peter Holm. En stor personlighed, der var stilfærdig og beskeden i sin fremtræden, flittig og udholdende. I besiddelse af en ukuelig optimisme og en stærk tro på sin sag lod han sig ikke slå ned af modgang og skuffelser. Han havde også stor sans for den ægte humor, og talrige steder glimter den frem i hans bog om »Den gamle By«.

P. Halkjær Kristensen.

Pest og prisfald.

Johan Schreiner: Pest og prisfall i senmiddelalderen. 129 s. I komm. hos Jacob Dybvad, Oslo. 1948.

På mange måder virker middelalderhistorie lokkende på mange historikere. Materialet er her så knapt, at forskeren ligesom får større muligheder for at give noget af sit eget, han står mere selvstændigt overfor problemsstillingen, kan lettere omvurdere ældre forskeres resultater og nå frem til nye. Den norske historiker Johan Schreiner er en af dem, i hvis sind »de historiske problemer brænder som ild«, som hans kollega Sverre Steen har sagt om ham. Og der er vist ingen, der vil benægte, at det kompleks af problemer, han har taget op til undersøgelse i sin bog om »Pest og prisfall« er af den største betydning for at forstå den historiske udvikling i 1300- og 1400-årene. Det har jo længe været en kendt sag, at senmiddelalderen på mange måder betød en nedgang for europæisk landbrug, og vi kender også herhjemme nedgangens følger: faldende landbrugspriser, manglende arbejdskraft, ødegårde, svigtende landgildeindtægter og vornedskab.

Fra de nord- og vesteuropæiske lande foreligger der omfattende under-

søgelser over de forskellige forhold, der står i forbindelse med denne krise. Schreiners formål er vel først og fremmest at klarlægge udviklingen i Norge, hvor ødegårdene fik særlig stor betydning. Men han vil se dette norske problem på europæisk baggrund.

Det er ikke muligt i en kort anmeldelse at redegøre for hans omfattende gennemgang af de europæiske forhold og de mange slutninger, han kan drage af det fremmede materiale. I korte træk kan hans undersøgelser sammenfattes således: I Tyskland foreligger der mange vidnesbyrd om en fremadskridende »Wüstung«, og flere steder lå 40—60 % af byerne øde. Alt tyder på en tilbagegang i folketal, landbruget blev mere ekstensivt, landgilden gik ned og jordpriserne faldt. Processen begyndte før ca. 1250 og sluttede først i 1500-årene. Krig og pest, ikke mindst den sorte død, kan have haft sin betydning for denne udvikling, men vigtigere har det dog sikkert været, at det ikke længere var muligt at få arbejdskraft til bøndergårdene, fordi der var indtrådt et misforhold mellem lønkrav og landbrugets indtægter, og grunden hertil var først og fremmest, at arbejderne søgte til byerne. Også i Frankrig kan man følge en tilsvarende udvikling, og selvom krigene her vel nok har spillet en vis rolle, må udvandringen til byen også der have været det afgørende. Fra England foreligger der et stort kildemateriale. Selvom en række særlige forhold har gjort sig gældende indenfor det engelske landbrug, kan man dog også her konstatere en tilsvarende udvikling, manglende arbejdskraft og faldende afgifter.

Det prisfald, som fandt sted rundt om i Europa, skyldtes efter Schreiners opfattelse ikke en overproduktion af landbrugsvarer, men først og fremmest en svigtende sølvproduktion. Når der blev knaphed på ædelmetal, måtte priserne gå ned. Og prisfaldet medførte flugten fra landet til byerne.

I to særlige kapitler undersøges ødegårdsproblemet, jordpriser og bondeafgifter i Norden, først og fremmest i Norge. For Danmarks vedkommende bygger han her især på undersøgelser af C. A. Christensen og Johs. Steenstrup og giver ikke nye bidrag til forståelse af de danske problemer. Resultaterne af undersøgelserne i disse to kapitler er, at krisen blev af meget længere varighed i Norge og dér fik mere dybtgående virkninger. Men i Norge som i Europa var det ikke folketabet efter den sorte død, der blev afgørende. Som Andreas Holmsen har vist, spillede kvægbrugets udbredelse i Norge sin betydelige rolle for den katastrofale udvikling i dette land. Men Schreiner mener også, at handelsforbindelsen med hanseaterne har fået afgørende betydning. I årene efter den sorte død blev Norge stærkere inddraget i hansebyernes erhvervsliv. I denne tid var stæderne de fleste steder i defensiven, men i Norge foretog de et nyt og virkningsfuldt fremstød. Tidligere fik hanseaterne, og det vil først og fremmest sige Lübeck, en stor del af deres behov for smør dækket i Sverige. Nu blev det Norge, der blev hovedleverandør, og smørproduktionen i dette land fik derved et stort opsving. Den omlægning af driftsformerne, som folketabet under pesten havde givet anledning til, blev således støttet og fremmet. »Derved kunne de kanskje i første omgang hjelpe bøndene til å overvinne en akutt krise; men på lengre sikt gikk deres bestrebelser ut på å hindre at norsk bondenæring vant tilbake til mer normale tilstander.«

Dette afsnit viser endnu tydeligere end bogens første kapitler, at Schreiner er en forsker, der ikke er bange for den dristige hypotese, og det har da heller ikke manglet på kritik og indsigelser fra hans norske

kollegaer[1]), ligesom også historikere i udlandet har fremført en række kritiske indvendinger mod hans undersøgelser og resultater[2]). Det vil føre for vidt at komme ind på enkeltheder i denne kritik, kun et enkelt punkt kan berøres. Sverre Steen er ikke sikker på, at man kan sætte ødegårdsproblemet og landflugten i forbindelse med hinanden. De bestemmelser, som skulle afhjælpe arbejdsmanglen, er først og fremmest rettet imod »løsfolk«, folk, som arbejdede for dagleje og ikke ville tage fast arbejde. Men, siger Sverre Steen, hovedspørgsmålet er ikke, om der har været mangel på arbejdskraft, men om overgangen til andre næringsveje har været så stor, at den har ført til, at jord er blevet lagt øde. I betragtning af, at der kun var få og små byer i middelalderens Norge, anser han det for usandsynligt, at landflugten har været så stor, at den kan have betydet noget væsentligt for nedgangen i antallet af landbrug. Også Andreas Holmsen stiller sig skeptisk overfor teorien om landflugten. Hvis den er rigtig, måtte man vente en stærk forøgelse af de europæiske byers befolkningstal i denne periode. Men Schreiner siger selv, at de gik tilbage. Konsekvensen må blive, siger Holmsen, at byerne i senmiddelalderen har været rene dødslejre.

For danske historikere betyder Schreiners bog en indførelse i en omfattende række problemer, som er af stor betydning for opfattelsen af dansk historie i 1300- og 1400-årene. Også hos os kan man fastslå, at prisen på jord er faldet stærkt, og at landbrugets afkastningsevne er blevet betydelig formindsket. Et stærkt indtryk af faldet i landgildeafgifterne får man af en fortegnelse fra ca. 1450 over Slesvig-kapitlets indtægter[3]), som hverken C. A. Christensen eller Schreiner har benyttet ved undersøgelserne af disse problemer. Den gør det muligt at sammenligne kapitlets indtægter omkring 1450 og 1350. Nedgangen er meget betydelig, ofte 50 %. Det slesvigske materiale frembyder iøvrigt en række muligheder for at bestemme kapitulationsfaktoren, dvs. forholdet mellem jordens kapitalværdi og dens afkastning[4]), hvilket er af vigtighed ved undersøgelser vedrørende de problemer, som Schreiner har taget op til drøftelse.

Schreiners afhandling får en særlig betydning for os ved også at kaste lys hen over det vanskelige spørgsmål om vornedskabets opståen, hvor Joh. Steenstrups undersøgelser ikke vil blive det sidste ord. Der kan næppe være tvivl om, at den umiddelbare årsag til vornedskabets opståen er ødegårdene og vanskeligheden ved at skaffe arbejdskraft til gårdene, ikke blot fæstebønder til at drive dem, men også tjenestekarle. Teorien om landflugt synes her at passe udmærket, thi vornedskabet kom jo netop til at gælde i et af de områder, Sjælland med omliggende øer, hvor byerne i 1400-årene fik et betydeligt opsving, delvis som følge af den politik, som Erik af Pommern førte. Men da spørgsmålet aldrig har været undersøgt, er det selvfølgelig umuligt at sige noget som helst bestemt, og det forekommer mig, at de fremførte indvendinger mod teorien om landflugt er så væsentlige, at man også må regne med andre

---

[1]) Sverre Steen i (Norsk) Hist. Tidsskrift XXXIV, s. 654—667. Andreas Holmsen i Heimen VIII, s. 53—62.

[2]) F. eks. Nils Ludvig Rasmusson i (Svensk) Hist. Tidskrift 1949, s. 397—399 og Wilh. Koppe i Hansische Geschichtsblätter 70. årg., s. 183 f. M. Postans anmeldelse i The Economic Hist. Review 2. r. II, 1950, s. 331 er rent refererende.

[3]) Quellensammlung der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte VI, s. 54 ff.

[4]) Se Quellensammlung VI, s. 103 ff. især registrum .... in pecuniis pro memoriis, consolationibus et beneficiis victiliciis et paribus.

muligheder, navnlig at landbefolkningen ikke har villet tage fast plads som tyende, men har foretrukket at ernære sig som daglejere, handelsmænd og lignende. Situationen i tiden omkring vornedskabets opståen minder på forskellig måde om situationen ved stavnsbåndets indførelse i 1733, og da var det i hvert fald netop denne trang til at »sidde på egen hånd«, som var med til at gøre spørgsmålet om arbejdskraft til landbruget så brændende, at man måtte skride til en genindførelse af vornedskabet, omend under en anden, mildere form, men udvidet til hele landet og kamoufleret som en militær foranstaltning.

Om Schreiners bog har Andreas Holmsen sagt: »For alle oss som til daglig murer oss inne i bare norsk materiale, er denne rundreisen i europeisk historieforskning en sunn og styrkende opplevelse«[1]). Enhver dansk historiker vil uden tvivl underskrive denne udtalelse. Schreiners benyttelse af den foreliggende litteratur kan kritiseres og hans konklusioner diskuteres, men Schreiner har selv udtalt, at hovedhensigten med hans bog var »å egge til motsigelse og til ny forskning .... Problemene skal tvinges inn på andre som de har tvunget seg inn på meg. For å si det uten omsvøp: jeg vil forstyrre«[2]). Der kan næppe være tvivl om, at denne hensigt vil blive nået, at bogen i alle de nordiske lande vil tvinge forskerne til at tage disse problemer op til ny undersøgelse. Men da vil de ikke blot kunne hente tilskyndelse og idéer hos Schreiner, men også nyttig viden om forholdene ude i den store verden. De vil ikke blot glæde sig over denne forskers ildhu og lyst til at give sig i kast med de største problemer, men også over det mægtige arbejde, han har udført, til gavn for enhver, der tumler med lignende spørgsmål.

Johan Hvidtfeldt.

Nordiske oldtidsplove.

P. V. Glob: Ard og Plov i Nordens Oldtid. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter I. 137 s. Aarhus 1951.

Det nystartede »Jysk Arkæologisk Selskab« har allerede gjort sig gældende i den arkæologiske litteratur med hele to publikationsrækker, først den tiltalende og stoffyldte årbog »Kuml«, og sidst en serie af større arkæologiske skrifter. Begge må hilses hjerteligt velkommen, også fordi dansk arkæologisk forskning herved kommer på talefod med stadig videre kredse, og fordi dens mere videnskabelige arbejdsmuligheder er forøget. To af de større skrifter har allerede set dagens lys. Professor P. V. Glob lægger selv for med en samlet behandling af pløjeredskaber fra Nordens oldtid. Vore gamle plove og arder har længe interesseret kulturhistoriske forskere fra mange discipliner, og Nationalmuseets samlinger er efterhånden også på dette felt blevet blandt de førende i verden. Intet under, at man har set hen til en bearbejdelse af særligt de mange nye fund, som kom for dagen ved den forcerede tørvegravning under sidste krig. Ganske vist har de vigtigste været omtalt i foreløbige beretninger, men nu er det hele samlet på en i enhver retning heldig måde. Det er blevet et stateligt værk, med opmåling og fotografi af alle fund og en kortfattet, men tilstrækkelig tekst, der er holdt i et sprog, som gør det strengt videnskabelige arbejde tilgængeligt for alle interesserede.

[1]) Heimen VIII, s. 60.
[2]) (Norsk) Hist. Tidsskrift XXXIV, s. 667.

Vort kendskab til oldtidens pløjeredskaber bygger på to kilder, stykkerne selv, som de under gunstige forhold har ligget gemt i moser og enge, og samtidige afbildninger. På begge punkter er den nye bog et standardværk. Primærmaterialet her vil man kunne vende tilbage til og anvende det til videre slutninger, ganske som forf. selv har brugt det i sine sammenfattende kapitler om nordiske ard- og plovtyper i forhold til alverdens nye og gamle redskaber af samme slags og om de nordiske funds religiøse baggrund. De historiske og folkloristiske områder, som oldtidsfundene naturligt giver adgang til, er så omfattende, at det var mere naturligt — som det siges i bogens forord — om de blev behandlet i en særskilt publikation. Ikke mindst må man på de religiøse felter, som forholdene og materialet nu engang ligger, vente så forskellig behandling hos de enkelte forskere, at der vist er meget langt igen, før man kan enes om bare hovedlinierne.

Så er selve udgangspunktet, originalmaterialet, mere håndgribeligt. Men man må være klar over, at det kun glimtvis belyser, hvad der engang var. I mange tilfælde er det særlig heldige bevaringsforhold eller specielle skikke gennem en kortere tid, som bliver de eneste kilder. Således er fund af de nu behandlede redskaber ikke ældre end jernalderens begyndelse (se nedenfor), medens man kender ikke så få eksempler på spor efter dem (plovfurer) og helleristningsbilleder, som er fra bronzealderen.

De pløjeredskaber, som kan påvises i bronzealderen og det meste af jernalderen, er alle arder, d. v. s. redskaber, der blot kan ridse op i jorden, men ikke vende en fure. Ved den egentlige plov forstås i bogen som allerede i gammelnordiske tekster, typen med muldfjæl, der både skærer furen løs og vælter den. De ægte plove foreligger der tre brudstykker af, og det har hidtil været god latin at datere det ene (Tømmerby-ploven) til ældste jernalder. Dette betvivler Glob og sikkert med rette; yngre jernalder bliver det tidligste, man ellers med god vilje kan angive for sådanne hjulplove. Inden for jernalderen gør et tidsrum på 1000 år dog en forskel, når man skal skrive kulturhistorie på grundlag af fundene.

Glob mener, at der skjuler sig religiøse forestillinger bag jernalderens plovfund. Adskillige stykker har ved den detaillerede gennemgang vist sig at være uanvendelige til praktisk arbejde, dengang de blev nedlagt, andre plovdele er udskåret af påfaldende bløde træsorter, og endelig har man i visse tilfælde bemærket andre sager på fundstedet, og de kan bedst tolkes som spor efter offerhandlinger. Lad så være, at der mellem det samlede materiale er nogle få stykker, der er kasseret eller af rent praktiske grunde lagt ud i moserne. Bag den store mængde må man følge Glob på de religiøse områder, hvor farlig end vejen bliver under den videre søgen.

Hvor gammel er arden i Norden? Som nævnt har man stykker fra vistnok hele jernalderen, samtidige billeder fra bronzealder, plovfurer under gravhøje, der stammer fra ældre bronzealder (fundet fra Sevel bliver behandlet i næste bind af »Kuml«), og det er alt sammen pålideligt. Glob går videre endnu, endda til de første agerbrugeres tid i begyndelsen af yngre stenalder, d. v. s. næsten 1000 år mere. Holdepunktet er en lille gruppe gennemborede stenøkser, der af forf. tydes som skær til arder. Deres tid kan der ikke være nogen tvivl om; den er i hvert fald første halvdel af yngre stenalder. Men om de har været skæftet på den måde, og om de kan bevise, at arden har været i brug herhjemme på den tid, er noget andet. Spørgsmålet har gennem mange år været dis-

kuteret i fagkredse, men der skyldes stadig bevis for, at de afgørende slidmærker på danske stykker kan være fremkommet ved skæftning som ard-skær. Praktiske forsøg må kunne vise det og dermed overbevise de ikke helt få skeptikere, indbefattet anmelderen.

Det er fristende at vende tilbage til et enkelt punkt og knytte nogle bemærkninger til det, skønt man måske kommer noget uden for rammerne af en egentlig anmeldelse. Det gælder dateringen af visse plov- og ard-fund. Problemet kan måske synes noget specielt, men man må være klar over, at det er af aldeles afgørende betydning for alle slutninger, der drages af et arkæologisk materiale, om dette punkt er i orden. Er dateringen helt eller delvis forkert, påvirkes alle videre slutninger. Når den fremskaffes fra geologi, botanik eller andre nabovidenskaber, bliver det selvfølgelig vanskeligt for arkæologen at udøve ret megen kritik. I det foreliggende tilfælde har forf. refereret de resultater, som mosegeologiske undersøgelser er nået til, og kun i tilfældet Tømmerby-hjulploven anført, at dateringen her vanskeligt lader sig forene med arkæologiske forhold. Det synes imidlertid, som om der netop fra arkæologisk side kan gives et bidrag til hele dette spørgsmål.

De mosefundne danske arder er i visse tilfælde blevet dateret på grundlag af tørveprøver, der er udtaget af revner eller hulheder i selve stykkerne, efter — ofte længe efter — at de var taget op af mosen, men i intet tilfælde har en fagmand haft lejlighed til at se fundet på plads. Det drejer sig om tre krog-arder, een bue-ard samt stykket fra Tømmerby. Med en enkelt undtagelse angiver de pollenanalytiske dateringer ældre eller ældste jernalder. Undtagelsen er arden fra Hvorslev, som er tidsfæstet til yngre bronzealder (Acta Arch. XIII,269); men går man beretningen efter, viser det sig, at der er taget fire prøver fra hulheder i træet, og heraf giver de to et subatlantisk spektrum, medens to synes at være ældre (dog med pollen af den andetsteds meget yngre kornblomst). Men hvorfor undersøgeren har valgt de ældste prøver som udslaggivende, synes vanskeligt at forstå; det fremlagte materiale bør vel snarere tolkes sådan, at arden tidligst kan være subatlantisk, d. v. s. jernalder. Fra Tømmerby-ploven er taget tre prøver, der alle er subatlantiske, men den ene synes noget yngre end de andre (Aarbøger 1936, 134).

Mon ikke forklaringen skulde ligge i en erfaring, man fra arkæologisk hold har gjort i de seneste år (for at undgå misforståelser: efter at de nævnte pollenbotaniske undersøgelser er foretaget), den nemlig, at man i stor stil har gravet i moserne i ældre jernalder og i hvert fald skåret tørv her i udstrakt grad (Fra Nat. Mus. Arbejdsm. 1948,92-Offa 9,46). Den forhistoriske tørvegravning og hvad dermed følger af forstyrrelser af moselagene kan være årsag dels til de forbløffende velbevarede sager af træ, skind etc., dels til de vanskeligheder, der synes at være med pollenanalytisk datering af prøver fra den slags fund. Det er også betegnende, at den berømte ard fra Walle i Ostfriesland netop angives at have stået påfaldende skråt i mosen (Acta Arch. XV,82). Det er naturligt at tænke sig, at den har været anbragt i et gammelt tørveskær; den behøver ikke at være ældre end de andre jernalder-arder, til trods for at den af mosegeologer har været henført til sten- og bronzealder; tørvegravens bund er bare nået ned i så gamle lag.

Det er med andre ord den gamle tørveskæring og dens mange vandfyldte grave, vi kan takke for de mange overraskende velbevarede mosefund fra jernalder, ikke bare af landbrugsredskaber. Det er snarest hele

denne virksomhed, der er skyld i, at vi først fra ældste jernalder kender til fund af arder, og at de særlig er knyttet til Jylland, til trods for at andre iagttagelser som nævnt viser, at lignende redskaber har været i brug lige siden ældre bronzealder og over hele det sydskandinaviske område.

C. J. Becker.

Jernalderens guldbrakteater.

Mogens B. Mackeprang: De nordiske Guldbrakteater. Brakteatstudiets Historie. Brakteattypernes Udvikling, geografiske Fordeling, Kronologi, Motiver og Prægningsteknik. Med Fundfortegnelse, 11 Kort og 28 Plancher med Afbildninger af samtlige Brakteatstempler. — Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter II. 228 s. Aarhus 1952.

Bogens titelblad er forsynet med ovennævnte, fyldige oplysninger, og ved blot at aftrykke dem havde man kunnet give læseren et indtryk af, hvad der skrives om. Men det vilde ikke have været rigtigt at nøjes hermed, for bag titlen skjuler sig et meget fortjenstfuldt værk, der med rette gav forfatteren doktorgraden ved Aarhus universitet. Vi har med det fået en omfattende og virkelig gennemarbejdet monografi over en sluttet, fællesskandinavisk oldsagsgruppe. Til videnskabeligt arbejde vil det mange år frem i tiden kunne anvendes som opslagsværk for det særlige emne, på tilsvarende måde som vi bruger det store runeværk.

Nu er guldbrakteater ikke af helt samme betydning som de gamle nordiske indskrifter. Men alligevel har en lang række forskere i snart 300 år interesseret sig for brakteaterne, selv om diskussionen i det sidste århundrede unægtelig har haft en anden karakter end før. Takket være denne interesse foreligger der efterhånden så meget om de små guldsager, at det var ved at blive en kunst at finde rundt i litteraturen; hvad værre var: de fleste arbejder byggede på ældre, som måske selv havde de primære oplysninger på anden hånd. Noget af det værdifuldeste ved dr. Mackeprangs nye bog er, at hele stoffet er gennemarbejdet fra bunden, direkte fra ofte vanskeligt tilgængelige kilder. Og hvor mærkeligt det end lyder, er arkæologernes og numismatikernes forskning først nu virkeligt blevet arbejdet sammen. Kort sagt, vi har fået en fuldstændig fortegnelse af alle kendte brakteatfund, med reviderede fundoplysninger, billeder af alle brakteatstempler og af de vigtigste oldsager af anden art, som indgår i de samlede fund. Dertil en så komplet samling af litteraturhenvisninger, som man nu engang kan samle sammen inden for en overskuelig årrække.

I de enkelte kapitler gives der en fyldig oversigt over materialet og de problemer, som har været diskuteret, naturligvis en ren arkæologisk gruppering af de enkelte typer og en undersøgelse af deres udbredelse, alder og motiver. Visse steder, navnlig i afsnittene om deres alder (som har været voldsomt diskuteret i vor tid) og om billedfremstillingerne kunde man måske have ønsket en fyldigere behandling, men her har rent praktiske grunde gjort forkortelser nødvendige, og i hvert fald er der mulighed for selv at arbejde videre. Fængslende og vigtige er de praktiske forsøg over selve prægningsteknikken, udført i forbindelse med billedhuggeren William Larsen.

Selve det stof, som bogen behandler, skulde der ikke være nogen grund til at præsentere nærmere; dertil er de smaa ensidigt prægede guldstykker med fremstillinger af et mandshovede, et dyr eller begge

dele, vist for velkendt. Og hele stoffet har som nævnt i både ældre og nyere tid været så gennemdrøftet, at det næppe var at vente, at behandlingen vilde give helt nye resultater af interesse ud over fagkredse. Men dermed er det ikke sagt, at der ikke er noget nyt i det foreliggende værk; det er der i høj grad. Og selv om det i første række henvender sig til fagarkæologer, er der meget af værdi for andre; bogen er let tilgængelig, takket være både klart sprog og det rigelige, ganske udmærkede billed- og kortmateriale. Den kan med andre ord trygt anbefales dette tidsskrifts læsere.

C. J. Becker.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Ribe den 29.-31. august 1952.

På årsmødet var følgende foreninger og institutioner repræsenteret: de historiske samfund for Ålborg amt, Bornholm, Frederiksborg amt, Fyns stift, Hjørring amt, Københavns amt, Lolland-Falster, Præstø, Ribe og Ringkøbing amter, Sønderjylland, Thy og Hanherred, Vejle og Viborg amter, Rigsarkivet, Landsarkiverne i Åbenrå, København og Viborg, Erhvervsarkivet, Københavns Stadsarkiv, de byhistoriske arkiver i Esbjerg, Fåborg, Haderslev og Viborg, Stednavneudvalget, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Den danske historiske Forening, Historisk Samfund og Ringkøbing amtsråd. Endvidere de museer, der var repræsenteret på Museumsforeningens årsmøde.

Årsmødet begyndte fredag den 29. august, hvor deltagerne om aftenen samledes i Ribe domkirke under vejledning af dr. phil. Roar Skovmand. Umiddelbart derefter blev der afholdt et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening på Klubbens Hotel, hvor professor, dr. phil. Aksel E. Christensen talte om Ribe i Danmarkshistorien.

Repræsentantmødet lørdag den 30. august på Klubbens Hotel blev indledt af formanden, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, med

mindeord om Chr. Axel Jensen og Albert Thomsen:

»Siden vi sidst mødtes har Dansk historisk Fællesforening lidt to alvorlige og smertefulde tab, idet vore bestyrelsesmedlemmer, magister Chr. Axel Jensen og overlærer Albert Thomsen, er afgået ved døden. *Christian Axel Jensens* betydning for danske museer og for det kulturhistoriske arbejde i Danmark vil vanskelig kunne overvurderes. Hans viden var legendarisk, og det er vist ikke mange af os, der ikke har nydt godt af den, om ikke andet så når han var vor fører på besøgene i danske kirker, på herregårde og slotte. Dansk historieforskning vil altid stå i dyb taknemmelighed til Christian Axel Jensen for hans banebrydende kulturhistoriske og kunsthistoriske forskning, og i Fællesforeningen vil vi mindes ham som en af pionererne i vort arbejde. Han var med fra første færd og står som bidragyder i det første hefte af de meddelelser, som Fællesforeningen udsendte.. Han var med til i 1914 at oprette Fortid og Nutid og har lige siden da siddet i redaktionen. Jeg må sige ud fra min personlige erfaring, at han gjorde et stort arbejde her. Det er utallige anmeldelser, han har skrevet i tidens løb, alle præget af hans dybe indsigt i problemerne, og de gange er utalte, da hans små bemærkninger i marginen, skrevet med hans særprægede, lille håndskrift, har reddet forfatterne og os fra at begå de fejl, som det vel er menneskeligt at begå, men som vi jo alle alligevel helst vil undgå. Og i styrelsesmøderne lærte vi ham at kende ikke blot som den dygtige og indsigtfulde historiker og museumsmand, men også som det elskelige menneske, som vist ingen af os kunne lade være med at synes om og holde af. Jeg vil altid føle det som et privilegium, at jeg har fået lov til at arbejde sammen med Christian Axel Jensen og vil altid mindes ham som den fremragende historiker og det fine menneske.

Albert Thomsen har ikke siddet i Fællesforeningens bestyrelse i så mange år som Christian Axel Jensen. Han blev medlem, da han efterfulgte kredslæge Møller som Museumsforeningens formand. Thomsen var jo historiker con amore. Hans brændende historiske interesse gav ikke blot hans liv et rigt indhold, men kom også til at betyde en berigelse for den by og den egn, hvor han i så mange år havde sit virke. Han var født i Kolding, hvis romantiske ruin jo nok kan tale om fortiden til et modtageligt barnesind. Allerede som ung lærer, kun nogle og tyve år gammel, begyndte han sit forfatterskab. Året efter at han i 1918 var kommet til Holbæk som lærer blev han medlem af museets og historisk samfunds bestyrelser, og han har siden da været den ledende i alt historisk arbejde i denne by. Han skrev Holbæk bys historie og en række ypperlige artikler i årbogen. Snart blev han en af provinsens førende museumsmænd, hans museum blev kendt som et af de bedste, og det var da også naturligt, at han, da kredslægen gik af, blev hans efterfølger som museumsforeningens formand. Han gjorde her et stort organisatorisk og administrativt arbejde, som i høj grad har været til gavn for de danske provinsmuseer. Vi vil altid mindes Albert Thomsen for hans store indsats til gavn for dansk lokalhistorie og dansk museumsvæsen, og i Fællesforeningens styrelse vil vi tænke på ham som en elskværdig og vidende kollega, hvis råd vi gerne lyttede til«.

Endvidere omtalte formanden, at Viborg Stiftsmuseum med få måneders mellemrum har mistet sine to ledende styrelsesmedlemmer. Først døde snedkermester *Lars Larsen*, som vi jo tit har set som museets repræsentant ved vore møder. Snedkermester Larsen kunne virke lidt utilnærmelig på dem, der ikke kendte ham. Var man kommet ham på lidt nærmere hold, blev man snart klar over, at noget dusinmenneske var han ikke, der var i ham en understrøm af lidenskab, en lidenskab, der også kom frem i hans stærke følelser for skønheden i fortidens kunstindustri, først og fremmest i dens møbelkunst. Han var selv en fremragende kunsthåndværker, og han havde et indgående kendskab til gamle møbler, et kendskab, der i høj grad kom det museum til gode, hvis ve og vel lå ham så stærkt på sinde. Hans kollega, amtslæge *Vilhelm Kjær*, der døde for nogle uger siden, var en helt anden natur, jævn og ligetil, et menneske, man umiddelbart kom til at synes om. Han var født på Kellerupegnen og fik som ung læge praksis i Hurup, hvor han snart kom til at gøre et stort arbejde som amatørarkæolog. Det var naturligt, at han blev medlem af museets og historisk samfunds styrelse, og lige så naturligt var det, at han, da han i 1926 flyttede til Viborg som amtslæge, blev medlem af stiftsmuseets styrelse, senere dets formand. Han kom her til at gøre en betydelig indsats. Hans viden om arkæologi var langt ud over det almindelige, og han har både i marken og hjemme på museet gjort et meget stort arbejde for det museum, der betød så meget for ham.

»Jeg vil gerne bede Dem alle mindes disse fire mænd, som hver på sit felt har gjort så stor en indsats i udforskningen af Danmarks fortid«.

Formandens beretning.

Formanden aflagde derefter beretning om Fællesforeningens virksomhed i det forløbne år. Medlemstallet er nu 170, mens det forrige år var 169, nemlig 1 æresmedlem, 26 amtssamfund og foreninger, 20 arkiver, deraf 8 byhistoriske, 8 biblioteker, 26 byråd og amtsråd, samt 89 museer. Vi mener, at der er forskellige foreninger og institutioner, for hvem det ville være naturligt at være medlemmer af Dansk historisk Fællesforening, og vi håber at få dem med i vort arbejde. Det gælder f. eks. de historisk-topografiske selskaber i de københavnske omegnskommuner. — *Antallet af abonnenter på »Fortid og Nutid«* er

tilnærmelsesvis som sidste år, nemlig 460 mod 475. Tilbagegangen falder på personlige abonnenter, medens der har været en lille stigning for bibliotekernes vedkommende. Frafaldet har været noget større end tallene giver udtryk for, men der er samtidig sket en tilgang af nyhvervede medlemmer. For at holde abonnenttallet må der virkes til stadighed, og her kan repræsentanterne yde Fællesforeningen en god håndsrækning.

Foreningens økonomi er ret anstrengt, og det til trods for at både tidsskriftet og salget af skrifter i år har indbragt større beløb end nogensinde før, henholdsvis ca. 4.000 kr. og ca. 1.000 kr. Det er navnlig trykkeomkostningerne, der tynger, og det er jo en smerte, som amtssamfundene og andre institutioner, der udsender publikationer, også kender til. Der har dog fundet betydelige prisfald sted på papir i løbet af det sidste år, så vi har vel lov at håbe, at det nu går den rigtige vej, og at det skal lykkes ikke blot for os, men også for alle samfundene at stabilisere økonomien og få skabt balance.

Hvorledes kan trykkeomkostningerne bringes ned?

»Gennem Foreningen af danske ugeblade, fagblade og tidsskrifter, som Fællesforeningen er medlem af, har der været ført forhandlinger med forskellige *clichéfabrikker*. Dette er resulteret i en overenskomst med et firma i København, hvorefter det nu vil være muligt for amtssamfundene m. v. at opnå en vis besparelse på dette punkt. Der blev i februar udsendt meddelelse herom til foreningerne med angivelse af, hvilket firma det drejer sig om, og hvorledes man skal forholde sig.

Af større betydning — ikke mindst i principiel henseende — er spørgsmålet om *fritagelse for papirafgiften*. Kort efter det foregående repræsentantmøde fik vi den officielle meddelelse fra tolddepartementet om afgørelse på den ansøgning om fritagelse for papirafgiften, som DHF havde indsendt. Den gik ud på, at man kun kunne fritage de årbøger, som udkommer mere end een gang årlig, og som derfor efter presselovens ordlyd kunne siges at høre med til den periodiske presse. Kun tre tidsskrifter kunne fritages, nemlig Jyske Samlinger, Sønderjyske Årbøger og Sønderjydsk Månedsskrift. Departementets skrivelse blev meddelt samfundene den 23. oktober. Da en revision af loven om forbrugsafgifter nu i foråret blev aktuel, tilstillede jeg efter samråd med folketingsmand Svend Jørgensen, der har været foreningen en uvurderlig støtte i denne som i andre sager, Folketingets Udvalg for Forbrugsafgifter en skrivelse, hvor jeg redegjorde for spørgsmålet og anmodede om en ændring af loven, så også tidsskrifter, der kun udkom een gang om året, kunne fritages. Og denne gang lykkedes det at nå et resultat. I loven hedder det, at der ikke skal betales afgift af »papir, der anvendes til trykning af årbøger med videnskabeligt stof«. Som det vil være samfundene bekendt, har Departementet for Told- og Forbrugsafgifter den 29. juli d. å. udsendt cirkulære til vore foreninger om, at de nu under visse betingelser kan få tilbagebetalt papirafgiften. Der kunne være grund til at sige lidt om de anførte betingelser, der forekommer noget ejendommelige, når man tager i betragtning, at de er rettet til agtværdige institutioner, men i hovedsagen kan vi være tilfredse med det opnåede resultat, og vi vil gerne benytte lejligheden til at takke folketingsmand Svend Jørgensen, som er til stede her, fordi han så vedholdende og dygtigt gik i brechen for denne sag. En tak også til Foreningen af danske ugeblade m. m., der også har foretaget en henvendelse til udvalget og har gjort en god indsats i disse som i andre spørgsmål. Jeg vil gerne tilføje, at skulle der være tidsskrifter, som af en eller anden grund ikke har fået fritagelse, bedes redaktionerne venligst sende os et par ord med de nødvendige oplysninger om oplag, omfang, papirforbrug m. m. og vi skal så se at få sagen bragt i orden.

For årbogsredaktioner og foreningsbestyrelser gælder det om at være så velorienteret som muligt i det til enhver tid gældende *prisniveau for bogtrykarbejder*. For at lette denne orientering foreslog museumsbestyrer P. Christensen, Try, for godt et halvt års tid siden, at Fællesforeningen hos de forskellige amtssamfund indhentede oplysninger om deres udgifter ved fremstillingen af den sidste årbog. Da vi fandt forslaget meget nyttigt i den givne situation, lod vi udsende et spørgeskema og senere på grundlag af besvarelserne en samlet oversigt over de enkelte samfunds trykkeomkostninger. Det er vort indtryk, at det fremkomne materiale vil egne sig godt som vejledning, og vi håber, at man ude i de enkelte samfund nu vil studere skemaet og sammenligne tallene, inden den næste årbog går i trykken. Det er altid en opmuntring, når et lokalt initiativ, som her er sket, kan anvise Fællesforeningen arbejdsopgaver, og vi vil gerne benytte lejligheden til at takke hr. P. Christensen for den gode idé. Vi er 7 medlemmer i vor styrelse, men der er 100'er af mennesker rundt om i foreningernes styrelser. Det kan ikke være andet, end at der her må kunne være idéer og tiltag, som kan være af værdi for vort fælles arbejde. Jeg beder Dem huske på, at vi altid vil være lydhøre for ethvert forslag.

Årbogspræmiering: De første landsbyskoler.

Styrelsen har vedtaget at uddele præmien for en afhandling i årbøgerne fra 1950 til Johs. C. Jessen for en artikel i »Fra Holbæk Amt« om de første landsbyskoler. Præmien, som jeg herved på foreningens vegne gerne vil lykønske med, er bilagt følgende bedømmelse: »I »Fra Holbæk Amt« 1950 har lærer *Johs. C. Jessen* skrevet en afhandling »Fra de første Landsbyskolers Tid. Skoler og Skoleholdere i Helsinge og Drøsselbjerg Sogne 1739—1814«. Denne 40 sider store skildring er ikke blot velskrevet, klar og overskuelig, men også solidt funderet. Det stof, der er fremdraget, er udnyttet på fornuftig vis og der er gjort rede for kilderne. I fremstillingen er det lykkedes at få både de almene og de mere specielle træk frem. Den lokale udvikling er set på rigshistorisk baggrund, og fra et rigshistorisk synspunkt fremtræder den som et godt eksempel på forholdenes karakter. Denne afhandling hævder sig smukt ved siden af den flittige forfatters øvrige skolehistoriske arbejder i Præstø og Sorø amtshistoriske årbøger. Den indtager også en fornem plads blandt de i 1950 udgivne årbogsbidrag, og styrelsen for Dansk historisk Fællesforening har derfor besluttet at tildele lærer Johs. C. Jessen æresprisen for 1950.«

Foreningens publikationsvirksomhed.

Tidsskriftet *Fortid og Nutid* udsendes som sædvanlig med 7½ ark og vi håber på også i år at få råd til de 7½ ark, hvortil så kommer et ekstra ark med en artikel om indsamling af billeder. Som prisforholdene ligger, er der i øjeblikket ingen udsigter til, at vi kan udsende to hefter om året. Efter at det trykte register til bind I—XVII er udkommet, har der været stigende efterspørgsel efter gamle årgange af tidsskriftet. Nogle hefter af de første 5 bind er udsolgt. Da frieksemplarer af tidsskriftet tidligere blev udsendt i rigeligt omfang, er der imidlertid en mulighed for, at der hos formændene og andre ligger beholdninger, som kan komme til bedre nytte. Repræsentanterne vil gøre en god gerning ved at se deres beholdninger efter, når de kommer hjem og evt. sende overskydende gamle hefter til sekretæren.

Den lokalhistoriske håndbog nærmer sig fuldførelsen, andet og tredie hefte af bogen er færdigtrykt og udsendt til dem, der abonnerer heftevis, fjerde hefte vil blive udsendt meget snart. Derefter står tilbage første hefte med den

indledende vejledning, som jeg har påtaget mig at skrive. Den vil formentlig foreligge færdig i løbet af et lille halvt års tid, hvorefter håndbogen vil blive udsendt som bind.

Økonomien for håndbogen tegner omend ikke lyst, så dog heller ikke mørkt. Der er i det forløbne år indgået i tilskud 2000 kr. fra den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse og 4000 kr. fra tipsmidlerne. Der er håb om at komme op på godt 600 forudbestillinger. Vi havde søgt om 8000 kr. fra tipsmidlerne, men fik altså kun 4000. Vi har vel lov at håbe, at vi får restbeløbet i år; hvis dette ikke lykkes, er det muligt, at vi kommer til at gøre brug af det velvillige tilbud, som samfundenes repræsentanter gav sidste år, om at ville være med til at afsætte hver et nærmere angivet antal eksemplarer af håndbogen, men der kan i hvert fald kun blive tale om et meget ringe tal.

Såsnart håndbogen er fuldført, er det styrelsens mening for alvor at få gjort noget ved *præstegårdsværket*. Som det vil være repræsentanterne bekendt, er det nu over 10 år siden, at dette arbejde blev påbegyndt af magister Harald Langberg på Nationalmuseet. Denne har i de forløbne år samlet et betydeligt materiale og foretaget opmålinger af adskillige præstegårde, men da han er optaget af mange andre ting, vil det have lange udsigter med værkets udførelse, hvis vi skal fortsætte på samme måde som hidtil. Skal man nå et resultat indenfor en overskuelig fremtid, må vi finde frem til en ordning, der gør det muligt, at magister Langberg får en medarbejder til at tage sig af en del af undersøgelserne. Vi har indledet forhandlinger med hr. Langberg og håber til næste år at kunne forelægge en fastere plan for værkets fuldførelse. De i sin tid til forarbejderne bevilgede 8000 kr., nemlig 6000 fra Carlsbergfondet, 1000 fra Raben-Levetzau og 1000 kr. fra Skrikes stiftelse, er delvis opbrugt, og der må selvfølgelig skaffes udveje for yderligere tilskud, førend værket kan se dagens lys.

Foruden præstegårdsværket agter styrelsen at fortsætte bestræbelserne for at få udgivet en dansk *kulturhistorie*. Det nedsatte udvalg har i det forløbne år holdt flere møder og arbejdet videre på den mere detaillerede udformning af denne store plan. Desværre fik vi i første omgang intet ud af vor ansøgning om tilskud fra tipsmidlerne, men vi kommer igen i år og får så se, hvad resultatet bliver. Det er muligt, at vi også bør forhandle med forskellige bogforlag for at blive klar over, om denne vej måske vil vise sig lettere. Der er jo næppe tvivl om, at en værdifuld, velskrevet og rigt illustreret kulturhistorie også vil blive en god salgsvare.

Lærestol i kulturhistorie.

Som De husker, rejste Dansk historisk Fællesforening og Museumsforeningen i sin tid spørgsmålet om en lærestol i kulturhistorie. Der blev nedsat et udvalg, som afgav en flertalsindstilling, der gik ud på, at der skulle oprettes et lektorat i kulturhistorie. Det filosofiske fakultet tilsluttede sig denne indstilling, og da vi derefter fik sagen til udtalelse, svarede vi, at vi kunne anbefale en sådan løsning, selvom vi principielt ville foretrække en ordning med flere lærestole i de forskellige discipliner. Vi har imidlertid endnu ikke fået denne lærestol. Sagen har været drøftet i rigsdagen, hvor Svend Jørgensen fremkom med et varmt indlæg i sagen, idet han fremhævede, at den rigtige løsning ville være et professorat i kulturhistorie. Undervisningsministeren var meget velvillig i sit svar til Svend Jørgensen og lovede at give forslaget en varm anbefaling, når det skal videresendes til de bevilgende myndigheder. Hvis universitetet virkelig vil gå ind for en snarlig oprettelse af en sådan lærestol, kan der næppe være tvivl om, at forslaget vil kunne komme med på finansloven for 1953/54. Indenfor styrelsen har vi

drøftet spørgsmålet endnu engang, og vi er fuldt ud enige om, at hvis den påtænkte lærestol skal få den betydning, som den bør have, er det ikke tilstrækkeligt med et lektorat. Vi mener ligesom Svend Jørgensen, at et professorat er det eneste forsvarlige. Der kan ikke være tvivl om, at det nu først og fremmest er universitetet, der har udspillet i denne sag, og vi har vel lov at håbe, at universitetet vil overveje muligheden af at foreslå oprettelsen af et professorat i nordisk kulturhistorie. Enhver, der kender lidt til forholdene i Norge og Sverige, ja Finland med, vil vide, at vi her i Troels Lunds fædreland er langt bagefter, når det gælder den kulturhistoriske forskning i almindelighed eller dens specielle discipliner som f. eks. etnologi. Og der kan heller ikke være tvivl om, at en forsvarlig løsning af vore museumsproblemer ikke er mulig uden en universitetsundervisning i de fag, som særlig har betydning for museumsmanden, og vel at mærke en undervisning, der gives af en fuldt kvalificeret, erfaren videnskabsmand. Universitetet og rigsdagen må nu sørge for, at vi får professoratet. Sagen er af stor betydning for hele vort arbejde, og jeg ville være glad for at få udtalelser fra repræsentanterne om dette spørgsmål.

Lokalhistorisk konsulentvirksomhed.

Ved forrige repræsentantskabsmøde sonderede styrelsen, hvorvidt der var stemning for, at Fællesforeningen etablerede en lokalhistorisk konsulentvirksomhed. Under hensyn til den noget blandede modtagelse, der blev spørgsmålet til del, vedtog styrelsen at stille sagen noget i bero, idet man dog ville prøve at skaffe et mindre beløb til en forsøgsvis påbegyndelse af et sådant arbejde. Vi har den opfattelse — bl. a. også grundet på forskellige modtagne henvendelser fra lokalhistorikere om bistand — at der vil være god brug for konsulenthjælp i adskillige tilfælde, og derfor agter vi også på dette punkt at fortsætte vore bestræbelser. I denne forbindelse vil jeg også gerne sige, at det efter min mening vil være af stor betydning, at vi fortsætter arbejdet med de lokalhistoriske kursus. Vi håber at kunne afholde et kursus ved næste årsmøde i København, men jeg tror bestemt, at disse kursus bør suppleres med lokale kursus, vel nærmest for et enkelt eller et par amter. Fra Fællesforeningens side vil vi gerne i samarbejde med samfundene tage dette arbejde op, men vi ville jo foretrække, at initiativet i de enkelte tilfælde kunne komme fra samfundene.

Ved mødet i København forrige år blev der, som repræsentanterne vil huske, i forbindelse med et foredrag slået til lyd for en landsomfattende *indsamling af gamle fotografier*. Fællesforeningens formand og sekretær indtrådte senere i et med dette formål oprettet landsudvalg, som i det forløbne år har udformet en plan til dette arbejdes iværksættelse. Der vil i første hefte af Fortid og Nutid komme en artikel om emnet, som forhåbentlig vil give stødet til, at sagen bliver taget op i en vid kreds.

Endelig kan det nævnes, at styrelsen siden sidste møde har udformet et udkast til nye *love for Dansk historisk Fællesforening*. De nugældende, der på visse punkter ikke længere kan følges (regnskabsåret) og tillige forekommer ret omstændelige, er sidst blevet omredigeret i 1929. Det nye udkast vil blive fremsat som forslag på mødet her i dag, og vi håber, at det med eventuelle ændringer kan blive vedtaget, så der kan blive mere overensstemmelse mellem Fællesforeningens love og praksis.«

Efter formandens beretning aflagde kassereren *regnskabet*, der er trykt side 500, og derefter fulgte en almindelig *drøftelse*, der især samlede sig om spørgsmålet om en lærestol i kulturhistorie:

Professor *Aksel E. Christensen* meddelte, at sagen vedrørende oprettelse af en lærestol i de kulturhistoriske discipliner var ekspederet fra universitetets side i form af en ansøgning om oprettelse af et lektorat. Dette var at betragte som et første stadium. Han fandt en drøftelse af formen for lærestolen — professorat eller lektorat — mindre væsentlig; det vigtigste var kontakten mellem museerne og universitetet, og på dette punkt ville der næppe være nogen større forskel. Han anså det for mest praktisk at lade tiden virke for et professorat.

Folketingsmand *Svend Jørgensen* udtalte, at denne sag nu var blevet drøftet på rigsdagen fire år i træk, og den sidste debat havde vist en udtalt velvilje for oprettelsen af et professorat, både fra ministerens og fra finansudvalgets side og fra rigsdagen som helhed. Hvis universitetet havde anmodet om et professorat, ville det have fået det. Han var ked af, at man nu kun ansøgte om et lektorat. Det ville være af større betydning, om man virkelig opnåede en lærestol med manér som i vore nordiske nabolande, såvel Sverige som Norge og Finland.

Aksel E. Christensen ville ikke lægge skjul på, at han af principielle grunde havde indtaget et særstandpunkt, der havde været mere omfattende. Han kunne dog stadig ikke se, hvorfor det ikke ville være lige så godt med et lektorat som et professorat. En lektor kunne således opretholde en personlig forbindelse mellem museum og universitet.

Svend Jørgensen mente afgjort, at professor Aksel E. Christensens stillingtagen havde forsinket sagen. Imidlertid var det vigtigt, at den blev gennemført nu, da manden var der. Han nærede ingen betænkelighed ved at nævne navnet, overinspektør, dr. phil. Axel Steensberg. Man burde fra universitetets side benytte det gunstige øjeblik.

Museumsinspektør *Otto Norn* ville gerne have oplyst, hvad man egentlig mente med benævnelsen kulturhistorie. Havde man tænkt sig at give denne lærestol et bestemt præg?

Aksel E. Christensen beklagede, dersom hans mindretalsindstilling havde medvirket til sagens forhaling. Kulturhistorie opfattede han som et synspunkt med udgangspunkt i en række særlige discipliner. Der undervises også i øjeblikket i kulturhistorie ved universitetet, men det afgørende måtte være at få en mand, der kan anlægge sin undervisning således, at hans studerende kan få forudsætninger for at virke ved museerne.

Svend Jørgensen ønskede at se sagen fra en lægmands synspunkt. Det gjaldt ganske simpelt om at få en lignende lærestol som de andre nordiske lande havde — nemlig et professorat i folkekultur. Han havde endvidere i rigsdagen og udvalget gjort opmærksom på spørgsmålet om normeringen af de to museumskonsulenters stilling, og det var hans opfattelse, at man fra finansudvalgets side var sindet på at oprette normerede stillinger.

Museumsinspektør *Holger Rasmussen* mente det ønskeligt, at vi herhjemme fik et professorat som i Sverige og Norge. Et sådant embede ville imidlertid kræve sin mand helt og fuldt.

Museumsinspektør *Gudmund Boesen* gjorde opmærksom på, at det ikke ville være det samme om en overinspektør fik et lektorat ved universitetet som en selvstændig lærestol. Som forholdene ligger, tynger det administrative arbejde i høj grad en overinspektør. Det ville derfor være det rigtigste at oprette et professorat, en selvstændig stilling, som helt krævede sin mand.

Arkivar *Vagn Dybdahl* mente ikke, at den af Københavns Universitet foreslåede løsning var heldig, og han fandt det overvejelse værd, om ikke D. h. F. skulle rette en ny henvendelse til universitetet — også ud fra det synspunkt, at den måtte være interesseret i at se to historikere i en fast stilling fremfor

een. Vi i denne kreds må kræve stillingen besat som et professorat. I sidste instans er det jo ikke universitetet alene, som skal bestemme.

Svend Jørgensen ville gerne opfordre professor Aksel E. Christensen til på ny at tage sagen op i fakultetet.

Aksel E. Christensen var bange for yderligere at forsinke sagen ved at rejse den pånу, men han lovede at referere de fremsatte ønsker for det rette forum, d. v. s. universitetets rektor.

Formanden takkede deltagerne i drøftelsen af denne vigtige sag, specielt folketingsmand Svend Jørgensen, som havde virket så aktivt for den i rigsdagen, og professor Aksel E. Christensen; alle havde indtrykket af hans store interesse for spørgsmålet og ville gerne takke ham, navnlig også for hans sidste udtalelse. Det var D. h. F.s håb, at sagen nåede frem til en snarlig afgørelse.

Arkivar *Harald Jørgensen* anførte som sit synspunkt vedrørende *udgivelsen af tidsskrifter*, at det nu begyndte at lysne. Prisfaldet på papir androg nu ca. 38 pct., og bunden var formentlig ikke nået. Det gjaldt nu for foreningen om at gøre brug af muligheden for refusion af papirafgiften ved at rette henvendelse til tolddepartementet i overensstemmelse med de modtagne retningslinjer. Hvad spørgsmålet om klichérabatten angik, var det vigtigt, at man sendte papirprøver til det anførte firma for at sikre det bedst mulige resultat. Hvad selve trykningen af årbøgerne angik, var prisen derpå ikke faldet; det måtte derfor tages op til overvejelse, om der kunne spares ved anvendelse af en anden sats og en anden kolumne end den tilvante. Endelig var det hans opfattelse, at man kunne eliminere den sidste portoforhøjelse ved at udsende tidsskrifterne gennem avispostkontoret, hvorved der formentlig ville kunne opnås en ikke uvæsentlig portobesparelse.

Formanden takkede for de fremsatte oplysninger og nævnte muligheden af besparelse ved anvendelse af moderne mekaniske metoder, f. eks. adressografer. Han opfordrede repræsentanterne til at give deres mening til kende.

Vagn Dybdahl mente at den af Harald Jørgensen anførte vej — avispostkontoret — ville være uigennemførlig, fordi den forudsatte udsendelser mindst 4 gange om året.

Knud Klem var betænkelig, fordi udsendelsesmåden ville gå ud over årbøgernes tilstand.

Formanden lovede at undersøge mulighederne for anvendelse af den anførte metode også for udsendelser een gang årligt og bebudede en meddelelse til foreningerne vedrørende dette anliggende.

Klitgaard redegjorde for udsendelsen af Vendsyssels årbog, som skete gennem repræsentanterne og ved anvendelse af giroindbetalingskort (se Klitgaards redegørelse side 496).

Gulddal, Viborg, anførte vanskelighederne ved den af Klitgaard nævnte udsendelsesmåde i amter som f. eks. Viborg, hvor man ikke havde repræsentanter i alle sogne. M. h. t. de billige klichéer henstillede han til redaktionerne, at man først henvendte sig til lokale klichéanstalter; han var af princip modstander af, at alt skulle udføres i København. Det ville være godt med konkurrence under alle forhold, og han ville derfor opfordre til, at man først undersøgte de hjemlige muligheder.

Tidemand Dal, Næstved, mente, at det skema, der var udsendt af D. h. F. som vejledning i spørgsmålet om bekostningen ved trykningen af de forskellige årbøger, måtte kunne gøres mere fuldkomment derigennem, at det også bragte — i form af forholdstal eller på anden måde — en konklusion om prisernes stilling. Var dette ugørligt, ville det være bedre kun at bringe oplysninger om prisen for sætning alene.

Der udspandt sig derefter en længere drøftelse om det foreslåede nye lovudkast, som omsider blev vedtaget i den side 498 anførte form.

Ved *valgene* til styrelsen genvalgtes kontorchef, cand. mag. *Gunnar Knudsen*, højskolelærer, dr. phil. *Roar Skovmand*, museumsbestyrer, fhv. lærer *Rasmus Mortensen*. I stedet for afdøde overlærer Albert Thomsen indtrådte som nyvalgt formand for Dansk kulturhistorisk Museumsforening museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense. Som medlem af styrelsen i stedet for afdøde museumsinspektør Chr. Axel Jensen valgtes overinspektør, dr. phil. *Axel Steensberg* med akklamation. De afgåede revisorer, overinspektør Georg Galster og museumsdirektør Knud Klem, genvalgtes.

Formanden foreslog, at man *fremtidig kun afholdt repræsentantskabsmøde i København hvert tredje år* i stedet for som hidtil hvert andet år, hvilket vedtoges enstemmigt. Ved en derpå følgende afstemning om stedet for det kommende årsmøde opnåede *Sønderborg* flest stemmer. Fhv. amtslæge Lausten Thomsen bød som repræsentant for Hist. Samf. for Sønderjylland velkommen til årsmøde i Sønderjylland.

Under *eventuelt* drøftedes det fra Foreningen til Beskyttelse af videnskabeligt Arbejde til årbogsredaktionerne udsendte spørgeskema om honorarer m. v. Der var i denne sag mest stemning for at stille foreningerne frit, og formanden bemyndigedes til at underrette F. B. V. A.'s forretningsfører herom.

Lærer *Kaae*, Ulfborg, henstillede til D. h. F.'s styrelse, at man så vidt muligt søgte at støtte lokalhistoriske forfattere, der som regel havde store økonomiske vanskeligheder ved at få deres bøger (sognehistorier) trykt. Han anførte muligheden af, at D. h. F. som samlende organ søgte tilslutning og støtte hos de enkelte interesserede til fælles annoncering i de større aviser, hvilket formentlig kunde blive en stor hjælp for forfatterne. Ved en sådan form for annoncering kunde man muligvis tillige opnå en lille omtale af bøgerne i aviserne.

Gulddal pegede på de forskellige dagblades fælleskorrespondancer som et godt forum for en sådan annoncering.

Formanden mente, at lærer Kaae havde rørt ved et meget vigtigt problem: spørgsmålet om bedre salgsmuligheder for lokalhistoriske bøger. Han havde flere gange arbejdet med tanken om en eventuel salgskommission og lovede at tage sagen op i styrelsen.

Efter det fire timer lange repræsentantmøde indtog deltagerne frokost på Hotel Dagmar, og derefter var der *byvandring* under ledelse af førstelærer *H. K. Kristensen* og *Roar Skovmand*. Efter byvandringen kørte deltagerne i busser ud til anlægspavillonen, hvor der var *offentligt møde* i anledning af Ribe amts historiske samfunds 50-års jubilæum. Her holdt landsarkivar *Hvidtfeldt* det foredrag om »Dansk lokalhistorie gennem 50 år«, som er gengivet foran i dette hefte, og forfatteren *Salomon J. Frifelt* talte som formand for Ribe amts historiske samfund (jfr. hans artikel »Historisk Samfund for Ribe Amt gennem 50 år« i »Fra Ribe Amt« 1952). Sang og munter tale vekslede, indtil deltagerne måtte bryde op for at nå middagen på Klubbens Hotel, hvor *Ribe byråd* var vært. Det blev sent, inden middagen sluttede, og det blev midnat, inden deltagerne nåede hjem. I den lune sommeraften, en af de få gode aftener i vor regnfulde sommer, gik vægterne rundt i Ribe gader og sang »nu er det på de tide, man føjer sig til seng!« — men der var adskillige historikere, der foretrak at gå aftentur til slotsbanken. Det var letsindigt, for søndagsudflugten skulle starte allerede kl. 8 morgen.

Søndag den 31. august gik turen i store busser til »Æventyrets land«, som Thomas Lange kaldte egnen omkring Varde og havet. Allerede om lørdagen

havde H. K. Kristensen vist sig som den ideelle cicerone, og uden at forklejne hans storartede medarbejdere som Frifelt og redaktør Friis må man sige, at det var H. K. Kristensen, der gjorde søndagsudflugten til en oplevelse, til et fortættet indryk af vestjysk historie, natur og kultur. Her skal kun nævnes hovedpunkterne: Besøget i Hunderup kirke med det fornemme og nænsomt restaurerede renæssancemonument over Niels Lange og Abel Skeel, besøget på Kærgård, vandringen til Oksby kirkegård med dens lave kirketomt, og de mærkelige krigerbilleder på Ål kirkes vægge. Det var et ualmindelig intensivt årsmøde, der sluttede i Varde om aftenen. Både den saglige debat og det historiske miljø havde givet mødet linje og retning; det lune sommervejr, vore vestjyske værters venlighed, deltagernes oplagthed og modtagelighed havde givet det varme og stemning.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Ribe den 29. august 1952.

Mødet, der holdtes på Klubbens Hotel, begyndte kl. 9. Af foreningens 88 medlemmer var følgende 50 museer repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3., 6. og 7. afd., Kunstindustrimuseet, Københavns Bymuseum, Jernbanemuseet, Rosenborg, Tøjhusmuseet, Handels- og Søfartsmuseet, Frederiksborg Museet, Helsingør, Hillerød, Espergærde, Hørsholm, Roskilde, Køge, Holbæk, Næstved, Stege, Rønne, Maribo, Odense, Bogense, Nyborg, Rudkøbing, Hjørring, Skagen, Federikshavn, Aalborg, Viborg, Randers, Hobro, Grenaa, Den gamle By, Forhistorisk Museum i Århus, Horsens, Silkeborg, Odder, Vejle, Kolding, Ringkøbing, Holstebro, Herning, Ribe, Varde, Esbjerg, Haderslev og Tønder.

Som fungerende formand bød kgl. bygningsinspektør, arkitekt V. Norn, Horsens, velkommen og meddelte, at Tikøb kommunes historiske Samling i Espergærde og Stevns Museum, Store Heddinge, havde indmeldt sig som nye medlemmer i foreningen. Han udtalte derefter følgende:

»Siden sidste årsmøde er to af bestyrelsens medlemmer afgået ved døden: museumsinspektør Chr. Axel Jensen og foreningens formand, overlærer Albert Thomsen.

De repræsenterede to typer inden for museumsforeningen, den museumsuddannede historiker og den autodidakte museumsleder.

Chr. Axel Jensens anseelse som videnskabsmand er velkendt og skal ikke nærmere omtales ved denne lejlighed. Han var tillige den fødte museumsmand med en omfattende viden. Disse egenskaber kom i høj grad museerne til gode. Når han som statens tilsynsførende besøgte museerne, ydede han råd og bistand, og han var ikke smålig med sin hjælp. Han omfattede alle museer med stor interesse, og det var ham en glæde, når et museum erhvervede en genstand af særlig kulturhistorisk eller kunstnerisk værdi. Chr. Axel Jensen var medlem af vor forenings bestyrelse fra stiftelsen i 1929. I de forløbne år har han ydet et stort og værdifuldt arbejde i museumssagens tjeneste.

Albert Thomsen fik allerede som ung lærer interesse for historiske studier. I 1921 blev han leder af Holbæk Museum og medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Holbæk Amt. I hans tid blev Holbæk Museum udvidet og stærkt forøget, og det hører nu til de bedste i landet. Albert Thomsens pædagogiske evner kom også museet til gode, idet han ved publikationer og foredrag forstod at komme i kontakt med befolkningen og herved udførte et stort oplysende arbejde. 1934 indvalgtes Albert Thomsen i vor forenings bestyrelse og blev i 1946 dens formand. Han udførte et stort arbejde for foreningen, og som formand gik han ind for to opgaver, der havde hans særlige interesse: oprettelsen af lærestole i kulturhistorie ved universiteterne og ordningen af museernes fremtid. Forelæggelsen af andragendet til undervisningsministeriet om sidstnævnte sag skete forøvrigt i det sidste bestyrelsesmøde, hvori han deltog.

For kort tid siden afgik fhv. amtslæge Vilhelm Kiær ved døden. Kiær har i mange år været formand for Viborg Stiftsmuseum. Han var en meget interesseret museumsmand, og fortidsarkæologien havde hans særlige interesse.

Vi føler savnet af de afdøde repræsentanter og mindes deres betydningsfulde gerning inden for Dansk kulturhistorisk Museumsforening.

Æret være deres minde!«

Efter at landsretssagfører J. Dalgaard-Knudsen, Ringkøbing, var valgt til dirigent, aflagde sekretæren beretning om foreningens arbejde i det forløbne år og udtalte bl. a.:

»Bestyrelsen har holdt fire møder. Spørgsmålet om en nyordning af provinsmuseernes forhold har været det vigtigste punkt på arbejdsprogrammet. På et bestyrelsesmøde d. 7. april vedtog vi ordlyden af en henvendelse til ministeriet. Heri gøres der rede for de nuværende forhold, for museernes organisation, ledelse og økonomi, og det fremhæves, at den nuværende ordning, hovedsagelig baseret på interesserede privatmænds frivillige og ulønnede arbejde, har overlevet sig selv, så der i løbet af meget kort tid må tilvejebringes nye former for ledelsen af provinsmuseerne. Idet vi henviser til de retningslinier, som vort udkast til nye regler indeholder, skitserer vi en distriktsinddeling af landet, hvert distrikt med et centralmuseum ledet af en fastansat museumsinspektør, der har pligt — men ikke nogen ret — til at bistå de øvrige museer i distriktet, og som må samarbejde med Nationalmuseet ved løsningen af forskellige opgaver, hvor en fælles indsats vil være naturlig. Ligeledes påpeger vi det meningsløse i, at statstilskuddet til de enkelte museer — trods de stærkt ændrede konjunkturer — stadig er det samme som i 1941. I henvendelsen anmoder vi derfor om, at der snarest må blive nedsat et udvalg, som kan tage hele spørgsmålet om museernes organisation, lederforhold og økonomi op til grundig overvejelse og fremkomme med forslag til en forbedring af museernes kår.

Det er vort håb, at ministeriets overvejelser af forslaget snarlig må resultere i opfyldelsen af vore ønsker.

Det har desværre vist sig, at der endnu engang må betales et bidrag til *krigsforsikring af løsøre*, og vi har i den anledning udsendt et spørgeskema for at få oplyst, hvor stort et beløb museerne skal betale. Det indsamlede materiale vil nu i en ansøgning blive forelagt ministeriet, hvorefter vi venter, at der på tillægsbevillingsloven vil blive bevilget et beløb, der ligesom i 1946/49 kan dække 50 pct. af museernes bidrag til krigsforsikringen. Museerne må dog i første omgang selv udrede beløbet, idet refusionen ikke kan ske før næste år.

Vedrørende årbogen »*Danske Museer*« kan jeg meddele, at 3. årgang er under arbejde og vil komme i løbet af efteråret. Salget af årbogen er gået ret godt og stiger stadig. Vi har i forbindelse med forlaget udsendt et par skrivelser til alle museumsbestyrelserne, hvori vi opfordrer disse til at støtte salget af årbogen ved at skaffe den et større antal faste abonnenter. Samtidig har forlaget opnået tilladelse til, at årbogen må forhandles på museerne, og de lokale museumsforeninger vil få et provenu på 2,19 kr. for hvert eksemplar, de bestiller af årbogen. Vi håber, at museerne vil gøre rigt brug af dette tilbud, der jo er til økonomisk fordel for dem. Benyt årbogen i de mange tilfælde, hvor man ønsker at vise en opmærksomhed over for dem, der har ydet museet betydelige gaver eller tjenester. For økonomisk støtte til årbogens udgivelse er vi undervisningsministeriet meget taknemmelig, den har givet bogen en god start. Endnu kan vi ikke undvære denne støtte, og vi håber derfor, at ministeriet vil yde os den i en ny treårig periode.

Bestyrelsen har anmodet statshåndbogens redaktion om at få en mere fyl-

destgørende omtale af *provinsmuseerne i Statshåndbogen*, hvor man efter vor mening hidtil har medtaget altfor få provinsmuseer.

Et par museer har bedt foreningen om at støtte deres ansøgning om større *kommunalt tilskud*, hvilket bestyrelsen selvfølgelig med glæde har efterkommet.

Fra generalsekretæren for Norske Museers Landsforbund har vi modtaget et tilbud om *byttefordindelse* mellem de to foreninger, og en sådan, der må anses for meget værdifuld, er nu bragt i stand. Landsforbundets tidsskrift »Museumsnyt« bringer meget stof af interesse for os.

Vore *studiemøder* er blevet fortsat med et møde den 8. april i Medicinskhistorisk Museum, hvor vi fik forelagt en række interessante sager til diskussion. Den 9. maj samledes vi efter indbydelse fra dr. Helge Søgaard til et møde i »Den gamle By« i Århus. Her fandt en meget livlig og lærerig diskussion sted om forskellige genstande, som de mange deltagere havde medbragt. Efter mødet var vi museets gæster ved et kaffebord. Derefter indbød Forhistorisk Museum deltagerne til at tage »Grauballemanden« i øjesyn.

Sidste efterår anmodede vi provinsmuseumsnævnet og Nationalmuseet om at søge til provinsmuseerne et beløb fra tipstjenestens overskud for 1950/51, dels som tillæg til den ordinære dispositionsbevilling, dels som tillæg til de såkaldte »lotteripenge«, samt et beløb til konservering af provinsmuseernes tekstilier. Museumsforeningen søgte samtidig om 10.000 kr. til udarbejdelse og udgivelse af en bog om museumsteknik, men fik afslag på denne ansøgning, ligesom der heller ikke kunne bevilges penge til tekstilkonserveringen. Af det øvrige søgte bevilgedes til forhøjelse af dispositionsbevillingerne ialt 10.700 kr., hvorved det blev muligt at efterkomme enkelte museers berettigede ansøgninger, som ved den ordinære fordeling ikke havde kunnet opfyldes.

I betragtning af museernes overordentlig vanskelige økonomi og under henvisning til, at museerne ikke på nogen måde har fået kompensation for den konjunkturstigning, der er sket siden 1941, har bestyrelsen besluttet i år at søge om en generel forhøjelse af de to dispositionsbevillinger.

Vi har indsendt en ny ansøgning om en bevilling på 2000 kr. årligt i tre år til konservering af provinsmuseernes tekstiler, og vi håber, at denne ansøgning må blive bevilget. Tekstilkonserveringen er nemlig et meget brændende problem for provinsmuseerne, og den kræver en snarlig løsning, om ikke uerstattelige værdier skal gå tabt.

Provinsmuseumsnævnet har anbefalet Helsingør Bymuseum til statsunderstøttelse og Marstal Museum til statsanerkendelse, og begge indstillinger er godkendt af ministeriet. Dispositionsbevillingen på 10.300 kr., der ved tilskud fra tipstjenestens overskud er bragt op på 16.000 kr., blev søgt af 15 museer med en samlet sum på 56.831 kr. En kraftig nedskæring af de søgte beløb kunne ikke undgås. Resultatet blev, at følgende museer fik til montre: Odense 4000 kr., Falsters Minder 1000 kr., Næstved 500 kr., Reventlows Minde 500 kr., Kalundborg 4000 kr. til montre og omordning, Tønder 2000 kr. til centralvarmeanlæg og Bornholms museum 4000 kr. til ombygning af loftsetage.

Af de førnævnte bevillinger fra tipstjenestens overskud for 1950/51 har følgende museer fået til montre: Ringkøbing 1000 kr., Lemvig 460 kr., Randers 405 kr., Næstved 875 kr., Hjørring 2000 kr. til indlægning af elektrisk lys, Vestfyns Hjemstavnsgaard 760 kr. til brandsikringsforanstaltning, og Maribo 200 kr. til indretning af magasin. Endvidere fik til konservering: Hjørring 4000 kr., Ringkøbing 400 kr., Nyborg 327 kr. og »Den gamle By« 722 kr. til sølvgenstand.

På foreningens vegne har bestyrelsen sendt hilsen til Ny Carlsbergfondets 50 års jubilæum og til Amagermuseets 50 års jubilæum. Vi har sendt krans

til Chr. Axel Jensens bare og indbetalt et beløb til Albert Thomsens mindefond.

For den støtte, der fra undervisningsministeriet ydes museerne vil vi gerne bringe foreningens tak, ligesom vi også takker Nationalmuseet for det gode samarbejde, for den hjælpsomhed og velvilje, som provinsmuseerne altid møder hos Nationalmuseets embedsmænd.«

I tilslutning til beretningen spurgte *Tidemand-Dal, Næstved,* om de enkelte museer skulle søge ministeriet direkte om tilskud fra tipsmidlerne? Hertil svarede *Viggo Nielsen,* undervisningsministeriet, at det skulle de, hvor det ikke drejede sig om rene dispositionsbevillingssager. Iøvrigt kunne han oplyse, at ministeriet allerede havde søgt dispensationsbevillingen forhøjet, men havde fået afslag. Beretningen blev derefter godkendt.

Fællesbevillingen 1951—52. Dr. *Broholm* meddelte, at der var indgået 24 andragender om tilskud på ialt 42.172,60 kr., og fordelingen af bevillingens 20.000 kr. var blevet følgende:

Vejle: oldsagssamling 2.250 kr., Randers: alterkalk og signeret bord 1.147,60 kr., Stege: sølvskål 800 kr., Fredericia: fotografisamling 300 kr., Rudkøbing: konservering 600 kr., Den gamle By: indkøb 500 kr., Odense: fajanceterrin 300 kr., Haderslev: sølvkrus 650 kr., Kalundborg: tegninger og konservering 2.400 kr., Herning: indkøb til Blichersamlingen 675 kr., Falsters Minder: konservering 1000 kr., Kerteminde: konservering 600 kr., Aars: indkøb og konservering 500 kr., Try: indkøb og konservering 577,40 kr., Hjørring: konservering 1000 kr., Aalborg: standur 1000 kr., Nyborg: konservering i forb. m. protokollering 1000 kr., Roskilde: sølvbæger og hedebodragt 700 kr., Liselund: konservering m. v. 2000 kr., Gl. Estrup: konservering 2000 kr.

Dr. Broholm udtalte ønsket om, at museerne i de indsendte regnskaber gav en særlig redegørelse for anvendelsen af statstilskuddet, som i det væsentlige burde anvendes til indkøb af museumssager. Statstilskuddet kan nok undtagelsesvis opspares til særlige formål, men kun med ministeriets billigelse. Selvfølgelig skal museerne ikke købe hvad som helst for disse penge, var man i tvivl om pengenes anvendelse, burde man rådføre sig med de tilsynsførende.

Museumskonsulenternes virksomhed. Dr. *Broholm* oplyste, at dr. Bæksteds museumsrejser var blevet betydelig forsinket i år, fordi det blev overdraget ham at lede mikrofotograferingen af Nationalmuseets beretningsarkiv. På grund af de givne forhold kunne denne fotografering kun foregå i april—maj. Arbejdet er nu for oldtidens vedkommende afsluttet, og resultatet vil naturligvis i påkommende tilfælde være af lige så stor betydning for provinsmuseerne som for Nationalmuseet. Trods denne forsinkelse er imidlertid som sædvanlig en række arbejder udført og et antal provinsmuseer tilset. Nævnes skal således Falsters Minder, hvis oldsagssamling er helt omordnet og nyopstillet, endvidere museerne i Næstved, Køge, Roskilde, Kalundborg, Holbæk, Stege, Maribo og Sorø.

Overinspektør *Uldall* gjorde rede for Halkjær Kristensens arbejde. I Kalundborg Museum er der foretaget en gennemgang af samlingerne fra historisk tid, nummereringen er eftergået og kompleteret, på tekstilierne er således syet bændelbånd med påskrevet nummer. Man står nu foran en omordning af væsentlige dele af samlingerne. Af særlig betydning er det, at den meget store og værdifulde tekstilsamling nu får et specielt udstillingslokale, hvor alt dagslys er udelukket; belysningen er her lysstofrør. Med den fuldstændige nyopstilling af samlingerne er arbejdet på Falsters Minder fuldført. Også her er der til tekstilierne indrettet et særligt lokale, hvor belysningen alene sker ved lysstofrør. Museet har fået indlagt centralvarme og elektrisk lys, og i et par loftsrum er der opstillet reoler til magasinering af mindre genstande.

I Nyborg Museum er der påbegyndt en fuldstændig gennemgang og nyprotokollering af samlingerne fra historisk tid. Arbejdet vil vare et par år. Protokolleringen og nummereringen af samlingerne i Struer Museum er omtrent gennemført. Bornholms Museum har erhvervet en smuk, gammel ejendom i Rønne; en del af lokalerne dér er indrettet og møbleret som borgerlige interiører, og konsulenten har herved været rådgivende. Den nye protokoltype bliver efterhånden indført alle steder, og den viser sig at være meget tilfredsstillende og let at benytte. Konsulenten har endvidere aflagt kortere besøg af rådgivende og orienterende art på museerne i Næstved, Holbæk, Maribo, Brande, Fredericia, Kolding, Vejle, Hobro, Mariager, Ringkøbing, Holte, Espergærde, Nykøbing Mors og Thisted. Flere af disse steder er der drøftet og aftalt arbejder, som skal iværksættes i det kommende år.

Under en påfølgende diskussion om, hvilken type lysstofrør man helst skulle anvende, udtalte *Erik Zahle*, at spørgsmålet næppe kunne besvares, da det endnu ikke var tilstrækkeligt undersøgt. Lyskilden i en montre bør altid anbringes i god afstand fra de udstillede genstande. *Uldall* ville anbefale museerne at henvende sig til de tilsynsførende og konsulenterne om råd, inden man lod lysstofrør installere. *Boesen* slog til lyd for, at der i næste årbog kom en artikel om belysningsforholdene i museerne.

Museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense, fremlagde regnskabet for 1951. Det balancerede med 8.710,50 kr. Indtægterne har været 4.014,91 kr., udgifterne 2.621,89 kr. At overføre til næste år er en kassebeholdning på 6.088,61 kr., hvoraf 2.000 kr. er undervisningsministeriets tilskud til årbogens udgivelse. Regnskabet revideret af Jørgen Paulsen og Ove Marcussen. Regnskabet godkendtes.

Bestyrelsesvalg. De fire afgående: Svend Larsen, Helge Søgaard, Knud Klem og Halkjær Kristensen genvalgtes. Nyvalgt blev Gudmund Boesen, Rosenborg, og Aage I. Davidsen, Bornholms Museum. Til formand valgtes Svend Larsen, Odense.

Under en følgende diskussion slog *Riismøller*, Aalborg, til lyd for, at museerne udnyttede loftsetagen til magasin. Schoubye, Tønder, efterlyste lidt mere samarbejde mellem museerne; årsmødets program forekom ham for stærkt præget af fællesforeningens interesser, det burde byde på mere stof af museal art. Foreslog, at årsmøderne holdtes noget oftere i provinsen. Fru Overgaard, Holstebro, fremsatte et forslag om, at man ved hvert andet årsmøde fik et museumsforedrag. Hvidtfeldt, Viborg, oplyste, at der ved fællesforeningens årsmøde ville fremkomme forslag om, at kun hvert 3. årsmøde skulle holdes i København. Museumsforeningen kunne altid gennem sin formand gøre sine synspunkter gældende i fællesforeningens bestyrelse, men man måtte dog tage hensyn til, at fællesforeningen var historisk betonet. Han mente iøvrigt, at det kunne være vanskeligt for de mindre museer at drage tilstrækkelig nytte af de artikler, der fremkommer i de internationale museumstidsskrifter, og han ville derfor foreslå, at museumsforeningens bestyrelse hvert år udsendte en duplikeret meddelelse af rent museumsteknisk indhold, hvor der kunne redegøres for eller henvises til vigtige artikler i disse tidsskrifter. *Holger Rasmussen* gjorde opmærksom på, at der havde været planer om at gøre tidsskriftet »Svenska Museer« til et interskandinavisk organ, og det burde undersøges, hvor langt man er kommet med disse planer. *Christiansen*, Roskilde, ønskede i »Fortid og Nutid« at få årlige oversigter over danske museer i lighed med, hvad der findes over svenske museer i deres tidsskrift. *Paulsen*, Frederiksborg, advarede mod at fylde møderne med foredrag, idet repræsentanterne også må have tid til indbyrdes samtale. *Uldall* kunne også ønske mere fagligt stof drøftet ved årsmøderne, men tiden her var knap, og

mange af de mindre museer havde ikke råd til at betale de dyre rejser, derfor ville det nok være bedre at holde flere andre studiemøder rundt om i landet og der drøfte rent museale emner. Uldall mente, at hvad der i tidsskrifter vil fremkomme fra svensk og norsk side for det meste vil være beregnet for fagfolk. *Svend Larsen* takkede for de forskellige forslag, som bestyrelsen nøje ville overveje. Studiemøderne anså han også som det bedste forum for drøftelsen af faglige problemer, og derfor vil bestyrelsen søge denne mødeform udbygget.

Derefter holdt overinspektør *Uldall* et meget lærerigt foredrag om indsamling af museumsgenstande, deres protokollering og nummerering. Han pointerede, at jo mere et provinsmuseum koncentrerede sig om at belyse sin egns kulturhistorie, desto større værdi har det både kulturelt og videnskabeligt. Målet må være at skabe det egnsprægede museum, der kun samler fra sit fornuftigt afgrænsede område. Man må ikke glemme, at et af museets formål er at være et sandfærdigt kildemateriale for forskningen, og derfor bør man undgå de egnsfremmede genstande, ligesom man må lægge stor vægt på sammen med genstandene at få fyldige oplysninger om dem, og at disse følger genstandene ved en omhyggelig protokollering eller arkivering. Museerne må ikke indeholde uprotokollerede og unummererede genstande.

Om eftermiddagen holdt dr. *Sogaard* et meget interessant foredrag med lysbilleder om gamle danske ure.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

afholdt i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Ribe et møde fredag den 29. august 1952.

Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt*, Fåborg, bød velkommen og oplyste i sin beretning, at der siden sidste årsmøde var tilkommet eet nyt medlem, Esbjerg byhistoriske arkiv, således at sammenslutningen derefter talte 12 medlemmer, samt at der var planer om at oprette et egnshistorisk arkiv i Ørsted. Formanden havde efterkommet en opfordring til at tiltræde et landsudvalg til indsamling af gamle fotografier. Dette udvalg havde udarbejdet en vejledning til indsamling, opbevaring og registrering af billeder. Vejledningen ville blive tilstillet museer, biblioteker og de lokalhistoriske arkiver. Et andet problem for arkiverne var spørgsmålet om den mest hensigtsmæssige opbevaring af ejendomspapirer. Man havde overvejelser i gang om at få en fagmand til at udarbejde en vejledning for dette specielle område. Formanden henstillede, at arkiverne udvekslede arkivalier og billeder, således at alle ting fik plads i det arkiv, hvor de retteligt hørte hjemme.

Kassereren, fuldmægtig *Olav Christensen*, Haderslev, aflagde regnskabet, der udviste en kassebeholdning på 74,30 kr.

I den efterfølgende drøftelse opfordrede landsarkivar *Hvidtfeldt*, idet han fremhævede lokalarkivernes særlige opgaver, som statsarkiverne på grund af pladsmangel m. v. ikke kunne påtage sig, til en udbygning af arbejdet ved at rette henvendelse til en række ledende biblioteker om at søge lokalarkiver oprettet, idet han var af den opfattelse, at der hos mange overbibliotekarer var stor forståelse for opgaven.

Årbøgernes udsendelse.

Ved »Dansk historisk Fællesforening«'s årsmøde i Ribe kom under forhandlingerne 30. august 1952 bl. a. også de stigende portoudgifter ved årbøgernes udsendelse på bane, og jeg gav nogle oplysninger om den af »Histo-

risk Samfund for Hjørring Amt« gennem mange år fulgte fremgangsmåde; men da jo ikke alle amtssamfundene var repræsenteret på mødet, og da jeg endvidere kun kunne give et løst rids af vor praksis ved udsendelsen, kunne jeg tænke mig, at en nærmere omtale af den ville interessere andre af samfundslederne.

Hjørringsamfundet har henimod 1.650 medlemmer og subskribenter og hovedmængden af årbøgerne udsendes indpakket og adresseret til vore ca. 50 repræsentanter omkring i amtet, medens ca. 400 ekspl., for hvilke *vort samfund betaler portoen* (40 øre pr. ekspl., nu 50 øre), udsendes *direkte til modtagerne* med et indlagt giro-indbetalingskort, på hvilket modtageren kan indsende beløbet til vor kasserer. Vi tager altså ikke postopkrævning, men sendrægtige betalere får en trykt anmodning om enten at betale eller også tilbagesende årbogen, og vort tab har kun været 5—8 årligt ved medlemmer, som har undladt at betale, men har beholdt årbøgerne, hvorefter de selvfølgelig er slettet af medlemskartoteket.

Hvad angår de til repræsentanter udsendte årbøger, sker udsendelsen til kredse (én eller flere i hver by eller sogn), hvortil kan sendes mindst 10 ekspl., og repræsentanten omdeler bøgerne og opkræver kontingentet, for hvilken ulejlighed han får sit eget eksemplar gratis, ligesom han får godtgjort de udgifter, han eventuelt har haft til budløn, hvor der har været 40—150 årbøger at omdele, og eventuelle portoudgifter. Disse beløb fradrager repræsentanten, når han indbetaler de indsamlede kontingenter til vor kasserer.

Fremgangsmåden har den fordel, at medlemmerne »hænger bedre ved«, og at de sparer ca. 1 kr. i porto, samt at de mange repræsentanter, der jo kommer i berøring med folk fra forskellige samfundskredse, stadig kan tilføre samfundet nye medlemmer.

Vore mangeårige erfaringer vedrørende denne fremgangsmåde har været meget tilfredsstillende, og jeg vil tro, at den ikke bringer større tab end udsendelse pr. postopkrævning.

C. Klitgaard.

Formand for »Historisk Samfund for Hjørring Amt«.

Love for
Dansk historisk Fællesforening.

Vedtaget på repræsentantskabsmødet i Ribe den 30. august 1952.

1. Dansk historisk Fællesforening har til formål at fremme dansk historisk forskning og støtte interessen for historie ved at virke for samarbejde mellem foreninger og institutioner (arkiver, biblioteker, museer o. l.), der arbejder for historiske, arkæologiske og etnologiske formål. Fællesforeningen skal give sine medlemmer råd og vejledning med hensyn til løsningen af historiske opgaver af mere almindelig karakter og skal virke for fællesskab i arbejder og undersøgelser, som overstiger de enkelte foreningers eller institutioners kræfter. Den lader afholde møder og kursus og udgiver tidsskriftet »Fortid og Nutid« samt andre skrifter.
2. Som medlemmer af Dansk historisk Fællesforening optages foreninger og institutioner, der arbejder på at fremme kendskabet til historie, arkæologi eller etnologi. Disse kan samle sig i sektioner og forbund med egne love og styrelser, men medlemsforholdet til Fællesforeningen medfører ingen forpligtelse til at indtræde i nogen sektion.

   Hvis en forening eller institution, der ønsker at optages i Fællesforeningen, har henvendt sig derom til styrelsen, uden at denne har ment at kunne imødekomme begæringen, kan den forlange spørgsmålet forelagt for det første ordinære repræsentantskabsmøde.
3. Fællesforeningens øverste myndighed er repræsentantskabet, der består af een repræsentant for enhver som medlem optaget forening og institution.
4. Ordinært repræsentantskabsmøde afholdes een gang hvert år, sædvanligvis den sidste lørdag og søndag i august måned. Til mødet kan enhver forening eller institution, der er medlem af Fællesforeningen, sende flere repræsentanter, men kun een af disse kan afgive stemme på foreningens eller institutionens vegne. På mødet aflægges beretning om Fællesforeningens virksomhed, og foreningens regnskab forelægges til godkendelse. Her fremsættes og drøftes endvidere planer om fælles arbejder, undersøgelser og opgaver. Desuden foretages valg af formand, seks styrelsesmedlemmer og to revisorer. Formanden og revisorerne vælges for eet år, styrelsesmedlemmer for to år ad gangen,

idet der afgår tre hvert år, det første år efter lodtrækning. Styrelsesmedlemmerne bør så vidt muligt repræsentere de forskellige medlemsgrupper indenfor Fællesforeningen, nemlig 1. foreninger, 2. arkiver, biblioteker o. l. og 3. museer. Formanden for Dansk kulturhistorisk Museumsforening betragtes som selvskrevet medlem af styrelsen.

5. På det første styrelsesmøde efter repræsentantskabsmødet konstituerer styrelsen sig med næstformand, kasserer og sekretær. Sekretæren, der oppebærer et af styrelsen fastsat honorar, fungerer sædvanligvis som redaktør af »Fortid og Nutid«, idet han biståes af et redaktionsudvalg på tre medlemmer, hvoraf de to udpeges af Dansk historisk Fællesforenings styrelse, det tredie af Dansk kulturhistorisk Museumsforenings styrelse.
6. Ekstraordinært repræsentantskabsmøde kan til enhver tid afholdes efter styrelsens bestemmelse, eller når mindst fem foreninger eller institutioner kræver det og samtidig angiver, hvad der ønskes forhandlet.
7. Indkaldelse til Fællesforeningens repræsentantskabsmøder og øvrige foranstaltninger sker ved udsendelse af meddelelse til samtlige medlemmer.
8. Fællesforeningens regnskabsår er finansåret. Det årlige medlemskontingent fastsættes på repræsentantskabsmødet.

   Inden april måneds udgang udarbejder kassereren Fællesforeningens regnskab, der først forelægges for styrelsen og siden — efter at være revideret — for repræsentantskabet til godkendelse.
9. Ændringer i lovene kan vedtages på et ordinært repræsentantskabsmøde med almindelig stemmeflerhed. Forslag til eventuelle lovændringer skal udsendes sammen med dagsorden for repræsentantskabsmødet.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB 1951-52

DRIFTSREGNSKAB

INDTÆGTER

Kontingenter:		
Foreninger	1.655,63	
Byråd og amtsråd	520,00	
Museer	1.380,00	
Arkiver o. a. institutioner	545,00	4.100,63
Tilskud:		
Statstilskud	1.500,00	
Dansk historisk Fællesfond	600,00	2.100,00
Renter		272,49
Fortid og Nutid		4.298,70
Salg af skrifter		1.021,85
		11.793,67
Underskud i 1951/52		238,89
	Ialt kr.	12.032,56

UDGIFTER

Sekretærhonorar		600,00
Styrelsens rejseudgifter		658,16
Tryksager		268,30
Porto, telefon o. l.		544,03
Årsmødet i København (Lund)		536,24
Forfatterpræmier		200,00
Litteraturvejledningen		2.289,30
Fortid og Nutid:		
Trykning	5.182,84	
Honorarer	1.083,16	
Ekspedition	498,93	6.764,93
Forskelligt		171,60
	Ialt kr.	12.032,56

STATUS PR. 30. APRIL 1952

Foreningens egne midler:		
Beholdning pr. 10/5 1951	2.152,38	
Underskud i 1951/52	238,89	1.913,49
Den lokalhistoriske håndbog:		
Beholdning pr. 10/5 1951	3.244,89	
Tilskud fra Hielmstierne-Rosencrone	2.000,00	
	5.244,89	
Udgifter i 1951/52	2.059,93	3.184,96
Præstegårdsværket:		
Beholdning pr. 10/5 1951	6.678,39	
Udgifter i 1951/52	1.388,84	5.289,55
		10.388,00

Kassebeholdningen forefandtes således:

Bankbøger	8.865,11
Girokonto	1.500,10
Kontant	22,79
	10.388,00

Krogerup, den 30. april 1952. ROAR SKOVMAND

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

Knud Klem. *Georg Galster.*